

ಶ್ರೀ ಅನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ದಶೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು

ಶ್ರೀಮನ್ ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಅನುವಾದಕರು :

ಕೆ. ಹಯವದನ ಪುರಾಣಿಕ ಎಂ. ಎ. ವಿದ್ವಾನ್

॥ ಹರಿಃ ಓಮ್ ॥

ವಾಜ್ ನೇ ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಮನೋ ನೇ ವಾಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಾವಿ
ರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ ನೇದಸ್ಯ ಮ ಆಣೇಸ್ಥ ಶ್ರುತಂ ನೇ ಮಾ ಪ್ರಹಾಸೀರ-
ನೇನಾಧೀತೇನಾಹೋರಾತ್ರಾನ್ ಸಂದಧಾಮ್ಯುತಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ ಸತ್ಯಂ ವದಿ
ಷ್ಯಾಮಿ ತನ್ನಾಮವತು ತದ್ವಕ್ತಾರನುವತ್ಸವತು ಮಾಮವತು ವಕ್ತಾರನುವತು
ವಕ್ತಾರಮ್ ।

॥ ಓಮ್ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

|| ಶ್ರೀಮಹಿದಾಸಾಯ ನಮಃ ||

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ

ಶ್ರೀಮನ್ ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

|| ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ನಂಬಿ ಕೆಟ್ಟವರಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹರಿಃ ಓಂ | ಏಷ ಪಂಥಾ ಏತತ್ ಕರ್ಮೈತದ್ ಬ್ರಹ್ಮೈತತ್
ಸತ್ಯಂ | ತಸ್ಮಾನ್ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯೇತ್ ತಂ ನಾತೀಯಾತ್ | ನ ಹ್ಯತ್ಯಾ-
ಯನ್ ಪೂರ್ವೇ | ಯೇತ್ಯಾಯನ್ ತೇ ಪರಾಬಭೂವುಃ ||

ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ನಾರಾಯಣನೆ ಮೋಕ್ಷ
ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾರಣನೂ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಕರ್ಮವು ಮೋಕ್ಷ
ಸಾಧನವೆಂದೆನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮನೂ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಇವನೆ. ಗುಣ
ಪೂರ್ಣನೂ ವಾಸುದೇವರೂಪಿಯೂ ಇವನೆ. ನಿರ್ದೋಷನೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿಯೂ
ಇವನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿ ಬಹುರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ
ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತ ನಿರ್ದೋಷ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೆನಿಸಿದ ಈ ನಾರಾಯಣನ ಅನುಗ್ರಹವೆ
ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಬಿಡಕೂಡದು. ಅವನನ್ನು
ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಕೂಡದು. ಆರಾಧಿಸಿದರೂ ಅವನ ಪರಿವಾರ
ದವರು ಅವರು ಎನ್ನುವ ಭಾವನೆ ಇಲ್ಲದೆ ಆರಾಧಿಸಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆ
ಗಳು ಅವನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಮುಕ್ತರಾದರು.
ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅವನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ನಿತ್ಯ
ಮುಕ್ತಳು, ಮಹಾಗುಣವತಿ. ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರೂ
ಅವರು ನಿತ್ಯನರಕಭಾಗಿಗಳಾದರು.

ವಿನರಣೆ—ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಋಗ್ವೇದದ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶಾಖೆಯ ಐತ
ರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ದ್ವಿತೀಯ ಹಾಗೂ ತೃತೀಯ
ಪ್ರಘಟ್ಟಕಗಳೆ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು. ಪ್ರಘಟ್ಟಕವನ್ನೇ ಆರಣ್ಯಕವೆಂದೂ ಕರೆಯು
ತ್ತಾರೆ. ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು. ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು

ಅಧ್ಯಾಯಗಳು. ಮಹೈತರೇಯನೆನಿಸಿದ ಮಹಿದಾಸನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಋಷಿ ಮತ್ತು ದೇವತೆ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರಮಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖರು ಅವಾಂತರ ಋಷಿಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಾಕ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಲಾಚರಣೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಹರಿಃ ಓಂ || ನಾರಾಯಣಂ ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ
ಸರ್ವಜ್ಞಮಚ್ಯುತಮಪೇತಸಮಸ್ತದೋಷಂ ।
ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಸರ್ವಚಿದಚಿತ್ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ।
ಸಾಕ್ಷಾದಧೀಶ್ವರಮಿಯಾಂ ಶರಣಂ ರಮೇಶಂ ॥

ಅನುವಾದ—ಸಮಸ್ತಪೂರ್ಣಗುಣ ಮಾತ್ರವೇ ದೇಹವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ನಾಶರಹಿತನೂ, ಸಮಸ್ತದೋಷರಹಿತನೂ, ಸಮಸ್ತರ ಸಂಸಾರದೋಷಪರಿಹಾರಕನೂ, ಸಕಲಜೀತನಾಚೇತನಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಧಿಪತಿಯೂ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಶರಣು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂವ ಭಗವಾಂಸ್ತಪಸೇತರಾಯಾ
ನಾರಾಯಣೋಽಬ್ಜಜಸುತಸ್ಯ ನಿಶಾಲನಾನ್ಮುಃ ।
ತಸ್ಮಿನ್ ಗತೇಽಧ್ವರನುಭೂತ್ ಸುರವಿಸ್ತ್ರಸಂಘೋ
ನಿಶ್ಚೇತನಸ್ತದನು ಪದ್ಮಭವೋಽನುಮಸ್ತೌತ್ ॥
ತೇನ ಸ್ತುತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಗಿರಿಶೇಂದ್ರಮುಖ್ಯಾನ್
ಸರ್ವಾನಬೋಧಯದಜೇನ ಸಹೈವ ತೇಽಥ ।
ದಾಸತ್ವನಾಪುರತ ಏವ ಮಹತ್ಸುರಾಣಾಂ
ದಾಸತ್ವತಃ ಸ ಮಹಿದಾಸ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ॥
ಶೃಣ್ವತ್ಸು ತೇಷು ಭಗವಾನ್ ಅವದದ್ ರಮಾಯೈ
ದಿನ್ಯಾಂ ಶ್ರುತಿಂ ಸ ಪರಮೋಽತಿಮುದೈತರೇಯೋಂ ।
ಸಾ ಬಹ್ವೃಚೈಃ ಪ್ರಪತಿತಾ ಚತುರಾನನಾಸ್ಯಾದ್
ಯಸ್ಯಾಂ ರಹಸ್ಯಮುದಿತಂ ಪರಮಂ ಹಿ ವಿಷ್ಣೋಃ॥
ಮಹಾಭೂತಿಃ ಶ್ರುತಿಃ ಸೈವಾ ಮಹಾಭೂತೀರ್ಯತೋ ಹರಿಃ ।
ವಿಶೇಷೇಣಾತ್ರ ಕಥಿತಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಶಾಶ್ವತಃ ಪ್ರಭುಃ ॥'
ಇತಿ ಋಕ್ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ।

ಅನುನಾದ—'ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾದ ವಿಶಾಲ ರಾಜನಿಂದ ಇತರಾದೇವಿಯ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. ಅವನು ಒಮ್ಮೆ ದೇವತೆಗಳ ಯಾಗ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅವನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನೋಡಲಾಗದೆ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳ ಸಮೂಹ ನಿಶ್ಚೇತನಗೊಂಡಿತು. ಸದಾ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡು ಅವನ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಪರಿಚಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಧೀರ ನಾಗದೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಭಗವಂತನು ಬ್ರಹ್ಮ ನೊಂದಿಗೆ ರುದ್ರ ಇಂದ್ರಾದಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಅವನ ದಾಸತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಸುರರೂ ಇವನ ದಾಸರಾದುದರಿಂದಲೇ, ಮಹಿದಾಸನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಹೊರತು ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ಇವನು ದಾಸನಾದನೆಂದಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವರೇ ಕೇಳಬಹುದಾದ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಭಗವಂತನು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಬಳಿಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಋಕ್‌ಶಾಖೆ ಯವರು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳ ಪರಮರಹಸ್ಯ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಸಂಪದ್ರೂಪನಾದ ಹರಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞ, ನಾಶರಹಿತ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಹಾಭೂತಿ ಶ್ರುತಿ ಎನಿಸಿದೆ'—ಎಂದು ಋಕ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏಷ ಏವ ಸದಾ 'ಪಂಥಾ' ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾತ್, ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ 'ಕರ್ಮ' ಮಾತೃತಃ |

'ಬ್ರಹ್ಮೈ'ಷ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್, 'ಸತ್ಯಂ' ಸಾಧುಸ್ವರೂಪತಃ |

ಕ್ವಾಪಿ ತಂ ವಿಸ್ಮರೇನ್ನೈವ, ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ತಂ ನೇತರಂ ವ್ರಜೇತ್ |

ಪೂರ್ವೇ ನೈನಂ ತತ್ಯಜುರ್ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಸ್ತೇನ ಸಂಸೃತೇಃ |

ಮುಕ್ತಾಃ, ಶ್ರೀಶ್ಚ ತದತ್ಯಾಗಾನ್ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಾ ಗುಣಾಧಿಕಾ ||

ಅನುನಾದ—ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಾಧ್ಯನಾದ ಈ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ತಪ್ಪದೆ ಮುಕ್ತಿಕಾರಣನಾಗುವುದರಿಂದ 'ಪಂಥಾ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ಕರ್ತನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಇವನೇ 'ಬ್ರಹ್ಮ'. ನಿರ್ದೋಷಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್ಯ'. ಅವನನ್ನೆಂದೂ ಮರೆಯಬಾರದು, ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯವರನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನರು ಇವನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತ ರಾದರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಅವನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸದಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳೂ ಅಧಿಕ ಗುಣವತಿಯೂ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ನಂಬಿರಿ ಎನ್ನುವ ಯುಷಿನಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದುಕ್ತಮೃಷಿಕಾ—

‘ಪ್ರಜಾ ಹ ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯನಿಯು—

ನೈನ್ಯಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ನಿವಿಶ್ರೇ ।

ಬೃಹದ್ಧ ತಸ್ಮಾ ಭುವನೇಷ್ವಂತಃ

ಪವಮಾನೋ ಹರಿತ ಆವಿನೇಶೇತಿ ॥

‘ಪ್ರಜಾ ಹ ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯನಿಯುರಿ’ತಿ ಯಾ ನೈ ತಾ ಇನಾಃ
ಪ್ರಜಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯಮಾಯಂಸ್ತಾನೀಮಾನಿ ವಯಾಂಸಿ
ವಂಗಾವಗಧಾಶ್ವೇರಪಾದಾಃ । ‘ನೈನ್ಯಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ನಿವಿಶ್ರ’ ಇತಿ
ತಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ನಿವಿಷ್ಟಾ ಇನುಮೇವಾಗ್ನಿಂ ।
‘ಬೃಹದ್ಧ ತಸ್ಮಾ ಭುವನೇಷ್ವಂತರಿ’ತಿ ಅದ ಉ ಏವ ಬೃಹದ್
ಭುವನೇಷ್ವಂತರಸಾನಾದಿತ್ಯಃ । ‘ಪವಮಾನೋ ಹರಿತ ಆವಿನೇಶೇತಿ
ವಾಯುರೇವ ಪವಮಾನೋ ದಿತೋ ಹರಿತ ಆವಿಷ್ಟಃ ॥ ೧ ॥

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪಿ ಹರಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—
‘ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಹರಿಭಜನೆಯನ್ನು ತೊರೆದರು. ನಿತ್ಯ ನರಕದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು.
ಬೇರೆ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಅರ್ಕನನ್ನೂ ಲೋಕಾಂತರ್ಗತ ಬೃಹತ್ತನ್ನೂ
ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಪವಮಾನನನ್ನೂ ಆರಾಧಿಸಿದರು.

‘ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಹರಿಭಜನೆಯನ್ನು ತೊರೆದರು’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಹರಿಭಜನೆಯನ್ನು ತೊರೆದರು ಎಂದರೆ ಪಿಶಾಚರು
ರಾಕ್ಷಸರು ಮತ್ತು ಅಸುರರು. ‘ಬೇರೆ ಜನರು ಅರ್ಕನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು’ ಎಂದರೆ ಈ
ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಗ್ನಿಂತರ್ಗತ ಅರ್ಕನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ
ಮಾಡಿದರು. ‘ಲೋಕಾಂತರ್ಗತ ಬೃಹತ್ತನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು’ ಎಂದರೆ
ಲೋಕಾಂತರ್ಗತ ಬೃಹನ್ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದುದು. ‘ದಿಕ್ಕು
ಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಪವಮಾನ’ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವಾಂತರ್ಗತ ಪವಮಾನ
ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪವೆ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ.

ತನೋಯೋಗ್ಯರು ಮೂರು ಬಗೆ :

ಧಾಸ್ಯ—ವಿಹಾಯಸ್ಯಯನಾತ್ ಪ್ರೋಕ್ತಾ’ ವಯಾಂಸೀ’ತಿ ಪಿಶಾಚಕಾಃ ।

ವರ್ತಿಸ್ತಜ್ಞಾನತೋ ‘ವಂಗಾ’ ನರಾಸ್ತೈರವನಂ ಸದಾ ।

ಅನ್ನರೂಪೈರ್ಗೃಧ್ರವೋ ಹಿ ‘ವಂಗಾವಗಧ’ ನಾಮಕಾಃ ।

ರಾಕ್ಷಸಾ ಅಸುರಾ 'ಈರಪಾದಾ' ಇತಿ ಸಮೀರಿತಾಃ |
 ಧರ್ಮೋ ಜ್ಞಾನಂ ಚ ವೈರಾಗ್ಯಂ ಐಶ್ವರ್ಯಂ ಚತುರಾತ್ಮಕಃ |
 ನಾಯುದೇವೋಽತ್ರಾಸುರಾಣಾಂ ಐಶ್ವರ್ಯಗುಣ ಏವ ಹಿ |
 ಈರಪಾದಾಸ್ತತಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಸ್ತೇ ತ್ರಯೋ ವಿಷ್ಣುಮತ್ಯಜನ್ |
 ಪರಾಭೂತಾಸ್ತತಸ್ತೇ ತು ತಮಸ್ಯಂಧೇ ನಿಸಾತಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ 'ವಯಾಂಸಿ' ಎನಿಸುವವರು ಪಿಶಾಚರು. ಇತರರ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಹೊಂದುವುದರಿಂದ ನರರು 'ವಂಗ'ರು. ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ, ಅವರು ಅನ್ನರೂಪರಾಗಿದ್ದು 'ಅವನ' ಅಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಾಧನ ರಾಗುತ್ತಾರೆ. 'ಗಧ' ಎಂದರೆ ಆಶಿಸುವವರು. ಹೀಗೆ ನರರಿಂದ ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಆಶಿಸುವ ರಾಕ್ಷಸರು 'ವಂಗಾವಗಧರು'. ಅಸುರರೆ ಈರಪಾದರೆನಿಸಿದವರು. ಧರ್ಮ, ಜ್ಞಾನ, ವೈರಾಗ್ಯ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿ ವಾಯುದೇವ. ಈ ನಾಲ್ಕು ರಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯ ಒಂದೇ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಗುಣ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಈರ' ಅಂದರೆ ವಾಯುದೇವನ 'ಪಾದ' ನಾಲ್ಕನೆ ಒಂದಂಶರಾದ ಅಸುರರು 'ಈರಪಾದರು'. ಪಿಶಾಚ ರಾಕ್ಷಸ ಅಸುರರೆಂಬ ಆ ಮೂರು ಬಗೆಯವರೂ ಹರಿಭಜನೆಯನ್ನು ತೊರೆದರು ಅದರಿಂದ ಪರಾಭವ ಹೊಂದಿದರು, ಅಂದರೆ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟರು.

ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು ಮೂರು ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯೋ ಮರ್ತ್ಯಸತ್ತಮಾ ಇತಿ ಚ ತ್ರಯಃ |
 ಆಶ್ರಿತಾ ನಿಷ್ಕುಮೇನೈಕಂ ತ್ರಿಸ್ಥಾನಸ್ಥಿತಮಚ್ಯುತಂ |
 ಅಗ್ನಿಸ್ಥಮಾಶ್ರಿತಾ ಮರ್ತ್ಯಾ ನಿಷ್ಕುಮರ್ಕಾ ಭಿಧಂ ಪರಂ |
 ಆ ಜನೈರರ್ಚಿತತ್ವಾತ್ ಸ 'ಹೈರ್ಕ' ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
 ಅಗ್ನೌ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತ್ವೈವ ಮಾನುಷಾ ಮುಕ್ತಿಭಾಗಿನಃ |
 ಕರ್ಮಭಿಃ ಶುದ್ಧಸ್ತಾನಾಂ ಕರ್ಮತ್ಯಾಗೋಽಪಿ ನಾನ್ಯಥಾ |
 ಆಶ್ರಿತಾಃ ಸೂರ್ಯಗಂ ನಿಷ್ಕುಂ ಋಷಯೋ, ಬೃಹದಿತ್ಯಸೌ |
 ತೇಜಸಾ ಬೃಂಹಣಾದುಕ್ತೋ, ನಿಷ್ಕುರಾದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ |
 ಆದಾನಾತ್ ಸರ್ವವಸ್ತುನಾಂ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇನಾಮುಮಾಶ್ರಿತಾಃ |
 ಮುಚ್ಯಂತ ಋಷಯೋ ನಿತ್ಯಂ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |
 ನಾಯುಸ್ಥಮಾಶ್ರಿತಾ ದೇವಾಃ ಸವಮಾನಾಭಿಧಂ ಹರಿಂ |
 ಸಂಸಾರಾತ್ ಸಾವಯಿತ್ವಾ ಯತ್ ಮಹಾನಂದೇ ಮಿನೋತ್ಕಯಂ |
 ಸವಮಾನಸ್ತತೋ ನಿಷ್ಕುವ್ಯಾಪ್ತಃ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಚ |

ಅಶ್ರಿತೋ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವೈಃ ಸರ್ವತ್ರಾಪಿ, ನಿಶೇಷತಃ |

ಅಶ್ರಯಾತ್ ಪೃಥುಗುಕ್ತೋಽಯಂ ನಿತ್ಯಾನಂದೋ ರಮಾಪತಿ ||

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳು ಋಷಿಗಳು ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಎಂದು ಬೇರೆ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಮೂರು ಅಧಿಪ್ತಾನದಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಒಬ್ಬನೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಭಜಿಸಿದರು.

ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ಅರ್ಕನಾಮಕ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಹರಿಯೆ 'ಅರ್ಕ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವದಾರಾಧನ ರೂಪ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿಯೆ ಮುಕ್ತಿಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಮತಾಗ್ಯರೂಪ ಸನ್ಯಾಸವೂ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿ ಪಡೆದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಉಳಿದವರಿಗಲ್ಲ.

ಋಷಿಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು. ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆ 'ಬೃಹತ್' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೆ 'ಆದಿತ್ಯ' ನೆಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಋಷಿಗಳು ನಿರಂತರ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ.

ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಪವಮಾನನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಸಂಸಾರದ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಜೀವರನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಮಹಾನಂದದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆ ಪವಮಾನ. ಅವನು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯು ದೇವನಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೇ ಋಷಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಈ ನಿತ್ಯಾನಂದನಾದ ಭಗವಾನ್ ರಮಾಪತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜನರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನು ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಧಿದೈವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಉಕ್ತ ಅರ್ಕ ಅನ್ನ ರೂಪಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಉಕ್ತಮುಕ್ತಮಿತಿ ನೈ ಪ್ರಜಾ ನದಂತಿ, ತದಿದಮೇವೋಕ್ತಂ ಇಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀ | ಇತೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಸ್ತತಿ ಯದಿದಂ ಕಂಚ | ತಸ್ಯಾಗ್ನಿರರ್ಕಃ | ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ಸುತೇ |

ಅಂತರಿಕ್ಷಮೇವೋಕ್ತಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾ ಅನು ಪತಂತಿ,
ಅಂತರಿಕ್ಷಮನು ಧಾವಯಂತಿ | ತಸ್ಯ ನಾಯುರರ್ಕಃ | ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ,
ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ |

ಅಸಾವೇವ ದ್ಯೌರುಕ್ತಂ | ಅಮುತಃ ಪ್ರದಾನಾದ್ಧೀದಂ ಸರ್ವ-
ಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತಸ್ಯಾಸಾವಾದಿತ್ಯೋಽರ್ಕಃ | ಅನ್ನ-
ಮಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ—ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ |

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಪುರುಷ ಏವೋಕ್ತಂ | ಅಯಮೇವ ಮಹಾನ್
ಪ್ರಜಾಪತಿರಹಮುಕ್ತಮಸ್ತೀತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ |

ತಸ್ಯ ಮುಖಮೇವೋಕ್ತಂ | ಯಥಾ ಪೃಥಿವೀ ತಥಾ | ತಸ್ಯ-
ವಾಗರ್ಕಃ | ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ |
ನಾಸಿಕೇ ಏವೋಕ್ತಂ ಯಥಾಂತರಿಕ್ಷಂ ತಥಾ | ತಸ್ಯ ಸ್ತ್ರಾಣೋರ್ಕಃ |
ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ | ತದೇತದ್
ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ ಯದೇತನ್ನಾಸಿಕಾಯೈ ವಿನತಮಿವ | ಲಲಾಟ-
ಮೇವೋಕ್ತಂ ಯಥಾ ದ್ಯೌಸ್ತಥಾ | ತಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರರ್ಕಃ | ಅನ್ನ-
ಮಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ |

ಸಮಾನಮಶೀತಯೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚೈವಾಧಿದೈವತಂ ಚಾನ್ನಮೇವ |
ಅನ್ನೇನ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಮನಂತೀ | ಅನ್ನೇನೇಮಂ
ಲೋಕಂ ಜಯತ್ಯನ್ನೇನಾಮುಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸಮಾನಮಶೀತಯೋಽ-
ಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಧಿದೈವತಂ ಚಾನ್ನಮೇವ |

ತದಿದಮನ್ನಮನ್ನಾದಮಿಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀ | ಇತೋ ಹೀದಂ
ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ಯದ್ಧ ಕಿಂಚೇದಂ ಪ್ರೇತಾ ಇ
ತದಸೌ ಸರ್ವಮುತ್ತಿ | ಯದು ಕಿಂಚಾತಃ ಸ್ತ್ರೀತೀ ತದಿಯಂ ಸರ್ವ-
ಮುತ್ತಿ | ಸೇಯಮಿತ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮೀ | ಅತ್ತಾ ಹವಾ ಆದ್ಯೋ ಭವತಿ |
ನ ತಸ್ಯೇಶೇಯಂ ನಾದ್ಯಾದ್ ಯದ್ವೈನಂ ನಾದ್ಯುಃ || ೨ ||

ಅನುವಾದ—‘ಉಕ್ತ’ ‘ಉಕ್ತ’ ಎಂದು ಏನನ್ನು ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವರೋ
ಆ ಉಕ್ತ ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ, ಇದುವೇ, ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು
ರೂಪವೇ ಉಕ್ತ, ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸನ್ನಿಧಾನ
ವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಮರಗಿಡ ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.
ಈ ಪೃಥ್ವೀನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪಕ್ಕೆ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಗರುಡಪಕ್ಷಿಯಾಕಾರದ ಚಿತಿ
ಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಗರುಡನೆ ವಾಹನ. ಗರುಡನಿಂತಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ

ಗರುಡಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣನಾಮಕವೂ ಅಗ್ನಿಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ಅಗ್ನಿನಾಮಕವೂ ಆದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷ್ಣುರೂಪವೇ ವಾಹನ. ಜನರು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೇ ಈ ಪೃಥ್ವೀನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ನ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಂತೆ ಈ ಅನ್ನವೂ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಿದೆ. ಅದು ಅವನಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಹರಿ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದರೊಳಗಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವೇ ಉಕ್ಥ. ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಹಾರುತ್ತವೆ. ಜನರು ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುರೂಪಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನು ವಾಹನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣನಾಮಕವೂ ವಾಯ್ವಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ವಾಯುನಾಮಕವೂ ಆದ ತನ್ನ ರೂಪವೇ ತನಗೆ ವಾಹನ. ಜನರು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೇ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಂತೆ ಈ ಅನ್ನವೂ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಿದ್ದು ಅದು ಅವನಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಹರಿ ಅದನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದರೊಳಗಿರುವ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವೇ ಉಕ್ಥ. ಅದರಿಂದಲೇ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಸಸ್ಯಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ಯುನಾಮಕನಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನು ವಾಹನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣನಾಮಕವೂ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ಆದಿತ್ಯನಾಮಕವೂ ಆದ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೇ ತನಗೆ ವಾಹನ. ಜನರು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೇ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಂತೆ ಈ ಅನ್ನವೂ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಿದ್ದು ಅದು ಅವನಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಹರಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವತ ಉಪಾಸನೆ.

ಇನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅದರೊಳಗಿರುವ ಪುರುಷನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪವೇ ಉಕ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೊಳಗಿದ್ದು ಅವರ ಮೂಲಕ ಸಂತತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ತಾನು ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂಬ ಯಥಾರ್ಥಾನುಭವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು ಇವನೇ ಹೊರತು ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಲ್ಲ.

ಈ ಹರಿಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗವೂ ಅಗ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಕ್ಥ ಎಂದೆನಿಸಿದೆ. ಎಂದಮೇಲೆ ಹರಿ ತಾನು ಉಕ್ಥನೆನಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಏನಾಶ್ಚರ್ಯ? ಏಕೆಂದರೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀನಾಮಕನು ಹೇಗೆ ಉಕ್ಥನೋ ಹಾಗೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಹರಿಯ ಬಾಯಿ ಉಕ್ಥ. ಪರಶುರಾಮರೂಪವಾದ ಆ ಅಂಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು

ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ಜೀವರ ಬಾಯಿಯೊಳಗಿದ್ದು ಮುಖನಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನು ವಾಹನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣ ನಾಮಕವೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಙ್ಮನಾಮಕವೂ ಆದ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೇ ತನಗೆ ವಾಹನ, ನಾವು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೆ ಹರಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನನಾಮಕವಾದ ತನ್ನರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಂತೆ ಅದು ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿದೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನು ಹೇಗೆ ಉಕ್ಥನೋ ಹಾಗೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ನಾಸಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೃಸಿಂಹರೂಪವಾದ ಹರಿಯ ನಾಸಿಕೆಯೇ ಉಕ್ಥ. ಅದು ವಾಯುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ರುವ ಗರುಡನು ವಾಹನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣನಾಮಕವೂ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಣನಾಮಕವೂ ಆದ ತನ್ನದೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪತನಗೆ ವಾಹನ. ನಾವು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೆ ಅವನಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಂದುರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಂತೆಯೇ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿದೆ. ಹರಿಯ ಮೂಗಿನ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳ ನಡುವೆ ತಗ್ಗಾದ ಭಾಗವು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಸೂರ್ಯಲೋಕ ಆಧರಿಸಿ ನಿಂತಿದೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ದ್ಯುನಾಮಕ ಹರಿ ಹೇಗೆ ಉಕ್ಥನೋ ಹಾಗೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಪಿಲರೂಪವಾದ ಹರಿಯ ಕಣ್ಣೇ ಉಕ್ಥ. ಆ ಕಪಿಲನಿಗೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನು ವಾಹನ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಪರ್ಣನಾಮಕವೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕವೂ ಆದ ತನ್ನ ರೂಪವೆ ತನಗೆ ವಾಹನ. ಜೀವನು ಉಣ್ಣುವ ಅನ್ನವೆ ಹರಿಗೆ ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುವ ಅವನದೆ ಆದ ಅನ್ನನಾಮಕ ರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತ ವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಅವನು ಉಣ್ಣುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಷ್ಟೇ ತೃಪ್ತಿಕರ ವಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಂತೆಯೇ ಅನ್ನಗತ ಅನ್ನನಾಮಕ ರೂಪ ಹರಿಗೆ ಅನ್ನವೆನಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗುವುದು ಸಮಾನ. ಈ ಅನ್ನ ನಾಮಕನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ಹಸಿದವರಿಗೆ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನನಾಮಕನಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಪಾನ ಸಮೃದ್ಧ ವಾದ ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಚರು ಪುರೋಡಾಶ ಸೋಮರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನನಾಮಕನಿಂದ ದೇವತೆ ಗಳಿಗೂ ಹರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಮರಣಾನಂತರ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿದೈವ ದಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಂತೆಯೇ ಅನ್ನಗತ ಅನ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಅನ್ನವೆನಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗುವುದು ಸಮಾನ.

ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರ್ಗತ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕ ರೂಪ ತಾನೆ ಅನ್ನವೂ ಆಗಿದೆ. ಅನ್ನ ಭೋಕ್ತೃವೂ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಧಾನ್ಯಾದಿ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಈ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕ ರೂಪವೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಜೀವಿಗಳು ಸತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪ ಆ ಜೀವಿಗಳೊಳಗಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳನ್ನು ಭುಂಜಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ಅನ್ನವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಬರುವ ಜೀವಿಗಳೊಳಗಿನ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳನ್ನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ರೂಪ ಭುಂಜಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕ ರೂಪ ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕರೂಪ ದ್ಯುನಾಮಕ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೂ ಹೌದು, ಅನ್ನ ಭೋಕ್ತೃವೂ ಹೌದು, ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನ-ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಅನ್ನ ಭೋಕ್ತೃವೇ ಅನ್ನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಭುಂಜಿಸುವ ವಿಷ್ಣು ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃವಾಗಿರುವಂತೆ ಆ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನ್ನ ಭೋಕ್ತೃವೆ ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಭುಂಜಿಸದಂತೆಯೂ ಆ ಜೀವಿಗಳು ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದಂತೆಯೂ ಮಾಡಲು ಯಾರೂ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಕ್ತ ಎಂದರೇನು :

ಭಾಷ್ಯ—ಉತ್ಥಾಪನಾದುಕ್ಥನಾಮಾ ಸ ಏವ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಃ |

ಪ್ರಥಿತಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ, ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಧೋಽತ್ರಗಃ |

ಅಂತರೀಕ್ಷೋಽಯತೋ, ದ್ಯುಸ್ಥೋ ದ್ಯುನಾಮಾತಿಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮೇ ಚ ನಿವಿಷ್ಟೋಽಸೌ ಪುರುಷಾಽಘೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್, ಸ ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪತಿರೇವ ಚ |

ಅಹಮುಕ್ಥಮಿತಿ ಹ್ಯೇತಾಂ ವಿದ್ಯಾಮನುಭವತ್ಯಸೌ |

ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ಚ ತಸ್ಯಾಂಗಾನ್ಯುಕ್ಥಾನಿ ಜಗದೀಶಿತುಃ |

ಅಗ್ನಿನಾತದಿನೇಶಾನಾಮುತ್ಥಾನಾನಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ವದನಂ ನಾಸಿಕಾ ನೇತ್ರಮಿತ್ಯೇತಾನಿ ಪರಾತ್ಮನಃ |

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ “ಪೃಥಿವೀ” ನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತ ನಾಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಹೃದಯದೊಳಗೇ ದರ್ಶನ ಕೊಡು

ವುದರಿಂದ 'ಅಂತರಿಕ್ಷ' ನಾಮಕನಾದ ಆ ಹರಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ್ದರಿಂದ 'ದ್ಯು' ಎನಿಸಿರುವ ಆ ಹರಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಪುರುಷ"ನೆನಿಸಿದ ಜನಾರ್ದನನೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಅವನೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿ. "ನಾನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ" ಎಂಬ ಯಥಾರ್ಥ ಅನುಭವವನ್ನು ಅವನೊಬ್ಬನೆ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜಗದೀಶನ ಅಂಗಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಉಕ್ತಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವವುಗಳು.

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಂತೆ ಅನ್ನ ತೃಪ್ತಿಕರ :

ಭಾಷ್ಯ—ತೃಚಾಶೀತಿವಿಭಿನ್ನಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾನ್ನತ್ವಹೇತುತಃ |

ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೃಚಾಶೀತಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನಮಿತಿ ಸ್ಫುಟಂ |

ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿದೇವಶ್ಚ ತೃಚಾಶೀತ್ಯಾಶ್ಚ ದೇವತಾ |

ಸೋಮ ಏವ, ತತಶ್ಚಾನ್ನಮಶೀತಯ ಇಶೀರಿತಂ |

ಅದನಾಘ್ರಾಣದೃಷ್ಟ್ಯಾಖ್ಯಭೋಗತ್ರಯ ವಿಭಾಗತಃ |

ಮುಖನಾಸಾಚಕ್ಷುಷಾಂ ತದ್ ಭೋಗ್ಯಮನ್ನಂ ಹರೇಃ ಶ್ರುತಂ |

ಅನುವಾದ—ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವು ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಅನ್ನದಂತೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅನ್ನವೆ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಂತಿದೆ ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೋಮನೆ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ, ಆದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳೆ ಅನ್ನ' ಎಂದಿದೆ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳು ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಜೀವದೇಹದ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಶುರಾಮ ನರಸಿಂಹ ಕಪಿಲರೂಪವಾದ ಹರಿಯ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣುಗಳೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭಕ್ಷಣ ಆಘ್ರಾಣನ ದರ್ಶನ ರೂಪ ಭೋಗತ್ರಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನವು ಎಂಬತ್ತು ತೃಚೆಗಳಂತೆ ಭೋಗ್ಯವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪ್ರತಿ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಶ್ಯ ವೇಕಾಗುವ ಹದಿನಾರು ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನರಾದವರು ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ. ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಾಮಗಾನ ರಹಿತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವವನು ಹೋತ್ರ. ಯಜುರ್ವೇದೋಕ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೋಮಿಸುವವನು ಅಧ್ವರ್ಯು. ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವವನು ಉದ್ಗಾತ್ರ. ಮತ್ತು ಅಥರ್ವವೇದ ನಿಷ್ಣಾತನಾಗಿದ್ದು ಯಾಗವನ್ನು

ಆದ್ಯಂತ ಬಲು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ನಡುವೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನು ಬ್ರಹ್ಮ.

ಹೋತೃವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೊಗಳುವುದಕ್ಕೆ ಶಂಸನವೆಂದೂ ಹೊಗಳುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಉದ್ಗಾತೃವು ಸಾಮಗಾನ ದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿ ಎಂದೂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಎಂಬುದು ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರ. ಇದು ಸಹಸ್ರ ಋಚಿಗಳ ಮಂತ್ರ. ಯಜ್ಞ ಫಲದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಈ ಮಂತ್ರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೆಂದು ಇದನ್ನು ಉಕ್ತ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಕ್ತವೆಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಸರ್ವ ಕರ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣು ಪನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಕ್ತನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಆದೇಶ ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದ ಬಾಹ್ಯಯಜ್ಞ ನಿರರ್ಥಕ.

ಶರೀರ ಇಂದ್ರಿಯ ಅಂತಃಕರಣ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರೆಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಉಪಾಸನೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ಅಧಿದೈವೋಪಾಸನೆ. ಅಧಿದೈವೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೇ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉಕ್ತ. ಜೀವರ ಮುಖ ನಾಸಿಕಾ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ.

ಎಂಬತ್ತು ತೃಚಿಗಳೆಂದರೆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗ. ಬೃಹತೀ ಎಂದರೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳೇ ಇರಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಇಡೀ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳು. ನಡುವಿನ ಮೂರು ಭಾಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಬೃಹತೀ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು. ಗಾಯತ್ರೀ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಛಂದಸ್ಸು. ಉಷ್ಣಿಕ್ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳದು. ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಎಂಬತ್ತು ತೃಚಿಗಳಿವೆ. ತೃಚಿಗಳೆಂದರೆ ಮೂರು ಋಚಿಗಳ ಗುಂಪುಗಳು. ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂರು ಬೃಹತೀ ಋಚಿಗಳೂ ಹತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀ ಋಚಿಗಳೂ ಇವೆ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಒಂದು ಸಾವಿರದ ನೂರ ನಲವತ್ತು ಋಚಿಗಳು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಇವೆ, ಅಕ್ಷರಗಳು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರವೆ,

ಹೀಗೆ ಎಂಬತ್ತು ತೃತಿಗಳು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿ ಇಡೀ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು 'ಅಶೀತಿ' ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. 'ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ' ಎಂದಿದೆ. ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಬಲು ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಂತೆ ತೃಪ್ತಿಕರವೆಂದು ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಗಳುವುದು ಅದರ ಉದ್ದೇಶ. ಅಧಿದೈವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳು ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುನಾಮಕ ರೂಪಗಳು ತಮ್ಮ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಸವಿಯುವುದು ಮೂಗಿನಿಂದ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವುದು ಮುಂತಾಗಿ ಭೋಗಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಜೀವರ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಾಯಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪರಶುರಾಮನೆಂದು ಒಂದು ರೂಪ. ಆ ಪರಶುರಾಮ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೇವಲ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಸವಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವವನು ನಾಸಿಕಾ ರೂಪನಾದ ನರಸಿಂಹ. ರೂಪವನ್ನು ಕಂಡು ಅನಂದಿಸುವವನು ಚಕ್ಷೂರೂಪನಾದ ಕಪಿಲ.

ಅರ್ಕ ಎಂದರೇನು :

ಭಾಷ್ಯ—ಅರಣಂ ಗಮನಂ ಯಸ್ಮಾದರ್ಕಃ ಶೀಘ್ರಗತಿತ್ವತಃ |
ಶ್ಯೇನ ಏನ, ತದಾಕಾರಾ ಚಿತಿರರ್ಕಪದೋದಿತಾ |
ಸುಪರ್ಣಪ್ರತಿಮಾ ಸಾ, ಯತ್ ತದಾರೂಢೋ ಜನಾರ್ದನಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಯಾರ್ಕ ಇತಿ ಸಾ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ನೈದಿಕೈಃ ಪದೈಃ |
ಯೋಽಸೌ ಚಿತಿಗತೋ ನೀಂದ್ರಃ ಸೋಽಗ್ನಿವಾತರವಿಷ್ವಪಿ |
ತಥಾ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಚಕ್ಷುಃಸು ತಸ್ಮಾತ್ತೇಽರ್ಕಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
ತೇಷು ಸ್ಥಿತೇ ಸುಪರ್ಣೇ ಚ ರೂಪಭೇದೈಃ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |
ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದರ್ಕಾಸ್ತೇ ತಸ್ಮಾದೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಅರ್ಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಧಾತುವು ಹೇಳುವ ಅರಣವು ಗಮನವೆ ಆದುದರಿಂದ ಶೀಘ್ರ ಗಮನ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳ ಗರುಡ ಪಕ್ಷಿಯೆ ಅರ್ಕ. ಗರುಡಪಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆ ಗರುಡನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅದೂ ಅರ್ಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಜನಾರ್ದನನು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಗರುಡನನ್ನೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದು ಅವನ ಅರ್ಕ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗರುಡಾಕಾರದ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡನೆ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಅರ್ಕವೆನಿಸಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಗರುಡರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ

ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹರಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಏರಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಅವನ ಅರ್ಕಗಳೆನಿಸಿವೆ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾಜ್ಞೀವದೇಹೇಷು ಮುಖೇ ನಿಷ್ಕೋರ್ಮುಖಂ ಸ್ತುತಂ |
 ನಾಸಯೋರ್ನಾಸಿಕೇ ನಿಷ್ಕೋರಕ್ಷೋರೇನ ತದಕ್ಷಣೇ |
 ಜೀವನಾಕ್ ಪ್ರಾಣಚಕ್ಷುಃಷು ತದ್ವಾಗಾದ್ಯಾಸ್ತತಃ ಸ್ಥಿತಾಃ |
 ನಿಷ್ಕೋರ್ನಾಗ್ ಭಾರ್ಗವೋ ರಾನುಃ ಪ್ರಾಣೋಽಸ್ಯ ನರಕೇಸರೀ |
 ಚಕ್ಷುಸ್ತು ಕಪಿಲೋ ನಿಷ್ಕುರಗ್ನ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ ಕಾರಣಂ |
 ಜೀವನಾಗಾದಿಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಸುಪರ್ಣಮಧಿ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಅವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪತಃ |
 ಅಂಗಾಂಗಿತ್ವೇನೈಕ ಏವ ಸ್ವಾನಂದಾನುಭವೇ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ ಏವ ವ್ಯೂಹ್ಯ ಚಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಭಗ್ ರೂಪ ಇವ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸುಪರ್ಣನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ ಸುಪರ್ಣೇ ಚ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಷು ಚ ತನ್ನಾಮಾ ವಾಸುದೇವಃ ಸ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಅನ್ನನಾಮಾ ಸ ಏವಾನ್ನೇ ಚೇಷ್ಟಯನ್ ಸರ್ವಮಾಸ್ಥಿತಃ |
 ಅನ್ನೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸ ಏವೇಶೋ ಹ್ಯನ್ನದಾತ್ಮಗತಿಪ್ರದಃ ||

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ಜೀವರ ಬಾಹ್ಯದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇಹಗಳ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಬಾಯಿ, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಮೂಗು, ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ. ಜೀವ ಸ್ವರೂಪದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯು ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಸ್ವರೂಪವಾದ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯ ಬಾಯಿ ಮೂಗು ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ. ಹರಿಯ ಬಾಯಿ ಪರಶುರಾಮ, ಮೂಗು ನರಸಿಂಹ, ಕಣ್ಣು ಕಪಿಲ, ಜೀವ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯದೇಹಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಶುರಾಮಾದಿಗಳು ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯದೇಹಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಮತ್ತು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ಕಾರಣವಾದ ಗರುಡನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಏರಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿಯ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಏನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವನು ಪೂರ್ಣ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬನೆ ಶರೀರರೂಪನೂ ಅವಯವರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದು ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ವಾಹನ, ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಅದನ್ನೇರುವವನು ಎಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆಯೆಂಬಂತೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮದಿಂದ ಇರುವ ತಾನೆ ಸುಪರ್ಣನಾಮದಿಂದ ಗರುಡನಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ

ಅಗ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೆ ವಾಹನವಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನ ನಾಮಕನಾಗಿ ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನ ದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಪ್ರಭುವೆ ಅನ್ನದಾತ್ಮವಿಗೆ ಸದ್ಗತಿ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ತನಗೆ ತಾನೇ ಅನ್ನ ಶ್ರೀಹರಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಗಸ್ಯೈವ ನಿಯಮಾದನುಪಕ್ಷಿಣಃ |

ಪತಂತಿ ಧಾವಯಂತ್ಯಶ್ಶಾನ್ ನರಾದೀಂಶ್ಚ ನರಾದಯಃ |

ಪರಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಧಾಮತ್ವಾತ್ ಸೂರ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತೀರಿತಃ |

ನಿಹಿತಶ್ಚೈವ ತಲ್ಲೋಕೋ ನಾಸಿಕಾಯಾಂ ನತಸ್ಥಲೇ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ದ್ಯುಲೋಕತಃ |

ಪತಿತಂ ಸರ್ವಮೇವಾತ್ತಿ, ತಥಾ ದಿವಿ ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಇತೋ ಗತಂ ಸರ್ವಮತ್ತಿ ದ್ಯುನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ ಪರಃ |

ಭೋಗ್ಯತ್ವಾತ್ ಅದೃ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ, ಏವಮಾದ್ಯಾತ್ಮ ರೂಪವಾನ್ |

ಏಕ ಏವ ಪರೋ ವಿಷ್ಣು ರತ್ತಾನ್ಯೈರುಪಜೀವ್ಯತಃ |

ಅದ್ಯೋ ಭವತಿ ಚಾನ್ಯೇಷಾಂ, ನೋಪಜೀವ್ಯೋ ಭವೇದ್ಯಥಾ |

ಹರಿಃ ಸ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ, ನ ಭುಜ್ಯಂತೇ ಯಥಾಮುನಾ |

ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಸ್ತಥಾ ಕರ್ತುಂ ನೈವೇಷ್ಟೇ ಕಶ್ಚನ ಕ್ವಚಿತ್ ||

ಅನುನಾದ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕನುಸಾರ ವಾಗಿ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಹಾರುತ್ತವೆ, ನರರು ಮುಂತಾದವರು ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ನರರು ಮುಂತಾದವರನ್ನೂ ವಾಹನಗಳನ್ನಾಗಿ ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನ ವಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಯ ನಾಸಾ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ತಗ್ಗಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆ ಸೂರ್ಯನ ಲೋಕ ಆಧರಿಸಿ ನಿಂತಿದೆ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಹರಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಭುಂಜಿಸು ತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ದ್ಯುನಾಮಕನಾಗಿರುವ ಭಗವಂತ ಭೂಮಿ ಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಏರುವ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಭುಂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೆ, ತನಗೆ ತಾನು ಭೋಗ್ಯನಾದುದರಿಂದ, ಅನ್ನನೆಂದೂ ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃ ಎಂದೂ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬನೆ ಅನ್ನ ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ. ಅನ್ಯರನ್ನು ಭುಂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃ ಎನಿಸಿದ ಹರಿಯೇ ಅನ್ಯರಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರನಾದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರನೆನಿಸದಂತೆ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅವನು ಭುಂಜಿಸದಂತೆ ಮಾಡಲು ಯಾರೂ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೀಹರಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತೋ ರೇತಸಃ ಸೃಷ್ಟಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದೇವಾಃ,
ದೇವಾನಾಂ ರೇತೋ ವರ್ಷಂ, ವರ್ಷಸ್ಯ ರೇತ ಓಷಧಯಃ, ಓಷಧೀನಾಂ
ರೇತೋಽನ್ನಂ, ಅನ್ನಸ್ಯ ರೇತೋ ರೇತಃ, ರೇತಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಜಾಃ,
ಪ್ರಜಾನಾಂ ರೇತೋ ಹೃದಯಂ, ಹೃದಯಸ್ಯ ರೇತೋ ಮನಃ,
ಮನಸೋ ರೇತೋ ವಾಗ್, ವಾಚೋ ರೇತಃ ಕರ್ಮ | ತದಿದಂ ಕರ್ಮ
ಕೃತಂ | ಅಯಂ ಪುರುಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲೋಕಃ | ಸ ಇರಾಮಯಃ |
ಯದ್ಧೀರಾಮಯಾಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಣ್ಮಯಃ | ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹನಾ
ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸಂ ಭವತಿ. ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ
ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ, ಯ ಏವಂ ನೇದ || ೩ ||

ಅನಂತರ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಾದ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮಳೆ, ಮಳೆಯಿಂದ ಸಸ್ಯಗಳು, ಸಸ್ಯಗಳಿಂದ ಅನ್ನ, ಅನ್ನದಿಂದ ರೇತಸ್ಸು, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಜೀವಿಗಳು, ಜೀವಿಗಳಿಂದ ಆಪರ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪ, ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೀಗೆ ಮಾಡುವನೆಂದು, ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ, ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಮಾತು, ಮಾತಿನಿಂದ ಕರ್ಮಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದ ದ್ವಾರಾ ಕರ್ಮ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮದಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಹರಿಯು ಅಸ್ವತಂತ್ರ ಜೀವನಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಮಾಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಮಾಡುವ ಜೀವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನ. ಆ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪರರಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗದೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಆನಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಆನಂದೋದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಬಾಹ್ಯಸುಖ ವಿಲಕ್ಷಣ ಅಧಿಕಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಭಗವದಿಚ್ಛಾನುಸಾರಿ ಆನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣ. ಅದರಿಂದ, ಕರ್ಮ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರವನ್ನು ತೊರೆದು, ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಅಲೌಕಿಕ ಸ್ವರೂಪಾನಂದ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಲೌಕಿಕ ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಮುಕ್ತನನ್ನು ಇತರ ಮುಕ್ತರು ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತೀರಿತಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಜಾತಾಃ ಸರ್ವದೇವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಸ್ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ |

ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಜಾಯತೇ, ತಸ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋಽಭವನ್ |

ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಮನ್ನಾಚ್ಛ ರೇತೋ, ರೇತಸ ಏವ ಚ |

ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ, ಸಂಕಲ್ಪೋ ಹೃದಯಾಭಿಧಃ |
 ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ಜಾಯಂತೇ, ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಕಲ್ಪಾಖ್ಯಂ ಮನಸ್ತಥಾ |
 ವಿಕಲ್ಪಾದ್ ನಾಕ್ ಪ್ರಚಾರಶ್ಚ, ನಾಚಾ ನಾಮಾದಿನೇದನಾತ್ |
 ಕರ್ಮ ಸಂಜಾಯಂತೇ, ತಸ್ಮಾತ್ ಕರ್ಮಣಶ್ಚ ಜಗತ್ ಪುನಃ |
 ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನೈಯಂ ಜೀವಃ ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಹರೇಃ |
 ಆವಾಸಸ್ಥಾನಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ವಿಶೇಷಾತ್, ಸ ಇರಾಮಯಃ |
 ಇಚ್ಛಾನುರೂಪಂ ತು ಸುಖಂ ಇರೇತ್ಯೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ |
 ಇಚ್ಛಾನಂದ ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್, ಸ ಏವ ಚ ಹಿರಣ್ಮಯಃ |
 ಹಿರುಕ್ ಸುಖಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ ಬಾಹ್ಯಾನಂದಾತ್ ಪೃಥಗ್ ಯತಃ |
 ಅಧಿಕಾರ್ಥೇ ಮಯಡ್ ಯಸ್ಮಾದ್ ಅಧಿಕಾನಂದರೂಪತಃ |
 ಉತ್ಸೃಜ್ಯ ಕರ್ಮಜಂ ರೂಪಂ ನಿಜಾನಂದೈಕರೂಪಕಃ |
 ಏವಂ ನಾರಾಯಣಂ ಜಾನನ್ ಸರ್ವಲೋಕೈಕಕಾರಣಂ |
 ತಲ್ಲೋಕೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಭೂತೈರ್ಮುಕ್ತೈರಾನಂದರೂಪಕಃ ||

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎನಿಸಿದವನು. ಅವನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮಳೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸಸ್ಯಗಳೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸಸ್ಯಗಳಿಂದ ಅನ್ನ, ಅನ್ನದಿಂದ ರೇತಸ್ಸು, ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಹೃದಯವೆನಿಸಿದ ಸಂಕಲ್ಪವೆಂಬ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂಬ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಮಾತಿನ ವ್ಯವಹಾರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಮಾತಿನಿಂದ ಕರ್ಮಗಳ ನಾಮಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಕರ್ಮ ಜನ್ಯ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಜಗತ್ತು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ ಮಾಡುವವ ತಾನೆಂದು ಅಭಿಮಾನಪಡುವ ಈ ಜೀವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ಹರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಯು ಅಸ್ವತಂತ್ರಜೀವನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅವನ ಮೂಲಕ ಕರ್ಮಮಾಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ತನಗೇನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆನಂದೋದ್ರೇಕದಿಂದಲೇ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಚ್ಛಾನುರೂಪವಾದ ಆನಂದವೇ 'ಇರಾ' ಎನಿಸಿದೆ. ಇಚ್ಛಾನುರೂಪ ಆನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿ ಇರಾಮಯ, ಅವನ ಹಿರಣ್ಮಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಆನಂದ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಬಾಹ್ಯ ಸುಖಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಅದರಿಂದ ಅದು 'ಹಿರಣ್ಯ'. ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಅಧಿಕ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬಾಹ್ಯ ಸುಖ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಧಿಕ ಆನಂದ

ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಹಿರಣ್ಯಮಯ, ಹಿರಣ್ಯಮಯನೆ ಹಿರಣ್ಮಯ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಲೋಕ ಮುಖ್ಯಕಾರಣನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಕರ್ಮಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರವನ್ನು ತೊರೆದು ಸ್ವರೂಪಾನಂದ ಮಾತ್ರ ಶರೀರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆನಂದರೂಪಿಯಾದ ಅವನು ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇತರ ಮುಕ್ತ ಜೀವರಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಪದ ಊರು ಉದರ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಇತಿಹಾಸ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಪ್ರಪದಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ ಬ್ರಹ್ಮೇನುಂ ಪುರುಷಂ ।
ಯತ್ ಪ್ರಪದಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ ಬ್ರಹ್ಮೇನುಂ ಪುರುಷಂ ತಸ್ಮಾತ್
ಪ್ರಪದೇ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಪದೇ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ । ಶಘಾಃ ಖುರಾ ಇತ್ಯ-
ನ್ಯೇಷಾಂ ಪಶೂನಾಂ । ತದ್ ಊರ್ಧ್ವಮುದಸರ್ಪತ್ । ತಾ ಊರೂ
ಅಭವತಾಂ । ಉರು ಗೃಣೇಹೀತ್ಯಬ್ರವೀತ್ । ತದುದರಮಭವತ್ ।
ಉರ್ನೇವ ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ । ತದುರೋಽಭವತ್ । ಉದರಂ
ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯಾ ಉಪಾಸತೇ, ಹೃದಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾರುಣಯೋ
ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ಇ । ಊರ್ಧ್ವಂ ತ್ವೇವೋದಸರ್ಪತ್ । ತಚ್ಚಿರೋಽ-
ಶ್ರಯತ । ಯಚ್ಚಿರೋಽಶ್ರಯತ ತಚ್ಚಿರೋಽಭವತ್ । ತಚ್ಚಿರಸಃ
ಶಿರಸ್ತ್ವಂ । ತಾ ಏತಾಃ ಶೀರ್ಷಂಚ್ಚಿತ್ರಯಃ ಶ್ರಿತಾಃ, ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಮನೋ ನಾಕ್ ಸ್ರಾಣಃ । ಶ್ರಯಂತೇಽಸ್ಮಿಂಚ್ಚಿತ್ರಯೋ ಯ ಏವ-
ಮೇತಚ್ಚಿರಸಃ ಶಿರಸ್ತ್ವಂ ನೇದ ||

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಾಸುದೇವನು ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಚತುರ್ಮುಖನ ಶರೀರವನ್ನು ಕಾಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಪುರುಷಾಕಾರದ ಚತುರ್ಮುಖಶರೀರವನ್ನು ಕಾಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ಪುರುಷನ ಕಾಲಿನ ತುದಿಗೇ ಪ್ರಪದ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರಪದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕಾಲಿನ ತುದಿಯನ್ನು ಶಫ ಖುರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ವಾಸುದೇವನು ತೊಡೆಗಳ ವರೆಗೆ ಬಹಳ ಮೇಲಕ್ಕೇರಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ತೊಡೆಗಳು ಊರು ಎನಿಸಿದವು. ಬಳಿಕ ವಾಸುದೇವ ಇನ್ನೂ ಮೇಲೇರಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದ ವಾಯುದೇವನಿಗೆ ನೀನು ಈ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣು. ನನ್ನನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದನು. ವಾಯುವು ಬಹುವಾಗಿ ಅನ್ನ ಉಂಡು ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ ಸ್ಥಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಉದರ ಎನಿಸಿತು. ಬಳಿಕ ವಾಸುದೇವ ಇನ್ನೂ ಮೇಲೇರಿ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತನಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡೆಂದು ವಾಯುವಿಗೆ

ಹೇಳಿದನು. ಎದೆಯೇ ಆ ವಿಶಾಲಸ್ಥಳವಾದ್ದರಿಂದ ಉರಸ್ ಎನಿಸಿತು. ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಮ ಮುನಿಗಳು ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆರುಣಿ ಮುನಿಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವೆರಡೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ. ಬಳಿಕ ವಾಸುದೇವನು ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಮೇಲೇರಿದನು. ತಲೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದನು. ತಲೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದುದರಿಂದ ಅದು ಶಿರಸ್ ಎನಿಸಿತು. ತಲೆಯು ಶಿರಸ್ಸೆನಿಸಲು ಅದೇ ಕಾರಣ. ಚಕ್ಷುಸ್ ಶ್ರೋತ್ರ ಮನಸ್ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶಿರಸ್ಸನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು 'ಶ್ರೀ' ಎಂದೆನಿಸಿದರು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಲೆಯು ಶಿರಸ್ಸೆನಿಸಲು ಕಾರಣ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ, ಅಂದರೆ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ನೆಲೆಸುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಮಿಮಂ ಪ್ರಥಮಜ್ಞಾನಿಪುರುಷಂ ಚತುರಾನನಂ |

ವಾಸುದೇವಾಭಿಧಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ ಪ್ರಪದಯೋಃ ಪುರಾ |

ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಪೇದೇ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಪದಾಚ್ಚತುರಾನನಂ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಪದನಾದೇವ ಪ್ರಪದಂ ನಾನು ಕೀರ್ತಿತಂ |

ಚತುರ್ಮುಖಾಕಾರವತಾಂ ನೃಣಾಂ ಸಾದತಲೋಪರಿ |

ಪ್ರಪದಾಖ್ಯಾ ವರ್ತತೇತೋ, ನ ತು ಸಶ್ವಾದಿನಾಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅಯಾದೂರ್ಧ್ವಂ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಪದಾದೂರುಮತ್ರ ಚ |

ಸ್ಥಿತ, ಊರೂ ಚ ತಾನಾಸ್ತಾಂ ಊರೂರ್ಧ್ವಗಮನಾದ್ಧರೇಃ |

ಕಿಂಚಿದೂರ್ಧ್ವಂ ತತೋ ಗತ್ವಾ ವಾಯುನಾ ಸಹ ಕೇಶವಃ |

ವಾಯುನಾಹೋರುಗರಣಂ ಕುರ್ವತ್ ಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯಪಿ |

ಉರ್ವೇವ ಗರಣಂ ಚಕ್ರೇ ವಾಯುರ್ಯತ್ರ ಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ |

ತತ್ ಸ್ಥಾನಮುದರಂ ನಾನು, ಪುನರಾಹ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಉರು ಸ್ಥಾನಂ ನಿವಾಸಂ ಮೇ ಕುರು ವಿಸ್ತಾರಸಂಯುತಂ |

ತಥಾಕರೋತ್ ಸ ವಾಯುಶ್ಚ ತದುರೋಽಭೂದ್ ಉರುತ್ವತಃ |

ಉರೋನುಧ್ಯೇ ಚ ಹೃದಯಂ, ತತ್ರಾನಾಸೋ ಹರೇಃ ಸದಾ |

ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯುತಾ ಯೇ ತು ಮುನಯಃ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಮಕಾಃ |

ಉದರೇ ತೇ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಸುದೇವಮುಪಾಸತೇ |

ಹೃತ್ಸ್ಥಮೇವ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಧ್ಯಾಯಂತ್ಯಾರುಣಯಃ ಸದಾ |

ಉದರಸ್ಥಂ ಚ ಹೃದ್ಗಂ ಚ ತೇ ಉಭೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ ಪರಂ |

ಏಕಮೇವ ಯತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ ಉಭಯೇ ಹೃಪಿ ತದ್ವಿದಃ ||

ಅನುನಾದ—ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಶರೀರವನ್ನು ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಕಾಲತುದಿಯಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಶರೀರವನ್ನು ಭಗವಂತನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ, 'ಪ್ರಪದನ' ದಿಂದಾಗಿ ಕಾಲತುದಿ ಪ್ರಪದ ವೆನಿಸಿತು. ಚತುರ್ಮುಖನಂತೆ ಪುರುಷಾಕಾರ ಉಳ್ಳ ಮಾನವರ ಅಂಗಾಲಿನ ತುದಿಗೆ ಪ್ರಪದ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಕಾಲತುದಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಹೆಸರಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಬಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವು ಕಾಲತುದಿಯಿಂದ ಮೇಲೆ ತೊಡೆಗೆ ಏರಿದನು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತನು. ಹರಿಯು ಬಹಳ ಮೇಲೆ ಹೋಗಿ ನಿಂತ ಸ್ಥಳವಾದುದರಿಂದ ತೊಡೆಗಳು ಊರು ಎಂದೆನಿಸಿದುವು. ಊ ಎಂದರೆ ಊರ್ಧ್ವ, ಮೇಲೆ. ಉರು ಅಂದರೆ ಬಹಳ. ಆದ್ದರಿಂದ ಊರು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬಳಿಕ ವಾಸುದೇವನು ವಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ಮೇಲೆರುತ್ತ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸೇರಿ ವಾಯುದೇವನಿಗೆ ನೀನಿಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಣ್ಣು ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದನು. ವಾಯು ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಂಡನೋ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೋ ಆ ಸ್ಥಾನ ಉದರ. 'ಉದ್' ಚೆನ್ನಾಗಿ 'ಅರ' ಉಂಡ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳ.

ಪುನಃ ಹರಿಯು ಮೇಲೆ ಹೋಗಿ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ವಾಯುದೇವನಿಗೆ ನೀನಿಲ್ಲಿ ನನಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನ ಮಾಡಿಕೊಡು ಎಂದನು. ವಾಯುದೇವನು ಹಾಗೇ ಮಾಡಿದನು. ಎದೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಉರಸ್ ಎನಿಸಿತು. ಎದೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೃದಯವಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸದಾ ಹರಿಯ ವಾಸ.

ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತರಾದ್ದರಿಂದ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯರೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಯಾವ ಮುನಿಗಳಿರುವರೋ ಅವರು ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆರುಣ ಮುನಿಗಳು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉದರದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬನೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯ ಆರುಣ ಇಬ್ಬರೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ ಗತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಯುನಾ ಸಹ ದೈವತ್ಯಃ |
 ಸ್ಥಿತೋ ಮೂರ್ಧನಿ ದೇವೇಶಃ ಶ್ರಿತೋಽಸಾನಿತಿ ತಚ್ಚಿರಃ |
 ತತ್ರ ಪ್ರಾಣಾತ್ಮನಾ ವಾಯುರ್ಮನೋರೂಪೇಣ ಶಂಕರಃ |
 ಶೇಷಃ ಸುಪರ್ಣ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಮನಾಂಸ್ಯೇವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |
 ಅಹಂಭಾವಮನೋ ರುದ್ರಃ, ಶೇಷೋಽಸೌ ಪಾಂಚರಾತ್ರಕಂ |
 ವೈದಿಕಂ ಗರುಡಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಾದಿವಿಷಯಂ ಮನಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಂದ್ರೋ, ರವಿಶ್ವಕ್ಷುರ್ವಾಗ್ಗ್ನಿಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |
ಏತೇ ದೇವಾಸ್ತದನ್ಯೇ ಚ ಸರ್ವಸ್ರಾಣಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
ಉಪಾಸತೇ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಚ್ಯುತಂ ||

ಅನುನಾದ—ಬಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಎದೆಯಿಂದಲೂ ಮೇಲೆ ಹೋದನು, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತನು. ತಲೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದುದರಿಂದ ತಲೆಯು ಶಿರಸ್ ಎನಿಸಿತು. ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಾಯುವೂ, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳೆನಿಸಿ ರುದ್ರ ಶೇಷ ಗರುಡ ಇಂದ್ರರೂ, ಅಂದರೆ, ಅಹಂಭಾವರೂಪಮನೋಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರ, ಪಂಚರಾತ್ರಜ್ಞಾನರೂಪ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಶೇಷ, ವೇದಜ್ಞಾನರೂಪ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಗರುಡ, ಯಜ್ಞಾದಿ ವಿಷಯಕ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರ, ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ, ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ಚಂದ್ರನೂ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯನೂ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರುವರೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅವಿನಾಶಿ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದೇವೋತ್ತಮ ಸದನಿ ನಿಜೇತ ನಾಯುದೇವ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾ ಅಹಿಂಸಂತ, ಅಹಮುಕ್ಥಮಸ್ತುಹಮುಕ್ಥಮಸ್ಥಿತಿ | ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ | ಹಂತಾಸ್ಮಾಚ್ಚರೀರಾದುತ್ಕಾನ್ಮಾನು, ತದ್ಯಸ್ಥಿನ್ ನ ಉತ್ಕಾಂಶ ಇದಂ ಶರೀರಂ ಪತ್ಸ್ಯತಿ ತದುಕ್ಥಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ನಾಗು-ದಕ್ರಾಮದ್ | ಅವದನ್ನತ್ನನ್ ಪಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ | ಚಕ್ಷುರುದಕ್ರಾಮದ್ | ಅಪಶ್ಯನ್ನತ್ನನ್ ಪಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ | ಶ್ರೋತ್ರಮುದಕ್ರಾಮದ್ | ಅಶೃಣ್ವನ್ನತ್ನನ್ ಪಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ | ಮನ ಉದಕ್ರಾಮತ್ | ಮಿಲಿತ ಇನಾಶ್ನನ್ ಪಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ | ಸ್ರಾಣ ಉದಕ್ರಾಮತ್ | ತತ್ ಸ್ರಾಣ ಉತ್ಕಾಂಶೇಽಪದ್ಯತ | ತದ್ ಅಶೀರ್ಯತ | ಅಶಾರೀತೀ ತಚ್ಚರೀರ ಮಭವತ್ | ತಚ್ಚರೀರಸ್ಯ ಶರೀರತ್ವಂ | ಶೀರ್ಯತೇ ಹನಾ ಅಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ ಸಾಸ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ, ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ ಸಾಸ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ, ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಆ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ನಾನು ಉತ್ತಮ, ನಾನು ಉತ್ತಮ ನೆಂದು ಪರಸ್ಪರ ಮಾತಿನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಿಕೊಂಡರು. ಬಳಿಕ ಹರಿಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ 'ನಾವು ಈ ಚತುರ್ಮುಖ ಶರೀರದಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಹೋಗೋಣ,

ಯಾರು ಹೊರಗೆ ಹೋದರೆ ಶರೀರವು ಬೀಳುವುದೋ ಅವನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ,' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಮೊದಲಿಗೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ಹೊರಗೆ ಹೋದನು. ಶರೀರವು ಮೂಕವಾಯಿತು, ಆದರೂ ತಿನ್ನುತ್ತಲೆ ಕುಡಿಯುತ್ತಲೆ ಇತ್ತು. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಹೊರಗೆ ಹೋದನು. ಶರೀರವು ಕುರುಡಾಯಿತು, ಆದರೂ ತಿನ್ನುತ್ತಲೆ ಕುಡಿಯುತ್ತಲೆ ಇತ್ತು. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ಹೊರಗೆ ಹೋದನು. ಶರೀರವು ಕಿವುಡಾಯಿತು, ಆದರೂ ತಿನ್ನುತ್ತಲೆ ಕುಡಿಯುತ್ತಲೆ ಇತ್ತು. ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಹೊರಗೆ ಹೋದನು. ಶರೀರವು ಮಂಕುಕವಿದಂತಾಯಿತು, ಆದರೂ ತಿನ್ನುತ್ತಲೆ ಕುಡಿಯುತ್ತಲೆ ಇತ್ತು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹೊರಗೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಶರೀರ ಬಿದ್ದಿತು. ನಶಿಸಲಾರಂಭಿಸಿತು. ನಶಿಸುವುದೆ ಶರೀರವು ಶರೀರವೆನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಅದರಿಂದಲೆ ಅದು ಶರೀರವೆನಿಸಿತು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಸಹಜ ಶತ್ರುವಾದ ಪಾಪಪುರುಷನು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪ ಪುರುಷನಿಗಾಗುವ ಈ ಗತಿಯನ್ನೂ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಪಾಪಿಯಾದ ಶತ್ರು ಪರಾಜಯ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಚಾ ಹಿಂಸಾನುಕುರ್ವಂಸ್ತೇ ವಿನಿಂದಂತಃ ಪರಸ್ಪರಂ |

ತೇ ವಿಷ್ಣೋರಾಜ್ಞಯಾಃಪೋಚನ್ "ಉತ್ಕ್ರಮಾನು ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ |

ದೇಹಾದಬ್ಜ ಭವಸ್ಯಾಸ್ಮಾದ್, ಯಸ್ಮಿನ್ನುತ್ಕಾಂತ ಏನ ಹಿ |
ಶರೀರಂ ಪದ್ಯತೇ ಶ್ರೇಯಾಂತ್ಸ ನ ಇತ್ಯನರ್ಥಾರ್ಯತಾಂ" |
ತತಃ ಕ್ರಮೇಣ ಚಾಗ್ನ್ಯಾದ್ಯಾ ನಿಷ್ಕಾಂತಾಸ್ತೇಷು ಸರ್ವಶಃ |
ನಿಷ್ಕಾಂತೇಷು ನ ನೈ ಸಾತಃ ಶರೀರಸ್ಯಾಭವತ್ ಕ್ಷಚಿತ್ |
ನಾಯಾವುತ್ಕಾಂತ ಏನೈತಚ್ಛರೀರಮಪತತ್ ಕ್ಷಿತೌ |
ಉದಾಸೀನವದಾಸ್ತಾಂ ತೌ ಕೇಶವಶ್ಚಾಬ್ಜ ಸಂಭವಃ |
ತೇಷಾಂ ಬಲಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥಂ ನಾಯ್ವಾದೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |

ಅನುನಾದ—ಆ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ನಿಂದಿಸುತ್ತ ಮಾತಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಅವರು ಹೇಳಿದರು, 'ನಾವು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಈ ಚತುರ್ಮುಖಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗೋಣ, ಯಾರು ಹೋದರೆ ಮಾತ್ರವೇ ಶರೀರವು ಬೀಳುವುದೋ ಅವನು ನಮ್ಮೊಳಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಲ್ಪಡಲಿ' ಎಂದು. ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಬಂದರು. ಅವರು ಎಲ್ಲರೂ ಹೊರಟುಹೋದರೂ ಶರೀರಪಾತವಾಗಲೆ ಇಲ್ಲ. ವಾಯುದೇವನು ಹೊರಟು ಹೋದಾಗಲೆ ಶರೀರವು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿತು. ಆ

ವಾಯ್ವಾದಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಸತ್ವಪರೀಕ್ಷೆಯ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯೂ ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದೂ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸದೆ ಉದಾಸೀನರಂತಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳ ಕಲಹವನ್ನು ನಿವಾರಿಸದೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಸೀನರಂತಿದ್ದರು.

ನರಡು ಬಾರಿ ಸ್ಪರ್ಧೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾ ಅಹಿಂಸಂತೈವ ಅಹಮುಕ್ಫಮಸ್ಮ್ಯಹಮುಕ್ಫಮಸ್ಮೀತಿ| ತಾ ಅಬ್ರುವನ್, ಹಂತೇದಂ ಪುನಃ ಶರೀರಂ ಪ್ರವಿಶಾಮ, ತದ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಃ ಪ್ರಸನ್ನ ಇದಂ ಶರೀರಮುತ್ಥಾಸ್ಯತಿ ತದುಕ್ಫಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ನಾಕ್ ಸ್ರಾವಿಶದ್ | ಅಶಯದೇವ | ಚಕ್ಷುಃ ಸ್ರಾವಿಶದ್ | ಅಶಯದೇವ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸ್ರಾವಿಶದ್ | ಅಶಯದೇವ | ಮನಃ ಸ್ರಾವಿಶದ್ | ಅಶಯದೇವ | ಸ್ರಾಣಃ ಸ್ರಾವಿಶತ್ | ತತ್ ಸ್ರಾಣೇ ಪ್ರಸನ್ನ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ತದುಕ್ಫಮಭವತ್ | ತದೇತದುಕ್ಫಂ ಸ್ರಾಣ ಏವ | ಸ್ರಾಣ ಉಕ್ಫಮೀತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ತ್ವಮುಕ್ಫಮಸಿ, ತ್ವಮಿದಂ ಸರ್ವಮಸಿ, ತವ ವಯಂ ಸ್ಮಸ್ತುಮಸ್ಮಾಕಮಸೀತಿ | ತದಪ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ 'ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ತವ ಸ್ಮಸೀ'ತಿ || ೪ ||

ಆ ದೇವತೆಗಳು ಪುನಃ 'ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಕಲಹವನ್ನೇ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ಹೇಳಿದರು, 'ಪುನಃ ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆ ಈ ಶರೀರವು ಏಳುವುದೋ ಅವನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು. ವಾಗ್ಭಿಮಾನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಶರೀರವು ಬಿದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಶರೀರವು ಬಿದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಶರೀರವು ಬಿದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಶರೀರವು ಬಿದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಶರೀರವು ಎದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉಚ್ಚನಾಗಿ ನಿಂತನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದನು. ಪ್ರಾಣನು ಉತ್ತಮನೆಂದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನಿಗೆ 'ನೀನು ಉತ್ತಮನಾಗಿರುವಿ. ನೀನೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವಿ. ನಾವು ನಿನಗೆ ಸೇವಕರಾಗಿರುವೆವು. ನೀನು ನಮಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವಿ' ಎಂದರು. ಇದನ್ನೇ ಒಬ್ಬ ಯುಷಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ 'ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಪ್ರಭು, ನಾವು ನಿನ್ನ ಸೇವಕರು' ಎಂದು.

ನಿವರಣೆ—ವಾಯುದೇವ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟೊಡನೆ ಅದು ಬಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೇ ಉತ್ತಮತ್ವ ನಿರ್ಣಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ವಾಯುದೇವ ಶರೀರದಿಂದ

ಹೊರ ಬಂದೊಡನೆ ಶರೀರ ಬಿದ್ದು ದು ಆಕಸ್ಮಿಕ ಏಕೀಕರಣಾದುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪರೀಕ್ಷೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಬಯಸಿದರು. ಎರಡನೆ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುವೆ ಶರೀರ ಧಾರಕನೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅವನೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನಸ್ತೇ ಪ್ರಾವಿಶನ್ ಸರ್ವೇ ವಹ್ನಿಸೂರ್ಯೌ ಶಶೀ ಶಿವಃ |

ನೋತ್ಥಾ ನಮಭವತ್ತೇಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟೇಷ್ವಪಿ ಸರ್ವಶಃ |

ನಾಯೌ ಪ್ರವಿಷ್ಟೇ ತೂತ್ಥಾ ನಂ ಕಾಯಸ್ಯಾಸೀತ್ ತದೈವ ಚ |

ಉಚ್ಚೈಃ ಸ್ಥಿತತ್ವಾದ್ ಉಕ್ಲೋಽಭೂದ್ ನಾಯುರೇವ ತತಃ ಪ್ರಭುಃ

ಉಚ್ಚತ್ವಂ ಚ ಗುಣಾಧಿಕ್ಯಂ, ತ್ವಮುಚ್ಛೋಽಸೀತಿ ತೇಽಬ್ರುವನ್ |

ಭೃತ್ಯಾ ವಯಂ ತನೈವ ಸ್ಮಃ ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ಪತಿಃ ಸದಾ |

ಸ್ವರ್ಧಾಮಹೇ ತ್ವದ್ಬಲೇನ ತ್ವಯಾ, ನಾನೈನ ಕೇನಚಿತ್ |

ಇತ್ಯೂಚುರ್ವೀಂದ್ರ ಶೇಷೇಶ ಶಕ್ರಚಂದ್ರಾದಿಕಾಃ ಸೃಘ್ |

ನಾಯುಃ ಸ ಸಂಸ್ತುತಸ್ತೈಶ್ಚ ಪ್ರಸನ್ನೋಽಭೂದ್ ದಿವೌಕಸಾಂ ||

ಅನುವಾದ—ಪುನಃ ಆ ಅಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರುದ್ರ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಶರೀರ ಏಳಲಿಲ್ಲ. ವಾಯು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ಶರೀರ ಎದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಳ್ಳ ವಾಯುವೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉಚ್ಚನಾಗಿ ನಿಂತುದರಿಂದ ಉಕ್ಥ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ನೆನಿಸಿದನು. ಉಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕಗುಣಶಾಲಿ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ತ್ವಮಿದಂ ಸರ್ವಮಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನೀನು ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವಿ' ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು 'ನೀನು ಈ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವಿ' ಎನ್ನುವ ಮೂಲಕ 'ನೀನು ಉಚ್ಚನಾಗಿರುವಿ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. 'ತವ ವಯಂ ಸ್ಮಃ, ತ್ವಂ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಅಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾವು ನಿನ್ನವರು, ನಿನ್ನ ಸೇವಕರು. ನೀನು ನಮ್ಮವನು, ನಮ್ಮೊಡೆಯನು' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ 'ತ್ವಯೇದಿಂದ್ರ ಯುಜಾ ವಯಂ ಪ್ರತಿಬ್ರವೀಮಹಿ ಸ್ಪೃಧಃ' 'ನಾವು ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು ನಿನ್ನಿಂದಲೇ, ನೀನಿತ್ತ ಬಲದಿಂದಲೇ, ಸ್ವಂತಶಕ್ತಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ ಇನ್ನಾವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಲ್ಲ' ಎನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಗರುಡ ಶೇಷ ಇಂದ್ರ ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹೀಗೆ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಅವರಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ವಾಯು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾದನು.

‘ಪ್ರಾತಃ’ ‘ಸಾಯಂ’ ಶಬ್ದಗಳ ಇತಿಹಾಸ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಯಂತ | ಸಃ ಪ್ರಣೇತಃ ಪ್ರಾತಾಯತ |
ಪ್ರಾತಾಯೀತಿ ತತ್ ಪ್ರಾತರಭವತ್ | ಸಮಾಗಾದೀತಿ ತತ್ ಸಾಯಮು-
ಭವತ್ | ಅಹರೇವ ಪ್ರಾಣೋ, ರಾತ್ರಿರಪಾನಃ ||

ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದು ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ವಾಯುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಕಿವಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅವರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು. ಆ ರೂಪಗಳು ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತತವಾದ್ದರಿಂದ, ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲನಿಯಾಮಕವೂ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಪ್ರಾತಃ’ ಎನಿಸಿದವು. ಹರಿವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಜೈತನ್ಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಜೈತನ್ಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾದ್ದರಿಂದ, ಸೇರಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲನಿಯಾಮಕವೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ‘ಸಾಯಂ’ ಎನಿಸಿದವು. ಹಗಲಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಹರಿವಾಯು ರೂಪಗಳೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಿಯಾಮಕವಾಗಿ ಪ್ರಾಣ ಎನಿಸಿದುವು. ರಾತ್ರಿ ನಿಯಾಮಕ ರೂಪಗಳೆ ಅಪಾನ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿ ಅಪಾನ ಎನಿಸಿದುವು.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರುತ್ವಾ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ |
ಶಿಷ್ಯಪ್ರಶಿಷ್ಯಾದಿಷು ಚ ತೇನಯನ್ ನಾಯುನೋದಿತಂ |
ನಾಯುಮಪ್ಯನಯನ್ ಸರ್ವೇ ಯಶಸಾ ತದ್ಗುಣೋಕ್ತಿತಃ |
ಯೇ ಯೇ ಗುಣಾನ್ ವಿಜಾನಂತಿ ನಾಯೋಸ್ತಾನಾವಿಶನ್ಮರುತ್ |
ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಪ್ರತತೋಽಸೌ ಬಭೂವ ಹ |
ಪ್ರತತತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತರಿತಿ ತಸ್ಯ ನಾಮಾಭವದ್ ವಿಭೋಃ |
ಸಂಗತತ್ವಾ ಭವಜ್ಜೀವಚಿತಾ ರೂಪಾಂತರೇಣ ಸಃ |
ಸಂಗತತ್ವಾತ್ ಸಾಯಮಿತಿ ತದ್ರೂಪಂ ನಾಮತೋಽಭವತ್ |
ನಾಯೋಸ್ತತ್ ಪುನರಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಭಿಧಂ ದ್ವಯಂ |

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುದೇವನಿಂದ ನಾರಾಯಣ ನಾಮಕ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದು ವಾಯುದೇವನು ಹೇಳಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ತಂದಿರಿಸಿದರು. ಹಾಗೇ ವಾಯುದೇವನನ್ನೂ ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ಎಲ್ಲೆಡೆ

ಹರಡಿದ ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಗುರು ಹಿರಿಯರು ಮಾಡುವ ಗುಣವರ್ಣನೆಗಳಿಂದಲೂ ಯಾರು ಯಾರು ವಾಯುವಿನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರಲ್ಲಿಲ್ಲ ವಾಯುದೇವ ಕಿವಿಯ ಮೂಲಕ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತತನಾದನು, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದನು. ಪ್ರತತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ವಾಯುವು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಜೀವಚೈತನ್ಯದೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿ ಕೊಂಡನು, ಸಂಗತನಾದನು. ಸಂಗತವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ರೂಪವು ಸಾಯಂ ಎಂದೆನಿಸಿತು. ವಾಯುವಿಗೆ ಜೀವರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನಗಳೆಂಬ ಇನ್ನೆರಡು ರೂಪಗಳೂ ಇವೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಗಗ್ನಿಶ್ಚಕ್ಷುರಸಾನಾದಿತ್ಯಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಮನೋ, ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸ ಏಷ ಪ್ರಹಿತಾಂ ಸಂಯೋಗೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಇಮಾ ದೇವತಾಃ | ಅದ ಉ ಆವಿರಧಿದೈವತಂ | ಇತ್ಯೇತತ್ತದುಕ್ತಂ ಭನತಿ |

ವಾಗ್ ರೂಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ಚಕ್ಷೂರೂಪದಿಂದ ಆ ಸೂರ್ಯ, ಮನೋ ರೂಪದಿಂದ ಚಂದ್ರ, ಶ್ರೋತ್ರರೂಪದಿಂದ ದಿಗಭಿಮಾನಿಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು. ಹೀಗೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ದೇವತೆಗಳೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಗಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಗಾದಿರೂಪದಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳೇ ಆದರೂ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವರಲ್ಲಿ ದೇವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ದೇವೋತ್ತಮ. ಅವನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೆ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಗೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಗ್ನಿರ್ವಾಗಾಖ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸೂರ್ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಯಜ್ಞಾದಿ ಸಾಧನೇ ಯತ್ತು ಮನಶ್ಚಂದ್ರಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಮಿತ್ರೋ ಯನುಶ್ಚ ವರುಣಃ ಕುಬೇರಶ್ಚ ದಿಗೀಶ್ವರಾಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿನಃ ಸರ್ವೇ, ನೈದಿಕಶ್ರವಣೋಚಿತಂ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಂದ್ರಸ್ತಥಾ ಸ್ಮಾರ್ತತಾಂತ್ರಿಕಶ್ರವಣೋಚಿತಂ |

ಯನು ಏನ, ಷಡಂಗಾನಾಂ ವಿಷಯಶ್ರವಣೋಚಿತಂ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ತು ವರುಣಃ, ಕಾಮ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ಮಿತ್ರ ಏನ ಚ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಯನ್ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ಕುಬೇರಸ್ತತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ವಿಷ್ಣುನಾ ಪ್ರಹಿತಾನಾಂ ಹಿ ಸಂಯೋಗೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಮೇಷ ಹಿ |

ಶಿವಾದೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮನಸ್ತ್ವಂ ಕಥಿತಂ ಪುರಾ |

ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಸುಪರ್ಣಕಾಃ |
ಶೇಷ ಶಂಕರ ಶಕ್ರಾಶ್ಚ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಯಮಾ ಅಪಿ |
ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಕುಬೇರಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
ಅಧಿದೈವಂ ಸ ಏವೈಕ ಅಧಿಕೃತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್, ಏತಾನತ್ ಕಥಿತಂ ಭವೇತ್ |
ತಾತ್ಪರ್ಯಾತ್ ಸರ್ವವೇದೈಶ್ಚ..... ||

ಅನುನಾದ—ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ. ಯಜ್ಞಾದಿ ಸಾಧನ ವಿಷಯ ಮನೋವೃತ್ತಿಗೆ ಚಂದ್ರ. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಮಿತ್ರ ಯಮ ವರುಣ ಕುಬೇರ ಈ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು. ಅವರಲ್ಲಿ ವೇದವಿದ್ಯಾ ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಶ್ರೋತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಚಂದ್ರನ ಅಧೀನ. ಸ್ಮೃತಿ ಮತ್ತು ಪಂಚ ರಾತ್ರಗಳ ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಯಮ ನಿಯಾಮಕ. ಷಡಂಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಕ್ತಿ ಬರುವುದು ವರುಣನ ಅಧೀನ. ಕಾಮ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿಸುವವನು ಮಿತ್ರ. ನೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಶ್ರವಣಕಾರಕ ಕುಬೇರ. ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕರಾಗಿ ನಿಂತುದು ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ.

ಶಿವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೆ ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಯಮ ಅಗ್ನಿ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಕುಬೇರ ಮುಂತಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು. ದೇವೇಶ, ಈ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೆ. ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ರೂಪವಾದ ದೇವತ್ವ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣ ದಲ್ಲಿದೆ.

ಸರ್ವ ವೇದಗಳೂ ಅದರದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಇಷ್ಟನ್ನೇ.

ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ನಿಶ್ಚಿತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈ ತದ್ ವಿದ್ವಾನಾಹ ಹಿರಣ್ಯದನ್ ವೈದೋ, ನ ತಸ್ಯೇಶೇಷಯಂ ಮಹ್ಯಂ ನ ದದ್ಯುರಿತಿ| ಪ್ರಹಿತಾಂ ನಾ ಅಹಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಂಯೋಗಂ ನಿವಿಷ್ಟಂ ನೇದೈತದ್ಧ | ತದನೀಶಾನಾನಿ ಹ ವಾ ಅಸ್ಮೈ ಭೂತಾನಿ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ |

ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಹಿರಣ್ಯದನ್ ವೈದ ಎಂಬ ಮುನಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—‘ವಿಷ್ಣುವಿ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರೀತರಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನನಗೆ

ಯಥೇಚ್ಛ ಭೋಗ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವರು. ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಆ ದೇವತೆಗಳೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರೂ ಶಕ್ತನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾರೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಬಗೆಯನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆ. ಅದನ್ನು ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಆ ಮುನಿಯಂತೆಯೇ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾವ ಜೀವನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯರಲ್ಲದ ಮುಕ್ತ ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಂದು ಅರ್ಪಿಸುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—.....ತಜ್ಞಾನನ್ನವದನ್ಮುನಿಃ |

ಹಿರಣ್ಯದನ್ ನಾಮ ವೈದೋ, “ಭೂತೇಷು ಹಿ ಸುರಾನ್ ಯತೇ |
ಮದಭೀಷ್ವಂ ಮಮಾದಾತುಂ ನೈನೇಷ್ಟೇ ಕಶ್ಚನಾಂಜಸಾ |
ವಿಷ್ಣುನಾ ಪ್ರಹಿತಾನಾಂ ಹಿ ದೇವಾನಾಮಹಮುತ್ತಮಂ |
ನೇದ ಸಂಯೋಗಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ, ತತೋ ಮುಕ್ತಾ ಯಥೇಷ್ಟಭುಕ್ |
ಸ್ಯಾನ್ನೈವಾತ್ರಾಸ್ತಿ ಸಂದೇಹಃ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹೃತಿರೇವ ಚ |
ಮನ್ನಿಷೇಧೇ ನ ಶಕ್ತೋಽಸ್ಮಿ, ಪ್ರೀತಾ ದೇವಾ ಹಿ ಮೇ ಸದಾ |
ಅಧಿದೈನೇನ ಸಹಿತಾ ವಿಷ್ಣುನಾ ಪ್ರಭವಿಷ್ಣುನಾ” |
ಏತದ್ಧಿ ತೇನ ಕಥಿತಂ ಮುನಿನಾ ತತ್ಪ್ರವೇದಿನಾ ||

ಅನುವಾದ—ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಹಿರಣ್ಯದನ್ ವೈದ ಎಂಬ ಮುನಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—‘ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡದಂತೆ ಮಾಡಲು ಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರೂ ಶಕ್ತನಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಪ್ರೇರಣ ರೂಪ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಮಾಡುವುದನ್ನು ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಯಥೇಷ್ಟ ಸುಖ ಭೋಗಿಯೂ ಯಥೇಚ್ಛ ವಿಹಾರಿಯೂ ಆಗುವೆನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಸುಖ ನೀಡದಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ನೀಡದಂತೆ ಮಾಡಲು ಅವರೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರೂ ಶಕ್ತನೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಶಕ್ತ ದೇವೋತ್ತಮ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ನನ್ನ ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಸದಾ ಸುಪ್ರೀತ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ’ ಇದು ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಆ ಮುನಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಹಿತ ದೇವಾನಾಂ ಯೋಗಮಧ್ಯಾತ್ಮಮಂಜಸಾ |

ನೇದ ತಂ ಚ ನಿಯೋಕ್ತಾರಂ ಉಪಾಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣುಮವ್ಯಯಂ |

ಏತಾದೃತೋಪಾಸನಾಯಾ ಯೋಗ್ಯಃ ಸನ್ ಸತತಂ ಸುಧೀಃ

ಸ್ವಸ್ವಾಮ್ಯನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಹರೇಯುರ್ಬಲಿಮಸ್ಯ ಹಿ |
ಮುಕ್ತಸ್ಯ ವೈಷ್ಣವೇ ಲೋಕೇ ಮುಕ್ತಾನಿ ಚ ನ ಸಂಶಯಃ |
ಇತ್ಯೇತದ್ಧ್ಯಾನಯೋಗ್ಯಾಶ್ಚ ಮುನಯೋ ದೇವತಾಸ್ತಥಾ |
ಮಾನುಷಾ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ಸ್ವಾವರೈಃ ಪೂಜ್ಯತಾಮಿಯುಃ |
ಮುಕ್ತಾ ಮುಕ್ತೈರ್ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾ ಇತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಃ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾ
ಮಕರಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅವರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕರಾಗಿರುವುದನ್ನೂ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಇಂಥ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿ
ಸತತ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾದಾಗ, ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವ
ನಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯರಲ್ಲದ ಮುಕ್ತ ಜೀವರು ಅವನಿಗೆ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಂದು
ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರು ದೇವತೆ
ಗಳು ಮತ್ತು ಭುಷಿಗಳು ಮಾತ್ರ. ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಹರಿನಾಮ
ಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ತಮಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ಮುಕ್ತ ಜೀವರಿಂದ
ಆದರ ಸತ್ಕಾರ ಪಾತ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿರ್ಣಯ.

‘ಸತ್ಯ’ ಶಬ್ದದ ಇತಿಹಾಸ :

ಉಪನಿಷತ್—ತತ್ ಸತ್ಯಂ | ಸದಿತಿ ಪ್ರಾಣಸ್ತೀತ್ಯನ್ನಂ ಯಮಿತ್ಯಸಾನಾದಿತ್ಯಃ |
ತದೇತತ್ ತ್ರಿವೃತ್ | ತ್ರಿವೃದಿನ ವೈ ಚಕ್ಷುಃ, ಶುಕ್ಲಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಕನೀನಿ
ಕೇತಿ | ಸ ಯದಿ ಹ ನಾ ಅಪಿ ಮೃಷಾ ವದತಿ ಸತ್ಯಂ ಹೈವಾಸ್ಮೋದಿತಂ
ಭವತಿ, ಯ ಏವಮೇತತ್ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯತ್ವಂ ನೇದ || ೫ ||

ಸತ್ ಎಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ತಿ ಅಂದರೆ ದೇಶ ಕಾಲ ಗುಣಗಳಿಂದ
ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಯ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಶ್ರೀಹರಿ
ಸತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೇ, ಜೀವೋತ್ತಮ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆ ಸತ್, ಜೀವರಲ್ಲೆಲ್ಲ
ಪೂರ್ಣನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೆ ತಿ, ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ
ಸೂರ್ಯನೆ ಯ. ಈ ಮೂವರೂ ಸೇರಿ ಸತ್ಯ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂವರು
ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕಣ್ಣು ಬಿಳಿಯ
ಗುಡ್ಡೆ, ಕಪ್ಪು ಗುಡ್ಡೆ, ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆ ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸತ್ಯ
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ

ಅವನು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿದರೂ ಸತ್ಯವೆ ಆಗುವುದು, ಅಂದರೆ ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿದ ಪಾಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾತ್ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾತ್ ತಥೈವ ಚ |

ದೇವತಾತ್ರಯಮನೃಚ್ಛ ಪೃಥಕ್ ಸತ್ಯಮಿತಿರ್ಯತೇ |

ಶೇಷವೀಂದ್ರಶಿವಾದಿಭ್ಯ ಉತ್ತಮತ್ವಾತ್ ಸದೈವ ಹಿ |

ನಾಯುಃ ಸದಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತೋ, ಜೀವೇಷು ತು ಸುಪೂರ್ಣತಃ |

ತೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಃ ಸ ಏನಾನ್ನಾಭಿಮಾನನಾನ್ |

ಅನ್ನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಿರನ್ಯಾ ಹ್ಯಭಾಷತ |

ಅತಿನಾದಾತ್ ಸದಾ ವೇದೈರಪ್ಯನ್ನಂ ಸ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಯಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದ್ದಿಷ್ಟೋ ಯಮಯೇದ್ಯತ್ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |

ದೇವತಾತ್ರಯಮೇತತ್ತು ಸಹಿತಂ ಸತ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |

ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣ ಕನೀನಾಸು ಚಕ್ಷುಷೋಽಪ್ಯೇತ ಆಸ್ಥಿತಾಃ |

ಏವಂ ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥಂ ಯೋ ವಿಜ್ಞಾಯೋಪಾಸ್ತ ಆದರಾತ್ |

ಯೋಗ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾ ನೈವಾಸತ್ಯೇನ ದುಷ್ಯತಿ |

ದೇವತಾ ಮುನಯಶ್ಚೈವ ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಸ್ಫುಟಂ |

ಮಾನುಷಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾದ್ ದೋಷೋ ನಾತಿತರಾಂಭವೇತ್

ಅನುವಾದ—ಈ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್, ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ತಿ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ ಯ, ಹೀಗೆ ಸತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಅದರ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗ ದಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಂತೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶೇಷ ಗರುಡ ರುದ್ರಾದಿ ಗಳಿಗಿಂತ ಸದಾ ಉತ್ತಮನೆ ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುದೇವ ಸತ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವರ ಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ತಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೆ ಅನ್ನಾಭಿ ಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ವೇದಗಳಿಂದ ಸದಾ ಬಹುವಾಗಿ ಹೊಗಳಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವುದ ರಿಂದಲೂ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅನ್ನನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವ ಮೂಲಕ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಯ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಸತ್ಯ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡ, ಕಪ್ಪು ಗುಡ್ಡ, ಕಣ್ಣಿನ ಪಾಪೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದು, ಅದರ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು, ಯಾರು ಅದರದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿ

ದರೂ ಅದರಿಂದ ಪಾಪ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಯೋಗ್ಯರು. ಮನುಷ್ಯರು ತಿಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಸುಳ್ಳಾದ ಪಾಪ ಹೆಚ್ಚು ತಗುಲದಂತಾಗುವುದು.

ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಾಜ್ಞೆ

**ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ನಾಕ್ ತಂತಿಃ | ನಾನೂನಿ ದಾನೂನಿ | ತದಸ್ಯೇದಂ
ನಾಚಾ ತಂತ್ಯಾ ನಾನುಭಿದರ್ಶನುಭಿಃ ಸರ್ವಂ ಸಿತಂ | ಸರ್ವಂ ಹೀದಂ
ನಾನೂನೀ | ಸರ್ವಂ ನಾಚಾಽಭಿನದತಿ | ನಹಂತಿ ಹ ನಾ ಏನಂ ತಂತಿ
ಸಂಬದ್ಧಾ ಯ ಏವಂ ನೇದ |**

ನಾರಾಯಣನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವೇದವಾಣಿ ಆ ಆಜ್ಞೆಗೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಹಗ್ಗ. ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿ ನಾಮಗಳೂ ದೊಡ್ಡ ಹಗ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟುವ ಸಣ್ಣ ಹಗ್ಗಗಳು. ಅದರಿಂದ ವೇದವಾಣಿ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಹಗ್ಗದಿಂದಲೂ ನಾಮಗಳೆಂಬ ಸಣ್ಣ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಸಕಲ ವರ್ಣದವರೂ ನಾರಾಯಣನ ಆಜ್ಞೆಗೆ ಬದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಾರಾಯಣನು ಈ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ದೇವಾದಿ ಸರ್ವ ಚೇತನರೂ ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ವೇದವಿಧಿ ಬದ್ಧರು.

ವಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮ ಪದವಿಗೆ ಬರುವವನೆ ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯ ನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ದೇವಾದಿ ಸರ್ವಚೇತನರೂ ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವಾದಿ ಸರ್ವಚೇತನರೂ ವೇದವಿಧಿಬದ್ಧರು. ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಬರುವವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ದೇವಾದಿ ಸರ್ವಚೇತನರು ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ ಇದೆ. ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಗಣೇಶಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಬಂದು ತಮ್ಮನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಬಿಗಿದುಕೊಂಡು ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ತಂತಿ ಸಂಬದ್ಧಾ ವಹಂತಿ' ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರದೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ರ ಸಂಪಾದಿಸುವವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಕಿರಿಯರು ವಿಧ್ಯನುಸಾರ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಾರಾಯಣನಂತೆ ವಾಯುದೇವನೂ ವೇದವಾಣಿಯಿಂದ ಗರುಡಶೇಷಾದಿ ಸರ್ವ ಚೇತನರನ್ನೂ ತನ್ನಾಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಸರ್ವ ವೇದಾತ್ತಿಕಾ ಹಿ ವಾಕ್ |
 ತಂತಿರೂಪಾ ಜಗದ್ಬಂಧೇ, ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಂ ಚ ಯತ್ |
 ವಿಸ್ತೃಷ್ಟತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯಾದಿರೂಪಂ ಚಾಖಿಲಮೇವ ತು |
 ದಾನು, ತೇನೈವ ಬಧ್ನಾತಿ ಸಕಲಂ ಜಗದಚ್ಯುತಃ |
 ಸರ್ವೇ ಹಿ ನಾನುವಂತೋಽತ್ರ, ಸರ್ವೇ ವೇದೋದಿತಾ ಅಪಿ |
 ವೇದಾತ್ತಿಕಾ ಯತೋ ವಾಚಾ ವಿಷ್ಣುರ್ವದತಿ ಸೋಽಖಿಲಂ |
 ಯ ಏತದ್ ವಿಷ್ಣುನಾಚೈವ ಬದ್ಧಂ ನಾನಾಖ್ಯ ದಾನುಭಿಃ |
 ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಜಗದುಪಾಸ್ತೇ ತು ಯೋಗ್ಯಃ ಸಂಸ್ತದುಪಾಸನೇ |
 ತಂ ಪ್ರತೈವಾಖಿಲಾನೈವ ಭೂತಾನಿ ಸಹ ದೈವತೈಃ |
 ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ, ಪಂಚಾಥ ಭೂತಾನೈನಂ ವಹಂತಿ ಚ |
 ಯೋಗ್ಯಶ್ಚಾಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾ ಯೋಗ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಪದಸ್ಯ ಯಃ |
 ಭೂತಯುಕ್ತೇ ರಥೇ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ ತಿಷ್ಠತಿ ಸುರಾರ್ಚಿತಃ |
 ಮುಕ್ತಃ ಸಂಶ್ಚ, ತದನೈಷಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾದ್ ವಿಮುಕ್ತಿಗ್ಯಃ |
 ಸ್ವಾವರೈಃ ಸೇವ್ಯತೈವ ಸ್ಯಾತ್ ಕೈಶ್ಚಿದೇವ ಕ್ವಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ ||
 ತಥೈವ ವಾಯುನಾ ಬದ್ಧಂ ಜಗದೇತತ್ ತತೋಽವರಂ |
 ಸುಪರ್ಣಶೇಷಗಿರಿಶಶಕ್ರ ಸೂರ್ಯಾದ್ಯಮಂಜಸಾ |

ಅನುವಾದ—ಆ ನಾರಾಯಣನ ಸಕಲ ವೇದರೂಪವಾದ ವಾಣಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನಾಜ್ಞೆಗೆ ಬಂಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಹಗ್ಗದಂತಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಂತಾದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರೂ ಸಣ್ಣಹಗ್ಗದಂತಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಚ್ಯುತನು ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹೆಸರುಳ್ಳವರೇ. ಎಲ್ಲರೂ ವೇದೋಕ್ತರೇ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವಿಷ್ಣು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ನಾಮಗಳೆಂಬ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು, ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಭೋಗಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಂದು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಅವನನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಪದವಿಗೆ ಯಾರು ಯೋಗ್ಯನೋ ಅವನೇ ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನಾದ ಅವನಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲದವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಕಿರಿಯರಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಪಡೆಯುವ ಅವಕಾಶ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಅವನಿಗಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಚೇತನ ವರ್ಗವು ವೇದವಿಧಿಯಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಾಪನಾಶನ ವೇದ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿನಾಯುಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯೋಷ್ಣಿಗ್ ಲೋಮಾನಿ, ತ್ವಗ್ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮಾಂಸಂ, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸ್ನಾನಾನಿ, ಅಸ್ಥಿ ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿರ್ಮಜ್ಜಾ, ಪ್ರಾಣೋ ಬೃಹತೀ | ಸ ಚ್ಛಂದೋಭಿಶ್ಚನ್ನೋ, ಯಚ್ಛಂದೋಭಿಶ್ಚನ್ನ ಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂದಾಂಸೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಛಾದಯಂತಿ ಹನಾ ಏನಂ ಛಂದಾಂಸಿ ಸಾಪಾತ್ ಕರ್ಮಣೋ, ಯಸ್ಯಾಂ ಕಸ್ಯಾಂಜಿದ್ ದಿಶಿ ಕಾನುಯತೇ, ಯ ಏನನೇತಚ್ಛಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಂ ವೇದ |

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನ ರೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳು ನೆಲೆಸಿವೆ. ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರಗಳು, ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳು, ನರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳು, ಎಲುಬಿನಲ್ಲಿ ಜಗತೀ ಮಂತ್ರಗಳು, ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಕ್ತಿ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀ ಮಂತ್ರಗಳು. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ವಾಯುವೂ ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಯಾವುದೇ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾಸಮಾಡಲು ಬಯಸಿದರೂ ಅಲ್ಲಿ ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಅವರೊಳಗಿರುವ ಹರಿವಾಯುಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಪಾಪಕರ್ಮನಿರತನಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವರು. ತಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೇ ಅವನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಾಪಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಧನಕನಕಾದಿ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಯೂ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಯೋಶ್ಚ ಲೋಮಾದೌ ಛಂದಾಂಸ್ಯೇನಾಶ್ರಿತಾನಿ ಚ |
ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಮುಕ್ತನಾಯೋಶ್ಚ ಲೋಮಾದ್ಯಂ ತು ಚಿದಾತ್ಮಕಂ |
ಲೋಮಪ್ರಾಣಾದಿ ಭೇದಶ್ಚ ನೈವ ಕಶ್ಚಿಜ್ಜಿದಾತ್ಮನಿ |
ಛನ್ನಶ್ಚಂದೋಭಿರೇವಂ ಸ ಕೇಶವಸ್ತೇನ ಚಾಭಿಧಾ |
ಛಂದಾಂಸೀತ್ಯೇವ ತೇಷಾಂ ಹಿ, ಯ ಏನಂವಿದುಷಾಸಕಃ |
ನಿನಾರಯಂತಿ ಸಾಪೇಭ್ಯಶ್ಚಂದಾಂಸಿ ಕಿಮು ಕೇಶವಃ |
ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ಭೃಗ್ವಾದ್ಯಾ ದೇವತಾಸ್ತಥಾ |
ಛಂದಸ್ಸು ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಗೋಪಾಯತೈವ ತದ್ವಿದಂ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನ ರೋಮ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಳು ನೆಲೆಸಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತವಾಯುವಿನ ರೋಮ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಚಿನ್ಮಯ. ಚಿನ್ಮಯವಾದ ಅವರ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ರೋಮ ಪ್ರಾಣ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಭೇದ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳು ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಪಾಪಲೇಪವಾಗದಂತೆ ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದಮೇಲೆ ನಾರಾಯಣನ ಬಗ್ಗೆ ಬೇರೆ ಏನು ಹೇಳಬೇಕು ? ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಅರ್ಹರಾದವರು ಭೃಗು ಮುಂತಾದ ಯುಷಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ. ವಸ್ತುತಃ ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಾಯುಗಳೆ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ವೇದಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೆ ವೇದಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ವಿಷ್ಣು ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತ. ಅವನ ರೋಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಚಿನ್ಮಯ. ಅವುಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವೇದಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನಾದನೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೆ' ಎಂಬ ಸಮಾಧಾನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಾಯು ಸಂಸಾರಿ. ಅವನ ರೋಮಾದಿ ಪ್ರಾಕೃತ. ಅವುಗಳಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಭೇದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆಯೇ ವೇದಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಮುಕ್ತವಾಯುವಿನ ರೋಮಾದಿಗಳು ಕೇವಲ ಚಿನ್ಮಯ. ವಾಯುವಿನ ಸ್ವರೂಪಗಳೆ. ಅವುಗಳೇವೇದಾಶ್ರಯಗಳೆ'ದು ಸಮಾಧಾನ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರ ವರ್ಜಂ' ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ಮುಕ್ತವಾಯು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಲಾರ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಈಗ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತವಾಯು ಆಶ್ರಯ ನೆಂದೋ ಮುಕ್ತರು ಪರಿಸುವ ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಯು ಆಚ್ಛಾದಿತ ನಾಗಿರುವನೆಂದೋ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದರೂ ಅಮುಕ್ತ ಭೃಗಾದಿಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ಅಮುಕ್ತನಾದ ವಾಯುವನ್ನು. ಅವನ ಪ್ರಾಕೃತ ರೋಮಾದಿಗಳೆ ವೇದಾಶ್ರಯ. ಅವನೆ ಸ್ವತಃ ವೇದಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹಾಗೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ— ಮುಕ್ತವಾಯುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವನೆ ವೇದಾಶ್ರಯನೆನ್ನುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲ್ಲ. ಮುಕ್ತ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಚಿನ್ಮಯ ರೋಮಾದ್ಯವಯವಗಳೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು, ಅವು ಪ್ರಾಕೃತ ರೋಮಾದಿಗಳೊಡನೆ ಬೆರೆತು ವೇದಾಶ್ರಯವೆನಿಸಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿನ್ಮಯರೋಮಾದ್ಯಭೇದವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ವಾಯುವು ವೇದಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಯುಷಿಯ ಸ್ವಾನುಭವ

ಉಪನಿಷತ್—ತದುಕ್ತಮೃಷಿಕಾ—‘ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ’ ಇತ್ಯೇಷ ವೈ
ಗೋಪಾ, ಏಷ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಗೋಪಾಯತಿ । ‘ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ’
ಇತಿ ನ ಹ್ಯೇಷ ಕದಾಚನ ಸಂವಿಶತಿ । ‘ಆ ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚ ರಂತಂ’
ಇತ್ಯಾ ಚ ಹ್ಯೇಷ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚ ರತಿ । ‘ಸ ಸಧ್ರೀಚೀಃ ಸ ವಿಷೂಚೀ
ರ್ವಸಾನ’ ಇತಿ ಸಧ್ರೀಚೀಶ್ಚ ಹ್ಯೇಷ ವಿಷೂಚೀಶ್ಚ ವಸ್ತೇ, ಇಮಾ ಏವ
ದಿಶಃ । ‘ಆವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಿ’ತ್ಯೇಷ ಹ್ಯಂತರ್ಭುವನೇಷ್ಟಾ
ವರೀವರ್ತಿ ।

ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಾಯುಗಳೆ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು
ತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಒಬ್ಬ ಯುಷಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—‘ನಾನು ರಕ್ಷಕ
ನನ್ನು ಕಂಡೆ’ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕನು ವೇದಾಂತರ್ಗತ ವಾಯುವೆ ಮತ್ತು ಅವನಲ್ಲಿರುವ
ವಿಷ್ಣುವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದಜ್ಞರೆಲ್ಲರನ್ನು ಇವರೆ ಪಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ‘ಒಂದೆಡೆ
ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದವನನ್ನು’ ಎಂದರೆ ಇವರು ಎಂದೂ ಸುಮ್ಮನೆ ಒಂದೆಡೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.
ಸದಾ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಎಲ್ಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಲೆ ಇರುತ್ತಾರೆ.
‘ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಹೊರಗೂ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನನ್ನು’ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ
ಪಂಚಭೂತಗಳ ಹೊರಗೂ ತಮಗೆ ಇಷ್ಟಬಂದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.
‘ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಮಾಡುವವನು’ ಎಂದರೆ ಈ ದಿಕ್ಕು
ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವರೆ ಇರುತ್ತಾರೆ, ‘ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೊಳಗೂ ಇರುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದರೆ
ಎಲ್ಲ ಲೋಕದ ಜನರೊಳಗೂ ಅಂತಃಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ
ಒಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದನ್ನು ತಾನೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ. ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ಣ
ಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಪದ್ಯಮಾನ—

ಮಾ ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚ ರಂತಂ ।

ಸ ಸಧ್ರೀಚೀಃ ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ

ಆವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ ।

ಭಾಷ್ಯ—ಮಂತ್ರೋಪ್ಯರ್ಥಮಿಮಂ ಪ್ರಾಹಾಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮಿತಿ ಸ್ಮ ಹ ।

ಏಷ ಗೋಪಾ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾಯುಸ್ಥಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ।

ಛಂದಸ್ಸು ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಾಯುರ್ನಾರ್ಯೌ ಚ ಸ ಜನಾರ್ದನಃ ।

ವಾಯುಶ್ಚ ವಾಯುಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಕದಾಚಿನ್ನ ಹಿ ತಿಷ್ಠತಃ ।

ನಾಯುಹಿ ನಿತ್ಯಸಂಚಾರೀ ಸದಾ ಸರ್ವಪ್ರವೃತ್ತಿನಾನ್ |
 ಜೋದಿತಃ ಕೇಶವೇನೈವ ತತ್ಸ್ಥೇನಾಮಿತಶಕ್ತಿನಾ |
 ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪರಾಕ್ ಚಾಪಿ ಪಂಚಭೂತೇಭ್ಯ ಈಶ್ವರಃ |
 ನಾಯುಸ್ತತ್ಸ್ಥೋ ಹರಿಶ್ಚೈವ ಚರತ್ಯಮಿತಪೌರುಷಃ |
 ಸಧೀಚೀನಾಸು ಪೂರ್ವಾದಿದಿಕ್ಷೇತೌ ಚತಸ್ರಸ್ಪತಿ |
 ನಿತ್ಯದಾ ವಸತಃ ಕೋಣದಿಕ್ಷ್ವಥಾಸು ವಿಷೂಚಿಷು |
 ಅಂತಶ್ಚ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಚರತೋ ಲೋಕ ಸಾಕ್ಷಿಣೌ ||

ಅನುವಾದ—ಈ ವಿಷಯವನ್ನು 'ಅಪಶ್ಯಂಗೋಪಾಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವರಕ್ಷಕನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯು ಇರುತ್ತಾನೆ, ಅವನಲ್ಲಿ ಜನಾರ್ದನನಿರುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುವೂ ಅವನಲ್ಲಿರುವವನೂ ಎಂದೂ ಒಂದೆಡೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಯು ಅವನೊಳಗಿರುವ ಅಮಿತಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾದ ಕೇಶವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ನಿತ್ಯವೂ ಸಂಚರಿಸುವವನು, ಎಲ್ಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವಾಯುವೂ ಅವನೊಳಗಿರುವ ಅಮಿತ ಪೌರುಷಶಾಲಿ ಹರಿಯೂ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಹೊರಗೂ ಕೂಡ ಸಂಚರಿಸುವರು. ಸಧೀಚಿ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷೂಚಿ ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಳಗೆ ಲೋಕಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಜೀವನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಬಂಗಾರ !

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೋ 'ಆನ್ಯತಾಸೋಽವತಾಸೋ ನ ಕರ್ತೃಭಿರಿ'ತಿ, ಸರ್ವಂ ಹೀದಂ ಪ್ರಾಣೇನಾವೃತಂ | ಸೋಽಯಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧಃ | ತದ್ಯಥಾಽಯಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧಃ | ಏವಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾ ಪಿಪೀಲಿಕಾಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧಾ ನೀತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ ||೬||

ಬಳಿಕ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭೂರಂಧ್ರಗಳು ಧನಿಕರಿಂದ ಹೇಗೂ ಹಾಗೆ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಚಿತ್ತಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೂ ಈ ಚೇತನರೆಲ್ಲರೂ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೆ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಆಕಾಶವೂ ಈ ವಾಯುವೂ ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆ ಈ ಆಕಾಶವೂ ಈ ವಾಯುವೂ

ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಗುಣಪೂರ್ಣ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರು ವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವೆಗಳಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ಚೇತನರೂ ಗುಣಪೂರ್ಣಪ್ರಾಣ ನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೂ ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. ಆ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ಣಪಾಠ—

ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ವಸು ಬಿಭರ್ಷಿ ಹಸ್ತಯೋ—

ರಷಾಹೃಂ ಸಹಸ್ತನ್ವಿ ಶ್ರುತೋ ದಧೇ ।

ಆವೃತಾಸೋ ಽವತಾಸೋ ನ ಕರ್ತೃಭಿ—

ಸ್ತನೂಷು ತೇ ಕೃತವ ಇಂದ್ರ ಭೂರಯಃ ॥

‘ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವಾಯುವೇ, ಎಂದೂ ಕ್ಷಯಿಸದ ಧನಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವಿ. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವಿ. ನಿನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಗೂ ಸೋಲದಂಥ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೀನು ನಿನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವಿ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಧನಿಕರು ಭೂರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಧನಕನಕಾದಿಗಳನ್ನಿರಿಸಿ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟು ಕಾಪಾಡು ವಂತೆ ನೀನೂ ನಿನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಜೀವರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾಪಾಡು ತ್ತಿರುವಿ’ —ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹಸ್ತಯೋರೇತಯೋರೇವ ನಿತ್ಯಾಕ್ಷೀಣಂ ವಸು ಸ್ಥಿತಂ ।

ತದ್ಧೈಸಹ್ಯಂ ಬಲಂ ನಾಯೋರನಂತಂ, ಕಿಮು ತದ್ಧರೇಃ ।

ನಾಯೋರಾಧಾರಭೂತಸ್ಯ, ತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಕೃತುನಾನುಕಾಃ ।

ಅನ್ಯತಾಃ ಸರ್ವಜೀವಾ ಹಿ ಯಥೈವ ಕನಕಾವಟಾಃ ।

ಅಚ್ಛಾದ್ಯಂತೇ ವಿತ್ತವದ್ಭಿಃ ಸ್ತಾಭ್ಯಾ ಮೇವಂ ಚ ಚೇತನಾಃ ।

ಅನ್ಯತಾ ಮಹದಾದ್ಯೈಸ್ತು ದೇಹೇ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಚೈತಯೋಃ ।

ಅನುವಾದ—ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಕ್ಷೀಣವಾಗದ ಧನ ಸಂಪತ್ತು ಜ್ಞಾನಸಂಪತ್ತು ಇದೆ. ವಾಯುವಿನ ಬಲವೇ ಅಪರಿಮಿತ, ಯಾರಿಗೂ ಇದಿರಿಸಲಾಗದಂಥಹುದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎಂದ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲ ಇನ್ನು ಹೇಗಿರಬಹುದು? ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ವಾಯುವಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತನಾದವನು. ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೃತು ಎನಿಸಿರುವ ಸರ್ವಜೀವರನ್ನು ಹರಿವಾಯು ಗಳು ತಮ್ಮ ಉದರದೊಳಗೆ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕಾಪಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಂಗಾರದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗುಳಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟು ಧನಿಕರು ಹೇಗೆ ಕಾಪಾಡುವರೋ ಹಾಗೆ ಚೇತನರನ್ನು

ಮಹತತ್ತ್ವ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟು ತಮ್ಮ ದೇಹದೊಳಗೆ ಸುರಕ್ಷಿತ ವಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣುಬಾಹ್ಯವ ಸರ್ವೇಸಿ ಜೀವಾ ಆಕಾಶ ಏನ ಚ |
 ಸ ನಾಯುಃ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚೈವ ವಿಷ್ಣುಬಾ ಕೇಶನೇನ ಹಿ |
 ಬೃಹತ್ತ್ವಾದ್ ಬೃಹತೀತ್ಯೇವ ತಯೋರ್ನಾನು ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ |
 ನಾಯುಕೇಶನಯೋಃ ಪ್ರಾಣನಾಮ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಾಯನಾತ್ |
 ವಿಶೇಷೇಣ ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಣೋ ಭಗನಾಂಸ್ತತ್ರ ಕೇಶವಃ |
 ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ ||

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಆಕಾಶವೂ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಯುವೂ ಚಿತ್ತಕೃತಿಯೂ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು, ಗುಣಪೂರ್ಣರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾಯುವಿಷ್ಣುಗಳೆಬ್ಬರಿಗೂ ಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಪ್ರೇರಕರಾದುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಪ್ರಾಣನಾಮವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹತೀ ಎಂದೂ ಪ್ರಾಣನೆಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸರನು ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತೋ ವಿಭೂತಯೋಽಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ | ತಸ್ಯ ನಾಚಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ | ಅಸ್ಯಾನೋಷಧಯೋ ಜಾಯಂತೇ | ಅಗ್ನಿರೇನಾಃ ಸ್ವದಯತಿ ಇದನೂಹರತೇದನೂಹರತೇತಿ | ಏನಮೇತೌ ನಾಚಂ ಪಿತರಂ ಪರಿಚರತಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ |

ಯಾನದನು ಪೃಥಿವೀ ಯಾನದನ್ನಗ್ನಿಸ್ತಾನಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ' ನಾಸ್ಯ ತಾನಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾನದೇತಯೋರ್ನ ಜೀರ್ಯತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚಾಗ್ನೇಶ್ಚ, ಯ ಏನಮೇತೌ ನಾಚೋ ವಿಭೂತಿಂ ವೇದ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವಯವಗಳ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದಿಂದ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಸೃಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಆಹಾರಧಾನ್ಯಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಗೊಳಿಸಿ ರುಚಿಕರವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. 'ಈ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತನ್ನಿ, ಈ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತನ್ನಿ ಪಕ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ಪಕ್ಷಾನ್ನ ತಂದಿತ್ತು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಮುಖವನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ಮುಖದ ಮಹಿಮೆ ತಿಳಿದು, ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಅವನಿಗೆ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಲೋಕ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟುಕಾಲ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಸುಖವು ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಇವನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಸುಖ ಕ್ಷಯಿಸದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಧಾಸ್ಯ—.....ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಂಗಾನಾಮಥ ನೈಭವಂ ।

ಉಚ್ಯತೇ ತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಹಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾವಗ್ನಿಃ ಕ್ಷತಿಸ್ತಥಾ ।
ಶುಶ್ರೂಷಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟೀ ಜನಯತ್ಕೋಷಧೀಃ ಪ್ರಭೋಃ ।
ತಾಃ ಸಚತ್ಯಗ್ನಿರುದ್ಯುಕ್ತಃ ಆಹೃತಾ ಆಹೃತಾಃ ಪುನಃ ।
ಆಹರೇತಿ ವಚೋಽಸ್ಯಾಪಿ ಶೃಣ್ವಂತೈವ ಮಹರ್ಷಯಃ ।
ಮುಖಜತ್ವಾತ್ ತಯೋರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಮಂ ಜನಕಮಿಷ್ಯತೇ ।
ಅಸ್ಯಭೋಗ್ಯಂ ತತೋ ವಿಷ್ಣೋರನ್ನಂ ತೌ ಕುರುತಃ ಸದಾ ।
ಸರ್ವೈರ್ಯದ್ ಭುಜ್ಯತೇ ಚಾನ್ನಂ ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ ।
ತದ್ಭುಂಕ್ತೇತಸ್ತದರ್ಥಂ ಹಿ ತಾನನ್ನಂ ಕುರುತಃ ಸದಾ ।
ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾವಗ್ನಿಭವಂ ನೇದ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ಚ ಸರ್ವದಾ ।
ಯೋಗ್ಯಃ ಸಂಸ್ತದುಪಾಸಾಯಾಃ ಸ ಭೂಮ್ಯಗ್ನಿ ಸಮನ್ವಿತಃ ।
ಸಮಂ ತಯೋರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಮಾಂಶ್ಚ ತದ್ವನ್ಮುಕ್ತಶ್ಚ ನಿತ್ಯದಾ ।
ಅನಷ್ಟಲೋಕೋ ವಸತಿ ಸಮಿಪೇ ಕೇಶವಸ್ಯ ಚ ।

ಅನುವಾದ—ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅವಯವಗಳ ಮಹಿಮೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಸೃಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಅವನ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಪೃಥಿವಿ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅಗ್ನಿ ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ತಂದ ಆ ಎಲ್ಲ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಪಾಕ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಇನ್ನೂ ತನ್ನಿರಿ. ಪಾಕಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ತಸ್ಯವಾಚಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖವೇ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ತಂದೆ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದಿಂದ ಜನಿಸಿದವರೆಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದಾದ ಅನ್ನವನ್ನೇ ಅವರು ಸದಾ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಯಾವ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಣ್ಣುವರೋ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ ಉಣ್ಣುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯ ಸೇವೆಗಾಗಿಯೇ ಸದಾ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಅನ್ನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಸದಾ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತರಾದ ಪೃಥಿವಿಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಅವರಷ್ಟೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವರಂತೇ ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಎಂದೂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಸುಖದಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗದೆ ಕೇಶವನ ಬಳಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಾಸನೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿಲುಕುವುದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾಃ ಪೃಥವ್ಯಗ್ನಿಪದಸ್ಯ ಯೇ |
ಯೋಗ್ಯಾಸ್ತೇ ನೈ ಮುಖ್ಯತಯಾ, ತದನೈ ಯತ್ರ ತೌ ಸ್ಥಿತೌ |
ತತ್ರ ಚರ್ತುಂ ಸಮರ್ಥಾಃ ಸ್ಯುರ್ಮುಕ್ತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಯಥೇಚ್ಛಯಾ |
ಕಾದಾಚಿತ್ಕೋಪಾಸನೇ ತು, ತಾನತ್ಯೇಷಾಂ ಚ ಯೋಗ್ಯತಾ |

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವಿಅಗ್ನಿಗಳ ಪದವಿಗೆ ಬರಲು ಅರ್ಹರಾದವರೆ ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಹರು. ಬೇರೆಯವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಿಹೊಂದಿ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಇರುವಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಬಹುದು. ಅವರಿಗೆ ಈ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಯೋಗ್ಯತೆ.

ಕೇಳಿ ತಿಳಿದರೆ ಸಾಲದು, ಅನುಭವ ಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ನೇದನಂ ಹ್ಯಾಪರೋಕ್ಷೇಣ ಮುಖ್ಯಂ ಭವತಿ ನಾನ್ಯಥಾ |
ಏಕದೇಶನಿದೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋಽಖಿಲಾಃ |
ಆಪರೋಕ್ಷ್ಯಂ ಭವೇದ್ ಯಸ್ಮಾನ್ನೈವೋಪಾಸಾಮೃತೇ ಕ್ವಚಿತ್ |
ತಸ್ಮಾದುಪಾಸಾಪೂರ್ವಂ ತು ಯೋಽಪರೋಕ್ಷಂ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ |
ಸ ಏವ ವೇದ, ನಾನ್ಯಸ್ತು, ಯೋಗ್ಯಶ್ಚೈವಾಪರೋಕ್ಷದೃಕ್ |
ತಸ್ಮಾದ್ ಯೋಗ್ಯಸ್ಯೋಕ್ತಫಲಂ, ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಕಿಂಚಿದೇವ ಹಿ ||

ಅನುವಾದ—‘ವಾಚೋ ವಿಭೂತಿಂ ಯೋ ವೇದ’ ‘ಮುಖದ ಮಹಿಮೆಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ತಿಳಿಯುವುದೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಾಣುವುದೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ಣತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು ಆ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಇಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಪರೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸನಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಾಣುವನೋ ಅವನೇ ‘ಯೋ ವೇದ’ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡು

ತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆಯವನಲ್ಲ. ಯೋಗ್ಯನಾದವನೆ ಉಪಾಸನಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೇ ಒಂದೆ ಹೇಳಿದ ಫಲ ಪೂರ್ಣ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೆ.

ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಪ್ರಾಣೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ವಾ ಅನುಚರಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮನುಶೃಣ್ವಂತಿ | ವಾಯುರಸ್ತೈ ಪುಣ್ಯಂ ಗಂಧ ಮಾನಹತಿ | ಏವಮೇತೌ ಪ್ರಾಣಂ ಪಿತರಂ ಪರಿಚರತೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ | ಯಾನದನ್ದಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಾನದನು ವಾಯುಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ, ನಾಸ್ಯ ತಾನಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ, ಯಾವ- ದೇತಯೋರ್ನ ಜೀರ್ಯತೇಽಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಚ ವಾಯೋಶ್ಚ, ಯ ಏವ- ಮೇತಾಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಭೂತಿಂ ನೇದ ||

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಫ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ ಗಣಪತಿ ಅವಕಾಶ ನೀಡುವುದರಿಂದ ಜೀವರು ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಕರ್ಮ ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನೆ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುವುದರಿಂದ ಜೀವರು ವಿಷ್ಣು ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಭೂತವಾಯು ಜೀವರ ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸುಗಂಧವನ್ನೂ, ಮುಖ್ಯವಾಯು ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಯುಗಳು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಫ್ರಾಣವನ್ನೂ ಪ್ರಾಣ ವಾಯುವನ್ನೂ ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಫ್ರಾಣ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣ ವಾಯುಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆಯೋ, ವಾಯು ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೀಸುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಲೋಕವಾಸ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಸುಖವು ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲ ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಸುಖವು ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಚಕ್ಷುಷಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದ್ಯೌಶ್ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ದ್ಯೌರ್ಹಾಸ್ಯೈ ವೃಷ್ಟಿ- ಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಆದಿತ್ಯೋಽಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃಪ್ರಕಾಶಂ ಕರೋತಿ | ಏವಮೇತೌ ಚಕ್ಷುಃ ಪಿತರಂ ಪರಿಚರತೋ ದ್ಯೌಶ್ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ಯಾನದನು ದ್ಯೌರ್ಯಾವದನ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ,

ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ, ಯಾವದೇತಯೋರ್ನ
ಜೀರ್ಯತೇ ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ, ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಚಕ್ಷುಷೋ
ವಿಭೂತಿಂ ನೇದ ||

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ
ಮಂಡಲಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ
ಆರಾಧನೆಗಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನೂ ಅನ್ನಪಾನಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯ
ಮಂಡಲಾಭಿಮಾನಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು
ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ತಂದೆಯಾದ
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ
ಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾರು
ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೆಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರು
ವುದೋ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಗುವನೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯ
ಲೋಕವಾಸ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಭಿಮಾನಿ
ಗಳಿಗೆ ಎಷ್ಟುಕಾಲ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಸುಖ ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಈ
ಉಪಾಸಕನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಸುಖ ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ | ದಿಗ್ಭ್ಯೋಹೈನಮಾ-
ಯಂತೀ, ದಿಗ್ಭ್ಯೋ ನಿಶ್ಯಣೋತಿ | ಚಂದ್ರಮಾ ಅಸ್ಮೈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾ-
ಪರಪಕ್ಷಾನ್ ನಿಚಿನೋತಿ ಪುಷ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ | ಏವಮೇತೇ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಪಿತರಂ ಪರಿಚರಂತಿ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ | ಯಾವದನು ದಿಶೋ
ಯಾವದನು ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಾನಾಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ, ನಾಸ್ಯ
ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾವದೇತೇಷಾಂ ನ ಜೀರ್ಯತೇ
ದಿಶಾಂ ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ, ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ವಿಭೂತಿಂ
ನೇದ ||

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮಂಡಲಗಳ
ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ
ಮಧುರ ಧ್ವನಿಗಳು ಜೀವರ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.
ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವನು ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು
ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚಂದ್ರನು ದೇವ ಪಿತೃಂತರ್ಗತ
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನ ರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ಕಲಾವೃದ್ಧಿ ಕ್ಷಯ

ಗಳ ಮೂಲಕ ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣಗಳೆಂದು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಮಂಡಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೋತ್ರವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೋತ್ರದ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕುಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುವೋ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ ಬೆಳಗುವನೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಲೋಕವಾಸ ದೊರಕುವುದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಎಷ್ಟು ಲೋಕ ಸುಖ ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲ ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಸುಖ ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಮನಸಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಆಪಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಆಪೋ ಹಾಸ್ಮೈ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸನ್ನಮಂತೇ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ | ವರುಣೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಂ ಧರ್ಮೇಣ ದಾಧಾರ | ಏವಮೇತೇ ಮನಃ ಪಿತರಂ ಪರಿಚರಂತ್ಯಾಪಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಯಾವದನ್ವಾಪೋ ಯಾವದನು ವರುಣಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ, ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ, ಯಾವದೇತೇಷಾಂ ನ ಜೀರ್ಯತೇಷಾಂ ಚ ವರುಣಸ್ಯ ಚ.ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಮನಸೋ ವಿಭೂತಿಂ ನೇದ || ೭ ||

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ವರುಣನೂ ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನಾ ರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ವರುಣನು ಜೀವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷ ಉಂಟು ಮಾಡಲು ಜೀವರಿಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣ ರೂಪ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಉಂಟು ಮಾಡಿ ಅವರಿಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಪುಣ್ಯ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಜೀವರಿಗೆ ರಾಜನಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪಾಲನೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಜಲಾಶಯಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮೂಡಿಸಿ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಪುಣ್ಯಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಜೀವರನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ವರುಣನೂ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿನ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಲವಿರುವುದೋ ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿರು

ವನೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯ ಲೋಕ ವಾಸ ದೊರಕುವುದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಸುಖವು ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲ ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಸುಖವು ಕ್ಷಯಿಸದೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಕಾರ್ಯಭಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ನಾಯ್ವಾದ್ಯಾ ಏವಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ |
 ಬ್ರಹ್ಮಶೇಷಸುಪರ್ಣೇಂದ್ರ ಶಿನಾದ್ಯಾ ಅಪ ಈರಿತಾಃ |
 ತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ನುನಸಾ ಜಾತಾಃ, ಸರ್ವೇ ಚಾಬಭಿಮಾನಿನಃ |
 ನೈಶ್ವದೇವ್ಯಸ್ತತೋ ಹ್ಯಾಪೋ, ವರುಣಶ್ಚ ಮನೋಭವಃ |
 ಪ್ರಾಣನಾಂ ಪೂರ್ತಪುಣ್ಯೇಷು ಶ್ರದ್ಧಾ ರೂಪಮನೋಽಧಿಪಃ |
 ಏವಂ ಹಿ ಸರ್ವದೇವಾ ಹಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ಗೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ |
 ಸ್ತೋತ್ರತ್ಯಂಗಳಂ ಚ ತೇ ವಿಷ್ಣೋಃತುಕ್ರೂಷಂತೇ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |
 ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಷಯಧರ್ಮೇಷು ಜ್ಞಾನಾದಿಷು ಚತುರ್ಮುಖಃ |
 ಶ್ರದ್ಧಾಂ ದದಾತಿ ಭೂತಾನಾಂ, ನೈದಿಕಶ್ರವಣೇ ನಿಪಃ |
 ತಾಂತ್ರಿಕೇ ಶೇಷರುದ್ರಾ ಚ, ಶಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಣಿ |
 ನಾಯುರ್ಗಂಧನಹಶ್ಚಾಸ್ಯ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಪ್ರದಸ್ತಥಾ |
 ಭೂತಾನಾಂ ತಸ್ಯ ವಿಷಯೇ, ತ್ವಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಕರ್ಮಣಃ |
 ತದೀಯಸ್ಯೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಜೀವಾನಾಂ, ಶ್ರುತಿ ಚಾರದಂ |
 ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಿಘ್ನೇಶಃ, ಸೂರ್ಯಸ್ತತ್ಕರ್ಮಸಿದ್ಧಯೇ |
 ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷೋ ದಾತಾ, ದ್ಯೌರಪ್ಯನ್ನಾದ್ಯದಾಯಿನೀ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಯು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಚತುರ್ಮುಖ ಶೇಷ ಗರುಡ ಇಂದ್ರ ಶಿವ ಮುಂತಾದವರು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಎಲ್ಲರೂ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಅಪೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಲವು ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವರುಣನೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಅವನು ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜಲಾಶಯ ನಿರ್ಮಾಣ ರೂಪ ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಮಿಸುವ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಗಗಳೆಂದರೆ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನೂ, ವೇದ ಶ್ರವಣದಲ್ಲಿ ಗರುಡನೂ, ಪಂಚರಾತ್ರಾದಿ ಶ್ರವಣದಲ್ಲಿ ಶೇಷ ರುದ್ರರೂ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಶ್ರದ್ಧೆ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಭೂತ ವಾಯು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸುಗಂಧವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯ ವಾಯು ಜೀವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷಾ ಭಿಮಾನಿಯು ಜೀವರ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜಾರೂಪ ಕರ್ಮಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಡುವವನು. ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನೀಡುವವನು, ಶ್ರವಣ ರೂಪ ಕರ್ಮ ಉಂಟು ಮಾಡಿ ಕೊಡುವವನು. ಈ ಅಂತ ರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ ವಿಘ್ನೇಶನೆ. ಸೂರ್ಯನು ವಿಷ್ಣು ಪೂಜಾ ರೂಪ ಕರ್ಮ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಬೆಳಕು ನೀಡುವವನು. ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಮಳೆ ಸುರಿಸಿ ಅನ್ನ ಪಾನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ನಾನುಗಳೂ ಹರಿನಾನುಗಳೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಆಸಾ ಇತಿ | ಅಪ ಇತಿ | ತದಿದನೂಪ ಏವ | ಇದಂ ವೈ ಮೂಲಂ, ಅದಸ್ತೂಲಂ | ಅಯಂ ಪಿತಾ, ಏತೇ ಪುತ್ರಾಃ | ಯತ್ರ ಹ ಕ್ವಚ ಪುತ್ರಸ್ಯ ತತ್ಪಿತುಃ | ಯತ್ರ ನಾ ಪಿತುಸ್ತತ್ ಪುತ್ರಸ್ಯ | ಇತ್ಯೇತತ್ ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ |

ಏತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈ ತದ್ ವಿದ್ವಾನಾಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ | ಆಹಂ ಮಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನೇದಾ, ಓ ಮದ್ ದೇವಾನ್ ನೇದ | ಇತಃ ಪ್ರದಾನಾ ಹ್ಯೇತೇ | ಇತಃ ಸಂಭೃತಾ ಇತಿ ||

‘ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ‘ಆಪಃ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ?’ ಎಂದು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಮಹಿದಾಸನ ಉತ್ತರ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ‘ಆಪಃ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ನಾನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ‘ಆಪಃ’ ಎನಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲ ಕಾರಣ. ಎಲ್ಲವೂ ನನ್ನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ನಾನು ತಂದೆ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನ ಮಕ್ಕಳು. ಮಗನಿಗೆ ಯಾವ ಹೆಸರಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ತಂದೆಯದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ರಾಜಭಟನು ಗೆದ್ದು ಬಂದರೆ ರಾಜನು ವಿಜಯಿ ಎನಿಸುವಂತೆ, ಎಂದ ಮೇಲೆ, ತಂದೆಗೆ ಯಾವ ಹೆಸರಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ಮಗನಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಗನಿಗೆ

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನದೆ ಆದ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಬಂದಿದೆ.

ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಇತರಾದೇವಿಯ ಪುತ್ರ ಮಹಿದಾಸನು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— 'ಕೀಟಗಳಿಂದ ತೊಡಗಿ ದೇವತೆಗಳ ವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ಅನುಭವದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದೇನೆ. ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೋತ್ತಮರಿಂದ ತೊಡಗಿ ನನ್ನವರೆಗೆ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಅಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವರೆಂದು ನಾನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಂಡೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪದವಿ ಜ್ಞಾನ ಬಲಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾರೆ, ನನ್ನಿಂದಲೇ ಪೋಷಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಅಧೀನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನನ್ನ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಪ ಇತ್ಯೇನ ದೇವಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಕಥಂ ಭವೇತ್ |
 ನಾನೇತೃಪೃಚ್ಛಲ್ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ತಂ ಮಹಿದಾಸಂ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಆಪ ಇತ್ಯೇನ ನಾನೈಷಾಂ ಭವತೀತ್ಯಾಹ ಸ ಪ್ರಭುಃ |
 ಇದಂ ಮದಾಖ್ಯಂ ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಹ್ಯಾಪ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಆ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಸ್ತನ್ಮೂಲನುಖಿಲಸ್ಯ ಚ |
 ತೂಲಭೂತಂ ತದನೈತ್ತು, ಪಿತಾ ಹ್ಯೇಷ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಪುತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವೇ, ನೈನಾಯಂ ವೃಕ್ಷಮೂಲವತ್ |
 ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾಜ್ಜಗನ್ನಾಥಃ, ಪಿತೃತ್ವಾತ್ ಪರಮೇಶಿತುಃ |
 ತನ್ನಾಮಾಪ ಇತಿ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿನಾಂ ಭವೇತ್ |
 ಯಥಾ ಯದನ ಇತ್ಯೇನ ರಘವಃ ಕುರವಸ್ತಥಾ |
 ಪುತ್ರನಾನು ಪಿತುಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ಸುತಸ್ಯ ಹಿ |
 ಯಥಾ ಪಿತಾಮಹಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಪಿತರೋ ನಾನು ಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ತಥಾಪಿ ಮುಖ್ಯಯಾ ವೃತ್ತ್ಯಾ ವ್ಯವಹಾರವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ಆಪ ಇತ್ಯೇನ ದೇವಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರದದೌ ಹರಿಃ |
 ಸ್ವಕೀಯನೇವಮನ್ಯಾನಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ಅದಾತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮಾನಿ ದದೌ ನಾನೈಸ್ಯ ಕೇಶವಃ |

ಅನುವಾದ—ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಆ ಪ್ರಭು ಹೇಳಿದನು— 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ನಾನು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ 'ಆಪಃ' ಎನಿಸಿ

ದ್ದೇನೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಾನೆ ಮೂಲ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವೂ ನನ್ನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು. ಈ ಜನಾರ್ದನನೆನಿಸಿದ ನಾನು ತಂದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಮಕ್ಕಳು. ಮೂಲವೆಂದರೆ ಮರಕ್ಕೆ ಬೇರಿನಂತೆ ನಾನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಗನ್ನಾಥನಾದ ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರ, ಪ್ರಪಂಚ ಅಸ್ವತಂತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಪ್ರಪಂಚದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಮೂಲವೆನಿಸಿದವನಲ್ಲ. ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ನಾನು ತಂದೆಯಾದುದರಿಂದ ನನ್ನ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಯದುಗಳು ರಘುಗಳು ಕುರುಗಳು ಎಂದು ಯದು ರಘು ಕುರುಗಳ ಹೆಸರು ಅವರ ವಂಶದವರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹೇಗೆ ಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಇದು. ಮಗನು ತಂದೆಗೆ ಅಧೀನನಾದುದರಿಂದ ಮಗನ ಹೆಸರು ತಂದೆಗೂ ಇದೆ. ಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳೂ ಪಿತೃಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಹಾಗೇ ಇದು. ಆದರೂ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯವಹಾರದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ನನ್ನ ಆಪಃ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಅವರವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ ನಾರಾಯಣಾದಿ ನಾಮಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ನಾನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಜಾನನ್ ನಿತ್ಯೋದಿತಜ್ಞಾನಾದ್ ಆಹ ದೇವೀಮಿದಂ ನಚಃ |

ದೇವಪರ್ಯಂತಂ ಆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ವೇದಾಹಂ ಮಮ ಸರ್ವದಾ |

ಮತ್ಪರ್ಯಂತಂ ತಥಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ದೇವಾನಾನುಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಮಯಿ ದೇವಾಸ್ತೇಷು ಚಾಹಮಿತಿ ವಿದ್ಧಿ ವರಾನನೇ |

ಮಯೈತಾನಿ ಪ್ರದತ್ತಾನಿ ಪದಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಪೂರ್ವಕಾಃ |

ಅಧಿತಿಷ್ಠಂತಿ, ಸತ್ತಾದ್ಯಾ ಅಪೈತೇಷಾಂ ಮದಾಜ್ಞಯಾ |

ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಬಲೇಹಾದ್ಯಾ ಮದ್ಭತ್ತಾ ಇತಿ ಕಿಂ ವದೇ |

ಸಂಭೃತಾ ಮತ್ತ ಏನೈತೇ.....|

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯವ್ಯಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿದಿರುವ ಮಹಿದಾಸ ನಾಮಕನಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ದೇವಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು—'ದೇವತೆಗಳ ಪರ್ಯಂತ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮನಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವದಾ ನನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇರುವುದನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆ. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನನ್ನವರಿಗೆ ಒಬ್ಬರ ನೊಬ್ಬರು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ನಾನು ಬಲ್ಲೆ. ಸುಂದರ ಮುಖದವಳೆ, ನನ್ನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ನಾನು ಕೊಟ್ಟ ಈ ಪದವಿ

ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮುಂತಾದುವೂ ನನ್ನ ರಾಸನಕ್ಕೆ ಅಧೀನವೆಂದ ಮೇಲೆ ಜ್ಞಾನ ಕ್ರಿಯೆ ಬಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮುಂತಾದುವು ನಾನೇ ಕೊಟ್ಟವುಗಳೆಂದು ಬೇರೆ ಏನು ಹೇಳಲಿ ? ನನ್ನಿಂದಲೇ ಇವರು ಪೋಷಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ,

ಭಗವಂತನೇ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಗಿರಿಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಃ |
ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿರಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಗಿರಿತಿ ಹ ನೈ ದ್ವಿಸಂತಂ ಸಾಸ್ಮಾನಂ
ಧ್ರಾತೃವ್ಯಂ, ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ ಸಾಸ್ಮಾ ಧ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ, ಯ
ಏವಂ ನೇದ ||

ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಎಲ್ಲ ಜೀವರನ್ನೂ ನುಂಗುವುದರಿಂದ ಗಿರಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮನಸ್. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಕ್, ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ. ಹೀಗೆ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವ ಸಂಹಾರಕನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದಂತಿರುವ ಶತ್ರುವಾದ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅವನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವನಂತಿರುವ ದ್ವೇಷಿಯಾದ ಪಾಪ ಪುರುಷನು ನಿತ್ಯ ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ಗಿರಿಃ |

ಗಿರಿಣಾತ್ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ, ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಾಸ್ಯ ದರ್ಶನಾತ್ |
ಸರ್ವಶ್ರೋತೃತ್ವತಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಮನೋ ಮಂತ್ರೃತ್ವಹೇತುತಃ |
ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾತ್, ತಮೇನಂ ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ |
ಗಿರಿಣಾಚ್ಚಾಖಿಲಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಹುರ್ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಂ ಪ್ರಭುಂ |
ಯ ಏವಂ ನೇದ ತಂ ನಿಷ್ಕುಮಾಪರೋಕ್ಷೇಣ ಶಾಶ್ವತಂ |
ಗಿರಿಕೇನಾಖಿಲಂ ಸಾಪಂ ಧ್ರಾತೃವತ್ ಸಹ ಸಂಸ್ಥಿತಂ |
ಪರಾಭವತಿ ಸಾಸ್ಮಾಸ್ಯ ದ್ವೇಷ್ಯಾ ನಿರಯಗಃ ಸದಾ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಭಗವಂತನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರನ್ನೂ ನುಂಗುವುದರಿಂದ ಗಿರಿ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಲ್ಲ

ವನ್ನೂ ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಪ್ರಾಣನಾಮಕ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸುಂಗುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಭುವಾದ ಈತನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ನಿತ್ಯನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಒಡಹುಟ್ಟಿದಂತಿರುವ ಎಲ್ಲ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಸದಾ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಪಾಪ ಪುರುಷನು ನಿತ್ಯನರಕದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಪರಾಭವ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಾಸನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಫಲ ಸಿಕ್ಕೀತು :

**ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷೋಸುಃ | ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ | ಸ ಏಷ ಭೂತಿಶ್ಚಾ-
ಭೂತಿಶ್ಚ | ತಂ ಭೂತಿರಿತಿ ದೇವಾ ಉಪಾಸಾಂಚಕ್ರರೇ | ತೇ ಬಭೂವುಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸುಪ್ರೋ ಭೂರ್ಭೂರಿತ್ಯೇನ ಪ್ರಶ್ನಸಿತಿ |
ಅಭೂತಿರಿತ್ಯಸುರಾಃ | ತೇ ಹ ಪರಾಬಭೂವುಃ | ಭವತ್ಕಾತ್ಮನಾ, ಪರಾಃಸ್ಯ
ದ್ವಿಷನ್ ಸಾಸ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ, ಯಂ ಏವಂ ನೇದ ||**

ಈ ಭಗವಂತನು ಅಯೋಗ್ಯರನ್ನು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಎಸೆಯುವುದರಿಂದ ಅಸು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾನಂದಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ. ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಪರಮಾನಂದ ಸಾಧನವಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಭೂತಿಯೂ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಭೂತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪದ್ರೂಪನೆಂದೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪತ್ತದನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪನ್ನರಾದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ವಾಯು ದೇವನು ಸುಪ್ತಜೀವರಲ್ಲಿದ್ದು ಭಗವಂತನನ್ನು 'ಭೂಃ' 'ಭೂಃ' ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪದ್ರೂಪನು, ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪತ್ತದ ಎಂದು ಶ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವೋತ್ತಮ ವಾಯುದೇವನನ್ನು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅನುಕರಿಸುವ ವರೆ. ಅಸುರರು ಮಾತ್ರ 'ಅಭೂಃ' 'ಅಭೂಃ' 'ಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪತ್ತಿಲ್ಲದವ, ನಮಗೆ ಅಜ್ಞಾನ ದುಃಖಾದಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ನೀಡುವವ' ಎಂದೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಹೀನರಾಗಿ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಪರಾಭವ ಹೊಂದಿದರು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವ ಸಂತಿದ್ದು ಸದಾ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಪಾಪ ಪುರುಷನು ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸನಾದ್ ಭಗವಾನ್ ಸೋಽಸುಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಪ್ರಕೃತ್ಯಾನ್ಂದರೂಪತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಸ ಏಷ ಭೂತಿನಾಮಾಪಿ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಭೂತಿದಃ |
 ಅಜ್ಞಾನಾದಿಪ್ರದಾತೃತ್ವಾತ್ ಸ ಏನಾಭೂತಿನಾಮಕಃ |
 ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣದಂ ಪೂರ್ಣಂ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪ್ರಭುಂ |
 ಉಪಾಸತೇ ತಂ ನಾಯ್ವಾದ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ತೇಽಖಿಲಾಃ |
 ಬಭೂವುಃ ಸುಖಸಜ್ಜಾನ್ ಪೂರ್ಣೈಃ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ಯುತಾಃ |
 ದೇವಾನಾಮಾಪಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಧಾನೋಽದ್ಯಾಪಿ ಮಾರುತಃ |
 ಸ್ಥಿತಾ ಸುಹೃದೇಷು ವಿಷ್ಣುಂ ತಂ ಭೂರ್ಭೂರಿತೈವ ಶಂಸತಿ |
 ಭೂಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥೋ ಭೂತಿರಿತಿ, ನೈಪರೀತೈನ ಚಾಸುರಾಃ |
 ಅಭೂತಿಕಾರಕೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗುಣೋಜ್ಞಿತಃ |
 ಇತ್ಯೇವೋಪಾಸತೇ, ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಾಭೂತಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಭಿರ್ಹೀನಾಃ ಪೇತುರಂಧೇ ತಮಸ್ಯಥ |
 ಯ ಏವಂ ನೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಭೂತಿದಂ ಭೂತಿರೂಪಿಣಂ |
 ಧಾವಾಧಾವಂ ಚ ದೇವಾನಾಂ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಚೈವಮೇವ ತು |
 ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸೋಽಪಿ ಭವೇತ್ ತಸ್ಯ ಪರಾತ್ಮನಃ |
 ಪ್ರಸಾದಾತ್ ತಸ್ಯ ಪಾಪ್ಮಾ ಚ ಪರಾಭವತಿ ಸರ್ವಶಃ ||

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವ ಸಂಹಾರಕನೂ ಸರ್ವ ದ್ವೇಷಿಗಳನ್ನು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹಾಕು ವವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಭಗವಾನ್ ಜನಾರ್ದನನು ಅಸು ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾ ನಂದ ಪ್ರದನೂ ಪರಮಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಭೂತಿ ನಾಮಕನೂ ಆಗಿ ದ್ದಾನೆ. ದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನೆ ಅಭೂತಿನಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪ್ರಭುವನ್ನು ವಾಯು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಪ್ರದನೆಂದೂ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸುಖ ಸಜ್ಜಾನ್ ಮುಂತಾದ ಸರ್ವ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯನಾದ ವಾಯುದೇವನು ಈಗಲೂ ಸುಪ್ತಜೀವರಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಭೂಃ' 'ಭೂಃ' ಎಂದೆ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತಿಯೆ ಅಂದರೆ ಸಂಪತ್ತೆ ಭೂಃ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ. ಅಸುರರು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಹರಿಯು ನಮಗೆ ಅಭೂತಿ ಯನ್ನು ಅಂದರೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವವನು, ಸ್ವತಃ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣರಹಿತನೆಂದೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಪರಾಭವ ಹೊಂದಿದರು ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಶೂನ್ಯರಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ

ಬಿದ್ದರು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನೀಡುವವನೆಂದೂ ಸ್ವತಃ ಸಂಪದ್ರೂಪನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವನೋ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಬಂದುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೂ ಕೂಡ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಎಲ್ಲ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಪಾಪವೂ ನಾಶವಾಗುವುದು.

ಬದುಕು, ಸಾವು, ಮೋಕ್ಷ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚೈವಾಮೃತಂ ಚ | ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ—
‘ಅಸಾಂಜ್ ಸ್ರಾಜ್ ಏತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತ’ ಇತಿ. ಅಸಾನೇನ ಹೃಯಂ
ಯತಃ ಸ್ರಾಣೋ ನ ಸರಾಜ್ ಭವತಿ | ‘ಅನುಶ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇನಾ
ಸಯೋನಿರಿ’ತಿ. ಏತೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಯೋನಿ. ಮರ್ತ್ಯಾನಿ
ಹೀಮಾನಿ ಶರೀರಾಣೀ, ಅಮೃತ್ಯೇಷಾ ದೇವತಾ | ‘ತಾ ಶಶ್ವಂತಾ
ವಿಷೂಚೀನಾ ನಿಯಂತಾ ನೈನೈಂ ಚಿಕ್ಕುರ್ನ್ ನಿಚಿಕ್ಕುರನೈಮಿ’ತಿ,
ನಿಚಿನ್ದಂತಿ ಹೈನೇಮಾನಿ ಶರೀರಾಣೀ, ಅಮೃತ್ಯೇನೈಷಾ ದೇವತಾ |
ಅಮೃತೋ ಹನಾ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸಂಭವತಿ, ಅಮೃತಃ
ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ, ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ೪ ||

ಈ ಹರಿಯೇ ಸಕಲ ಜೀವರಿಗೆ ಮರಣ ಪ್ರದನೂ ಜೀವನ ಪ್ರದನೂ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರದನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—‘ಹರಿ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವಾಯು ಮೂಲಕ್ಕೂ ಕೆಳಗೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದರೆ ಅಪಾನಯುಕ್ತನಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯು ಆನಂದ ರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಯು ಉಪಸ್ಥ ರೂಪವಾದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರ ಮುಖ ನಾಸಿಕಾ ರೂಪ ಉರ್ಧ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೆ ಹೊರತು, ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಮರಣವಿಲ್ಲದ ವಾಯು ದೇವ ಮರ್ತ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದರೆ, ನಶ್ವರವಾದ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ನಿತ್ಯವಾದ ಈತನೊಂದಿಗೇ ಇದೆ. ವಾಯು ಇರುವ ಈ ಶರೀರಗಳೆಲ್ಲ ನಶ್ವರ. ಈ ವಾಯು ದೇವ ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯ. ‘ಶರೀರವೂ ವಾಯುವೂ ಶಾಶ್ವತರೇ, ಆದರೆ ಇಬ್ಬರ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಬೇರೆ, ಜನರು ಒಂದನ್ನು ನೋಡಿದರು, ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ನೋಡಲಿಲ್ಲ’ ಎಂದರೆ, ಈ ಶರೀರಗಳನ್ನೆ ಜನರು ನೋಡುತ್ತಾರೆ, ವಾಯುದೇವನನ್ನು ನೋಡಲಾರರು. ಇಷ್ಟು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರಗಳು ಮೋಕ್ಷ

ಪರ್ಯಂತವೆ ಶಾರ್ವತ. ಆದರೂ ಅನಿತ್ಯದೇಹಗಳೆ ಮೋಕ್ಷಪರ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಹ
ದಿಂದ ನಿತ್ಯವೆಂದ ಮೇಲೆ ವಾಯುದೇವ ಪೂರ್ಣ ನಿತ್ಯನೆಂದು ಬೇರೇನು ಹೇಳಬೇಕು?

ಹೀಗೆ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಾಯು ನಿತ್ಯನೆನಿಸಿದನೆಂದು ಯಾರು
ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ.
ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಮುಕ್ತರಾದ ಇತರ ಜೀವರಿಗೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ
ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ಣಪಾಠ—

ಅಪಾರ್ಜು ಪ್ರಾರ್ಜು ಏತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತೋ

ಅಮರ್ತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇನಾ ಸಯೋನಿಃ |

ತಾ ರಶ್ವಂತಾ ವಿಷೂಚೀನಾ ವಿಯಂತಾ

ನ್ಯನ್ಯಂ ಚಿಕ್ಕುರ್ನ ನಿಚಿಕ್ಕುರನ್ಯಂ ||

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ವ್ಯತ್ಯುದೋ ಮೋಕ್ಷದಸ್ತಥಾ |

ಸ ಏವ ಜೀವನಕರೋ ಯದಾಪಾನೇನ ಸಂಯುತಂ |

ಪ್ರಾಣಂ ನಿಯಮಯತ್ಯ ಸ್ತಿಂಚ್ಛರೀರೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಶರೀರಾದ್ ಬಹಿರೇತೌ ತು ಯದಾ ನಿಸಾರಯತ್ಯಜಃ |

ತದಾ ಮೃತ್ಯುಪ್ರದಶ್ಚಾಯಂ, ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಜೀವನಂ |

ಪ್ರಾಣಾದೇವ ಹಿ, ತತ್ರಾಪಿ ಪ್ರಾಣಾಧಾರೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಜೀವರಿಗೆ ಮರಣಪ್ರದನೂ ಮೋಕ್ಷ
ಪ್ರದನೂ ಜೀವನಪ್ರದನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಯಾವಾಗ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ
ಅಪಾನಸಮೇತನಾದ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವನೋ ಆಗ ಅವನು ಜೀವನಪ್ರದ
ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಯಾವಾಗ ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನರನ್ನು ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಶರೀರದಿಂದ
ಹೊರಗೆ ಕಳಿಸುವನೋ ಆಗ ಮರಣಪ್ರದನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತರೂ ಬದುಕುವುದು
ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೆ. ಆಗಲೂ ಪ್ರಾಣನ ಜೀವನಾಧಾರ ಜನಾರ್ದನನೇ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮರಣರಹಿತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅರ್ನಾಕ್ ಪ್ರಾಕ್ ಚ ಸದಾ ಗಚ್ಛೇದ್ ವಾಯುರಾನಂದರೂಪಿಣಾ |

ಅನೇನೈವ ಗೃಹೀತೋ ಹಿ ಪ್ರಾಣೋಪಾನೇನ ಸಂಯುತಃ |

ಅನೇನ ಹರಿಣಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಯತೋ ನ ಪರಾರ್ಜ ಭವೇತ್ |

ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ವಾಯುರ್ದೇಹೈಃ ಸಹ ಸ್ಥಿತಃ |

ಅನಿತ್ಯಾ ಅಪಿ ದೇಹಾಸ್ತೇ ಶಶ್ವತ್ ಸಂತ್ಯಾ ವಿನೋಕ್ಷತಃ |

ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿಭಾಗೇನ, ಕಿಮು ವಾಯುರ್ಜಗತ್ಪಭುಃ |
 ನಾನಾಗತೀ ತು ತಾನೇತೌ, ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಕೇತವಂ |
 ಶರೀರಂ ತು ವಿನಿಷ್ಠಂ ಸತ್ ಪಂಚತ್ವಮುಪಗಚ್ಛತಿ |
 ಜಡಂ ತಜ್ಜಡತಾನೇತಿ, ಚೇತನಾ ವಾಯುದೇವತಾ |
 ಚೇತನೇಶಂ ಹರಿಂ ಯಾತಿ, ವಿರುದ್ಧಗಮನೌ ಚ ತೌ |
 ಉರ್ಧ್ವಂ ಗಚ್ಛತಿ ದೇವಃ ಸ, ದೇಹೋಽಥಾ ಪತತಿ ಕ್ಷಿಣೌ |
 ದೃಶ್ಯತೇ ತಚ್ಛರೀರಂ ಚಾಪ್ಯದೃಶ್ಯಾ ವಾಯುದೇವತಾ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಾಣವಾಯು ಅಪಾನನೊಡಗೂಡಿ ಆನಂದರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತನಾಗಿದ್ದು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೂ ಮೇಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹರಿಯಿಂದ ಅವನು ನಿಯಂತ್ರಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಯು ದೇಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೇಹಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾಗಿ ಶಾಶ್ವತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಿತ್ಯವಾದ ಆ ದೇಹಗಳೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತಪರ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಹತಃ ನಿತ್ಯವೆ ಆಗಿವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರಗಳಿವೆ, ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರಗಳಿವೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಭೇದದಿಂದ ಅನಿತ್ಯ ಶರೀರಗಳೆ ಪ್ರವಾಹತಃ ನಿತ್ಯಗಳೆಂದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಾಯುದೇವ ನಿತ್ಯನೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕೆ ?

ವಾಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಶರೀರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನಗಳುಳ್ಳವು. ವಾಯು ಕೇರವನನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರ ನಾಶ ಹೊಂದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಜಡವಾದ ಶರೀರ ಜಡದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಜಡವೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಚೇತನನಾದ ವಾಯುದೇವ ಚೇತನಾಧಿಪತಿಯಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ವಾಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಶರೀರಗಳು ವಿರುದ್ಧ ರೀತಿಯ ಗಮನ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ವಾಯುದೇವ ಶರೀರ ಬಿಟ್ಟು ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆ ಶರೀರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ವಾಯುದೇವ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯ ಏವಂ ನೇದ ತಂ ವಾಯುಮನ್ಯತಂ ಸರ್ವನಾಯಕಂ |

ಪೂರ್ಣಾನಂದೇನ ಹರಿಣಾ ಗೃಹೀತಂ ತದ್ವಶಂ ಸದಾ |

ಸ ಮುಕ್ತೋ ಲೋಕಮಾಪ್ನೋತಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮುಕ್ತೈಶ್ಚ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ಆ ವಾಯುವನ್ನು ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯನೆಂದೂ ಸರ್ವ ನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತ

ನಾಗಿದ್ದು ಸದಾ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಸರ್ವಕರ್ತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮೇತಿ ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ನಾಸು ದೇನಾದ್ಯಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ಚತಸ್ರೋ ಮೂರ್ತಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾ ಸತ್ಯ ಕರ್ಮ ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆ ನಾರಾಯಣನ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳು.

ವಿನಯೇ—ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣ ವಚನಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ, ಮುಂದೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಕೆಲವು ಕ್ಲಿಷ್ಟ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

'ಏಷ ಪಂಥಾ ಏತತ್ ಕರ್ಮ' (ಪು.419) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದೆ 'ನಾರಾಯಣನ ಬಗ್ಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಅವನೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ಅವನು 'ಸತ್ಯ' ಅಂದರೆ ನಿರ್ದೋಷನೂ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಅಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆಗಿದ್ದು ಜೀವಭಿನ್ನನಾದ್ದರಿಂದ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ ವಿಷಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಪಂಥಾ' ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ 'ಕರ್ಮದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, 'ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನೂ ಸರ್ವಜೀವರ ಸ್ವರೂಪ ಯೋಗ್ಯತೆ ತಿಳಿದವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕರ್ಮ'ನೆನಿಸಿದ ನಾರಾಯಣ ಮೋಕ್ಷ ಕಾರಣನೆಂದೆ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯೇತ್' ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮರೆಯದೆ ಸದಾ ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡಬೇಕು' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಇದರ ಮೇಲೆ ಬರಬಹುದಾದ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನೂ ಈ ವಾಕ್ಯವೆ ಪರಿಹರಿಸುವಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆಕ್ಷೇಪ ಒೀಗಿದೆ—'ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೆ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಆತ ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನಲ್ಲ. ವಾಸುದೇವ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದನೆಂದೂ, ಸಂಕರ್ಷಣ ಸಂಹಾರಕರ್ತನೆಂದೂ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂದೂ, ಅನಿರುದ್ಧ ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತನೆಂದೂ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ.' ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾ ಸತ್ಯ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ವರನ್ನು ಹೇಳಿ 'ಏಷಃ' ಇವನೆ, ಅಂದರೆ ಮಹಾವ್ರತಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರಾಧ್ಯನಾದ

ನಾರಾಯಣನೆ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಎನ್ನುತ್ತ, ನಾರಾಯಣನೆ ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತನೆನ್ನುತ್ತಿದೆ ಈ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ. 'ವಾನಾತ್ ಸೂತೇರ್ದೇವನಾ ದ್ವಾಸುದೇವಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವಚನದಂತೆ ವಾಸುದೇವ ಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಪೂರ್ಣವಾಚಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಗುಣಪೂರ್ಣವಾಚಕ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ವಾಸುದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಜೀವರನ್ನು ಅವರ ಶರೀರಗಳಿಂದ ಸೆಳೆದು ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಲಯಮೂರ್ತಿ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಪಂಥಾಶಬ್ದವೂ ಜೀವರನ್ನು ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿಸುವವ ನೆಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ. ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ದ್ಯೋತಕನೆನಿಸುವವನೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಸದ್ಭಾವ ಅಂದರೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕೊಡುವವನೆ ಸತ್ಯ. ಅನಿರುದ್ಧ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿರೋಧ ಅಂದರೆ ನಾಶ ವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವ, ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತ. ಕರ್ಮ ಅಂದರೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪೋಷಣ ಕರ್ತ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ನಾಶವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವವ, ಅಂದರೆ, ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತನೆ. ಹೀಗೆ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪ ಉಳ್ಳವ ನಾರಾಯಣನೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ವಾಸುದೇವಾತ್ಮಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಾಸುದೇವಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದುಂಟು. 'ಏವಂ ನಾರಾಯಣಂ ಜಾನನ್' 'ತಸ್ಮಾಚ್ಚುತ್ಪಾದ್ವ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನಗಳಂತೆ ನಾರಾಯಣಪರವಾದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಅಸಂಗತವಾಗಿದೆ ? ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿ ವಾಸುದೇವಾದಿಗಳು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಸಿಕಾಯಾಂ ಯನ್ನೇತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿನತಮಿವ ಕಿಂಚಿನ್ನತ ಸ್ಥಾನಂ ತತ್ ಸೂರ್ಯಲೋಕಸ್ಥಾನೀಯಂ ವಿದ್ಯಾತ್ |

ಅನುನಾದ—ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ, ಕಣ್ಣುಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗಿದ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯಲೋಕಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಮಾನವೆಂದು, ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯ ಲೋಕವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿನರಣಿ—ಹಿಂದೆ 'ನಾಸಿಕಾಯೈ ವಿನತಮಿವ' (ಪು. 425) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ನಾಸಿ ಕಾಯಾಂ ನತಸ್ಥಲೇ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟ

ವಾಗಿಲ್ಲ. ನಾಸಿಕಾರಂಧ್ರದ ಸಮೀಪ ನತಸ್ಥಲ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲ. 'ವಿನತಮಿವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಂದ 'ಇವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಸಿಕಾರಂಧ್ರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ, ಕಣ್ಣುಗಳ ನಡುವೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಇವಶಬ್ದವು ಅಲ್ಪಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಕ್ಷರ ನಿಭಾಗವೂ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಥೇತಿ ನಿರ್ಣಯಃ | ಇರಾಮಯಾ ಇತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಮನವಧಾರಣಾರ್ಥಃ |

'ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಪುನಃ ಚ ಹಿಂಕಾರೋ ಬಿಂದುರಸ್ಯನವಧಾರಣೇ'

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ಇ ತೇ |

ದೇಶತಃ ಕಾಲತೋಽರ್ಥಾಚ್ಚ ಬಲತೋ ಗುಣತಸ್ತಥಾ |

ಸ್ವರೂಪತೋಽಪಿ ನೈವ ಸ್ಯಾದ್ ಭೇದೋಽತ್ಯಲ್ಪೋಽಪಿ ಯತ್ರ ಹಿ |

ಕೇವಲೈಶ್ವರ್ಯಯೋಗೇನ ಯತ್ರ ಸಂಖ್ಯಾ ದ್ವಿವದ್ಭವೇತ್ |

ಸ್ವರಸ್ವರವಿಭಾಗೇನ ತತ್ರೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಿಭಕ್ತಿಷು |

ಅಚಿಂತ್ಯಾತ್ತು ತಥೈಶ್ವರ್ಯಾದ್ ಏಕೋಽಪಿ ಬಹುರೂಪವತ್ |

ಪ್ರಕಾಶಯೇದ್ ಯತೋ ನಿಷ್ಪುಃ ಸರ್ವತ್ರಾಪ್ಯವಿಶೇಷವಾನ್ |

ನ ವಿಶೇಷೋ ಹಿ ರೂಪಾಣಾಂ ಮತ್ಸ್ಯಾದೀನಾಂ ಕಥಂಚನ |

ನೈಶ್ವರ್ಯೇ ನ ಬಲೇ ಚೈವ ನಾನಂದಾದಿಗುಣೇಷ್ವಹಿ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ವಚನಾದ್ ದ್ವಿವಚನಮತ್ರ ವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರ-

ಮಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ |

ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಯತ್ರ ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಪದೇ ಯತ್ರ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಉಕ್ತಾರ್ಥಸ್ಯ ಮಹಾಧಿಕ್ಯಂ ಶ್ರುತೇಸ್ತತ್ರ ನಿವಕ್ಷಿತಂ | ಇತಿ |

ಅತೋ 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೇ'ತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಮಪಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ |

ಅನುನಾದ—'ತಥಾ' ಎಂದರೆ 'ಇದು ನಿರ್ಣಯ' ಎಂದರ್ಥ. 'ಇರಾಮಯಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದುದು 'ಹರಿಯೆ ಇರಾಮಯ' ಎಂದೋ 'ಹರಿಯು ಇರಾಮಯನೆ' ಎಂದೋ ಒತ್ತುಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ಈ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಾಈ' ಎನ್ನುವುದು 'ತೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸ್ವರ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಹೇಳಿದುದು.

'ದೇಶ ಕಾಲ ವಿಶೇಷಣಪದಾರ್ಥ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಆಕಾರ ಪರಿಮಾಣ ಇವು ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಕೇವಲ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಎರಡು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವರದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಣಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದುಂಟು.

ವಿಷ್ಣು ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಒಬ್ಬನೆ ಬಹುರೂಪನೆಂಬಂತೆ ಪ್ರಕಟನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ರೂಪ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದವನು. ಅವನ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಬಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಮಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಮಜನ ಕೇವಲ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು 'ತಾ' ಎಂದು ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಎಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘತ್ವವಿದ್ದು ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಉಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಧಿಕ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘತ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವರೂಪವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—'ಯಥಾ ಪ್ರಥಮೇ ತಥಾ' (ಪು.426)ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಥಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. 'ಯೋ ಯೋ ಧೂಮವಾನ್ ಸ ವಹ್ನಿಮಾನ್ ಯಥಾ ಮಹಾನಸಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಥಾ' ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರವಿದೆ. 'ತಥಾ' ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ. ಯಥಾಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೇ ತಥಾಶಬ್ದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುತ್ತದೆ ಹಾಗೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ತಥಾಶಬ್ದವನ್ನು ಯಥಾಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ತಥಾ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಿದುದು, 'ತಥೈವ' ಹಾಗೆಯೇ, ಇದು ನಿರ್ಣಯವೆಂದು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ

ಒಂದೆ 'ಇರಾಮಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ, ಆದರೆ 'ಇರಾಮಯಾ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘ (ಪು434) ಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದು ಹೇಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಉದರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ವಸ್ತುತಃ ಒಂದೆ ಭಗವದ್ರೂಪ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ಇ (ಪು436) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಾ ಇ' ಎಂಬುದು ವಸ್ತುತಃ 'ತೇ' ಎಂಬ ಒಂದೆ ಶಬ್ದ, ಏಕಾರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಆ ಇ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದೆ. 'ತೇ' ಅವೆರಡೂ 'ಬ್ರಹ್ಮಾಹೈವ' ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಎರಡಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಭಗವದ್ರೂಪ ಎರಡಾಗಿ ಕಾಣುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಾಹೈವ ತೇ' ಎಂದಿದ್ದರೂ ಅವೆರಡೂ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೂ ಆ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಒಂದಿಷ್ಟೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರ ವಿಭಾಗ. ದೇಶಕಾಲಾದಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಒಂದು ರೂಪವೇ ಅನೇಕವಾಗಿ ಕಾಣುವಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಪ್ರಯೋಗ ಸಾಧು ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಹೇಳಿದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಉದರದಲ್ಲಿರುವವನು, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದು ದೇಶವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ರಾಮ ತ್ರೇತಾಯುಗದವನು, ಕೃಷ್ಣ ದ್ವಾಪರದವನು ಎಂಬ ಕಾಲವ್ಯತ್ಯಾಸ, ವೇದ ವ್ಯಾಸ ಜಟಾಧಾರಿ, ಕೃಷ್ಣ ಚಕ್ರಧಾರಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಪದಾರ್ಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ವೇದ ವ್ಯಾಸ ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ, ಕೃಷ್ಣ ಬಲಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಜನ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ರಾಮ ಪರಶುರಾಮನನ್ನು ಗೆದ್ದ ಎಂದು ಬಲವ್ಯತ್ಯಾಸ, ಮತ್ಸ್ಯ ಮೀನಿನ ಆಕಾರ, ಕೂರ್ಮ ಆಮೆಯ ರೂಪವೆಂದು ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ವಾಮನ ಕುಳ್ಳು, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ದೊಡ್ಡವ ಎಂಬ ಪರಿಮಾಣ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸುಳ್ಳು. ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರಂತೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರು ಒಬ್ಬರೆ ಆದರೂ ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪೂರ್ತಿ ಅರ್ಜುನನಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಒಪ್ಪದೆ ಕೇವಲ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕೂಡಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು 'ತೇ' ಎಂಬ ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು 'ತಾ ಇ' ಎಂದು ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ 'ತಾ ಈ' ಎಂದು ವಿಭಾಗ. ಏಕೆಂದರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ತತ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ— 'ತ ಈ'. ಆಕಾರವನ್ನು ಅವಧಾರಣೆಗಾಗಿ ಪುನಃ ತವಾಗಿಸಿದಾಗ 'ತಾ ಈ' ಆಗಬೇಕು.

'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ಇ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೇ 'ಬ್ರಹ್ಮಾ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘ ಪದ ಪಾಠದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದು, ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವಂಥಹುದು. 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ' 'ಬ್ರಹ್ಮವ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ' ಎಂದಿದೆ, 'ತೇ ಉಭೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ ಪರಂ' 'ಅವೆರಡೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವ' ಎಂದು ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವಿದೆ, ಆದರೂ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಕ್ಕೆ ಸೂಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ದೇವೋತ್ತಮ ನಾರಾಯಣನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅದ ಉ ಏನ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಅಧಿಕಂ ದೈವತಂ | ಅನ್ಯಾನಿ ದೈವತನಾತ್ರಾಣಿ | ಸ್ಥಾನಾಂತರೇಽನ್ಯೇಷಾನ್ಮುಪ್ಯಧಿದೈವತತ್ವಕಥನಂ ಕರ್ಮದೇನಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ | ಮುಖ್ಯಾಧಿದೈವತಂ ನಾರಾಯಣ ಏವ |

ಅನುನಾದ—ಅದ ಉ ಎಂದರೆ ನಾರಾಯಣನೆಂಬುವನೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆ. ಬೇರೆಯವರು ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು. ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬೇರೆಯವರನ್ನು

ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಕರ್ಮಜ ದೇವತೆಗಳು ಮುಂತಾದವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬುದೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಒಂದೆ (ಪು. 444) 'ಅದ ಉ ಆವಿರಧಿದೈವತಂ' ವಿಷ್ಣು ವೆ ಸರ್ವ ದೇವೋತ್ತಮ ಎಂದಿದೆ, ಅದರೆ ಗೀತಾಭಾಷ್ಯೋದಾಹೃತ ಗೀತಾಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೋಽಧಿದೈವಂ ದೇವಃ ಸಂಕರ್ಷಣೋಽಪಿ ವಾ' ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖ ಅಥವಾ ಶೇಷನೇ ಅಧಿದೈವವನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಗೀತಾ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ, ಕರ್ಮಜ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದೋ ತಮಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಇವರು ಉತ್ತಮರೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂತೂ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವ ದೇವೋತ್ತಮ ಎನ್ನುವ ಮಾತಿಗೆ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗದು.

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನ ಆರಾಧನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯೋಷ್ಟಿಗ್ ಲೋಮಾನೀತ್ಯಾದಿ ಲೋಮಸೂಕ್ಷ್ಮಗಿತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥೇ |
'ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ' ಇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | 'ಸ ಚ್ಛಂದೋಭಿಶ್ಚನ್ನಃ' ಇತಿ
ವಾಕ್ಯಶೇಷಾತ್ | 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದಿ'ತ್ಯಾದಿನಚ್ಚ |
ಅಂಗೇಷು ಯಸ್ಯ ಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ದೇವಾ ಲೋಕಾ ಮುಖಾ ಅಪಿ |
ತದ್ವಶಾ ನಿಯತಾ ನಿತ್ಯಂ ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಪರಾತ್ಮನೇ ||

ಇತಿ ಚ ಸ್ಕಾಂದೇ |

'ಅಸ್ಮೈ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ' ಇತಿ | ಏನಮುದ್ದಿಶ್ಯ
ಜೀವಾನಾಂ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ | ತೈರ್ಹಿ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಕರ್ಮಾಣಿ
ಕೃತಾನಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಶೃಣೋತಿ ಭಗವಾನ್ | ದಿಗ್ಭ್ರೂಣೈಃಪೃಥ್ವಿ ಏವ
ನಿಶೃಣೋತಿ ಜೀವಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ಶ್ರವಣಜಂ ಭೋಗಂ
ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ದಿಗ್ಭಿರನನುಗೃಹೀತೇನ್ನೈವ ಭಗವಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇ |

ಅನುವಾದ—'ತಸ್ಯ ಉಷ್ಟಿಗ್ ಲೋಮಾನಿ' (ಪುಟ.451) ಎಂದು ಮುಂತಾದುದಕ್ಕೆ 'ಅವನ ರೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಟಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸು ಇದೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು, 'ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬಹುದು' ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿದೆ. 'ಅವನು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀತ್' ಎಂದು ಮುಂತಾದುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆ ಇವನ ಮುಖ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಇವನ ಮುಖದಿಂದ ಬಂದವ

ನೆಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ರೋಮಗಳೆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥೈಸದೆ ರೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದೆ ಅರ್ಥೈಸುವುದು ಸೂಕ್ತ.

‘ಯಾರ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಲೋಕಗಳೂ ಯಜ್ಞಗಳೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದು ಸದಾ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ’ ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಚಂದ್ರಮಾ ಅಸ್ಮೈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾನ್ ವಿಚಿನೋತಿ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ’ (ಪುಟ. 460) ಎಂದರೆ ‘ಅಸ್ಮೈ’ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಚಂದ್ರನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ‘ಅಸ್ಮೈ’ ಎಂದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಜೀವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಚಂದ್ರನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಚಂದ್ರನು ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವರು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನು ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ, ಹೀಗೆ ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಭಗವಂತನ ಶ್ರೋತ್ರವನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

‘ದಿಗ್ಭ್ಯೋ ವಿಶ್ವಣೋತಿ’ ಅಂದರೆ, ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನು ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ, ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಅನ್ಯನಾದ ಜೀವನೂ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ, ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಅನ್ಯರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಶಬ್ದಶ್ರವಣದಿಂದಾಗುವ ಸುಖವನ್ನು ಅವರ ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಭಗವಂತನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಜೀವನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾಗಲಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಜೀವನಾಗಾದಿನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಾದಿಕಂ ಸೃಷ್ಟಮಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿ-
ನ್ಮಾನಮಸ್ತಿ | ‘ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತಃ
ಸಕಾಶಾದ್ಧಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಸೃಷ್ಟಿಭೇದಾದನ್ಯಥಾ
ವಚನಂ |

ನ ಚ ಮುಖ್ಯಕಾರಣಾಂಗೀಕಾರೇಽನಿರೋಧೇ ಔಪಚಾರಿಕಂ
ಕಾರಣಮಂಗೀಕರ್ತುಂ ಯುಕ್ತಂ | ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾತ್ | ನ ಹಿ ಯತ್
ಕಿಂಚಿತ್ ಕಾರಣತ್ವಮಸ್ತೀತ್ಯೇತಾನತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಚಂಡಾಲಃ
ಪಿತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಪಿತೃತ್ವಂ ಚಾತ್ರೋಕ್ತಂ ವಾಚಂ ಪಿತರಮಿತ್ಯಾದಿನಾ |
ಮಾನುಷಾಣಾಂ ತು ಯತ್ ಕರ್ಮ ನ ದೇವೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣಂ |

ದೈವತೈರುಸಕಾರಸ್ತು ಕ್ರಿಯತೇ ನರಕರ್ಮಣಾಂ |

ದೇವಾನಾಂ ಕರ್ಮಣೈವೈತೇ ಜಾಯಂತೇ ಸರ್ವಮಾನುಷಾಃ |

ಪ್ರಧಾನತ್ವಾನ್ನ ದೇವಾನಾಂ ನೈಕರ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣಂ ||

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುವಾದ—‘ತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಸೃಷ್ಟೌ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ’ (ಪು.456) ಎಂದರೆ ಜೀವನ ಬಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದವರು ಸೃಷ್ಟರಾದರೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದವರು ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ‘ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅದೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ‘ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿಃ’ ಎಂದು ಕಾಲಿನಿಂದ ಪೃಥಿವಿ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದಿದ್ದರೂ ಅದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಹುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಬಹುವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

‘ಅಯಂ ಪುರುಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲೋಕಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಅಯಂ ಪುರುಷಃ’ ಎಂದು ಜೀವನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ಅಸ್ಯಪುರುಷಸ್ಯ’ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜೀವನ ಅದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು, ಅಂದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸವಿಯುವ ಅದೃಷ್ಟವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅನ್ನಜನಕವಾದ ಪೃಥಿವಿ ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂದೇಕೆ ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಡದು ಎಂದರೆ—

ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವಾಗಲೇ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಸಂಗವಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಚಂಡಾಲನು, ಯಾವುದೋ ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ, ಅವರೇ ಚಂಡಾಲನ ಕೃಷಿಯಿಂದಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಶರೀರ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು, ಕಾರಣನೆನಿಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ತಂದೆ ಚಂಡಾಲ ಎನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನ ಮುಖವು ಪೃಥಿವಿ ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ತಂದೆ ಎಂದು ‘ವಾಚಂ ಪಿತರಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮನುಷ್ಯರ ಅದೃಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಮನುಷ್ಯರ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೂ, ಮನುಷ್ಯರ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಮಳೆಯಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿರೂಪದಿಂದ ಅನ್ನಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೂ

ಆ ಅದೃಷ್ಟದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಫಲ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದುದರಿಂದ ಅವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರ ಅದೃಷ್ಟ ಕಾರಣವಾಗದು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಮಹಿದಾಸನ ಉಪದೇಶ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಆಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯ’ ಇತಿ ತು ಸರ್ವಸ್ಯ ವಚನಸ್ಯ ತದೀಯತ್ವಜ್ಞಾಪನಾರ್ಥಂ, ನ ತು ಸನ್ನಿಹಿತಸ್ಯೈವ | ಯಥಾ ‘ಇಂದ್ರಂ ಕುತ್ಸಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ, ಯಥಾ ಚ ‘ಪೂರ್ವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋ ಹೇತು ವ್ಯಪದೇಶಾತ್’ ಇತಿ |

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಭುಟ್ಟಕೇ
ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—‘ಆಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ’ ‘ಇತರಾಪುತ್ರ ಮಹಿದಾಸನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು’ (ಪುಟ. 463) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಈ ಒಂದು ಮಾತು ಮಾತ್ರ ಮಹಿದಾಸನದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಮಾತೂ ಅವನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಇಂದ್ರಂ ಕುತ್ಸೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಶಚೀಪತಿಂ
ಕಾಟೀ ನಿಬಾಳ್ವ ಯುಷಿರಹ್ವದೂತಯೇ’

‘ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿ ಶತ್ರುಗಳ ದಮನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹುಯತ್ನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಕುತ್ಸ ಯುಷಿಯು ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ವೃತ್ರಸಂಹಾರಕನೂ ಶಚೀಪತಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇದರ ಹಿಂದು ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರ ಭಾಗವೂ ಕುತ್ಸಾಂಗಿರಸ ಯುಷಿ ದೃಷ್ಟ ವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಪೂರ್ವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋ ಹೇತುವ್ಯಪದೇಶಾತ್’

‘ಭಗವಂತನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತಕ. ಕರ್ಮವು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂದು ಹೇತುವನ್ನು ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಬಾದರಾಯಣರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಇದೊಂದೆ

ಬಾದರಾಯಣರ ಮತ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಇದಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ಬಾದರಾಯಣರ ಮತವೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ
ವಿರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ವಿರಡನೆ ಪ್ರಘಟ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನೇ ಜೀವಶರೀರಾಂತರ್ಯಾಮಿ :

**ಉಪನಿಷತ್—ಹರಿಃ ಓಂ | ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾಚರ್ತ ಪುರುಷ
ರೂಪೇಣ, ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ನಾನ ತದಭ್ಯಾಚರ್ತ |
ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ |**

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಯಾರು ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವನೋ ಅವನೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸಮೇತನಾಗಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜೀವರ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣನೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವವನು ನಾರಾಯಣನೆ.

**ಭಾಷ್ಯ—‘ಏಷ’ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ನಾಯುನಾ ಸಹೈವೇನುಂ ಲೋಕ
ಮಭ್ಯಾಚರ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶರೀರೇಷು ಪ್ರವಿನೇಶ | ಪುರುಷ ಇತಿ
ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪಸ್ಯಾಪ್ಯಾ, ಪುರಿ ಶೇತೇ ಇತಿ | ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ
ಪಂಚರಾತ್ರೇಷು | ಯ ಏಷ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತಪತಿ
ಭಗವಾನ್, ಸ ನಾರಾಯಣಃ | ‘ಯ ಆದಿತೈ ತಿಷ್ಠನ್ ಆದಿತ್ಯಾ-
ದಂತರೋ ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ | ‘ಯ
ಏಷೋಽಂತರಾದಿತೈ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ
‘ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಮೇವಮಕ್ಷಣೇ’ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ನ
ಶಿನಾದಯಃ | ಶಿವೋ ಹಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಃ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಶ್ಚ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ಇತಿ
ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣಃ |**

ಅನುನಾದ—‘ಏಷಃ’ ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸಮೇತನಾದ ಈ ನಾರಾಯಣದೇವನು ‘ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾಚರ್ತ’ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜೀವರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ‘ಪುರಿ ಶೇತೇ’ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವವನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಪಂಚರಾತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ

ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವವನು ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯಾರು ಆದಿತ್ಯನೊಳಗಿದ್ದು ಆದಿತ್ಯನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಯಾರನ್ನು ಆ ಆದಿತ್ಯನೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೋ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನೇ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದೊಳಗಿರುವವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣಸುಖಪೂರ್ಣನಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಆದಿತ್ಯನೊಳಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವನೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳು ನೀರಮೇಲೆ ಅರಳಿ ನಿಂತ ಕಮಲದಂತೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗುವವನು ಏವ ಮುಂತಾದವರು ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಶಿವ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಸೂರ್ಯನು ಜೀವಶರೀರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದ' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ನಾದಿತ್ಯಃ | 'ಭೇದವ್ಯಸ-
ದೇಶಾಚ್ಛಾನ್ಯಃ' ಇತಿ ಚ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ |

ವೃತ್ತಂ ಯದಿಂದ್ರ ಶನಸಾಃವಧೀರಹಿಂ

ಆದಿತ್ ಸೂರ್ಯಂ ದಿವ್ಯಾರೋಹಯೇ ದೃಶೇ |

ಯತ್ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಹರಿತಃ ಪತಂತೀಃ

ಪುರಃ ಸತೀರುಪರಾ ಏತಸೇ ಕಃ |

ಸೀದನ್ನಿಂದ್ರಸ್ಯ ಜಠರೇ ಕನಿಕ್ರದನ್-

ನೈಭಿಯತಃ ಸೂರ್ಯಮಾರೋಹಯೋ ದಿವಿ |

ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ |

ಯಃ ಸೂರ್ಯಂ ಯ ಉಷಸಂ ಜಜಾನ

ಯೋ ಅಪಾಂ ನೇತಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ |

ಉದ್ದೇತಿ ಪ್ರಸನೀತಾ ಜನಾನಾಂ

ಮಹಾನ್ ಕೇತುರರ್ಣವಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

ಯೇನಾವೃತಂ ಖಂ ಚ ದಿವಂ ಮಹೀಂ ಚ

ಯೇನಾದಿತ್ಯಸ್ತಪತಿ ತೇಜಸಾ ಭ್ರಾಜಸಾ ಚ |

ಯಮಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಕವಯೋಽವಯಂತಿ

ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಪ್ರಜಾಃ |

ತಮೇತಾಃ ಪಂಚ ದೇವತಾಃ ಪರಿಮ್ರಿಯಂತೇ

ವಿದ್ಯುತ್ ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಆದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿಃ |

ಇತ್ಯಾದೌ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರ ಪರಾಧೀನತ್ವಾವಗತೇಶ್ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಹೇ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನೇ, ನೀನು ವೃತ್ತನನ್ನೂ ಅಹಿಯನ್ನೂ ಅನಾಯಾಸದಿಂದ ಕೊಂದು ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರಿಸಿರುವಿ.

ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪಸರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವಿ.

ಇಂದ್ರನ ಒಳಗಿರುವ ನೀನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರಿಸುವ ಮೂಲಕ ಜೀವಿಗಳಿಂದ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿಸಿರುವಿ. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಲಾಭ.

ಪರಮ ಪುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ ಹುಟ್ಟಿದನು.

ಜನರೇ, ಯಾರು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಉಷೆಯನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವನೋ ನೀರು ಹರಿಯಲು ಯಾರು ಕಾರಣನೋ ಅವನೇ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿ ನಾರಾಯಣ.

ಜನರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ನಿತ್ಯ ಸ್ಥಾನನೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಯೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಾಯಕನಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಾರಿಂದ ಅವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಆಕಾಶ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಉಷ್ಣಗೊಳಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವನೋ, ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸಮುದ್ರ ಶಾಯಿಯಾದ ಯಾರನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೆ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರೋ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಯಾರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಆಸರೆ ಪಡೆದಿವೆಯೋ ಅವನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ನಾರಾಯಣ. ವಿದ್ಯುತ್ ವೃಷ್ಟಿ ಚಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಅಗ್ನಿ ಈ ಐವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಇಂಥ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದೂ, ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾಚರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ, ತಾನು ಹುಟ್ಟುವುದೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಬೆಳಕು ಶಾಖಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದೂ ಹರಿಯ ಅಧೀನ ಎಂದು ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪರಾಧೀನತ್ವವೆ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಸೂರ್ಯರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ.

ಭಾಷ್ಯ—ಧೈಯಃ ಸದಾ ಸವಿತೃನುಂಡಲನುಧ್ಯವರ್ತಿಃ
ನಾರಾಯಣಃ ಸರಸಿಜಾಸನಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ಕೇಯೂರವಾನ್ ಮಕರಕುಂಡಲವಾನ್ ಕಿರೀಟೇ
ಹಾರೀ ಹಿರಣ್ಮಯವಪುರ್ವತಶಂಖಚಕ್ರಃ ||

ಇತಿ ನಾರಸಿಂಹಪುರಾಣೇ |

ತಾಪನೀ ಸಾಚಿಕಾ ಚೈವ ಶೋಷಣೀ ಚ ಪ್ರಕಾಶನೀ |

ನೈವ ರಾಜನ್ ರನೇಃ ಶಕ್ತಿಃ ಶಕ್ತಿನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಸಾ ||

ಇತಿ ಚ ಸಾದ್ವೇ ||

ಯದಾದಿತ್ಯಗತಂ ತೇಜೋ ಜಗದ್ ಭಾಸಯತೇಽಖಿಲಂ |

ಯಚ್ಚಂದ್ರನುಸಿ ಯಚ್ಚಾಗ್ನೌ ತತ್ತೇಜೋ ವಿದ್ಧಿ ಮಾಮಕಂ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಕೇಯೂರ ಮಕರಕುಂಡಲ ಕಿರೀಟ ಹಾರಗಳಿಂದೊಪ್ಪುತ್ತ, ಶಂಖಚಕ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ, ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ನಡುವೆ ವಿರಾಜಿಸುವ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಶರೀರಿಯಾದ ನಾರಾಯಣ ಸರ್ವದಾ ಧ್ಯಾನಯೋಗ್ಯನೆಂದು ನರಸಿಂಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ರಾಜನೆ, ಉಷ್ಣಗೊಳಿಸುವುದು, ಪಕ್ಷಗೊಳಿಸುವುದು, ಒಣಗಿಸುವುದು, ಬೆಳಗಿಸುವುದು ಇವು ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯೆಲ್ಲ; ನಾರಾಯಣನ ಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಪದ್ಮ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವುದೋ ಅದನ್ನು ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ತಿಳಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತೀಹರಿ ಪರಾಧೀನನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾಧೀನತ್ವಂ ಶ್ರುತಿಷೂಕ್ತಂ ಕುತ್ರಚಿತ್ | ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಪೇಕ್ಷಯಾ | 'ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಅಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ' ಇತಿ ಮಹಾಪ್ರಲಯೇ ತಸ್ಯೈವಾವಸ್ಥಾನಶ್ರುತೇಃ | 'ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂ ತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತನ್ಮುಷಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಂ' ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಿನಾದೀನಾಂ ದೇವ್ಯಧೀನಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಮುಕ್ತಾ ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಭಗವದಧೀನತ್ವಂ, 'ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ | ತತೋ ನಿತಿಷ್ಠೇ ಭುವನಾ ನು ನಿಶ್ಚೋತಾಮೂಂ ದ್ಯಾಂ ವರ್ಷಣೋಪಸ್ಪೃಶಾಮಿ | ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ' ಇತ್ಯಾಹ | 'ಅಹಂ ರುದ್ರಾಯ ಧನುರಾತನೋಮಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಶರನೇ ಹಂತನಾ ಉ | ಅಹಂ ಸುನೇ ಪಿತರ ಮಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್' ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಯೋರ್ದೇವ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾತ್

ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರೌ ಜೋಕ್ತೌ | 'ಅಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ನಿಘ್ನೋಪೋ ವಯಾ
ವಿಷ್ಣೋರೇಷಸ್ಯ ಪ್ರಭೃಥೇ ಹವಿರ್ಭಿಃ | ವಿದೇ ಹಿ ರುದ್ರೋ ರುದ್ರಿಯಂ
ಮಹಿತ್ವಂ ಯಾಸಿಷ್ಠಂ ವರ್ತೀರಶ್ವಿನಾವಿರಾವತ್' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಷ್ಣೋಃ
ಪ್ರಸಾದಾದೇವ ಶಿವಾದೀನಾಂ ಪದಸ್ರಾಪ್ತಿಕಥನಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪರಾಧೀನತೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ರಾಮ
ಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ
ಭಕ್ತರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರಿಸುವುದೆಂಬ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದು.
ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ನಾರಾ-
ಯಣನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನು, ಬ್ರಹ್ಮನಿರಲಿಲ್ಲ ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು
ಮಹಾಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನಿಗೇ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

'ನಾನು ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ರುದ್ರಪದವಿಗೇರಿಸಬಯಸುವೆನೋ ಅವನನ್ನು ಆ
ಪದವಿಗೇರಿಸುವೆನು. ಯಾರನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೇರಿಸಬಯಸುವೆನೋ ಅವನನ್ನು ಆ
ಪದವಿಗೆ ಏರಿಸುವೆನು. ಯಾರನ್ನು ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಮೇಧಾವಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು
ಬಯಸುವೆನೋ ಅವನನ್ನು ಹಾಗೇ ಮಾಡುವೆನು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ
ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಪದವಿ ಲಭಿಸುವುದು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಧೀನವೆಂದು
ಹೇಳಿ 'ನನಗೂ ಕಾರಣನಾದವನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆ, ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ. ಅವನ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾನು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ, ಭೂಮ್ಯಂತ
ರಿಕ್ಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಆ ನಾರಾಯಣ ನನ್ನ ಶ್ರೀರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ
ಶ್ರೇಷ್ಠ. ನನ್ನ ಭೂರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು ಆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ
ಭಗವದಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿವೆ.

'ಬ್ರಹ್ಮದ್ವೇಷಿಯೂ ಲಯಕಾರಕನೂ ಆದ ರುದ್ರನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ
ನಾನು ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹೆದೆರಿಸುವೆನು. ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು
ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಸವಿಸುವೆನು'. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಿಗೆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ
ಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳಾಗುವುವು ಎಂದಿದೆ. 'ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನೂ ಸತ್ಯ
ಕಾಮನೂ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟನೂ ಆದ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ
ಆರಾಧಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನು ರುದ್ರಪದವಿಯನ್ನು
ಪಡೆದನು. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೆ, ನೀವೂ ಕೂಡ ಸಕಲ ಭೋಗಯುಕ್ತವಾದ
ನಿಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಯಿಂದಲೇ ಪಡೆದಿರುವಿರಿ'. ಎಂದು
ಮುಂತಾಗಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಪದವಿ ಸಿಕ್ಕಿದುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದಲೇ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವಾಧಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ತಮೇತಾಃ ಸಸ್ತಾಕ್ಷಿತಯ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ | ತದ್ ಯಾ ಇಮಾ
ಅಕ್ಷನ್ ಲೋಹಿನ್ಯೋ ರಾಜಯಃ ತಾಭಿರೇನಂ ರುದ್ರೋಽನ್ನಾಯತ್ತಃ’
ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಶಿವಾದಿಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ‘ಅಯಂ ವಾನ
ಶಿಶುಃ ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಃ’ ಇತಿ ಮಧ್ಯಮಪ್ರಾಣ
ಶಬ್ದೋಕ್ತಸ್ಯ ‘ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಥೂಣಾ’ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಿತೋ ನಾರಾಯಣ
ಏನಾಶ್ರಯ ಉಕ್ತಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಾಣ
ಶಬ್ದೋದಿತಃ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಸ್ತಪತೀತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅನುವಾದ—‘ಗೋವತ್ಸರೂಪದ ವಾಯುವನ್ನು ರುದ್ರ ಪರ್ಜಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯ
ಮುಂತಾದ ಏಳುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ
ತೋರುವ ಕೆಂಬಣ್ಣದ ರೇಖೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ರುದ್ರನೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’,
ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಶಿವಾದಿ ಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು
‘ಯಾರು ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಾಣನೋ ಅವನೆ ಶಿಶು’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಧ್ಯಮ
ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಕರೆದು ಅವನಿಗೆ ‘ಪ್ರಾಣನು ಆಶ್ರಯ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯ
ನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಆಶ್ರಯ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನೇ
ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದುದು ಸರಿ
ಎಂದೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಚೇತನ ತಾರತಮ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕ್ಷಿತಿಪಾ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಪಿತರಶ್ಚಿರಾಃ |
ಆಜಾನಜಾಃ ಕರ್ಮದೇವಾಸ್ತಾತ್ಪಿತಾ ದಕ್ಷ ಏವ ಚ |
ಶಕ್ರಶ್ಚೋನೂ ಚ ರುದ್ರಶ್ಚ ಭಾರತೀ ನಾಯುರೇವ ಚ |
ಮುಕ್ತಾ ಉಕ್ತಾಃ ಶತಗುಣಾ ಬಲಜ್ಞಾನಸುಖಾದಿಭಿಃ |
ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಭಿಶ್ಚೈವ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಃ ಕ್ರಮಾಧಿಕಾಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ ರಮಾ, ತತೋ ವಿಷ್ಣು ರನಂತಗುಣತೋಽಧಿಕಃ |
ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಃ ಸ್ವತಂತ್ರಶ್ಚ ನ ಚಾನೈಸ್ತಾದೃಶಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಕುತ ಏವಾಧಿಕೋಽನ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ ಯನ್ನುಕ್ತಾ ಅಪಿ ತದ್ವಶಾಃ |
ರಮಾಪಿ ತದ್ವಶಾ ನಿತ್ಯಂ, ಸ ನಾನ್ಯಸ್ಯ ವಶೇ ಪ್ರಭುಃ |

ನ ಭೇದಃ ಶೇಷಶಿವಯೋಃ, ಸುಪರ್ಣಃ ಶೇಷಸನ್ನಿಹಃ |

ಕಾಮಃ ಶಕ್ರಸನೋ ನಿತ್ಯಂ, ಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ತೇ ಕ್ರಮಾತ್ |

ಇತಿ ಚ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುವಾದ—ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು. ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವರು. ದೇವಗಂಧರ್ವರು. ಚಿರಪಿತೃದೇವತೆಗಳು. ಆಜಾನಜ ದೇವತೆಗಳು. ಕರ್ಮ ದೇವತೆಗಳು. ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿ. ಇಂದ್ರ. ಪಾರ್ವತಿ. ರುದ್ರ. ಭಾರತೀ ಮತ್ತು ವಾಯು ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಬಲಿಜ್ಞಾನ ಸುಖಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೂರು ಪಾಲು ಉತ್ತಮರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಯುವಿಗಿಂತ ರಮಾದೇವಿ ಕೋಟಿಪಾಲು ಉತ್ತಮಳು. ಆಕೆಗಿಂತ ವಿಷ್ಣು ಅನಂತಪಾಲು ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ. ಸ್ವತಂತ್ರ. ಅವನಿಗೆ ಸಮನಾದವನಿನ್ನೊಬ್ಬ ನಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರಲು ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಿನ್ನೊಬ್ಬನೆಲ್ಲಿ ? ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತರೂ ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನರು. ರಮೆಯೂ ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನಳು. ಅವನು ಯಾರಿಗೂ ಅಧೀನನಲ್ಲ. ಶೇಷ ರುದ್ರರೊಳಗೆ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲ. ಗರುಡನೂ ಶೇಷನಿಗೆ ಸಮಾನ. ಕಾಮನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹಿಂದಿನವರು ಮುಂದಿನವರಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಮಹಾಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಎಲ್ಲ ಯುಷಿನಾನುಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾನುಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಶತಂ ನರ್ವಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚರ್ಚತ್ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚತಂ ನರ್ವಾಣಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋ ಭವಂತಿ | ತಂ ಯಚ್ಚತಂ ನರ್ವಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚರ್ಚತ್, ತಸ್ಮಾಚ್ಚತರ್ಚಿನಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಚತರ್ಚಿನ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ | ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ತಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಮಾಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮಧ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಆ ಭಗವಂತನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜೀವಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಇದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನ ಆಯುಷ್ಯ ನೂರು ವರ್ಷವಿರುತ್ತದೆ. ಅವನು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜೀವಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅವನ ರೂಪಗಳು 'ಶತರ್ಚಿನಃ' ಎನಿಸಿದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಶತರ್ಚಿನಃ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾನಿದ್ದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ

ಧರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವನ ರೂಪಗಳು 'ಮಧ್ಯಮಾಃ' ಎನಿಸಿದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಮಧ್ಯಮಾಃ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಿವರಣೆ—'ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾರ್ಚತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವ ಅವನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗದೆ ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರೆ ಅವನು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಎನ್ನಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪದಿಂದ ಶತರ್ಚಿ, ಮಧ್ಯಮ, ಗೃತ್ಸ ಮದ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವಾಮದೇವ, ಅತ್ರಿ ಮುಂತಾದ ಋಷಿನಾಮಗಳೂ ಸೂಕ್ತ ಋಕ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳು ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಪುರುಷೇಷು ಶತವರ್ಷಂ ಗತ ಇತಿ ಶತರ್ಚಿನಾಮಾ | ಬಹು ರೂಪತ್ವಾತ್ ಬಹುವಚನಂ | ಏತಮೇವ ತಥಾ ಸಂತಂ ಮುಖ್ಯತ ಆಚಕ್ಷತೇ | ಯಸೀಂಸ್ತುಪಚಾರತಃ | ಆತ್ಮನ ಉದರೇ ಧೃತವಾನ್ | ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾ ಧೃತವಾಂಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ನೂರುವರ್ಷಪರ್ಯಂತ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಶತರ್ಚಿ ಎನಿಸಿದನು. ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬಹುರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಶತರ್ಚಿನಃ' ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳುಳ್ಳ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ವಚನವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಋಷಿಗಳನ್ನು ವಚನವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಋಷಿನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ' ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾನಿದ್ದು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಗೃತ್ಸೋಽಪಾನೋ ಮದಃ | ಸ ಯತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಗೃತ್ಸೋಽಪಾನೋ ಮದಸ್ತಸ್ಮಾದ್ ಗೃತ್ಸಮದಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಗೃತ್ಸಮದ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ತಸ್ಯೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮಿತ್ರಮಾಸೀದ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತದ್ ಯದಸ್ಯೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮಿತ್ರಮಾಸೀದ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ಅಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾಮು' ಇತಿ | ತಂ ಯದ್ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ಅಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ

ವಾನು' ಇತಿ, ತಸ್ಮಾತ್ ವಾನುದೇವಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ವಾನುದೇವ
ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಸಾಪ್ತನೋತ್ರಾಯತ ಯದಿದ ಕಂಚ | ಸ
ಯದ್ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಸಾಪ್ತನೋತ್ರಾಯತ ಯದಿದಂ ಕಂಚ,
ತಸ್ಮಾತ್ ಅತ್ರಯಃ | ತಸ್ಮಾದತ್ರಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವಂ ಸಂತಂ ||

|| ೧ ||

ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ಗೃತ್ಸ. ಅಪಾನನಲ್ಲಿದ್ದು
ಅಪಾನನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ಮದ. ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಗೃತ್ಸನೂ ಅಪಾನ
ರೂಪದಿಂದ ಮದನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿ ಗೃತ್ಸಮದ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೂ ಹರಿಗೆ ಮಿತ್ರನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವೂ ಅಪಾಯ
ಉಂಟುಮಾಡದುಡೂ ಆಗಿದೆ. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೂ ಹರಿಗೆ ಮಿತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಅವನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಶ್ವ
ಮಿತ್ರನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು, 'ಇವನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರೊಳಗೆ ವಾಮ,
ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ' ಎಂದು. ಹರಿಯ ಬಗ್ಗೆ ದೇವತೆಗಳು 'ಇವನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರೊಳಗೆ
ವಾಮ' ಎಂದು. ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅವನು ವಾಮದೇವನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಮದೇವನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹರಿಯು ಈ ಎಲ್ಲ ಭಕ್ತಜನತೆಯನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅವನ ರೂಪಗಳು 'ಅತ್ರಯಃ' ಎನಿಸಿದುವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯ
ವಾಗಿ 'ಅತ್ರಯಃ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವಿನರಣಿ — 'ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಆನಯತಿ ಸಾರಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಃ, ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಸಾರ
ಮಿತಿ ಗೃತ್ಸಃ' 'ಸಾರಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣ'
'ಗೃತ್ಸ' ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನೆ ಗೃತ್ಸನೆನಿಸಿದ ಎನ್ನ
ಲಾಗಿದೆ. 'ಅಪನಯತಿ ಮಲಾದೀತ್ಯಪಾನಃ, ಮದಯತಿ ಮಲಾದ್ಯಪನಯನೇನೇತಿ
ಮದಃ' ಮಲಾದಿಗಳನ್ನು ವಿರೇಚನಮಾಡಿ ಸುಖ ನೀಡುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅಪಾನ' ಮದ' ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾನನೆ ಮದನೆನಿಸಿದ
ನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದ್ದರಿಂದ ಮಿತ್ರರೆಂತೆ
ದ್ವೇಷಿಗಳು ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದು ಏನೂ ಅಪಾಯ ಮಾಡಲಾರದವರಾದುದರಿಂದ
ಅವರೂ ಮಿತ್ರರೆಂತೆಯೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೂ ಹರಿಗೆ ಮಿತ್ರನಂತೆ

ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ವಾಮ. ಸುಂದರನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯೆ
ವಾಮದೇವ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಸ್ಥಃ ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸೌ ಅಪಾನೇಽಪಾನನಾನುಕಃ |
ನೇತ್ರತ್ವಾಚ್ಚಾಪನೇತ್ರತ್ವಾದ್ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಇತಿ ಚ | ವಾಮೋ ಭದ್ರಃ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾರ
ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ ಅಪಾನನಲ್ಲಿದ್ದು ಮಲಾದಿ
ವಿರೇಚನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಪಾನನಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ
ವಚನವಿದೆ.

ವಾಮ ಎಂದರೆ ಸುಂದರ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಉ ಏವ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜಃ | ಪ್ರಜಾ ನೈ ವಾಜಃ | ತಾ ಏಷ
ಬಿಭರ್ತಿ | ಯದ್ ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಮಾದ್ ಭರದ್ವಾಜಃ | ತಸ್ಮಾದ್
ಭರದ್ವಾಜ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |**

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ಅಯಂ ನೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠ'
ಇತಿ | ತಂ ಯದ್ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ಅಯಂ ನೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ವಸಿಷ್ಠ' ಇತಿ, ತಸ್ಮಾದ್ ವಸಿಷ್ಠಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ವಸಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ
ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮುಭಿಪ್ರಾಗಾದ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ಸ ಯದ್
ಇದಂ ಸರ್ವಮುಭಿಪ್ರಾಗಾದ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಗಾಥಾಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಗಾಥಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮುಭ್ಯಪನಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ಸ ಯದ್
ಇದಂ ಸರ್ವಮುಭ್ಯಪನಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ತಸ್ಮಾತ್ ಸಾವಮಾನ್ಯಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಸಾವಮಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ||

ಈ ನಾರಾಯಣನೆ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜ. ಜೀವರೆ ವಾಜರು. ಅವರನ್ನು ಈತ
ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಜರನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜ. ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜನಾದ್ದರಿಂದ
ಭರದ್ವಾಜ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭರದ್ವಾಜನೆಂದು
ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು. 'ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ
ವಾಸಮಾಡುವ ನಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇವನೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದು. ವಾಸಮಾಡುವ ನಮ್ಮ

ಲೆಲ್ಲ ಇವನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇವನು ವಸಿಷ್ಠ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಸಿಷ್ಠನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಆ ಹರಿ ಈ ಎಲ್ಲ ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಅವನು ಈ ಎಲ್ಲ ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ಅವನ ರೂಪಗಳು 'ಪ್ರಗಾಢಾಃ' ಎನಿಸಿದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರಗಾಢಾಃ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದನು. ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳು ಪಾವಮಾನ್ಯಃ ಎನಿಸಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಪಾವಮಾನ್ಯಃ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಸಿಷ್ಠೋ ವಸತಾನುತನುಃ | ಅಭ್ಯಪವಯತ ಸಾವಯಾನಾಸ ಸಂಸಾರಾತ್ |

ಅನುವಾದ—'ವಸಿಷ್ಠ' ಎಂದರೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳಾಗಿ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಪ್ರದ. 'ಅಭ್ಯಪವಯತ' ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ಜೀವರಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಂಸಾರ ಮಲವನ್ನು ತೆಗೆದು ಶುದ್ಧೀಕರಿಸಿದನು.

ಎಲ್ಲ ಸೂಕ್ತನಾಮಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ 'ಅಹಮಿದಂ ಸರ್ವಮಸಾನಿ, ಯಚ್ಚ ಕ್ಷುದ್ರಂ ಯಚ್ಚ ಮಹದ್' ಇತಿ | ತೇ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಶ್ಚಾಭವನ್ ಮಹಾ ಸೂಕ್ತಾಶ್ಚ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಸೂಕ್ತಂ ಬತಾವೋಚತೇತಿ, ತತ್ ಸೂಕ್ತಮಭವತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸೂಕ್ತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸೂಕ್ತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಆ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು 'ನಾನು ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪರಿಪೂರ್ಣವಸ್ತುವಾಗಿದ್ದು ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವೆನು' ಎಂದು. ಸಣ್ಣ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳೆನಿಸಿದವು. ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವೆನೆಂದುದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ಮಹಾಸೂಕ್ತಗಳೆನಿಸಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಣ್ಣ ರೂಪಗಳೆ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಣ್ಣ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಹರಿಯು ವೇದವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಸೂಕ್ತನೆನಿಸಿದನು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಸೂಕ್ತ. ಅವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೂಕ್ತನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ತದ್’ ವಿಷ್ವಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂಕ್ತಾನೈವೋಚತೇತಿ ಸೂಕ್ತನಾಮಕಮಭವತ್ | ಬತೇತ್ಯಾಸ್ವಾದನೇ | ಸ್ವಾತ್ಮನೈವ ಸ್ವಯಂ ಸುಷೂಕ್ತಮಿತಿ ನಾ | ಇದಂ ‘ಸರ್ವಂ’ ಪರಿಪೂರ್ಣಂ ಸನ್ನಹಂ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣೇಷು ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪೋ, ಮಹಾಪ್ರಾಣೇಷು ಮಹಾರೂಪತ್ವಭವಾನೀತಿ ‘ಸ’ ಭಗವಾನ್ ಅಬ್ರವೀತ್ | ‘ತಸ್ಮಾತ್’ ಕ್ಷುದ್ರೋಽಸಾನೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಃ ‘ತೇ’ ಕ್ಷುದ್ರಪ್ರಾಣೇಷು ಸ್ಥಿತಾಃ ಭಗವದ್ರೂಪಸಂಘಾಃ | ಮಹಾನಸಾನೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ಮಹಾಸೂಕ್ತಾ ಮಹಾಪ್ರಾಣೇಷು ಸ್ಥಿತಾಃ | ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪತ್ವಾದೇವ ಕ್ಷುದ್ರನಾಮ ಭಗವತಃ | ನ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಲ್ಪತ್ವಾತ್ | ನ ಹಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗುಣೇಷು ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷೋ ಭಗವದ್ರೂಪೇಷು ||

ಅನುನಾದ—‘ತದ್’ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಆದಿಭಾಗವತಾದಿ ಸೂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದ ಸೂಕ್ತನಾಮಕವಾಯಿತು. ‘ಬತ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಾದದ್ಯೋತಕ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ‘ಎಂಥ ಅದ್ಭುತ ಕಾರ್ಯವಿದು!’ ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯರಸವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವ ಶಬ್ದ—ಅನಂತವಾದ ಅಪೌರುಷೇಯ ವೇದಗಳೂ ಪೌರುಷೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣ ಹರಿಯ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವುದು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯ ಎಂದು. ‘ಸೂಕ್ತಂ ಬತಾವೋಚತ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ತನ್ನಿಂದಲೇ ತಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಸೂಕ್ತನಾಮಕವಾಯಿತು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ. ಅಪ್ರಮೇಯನಾದ ತನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾನೇ ತನ್ನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದುದು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯ ಎಂದೆನ್ನಲು ಬತ ಶಬ್ದ. ‘ಸರ್ವಂ’ ಎಂದರೆ ಈ ಪರಿಪೂರ್ಣವಸ್ತು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸಣ್ಣ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾಗುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮಹಾರೂಪನಾಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ‘ಸಃ’ ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಹೇಳಿದನು ‘ತಸ್ಮಾತ್’ ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ‘ತೇ’ ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ರೂಪ ಸಮೂಹಗಳು ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಮಹಾರೂಪನಾಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮಹಾ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ರೂಪಸಮೂಹಗಳು ಮಹಾಸೂಕ್ತ

ಗಳಿಸಿವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೆ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಭಗವಂತನಿಗೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಕಡಿಮೆಯಾದುದರಿಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ವಾ ಯುಕ್ | ಏಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ | ಸ ಯದ್ ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ, ತಸ್ಮಾದ್ ಯುಕ್ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯುಗಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಏಷ ವಾ ಅರ್ಧರ್ಚಃ | ಏಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಧೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ | ಸ ಯದ್ ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಧೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ, ತಸ್ಮಾದ್ ಅರ್ಧರ್ಚಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅರ್ಧರ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಏಷ ನೈ ಪದಂ | ಏಷ ಹೀನೂನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ | ಸ ಯದ್ ಇನೂನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ, ತಸ್ಮಾತ್ ಪದಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪದಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಏಷ ವಾ ಅಕ್ಷರಂ | ಏಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷರತಿ | ನ ಚೈನಂ ಅತಿಕ್ಷರಂತಿ | ಸ ಯದ್ ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷರತಿ, ನ ಚೈನಂ ಅತಿಕ್ಷರಂತಿ, ತಸ್ಮಾದ್ ಅಕ್ಷರಂ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಕ್ಷರಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಯುಚಃ ಸರ್ವೇ ನೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾಃ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ | ಪ್ರಾಣ ಯುಚ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ ||
|| ೨ ||

ಈ ಹರಿಯೆ ಯುಕ್. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಬಿಟ್ಟು ದೂರ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಯುಕ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯುಕ್ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಹರಿಯೆ ಅರ್ಧರ್ಚ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಜೀವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಈ ಎಲ್ಲ ಶರೀರದಿಂದ ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೂರ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಜೀವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಈ ಎಲ್ಲ ಶರೀರದಿಂದ ದೂರ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧರ್ಚ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಧರ್ಚನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಹರಿಯೆ ಪದ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನೂ ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪದ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪದ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಹರಿಯೆ ಅಕ್ಷರ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಬಹಳ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಯಾರೂ ಅಭೀಷ್ಟ ಪ್ರದರಾಗಲಾರರು. ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಬಹಳ ಅಭೀಷ್ಟ ನೀಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅವನನ್ನೂ ಮೀರಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ನೀಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅಕ್ಷರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಕ್ಷರನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ದೇವತಾಪರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲ ಋಕ್ಕುಗಳೂ, ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ, ಎಲ್ಲ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಿರ್ದೋಷಗುಣಪೂರ್ಣವೆಂದು ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ಹೇಳುವ ನಾಮಗಳು. ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾರಾಯಣಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಛಾಸ್ಯ—ಏಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಭ್ಯೋ ಗತವಾನ್ ಇತಿ ಋಕ್ | ಗಚ್ಛತಿ ಹಿ ಮರಣ ಕಾಲೇ | 'ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂಪರಿತ್ಯಕ್ತೋ ಮೃತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಬುಧೈಃ' ಇತಿ ಹಿ ಧಾರತೇ |

ಮ್ರಿಯಮಾಣಮಿಮಂ ಜೀವಂ ವಾಸುದೇವಾದಿದೇವತಾಃ |

ತೃಕ್ಷಾ ಧಾಗೇನ ಗಚ್ಛಂತಿ ಧಾಗತೋಽನುವ್ರಜಂತಿ ತಂ |

ಗತೈರ್ಭಾಗ್ಯೈರಪಿ ಪುನರ್ವಿಶೇಯುರ್ಭೋಗಸಿದ್ಧಯೇ |

ಭೋಗ್ಯಲೋಕಮನುಪ್ರಾಪ್ತಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವಪ್ನವದಂತರಾ |

ಇತಿ ಚ | 'ಅರ್ಚ ಗತಿ ಪೂಜನಯೋಃ' 'ಋ ಗತೌ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ |

ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ ಶರೀರೇಭ್ಯೋ ಗತವಾನ್

ಇತ್ಯರ್ಥರ್ಚಃ | ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಅಪಾದಿ | ಪದ ಗತೌ | ತಸ್ಮಾತ್

ಪದಂ ನಾಮ | ಅಧಿಕಂ ಕ್ಷರತೀತಿ ಅಕ್ಷರಂ | ಕ್ಷರಣಂ ನಾಮ ಸಂತತ

ದಾನಂ | ಕ್ಷರ ವಿನಾಶಸಂತತದಾನಯೋಃ ಇತಿ ಧಾತೋಃ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ಈ ಜೀವಿಗಳಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದುದರಿಂದ 'ಋಕ್' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೊರೆದು ಹೋಗುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. 'ಭಗವಂತನಿಂದ ಪರಿತ್ಯಕ್ತನಾದ ಜೀವಿಯನ್ನು ಮೃತ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಬಲ್ಲವರು' ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಜೀವನು ಮರಣ ಹೊಂದುವಾಗ ವಾಸುದೇವಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಅವನನ್ನು ತೊರೆದು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಆ ಜೀವನ ಜೊತೆಗೇ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆ ಜೀವನು ಸುಖದುಃಖ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಾನವ ಶರೀರವನ್ನೋ ದಿವ್ಯ ಶರೀರವನ್ನೋ ಕರ್ಮಾನುಸಾರ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಭೋಗ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂದೆ

ತೋರದು ಹೋದ ಅಂಶಗಳಿಂದಲೇ ಪುನಃ ಅವನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರಣ ಪುನರ್ಜನ್ಮಗಳ ನಡುವಿನ ಸುಖದುಃಖ ಭೋಗವು ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ' ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ. 'ಋಕ್' ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುವ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಚತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಅರ್ಚ ಧಾತು ಗಮನ ಮತ್ತು ಪೂಜೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದೂ 'ಋಕ್' ಶಬ್ದದ ಮೂಲವಾದ ಋ ಧಾತು ಗಮನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದೂ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅರ್ಚತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಋಕ್' ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆ.

ಎಲ್ಲ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ, ಅಂದರೆ ಜೀವರಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಶರೀರಗಳಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥರ್ಚನೆನಿಸಿದನು.

'ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪಾದಿ' ಎಂಬುದು 'ಅಪಾದಿ'ಯ ಛಾಂದಸ ಪ್ರಯೋಗ. ಪದ ಧಾತು ಗಮನಾರ್ಥಕ. ಹೊಂದುವುದು, ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿದ್ದ ಒಂದು ಭಗವದ್ರೂಪ ಜನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಜೀವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹಾಗೆ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪದ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

'ಅಧಿಕಂ ಕ್ಷರತಿ' ಎಂದು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ. ಕ್ಷರಣವೆಂದರೆ ಸತತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವುದು, ಅಧಿಕವಾಗಿ. ನಿರಂತರವಾಗಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದು. ಕ್ಷರ ಧಾತುವು ವಿನಾಶ ಮತ್ತು ಸತತ ದಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

ನಿವರಣೆ—ಋಕ್ ಎಂದರೆ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ತೋರದು ಹೋಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥರ್ಚ ಎಂದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಜೀವನ ಬಾಹ್ಯ ಶರೀರವನ್ನು ತೋರದು ಹೋಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

'ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಪಾದಿ | ಪದ ಗತೌ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪದಂ ನಾಮ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯ ವಾಕ್ಯವು ಹೃಷೀಕೇಶತೀರ್ಥರ ಪಾಠದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಹಸ್ತ ಲಿಖಿತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರತೀರ್ಥರ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿಯ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರತೀಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ತೀರ್ಥಿಯಾದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ ಖಂಡಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ 'ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ ಅಪಾದಿ ಪದಗತೌ ತಸ್ಮಾತ್ ಪದನಾಮಾ' ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಚಲಿತ ಭಾಷ್ಯಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಂಭವ ವುಂಟು.

ಸಮುದ್ರ ಘೋಷಾದಿಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಯುಷ್ಪು ಶಬ್ದೇಷು ಚ ವ್ಯವಹ್ರಿಯಮಾಣಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಮುಖ್ಯತಃ | ಕಿಮು ದೇವತಾ ನಾಮಾನಿ?
ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ
ತಂ ಸಂಪ್ರತ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ||

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿನಮಾಹು-
ರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ ||

ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹು-
ರ್ಯಮಂ ಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ ||

ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ
ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಯುಷ್ಮಾದೀನಾಂ ನಾಮ ಭಗವತಃ |
ಸರ್ವೇ ನೇದಾ ಅಪಿ ತಸ್ಯೈವ ನಾಮ | ಕಿಮು ನೇದಾಃ? ಸಮುದ್ರ
ಮೇಘ ವೃಕ್ಷಪತನ ಭೇರಿತಾಡನಾದಿ ಸರ್ವಘೋಷಾ ಅಪಿ ತಸ್ಯೈವ
ನಾಮಾನಿ, ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಯೋಜನೀಯಾನಿ | ಏಕಮೇವ ವ್ಯಾಹ-
ರಣಂ, ಏಕಪ್ರಕಾರಮೇವ ನಾಮ | ನಿರ್ದೋಷ ಗುಣಪೂರ್ತಿವಾಚಕ-
ತ್ವಾದ್ ಏಕಪ್ರಕಾರತಾ | ಪ್ರಾಣೇ ನಾರಾಯಣ ಏವ, ನಾರಾಯಣ
ವಿಷಯ ಏವ ವ್ಯವಹಾರಃ | ಯಚಸ್ತು ವಿಶೇಷತ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮ-
ವತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಗುಣಾನ್ ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಾಮಪಿ ಪ್ರಕಾಶಯಂತೀತಿ
ಪ್ರಾಣೇ ನಾರಾಯಣ ಏವೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ ||

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ಯುಷ್ಪಪರವಾಗಿಯೂ ಸೂಕ್ತಪರವಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹಾರ
ದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಎಂದಮೇಲೆ,-

‘ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯನಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಒಳ್ಳೆಯ
ವಿಚಾರಗಳಿಗೂ ಯೋಗ್ಯ ವಿಷಯನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ
ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ. ಇವನನ್ನೇ ಇಂದ್ರ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಅಗ್ನಿ ಎಂದೆಲ್ಲ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.
ಮತ್ತು ಇವನೇ ದಿವ್ಯ ಸುಪರ್ಣನೂ ಗರುತ್ಮಂತನೂ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರನ್ನು
ಇಂದ್ರನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ವರುಣನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ಮಿತ್ರನೆನ್ನು
ವರೋ ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯನೆನ್ನುವರೋ ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಯಾರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ
ವೆಯೋ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಅವನನ್ನೇ ವಿಷ್ಣು ಎಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ’—

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ಮೊದಲೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ಬೇರೆ ಏನು ಹೇಳಬೇಕು ?

ಋಷಿನಾಮಗಳು ಸೂಕ್ತನಾಮಗಳು ಮಾತ್ರವೆ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೆಂದಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ವೇದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅವನ ಹೆಸರುಗಳೇ. ವೇದಶಬ್ದಗಳೆಂದೇನು? ಸಮುದ್ರ ಘೋಷ, ಮೇಘಗರ್ಜನೆ, ಮರಗಳು ಬೀಳುವ ಶಬ್ದ, ನಗಾರಿಯ ಶಬ್ದ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೇ, ಅವನ ಆಯಾ ಗುಣಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

‘ಏಕೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯತೀ’ ಅಂದರೆ, ಒಂದೇ ವ್ಯವಹಾರ, ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಹೆಸರು. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಿರ್ದೋಷಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ರೀತಿ.

‘ಪ್ರಾಣ ಏವ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣನೆನಿಸಿದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ, ನಾರಾಯಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರ, ಹೆಸರು.

‘ಪ್ರಾಣ ಋಚ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್’ ಅಂದರೆ, ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಜ್ಞರಿಗೂ ಕೂಡ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಪರ. ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣಪರ ಎಂದೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ತಂ ಚ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ—

ಹುಂಕಾರೇಣ ಸಹೈನಾಬ್ಧಿಃ ಸರ್ವಾಭಿಭವಶಕ್ತಿತಾಂ ।

ವಿಷ್ಣೋರ್ವಕ್ತಿ, ಯತೋ ಹುಂ ಚ ಪರಾಭಿಭವನಾಚಕಃ ।

ಓಮಿತಿ ಸ್ವರತೇ ನಿತ್ಯಂ ನಾಯುರ್ಮೇಘೇಸು ಸಂಸ್ಥಿತಃ ।

ಬಲವನ್ನಾದ ಸಂಯುಕ್ತೋ, ಹೃದಿಕೋಚ್ಚತ್ವಮಸ್ಯ ತು ।

ಓಂಕಾರಸ್ಯಾರ್ಥ ಉದ್ವಿಷ್ಟ, ಉಕ್ತಾರ್ಥಾಧಿಕ್ಯಮೇವ ಚ ।

ನಾದೋ ಬಲೀ ಪ್ರವದತಿ, ತಥಾ ಭೇರೀಧ್ವನಿಃ ಪ್ರಭೋಃ ।

ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ಔದಾರ್ಯಂ ವದತಿಶಿತುಃ ।

ತದಪೇಕ್ಷಯಾನ್ಯನೀಚತ್ವಂ ಘಂಟಾದ್ಯಾಃ ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಕಾಃ ।

ಉಚ್ಚಸ್ಥಿತಿನುದಾತ್ತಸ್ತು ಸ್ವರ್ಣಚಂಚ್ಚಾದಿಕಃ ಸ್ವರಃ ।

ವಿಷ್ಣೋರ್ವಕ್ತಿ, ತಥಾ ಮಂದ್ರಃ ಶ್ವಾಸಾದಿಪ್ರಚಯಾತ್ಮಕಃ ।

ಏಕಪ್ರಕಾರತಾಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದಾಚಾಲ್ಯಾಂ ವದತ್ಯಪಿ ।

ಇತ್ಯಾದಯಃ ಸರ್ವಘೋಷಾ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಗುಣೋನ್ನತಿಂ ।

ವದಂತಿ, ಕಿಮು ವೇದಾದ್ಯಾ, ಮಾರ್ಜಾರಾದ್ಯಭಿಧಾಸ್ತಥಾ ?

ನೂರಯಿತ್ಯಾ ಪ್ರಭಕ್ಷೈವ ಜರಯತ್ಯಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
 ತೇನ ಮಾರ್ಜಾರ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ, ನೋಷಣಾನ್ಮೂಷಕೋ ಹರಿಃ |
 ವರ್ಷಣಾದ್ ವೃಷ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ, ವಲನಾದ್ ವಲ್ಲಿನಾನುಕಃ |
 ತಾರಣಾತ್ ತೃಣನಾನಾಸೌ ಇತ್ಯಾದ್ಯೇಕೋಽಭಿಧೀಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

'ಸಮುದ್ರವು ಹುಂಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಗೆಲ್ಲುವ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ ಎನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಹುಂ'ಕಾರವು ಇದಿರಾಳಿಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದ. ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಗುಡುಗಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಸದಾ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಬಲವಾದ ನಾದವ್ಯಂಜಕ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ಹರಿಯ ಸರ್ವಾಧಿಕ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಿತ. ಪ್ರಬಲವಾದ ನಾದವ್ಯಂಜಕ ಧ್ವನಿ ಉಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ನಗಾರಿಯ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವ್ಯಂಜಕವಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟ ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಹರಿಯ ಔದಾರ್ಯ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಘಂಟೆ ಮುಂತಾದುವು ಸ್ವರಿತಸ್ವರವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದ್ದು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನುತ್ತವೆ. ನಾಗಸ್ವರ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಧ್ವನಿಗಳು ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಶ್ವಾಸ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮಂದ್ರ ಸ್ವರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾದ ಸ್ಥಿತಿ ಎಂದೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಲಾಗದು ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಧ್ವನಿಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉನ್ನತ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ವೇದಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಜಾರ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪಾಡೇನು? ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕೊಂದು ತಿಂದು ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಮಾರ್ಜಾರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೂಷಕ. ಭಕ್ತಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಮಳೆಗರೆಯುವುದರಿಂದ ವೃಷನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಬಿಳ್ಳಿಯಂತೆ ಆವರಿಸುವುದರಿಂದ ವಲ್ಲಿನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸಾರದಿಂದ ಭಕ್ತರನ್ನು ದಾಟಿಸುವುದರಿಂದ ತೃಣನಾಮಕನೀತ. ಇದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ'

ಸರ್ವನಾಮನಾದರೂ ಸರ್ವನಿಲಕ್ಷಣ ಭಗವಂತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವನಾಮಾಪಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವನಿತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಜೀನೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಃ ಶ್ರಿಯ ಏವ ತು |

ವೃತಿರಿಕ್ತಃ ಸದಾನಂತ ಸಾಂದ್ರಾನಂದೈಕರೂಪಕಃ |

ತಸ್ಯೈವ ಮುಖ್ಯನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಕೃಷ್ಣೇತರೇಷ್ವಹಿ |
 ಉಪಚಾರಾತ್ ಪ್ರವರ್ತಂತೇ ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಸಿದ್ಧಯೇ |
 ತಥೈವ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ಪ್ರವರ್ತಂತೇ ಚ ಮಾರುತೇ |
 ನ ತಾನನ್ಮುಖ್ಯವೃತ್ತೈವ, ಮುಖ್ಯತೋಽನ್ಯವೃತ್ತೇಷ್ವಯಾ |
 ಮುಖ್ಯತಃ ಸರ್ವನಾಮಾ ತು ನಿಷ್ಪರೀಕೋ ನ ಚಾಪರಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ ನಿಷ್ಪಾದೇನ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ |
 ಅನ್ಯವೃತ್ತೇಷ್ವಯಾ ನಾಯೌ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿವಿಧೀಯತೇ |
 ನಾಯುಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಃ ಸನ್ ತಸಶ್ಚೇತಜ್ಜಗತ್ತಯಂ |
 ಅಜ್ಞಯೈವ ಹರೇರ್ನಾರ್ಯೋಃ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಸ್ತಪತ್ಯಯಂ' |
 ಇತ್ಯಾದಿ |

ಅನುನಾದ—‘ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಂಡರೂ ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ ಜಡಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ, ವಿಲಕ್ಷಣ. ಸದಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಜೀವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ, ವಿಲಕ್ಷಣ. ಅನಂತಾನಂದರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನ, ವಿಲಕ್ಷಣ. ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ಮಹಿಮೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವನ ನಾಮಗಳೆ ಆದರೂ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯವಹಾರ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ನಾಮಗಳನ್ನೇ ಸೆಳೆದು ತಂದು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹರಿಯಂತೆ ಪರಮಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲ್ಲ. ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿದ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ. ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಿಷ್ಟು ಒಬ್ಬನೆ. ಬೇರಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಟು ವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಆದರೂ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ ಇದೆ ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಯುವೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಹರಿಯಾಜ್ಞೆಯಿಂದ ಮೂಲೋಕಕ್ಕೂ ಶಾಖೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಯು ಶಾಖೆ ನೀಡುವುದು ಅಸಂಭವವೇನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ವಾಯುವಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಶಾಖೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ.

ನಿವರಣೆ—‘ಏಷ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ವಾಯುನಾ ಸಹೈವೇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾರ್ಚತ್’ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಶತರ್ಚೆ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ನಾರಾಯಣಪರವಾಗಿಯೂ ವಾಯುಪರವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಾಣ ಏವ, ಪ್ರಾಣ ಋಚ ಇತ್ಯೇವ’ ಪ್ರಾಣ ಪರವಾಗಿಯೇ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದಿದೆ.

ಪ್ರಾಣ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ನಾರಾಯಣನೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸರ್ವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾರಾಯಣನೆ, ವಾಯು ಅಲ್ಲ ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ, ನಾರಾಯಣನಲ್ಲ ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಗೆ ಪರಿಹಾರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಾರಾಯಣನೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮುಖ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಯುವೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. 'ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇತರರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮುಖ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಇರಲಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ ಏವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣ ಪರತ್ವ ಹೇಗೆ ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪರತ್ವ ಹೇಳಿದುದು ಪರಮಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ. ಇತರರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮುಖ್ಯವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ವಾಯುಪರತ್ವ ಹೇಳಿದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು. ಇದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಹಿತಾವಚನದಿಂದ ಹೇಳಿ, ಆಚಾರ್ಯರು ಸ್ವವಚನದಿಂದಲೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನಾಯುವೂ ಸರ್ವನೇದಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸೂರ್ಯಸ್ಯೇಯಂ ತಾಪನಶಕ್ತಿರಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ 'ಸ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ, ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | 'ಸ್ರಾಣಾದ್ವಾ ಏಷ ಉದೇತಿ, ಸ್ರಾಣೇಽಸ್ತನೇತಿ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ | ಸ್ರಾಣಶಬ್ದಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತೋ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋಽಪಿ ನಾಯಾವಪಿ ವರ್ತತೇ | ಅತಃ ಸರ್ವನೇದಾದ್ಯಭಿಧೇಯತ್ವಂ ನಾಯೋರಪ್ಯಸ್ತಿ | 'ಸ್ರಾಣಸ್ಯ ಸ್ರಾಣಂ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ಉಭಯೋರಪಿ ಸ್ರಾಣಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವ | 'ಅಯಂ ನಾನ ಶಿಶುಃ, ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ರಾಣಃ' ಇತಿ ನಾಯೋರ್ವಿಶೇಷಣಾದ್ ಉತ್ತಮಃ ಸ್ರಾಣೋ ನಿಷ್ಕುರಿತಿ ಚ ಸಿದ್ಧಂ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಶಾಖೆ ನೀಡುವ ಶಕ್ತಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಈ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಶಾಖೆ ಕೊಡುವವನು ಈ ಪ್ರಾಣನೆ' ಎಂದಿದೆ. 'ಪ್ರಾಣನಿಂದಾಗಿಯೇ ಸೂರ್ಯ ಉದಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೇ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಯು ಪರವೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ವೇದಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ ವಾಯುವಿಗೂ ಉಂಟು. 'ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ'

ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹರಿ ವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರ ಪರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ ಆಗಿದೆ. 'ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಾಣಸು ಶಿಶು' ಎಂದು ವಾಯುಪರ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಾಣವಿಷ್ಟು ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ದ್ವಾನಾತ್ಮಾನೌ ಹಿ ದೇವೇಷು ದ್ವೌ ಪ್ರಾಣೌ ದ್ವೌ ಚ ಚೇತನೌ |

ಅಜ್ಞಾನಾಭಿಭವಾಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ವಾಯುರ್ನಾರಾಯಣಶ್ಚ ತೌ |

ತದನ್ಯೇ ಚೇತನಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಾತ್ಮಾನಃ ಏವ ಚ |

ಅಜ್ಞಾನಾಭಿಭವಾಸ್ಪೃಷ್ಠಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಹ್ಯಧಮಾಃ ಶ್ರುತಾಃ |

ಮಧ್ಯಮೋ ವಾಯುರೇನೈಕ, ಉತ್ತಮಃ ಕೇವಲೋ ಹರಿಃ |

ಸರ್ವಶಬ್ದೋದಿತೌ ತಸ್ಮಾದ್ ಏತೌ ದ್ವಾನೇವ ನಾಪರಃ |

ಆನ್ಯೇ ಚೈವ ಮಿತ್ಯೇ ಶಬ್ದೈರುಚ್ಯಂತೇ ನಾಮಿತ್ಯೇ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಶ್ರೀರಘುಪಿಲಶಬ್ದೋಕ್ತಾ ವಿಷ್ಣುವನ್ನ ತು ಮುಖ್ಯತಃ |

ತಸ್ಮಾದಮಿತನಾನಾನಾವಪಿ ತೌ ಮಿತನಾನುವತ್ |

ಶ್ರೀಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ, ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಮುಖ್ಯೋಕ್ತೇರಮಿತಾಭಿಧಃ |

ಅನಂತನಾನುಕತ್ವಾಚ್ಚ ಸೋಽನಂತಗುಣ ಈರಿತಃ |

ಸೃಢಜ್ ನಾನಾನಾನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ತದ್ಗುಣಾನೇವ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ |'

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೆ ಆತ್ಮರು, ಇಬ್ಬರೆ ಪ್ರಾಣರು, ಇಬ್ಬರೆ ಚೇತನರು. ಅವರು ಯಾರೆಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ ಪರಾಭವಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ವಾಯು ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣರು. ಅವರು ಅಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚೇತನರು, ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವರು. ಪರಾಭವವಿಲ್ಲದವರಾದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ಮರು, ಅಂದರೆ ಒಡೆಯರು. ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪರಾಭವ ಎರಡು ಇಲ್ಲದೆ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕರಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣರು, ಅಂದರೆ, ಪ್ರೇರಕರು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪರಾಭವ ಉಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಪ ಚೇತನರು, ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣರು, ಹಾಗೂ ಅಲ್ಪ ಆತ್ಮರು ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಧ್ಯಮಪ್ರಾಣ ಮಧ್ಯಮಚೇತನ ಮಧ್ಯಮಆತ್ಮ ಎನಿಸಿದವನು ವಾಯು ಒಬ್ಬನೆ. ಉತ್ತಮಪ್ರಾಣ, ಉತ್ತಮಚೇತನ, ಉತ್ತಮಆತ್ಮ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರು ಇವರಿಬ್ಬರೆ, ಬೇರೆಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಬೇರೆಯವರು ಪರಿಮಿತಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು ಹೊರತು ಅಪರಿಮಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಸಕಲ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಳಿ.

ಅದರೂ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ವಾಯುದೇವನೂ ಅಪರಿಮಿತ ನಾಮ ಉಳ್ಳವರಾದರೂ ಪರಿಮಿತನಾಮ ಉಳ್ಳವರಂತೆಯೇ. ವಿಷ್ಣುವು ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಕಲ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಅಪರಿಮಿತ ನಾಮ ಉಳ್ಳವ. ಅಪರಿಮಿತ ನಾಮ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಪರಿಮಿತ ಗುಣ ಉಳ್ಳವನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ನಾಮವೂ ಅವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮಂತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ :

ಉಪನಿಷತ್—ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹ್ಯೇತದಹಃ ಶಂಸಿಷ್ಯಂತಂ ಇಂದ್ರ ಉಪನಿಷ-
ಸಾದ | ಸ ಹ 'ಅನ್ನಂ' ಇತ್ಯಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ |
ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಪೇಯಾಯ |

ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚ—'ಯುಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ನೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾಃ |
ಸ ನಾ ಯುಷೇ ದ್ವಿತೀಯಂ ಶಂಸ' ಇತಿ | ಸ ಹ 'ಅನ್ನಂ' ಇತ್ಯೇವಾಭಿ-
ವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ | ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋ-
ಪೇಯಾಯ | ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚ—'ಯುಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ನೈ
ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾಃ | ಸ ನಾ ಯುಷೇ ತೃತೀಯಂ ಶಂಸ' ಇತಿ | ಸ ಹ
'ಅನ್ನಂ' ಇತ್ಯೇವಾಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ | ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಪೇಯಾಯ | ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚ—'ಯುಷೇ
ಪ್ರಿಯಂ ನೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾಃ | ವರಂ ತೇ ವದಾಮಿ' ಇತಿ |

ಸ ಹೋನಾಚ— 'ತ್ವಾಮೇವ ಜಾನೀಯಾಂ' ಇತಿ | ತಮಿಂದ್ರ
ಉನಾಚ—'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹನುಸ್ಮ್ಯುಷೇ | ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ |
ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ | ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ |
ಸ ಏತೇನ ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿತೋ ವಿಷ್ವೋಽಸ್ಮಿ | ತಸ್ಯ ಮೇಽನ್ನಂ
ಮಿತ್ರಂ ದಕ್ಷಿಣಂ | ತದ್ ನೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ | ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ |'
ಇತಿ ಹೋನಾಚ

|| ೩ ||

ಮಹಾವ್ರತಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯ ಪರಿಸಲೆ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವನ್ನು, ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕ, ಪರಿಸಲು ಬಯಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಬಳಿ, ಅದನ್ನು ಕೇಳಲು ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ವಾಯುವೂ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುವಾದನು, ಇಂದ್ರನು ಮುನಿಯ ಬಳಿ ಕುಳಿತನು.

ಮುನಿಯು 'ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಮಂತ್ರ ನಿನಗೆ ಅನ್ನದಂತೆ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡಲಿ' ಎನ್ನುತ್ತ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇಕಾಗುವ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದನು.

ಆಗ ಹರಿವಾಯುಗಳ ವಿಶೇಷಾವೇಶಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— 'ಋಷಿಯೆ, ನೀನೀಗ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇಕಾಗುವ ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದಿರುವಿ. ಎರಡನೆ ಬಾರಿ ಪಠಿಸು' ಎಂದು. ಮುನಿಯು 'ನಿನಗಿದು ಅನ್ನದಂತೆ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡಲಿ' ಎನ್ನುತ್ತ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಪುರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇಕಾಗುವ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— 'ಋಷಿಯೆ, ನೀನೀಗ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಪುರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇಕಾಗುವ ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದಿರುವಿ. ಮೂರನೆ ಬಾರಿ ಪಠಿಸು' ಎಂದು. ಮುನಿಯು 'ನಿನಗಿದು ಅನ್ನದಂತೆ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡಲಿ' ಎನ್ನುತ್ತ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯ ಅಂತಃಪುರವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹ ಪಡೆದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— 'ಋಷಿಯೆ, ನೀನೀಗ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಯ ಅಂತಃಪುರವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇಕಾಗುವ ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವಿ. ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳು, ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು.

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬೇರೇನನ್ನೂ ಕೇಳದೆ 'ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಂಡ ನೀನು ಯಾರು? ವಿಷ್ಣುವೆ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆ ಏನು? ಎಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಂಡ ವಿಷ್ಣು ಹೇಳಿದನು— 'ಋಷಿಯೆ, ನಾನು ಉತ್ತಮ ಆನಂದ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ' ನೆನಿಸಿದವನು. ಯಾರಿಗೂ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಹಂ'. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಡುವವನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸ್ಮಿ'. ನಿನೊಳಗೂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವವನು. ಎಲ್ಲ ಜೀವರೊಳಗೂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿರುವವನು. ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣನೂ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯೂ ಅನಂತ ರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವಾಣಿ' ಎನಿಸಿದವನು. ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ, ಸದಾ ಇರುವವನಾದ್ದರಿಂದ, ಅನಂತರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಭೂತಾನಿ' ಎನಿಸಿದವನು. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಷಃ' ಎನಿಸಿದವನು. ಅಂಚಿತ್ಯ ಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಏಷಃ' ಎನಿಸಿದ ನಾನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಾಖ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಷ್ಣು

ನಾಮಕ ರೂಪದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿನಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳ ಅರ್ಧನಾರೀನರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಲಭಾಗ ಅವಳ ಪತಿಯಾದ ನಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯು ಮಾನವಾದ 'ಅನ್ನ' ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಪರಿಸಿದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೆ. ಹೀಗೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆಪೇಶಗೊಂಡ ನಾನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಾಖ ನೀಡುವ ವಿಷ್ಣುವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಹರಿನಾಯುಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯದೇವತಾವಿಷಯತ್ವೇನ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾ ಅಪಿ ಯಚೋ ಭಗವದ್ವಿಷಯಾ ಏನ ಮುಖ್ಯತಃ | ತದನಂತರಂ ವಾಯುನಿಷಯಾಶ್ಚ ತಸ್ಮಾತ್ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸರ್ವಂ ಮುಖ್ಯತೋ ನಾರಾಯಣಸ್ಯಾನ್ನಂ | ತದಾಜ್ಞಯಾ ವಾಯೋಶ್ಚ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಚ್ಛಂಸನೇನ ಭಗವಾನ್ ನಾಯುಶ್ಚ ಅತಿಪ್ರೀಯತ ಇತಿ ದರ್ಶಯತಿ 'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ ಶಂಸಿಷ್ಯಂತಂ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ||

ಅನುನಾದ—ಅನ್ಯದೇವತಾಸ್ತುತಿರೂಪವೆಂದು ಭಾಸಮಾನವಾಗುವ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕೂಡ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆ. ಭಗವಂತನ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಯುಸ್ತುತಿಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಮಂತ್ರವೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅನ್ನ. ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ಅದೇ ವಾಯುವಿಗೂ ಅನ್ನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪಠನದಿಂದ ಭಗವಂತನೂ ವಾಯುವೂ ಬಹಳ ಪ್ರೀತರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು 'ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಬಯಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಬಳಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಒಂದು ಕಥೆಯ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ ಭಗವಂತ.

ಇಂದ್ರನ ಮಹಾವ್ರತಯಜ್ಞ :

ಭಾಷ್ಯ—ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ಪುರೇಂದ್ರಸ್ತು ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಾಭಿಶತ್ವಯೇ | ಮಹಾವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಚಕ್ರೇ, ಹೌತ್ರಂ ಚಕ್ರೇತ್ಯ ಕೌಶಿಕಃ | ಭೃಗುರಥ್ವರ್ಯುರಭವತ್, ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ ಸ್ವಯಂ | ಉದ್ಗಾತಾ ವಾಯುರಭವತ್, ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ | ಸಾದಸ್ಯಮಕರೋತ್ ತತ್ರ, ತದನ್ಯೈಃ ನೈಃ ಪಿ ಚರ್ತ್ವಿಜಃ |

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದೆ ದೇವೇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು ತನ್ನ ಮಹೇಂದ್ರ ಪದವಿಯ ಸ್ಥಿರತೆಗಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತ ಎಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹೋತ್ರವಿನ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದನು. ಭೃಗುವು ಅಧ್ವರ್ಯು ಆದನು. ಚತುರ್ಮುಖನೆ ಸ್ವತಃ ಬ್ರಹ್ಮನಾದನು. ವಾಯು ಉದ್ಗಾತ್ರವಾದನು. ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನೆ ಸ್ವತಃ ಸದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನು. ಬೇರೆ ಋಷಿಗಳು ಬೇರೆ ಋತ್ವಿಜರಾದರು.

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿಷ್ಯನ್ ಯದಾ ಸಸ್ಮಾರ ಕೇಶವಂ |

ನಾಯುನಾ ಸಹ ದೇವೇಶಸ್ತದಾ ವಾಸವನಾನಿಶತ್ |

ಅವಿಷ್ಣೋ, ವಿಷ್ಣುನಾಥೇಂದ್ರೋ ನಾಯುನಾ ಸಹ ಕೌಶಿಕಂ |

‘ಶಂಸೇ’ತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ನಿಷ್ಣೋಽಭೂದ್, ‘ಇದಮನ್ನಂ ತನೇ’ತಿ ಸಃ |

ಋಕ್ ಸಾಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸಾಥ ಯಜ್ಞಾಂಗತ್ವೇನ ಭಕ್ತಿತಃ |

ತಚ್ಛ್ರುತ್ವಾ ತುಷ್ಟಿಮಗಮತ್ ಕೇಶವೋ ನಾಯುಸಂಯುತಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದನು. ಆಗ ದೇವಾಧಿಪತಿ ಹರಿಯೂ ವಾಯುವೂ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆಪೇಶಗೊಂಡನು. ಬಳಿಕ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದ ಅವಿಷ್ಟನಾದ ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನನ್ನು ‘ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ಮುಂದೆ ಕುಳಿತನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ‘ಇದು ನಿನಗೆ ಅನ್ನವಾಗಲಿ’ ಎನ್ನುತ್ತ ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಯುಸಹಿತನಾದ ಕೇಶವನು ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಿತೀಯನಾರಂ ಶಂಸೇತಿ ಸ್ರಾಹ ತಂ ಚ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಪ್ರೀತ್ಯೈವ ಶಕ್ರನಾನಿಷ್ಣೋ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಶಶಂಸ ತತ್ |

ಅತಿಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ಭಗವಾನ್ ಪುನರಸ್ಯಾಹ ಕೌಶಿಕಂ |

ತೃತೀಯಂ ಚ ಶಶಂಸಾಸೌ ನಿಷ್ಣೋರನ್ನಂ ಪ್ರಕಲ್ಪ್ಯ ತತ್ |

ತತೋಽತಿತುಷ್ಟೋ ಭಗವಾನ್ ದದಾಮಿ ವರಮಿತ್ಯಮುಂ |

ಊಚೇ, ಸ ಸ್ತುಥಮೇ ತ್ವೇನ ನಿಜಸಾಲೋಕ್ಯಮಿಶ್ವರಃ |

ಸ್ರಾದಾದ್, ದ್ವಿತೀಯೇ ಸಾಮಿಪ್ಯಂ, ತೃತೀಯೇ ಪುನರೇವ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಟವಾದ ಜನಾರ್ದನನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ‘ಎರಡನೆ ಬಾರಿಯೂ ಪಠಿಸು’ ಎಂದನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಪಠಿಸಿದನು. ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೂ ಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯ. ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಪಠಿಸೆಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಮೂರನೆ ಬಾರಿಯೂ ‘ಇದು ನಿನಗೆ ಅನ್ನವಾಗಲಿ’ ಎಂದು ವಿಶ್ವಾ

ಮಿತ್ರನು ಪರಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನು ವರವನ್ನು ಕೊಡುವನೆಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ದೇಶಿದನು. ಮೊದಲ ಬಾರಿ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಸಾಲೋಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವಷ್ಟು ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದ್ದನು. ಎರಡನೆಬಾರಿ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣಪುರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವಷ್ಟು ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದನು. ಮೂರನೆ ಬಾರಿ ಅಧಿಕ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ. ಅಂದರೆ ಅಂತಃಪುರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವಷ್ಟು ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದ್ದನು. ಆದರೂ ಪುನಃ ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು.

ಪರನಾತ್ಮ ಸರ್ವಶಬ್ದನಾಚ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ವರಂ ದದಾಮಿತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಮುನಿಃ ಸ್ವಾಹ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಸಮ್ಯಕ್ ತ್ವಾಮೇವ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ನೋಕ್ಷೇ ಸುಖೋಚ್ಚತಾಂ |

ಇಚ್ಛಂಸ್ತಂ ಸ್ವಾಹ ಭಗವಾನ್ ಇಂದ್ರಸ್ಥೋ ವಾಯುಸಂಯುತಃ |

ಸರ್ವನಾಮಾಹನುಸ್ಮೈಕ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಂ ಮನೋತ್ತಮಮ್ |

ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಗುಣತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾನುತ್ಮ ಏವ ತು |

ನ ಹಿ ದೋಷಾಭಿಧಾಯಿನಿ ನಿಷ್ಕೋರ್ನಾಮಾನಿ ಕಾನಿಚಿತ್ |

ಅದೋಷತ್ವಾನ್ಮಹಾವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಸಾಮಾನ್ಯವಚಾಂಸ್ಯಹಿ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಗುಣಾತ್ಮತ್ವಾತ್ ಸದಾ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಹಿ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಗುಣಾನೇವ ನಾಮಾನ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಹರೇಃ |

ಅನುನಾದ—ಭಗವಂತನು ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದಾಗ ಆ ಮುನಿ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು ಬಯಸಿ 'ನಿನ್ನನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಜನಾರ್ದನನಲ್ಲಿ ವರವನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ವಾಯು ಸಮೇತನಾಗಿ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ಭಗವಂತನು ಅವನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು—'ನಾನು ಒಬ್ಬನೆ ಸಕಲ ಶಬ್ದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದೆ ನನ್ನ ಬಗ್ಗೆ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವ ಸಕಲ ಗುಣಗಳು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದುಃಖೀ' 'ಬದ್ಧಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ದೋಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಯಾವುವೂ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೋಷವಾಚಕಗಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ದೋಷರಹಿತ. 'ವಸ್ತು' 'ಚೇತನ' ಮುಂತಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಶಬ್ದಗಳೂ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗುಣವಾಚಕಗಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು ಸರ್ವೋತ್ತಮಗುಣಸ್ವರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ವಿನರಣೆ—ಸಕಲಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವದಿಂದ ಸಕಲಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಾಗ ಕೆಲವು ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ದುಃಖ ಬದ್ಧ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ

ಶಬ್ದಗಳು ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಭಗವಂತ 'ದುಃಖಿ' 'ಬದ್ಧ'ನಾಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದೋಷಪೂರ್ಣನಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತು, ಚೇತನ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಭಗವಂತ ಸಾಮಾನ್ಯವಸ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯಚೇತನನಾಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏನೂ ಮಹತ್ವ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುಣವಾಚಕವೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಶ್ರುತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದುಃಖಿ ಬದ್ಧ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುಃಖಾದಿದೋಷವಾಚಕವಾಗಲಾರವು. ದುಃಖಿಜೀವರಲ್ಲಿರುವ ದುಃಖ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನವೆಂದು ಭಗವಂತನ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಸರ್ವಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಗುಣಗಳೇ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಧನಿಕ' 'ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಧನ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತು ಮುಂತಾದವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಕಂಡಿದೆ. 'ಜ್ಞಾನಿ' ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನು ಎನ್ನುವಂತೆ 'ವಸ್ತು' ಎಂದರೆ ಸರ್ವತ್ರವಾಸಮಾಡುವವ, 'ಚೇತನ' ಎಂದರೆ ಪರಮ ಚೇತನ ಎಂದೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮಗುಣಗಳನ್ನೇ ಸಕಲಶಬ್ದಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಸಮನ್ವಯ ಮಾಡುವ ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾನಜ್ಞಾನೇನ ಮೋಕ್ಷಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಾನಜ್ಞಾನ್ತಾಪಿ ಕೌಶಿಕಃ |
 ಅಧಿಕಜ್ಞಾನಲಬ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮೋಕ್ಷೇಽಧಿಕಸುಖಾಪ್ತಯೇ |
 ಜಾನೀಯಾಂ ತ್ವಾಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ತಸ್ಮಾ ಅಹ ಸ ಕೇಶವಃ |
 ಇಂದ್ರಾನಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣನಾಮ ತಥಾನ್ಯಾಶ್ಚಾಭಿಧಾಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪ್ರಕೃಷ್ಣಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಅಹೇಯತ್ವಾತ್ ಅಹಂನಾನಾಸ್ಮ್ಯಸನಾನ್ಮಿನುತೇರಪಿ |
 ತತೋ ನೇತ್ತೀತಿ ಚ ತ್ವಂ ಸ. ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಕಃ |
 ಸರ್ವಾಣಿ ಬಹುರೂಪತ್ವಾತ್ ಸರ್ವರೂಪೇಷು ಪೂರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರಭೂತತ್ವಾದ್ ಭೂತನಾಮಾ ಸರ್ವರೂಪಪ್ರಭೂತತಃ |
 ಬಹುರೂಪಃ ಸ ಭೂತಾನೀತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |
 ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ಏಷ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಸ ಏವ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಃ ಸನ್ ಲೋಕಂ ತಪತಿ ಕೇಶವಃ |

ಅನುನಾದ—ಎಷ್ಟುಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಸಿಗುವುದೋ ಅಷ್ಟುತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕ ಜ್ಞಾನ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ, ಆ ಮೂಲಕ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯ

ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ನಿನ್ನನ್ನೆ ತಿಳಿಯುವೆನು' ಎಂದಿದ್ದನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುನಾದ ಕೇಶವ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ 'ಪ್ರಾಣ' ನಾಮವನ್ನೂ ಹಾಗೇ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅನಂದರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯು ಪ್ರಾಣನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರಿಂದಲೂ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಂನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಿರಸನ ಮಾಡುವವನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಂ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣನೆನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಕ. ಬಹುರೂಪಿಯೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ, ಸದಾ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಭೂತನಾಮಕ. ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಬಹುರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತ 'ಭೂತಾನಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸನಾತನನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಭೂತನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಏಷ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಾಖ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅನ್ನು :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವನಾಮವತಸ್ತಸ್ಯ ಮನೂನ್ನಂ ಮಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ |

ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿನೀ ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಛ್ರೀರೇವ ಪ್ರಮದೋತ್ತಮಾ |

ಸಾನ್ನಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭೋಗ್ಯತ್ವಾನ್ನಿತ್ರಮೇವ ಚ |

ದಕ್ಷಭಾಗಸ್ಥಿತೇನತ್ವಾದ್ ದಕ್ಷಿಣಂ ನಾಮ ಸೋಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಯಾ ಇನೋ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ದಕ್ಷಭಾಗೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ |

ಯಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನೈನ್ನಸ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಸಾ ದೇವತೋತ್ತಮಾ |

ನೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ತದನ್ನಂ ತು ಋಕ್ ಸಹಸ್ರಾತ್ಮಕಂ ಮತಂ |

ನಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೇಣ ದೃಷ್ಟತ್ವಾದ್ ನೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ತದೀರ್ಯತೇ ||

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನನಗೆ 'ಅನ್ನ'ವು ಪ್ರಿಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಉತ್ತಮಳಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯೇ 'ಅನ್ನಕ್ಕೆ' ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳೇ ಅನ್ನ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ನನಗೆ ಭೋಗಸಾಧನಳಾದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಅನ್ನ' ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಭೋಗಸಾಧನಳಾದ್ದರಿಂದಲೇ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ನನ್ನ ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೆ 'ಇನ', ಪತಿಯಾದ ನಾನು 'ದಕ್ಷ', ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವಳು ದಕ್ಷಿಣ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ದೇವೋತ್ತಮಳಾದ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಯಾವ 'ಅನ್ನ'ಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯೋ ಆ 'ಅನ್ನ' ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ

ವೆನಿಸಿದ ಸಾವಿರ ಋಕ್ಕುಗಳೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ ವೆನಿಸಿವೆ.

ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷಾನೇತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಃ ಕೋಽಯಮಿತಿ ಶಂಕಾಂ ಪರಿಹರನ್ ಹರಿಃ |
 ಅದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಪನ್ನಸ್ಥಿತಿ ಚೋಚಿನಾನ್ |
 ತ್ವಾಂ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ಪ್ರಶ್ನಂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ಕುರ್ವತಃ |
 ಅಭಿಪ್ರಾಯದ್ವಯಂ ಹ್ಯಸ್ತಿ, “ಶಕ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ನ ಚಾಪರಃ |
 ಹರೇರಿತಿ ತು ಮೇ ತರ್ಕಸ್ತೇಜೋಬಾಹುಲ್ಯತೋಽಜನಿ |
 ತಸ್ಯ ತರ್ಕಸ್ಯ ಸತ್ಯತ್ವಂ ಜ್ಞಾತವ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಮಯಾ |
 ದ್ವಿತೀಯಂ ಯದಿ ವಿಷ್ಣುಃಸ್ಯಾಜ್ಞಾತವ್ಯೋ ಮೇ ವಿಶೇಷತಃ |”
 ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸ್ಯೇವ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |
 ಅಭಿಪ್ರಾಯದ್ವಯಸ್ಯಾಪಿ ಪರಿಹಾರಂ ಹರಿದ್ವದಾ |
 ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಹಮಿತ್ಯಾದಿ ನಾನುಸಂಧರ್ಭಮುಕ್ತನಾನ್ |
 ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ನಾನ್ಮಾನುಕ್ತಿಃ ಪರಾತ್ಮನಃ |
 ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಃ ಕೋಽಯಮಿತಿ ಶಂಕಾನುತ್ಪ್ರರ್ಥನೇವ ಚ |
 ತಪನ್ನೇನಾಸ್ಮೀತ್ಯವದತ್, ತಪಂತಂ ವೇದ ಸೋಽಪಿ ಹಿ |
 ನಾರಾಯಣಂ ಸೂರ್ಯಗತಂ, ಗಾಯತ್ರೋಪಾಸಕೋ ಹಿ ಸಃ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅನುನಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಯ ಏಷ ತಪತಿ’ ‘ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ’ ಎಂಬುದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ‘ಯ ಏಷ ತಪತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಾನೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಖೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ‘ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುನಾದವನು ಯಾರು ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತ ‘ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಾಖೆ ನೀಡುವ ವಿಷ್ಣುವೆ ನಾನು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುನಾದವನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ‘ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆ’ಂದು ಬಯಸುವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ‘ವಿಶೇಷ ತೇಜಸ್ವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವೇಶಹೊಂದಿದವನು ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇರಲಾರರು ಎಂದು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಊಹೆ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಆ ಊಹೆಯ ಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ನಾನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೆ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು’ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ತೀರೇ ಸಕಲ ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರಕನಾದ ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣು ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ

ಸರಿಯಾದ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತನ್ನ ನಾಮಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಷ್ಣುಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಮಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಕಂಡಿದೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆಪೇಶ ಗೊಂಡವನು ಯಾರೆಂಬ ಶಂಕಾಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ 'ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಶಾಖ ಕೊಡುವ ನಾನೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಾಖ ನೀಡುವವನು ನಾರಾಯಣನೆಂಬುದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಅವನು ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣ ನನ್ನು ಉಪಾಸನ ಮಾಡುವವನೆ ತಾನೆ !

ವಿನರಣಿ—ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ವಿಶೇಷ ತೇಜಸ್ಸು ಅವನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಪೇಶವಿದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೆ ಎಂಬುದು ನನ್ನ ಉದ್ದೇಶವೇ? ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ಯಾರು? ಇದು ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೆ ನ್ನುವುದು ನಿಜವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆಗಳೇನು? ಇದು ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಬಲವಲ್ಲ. ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು ದೃಢ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಪ್ರಬಲವಾದುದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಬಲವಾದ ಇಚ್ಛೆ ಅವನಿಗೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಪ್ರಾಣ' 'ಅಹಂ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಮುಂತಾಗಿ ಸಕಲ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವ ಸಕಲಗುಣಗಳುಳ್ಳವ ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಭಗವಂತ ಮೊದಲಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತರ ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನೆ ಎಂದು 'ವಿಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯ ಬಯಸಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಯಾರು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ.

ತತ್ತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಮೊದಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ. ಬಳಿಕ ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ. ಆದರೂ ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪ್ರಾಣೋವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪದಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಭಗವತ್ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿದರೆ 'ಪ್ರಾಣಃ' 'ಅಹಂ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಾಮಗಳು ಭಗವಂತನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಲಭಿಸುವುದು

ಯುಕ್ತವೆ. ವಾಕ್ಯಸಮನ್ವಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದೇ ವಾಕ್ಯ 'ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುನಾದವನು ನಾನು, ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಡುವುದೂ ಸರಿಯೆ. ಪ್ರಾಣನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಿದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವೆ ಎಂಬುದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಮುಂದೆ 'ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಎರಡನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿವೆ.

ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂಬುದು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಎಂದಿದೆ. 'ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಸರಿಯಾದ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ವಿಷ್ಣು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. 'ಆವಿಷ್ಣುನಾದವನು ನೀನು ಯಾರು?' ಎಂಬ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ 'ನಾನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಇಂದ್ರನೂ ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ, ಸ್ವತಃ ವಿಷ್ಣು ಪೂ ಹಾಗೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

'ನಾನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂದವನು ಭಗವಂತನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪನಿಷತ್ಸಂಹಿತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾಪಿ ತ್ವಾನೇನ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ವರಸ್ವೀಕಾರಾದಿಂದ್ರಾದೇನ ಚ, ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ಭಗವಾನತ್ರೋಕ್ತ ಇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ | ಇಂದ್ರಂ ತು ಜಾನಾತೇನ ಹಿ ನಿಶ್ಚಾಮಿತ್ರಃ | ಭಗವಂತನುಪಿ ಸ್ವರೂಪತಃ ಅಗತಂ ಜಾನಾತೇನ | ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನ ಸ್ವಾರ್ಥನೇ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿಕನೇನ ಪೂರ್ಯತೇ | 'ಏಷ ತಪನ್ನೇನಾಸ್ಮಿ' ಇತಿ ವ್ಯರ್ಥಂ | 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಿಯೂ 'ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ವರವನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ. ಇಂದ್ರನ ಬಗ್ಗೆಯೆ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಸರ್ವಥಾ ಶಕ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಣುನಾದ ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆಯೆ ಪ್ರಶ್ನೆ, ಅವನ ಬಗ್ಗೆಯೆ ಉತ್ತರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಾನು ಹೋತ್ರವಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗದ ಯಜಮಾನನೆ ಇಂದ್ರ. ಅವನನ್ನು 'ಈತನು ಇಂದ್ರ' ಎಂದು ತಿಳಿದೇ ಇದ್ದಾನೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಕಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನ ಬಗ್ಗೆಯೆ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೇಡಿದನೆಂದರೂ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ ಋಷೇ' ಋಷಿಯೇ, ನಾನು

ಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಸಾಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' 'ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಖ ಕೊಡುವವನು ನಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' 'ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಶಾಖ ಕೊಡುವವನು ಈ ಪ್ರಾಣನೆ' ಎಂದು ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಈಗ ಪುನಃ ಹೇಳಿ 'ಏವ'ಕಾರದಿಂದ ಅವಧಾರಣ ಮಾಡುವುದು ಉದ್ದೇಶ ಎಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯ ವಿಲ್ಲ. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನೆನ್ನುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವಧಾರಣವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರವೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬೇಡಿದ ನೆಂದರೂ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಎಂದು ಈ ಖಂಡ ದಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಅವಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವೆನ್ನುವುದೇ ಯುಕ್ತ.

ಭಗವಂತನಿಗೂ ಅವನ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ ಏತೇನ ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ವಿಷ್ಣೋಃಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿನಾಪಿ ಅವಿಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಷ್ಟುತ್ವಂ ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾಯತೇ | ತಥಾಪಿ 'ಏತೇನ' ಇತಿ ತೃತೀಯಾತ್ಮಾತ್ ಕರಣತ್ವಾಶಂಕಾ ಭವತಿ | 'ತಸ್ಯ ಮೇ' ಇತಿ ನೈಯಧಿ ಕರಣ್ಯಮಿತಿ ಚ | ಅತೋ ಭಗವನ್ನಾನಾನಿ ಪೃಥುಗುಕ್ತ್ವಾ 'ಅಹಂ ವಿಷ್ಟುಃ' ಇತಿ 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯುವಾಚ, ಇಂದ್ರಶರೀರಮೇವ ಪಶ್ಯತೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ತರ್ಕನಾತ್ರತೋ ಭಗವಾನಿತಿ ಕಿಂಚಿಜ್ಜ್ಞಾನತ ಇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ |

ಅನುವಾದ—'ಆ ನಾನು ಈ ರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವ ನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಟು ಎನಿಸಿದವನೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಟನಾದವನೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದವ ನಾನೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಿ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ 'ಈ ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ

ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ವ್ಯಾಖಸಲು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅವನ ರೂಪವು ಸಾಧನ, ಭಗವಂತ ಬೇರೆ, ಅವನ ರೂಪ ಬೇರೆ, ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಉಂಟು. 'ತಸ್ಯ ಮೇಽನ್ಯಂ ಮಿತ್ರಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯ ಮೇ' ಎಂದರೆ 'ನನ್ನ ಆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಪ್ರಿಯಳು' ನಾನು ಬೇರೆ, ಆ ರೂಪ ಬೇರೆ ಎಂದು ಭೇದಾನ್ವಯಶಂಕೆಗೂ ಅವಕಾಶ ಉಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತ ಅವನಲ್ಲಿ ಆಪೇಶಗೊಂಡವ ವಿಷ್ಣು ವೆಂದು ಕೇವಲ ಊಹೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಭಗವಂತ ತನ್ನ ನಾಮಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿ ತಾನು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ನಾನೆಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ ಚ ವಿದ್ಯತೇ |
 'ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧೈಕನುರ್ಪಿತಂ' ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಪದ್ಮನಾಭಸ್ಯ ಹಿ
 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾನುಧಾ ಏಕ ಏವ' ಇತಿ ಸರ್ವದೇವಾಭಿಧಾನತ್ವ
 ಮುಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರೇ ಹಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋಽಪಿ ನ ಮುಖ್ಯತೋ ವರ್ತತೇ |
 ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾಭಾವಾತ್ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ವರ್ತತೇ |
 ಸ ಹಿ ಪರಮೇಶ್ವರಃ |

ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹು—

ಯಂ ಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ |

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿನಾಹು—

ರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಶ್ಚ |

ಸಪ್ತಾರ್ಧಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ

ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರದಿಶಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಷ್ಣುರೇವ

ಹಿ ತತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಃ |

ನಾಮಾನಿ ವಿಶ್ವಾಽಭಿ ನ ಸಂತಿ ಲೋಕೇ

ಯದಾವಿರಾಸೀದನೃತಸ್ಯ ಸರ್ವಂ |

ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ

ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ || ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ |

'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾನುಧಾ ಏಕ ಏವ' ಇತ್ಯವಧಾರಣಾನ್ನಾನ್ಯಸ್ಯ
 ಸರ್ವನಾನುತ್ವಂ | ಸ ಚ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾನ್ಯಃ | ಪದ್ಮನಾಭತ್ವಾದೇವ |

ಅನುವಾದ—ಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದರೆ 'ನಾನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಹೆಸರಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದೆ. 'ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತನಾದ ಭಗವಂತನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದ್ಮ ಉಂಟು' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪದ್ಮನಾಭನಿಗೆ 'ಯಾರು ಒಬ್ಬನು ಮಾತ್ರವೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೆ ಸರ್ವಲೋಕಾಶ್ರಯ' ಎಂಬ ಮೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಹೇಳುವ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಅವನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ಯಾರನ್ನು ಇಂದ್ರನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ವರುಣನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ಮಿತ್ರನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯನೆನ್ನುವರೋ ಅವನಿಗೆ ಈ ಆಹುತಿ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ಇಂದ್ರ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಅವನನ್ನೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವನೆ ದಿವ್ಯ ಸುಪರ್ಣ, ಗುರುತ್ಮಾನ್' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕೆ ಅವರಣ ರೂಪವಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಏಳುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನಾನಾಬಗೆಯ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಾದಿ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವರು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರ ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಅವನನ್ನೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವೆ ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

'ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಯಾವ ಹೆಸರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿನ ಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೋ, ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚಕವಾಗಿವೆಯೋ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಅವನನ್ನೇ ವಿಷ್ಣು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ' ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ಸರ್ವದೇವತಾ ನಾಮಗಳಿಗೂ ಯಾರೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರವೆ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನೋ' ಎಂದು ಅವಧಾರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯಾರೋ ಒಬ್ಬನಿಗೇ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳೂ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಆ ಒಬ್ಬನೂ ವಿಷ್ಣುವೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯು ಅವನನ್ನು ಪದ್ಮನಾಭನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪದ್ಮನಾಭನು ವಿಷ್ಣುವೆ.

ನಾರಾಯಣಾದಿ ನಾಮ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ರಿಯೋ ನಾಯೋರಪಿ ನ ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮವತ್ತ್ವಂ । 'ಏಕೋ

ವಾಸುದೇವಸ್ತತ್ಸದೃಶಪರೌ ನ ಸ್ತಃ' ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ | 'ಏಕೋ
ನಾರಾಯಣಃ, ತತ್ಸಮೋಽಧಿಕೋ ವಾ ನಾಸ್ತಿ' ಇತಿ ಚ |

ಯೇನಾನ್ಯತಂ ಖಂ ಚ ದಿವಂ ಮಹೀಂ ಚ

ಯೇನಾದಿತ್ಯಸ್ತಪತಿ ತೇಜಸಾ ಭ್ರಾಜಸಾ ಚ

ಯಮಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಕವಯೋಽನಯಂತಿ

ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಸೃಜಾಃ ||

ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿನ ಏವ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ.

ತದೇವರ್ತಂ ತದು ಸತ್ಯಮಾಹು-

ಸ್ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ ||

ಇತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾವಧಾರಣಾಚ್ಚ ನಿಷ್ಕೋಃ ಪರಂ ಸದೃಶಂ ವಾ
ನಾಸ್ತೈವ | ಅತಸ್ತದತ್ತೋಚ್ಯತ ಇತ್ಯಪಿ ನ ವಕ್ತವ್ಯಂ |

ಅನುನಾದ-ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಗೂ ವಾಯುದೇವನಿಗೂ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳು
ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದರೂ ನಾರಾಯಣ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ.
ನಾರಾಯಣಾದಿ ನಾಮಗಳೂ ಇತರರಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಅವರು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ
ಸಮಾನರೂ ಅಥವಾ ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರೂ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ
ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮರೂ ಇಲ್ಲ, ಉತ್ತಮರೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸರ್ವೋತ್ತಮನು
ವಾಸುದೇವನೊಬ್ಬನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸಮ ಉತ್ತಮರು ಇಲ್ಲ,' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ.
ಹಾಗೆಯೇ 'ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ನಾರಾಯಣನೆ, ಅವನಿಗೆ ಸಮನಾಗಲಿ ಉತ್ತಮನಾಗಲಿ
ಇಲ್ಲ,' ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ಯಾರಿಂದ ಅವೃತವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗ
ವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಸೂರ್ಯನು ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ತನ್ನ
ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಬೆಚ್ಚಗಿರಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶ
ದಿಂದ ಬೆಳಗಿಸುವನೋ, ಸಮುದ್ರಶಾಯಿಯಾದ ಯಾರನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೆ
ತಿಳಿಯುವರೋ, ಪರಮ ನಿತ್ಯನಾದ ಯಾರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ
ಕೊಂಡಿರುವರೋ' ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾದ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ
'ಅವನನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಋತನೆಂದೂ ಸತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರ
ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ.' ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಒತ್ತಿ
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ನಿರ್ಗುಣ ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ಜೆಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದಿಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮನಾದುದೂ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.
ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವ ದೇವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಯಾರು ಒಬ್ಬನೆ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯ
ನಾಗಿರುವನೋ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವೋ ಸಮಾನವೋ
ಆದ ಯಾವುದೂ ಒಂದು ತತ್ವ ಉಕ್ತವಾಗಿರಬಹುದು ಎನ್ನಲೂಕೂಡದು.

ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನರು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ :

ಧಾಸ್ಯ—‘ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ನಾ ವೃಧಾನ

ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಶ್ನುವಂತಿ |

ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ

ದೇವ ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತಮಾಪ ||’ ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

‘ನಕಿರಿದ್ರ ತ್ವದುತ್ತರೋ ನ ಜ್ಯಾಯಾಂ ಅಸ್ತಿ ವೃತ್ರಹನ್ |

ನಕಿರೇವಾ ಯಥಾ ತ್ವಂ |’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ಸರ್ವನಾಮಕತ್ವಾತ್ ತಸ್ಯೈವ |

‘ಕಿಮೇಕಂ ದೈವತಂ ಲೋಕೇ ಕಿಂ ವಾಪ್ಯೇಕಂ ಪರಾಯಣಂ’

ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯಾಪಿ,

ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹತ್ತೇಜಃ ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹತ್ತಪಃ |

ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಯಃ ಪರಾಯಣಂ |

ಪನಿತ್ರಾಣಾಂ ಪನಿತ್ರಂ ಯೋ ಮಂಗಲಾನಾಂ ಚ ಮಂಗಲಂ |

ದೈವತಂ ದೇವತಾನಾಂ ಚ ಭೂತಾನಾಂ ಯೋಽವ್ಯಯಃ ಪಿತಾ |

ಯತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಭವಂತ್ಯಾದಿಯುಗಾಗಮೇ |

ಯಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರಲಯಂ ಯಾಂತಿ ಪುನರೇವ ಯುಗಕ್ಷಯೇ |

ತಸ್ಯ ಲೋಕಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಜಗನ್ನಾಥಸ್ಯ ಭೂಪತೇ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾಮಸಹಸ್ರಂ.....||

ಇತ್ಯೇವ ಭಾರತೇ ಪರಿಹಾರಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲ್ಲದೆ ಶರೀರದಿಂದಲೆ ಎಲ್ಲೆಡೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ನೀನು ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿರುವವನು. ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಎಂದೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವ, ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವನಾಗಲಿ ಈಗ ಹುಟ್ಟುವವನಾಗಲಿ ಯಾರೂ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯ ಪಾರ ಕಂಡಿಲ್ಲ,’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮರಾಗಲಿ ಉತ್ತಮರಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ‘ವೃತ್ರಸಂಹಾರಕನಾದ ಇಂದ್ರನೆ, ನಿನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಿಲ್ಲ, ನಿನಗಿಂತ ಹಿರಿಯಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನಂತೆ ಸದಾ ಇರುವವನೂ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದೂ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ.

‘ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆಶ್ರಯ ಯಾರು ?’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ‘ಯಾರು ಪರಮ ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜೋರೂಪನೋ, ಯಾರು ಪರಮ ಮಹತ್ತಾದ ತಪೋರೂಪನೋ ಯಾರು ಪರಮ ಮಹತ್ತಾದ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನೋ, ಯಾರು ಪರಮ ಮಹತ್ತಾದ

ಆಶ್ರಯರೂಪನೋ ಯಾರು ಪವಿತ್ರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕ ಪವಿತ್ರನೋ ಯಾರು ಮಂಗಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕ ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪನೋ, ಯಾರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕ ದೇವತೆಯೋ ಯಾರು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಜನ್ಮನೀಡುವ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ತಂದೆಯೋ ಯಾರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುವೋ ಯಾರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಕಲ್ಪದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವುವೋ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಸ್ರ ನಾಮಗಳನ್ನು, ರಾಜನೆ, ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಕೇಳು' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರು ಸಮಾಧಾನ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹರಿಗೆ ಸಮರಾಗಲಿ ಉತ್ತಮರಾಗಲೀ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಭಗವಂತನ ಮಿತ್ರಳು :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಮೇಽನ್ನಂ ಮಿತ್ರಂ ದಕ್ಷಿಣಂ’ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣುರೇನೇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ | ಸ ಹಿ ವಿಷ್ಣುರ್ದಕ್ಷಿಣಾಮಿತ್ರ ಉಕ್ತೋ ಹರಿವಂತೇಷು ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾರ್ಥಾಯೇ—

ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಃ ಸಹೈನೈತನ್ಮದಧಸ್ತಾಜ್ಜಗತ್ ಸದಾ |

ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯೋಽಹಮೇನೈಕೋ ಮಿತ್ರಂ ಮೇ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಮಾ |

ಇತ್ಯನಾದೀದ್ಧ ರಿಭೂಸಾ ಧನ್ಯೋಽಸೀತ್ಯುದಿತೋ ಮಯಾ |

ಇತಿ ನಾರದ ವಚನಂ | ನ ಚ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಭಿನಾನಿನೀಂ ದೇವೀಂ

ವಿನಾಚೇತನಮಾತ್ರಸ್ಯ ಮುಖ್ಯಮಿತ್ರತ್ವಂ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಮಿನೋತಿ ತ್ರಾಯತೇ ಚೇತಿ ಮಿತ್ರಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ತಸ್ಮಾದ್ಯೋ ಯಂ ವಿಜಾನಾತಿ ಸ ಮಿತ್ರಂ ತಸ್ಯ ನಾನ್ಯಥಾ ||

ಇತಿ ಹಿ ಭಾರತೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಮೇಽನ್ನಂ ಮಿತ್ರಂ ದಕ್ಷಿಣಂ’, ಅಂದರೆ, ‘ನನಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಭೋಗಸಾಧನಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯಳು’, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವರ್ಣಿತನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ದಕ್ಷಿಣಾದೇವಿ ಪ್ರಿಯಳೆಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾರ್ಥಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—‘ರಾಜರೇ, ನಾನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಧನ್ಯ ಅಂದರೆ ಅಸದೃಶ ನಾಗಿರುವಿ ಎಂದಾಗ ‘ನಾನೂ ದಕ್ಷಿಣಾದೇವಿಯೂ ಇಬ್ಬರೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮರು ಮತ್ತು ಅಸದೃಶರು. ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ನಾನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಮತ್ತು ಅಸದೃಶ. ಈ ಜಗತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ನನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾ

ಎನಿಸಿದ ಈ ರಮೆ ನನ್ನ ಪ್ರಿಯೆ' ಎಂದನು ಕೃಷ್ಣ — ಇದು ಧನ್ಯಾರ್ಜುನಾರ್ಥ್ಯಾ ಯದಲ್ಲಿ ನಾರದರು ಹೇಳಿದ ಮಾತು.

'ಮೇಃಸ್ನಂ ಮಿತ್ರಂ ದಕ್ಷಿಣಂ' ಎಂದರೆ 'ಉತ್ತಮ ಅನ್ನದಂತಿರುವ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ನನಗೆ ಮಿತ್ರ ಅಂದರೆ ಪ್ರಿಯ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮಂತ್ರ ಒಂದು ಜಡಪದಾರ್ಥ. ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಅಜೇತನವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜೇತನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಮಿತ್ರರು' ಎನಿಸಲಾರರು. ಮಹಾಭಾರತ ದಲ್ಲಿ 'ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನನ್ನು 'ಮಿತ್ರ' ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನೇ ಅವನಿಗೆ ಮಿತ್ರ ಹೊರತು ತಿಳಿಯದವನಲ್ಲ', ಎಂದಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಹರಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಆಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶಿಸದೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿತ್ರಳು.

ವಿಷ್ಣುವೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪ್ರತಿನಾಡ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ಥಾ ಯುತ್ವಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣುರೇನಾತ್ರೋಕ್ತ ಇತ್ಯವಗಮ್ಯತೇ| ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಂ ಹ್ಯುಕ್ಥನಾನುಕಂ ಮುಖ್ಯತಃ |

ಮಹಾವ್ರತನಿಯುಕ್ತಂ ಯದ್ ಯುಕ್ ಸಹಸ್ರಂ ಹರೇಃ ಪ್ರಿಯಂ |

ತದುಕ್ಥಮಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಂ ತೇನೇಯೋ ವಿಷ್ಣುರೇನ ಹಿ |

ತಸ್ಮಾದುಕ್ಥಾಯುರಿತ್ಯುಕ್ತ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮಾದುಕ್ಥಾಯುರಿಂದ್ರೇತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞೇಷು ಪೂಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಗಾರುಡೇ | ವಿಷ್ಣು ಹ್ಯುಕ್ಥಾಯುರಿಂದ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞೇ-
ಸ್ತನ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ಪೃಥಕ್ ಚೋಚ್ಯತೇ |

ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ನರುಣಂ ಯನಾಹು-

ಯಂ ಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯನಾಹುಃ |

ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ 'ತಸ್ಮೈ ತ್ವಾ ತೇಭ್ಯಸ್ತಾ' ಇತಿ ಭೇದವಚನಾಚ್ಚ | ಸತ್ಯ

ಇತಿ ವಾಯುಃ | 'ಸದಿತಿ ಪ್ರಾಣಃ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ |

ಸದೇನ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸತ್ಯೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ |

ಸಾಧುತ್ತಂ ಸತ್ಯತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸಾಧುರ್ವಾಯುರ್ಹಿ ಸರ್ವತಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸಿದನು, ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಿಂದ

'ಇಂದ್ರ'ನು ಪ್ರಾಪ್ತನೆಂದಿದೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ 'ಉಕ್ಥ'. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದವನೇ 'ಉಕ್ಥಾಯು'. ಈ ಉಕ್ಥಾಯು ಎಂಬ ಹೆಸರು ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಕ್ಥ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಗವಾಗಿ ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಉಕ್ಥವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದವನು ಹರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿ ಉಕ್ಥಾಯು ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಐಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೂ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ಥಾಯು ಇಂದ್ರ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ', ಎಂದು ಗರುಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಒಂದೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಉಕ್ಥಾಯುಇಂದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ 'ಉಕ್ಥಾಯು' ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉಕ್ಥಾಯುಇಂದ್ರನೆನಿಸಿದವನೆಂಬುದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಯಾರನ್ನು ಇಂದ್ರನೆನ್ನುವರೋ, ಯಾರನ್ನು ವರುಣನೆನ್ನುವರೋ, ಯಾರನ್ನು ಮಿತ್ರನೆನ್ನುವರೋ, ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯನೆನ್ನುವರೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಸ್ತಪೋಜಾಸ್ತಸ್ಮೈ ತ್ವಾ ತೇಭ್ಯಸ್ತಾಷ್ವ' 'ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೈದೋರುವ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇವೋತ್ತಮನಾದ ಆತನಿಗೂ ಆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಓ ದಧಿದ್ರವ್ಯವೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ಹೋಮಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಇಂದ್ರ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರನಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುವೇ.

'ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯನೆನ್ನುವರೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಯುವೂ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ 'ಸತ್ ಎನಿಸಿದವನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ಸತ್' ಎಂಬುದೇ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯ ಎನಿಸಿದವನು ವಾಯು. ಸಜ್ಜನಿಕೆಯೇ ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಹೇಳುವ ಸತ್ಯತೆ. ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಜ್ಜನನಾಗಿರುವವನು ವಾಯು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ' ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ದೇವೇಂದ್ರನು ತಾನೇ ಭಗವಂತನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ನಾನು ಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತನಗೇ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ 'ತಸ್ಮೈ ತ್ವಾ ತೇಭ್ಯಸ್ತಾಷ್ವ'— ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮವಾಚ್ಯನಾದ ದೇವೋ

ತ್ತಮನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನುವ ವೇದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾರನ್ನು ಇಂದ್ರ ನೆನ್ನುವರೋ, ಯಾರನ್ನು ಪರಣನೆನ್ನುವರೋ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮ ವಾಚ್ಯನಾದ ದೇವದೇವೋತ್ತಮನಿಗೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಾಗಿ ದಧಿದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತ ಬೇರೆ, ಆಯಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಬೇರೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯನೆನ್ನುವರೋ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕೇವಲ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಸತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಆಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ ಸತ್ಯ. ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಔಪಾಧಿಕ ವಾಗಿದ್ದು ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರೆಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಸತ್ಯಭೂತವಾಗಿರುವ ಚೈತನ್ಯವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಔಪಾಧಿಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಅವನು ಇಂದ್ರಾದಿ ಗಳಂತೆ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ, ತನ್ನ ನಾಮಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ರಂಕೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಯು ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯೂ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಆಚಾರ್ಯರು. ಈಗ ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳಂತೆ ಸತ್ಯವೆಂಬ ನಾಮವೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯದು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನೇ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ, ಅವನೇ ತನ್ನನ್ನು 'ನಾನು ಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಸತ್, ಸತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಜ್ಜನ, ನಿದೋಷಿ. ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಿದೋಷಿ ಸಜ್ಜನರೆನಿಸಿದವರು ಋಷಯೋಗಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಷುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಂದ್ರ' 'ಉಕ್ಥಾಯುಇಂದ್ರ' ಎಂದು ಇಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರರನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದುಂಟು. ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು ಇಂದ್ರ ನೆನ್ನುವರು. ಉಕ್ಥಾಯು ಇಂದ್ರನೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕರೆಯುವರು. ಉಕ್ಥಾಯು ಎಂದರೆ ಉಕ್ಥದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಪಠಿಸಿದನು, ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಲೋಕ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು' ಎಂದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪಠನದಿಂದ ಇಂದ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು

ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೇ ಉಕ್ಥ ಎಂಬ ಹೆಸರು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ಉಕ್ಥದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತ, ಉಕ್ಥಾಯು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠನದ ಫಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಿಯಧಾಮ್ನ ಉಪ ಸಮೀಪೇ ಗಮನಂ ನಾನು ತದ್ಧಾಮಪ್ರಾಪ್ತಿ
ಕಾರಣ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಃ | ಅನ್ಯಥೋಪಶಮೋ ನೃಥಃ ಸ್ಯಾತ್ |
ನ ಚ ತದೈವ ಭಗವತಃ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ನಿಶ್ಚಾಮಿತ್ರೇಣ ಪ್ರಾಪ್ತಂ |
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ಸಾಲೋಕ್ಯಂ ಪ್ರದದೌ ಹರಿಃ |
ದ್ವಿತೀಯೇ ಸ್ವಪುರಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ತೃತೀಯೇಽಂತಃಪುರಸ್ಯ ಚ |
ತಥಾ ಸ್ವವಿಷಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ನಿಶ್ಚಾಮಿತ್ರೇ ದದೌ ಪ್ರಭುಃ ||
ಇತಿ ಚ ಗಾರುಡೇ |

ಅನುವಾದ—‘ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋಪೇಯಾಯ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುನಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ‘ಉಪೇಯಾಯ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಶಬ್ದವಿದೆ. ಪ್ರಿಯವಾದ ಲೋಕದ ಉಪ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಗಮನ ಅಂದರೆ ಆ ಲೋಕದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಉಪ’ ಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಲೋಕ ಆಗಲೆ ಮುನಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ ವರವನ್ನೇ ಭಗವಂತ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಮುಂದೆ ಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬಲ್ಲ ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ‘ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಮೊದಲಬಾರಿ ಮುನಿ ಪಠಿಸಿದಾಗ ಹರಿಯು ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಾಧನವಾದ ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದನು. ಎರಡನೆ ಬಾರಿಗೆ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಏಗಲು ಬೇಕಾದ ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದನು. ಮೂರನೆ ಬಾರಿ ತನ್ನ ಅಂತಃಪುರ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಅನುಗ್ರಹ ನೀಡಿದನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡಿದನು’ ಎಂದು ಗರುಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ತಾನೆ ಭಗವಂತನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚೇಂದ್ರಾದಿಭಿರೈಕೈನುತ್ಕ್ರೇಚ್ಯತೇ | ‘ಪ್ರಾಣಸ್ತಥಾನುಗಮಾತ್’
ಇತಿ ಚ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವನುಕ್ತಾ ‘ನ ವಕ್ತು-
ರಾತ್ಮೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಚೇದಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧಭೂನಾ ಹೃಷ್ಠಿನ್’ ಇತಿ

‘ವಕ್ತುಃ’ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿತುರ್ನಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ಇಂದ್ರೇಣ ಸ್ವಾತ್ಮೋಪದೇಶಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಪಕ್ಷೋ ನಿರಾಕೃತೋ ಹಿ ಭಗವತಾ ಸೂತ್ರೇಷು । ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಶಬ್ದೇನ ಆನೇಶೋ ವಿಷ್ಣೋ-ರಿಂದ್ರೇ ನಿವಕ್ಷಿತೋ ಭಗವತಾ । ಅನೈಷ್ವಸ್ಯಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪೇಣ ಸಂಬಂಧೋಽಸ್ತ್ಯೇನ । ಅಸ್ತಿನಿಂದ್ರೇ ತು ವಿಶೇಷಾವೇಶಸ್ತಾತ್ಕಾಲಿಕಃ । ಅಧಿಕಾತ್ಮನಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಸಂಬಂಧೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಃ । ನ ಹಿ ಸ್ವಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೋ ಭವತಿ । ಯದ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮಾತ್ರಮತ್ರೋಚ್ಯತ ಇತಿ ನಿವಕ್ಷಿತಂ ತರ್ಹ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಭೂಮೇತ್ಯೇನ ಸ್ಯಾತ್ । ಸಂಬಂಧಶಬ್ದೋ ವ್ಯರ್ಥಃ । ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾದಿ ಜೀವೇಭ್ಯೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭೇದ ಏನಾತ್ರ ಭಗವತೋ ನಿವಕ್ಷಿತಃ ।

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಆದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ಗಳೆಲ್ಲರ ಅಭೇದವನ್ನು ‘ನಾನು ಪ್ರಾಣ, ನೀನು ಪ್ರಾಣ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ‘ತದ್ವೈ ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೋ ಅಭವಃ’ ಎಂಬ ತೃತ್ತೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ’ ಎಂಬ ಐತರೇಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣನೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಸರ್ವ ದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಈ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ‘ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಯಂತ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಒಹು ಬಾರಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ.’ ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ವಿಗೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ, ‘ವಕ್ತೃವಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಆತ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಆಗ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧ ಅಧಿಕವಾಗಿತ್ತು’ ಎಂದು ವಕ್ತೃವಿಗೆ ಎಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸುಕ್ತಿದ್ದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ಭಗವಾನ್ ವೇದ ವ್ಯಾಸರಿಂದ ಪ್ರಹ್ಲಾದಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಶಬ್ದ ದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಪೇಶ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಸರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಈ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಆಪೇಶ. ಅಧಿಕ ಆತ್ಮನ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧ. ಇದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಪೇಶವೇ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಐಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮ ತಾನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸು ತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧ’ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಶಬ್ದ ಕೂಡ ಲಾರದು. ತನಗೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸಂಬಂಧ ಎಂಬುದು ಕೂಡಲಾರದು ತಾನೇ? ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ

ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಭೂಮಿ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಐಕ್ಯ ಮಾತ್ರವೇ ಇಂದ್ರ ನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಅಧ್ಯಾತ್ಮಭೂಮಾ' ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ. ಸಂಬಂಧ ಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ಜೀವರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಭೇದವೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಅಭಿ ಪ್ರೇತವಾಗಿದೆ.

ಅಭೇದ ವ್ಯವಹಾರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ತೂಪದೇಶೋ ನಾನುದೇನವತ್' ಇತಿ, 'ಶಾಸ್ತ್ರ' ರಂತರ್ಯಾಮಿಣೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವಶರೀರಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್, ಸರ್ವ ನಾನಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ ಚೋಕ್ತಂ । 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯತ್ವ' ಇತ್ಯಾದಿವತ್ । ನ ಹಿ ಮನುಸೂರ್ಯಾದಿಭವತಿ ನಾನುದೇನಸ್ತೇಷಾಂ ಸಕ್ಷೇಽಪಿ । ಸರ್ವಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೀನತಾಂ ಹಿ ತೇ ನೋಕ್ಷಂ ವದಂತಿ । ಅತ್ರ ಚ 'ಅಹಂ ಭೂಮಿಮದದಾಂ ಆರ್ಯಾಯ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿ- ರೇವೋಚ್ಯತೇ । ನ ಚ ನಾನುದೇನೇನ ಮನ್ನಾದಿಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ಕದಾಪಿ । ಅತೀತಾರ್ಥಶ್ಚಾಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ 'ಭೂಮಿಮದದಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ । ನ ಹಿ ಪೂರ್ವಂ ನಾನುದೇನೇನ ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನಿ । ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ಇಂದ್ರಾಯ ಭೂಮಿಮದದಾತ್ । ಸ ಏನ ಚ ಸರ್ವೇಷ್ವಂತರ್ಯಾಮಿತ್ತೇನ ಸ್ಥಿತತ್ವಾ ನಾನುಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಸರ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವನ್ ಅವಬೋಧ ಸೂರಿನಿಯಮನಾದಿಭಿರ್ಮನು ಸೂರ್ಯಾದಿ ಸರ್ವನಾನಾ ಭವತಿ । ಯದಿ ಭೇದಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮಪಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ ತರ್ಹಿ ಭೂಮಿದಾನಾದಿಸರ್ವಕರ್ಮಣಾಂ ಮನ್ನಾದಿತ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾದ್ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಸರ್ವಮನರ್ಥಕಮೇವ ಭವತಿ ।

ಅನುವಾದ—'ಶಾಸ್ತ್ರನಾದ. ಅಂದರೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾದಿ ಸರ್ವಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ದರಿಂದ ಆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು 'ಅಹಂ' 'ತ್ವಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದುದು ವಾಮ ದೇವನ ಉಪದೇಶದಂತೆ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ನಾನು ಮನುವಾಗಿದ್ದೆ ನು ಸೂರ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದೆ ನು' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಮದೇವನ ಉಪದೇಶದಂತೆಯೇ ಇದೆ ಈ ಇಂದ್ರನ ಉಪ ದೇಶ. ಅಭೇದವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಾಮದೇವನು ಮನು ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮೈಕ್ಯರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು

ಹೊಂದಿದನೆಂದೂ ಅವರು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲವಾಗುವುದನ್ನೇ ಅವರು ಮೋಕ್ಷವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ನಾನು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಅಭೇದದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ 'ಮನು ಸೂರ್ಯ ಉಪೇಂದ್ರ ಮುಂತಾದವರ ಕೆಲಸವನ್ನು ವಾಮದೇವನೂ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೆ ಮನು ಆಗಿದ್ದೆನು ಸೂರ್ಯನಾಗಿದ್ದೆನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸ್ಮೃತಿಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿ ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವುದು ಮನುವಿನ ಕೆಲಸ. ಉದಯಾಸ್ತಗಳ ಮೂಲಕ ಸೂರಿಗಳಾದ ಆಸ್ತಿಕ ಜನರನ್ನು ನಿತ್ಯಾಹ್ನಿಕಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು ಸೂರ್ಯನ ಕೆಲಸ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬಲಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೆಗೆಸಿ ಕೊಡುವುದು ಉಪೇಂದ್ರನ ಕೆಲಸ. ಇಂಥ ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ವಾಮದೇವನು ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದವೂ ಭೂತ ಕಾಲದ ಕೆಲಸವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನದಲ್ಲಾಗಲಿ ಭವಿಷ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ ವಾಮದೇವನೇನೂ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ವಾಮದೇವ ಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಾಮನರೂಪದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅವನೆ ಮನು ಸೂರ್ಯ ಮುಂತಾದವರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಅವರವರ ಹೆಸರುಗಳು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಾನೆ ಮಾಡಿ ಧರ್ಮ 'ಬೋಧನೆ' ಸೂರಿಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಮನು ಸೂರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಮದೇವನು ಮನುಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದ ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದೇವೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟುದು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸಗಳೂ ಮನು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೂ ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ನಾನು ಮನು ಆದೆನು ಎಂದು ಮುಂತಾದುದೆಲ್ಲ ಅರ್ಥಶೂನ್ಯವೆ ಆಗುವುದು. ನಾನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅರ್ಥಶೂನ್ಯವಾಗುವುದು. ಚೈತನ್ಯೈಕ್ಯ ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಎಂದರೂ ಅದು ಮೊದಲೆ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ 'ಮನು ಆದೆನು. ಸೂರ್ಯನಾದೆನು' ಎನ್ನುವುದು ಅರ್ಥಶೂನ್ಯವೆ.

ಪಂಚ ಭೇದಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವೇಶ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜೀವಭೇದಃ ಪರಸ್ಪರಂ ।

ಜಡೇಶ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜಡಭೇದಸ್ತಥೈವ ಚ ।

ಜಡಜೀವಭಿದಾ ಚೈವ ಸತ್ಯೋಽಯಂ ಭೇದಪಂಚಕಃ ।

ನ ಕದಾಚಿನ್ನಿವತ್ಯೋಽಯಂ ಮುಕ್ತೌ ಸಂಸಾರ ಏವ ನಾ ॥

ಯ ಏತದನ್ಯಥಾ ಬ್ರೂಯುಸ್ತೇ ಹಿ ಯಾಂತ್ಯಧರಂ ತನುಃ ।

ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವಣಿ ।

ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ ।

ಈಶ್ವರೋಽಹಮಹಂ ಭೋಗೀ ಸಿದ್ಧೋಽಹಂ ಬಲವಾನ್ ಸುಖೀ ।

ಏತಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಿಮನಸ್ಪಭ್ಯ ನನ್ವಾತ್ಮಾನೋಽಲ್ಪಬುದ್ಧಯಃ ।

ಅಸುರೀಂ ಯೋನಿಮಾಪನ್ನಾ ಮೂಢಾ ಜನ್ಮನಿ ಜನ್ಮನಿ ।

ಮಾಮಪ್ರಾಪ್ಯೈವ ಕೌಂತೇಯ ತತೋ ಯಾಂತ್ಯಧಮಾಂ ಗತಿಂ ।

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ।

ಅನುನಾದ—ಚೇತನೈಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧ. 'ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ, ಪರಸ್ಪರ ಜೀವ ಭೇದ, ಜಡೇಶ್ವರ ಭೇದ, ಪರಸ್ಪರ ಜಡಭೇದ ಮತ್ತು ಜಡಜೀವ ಭೇದ-ಈ ಪಂಚ ಭೇದ ಸತ್ಯ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಅನ್ಯಥಾ ಹೇಳುವವರು ಕೆಳಗಿನ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೂ ಅಬಾಧಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತಹವುದಲ್ಲವೆಂದೂ ಒಬ್ಬ ನಿಯಾಮಕನಿಲ್ಲದುದೆಂದೂ ಅಸತ್ಯತ್ವವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಾನೆ ದೇವರು. ನಾನು ಎಲ್ಲ ಭೋಗಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದವನು, ಕೃತಕೃತ್ಯ, ಬಲಶಾಲಿ' ಸುಖವೆಂದು ಅಭೇದವಾದಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಭಾವನೆಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಜುನ, ಮೂಢರಾದ ಅವರು ಜನ್ಮ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದದೆಯೇ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಕೆಳಗಿನ ಗತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುವರು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗವಂತನು ಪ್ರಪಂಚಸ್ವರೂಪನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ 'ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಹಮಸ್ತ್ಯುಷೇ' ಇತ್ಯಾದಾವಹಮಸ್ತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದೋಽಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾದ್ಯರ್ಥಃ । 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯುಪರಿತನಸ್ಯ ವೈಯರ್ಥ್ಯಾತ್ । 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ । ಅತೋಽಹಮಸ್ಮೀತ್ಯಾದಿ ಚ ಭಗವನ್ನಾನೈವ । ನ ಚ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯ

ವಚನಮತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಂ | 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಯಚಃ ಸರ್ವೇ
ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ' ಇತಿ ಸರ್ವ
ನಾನಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ ಭಗವತ ಉಕ್ತಾ ತತ್ರೈವ ಹಿ ಪ್ರಮಾಣತ್ವೇನ
'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕೋಕ್ತಾ | ತಸ್ಮಾತ್
ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಗುಣತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸರ್ವ
ನಾನುವತ್ತ್ವಮೇವ ವಿಷ್ಣೋರುಚ್ಯತೇ, ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವಂ ||

ಅನುವಾದ—'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮ್ಯುಷೇ' ಎಂದು ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ
ಅಹಂ ಅಸ್ಮಿ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದವು 'ಅಸ್ಮತ್' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತ ಅಭೇದಪರತ್ವವನ್ನು ಆಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.
ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಈ ಸೂರ್ಯನು ನಾನು' ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದು
ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಏಕೆಂದರೆ 'ನಾನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಈ ಸೂರ್ಯನು
ಪ್ರಾಣ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ನಾನೂ ಪ್ರಾಣ, ಸೂರ್ಯನೂ ಪ್ರಾಣ
ಎಂದರೆ ನಾನೂ ಸೂರ್ಯನೂ ಒಬ್ಬನೆ ಎಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬೇರೆ
ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಹಂ ಅಸ್ಮಿ ಎಂದು ಮುಂತಾದುದೂ ಭಗವಂತನ
ನಾಮವೆ.

'ನಾನು ಪ್ರಾಣ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ
ಅಸಂಗತ, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿಲ್ಲ. 'ಎಲ್ಲ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಎಲ್ಲ
ವೇದಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಘೋಷಗಳೂ ಒಂದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಭಗವಂತನ
ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವ ನಾಮಗಳಿ ಆಗಿವೆ' ಎಂದು ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು
ಭಗವಂತನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರಮಾಣರೂಪವಾಗಿ 'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸುವ ಮುನ್ನ....' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕಥೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ
ಮತ್ತು ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವೆ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದೆ,
ಹೊರತು, ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವವಲ್ಲ.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚಭೇದವಿದೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಉಕ್ತಂ ಚ ಭಾರತೇ—

ಸ್ರಷ್ಟೃತ್ವಾಚ್ಚೈವ ಸಾತ್ಯತ್ವಾನ್ನಿಯಮಾಚ್ಚ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |

ಸರ್ವತ್ವಮುಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಃ | ಇತಿ ||

'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಮಿತಿ ಪುರುಷೇಣೈ-
ವೇದಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭಾವ್ಯಂ | ಆ ತೃಣಾದ್

ಆ ಕರೀಷಾತ್ ಸರ್ವಂ ಭಗವಾನಿತಿ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿರೇಷಾ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ | 'ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸಂಭವತಿ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ' | 'ಅನ್ಯತೋ ಹ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸಂಭವತ್ಯಮೃತಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ' | 'ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮಾನಾಸ್ತಾಲ್ಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯಾಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆಸ್ತಾನ್ಮೃತಃ ಸಮಭವತ್ ಸಮ ಭವತ್' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತೇಶ್ಚ | ನ ಹಿ ಭೇದಾಭಾವೇ 'ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ' ಇತಿ ಯುಜ್ಯತೇ | ನ ಚಾಮುಕ್ತೈಃ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ಮುಕ್ತೋ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ—'ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದ ರಿಂದ, ಪಾಲಕನಾದ್ದ ರಿಂದ, ನಿಯಾಮಕನಾದ್ದ ರಿಂದ, ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಾಯಕನಾದ್ದ ರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಹೊರತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವ ದಿಂದಲ್ಲ,' ಎಂದು. ಐಕ್ಯಪರವೆಂದು ಭಾಸಮಾನವಾಗುವ ಶ್ರುತಿಯನ್ನೂ ಶ್ರುತಿಯೇ ಭೇದ ಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದುದುಂಟು.—'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ' ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಆಗಿ ಹೋದುದು ಮುಂದೆ ಆಗಲಿರುವುದು ಎಲ್ಲವೂ ಪರಮಪುರುಷ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ತೃಣ ದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಕಸದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಎಲ್ಲವೂ ಭಗವಂತನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ತಪ್ಪು.'

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಮುಂದಿನ ಖಂಡಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದೆ ಹೇಳಿದೆ—'ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವವನು ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ ಸುಖಮಯನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ದಿವ್ಯ ಸುಖಮಯನಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.' 'ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವವನು ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮರಣ ರಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮರಣರಹಿತನಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.' 'ಅವನು ಈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಪರಮಾತ್ಮನ ದಯೆಯಿಂದ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸುಖಮಯವಾದ ಆ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತ ನೆನಿಸುವನು.' ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ' ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗದು. 'ಎಲ್ಲರು' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ, ಬಹುವಚನ, ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಮತ್ತು ನೋಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತ. ನೋಡುವವರು ಅಮುಕ್ತರು ಎನ್ನುತ್ತ ಅಮುಕ್ತರಲ್ಲಿಯೇ ಭೇದ ವೆನ್ನುವುದೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಮುಕ್ತರಾದ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

ಬಹುಜೀವನಾದ ಏಕಜೀವನಾದ ಎರಡೂ ಸಮರ್ಪಕವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕತ್ವೇ ತು 'ದದೃಶೇ' ಇತ್ಯೇತಾನತಾ ಪೂರ್ಯತೇ | 'ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ' ಇತಿ ವ್ಯರ್ಥಂ | ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇ ಸ್ವಯಮಪಿ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯತಿ | ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಿರೋಧ ಇತಿ ಹಿ ತೇ ವದಂತಿ | ಅತಃ ಸರ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ಏವ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ | ನ ಚ ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಿರೋಧೋ ನಾನಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ | ಶ್ರುತ್ಯನು-
ಭವಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವದರ್ಶನಾದೇಃ |

ಅನುವಾದ—ಬಹು ಜೀವವಾದದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರು ಅಮುಕ್ತರು ಎಂದು ಭೇದ ವಿದ್ದರೂ ಏಕ ಜೀವವಾದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಒಬ್ಬನೆ ಜೀವ ಮುಕ್ತನಾದನೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಅಮುಕ್ತರು ಎನ್ನುವವರು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ' ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಅದು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಎನ್ನುವ ಅಂಶ ಅರ್ಥರೂಪ. ವಸ್ತುತಃ ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಅರ್ಥರೂಪ. ಏಕಜೀವವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡುವವರು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ನೋಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳೆರಡೂ ಒಂದೆ ಆಗಿರುವುದು ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವ ಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದವರು ಹೇಳುವ ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಿರೋಧವೆನ್ನುವುದು ವಸ್ತುತಃ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. 'ತದಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೇದ್ ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' 'ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ನಾನು ನನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನುಭವದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿಯುವುದು ಮುಂತಾದುದು ಸಿದ್ಧವೆ ಆಗಿದೆ.

ಅಭೇದವಾದ ಶೂನ್ಯವಾದಗಳು ಬೇರೆಯಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇ ಪ್ರಜ್ಞೇನ ಸರ್ವಜ್ಞೇನ ಪರಮಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವ ಕಾಮಾಪ್ತಿನಾರ್ಮಾಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ ಶರೀರಾದುತ್ಕಾಂತಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಿನಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದಿನ ಏವ ತೇಽಪಿ | ನ ಚ ಶೂನ್ಯವಾದಿನಃ ಕಶ್ಚಿದ್ ವಿಶೇಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ ಹಿ ಸರ್ವಾವಾಚ್ಯಂ ಸರ್ವಾಜ್ಞೇಯಂ ಶೂನ್ಯಂ ಚೇತಿ ಕಶ್ಚಿದ್ ವಿಶೇಷಃ | ಕೇನಾಪಿ ಶಬ್ದೇನಾವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾಯಾಮಪಿ ಪ್ರಮಾಣಂ ನಾಸ್ತಿ | ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಾದಯೋಽಪಿ ತೈರೇವ ಶಬ್ದೈರುಚ್ಯಂತೇ |

‘ವಿಶದಂ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಂ, ಸ್ಥಿರಮಾಚ್ಯಸ್ಯ, ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂ |

ಸಿತಸ್ಯ, ಪನಸಾದೀನಾಂ ನಿರ್ಹಾರೀತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | ನ ಚ ಸರ್ವಗುಣದೋಷಕ್ರಿಯಾವಿನಿ-
ಮುಕ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಿತ್ವಮಪಿ ಕುತ್ರಚಿದ್ ದೃಷ್ಟಂ | ಅತಃ ಶೂನ್ಯವಾದಿನಃ
ಏವ ತೇಽಪಿ ||

ಅನುನಾದ—ಅಭೇದವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾದ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ತೋರದು ಹೋದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೆ ಸಕಲಾಭೀಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅಂಗೀಕೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಗೆ ವೇದೋಕ್ತ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅಭೇದವಾದಿಗಳೂ ವೇದವಿರುದ್ಧ ವಾದಿಗಳೆ. ಅವರಿಗೂ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗೂ ಯಾವ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಸರ್ವಶಬ್ದಾ ವಾಚ್ಯ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಾಪೇದ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ’ ವೆಂದರೂ ‘ಶೂನ್ಯ’ ವೆಂದರೂ ಏನೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲ ತಾನೆ ? ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗದುದು ಲಕ್ಷ್ಯ ವಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಾದಿಗಳೂ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವೆ ಆಗಿವೆ. ‘ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯ ವಿಶದವೆಂದೂ, ಘೃತಮಾಧುರ್ಯ ಸ್ಥಿರವೆಂದೂ, ಸಕ್ಕರೆಯ ಮಾಧುರ್ಯ ತೀಕ್ಷ್ಣವೆಂದೂ, ಹಲಸಿನಹಣ್ಣು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮಾಧುರ್ಯ ನಿರ್ಹಾರಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾವುದೆ ಗುಣದಿಂದ ದೋಷದಿಂದ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ರಹಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಒಪ್ಪುವವರು ವಸ್ತುತಃ ಅಸ್ತಿತ್ವವುಳ್ಳ ಯಾವುದನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ ಅವರೂ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ವಿಶದಂ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಧಾಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಗುಡಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಪಾಠ. ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಸಿತಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಪಾಠ. ಸುಧಾಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಬೆಲ್ಲದ ಸಿಹಿ ತೀಕ್ಷ್ಣ. ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಸಕ್ಕರೆಯ ಸಿಹಿ ತೀಕ್ಷ್ಣ. ಆದರೂ ವಿರೋಧ ವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ವಿಶದಂ ಕ್ಷೀರ ಮಾಧುರ್ಯಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಸೂದಶಾಸ್ತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ‘ಗುಡಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಪಾಠ. ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ‘ಸಿತಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಪಾಠ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಬೆಲ್ಲದ ಸಿಹಿಯೂ ಸಕ್ಕರೆಯ ಸಿಹಿಯೂ ತೀಕ್ಷ್ಣವೆ. ಆದರೆ ಐತರೇಯಭಾಷ್ಯ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆ ‘ಗುಡಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಪಾಠವಿರುವುದು ಸಾಧುವಲ್ಲ. ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದ ‘ಸಿತಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ’ ಎಂಬ ಪಾಠವೆ ಅಲ್ಲಿರಬೇಕು.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವೋಪಲಬ್ಧಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರಸಿದತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಸಾದಾದಿ ಗುಣಾಶ್ಚ ಭಗವತೋ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ‘ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚೋಭೇ ಭವತ ಓದನಃ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚ | ‘ತಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಗುಣಾಶ್ಚ ತತ್ತ್ವೇವೋಕ್ತಾಃ |

‘ಅಕ್ಷಣ್ಡಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ
ಮನೋಜನೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |

ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ಷಾಸ ಉ ತ್ವೇ

ಹೃದಾ ಇವ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉ ತ್ವೇ ದದೃಶ್ರೇ |

ಇತಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮುಪಿ ತಾರತಮ್ಯಂ ಚೋಕ್ತಂ |

ಶ್ರುತ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಂ ಕರ್ಣಫಲಂ ಪ್ರಾಪ್ತತ್ವಾತ್ ಕರ್ಣಸಂಯುತಾಃ |

ಅಕ್ಷಣ್ಡಂತೋ ದರ್ಶನಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮುಕ್ತಾಸ್ತು ಯೇ ಗಣಾಃ |

ತಾರತಮ್ಯಂ ಚ ತೇಷಾಂ ಹಿ ಶ್ರುತಾವುದಿತಮಂಜಸಾ |

ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಘ್ನಾಸ್ತು ಕೇಚಿತ್ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ |

ಉಪಸ್ಥಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮವನಂ ಕೇಚಿದ್ ಅಶ್ವತ್ಥಮಂಡಲಂ |

ಐರೇ ಹೃದೇ ಕೇಚಿದಪಿ, ದೇವಾ ಏವ ಸದಾ ಹರಿಂ |

ನಾಗಭೋಗಶಯಂ ಮುಕ್ತಾ ದದೃಶ್ರೇಽಧಿಕಮೋದಿನಃ |

ಸಾಗರಾದಿಸ್ಥಿತಾ ವಿಷ್ಣುಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಕ್ವಚಿದೇವ ಹಿ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ ||

ಅನುವಾದ—‘ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಒಪ್ಪುವವನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷತತ್ವಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಲಿಯುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಾರಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಂತೋಷ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಯಾರಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯೂ ಅನ್ನವಾಗುವುದೋ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಾರಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಂಹಾರಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ‘ಅವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಯ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳು ಅದೇ ಕಾರಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

‘ಕಣ್ಣುಳ್ಳವರು ಕಿವಿ ಉಳ್ಳವರು ಪರಸ್ಪರ ಸ್ನೇಹದಿಂದಿರುವವರು ಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ಉಳ್ಳವರು ಕೆಲವರು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ವನವಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವವರಂತೆ ಅಮೃತದ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿವ್ವಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸದಾ

ಭಗವಂತನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.' ಎಂದು ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವಿರುವುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. 'ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆವಿ ಉಳ್ಳವರೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಪೂರ್ಣ ಕೇಳಿ ಕೆವಿಗಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವರೆಂದರೂ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಪೂರ್ಣಕಂಡು ಕಣ್ಣುಗಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದವರು. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ತಾರತಮ್ಯ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವರು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಶ್ವತ್ಥ ಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮವನವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಐರವಂಬ ಅಮೃತದ ಮಡುವಿನಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದ ಉಳ್ಳವರು ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಶೇಷ ಶಾಯಿಯಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಸದಾ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತರು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನೇಡಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಲೋಕ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವಮಾನಚ್ಚಂದ್ರಾಂ ವಾಚಂ ವದನ್ |

ಗ್ರಾನ್ಥಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ

ಸೋಮೇನಾನಂದಂ ಜನಯನ್ನಿಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿರಜಸ್ರಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸ್ವರ್ಹಿತಂ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಮಾಂ ಧೇಹಿ ಪವಮಾನಾಮೃತೇ

ಲೋಕೇ ಅಕ್ಷಿತ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಯತ್ರ ರಾಜಾ ವೈವಸ್ವತೋ ಯತ್ರಾವರೋಧನಂ ದಿವಃ |

ಯತ್ರಾನೂರ್ಯಹ್ವತೀರಾಪ-

ಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಷ್ಯತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಯತ್ರಾನುಕಾಮಂ ಚರಣಂ ತ್ರಿನಾಕೇ ತ್ರಿದಿನೇ ದಿವಃ |

ಲೋಕಾ ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತ-

ಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಷ್ಯತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಯತ್ರ ತತ್ ಪರಮಂ ಪದಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಲೋಕೇ ಮಹೀಯತೇ |

ದೇವೈಃ ಸುಕೃತಕರ್ಮಭಿ-

ಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಷ್ಯತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಯತ್ರಾನಂದಾಶ್ಚ ನೋದಾಶ್ಚ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದ ಆಸತೇ |

ಕಾಮಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕಾಮಾ-

ಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಷ್ಯತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ರವ||

ಅನುನಾದ—ಎಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಛಂದೋಮಯಿಯಾದ ವಾಣಿಯನ್ನು ಪ್ರವಚನಮಾಡುತ್ತ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಒಂಡಿ ತೆಗೆದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆರಾಧನೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಆನಂದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಇತರ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವನೋ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಕದಲ್ಲಿ, ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವ, ನನ್ನನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ಎಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶವಿರುವುದೋ ಎಲ್ಲಿ ಆನಂದ ರೂಪಿ ವಿಷ್ಣು ಇರುವನೋ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಕದಲ್ಲಿ, ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವ, ನನ್ನನ್ನು ಇರಿಸು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ಎಲ್ಲಿ ಯಮ ಲೋಕಭಯಂಕರನೆನಿಸದೆ ಪ್ರಜಾರಂಜಕನಾಗಿಯೆ ಇರುವನೋ ಎಲ್ಲಿ ಭಾರತೀದೇವಿಯ ಪರಿವಾರದವರಾದ ಸಕಲ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರಿರುವರೋ ಎಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಗಂಗಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿರುವರೋ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಕದಲ್ಲಿ, ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ಎಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಅನಂತಾಸನ ವೈಕುಂಠಗಳೆಂಬ ನಿರ್ದುಃಖಸುಖ ಉಳ್ಳ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀದೇವಿ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆಯೋ ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ವಿಹಾರವಿರುವುದೋ ಆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ಎಲ್ಲಿ ಸತ್ಕರ್ಮಪರರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ವರೂಪ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ಎಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖಗಳೂ, ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಅನೇಕ ಭೋಗ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖಗಳೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ಬಹು ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖಗಳೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ಅಲ್ಪ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖಗಳೂ, ಬಯಸಿದ ಎಲ್ಲ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಇವೆಯೋ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವನೆ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೊಯ್ಯು.

ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಸೂರ್ಯ ಯಮಾದೀನಾಂ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ದಿವೋ ದೇವ್ಯಾ ಅವರೋಧಭೂತಾನಾಂ ಸರ್ವದೇವೀನಾಂ ಗಂಗಾಧ್ಯ-

ಬ್ಜೇನ ತಾನಾಂ ಚ ನೇದನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕಂ ಕಾನು
ಚರಣಂ ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಭೇದೇನಾವಸ್ಥಿತಾನಾಮುಚ್ಯತೇ | ಮುಕ್ತಾ-
ಶ್ಚಾಕ್ರೋಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಪ್ರತೀಯತೇ, 'ಅನ್ಯತಂ ಕೃಧೀ'ತಿ ವಚನಾತ್ |
ಅಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ವೇ ಸ್ವೇ ಲೋಕೇಷವಸ್ಥಾನಂ ಹಿ ತೇಷಾಂ | ಮುಕ್ತಾನಾಂ
ಹಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕೇಷವಸ್ಥಾನಂ ದೇವಾನಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂರ್ಯ ಯಮ
ಮುಂತಾದವರೂ ಇತರ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳೂ ಭಾರತೀದೇವಿಯ ಪರಿವಾರದವರಾದ
ಎಲ್ಲ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಗಂಗಾದಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಬೇರೆ
ಬೇರೆಯಾಗಿಯೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ವೇದಪ್ರವಚನವನ್ನು ಸೋಮಯಾಗ
ಮುಂತಾದುವನ್ನೂ ಯಥೇಚ್ಛ ವಿಹಾರವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.
ಮುಕ್ತರ ಬಗೆಯೆ ಈ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ
'ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು
ಅಮುಕ್ತರಾಗಿರುವಾಗ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.
ಮುಕ್ತರಾದಾಗಲೆ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರುತಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಭೇದ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಮುಕ್ತಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾತ್' 'ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಚ ತಚ್ಛ್ರುತೇ'
'ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರ ವರ್ಜ್ಯಂ' 'ಭೋಗಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯಲಿಂಗಾಚ್ಚ' 'ಅನಾ-
ವೃತ್ತಿಃ ಶಬ್ದಾದ್ ಅನಾವೃತ್ತಿಃ ಶಬ್ದಾದ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರೇಭ್ಯಃ
ಮುಕ್ತಾನಾಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭೇದೋ ಭೋಗಾದಿಕಂ ಚ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತೀ-
ಯತೇ | 'ಗ್ರಾನ್ಥಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ' ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಗೋಷ್ಠ
ಮುಕ್ತೈಃ ಪೂಜ್ಯತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತೀಯತೇ ||

ಅನುವಾದ—'ಅವನು ಅಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣುತ್ತ ಆಟವಾಡುತ್ತ ವಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತ
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾದವನು
ಮುಕ್ತನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತನು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆ ಮೋದ
ಪ್ರಮೋದಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಚ್ಛ್ರಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.
(ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.2) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಬಯಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಎಲ್ಲ ಭೋಗವೂ
ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಬಯಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಅವನಿಗೆ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳೂ
ಮುಂದೆ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.
(ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.8) ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕಾರ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅಭಿಷ್ಠ
ಗಳನ್ನೂ ಮುಕ್ತನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ

ವಿಲ್ಲ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಅವರು ಬಯಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. (ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.17) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಷಯ ಭೋಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷಯ ಭೋಗವಿರುವುದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಆನಂದ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ವಿಷಯ ಭೋಗವನ್ನೊಪ್ಪಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆನಂದ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ಪ್ರಸಂಗವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.22) ಮುಕ್ತರು ತಿರುಗಿ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. (ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.23) ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಭೇದವೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೋಗಾನುಭವ ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಉಂಟೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತನಾಗುವವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಒಡೆತನ ಬರುವುದನ್ನು ಶ್ರುತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ, ಎಂದರೆ, ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಗಿನ ಮುಕ್ತದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸತ್ಕಾರವಾಗುವುದನ್ನೇ ಆ ಶ್ರುತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೇ ಜಗತ್ತಿನ ಒಡೆತನ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲ' (ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.19) ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಎಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಇತರ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಅದರಿಸಲ್ಪಡುವನೋ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಚತುರ್ಮುಖನ ಇತರಮುಕ್ತಪೂಜ್ಯತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತ ಸೂತ್ರೇಭ್ಯಶ್ಚ' ಎಂದು ಪ್ರಚಲಿತ ಪಾಠ. ಆದರೆ ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿಯ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರೇಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಉಪಲಬ್ಧ ಅನೇಕ ಹಸ್ತಲಿಖಿತಗಳ ಭಾಷ್ಯ ಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಮುಕ್ತ' ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಿರಬೇಕು.

'ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರೇಭ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿ ಪದದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಚೇನ್ನಾಧಿಕಾರಿಕ ಮಂಡಲಸ್ಥೋಕ್ತೇಃ' (ಬ್ರ. ಸೂ. 4.4.19) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ, ಆ ಸೂತ್ರ 'ಮುಕ್ತ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಅನ್ಯಮುಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು 'ಗ್ರಾವ್ಣಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತ' ವೆನ್ನುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶ್ರುತಿಗೆ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸೂತ್ರೇಷು ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಸ್ಯೌಪಚಾರಿಕತ್ವಂ ನಕ್ತುಂ ಯುಜ್ಯತೇ | ನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವಾತ್ ತೇಷಾಂ | ಅತಿಪ್ರಸಂಗಶ್ಚ ಉಪಚಾರಾದಿಕಲ್ಪನೇ |

‘ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಪದ್ಯಶ್ಲೋಕಂ ಹೇತುಮದ್ಭಿರ್ವಿನಿಶ್ಚಿತೈಃ’ ಇತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾನಿ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಿ ।

ಬಹುನಾತ್ರ ಕಿಮುಕ್ತೇನ ಯಾವಚ್ಛೇದತಂ ನ ಗಚ್ಛತಿ ।

ಯೋಗೀ ತಾವನ್ನ ಮುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾದ್ ಏಷ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಃ ॥

ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಪುರಾಣೇ ।

ಅನುವಾದ—ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಶ್ರುತಿಗೂ ಬೇರೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂತ್ರಗಳು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವವುಗಳು. ಅವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗೌಣಮೋಕ್ಷಪರವೆಂದೋ ನಿರ್ಗುಣಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ ಅರ್ಥವಾದವೆಂದೋ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಅದ್ವೈತ ಶ್ರುತಿಗೂ ಅದು ಭೇದಪರವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದವೆಂದೋ ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಕ್ಕೇ ಹಾನಿಉಂಟಾದೀತು. ‘ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕವೆಂದೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಪದಗಳಿಂದ....’ ಎಂಬ ಗೀತಾ ವಚನದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವೆನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತ. ನಿರ್ಗುಣ ಮೋಕ್ಷಪರವಾಗಿ ಕೆಲವು ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಇರುವಂತೆ ಕಂಡರೂ ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅವು ಹಾಗೇ ಕಾಣುವುವು. ವಸ್ತುತಃ ‘ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳಿ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ? ಯೋಗಿಯು ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗದ ತನಕ ಮುಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೋಕ್ಷಪರ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮಾಡಿದ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯ’ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಭೋಗ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ನಿರ್ಣಾಯಕಾನಿ ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯಾನ್ಯಪಹಾಯ ಮಾನುಷ
ವಾಕ್ಯೈರೇವ ತೇಷಾಮುಪಚಾರತ್ವಾದಿ ಕಲ್ಪ್ಯಂ । ನ ಚ ಭೋಗರಹಿತಾ
ಮುಕ್ತಿನಾಮಾನ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ ।

ಭುಂಜತೇ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಸ್ಯ ಯಥಾ ದೇವಗ್ರಹಾದಯಃ ।

ತಥಾ ಮುಕ್ತಾವೃತ್ತಮಾಯಾಂ ವಿಷ್ಣುಮಾವಿಶ್ಯ ಭುಂಜತೇ ।

ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶಾರ್ಛ ತೇ ಸರ್ವೇ ಸರ್ವದಾ ದುಃಖವರ್ಜಿತಾಃ ।

ನ ತು ವಿಷ್ಣುಗುಣಾನ್ ಸರ್ವೇ ಭುಂಜತೇ ತೇ ಕದಾಚನ ।

ಬಾಹ್ಯಭೋಗಾನ್ ಭುಂಜತೇ ಚ ತಾರತಮ್ಯೇನ ಕಾಂಕ್ಷನ ।

ವಿಷ್ಣೋರ್ದೇಹಾದ್ ಬಹಿಶ್ಚಾಪಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಯಥೇಷ್ಟತಃ ॥

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಕಾಂದೇ ।

ಇದಂ ಜ್ಞಾನಮುಪಾಶ್ರಿತೃ ನುನು ಸಾಧನ್ಯುನಾಗತಾಃ ।

ಸರ್ಗೇಷು ನೋಪಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಲಯೇ ನ ವ್ಯಥಂತಿ ಚ ॥

ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಂ । ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೈರಹೀಜ್ಯಮಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್
ಭಿನ್ನಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮಃ ಸರ್ವನಾಮಾ ಸರ್ವಶಕ್ತಃ ಸರ್ವಗುಣ
ಸಂಪೂರ್ಣೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸರ್ವವೇದಾದಿಸೂಚ್ಯತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ॥

ಅನುವಾದ—ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಭಗವಂತನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟು ಮಾನವರು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವ ಅರ್ಥವಾದತ್ವಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗದು ಮತ್ತು ಭೋಗರಹಿತವಾದ ಮುಕ್ತಿ ಎಂಬುದೊಂದು ಬೇರೆ ಉಂಟೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿ ಎನ್ನಲಾದ ಮುಕ್ತಿಯೇ ನಿರ್ಗುಣ ಮುಕ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. 'ಹೇಗೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಭೂತಪಿಶಾಚಾದಿಗಳೂ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಂಡು ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರು ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿ ಆವೇಶಗೊಂಡು ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಧೀನರು. ದುಃಖರಹಿತರು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅವರೆಂದೂ ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಭೋಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ, ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರ ಉತ್ತಮರ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ, ಬೇಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೊಬರುತ್ತಾರೆ.' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನನ್ನ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದವರು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರಣದೂಃಖ ಹೊಂದುವುದೂ ಇಲ್ಲ,' ಎಂದು ಭಗವಂತನ ವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ, ಸರ್ವವಿಲಕ್ಷಣ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತನಾಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನಿರಣಿ—ಜನನ ಮರಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮ ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆನಿಸಿರುವ ಸಾರೂಪ್ಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಹೆಸರೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಂಟು. ಸಾದೃಶ್ಯವು ಭೇದವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನಲು 'ಇದಂ ಜ್ಞಾನಮುಪಾಶ್ರಿತೃ' ಎಂಬ ಗೀತಾವಚನ ಆಧಾರ ವೆನಿಸಬಲ್ಲದು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಅಭಿಮಾನಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ನಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ | ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ವ್ಯಂಜನಾನಿ ತಚ್ಚರೀರಂ | ಯೋ ಘೋಷಃ ಸ ಆತ್ಮಾ | ಯ ಉಷ್ಮಾಣಃ ಸ ಸ್ರಾಣಃ | ಏತದ್ಧ ಸ್ತು ನೈ ತದ್ ನಿದ್ಧಾನ್ ವಸಿಷ್ಠೋ ವಸಿಷ್ಠೋ ಬಭೂವ | ತತ ಏತನ್ನಾನುಧೇಯಂ ಲೇಭೀ | ಏತದು ಹೈನೇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಯ ಪ್ರೋನಾಚ | ಏತದು ಹೈನೇಂದ್ರೋ ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಪ್ರೋನಾಚ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸ ತೇನ ಬಂಧುನಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಹೂಯತೇ |

ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಿಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಛಂದಸ್ಸೆ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ ತೊರೆದು ಯಾವುದೇ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಎಷ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವವೋ ಅಷ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಘೋಷಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅಭಿಮಾನಿ. ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣವಾಯ್ವಭಿಮಾನಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆ ಎಷ್ಟು ವೆ. ಒಗೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ವಸಿಷ್ಠ ಮುನಿ ವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನೆನಿಸಿ ವಸಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪಡೆದನು. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನೇ ಭರದ್ವಾಜನಿಗೂ ಇಂದ್ರನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಈ ರಹಸ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಒಗೆಗೆ ಅನೇಕ ಯೋಗ್ಯ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ತಾನು ತಿಳಿದ ಬಂಧುವಾದ ಎಷ್ಟು ವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಮಂತ್ರದ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ. ಆ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಘೋಷಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿಮಾನಿ, ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಅವನೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳೂ, ಕ ಚ ಟ ತ ಪ ವರ್ಗಗಳ ತೃತೀಯ ಚತುರ್ಥ ಪಂಚಮಾಕ್ಷರಗಳೂ, ಯ ವ ರ ಲ ಹ ಗಳೂ ಘೋಷಾಕ್ಷರಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಅಭಿಮಾನಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ. ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳೆಂದರೆ ಶ ಪ ಸ ಹಗಳು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ನೂರುವರ್ಷ ಹರಿಧ್ಯಾನ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ನಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ | ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪಟ್‌ತ್ರಿಂಶತಂ ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ | ತಾನಂತಿ ಶತಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹ್ನಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ | ವ್ಯಂಜನೈರೇವ ರಾತ್ರೀರಾಪ್ನವಂತಿ | ಸ್ವರೈರಹಾನಿ | ತದ್ ನಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಶಂಸನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರ, ಆ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನ, ಸ್ವರ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರವಿರುತ್ತವೆ. ನೂರುವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಿವಸ, ಆ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ವಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಾಸಕರು ವ್ಯಂಜನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ರಾತ್ರಿಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹಗಲಿನ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ನೂರು ವರ್ಷದ ಎಲ್ಲ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ನೂರುವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಹರಿಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ ಫಲ ಸಿಗುವುದು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನುಯೋ ದೇವತಾನುಯೋ ಬ್ರಹ್ಮನುಯೋಽನ್ಯತಮಯಃ ಸಂಭೂಯ ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ, ಯ ಏನಂ ನೇದ | ತದ್ ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ | ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ | ತದುಕ್ತವೃಷಿಣಾ 'ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಮಿನ್' ಇತಿ | ಏತದು ಹೈವೋಪೇಕ್ಷೇತೋಪೇಕ್ಷೇತ || ೪ ||

ಇತಿ ನುಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ನೂರು ವರ್ಷದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುವೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು

ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವ ರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ದೃಢವಾಗಿನಂಬಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅವರ ಮೂಲಕ ಹರಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗತ ರೂಪಗಳೆ ಪುರುಷಗತವೂ ದಿನರಾತ್ರಿ ಗತವೂ ಆಗಿವೆ ಮತ್ತು ದಿನರಾತ್ರಿಗತ ರೂಪಗಳೆ ಸೂರ್ಯಗತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠಿಸುವ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ 'ಅಹಂ' ನಾಮಕನಾಗಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಾವಿರ ರೂಪಗಳಿಂದ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿರುವನೋ ಅವನೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಆ ಭಗವಂತನೂ 'ಅಹಂ' ನಾಮಕ, ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಅವನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಬಿಡಲಾರರು. ಅದನ್ನೇ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—'ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠಿಸುವ ಚೇತನರಲ್ಲಿಯೂ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳು, ನೂರುವರ್ಷಗಳ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ.' ಈ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನಾಮಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಜೀವಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ಜೀವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾನತೀಭಿಃ ಋಗ್ವಿಃ ಶಂಸಿತಾಭಿಃ ಪಟ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಅಕ್ಷ-
ರಾಣಿ ಭವಂತಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಹಸ್ರಾದಪಿ ಛಂದಸಃ ಶಾನತ್ಯಃ ಶಂಸನೀಯಾಃ |
ತದಾ ಸಂಪಾದಿತಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಭವತಿ | ತತ್ರ ಯಾ ವ್ಯಂಜನಾಭಿ-
ಮಾನಿದೇವತಾ ಸೈವ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾ
ಸ್ವಾಯಂಭುವೋ ಮನುಃ | ಘೋಷಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾ ಸರ್ವ
ಜೀವಾಭಿಮಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮಾ | ಊಷ್ಮಾಭಿಮಾನೀ ವಾಯುಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವುದೇ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಷ್ಟು ಋಚಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವವೋ ಅಷ್ಟು ಋಚಿಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾರು ವ್ಯಂಜನಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯೋ ಅವನೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು. ಘೋಷಾಕ್ಷರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಸರ್ವಜೀವಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನೆ. ಊಷ್ಮಾಕ್ಷರಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ.

ಇಂದ್ರನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೋನಾಸಕ :

ಭಾಷ್ಯ—ವ್ಯಂಜನಾನಾಂ ಶರೀರಸ್ಯ ಚಾಭಿಮಾನೀ ಮನುಃಸ್ಪೃತಃ |
ಘೋಷಾಣಾಂ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಅಭಿಮಾನೀ ಚತುರ್ಮುಖಃ |
ಊಷ್ಮಾಭಿಮಾನೀ ವಾಯುಶ್ಚ, ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ |
ವಿತೇಷಾಮಧಿಪಂ ನಿಷ್ಣುಂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಂ |
ಉಪಾಸ್ಯೈವ ವಸಿಷ್ಠೋಽಭೂದ್ ವಸಿಷ್ಠಃ, ಶಕ್ರ ಏವ ಚ |
ಏತಾಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಕೌಶಿಕಾಯ ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಚಾದದಾತ್ |
ಏತದ್ವಿದ್ಯಾಬಲೇನೈವ ವಿದ್ಯಾಧೀಶೇನ ಬಂಧುನಾ |
ಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಹೂಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಇಂದ್ರೋ ನಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ |

ಅನುವಾದ—ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿ ಮನು. ಘೋಷ
ಗಳಿಗೂ ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖ. ಊಷ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯು.
ಈ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಜನಾರ್ದನ. ಈ ಮನುಮುಂತಾದ ಅಭಿ
ಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿ ಎಂದೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಮಂತ್ರದ ಪ್ರತಿ
ಪಾದ್ಯ ದೇವತೆ ಎಂದೂ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಯೇ ವಸಿಷ್ಠನು ವಸಿಷ್ಠ
ನೆನಿಸಿದನು. ವಸಿಷ್ಠನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವಾ
ಮಿತ್ರನಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜನಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಬಲದಿಂದಲೇ
ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾದ ಬಂಧುವಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಷಟ್ತ್ರಿಂಶದ್ ರೂಪನಾನ್ ನಿಷ್ಣುರ್ವ್ಯಂಜನೇಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ತಾನ್ಯೇವ ನಿಷ್ಣುರೂಪಾಣಿ ರಾತ್ರೀಣಾಮಧಿದೈವತಾಃ |
ಏಕೈಕಂ ಚ ಸಹಸ್ರಂ ತದ್ ವ್ಯಂಜನೇಷು ಚ ರಾತ್ರಿಷು |
ರೂಪಂ ನಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ಥಿತಂ ವ್ರೂಹ್ಯ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಿಸಹಸ್ರಧಾ |
ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸ್ವರಗಾಢಿ ಹರೇರಪಿ |
ತಾನ್ಯೇವಾಹ್ನಾಂ ದೈವತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯೇವಂ ರಮಾಪತೇಃ |
ಶತಾಬ್ದಾನಾಮಹೋರಾತ್ರದೈವತಾನ್ಯುತ್ತಮಾನಿ ಚ |
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವರ್ಣಾನಾನುಪಿ ಧ್ಯಾತ್ವಾಽಖಿಲಾನ್ಯಪಿ |
ಶತವರ್ಷ ಹರಿಧ್ಯಾನ ಫಲಮಾಪ್ನೋತಿ ಪೂರುಷಃ ||

ಅನುನಾದ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಪ್ರತಿ ಋಚಿಯಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲೂ ಮೂವತ್ತಾರು ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಇರುವನು. ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳೆ ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಾವಿರ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪ್ರತಿ ಋಚಿಯ ಮೂವತ್ತಾರು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಹೊಂದಿ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ರೂಪಗಳಾಗಿ. ನೂರುವರ್ಷಗಳ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಪೇ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳೆ ಹಗಲುಗಳಿಗೂ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಹೀಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಉತ್ತಮ ರೂಪಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಒಡನೆಯೇ ನೂರುವರ್ಷ ಹರಿಧ್ಯಾನಮಾಡಿದ ಫಲವನ್ನು ಉಪಾಸಕನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ಜ್ಞಾತ್ವೈವ ಸಂಪಾದ್ಯ ಬೃಹತೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಕಂ |
 ಜ್ಞಾನಾನ್ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಸಂತತೇ |
 ಸ ಏನ ಮೇ ಮಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪಕಃ |
 ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ಮಯಶಬ್ದೋಽಯಂ ವಕ್ತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದೈವ ಹಿ |
 ಪ್ರಧಾನೋಽಸ್ಯ ಹರಿಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾರೂಪೋಽಧಿದೇವತಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ಯತಂ ಚ ತೇನಾಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಮಯ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಸರ್ವೋತ್ತಮಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ವಿಷ್ಣುರುಕ್ತಃ ಸ ದೇವತಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವಾಚ್ಚ, ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ ಅನ್ಯತಂ ತಥಾ |
 ಏತಾದೃಶಂ ತು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಧಾನಂ ನೇತ್ತಿ ಸರ್ವದಾ |
 ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭಿರ್ಗುಣೈಃ ಸ್ವಸ್ಮಾತ್ ಪರೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸದಾಧಿಕಂ |
 ಪ್ರಜ್ಞಾದೇವಬ್ರಹ್ಮಾನ್ಯತಮಯಃ ಸ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಮಯ ಏನಂ ಸ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನ್ ಕ್ರಮೇಣ ಚ |
 ಏತಿ ನಾರುತಪರ್ಯಂತಾನ್, ನಾರುತೇನ ಚ ಕೇಶನಂ |
 ಸಂಪಾದನಾಚ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಪರತ ಏನ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪಠಿಸಿದರೆ ನಾರಾಯಣ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ ದೇವತಾಮಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಜೀವರ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ

ಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿನಿಸಿದ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನನಗೆ 'ಮಯ' ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವನು ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ. ಇಲ್ಲಿ ಈ 'ಮಯ' ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧಾನತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾರೂಪನಾದ ದೇವೋತ್ತಮ ಹರಿಯು ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಪ್ರಧಾನನಾದುದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಅಮೃತನೂ ದೇವತೆಯೂ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಧಾನ ಎಂದು ತಿಳಿದ ಉಪಾಸಕನು ಬ್ರಹ್ಮಮಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ದೇವತೆ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಮೃತ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂಥ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಧಾನನೆಂದು, ಅಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತಲೂ ಇತರ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಸದಾ ಉತ್ತಮನೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ ದೇವತಾಮಯ ಬ್ರಹ್ಮಮಯ ಅಮೃತಮಯ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಉಪಾಸಕನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಮಯನಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನವರೆಗಿನ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೇಶವನನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ-ಶರೀರನಾಡಿ-ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತ :

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ಹಿ ರಮಾಪತೇಃ |

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಿ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನ ಭೇದತಃ |

ತಾನ್ಯೇವ ಪುರುಷಸ್ಥಾನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ಪುರುಷಸಂಸ್ಥಿತಂ |

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ತಚ್ಚಂಸ್ಯಂ ವ್ಯಜ್ಯತೇ ನ ಹ್ಯತೇ ನರಂ |

ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ತಾನ್ಯೇವಾಹುರ್ನಿಶಾಸು ಚ |

ನಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣಿ ಸೂರ್ಯೇಽಪಿ ತ್ವಹೋರಾತ್ರಂ ಹಿ ಸೂರ್ಯಗಂ |

ತಸ್ಮಾದ್ ಯೋಽಯಮಹಂನಾಮಾ ಸದಾಽಹೇಯತ್ವಹೇತುತಃ |

ಸ ಏವಾಸೌ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಯೋಽಸೌ ಸೂರ್ಯಗತೋ ನಿಷ್ಣುಃ ಸೋಽಹೇಯೋ ಭಾಸ್ಕರಾದಿಭಿಃ |

ಏನಂ ಮನುಷ್ಯಜೀವೇಷು ಸೂರ್ಯಾದಿಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಏಕ ಏನ ಪರೋ ನಿಷ್ಣು ರಿತಿ ಜೀವಸಮೀಪಗಂ |

ಈಕ್ಷೇನ್ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಸರ್ವಜೀವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಂ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅನುನಾದ—ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಗತವಾದ ರಮಾಪತಿಯ ವಿಷ್ವತ್ತರಡು ಸಾವಿರರೂಪಗಳೇ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಪಾಠಕ ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠಿಸ ಬೇಕಾದುದು. ಪಠಿಸುವ ಮಾನವನಿಲ್ಲದೆ ಅದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗದು. ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಆ ವಿಷ್ವತ್ತರಡು ಸಾವಿರ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ ನಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜೀವರೋಳಗಿದ್ದು ಸದಾ ಅವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರದವನಾದ್ದರಿಂದ ಯಾರು 'ಅಹಂ' ನಾಮಕನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಭುವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾರಾಯಣ. ಯಾರು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವನೋ ಆ ವಿಷ್ಣು ವು ಸೂರ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಂನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮನುಷ್ಯ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು ಒಬ್ಬನೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ದೇವನನ್ನೇ ಜೀವರೋಳಿಗೆ ಅವರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಜೀವನಿಯಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ' ಮುಂತಾದವು ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—'ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದೇವ' ಅನಂತರಮೇವ | ನ ಪುನಃ ಕರ್ಮಾಂತರೇಣ ಶರೀರಾರಂಭ ಏವಂನಿದೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯೋ ದೇವತಾಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ಮಯಶಬ್ದೋನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೀನಾಮಪಿ ಪರಸ್ಪರಸಾಮ್ಯೇನ ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯ ಅಧಿಕೃಂಜ್ಞಾತವ್ಯಮಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ |

ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಜ್ಞಾಪಯನ್ನನಿರುದ್ಧಕಃ |

ಪ್ರಜ್ಞೇತ್ಯುಕ್ತೋ, ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ದೇವತೋದಿತಃ |

ಅಮಂ ಕರೋತಿ ಯಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಂ ಯತಂ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪುನಃ ಪುನಃ |

ಸಂಕರ್ಷಣೋನ್ಮೃತಂ ತಸ್ಮಾದ್, ನಾಸುದೇವಸ್ತು ಬೃಂಹಣಾತ್ |

ಜೀವಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿದಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಕಥಿತಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಏವಮೇಕೋಽಪಿ ಭಗವಾಂಶ್ಚ ತುರ್ಥಾ ಸಮುದೀರಿತಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯೇ ||

ಅನುನಾದ—'ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದೇವ' ಎಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೆ, ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಬೇರೆ

ಕರ್ಮದಿಂದ ಶರೀರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೂ ಅಪರೋಕ್ಷವೂ ಬೇಗನೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇತರ ಕರ್ಮದಿಂದ ಶರೀರಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತಡೆ ಉಂಟುಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ ದೇವತಾಮಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ 'ಮಯ' ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವುದು, ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಮಾನರಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

'ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪದಿಂದ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು 'ಪ್ರಜ್ಞಾ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು 'ದೇವತಾ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಮ' ಎನಿಸಿದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ತನ್ನನ್ನೆ ಬಣ್ಣಿಸುವಂಥಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನು 'ಅಮೃತ'ನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿ ನೀಡಿ ಅವರನ್ನು ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಗುಣಪೂರ್ಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನು ಒಬ್ಬನೆ ಆದರೂ ನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೋಪಾಸನೆ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನಕಾರಣ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಸಂಭೂಯ' ಇತ್ಯತ್ರ 'ಸಂ' ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗಾತ್ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸಂಸಾದನಾನಂತರಂ ಭಗವದಾಧಿಕ್ಯಂ ಪುನರಾಧಿಕ್ಯೇನ ಜ್ಞಾಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ |

ಭಗವದಾಧಿಕ್ಯಂ ಅಧಿಕಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ದೇವತಾ 'ಅಪ್ಯೇತಿ' ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ತಾಪ್ನೋತಿ |

ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ಸರ್ಯುಪಾಸನಾತ್ |

ಅಧಿಕ್ಯಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿರತರಾಂ ಹಿ ಪುನಃ ಪುನಃ |

ಸ್ತಾಪ್ನೋತಿ ದೇವತಾಶ್ಚೈವ ಕೇಶವಾಂತಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ತು |

ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ದೇವಾ ಯುಷಯ ಏವ ಚ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಅನುನಾದ—'ಸಂಭೂಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸಂ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದೊಡನೆ ಭಗವಂತನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ

ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದಂತೆಲ್ಲ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳನ್ನು 'ಅಪ್ಯೇತಿ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಾವಿರ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಕೇಶವನ ವರೆಗಿನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಷಿಗಳೂ ಅರ್ಹರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಅಹಂ' ನಾಮಕನು ಭಗವಂತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ಥಿತಾನಿ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣಿ ಪುರುಷೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ ಪುರುಷೈರಹೇಯತ್ವಾದ್ 'ಅಹಂ' ನಾಮಕಾನಿ ಯಾನಿ, ತಾನ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ | ಯಾನ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ, ತಾನ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯಾದಿಭಿರಹೇಯತ್ವಾದ್ 'ಅಹಂ' ನಾಮಕಾನಿ | 'ಏತದೇವ' ಉಕ್ತಂ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸರ್ವದಾ 'ಉಪ' ಸಮೀಪೇ ಈಕ್ಷೇತ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು, ಪುರುಷರಿಂದ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವುಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎನಿಸಿವೆಯೋ ಅವುಗಳೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶರೀರದ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರ ಉತ್ತರಾಯಣದಕ್ಷಿಣಾಯನ ನಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿವೆ. ಯಾವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇವೆಯೋ ಅವುಗಳೇ ಸೂರ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವುಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎನಿಸಿವೆ. 'ಏತದೇವ' ಅಂದರೆ ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ವರ್ಣಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ 'ಉಪ' ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುವಂಥಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಪಸರ್ಗ ನಿರರ್ಥಕವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾತ್ರ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದೋ ವಿವಕ್ಷಿತಃ | 'ಉಪ ಸಮೀಪೇ' 'ಈಕ್ಷೇತೇ'ತಿ ಸಮೀಪೇ ದರ್ಶನವಚನಾತ್ | ನ ಚ ನಿರರ್ಥಕತ್ವಂ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯಾಂಗೀಕರ್ತುಂ ಯುಕ್ತಂ | ನ ಹ್ಯಾರ್ಷೇಷು ವೇದಾದಿಷು ವ್ಯಾಕರಣ

ನಿರುಕ್ತಾದಿಷು ಚ ಉಪಸರ್ಗಾಣಾಂ ನೈಯರ್ಥ್ಯಮಂಗೀಕೃತಂ ಕುತ್ರ
ಚಿತ್ | ಉಕ್ತಂ ಚ ಭಗವತಾ ವ್ಯಾಸೇನ—

‘ನಾನರ್ಥಕಃ ಸ್ವರೋ ವಾಪಿ ವರ್ಣೋ ವಾ ಕುತ್ರಚಿದ್ ಭವೇತ್ |

ಪದಂ ವಾಕ್ಯಂ ಕುತಶ್ಚ, ಸ್ಯಾನ್ನಾಲ್ಪಾರ್ಥಮಪಿ ಕುತ್ರಚಿತ್ ||

ಉಚ್ಚಾರಾದ್ಯರ್ಥಮಪಿ ವಾ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ವರಾದಿಕಂ |

ಮಹಾರ್ಥಮೇವ ಸರ್ವಂ ಹಿ ನೇದೇ ವಾ ನೈದೀಕೇಪಿ ವಾ ||

ಇತಿ | ಸುಕರಂ ಚ ಸರ್ವಪದಾನಾನಾನರ್ಥಕತ್ವಕಲ್ಪನಂ | ಯೈಶ್ಚ
ವಾಕ್ಯೈರರ್ಥವತ್ತ್ವಂ ಪ್ರತೀಯತೇ ತೇಷಾನ್ಮಪಿ ಅನರ್ಥಕತ್ವಮೇವ
ಸ್ಯಾದ್, ವಿಶೇಷಾಭಾವಾತ್ | ನ ಚ ಮಾನುಷವಾಕ್ಯೇನ ನೇದ
ಪದಾನಾನಾನರ್ಥಕ್ಯಂ ಕಲ್ಪ್ಯಂ |

ಅನುನಾದ—ಇಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಉಪ’
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವ ಬಗೆ ಹೇಳಿದೆ.
‘ಉಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.
ಯುಷ್ಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದುದು ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಅಂಗೀ
ಕರಿಸಬಾರದೆಂದೆ ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಸರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—‘ವೇದದಲ್ಲಾಗಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ವರ್ಣವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅನರ್ಥಕವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಪದವೂ ವಾಕ್ಯವೂ ಅನರ್ಥಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದೀತು? ಪಾದಪೂರಣ
ದಿಂದ ಶ್ಲೋಕದ ಉಚ್ಚಾರಣಸೌಕರ್ಯ ಮಾತ್ರಕ್ಕಾಗಿಯಾದರೂ ಸ್ವರಾದಿ
ಗಳಾವುದೂ ಬಳಕೆಯಾದುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿಯೇ ಇರು
ತ್ತದೆ’ ಎಂದು. ‘ಉಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ವ್ಯರ್ಥವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಈಕ್ಷೇತ
ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳನ್ನೂ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸುಲಭ. ‘ಈಕ
ದರ್ಶನಾಂಕನಯೋಃ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದು
ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಯಾವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದು
ತಿಳಿದು ಬರುವುದೋ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅನರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.
ಏಕೆಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಲು ಅವುಗಳೊಳಗೆ
ಅಂಥ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿಗಮನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ,
ನಮ್ಮ ಮತಾಚಾರ್ಯರ ಉಪದೇಶಾನುಸಾರ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು
ಹೇಳುವೆವು ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಮಾನವರು ಹೇಳು
ತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ವೇದದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು.

ಮುಖ್ಯ ಅಭೇದವು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ 'ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ' ಇತ್ಯೇವ ಪೂರ್ಯತೇ | ಪುನಃ 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಇತಿ ವ್ಯರ್ಥಂ | ನ ಹ್ಯಸ್ಯ ತೇನೈಕೈ ತಸ್ಯಾನೇನ ಭೇದಶಂಕಾ ಭವತಿ | ಅಸ್ಯ ತಸ್ಯೇತಿ ಭೇದಾಂಗೀಕಾರೇ ನಾಭೇದೋ ಮುಖ್ಯಃ | ಕಿಂತು ತದಧೀನತ್ವಮೇವಾನ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ, ಸ್ನೇಹವಿಶೇಷೋ ವಾ, ಚೈತ್ರೋ ಮೈತ್ರೋ, ಮೈತ್ರಶ್ಚೈತ್ರ ಇತಿನತ್ | ತತ್ರ ಹ್ಯುಭಯಸ್ನೇಹಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪುನರ್ವಚನಂ ಯುಜ್ಯತೇ | ಅಭ್ಯಾಸಶ್ಚೇ ಹ್ಯೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಷ್ಟಃ | ಅತ್ರ ಹಿ ಪ್ರಯೋಗದ್ವೈವಿಧ್ಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಏಕಪ್ರಕಾರಾ ಬಹುಶೋ ನಾಗಭ್ಯಾಸ ಇತಿೀರಿತಃ |

ಅರ್ಥಾಂತರಾರ್ಥಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಪ್ರಯುಕ್ತೇತಿ ಹಿ ನಿರ್ಣಯಃ |

ಇತಿ ಗಾರುಡೇ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನಾನೇ ಅವನು' ಎಂದರೆ ಸಾಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪುನಃ 'ಅವನೇ ನಾನು' ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯರ್ಥ. ಇವನಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಇವನಿಂದ ಭೇದವಿರಬಹುದೆ ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ತಾನೆ ? 'ಅಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇವನಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಅಭೇದ ಅವನಿಗೆ ಇವನಿಂದ ಅಭೇದವೆಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇವೆ; ಈ ಎರಡು ವಿಧದ ಅಭೇದವನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ,' ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಈ ಅಭೇದವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪತಾದಾತ್ಮ್ಯರೂಪವಾದ ಅಭೇದವಲ್ಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪತಾದಾತ್ಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ರಾಜನೇ ರಾಷ್ಟ್ರ, ರಾಷ್ಟ್ರವೇ ರಾಜ' ಎನ್ನುವಂತೆ ಒಂದು ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಅಧೀನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಚೈತ್ರನೇ ಮೈತ್ರ, ಮೈತ್ರನೇ ಚೈತ್ರ ಎನ್ನುವಂತೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಧಿಕ ಸ್ನೇಹವಿದೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಔಪಚಾರಿಕ ಅಭೇದ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಾರ್ಥಕ. ಅಧಿಕ ಸ್ನೇಹಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ 'ನಾನೇ ಅವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಬಳಿಕವೂ ಇಬ್ಬರ ಸ್ನೇಹವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ 'ಅವನೇ ನಾನು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ ಅಭೇದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಭ್ಯಾಸವೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಲಿಂಗವನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಾಸ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಎರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. 'ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಅಭ್ಯಾಸ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಬೇರೆ

ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿರ್ಣಯ ಎಂದು ಗರುಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಹಂಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಜೀವಪರವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಂಶಬ್ದ ಸ್ಯಾಹೇಯತ್ವಾರ್ಥಕತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇ ನರಾಹೇಯತ್ವಂ ಸುರಾಹೇಯತ್ವಂ ಚೋಚ್ಯತೇ ಇತಿ ನ ನೈಯರ್ಥ್ಯಂ | 'ಅಃ ಇತಿಬ್ರಹ್ಮ, ತತ್ಪ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ' 'ನ ನಾ ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ' 'ತಸ್ಯೋಪ-ನಿಷದಹಂ' ಇತ್ಯಾದೌ ವಿಷ್ಣೋರೇವಾಹೇಯತ್ವೇನಾಹಂನಾಮಕತ್ವ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ | ಅಹಂಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥಕತ್ವೇ 'ಅಹಮಿಮಂ ವಿಜಾನಾತಿ' ಇತಿ ನ ಯುಜ್ಯತೇ | 'ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರಃ | ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ |' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಅಕ್ಷಿಸಂಸ್ಥಿತೋ ಭಗವಾನೇವ ಹೃಹಂಶಬ್ದೋ-ದಿತಃ | ನ ಹಿ ಜೀವಸ್ಯ ಅಕ್ಷಿಣಿ ಪೃಥಕ್ ಶಿರೋ ಬಾಹ್ವಾದಿಕಂ ವಿದ್ಯತೇ | ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಮೇವ ಹಿ ತಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ | ಜಾಗರಿತೇಽಪ್ಯಕ್ಷ್ಯಾದಿಷು ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಹಿತಂ ಭವತಿ ದೀಪಸ್ತುಕಾಶನತ್ |

ಅನುವಾದ—ಅಹಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನರರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನು ಎಂದೂ 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಸುರರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನು ಎಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ಉಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ಅಹಂ' ಎಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ. (ಐತ. ಆರ. 2.3.8) 'ಅಹಂ' ಎನಿಸಿದ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ' 'ಅವನಿಗೇ ಅಹಂ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ರಹಸ್ಯ ನಾಮ (ಬೃ.ಉ. 7.5) ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೆ ಯಾರಿಗೂ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. 'ಅಹಂ' ಎಂದರೆ 'ನಾನು' ಎಂದು ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನಾನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಕೂಡಲಾರದು. 'ಅಹಂ ವಿಜಾನಾಮಿ' 'ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನಬೇಕು. ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗ ವಿದೇಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದು ಬೇರೆ ಯಾವ ಸಮಾಧಾನವೂ ಸಿಗದಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ. 'ಅವನಿಗೆ ಅಹಂ ಎಂಬುದು ರಹಸ್ಯ ನಾಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಹಂ ನಾಮಕನೂ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಭಗವಂತನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೂಃ ಎಂಬುದು ತಲೆ,

ಭುವಃಎಂಬವು ಬಾಹುಗಳು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವವನಿಗೆ ತಲೆ ಕೈಕಾಲುಗಳಿವೆ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಜೀವ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಲೆ ಕೈಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆ ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ತಲೆ ಕೈಕಾಲುಗಳಿವೆ. ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೃದಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜೀವನು ನೆಲೆಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸದಾ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ. ಜಾಗರಾದ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನ ಮಾತ್ರ, ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶ ದಂತೆ. ದೀಪ ಒಂದು ಕಡೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಕಾಶ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡುವಂತೆ ಜೀವ ಪ್ರಕಾಶ ಜಾಗರದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡಿದ್ದರೂ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶ. 'ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಸದಾ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು :

ಭಾಷ್ಯ—'ಅನಸ್ಥಿ ತಿನ್ಯೇಶೇನ್ಯಾದಿತಿಚೇನ್ನಾಭ್ಯುಪಗಮಾದ್ಭೂದಿಹಿ'

'ಗುಣಾದ್ವ್ಯಾಸಲೋಕವತ್' ಇತಿ ಚ ಸೂತ್ರಾತ್ |

ಅನುನಾದ— ಜಂದನದ ಬಿಂದು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಕಡೆ ನಿಂತಿದ್ದರೂ ಅದು ಸಾಂಶವಾದುದರಿಂದ ಅಂಶರೂಪದಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪರಿಮಳ ಉಂಟು ಮಾಡಬಹುದು. ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜೀವನು ನಿರಂಶ. ಸಾಂಶ ನೆಂದರೆ ಅನಿತ್ಯನೆಂದಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇದ್ದು ಅಂಶರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಲಾರ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಂದನ ಬಿಂದುವಿನಂತೆ ದೇವಾದಿ ಜೀವನೂ ಸಾಂಶನೆಂದೇ ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸಾಂಶನೆಂದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯನಾಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಭಿನ್ನಾಂಶಯುಕ್ತನಾದರೆ ಮಾತ್ರ ನಾಶ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. ನಾವು ಜೀವನು ಅಭಿನ್ನಾಂಶಯುಕ್ತನೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಅಂಶರೂಪದಿಂದ ಶರೀರ ದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. 'ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಆತ್ಮನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ (ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನ) ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಒಪ್ಪಿದ್ದೇವೆ, ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ (ಬ್ರ.ಸೂ. 2.3.25) ಅಥವಾ ದೇವಾದಿ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಜೀವನು ನಿರಂಶನಾಗಿದ್ದು ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶದಂತೆ ಚೈತನ್ಯ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕೂಡುವುದ ರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬಹುದು (ಬ್ರ. ಸೂ. 2.3.26)

ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಜಾಗರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನ ಮಾತ್ರ ಉಳ್ಳವೆನೆಂದೆ ಹೇಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಆದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ’ ‘ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡ-
ರೀಕಮೇವಮುಕ್ಷಣೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪ
ಮುಕ್ತಾ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಪಿ ‘ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತದೇವ ರೂಪಂ’ ಇತಿ ಕಥನಾಚ್ಚ |
‘ಸ ಏಷ ಯೇ ಚೈತಸ್ಮಾದ್ ಅರ್ನಾಂಚೋ ಲೋಕಾಸ್ತೇಷಾಂ ಚೇಷ್ಟೇ’
ಇತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಕಥನಾಚ್ಚ | ನ ಹಿ ಕಶ್ಚಿದ್ ಭಿಕ್ಷುಕ್
ಸಾತಾಲಾದ್ಯಧಿಪತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ |

ಅನುನಾದ—‘ಅಹಂ’ ಎಂಬ ರಹಸ್ಯ ನಾಮದಿಂದ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದವನು ಆಯಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನೂ ಅಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಆದಿತ್ಯನೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಯ ಏಷೋಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಎಂದು ಅಕ್ಷಿಸ್ಥ ಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಮೊದಲಿಗೆ ‘ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಹೊಳೆಯುವ ಪುರುಷನಿರುವನು. ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳು ನೀರಲ್ಲಿ ಅರಳಿ ನಿಂತ ಕಮಲದ ದಳದಂತಿವೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥ ಪುರುಷನಿಗೂ ‘ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಸ್ಥಿತವಾದ ಪುರುಷನ ರೂಪವೆ ಈ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥ ಪುರುಷನ ರೂಪ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತ ನಾರಾಯಣನೇ ಈ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥನಾದ ಪುರುಷನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇವನು ಅಧಿಪ್ತಿಯಾಗಿರುವನು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷಿಸ್ಥನು ಜೀವನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಭಿಕ್ಷುಕನೂ ಕೂಡ ಪಾತಾಲಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ.

ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ ಭಗನಾನೇನ ಅಹೇಯತ್ವಾದ್ ಅಹಂನಾಮಾ |
‘ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ’ ‘ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಥುಷ್ಠಾತ್ಮಾ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ
ಜೀನೇಭ್ಯೋ ಭೇದದರ್ಶನಾಚ್ಚ |

ಯಚ್ಚಾಪ್ನೋತಿ ಯದಾದತ್ತೇ ಯಚ್ಚಾತ್ಮಿ ವಿಷಯಾನಿಹ |

ಯಚ್ಚಾಸ್ಯ ಸಂತತೋ ಭಾವಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮೇತಿ ಭಣ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಭಾರತೇ |

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನೇ ಜೀವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು. 'ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಾನೇ ಆ ಸೂರ್ಯ' ಎಂದು ಅಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರನಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಅಗ್ನಿನಿಗೂ ಜ್ಞಾನಪ್ರದ. ಜಂಗಮಕ್ಕೂ ಸ್ಥಾವರಕ್ಕೂ ಆತ್ಮನಿಯಾಮಕ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಿಗೆ ಜೀವರಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಭಗವಂತನು ಸಮಸ್ತ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಭೃತ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಲೋಕದ ಎಲ್ಲ ಶುಭ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಧರ್ಮಗಳು ಸಕಲ ಕಾಲದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆಂದರೆ ಭಗವಂತ.

ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ' ಸ್ತ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯೇವ ಚಾರ್ಥಃ | ಲಯಶ್ಚೇದ' 'ದೇವತಾಸು ಅಪ್ಯೇತಿ' ಇತಿ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ವಿನಾಶಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಃ | 'ಮಯಟ್' ಶಬ್ದಸ್ಯ ಭಗವತ್ ಸ್ತ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾನಂಗೀಕಾರೇ 'ಸಂಭೂಯ ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ' ಇತ್ಯೇತತ್ ಲ್ಯುಪ್ತನ ಯುಜ್ಯತೇ | ಉಪಾಸನಾಯಾಸ್ತು 'ಸಂಸನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದ್' ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಪೂರ್ವಮೇವ ಸಿದ್ಧಿಃ |

ಅನುನಾದ—'ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದರೆ 'ದೇವತಾಸು ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಾಸಕನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವುದೆಂದರೆ ನಾಶವಾಗುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಆತ್ಮವಿನಾಶ ಯಾರಿಗೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಲಾರದು.

'ಬ್ರಹ್ಮಮಯ' ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗುವುದಲ್ಲ. 'ಮಯಟ್' ಶಬ್ದ ಇಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಮಯನು ಆಗಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯಹೊಂದುತ್ತಾನೆ' ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. ಅದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಮೊದಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಮಯ. ಬ್ರಹ್ಮಮಯನು ಆಗುವದೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಮಯನಾದ, ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಹೊಂದಿದ ಉಪಾಸಕನು ಮುಂದೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು

ಹೊಂದುವುದಾಗಲಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವುದಾಗಲಿ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮ ಮಯನು ಆಗಿ ಎಂದರೆ ಐಕ್ಯೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ 'ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ಪಾತ್' 'ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ' ಎಂದು ಮೊದಲೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ 'ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ' ಎನ್ನುವುದು ವ್ಯರ್ಥವು.

ಅಭೀದೋಪಾಸನೆ ಅನರ್ಥಕರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ ಭಿನ್ನನಿರೀಶಂ ಜೀವಾಭೀದೇನ ಯಃ ಸ್ಮರೇತ್ |

ಸ ಯಾತ್ಯಂಧಂ ತನೋ ಘೋರಂ ನಿತ್ಯಾತಿಶಯ ದುಃಖದಂ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ತು ಯೋ ನಿಷ್ಣಂ ಭಿನ್ನಂ ಜಾನಾತಿ ಸರ್ವತಃ ||

ನಿತ್ಯಾನಂದಮಸೌ ಯಾತಿ ನಾಸುದೇವ ಪ್ರಸಾದತಃ |

ಇತ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅತಃ ಸರ್ವವ್ಯತಿರಿಕ್ತಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮಃ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣೋ
ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |

ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧತ್ವಂ ವಕ್ತುಮಾಧ್ಯಾಯಮೂಲತಃ |

ಅಧ್ಯಾಯಾಂತೇ ದ್ವಿರುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯಾವಧಾರಣೇ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ

ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುನಾದ— ಮೊದಲು ಭೇದೋಪಾಸನೆ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅನಂತರ ಐಕ್ಯೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಐಕ್ಯೋಪಾಸನೆ ಅನರ್ಥಕಾರಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—'ಸರ್ವವಿಲಕ್ಷಣನೂ ಲೋಕೇಶರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಶನೂ ಆದ ಹರಿಯನ್ನು ಜೀವನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೆಂದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ನಿತ್ಯ ಮಹಾದುಃಖ ನೀಡುವ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವವಿಲಕ್ಷಣನೆಂದೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ಯಾರು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.'

ಆದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವವಿಲಕ್ಷಣ. ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಸರ್ವಗುಣ ಸಂಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಏತದುಹೈವೋಪೇಕ್ಷೇತೋಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂಬ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಮಯ' ವೆಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಮೊದಲಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಭೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ಪರಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ಕೊನೆ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒತ್ತುಕೊಟ್ಟು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ದ ವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಹೇಳುತ್ತಬಂದಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ದ ವೆಂದು ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಐಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹರಿಃ ಓಂ || ಯೋ ಹ ನಾ ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಚವಿಧಮುಕ್ತಂ
ನೇದ, ಯಸ್ಮಾದ್ಭೇದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಸ್ಯತಿ, ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್ ||

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಯು ಉಕ್ಥನಾಮಕನಾಗಿ ನಾರಾಯಣಾದಿ
ಐದುರೂಪಗಳಿಂದ ಐದು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಸಹಸ್ರವೆಂಬ ಉಕ್ಥದಲ್ಲಿರುವ
ಬಗೆಯನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸರಿಯಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಉಳ್ಳ
ವನು. ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತೂ ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅವನು
ಉಕ್ಥನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ || ಯೋಽಸೌ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ |
ನಿತ್ಯಾತತಗುಣತ್ವಾತ್ ಸ ಆತ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸದಾ ಶ್ರುತ್ |
ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ಪಂಚಧಾಽನಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ |
ಸರ್ವಸ್ಯೋತ್ಥಾಪಕತ್ವಾತ್ ಸ ಉಕ್ಥ ಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
ಬ್ರಹ್ಮತೀಸಹಸ್ರರೂಪೇ ಚ ಸ ಉಕ್ಥೇ ಪಂಚಧಾ ಸ್ಥಿತಃ |
ಪಂಚಭೇದಂ ಹಿ ತಚ್ಚಕ್ಷುಂ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಂ ಚ ಯತ್ |
ಪೂರ್ವಾಪರಂ ತೃಚಾಶೀತ್ಯಾ ಇತಿ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ಹಿ ತತ್ |

ಅನುನಾದ—ಸನಾತನ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ಈ ನಾರಾಯಣದೇವನೆ ಸದಾ ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣಗುಣ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ನಾರಾಯಣನು ನಾರಾಯಣ ನಾರಾಯಣರೂಪದಿಂದ ಐದು ಬಗೆಯಿಂದ ಸದಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಉಕ್ತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪವಾದ ಉಕ್ಥದಲ್ಲಿ ಐದುರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು ಐದುಭಾಗ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಎಂಬತ್ತು ತೃತಿಗಳ ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳು, ಇವುಗಳ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪರ ಭಾಗಗಳಿರಡು. ಹೀಗೆ ಐದು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳದು ಅದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಮೇ ಪಂಚಕಾದ್ ಭಾಗೇ ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ |
 ಯುಕ್ತತ್ರಯಾಶೀತಿಕೇ ಪೂರ್ವೇ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದ ಆತ್ಮಕೇ |
 ವಾಸುದೇವಃ ಸ್ಥಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಯುಗಶೀತಿತ್ರಯೇ ತಥಾ |
 ದ್ವಿತೀಯೇ ಬೃಹತೀಚ್ಛಂದಸ್ಯಸೌ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಯಸ್ಯಾವೇಶಬಲೇನೈವ ಜೀವಃ ಸಂಕರ್ಷಣೋಽಪರಃ |
 ಸೃಥಿನೀಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಸತತಂ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ತನೈಭವಃ |
 ತೃತೀಯಾಯಾಂ ತೃಚಾಶೀತ್ಯಾಂ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸಿ ಕೇಶವಃ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪೀ ಸತತಂ ಸ್ಥಿತೋ ಯಸ್ಯೈವ ಸನ್ನಿಧೇಃ |
 ಕಾಮಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಾಭೂತ್ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ತನೈಭವಃ |
 ಉಕ್ಥಸ್ಯೈವಾಂತ್ಯಭಾಗೇ ತು ಸೋಽನಿರುದ್ಧೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಕಾಮಪುತ್ರೋಽನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯಾಂ ಯದಾನೇಶೇನ ಲಬ್ಧವಾನ್ |
 ಏನಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ನಿಷ್ಣಂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ಥಸ್ಯ ದೇವತಾಂ |
 ಯೋ ನೇದ ಸಮ್ಯಗ್ ನೇತ್ತಾ ಸಃ.....||

ಅನುನಾದ—ಐದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣನಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬತ್ತು ತೃತಿಗಳ ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಗಾಯತ್ರಿ ಯುಚಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸದಾ ವಾಸುದೇವನಿರುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯದಾದ ಬೃಹತೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಯುಚಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂಬ ಜೀವನು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವನ ಆಪೇಶ ಬಲದಿಂದ ಸದಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ಮೂರನೆಯದಾದ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಎಂಬತ್ತು ತೃತಿಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿ ಹರಿ ಸದಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಂತನಾದ ಕಾಮನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆನಿಸಿದ. ಉಕ್ಥದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಿ ಹರಿ ಇರುತ್ತಾನೆ, ಕಾಮಪುತ್ರ ಅನಿರುದ್ಧನು ಅವನ ಆಪೇಶದಿಂದಲೇ ಅನಿರುದ್ಧ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದನು. ಹೀಗೆ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಾದ ದೇವತೆ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸರಿಯಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಉಳ್ಳವನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಪೃಥಿವೀ ನಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತಿರಂಶೀತ್ಯೇಷ ವಾ ಆತ್ಮೋಕ್ತಂ ಪಂಚವಿಧಂ | ಏತಸ್ಮಾದ್ಧೀದಂ ಸರ್ವಮುಕ್ತಿಷ್ಕತಿ | ಏತ-
ಮೇವಾಪ್ಯೇತಿ | ಅಯನಂ ಹ ವೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ |

ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ, ವಾಯು ನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಆಕಾಶನಾಮಕನಾಗಿ ಆಕಾಶ ದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವ, ಅಪ್‌ನಾಮಕನಾಗಿ ಅಪ್ಪಿನಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕನಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಹೀಗೆ ಉಕ್ತನಾಮಕ ನಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿ ಪಂಚರೂಪಿ. ಇವನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಳಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇವನನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತೂ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಹೇಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಮಾನಿಕರಿಗೆ ಅಶ್ರಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ನೈ ಹರೇಃ |

ಸ್ಥಿತಾನಿ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಭಿಧಾನಿ ಚ |

ತದಾನೇಶಾತ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ನಾನು ಭೂತೇಷು ಪಂಚಸು |

ಪೃಥ್ವಿತ್ವಾತ್ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ ಭೂಮೌ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ |

ಬಲಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ನಾಯುನಾಮಾ ಸ ಏವ ಚ |

ನಾಯೌ ಸಂಕರ್ಷಣೋ ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಥಿತಃ, ಆಕಾಶನಾನುಕಃ |

ನ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾದ್ ವಾಸುದೇವಸ್ತು ಸದಾಽಽಕಾಶೇ ಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನಿರುದ್ಧಸ್ತಥೈವಾಪ್ನು ಬಹುರೂಪೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಅನ್ಯಾನಾಮಾ ಸಾಲನಾನ್ನಿತ್ಯಂ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಜ್ಯೋತಿಸಿ ಸ್ಥಿತಃ |

ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಾ ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ ಬಹುರೂಪಃ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಅನುನಾದ—ಹರಿಯು ಆ ರೂಪಗಳೆ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮಕಗಳಾಗಿ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆ ರೂಪಗಳ ಆವೇಶದಿಂದಲೇ ಪಂಚ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮಗಳು ರೂಢವಾಗಿವೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಿವಿನಾಮಕನಾಗಿ ನಾರಾಯಣನು ಸದಾ ಪ್ರಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಲಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಸದಾ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರು ತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವನು ಸದಾ ಆಕಾಶ ದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕವನ್ನು ನಿತ್ಯಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಬಹು ರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತ ಅಪ್ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧನು ಸದಾ ನೀರಿ ನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಬಹುರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತ ಜ್ಯೋತಿಸ್ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಎಲ್ಲ ತೇಜಸ್ಸಿ ನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪಂಚರೂಪ ಧಾರಣೆ ಹರಿಯ ಲೀಲೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದ್ಯಸ್ಯಸ್ಯ ಹರೇಃ ಸರ್ವರೂಪಾಣ್ಯಸ್ಯ ಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ |
ಪೂರ್ಣಾನ್ಯಥಾಪಿ ಚೈಕೈಕರೂಪೇಷು ಸ ಸೃಥಗ್ಗುಣೈಃ |
ವ್ಯವಹಾರಾನ್ ಸೃಥಗ್ ದೇವಃ ಕರೋತೀನ ಹಿ ಲೀಲಯಾ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಸೃಥಗಿವಾಸ್ಯೇತಿ ನಾನು ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಾತ್ಮನಃ |
ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವನಾನ್ಮೋಽಪಿ ವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥಮಿರ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು, ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವೆ. ಆದರೂ ಒಂದೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಣಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಲೀಲೆಯಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣು ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಒಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೆಂಬಂತೆ ರಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪಂಚರೂಪೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಹರೇರ್ನಿತ್ಯಂ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿ ಸೃಭೋಃ |
ಮುಕ್ತೌ ಲಯೇ ಚ ತಂ ಯಾತಿ ಸ ಚ ಸರ್ವಾಶ್ರಯಃ ಪ್ರಭುಃ |
ಯ ಏವಂ ನೇತ್ತಿ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಉಪಾಸ್ಯೇ ಚಾಪರೋಕ್ಷತಃ |
ಸ ಮುಕ್ತಃ ಸಮಜಾತೀನಾಮಾಶ್ರಯಶ್ಚ ಭವಿಸ್ಯತಿ |

ಸ್ವಜಾತೀನಾಮುತ್ಸುಹತಃ ಪದಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ಯೇ ಸುರಾಃ |
ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಾದ್ಯಾಸ್ತೇ ಹಿ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಅಸ್ತಿಸ್ತುಪಾಸನೇ |
ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ಯೋಗ್ಯಮಾಧಿಕ್ಯಮಾಪ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಪ್ರಭುವಾದ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಜಗತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಭು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನಿರಿಸಿದವನು, ಹೀಗೆ ಅವನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅಪರೋಕ್ಷ ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಿರಿಸುವನು. ತಮ್ಮ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರ ನಡುವೆ ಉತ್ತಮರೆನಿಸುವ ಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅರ್ಹರು. ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹತೆ. ಅದರಿಂದ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಉತ್ತಮತ್ವ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಅನ್ನಭೋಜನದಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮಿನ್ ಯೋಽನ್ನಂ ಚಾನ್ನಾದಂ ಚ ನೇದಾ ಹಾಸ್ತಿಸ್ತ-
ನ್ನಾದೋ ಜಾಯತೇ | ಭವತ್ಯಸ್ಯಾನ್ನಂ | ಆಪಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚಾನ್ನಂ |
ಏತನ್ಮಯಾನಿ ಹ್ಯನ್ನಾನಿ ಭವಂತಿ | ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾನ್ನಾದಂ |
ಏತಾಭ್ಯಾಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಅನ್ನಮುತ್ತಿ | ಅವಪನಮಾಕಾಶಃ | ಆಕಾಶೇ
ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಮೋಪ್ಯತೇ | ಅವಪನಂ ಹ ವೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಪರಮಾತ್ಮನ ಐದುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನನಾಮಕವಾಗಿ ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎರಡುರೂಪಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನದ ನಾಮಕವಾಗಿ ಭೋಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆಲ್ಲ ಆಶ್ರಯನಿರಿಸುವನು ಮತ್ತು ಸುಖಿಕರನಿರಿಸುವನು. ಅಪ್ ನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ನಾರಾಯಣ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೇ ಅನ್ನನಾಮಕಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನ್ನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಎರಡು ಭೂತಗಳಿಂದಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಈ ಎರಡು ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತ ವಾಗಿವೆ. ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮತ್ತು ವಾಯುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣರೆ ಅನ್ನದನಾಮಕರು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಾರೀರ

ವಾಯುವಿನಿಂದ ಉದ್ಭವಿತವಾದ ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯ ಬಲದಿಂದ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣರಿಬ್ಬರ ಸನ್ನಿಧಾನ ಬಲದಿಂದ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುತ್ತಾರೆ. ಆಕಾಶ ನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನೇ ಅವಕಾಶ ಪ್ರದ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ನೀಡುವ ಅವಕಾಶ ದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಪ್ರದ ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತತ್ರ ಭೋಕ್ತೃಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ |
 ಭೋಕ್ತೃಶಕ್ತಿಪ್ರದೌ ನಿತ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾರೌ ಚ ವಿಶೇಷತಃ |
 ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತೌ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ |
 ತರ್ಪಕೌ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಂ ತಸ್ಮಾದ್ ಭೋಗ್ಯೌ ನ ಚರ್ಯತಃ |
 ಅವಕಾಶಪ್ರದೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಸುದೇವೋ ನಭಃಸ್ಥಿತಃ |
 ಏವಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ಸದೈವ ತು |
 ಅವಕಾಶಪ್ರದಃ ಸೋಽಪಿ ಸ್ವಜಾತೀನಾಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ |
 ಭೋಕ್ತಾ ಚಾಪ್ಯಾಯಕಶ್ಚೈವ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದತಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಾದ್ಯಾಃ ಸ್ವಜಾತೀಶಪದಯೋಗ್ಯಾ ಅಮುಷ್ಯ ಚ |
 ಯೋಗ್ಯಾ ಉಪಾಸನಸ್ಯ ಸ್ಯುಸ್ತದನ್ಯೇ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಕೇ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆ ಐದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಭೋಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿರುವರು. ಅವರು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೋಕ್ತೃಗಳಿಗೆ ಭೋಗಶಕ್ತಿ ನೀಡುವವರು. ತಾವೂ ಭೋಕ್ತೃಗಳಾಗಿರುವವರು. ಅವರೆ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪರಾಗಿ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವರು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಭೋಗದ ತೃಪ್ತಿ ನೀಡುವವರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವರು ಅನ್ನ ನಾಮಕರು ಹೊರತು ಉಣಲು ಯೋಗ್ಯರೆಂದಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವಕಾಶ ಕೊಡುವವನು. ಹೀಗೆ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾರು ಸದಾ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದ ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಪ್ರದನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಭೋಗವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವರಿಗೂ ಸುಖಪ್ರದ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತಮ್ಮ ಜಾತಿಯವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಉತ್ತಮರೆನಿಸುವ ಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಹರು. ಬೇರೆಯವರು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರು.

ಸ್ಥಾನರಗಳು ಜಂಗಮಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನ್ನ :
 ಉಪನಿಷತ್ — ತಸ್ಮಿನ್ ಯೋಽನ್ನಂ ಚಾನ್ನಾದಂ ಚ ನೇದಾ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನಾದೋ
 ಜಾಯತೇ । ಭವತ್ಯಸ್ಯಾನ್ನಂ । ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋಽನ್ನಂ । ಪ್ರಾಣ-
 ಭೃತೋಽನ್ನಾದಂ । ಓಷಧಿವನಸ್ಪತೀನ್ ಹಿ ಪ್ರಾಣಭೃತೋಽದಂತಿ ।
 ತೇಷಾಂ ಯ ಉಭಯತೋದಂತಾಃ ಪುರುಷಸ್ಯಾನುನಿಧಾಂ
 ವಿಹಿತಾಸ್ತೇಽನ್ನಾದಾಃ । ಅನ್ನಮಿತರೇ ಪಶವಃ । ತಸ್ಮಾತ್ ತ ಇತರಾನ್
 ಪಶೂನ್ ಅಧೀನ ಚರಂತಿ । ಅಧೀನ ಹ್ಯನ್ನೇಽನ್ನಾದೋ ಭವತಿ । ಅಧೀನ
 ಹ ಸಮಾನಾನಾಂ ಜಾಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ ॥ ೧ ॥

ಐದು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದರೂಪಗಳನ್ನು ಯಾರು
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ
 ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚು ಭೋಗ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಹರಿಯ
 ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಸುಖಕರನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಓಷಧಿ
 ನಾಮಕನಾಗಿ ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತಿ ನಾಮಕನಾಗಿ
 ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧ ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಅನ್ನನಾಮಕರು. ಉಸಿರಾಡುವ ದೇವ
 ಮಾನವಾದಿ ಜಂಗಮ ಜೀವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವ
 ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಗಳೇ ಅನ್ನಾದನಾಮಕಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಓಷಧಿ
 ವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ಉಸಿರಾಡುವ ಜಂಗಮ ಜೀವರೆಲ್ಲ ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ
 ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ
 ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಜಂಗಮ ಜೀವರಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು
 ಲೀಲೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವು. ಜಂಗಮ ಜೀವ
 ರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಹಲ್ಲುವವಡೆಗಳಿರುವ, ಪುರುಷನಾಮಕ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಶಾಯಿ
 ನಾರಾಯಣನ ಸದೃಶ ಆಕಾರ ಉಳ್ಳ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಕಾರದಿಂದಿರುವ
 ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೆ ಅನ್ನಾದ ನಾಮಕರು. ಅವರು ತಾವು ಭೋಗಿಸುವುದು
 ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತರಾದ ದೇವ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಂದಲೂ
 ಭೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರುಷಾಕಾರ ಜೀವಿಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಪಶು
 ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಆಕಾರದಿಂದಲೇ ಇರುವ ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಅನಿರುದ್ಧರೂ ಅನ್ನ
 ನಾಮಕರು. ಸ್ವತಃ ಲೀಲೆಯಿಂದ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಾಗುವರು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ
 ಸುಖ ನೀಡುವರು. ಭೋಕ್ತೃಗಳಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರ ಸನ್ನಿಧಾನ
 ವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಜಂಗಮ ಜೀವಿಗಳು ಬೇರೆ ಪಶು ಜೀವಿಗಳ
 ಮೇಲೇರಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಭೋಕ್ತೃಗಳಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು

ಪಶು ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರನ್ನೇರಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ; ವಸ್ತುತಃ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅನ್ನಾದ ನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅನ್ನನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇರಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವವನು ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರ ನಡುವೆ ವಾಹನವೇರಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ.

ವಿನರಣೆ—ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ತೀರ್ಥಿಯ ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ ಟೀಕೆಗಳೆರಡೂ 'ಅಧೀವ ಹಿ ಸಮಾನಾನಾಂ ಚರತಿಯ ಏವಂ ವೇದ' ಎಂದು ಮೂಲಪಾಠನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಅನುವಾದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ.

ಧಾಸ್ಯ—ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಜಂಗಮೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತೌ |
 ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌತು ಸ್ಥಾನರಾಂತರ್ಗತೌ ಪ್ರಭೌ |
 ತತ್ರಾಪ್ಯಾಕಾಶಗೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಸುದೇವೋ ನಿರಂಜನಃ |
 ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಭರಣಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಭೃನ್ನಾಮ ತದ್ಧರೇಃ |
 ನ ಹೃನ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಭರ್ತಾಸ್ತಿ ತಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
 ಓಷಣಾಚ್ಚ ನಿಧಾನಾಚ್ಚ ಸ ಏನೌಷಧಿನಾಮಕಃ |
 ವನನೀಯಸತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸ ಏವ ಹಿ ವನಸ್ಪತಿಃ |
 ಅನ್ನೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತೃಪ್ತಿದತ್ವಂ ತಸ್ಯಾದೃತ್ವಮಹೀಷ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಕರ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಜಂಗಮರಾದ ಭೋಕ್ತೃ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೋಗಶಕ್ತಿ ನೀಡುವರು ಮತ್ತು ತಾವೂ ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರು ಸ್ಥಾನವರವಾದ ಭೋಗ್ಯ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಭೋಗದ ತೃಪ್ತಿ ನೀಡುವರು. ಆ ಸ್ಥಾನವರ ಜಂಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಕಾಶಾಂತರ್ಗತನಾದ ದೋಷರಹಿತ ವಾಸುದೇವನೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವಕಾಶ ಪ್ರದನು. ಜೀವರನ್ನೂ ಅವರ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಸದಾ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಹರಿಗೆ 'ಪ್ರಾಣಭೃತ್' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಜೀವರನ್ನೂ ಅವರ ಪ್ರಾಣ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುವವರಿಲ್ಲ. ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸುಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಹರಿಯೇ ಓಷಧಿನಾಮಕನು. ಲೋಕಸೇವ್ಯರಾದ

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವನೆ 'ವನಸ್ಪತಿ'. ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದು ತೃಪ್ತಿ ನೀಡುವುದೆ ಅವನು ಅನ್ನಸೇನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನಾಗಿರುವುದೂ ಅವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣ.

ವಿನರಣೆ—'ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತತ್ರ ಭೋಕ್ತೃಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ 'ಭೋಕ್ತೃಶಕ್ತಿಪ್ರದೌ ನಿತ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾರೌ ಚ ವಿಶೇಷತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಓದಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುರುಷಸ್ಯ ಹರೀರ್ಯೇ ತು ಸದಾಽಽ ಕಾರೇಣ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ದೇವಗಂಧರ್ವಮರ್ತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತೇಷು ಸಂಕರ್ಷಣೋ ಹರಿಃ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಶ್ಚ ಸ್ಥಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಪುರುಷಾಕೃತಿರೇವ ತು |
 ತೌ ಭೋಕ್ತಾರೌ ಚ ಭೋಗ್ಯಾನಾಂ ಭೋಜಕಾನಖಿಲಸ್ಯ ಚ |
 ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತು ತಥಾನ್ಯಪಶುಸು ಸ್ಥಿತೌ |
 ನೃಷಧಾಶ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ತೃಪ್ತಿದಾನಖಿಲಸ್ಯ ಚ |
 ನಾಹನೋಪಾನಹಾದೀನಾಮಾರೋಧಾರೋ ನರಾದಯಃ |
 ಯತಃ ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚೈವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ |
 ತತಸ್ತಯೋರ್ಹಿ ಸಂಚಾರ ಉಪರೀವ ಭವಿಸ್ಯತಿ |
 ಆಕಾಶಗೋ ವಾಸುದೇವಃ ಸಂಚಮೋಽತ್ರಾಪ್ಯುಪಾಸ್ಯತೇ |
 ನಾಹನಾದಿಯುತೋ ಮುಕ್ತೌ ಭವೇದೇತದುಪಾಸಕಃ |
 ಇತ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ದೇವ ಗಂಧರ್ವ ಮಾನವರು ಮುಂತಾಗಿ ಯಾರು ಯಾರು ಪುರುಷರೂಪಿ ಹರಿಯ ಆಕಾರದಿಂದ ಸದಾ ಇರುವವರೂ ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹರಿಯು ಪುರುಷಾಕಾರನಾಗಿಯೇ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ಅವರು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಭೋಗ ಉಂಟುಮಾಡುವವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರು ಬೇರೆ ಪಶುಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದ ಆಯಾ ರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ ನೀಡುವವರು. ಸಂಕರ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಎತ್ತು ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದ ವಾಹನಗಳನ್ನೇರುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಆ ಪಶುಗಳ ಚರ್ಮದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದ ಪಾದರಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರ ಸಂಚಾರ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರಿಗಿಂತ ಮೇಲೆ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಐದನೆ ರೂಪವಾದ ಆಕಾಶಾಂತರ್ಗತ ವಾಸುದೇವ

ರೂಪವೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವಕಾಶಪ್ರದವೆಂದು ಉಪಾಸ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರ ನಡುವೆ ವಾಹನಾದಿ ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದ ಪ್ರಕರಣ ಭಗವತ್ಪರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಶಬ್ದಾಚ್ಚ ನ ಭೂತನಾತ್ರನುತ್ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ನ ಚ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಉಪಚಾರಾರ್ಥೋಽಂಗೀಕರ್ತವ್ಯೋ ವಿರೋಧಾಭಾವೇ | ಸರ್ವ ನಾನುವತ್ತ್ವಂ ಚ ಭಗವತಃ ಶ್ರುತ್ಯೈವೋಪಸಾದಿತಂ ಪೂರ್ವತ್ರ | ನಪ ನೀರೋಮಕರಣಾವಕಾಶಪ್ರದಾನಬೀಜವರ್ಧನೇಷ್ವಿತಿ ಧಾತುಃ |

ಅನುವಾದ—'ಪೃಥಿವೀ ವಾಯುರಾಕಾಶಃ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚ ಭೂತಗಳು ಮಾತ್ರವೆ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿದೆ. 'ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶರೀರವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರೋಪಾದಾನವಾದ ಪಂಚಭೂತ ಗಳೆಂಬ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಥವಾ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವೆವು' ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನೆಂಬ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ವಿರೋಧವೇನಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಕೂಡದು. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತವಾಚಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಮಾತ್ಮಪರತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವು ಬಾಧಕ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ತಾವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತೇ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ.

'ಆವಪನಮಾಕಾಶಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಾಮಕವಾಸುದೇವನು ಅವಕಾಶಪ್ರದ ನೆಂದು ಐತರೇಯಸಂಹಿತಾವಚನವು ಅರ್ಥೈಸಿದುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ವಪ ಧಾತು ಕೂದಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸುವುದು, ಅವಕಾಶಕೊಡುವುದು, ಬೀಜ ಬಿತ್ತಿ ಬೆಳೆಸುವುದು ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ.

ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ ಪರಕೀಯರಿಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚಕೇ ಯೋಽನ್ನಮನ್ನಾದಂ ಚ ವೇದ ಸೋಽಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವಜಾತಿಯೂಥೇ ವಿಶೇಷೇಣಾನ್ನಾದ ಆ ಜಾಯತೇ ಹ, 'ತಸ್ಮಿನ್ ವೇದ' 'ಅಸ್ಮಿನ್ ಆ ಜಾಯತೇ' ಇತಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ಪುನಃ ಪುನಃ ವಿಶೇಷಣಾತ್ | ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಸ್ವಜಾತಿ ಸನ್ನಿಧಾನಾಚ್ಚ ಸ್ವಜಾತಾನಿತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ |

ಅನುನಾದ—‘ತಸ್ಮಿನ್’ ಎಂದರೆ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚಕದ ನಡುವೆ ಯಾರು ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ‘ಅಸ್ಮಿನ್’ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೋಗ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ತಸ್ಮಿನ್’ವೇದ ‘ಅಸ್ಮಿನ್’ ಆ ಜಾಯತೇ’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದರೆ ಸಮಾನಜಾತಿಯವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ತಸ್ಮಿನ್ ಯೋಽನ್ನಂ ಜಾನ್ನಾದಂ ಚ ವೇದಾ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನಾದೋ ಜಾಯತೇ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ‘ಪಂಚಭೂತಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಪಂಚಭೂತಗಳ ನಡುವೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದನಾಗುತ್ತಾನೆ’. ಎಂದು ಪರಕೀಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ‘ಆಪರ್ದಪೃಥಿವೀ ಜಾನ್ನಂ’ ‘ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋನ್ನಂ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ತಸ್ಮಿನ್’ ಎಂದರೆ ಭೂತಪಂಚಕದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎರಡನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅದೇ ಅರ್ಥಹೇಳುವುದು ಉಚಿತ. ಆದರೆ ಎರಡನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ತಸ್ಮಿನ್’ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಉಪನಿಷತ್ತು ‘ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರಾಣಭೃತ್’ ಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂದರೆ ಭೂತ ಪಂಚಕವಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪಪಂಚಕವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪೃಥ್ವಿಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆಯಾದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪ ಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ‘ತಸ್ಮಿನ್’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಏಕಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಅಸ್ಮಿನ್ ಆಜಾಯತೇ’ ಎಂಬುದೂ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅಸ್ಮಿನ್’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಎರಡೂಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥಕತ್ವ ಉಚಿತ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿ’ ಎಂದೂ ಎರಡನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹದಲ್ಲಿ’ ಎಂದೂ ಪರಕೀಯರು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಎರಡನೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲೂ ‘ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿ’ ಎಂದೆ ಅರ್ಥೈಸಿ ಏಕಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ತರುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪೃಥ್ವೀಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ, ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ‘ತನ್ನ ಸಮಾನಜಾತಿಯವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲೂ ‘ಅಸ್ಮಿನ್’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಾರ್ಥಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಉಪಾಸಕನ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು

ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲೂ 'ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ' 'ಸಮಾನಾನಾಂ ಜಾಯತೇ' ಎಂದು ತನ್ನ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಸಮಾನಜಾತಿಯವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಯನಂ ನಿಷ್ಕೋ ರೂಪಂ ಯತ್ ಪುರುಷಾಭಿಧಂ ।

ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸ್ತದಾಕಾರೌ ನೃಷು ಸ್ಥಿತೌ ।

ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತು ಪಶ್ಚಾಕಾರೌ ಪಶುಸ್ಥಿತೌ ॥

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ । ಗುಣವೈಶೇಷ್ಯಾಭಾವೇನ ವಾಹನಾದಿಷು ಚರಣ ಮಾತ್ರಾದ್ 'ಅಧೀನ ಚರಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಾನಿನಶಬ್ದಃ ।

ಅನುನಾದ—'ಪುರುಷಸ್ಯಾನುವಿಧಾಂ ವಿಹಿತಾಃ' ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಕಾರದಂತೆ ಆಕಾರಉಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಹರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಕಾರಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಆಕಾರದಂತೆ ಆಕಾರ ಉಳ್ಳವರು ದೇವಗಂಧರ್ವ ಮಾನವಾದಿಗಳೇ ಆಗ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹರಿಯ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯಾದ ಪುರುಷನಾಮಕ ರೂಪ ಒಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಕಾರರು ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು. ಅವರು ಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷಸ್ಯಾನುವಿಧಾಂ ವಿಹಿತಾಃ ಎಂದರೆ ಮಾನವಾದಿಗಳೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರು ಮಾತ್ರ ಪಶುಗಳ ಆಕಾರದಿಂದ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಅಧೀನ ಚರಂತಿ' 'ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ' ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವು ವಾಹನ, ಇನ್ನೊಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವು ಅದನ್ನೇರಿ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತಹುದು. ಆದರೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಹನ ಸಂಚಾರ ಮಾತ್ರವಿದೆ ಹೊರತು ಒಂದು ವಾಹನ, ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಚರಿಸುವಂಥಹುದೆಂಬ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ತೋರಿಕೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಇವಶಬ್ದವಿದೆ.

ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರಿ ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಯ ಆತ್ಮಾನಮಾನಿಸ್ತರಾಂ ನೇದ । ಅಶ್ನುತೇ ಹಾವಿ-
ಭೂಯ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋ, ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚ ಸ್ರಾಣಭೃತ್ । ಸ
ಆತ್ಮಾನಮಾನಿಸ್ತರಾಂ ನೇದ । ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಷು ಹಿ ರಸೋ ದೃಶ್ಯತೇ ।
ಚಿತ್ತಂ ಸ್ರಾಣಭೃತ್ಸು । ಸ್ರಾಣಭೃತ್ಸು ತ್ವೇವಾನಿಸ್ತರಾಮಾತ್ಮಾ । ತೇಷು

ಹಿ ರಸೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ ಚಿತ್ತಮಿತರೇಷು | ಪುರುಷೇ ತ್ವೇನಾವಿಸ್ತರಾ
ನೂತ್ನಾ | ಸ ಹಿ ಸೃಜ್ಞಾನೇನ ಸಂಪನ್ನತಮಃ | ವಿಜ್ಞಾತಂ ವದತಿ,
ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸಶ್ಯತಿ, ವೇದ ಶ್ವಸ್ತನಂ | ವೇದ ಲೋಕಾಲೋಕೌ |
ಮರ್ತ್ಯೇನಾನ್ಯತಮೋಪ್ಸತಿ | ಏನಂ ಸಂಪನ್ನಃ | ಅಥೇತರೇಷಾಂ
ಸತೂನಾಂ ಅಶನಾಹಿಸಾಸೇ ಏವಾಭಿವಿಜ್ಞಾನಂ | ನ ವಿಜ್ಞಾತಂ ವದಂತಿ,
ನ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸಶ್ಯಂತಿ, ನ ವಿದುಃ ಶ್ವಸ್ತನಂ, ನ ಲೋಕಾಲೋಕೌ | ತ
ಏತಾನಂತೋ ಭವಂತಿ | ಯಥಾಪ್ರಜ್ಞಂ ಹಿ ಸಂಭವಾ || ೨ ||

ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ
ಸ್ವಭಾವಾನುಸಾರ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಲೆ ಪ್ರಕಟನಾಗುವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಪ್ಪದಿ
ವನಸ್ಪತಿಗಳು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು
ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಟನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ನಾರಾಯಣ ತಾನೆ
ತನ್ನನ್ನು, ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರ ಪ್ರಕಟನಾದವನೆಂದು,
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ. ಇತರರು ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು
ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ ದ್ರವಪದಾರ್ಥದ ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಒಪ್ಪದಿವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತ
ವಿರುವುದೂ ಕಂಡಿದೆ. ಒಪ್ಪದಿವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ
ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವಪದಾರ್ಥೋತ್ಪತ್ತಿಯೂ
ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ, ಚಿತ್ತವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಒಪ್ಪದಿವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವು ಕಂಡು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಧಿಕ
ವಾಗಿ ಪ್ರಕಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಪಶುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬುದ್ಧಿ
ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. ಅವನು ಆಲೋಚಿಸಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಲೋಚಿಸಿ
ನಿರ್ಣಯ ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ನಾಳೆಯದನ್ನು ಇಂದೆ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗ
ನರಕಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮರ್ತ್ಯದಿಂದಲೆ ಅಮೃತತ್ವ ಸಾಧಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪಶುಗಳಿಗಿಂತ ಮಾನವ ಹೆಚ್ಚು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿ.
ಪಶುಗಳಿಗೆ ಹಸಿವುನೀರಡಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಲೋಚಿಸಿ
ಮಾತನಾಡಲಾರವು. ಆಲೋಚಿಸಿ ನಿರ್ಣಯ ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾರವು. ನಾಳೆಯದನ್ನು
ಇಂದು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರವು. ಸ್ವರ್ಗನರಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲಾರವು. ಅವು
ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಇರುವುವು. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳು ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವದ
ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—‘ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸು ಚಿತ್ತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸುಬುದ್ಧಿ ಅಹಂಕಾರ ಚಿತ್ತ ಚೇತನಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಧದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಚಿತ್ತ ಎಂದರೆ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಮನಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರ. ಇದು ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರತು ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಇಂದ್ರಿಯವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ‘ಗೀತಾತ್ ಪ್ರಷ್ಟಫಲಾವಾಪ್ತಿಃ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಗತವಾದೀತು. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವಜನಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜ್ಞಾನಾದಿ ತಾರತಮ್ಯವೇ ಕಾರಣವೆಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವೈಷಮ್ಯಾದಿ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗಿದೆ,

ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಆನಿರ್ಭಾವಂ ತಾರತಮ್ಯಾದ್ ಯೋ ನೇದ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |

ಸ ತಸ್ಯೈವ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರೀತಿಯೋಗಾದ್ ಭವಿಸ್ಯತಿ |

ಸ್ಥಾನರಂ ಜಂಗಮಂ ಚೈವ ಭೂಯಸ್ತೇನಾಶ್ಚತೇ ಹರಿಃ |

ಅವಿಭೂತಸ್ತೇಷು ಸದಾ, ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವ ಚ |

ತಾರತಮ್ಯಾತ್ ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಕೇಶವಃ |

ನೇತ್ರೈಕ ಏವ, ವಿಷ್ಣೋರ್ಯದ್ ವಿಶೇಷಾನೇಶನಂ ಸದಾ |

ಜಂಗಮೇಷು ಚ ವೃಕ್ಷೇಷು ನೈವ ತಾದೃಕ್ ಶಿಲಾದಿಷು |

ತಸ್ಮಾದ್ ವೃಕ್ಷಾದಿಷು ರಸಶ್ಚಿತ್ತಂ ಚಲನವತ್ಸು ಚ |

ದೃಶ್ಯತೇ ನ ಶಿಲಾದ್ಯೇಷು ಸನ್ನಿಧಿರ್ನ ಹಿ ತಾದೃಶೀ |

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕಟನಾಗುವನೆಂದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶೇಷಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯು ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ಥಾವರ ಹಾಗೂ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನೊಬ್ಬನೆ ತನ್ನನ್ನು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವವನೆಂದು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ. ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಿಶೇಷ ಆಪೇಕ್ಷಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಶಿಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸ ಮತ್ತು ಚಿತ್ತ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಿಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವಷ್ಟು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸನ್ನಿಹಿತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಶಿಲಾದ್ಯೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಭಾರದಾಢ್ಯಾದಿ ಕಾರಣಂ |

ನೈವ ಚಿತ್ತಾದಿಕಸ್ಯಾತೋ ವೃಕ್ಷಾದ್ಯಾ ಉತ್ತಮಾಸ್ತತಃ |

ವಿಶೇಷೋಽಯಂ ಪದಾರ್ಥಾನಾಂ, ನ ತು ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಥಂಚನ |

ಯತ್ರ ವಿಷ್ಣುರ್ಗುಣಾಧಿಕ್ಯಂ ದರ್ಶಯೇದ್ ನಸ್ತು ತದ್ ವರಂ |

ಗುಣಪೂರ್ಣೋ ಹಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |

ವೃಕ್ಷೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಿಕಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಜಂಗಮೇಷು ಪ್ರಕಾಶಿತಃ |

ತೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪುರುಷೇ ವಿಷ್ಣುರ್ಗುಣಾಧಿಕ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಶಿಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರ ದಾಢ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಿತ್ತಾದಿಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ. ಈ ತಾರತಮ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳದೆ ಹೊರತು ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳದ್ದಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವನೋ ಆ ವಸ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಸನಾತನನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವತಃ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ವೃಕ್ಷಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಕಟನಾಗುವನು. ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವನು, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯ 'ಆತ್ಮಾನಂ' ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ 'ಆವಿಸ್ತರಾಂ' ಆವಿರ್ಭಾವ ತಾರತಮ್ಯೇನ ವೇದ ಸ 'ತಸ್ಯ' ವಿಷ್ಣೋರೇವ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ತದೀಯ-ತ್ವೇಽಪಿ ಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ತದೀಯತ್ವವಿಶೇಷಣಂ | ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋ ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚ ಸ್ರಾಣಭೃತ್ ತತ್ ಸರ್ವಂ ಶಿಲಾದಿಭ್ಯೋ ಭೂಯಸ್ತ್ವೇನ ತೇಷ್ವಾವಿರ್ಭೂತೋಽಶ್ನುತೇ ಭಗವಾನ್ | ಸ ಏವ ಚ ನಾರಾಯಣಃ ಸನ್ಯುಕ್ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಆವಿಸ್ತರಾಂ ವೇದ | 'ಅನ ಚೇಷ್ವಾಯಾಂ' ಇತಿ ಧಾತೋಶ್ಚೇಷ್ವಾವತ್ತ್ವಮೇವ ಸ್ರಾಣಭೃತ್ವಂ ಪಶ್ಚಾದೀನಾಂ | ಜ್ಞಾನಾನುಸಾರೇಣ ಹ್ಯುತ್ಪತ್ತಯಃ ಸಂಭವಾಃ ||

ಅನುನಾದ—ಯಾರು 'ಆತ್ಮಾನಂ' ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, 'ಆವಿಸ್ತರಾಂ' ಆವಿರ್ಭಾವ ತಾರತಮ್ಯಉಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು 'ತಸ್ಯ' ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯೆ. ಎಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣು ಸಂಬಂಧಿಗಳೇ ಆದರೂ, ಪ್ರಿಯನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಸಂಬಂಧಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ನೀಡಿದೆ. 'ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳು, ಎಲ್ಲ ಜಂಗಮ

ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ, ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭೂತ ನಾಗಿ, ಭಗವಂತ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆ ನಾರಾಯಣನೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರ ಪ್ರಕಟನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ. ಆನ ಎಂಬ ಧಾತು ಶಾರೀರಿಕ ಜಲನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನುಸಾರ ಶಾರೀರಿಕ ಜಲನೆ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದೇ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ ಎನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಇದು ಕೇವಲ ಪಶು ಮುಂತಾದ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಸಂಭವಾಃ' ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪೂರ್ವಜ್ಞಾನಕರ್ಮಾನುಸಾರವೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಐಶ್ವರ್ಯ ಬಂದಾಗ ಭಗವಂತನನ್ನು ಮರೆಯಲಾಗದು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಸಮುದ್ರಃ ಸರ್ವಂ ಲೋಕಮತಿ ಯದ್ಧ ಕಿಂಚಾಶ್ಚುತೇತೈನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಯದ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಮಶ್ಚುತೇತೈನಂ ಮನ್ಯತೇ | ಯದ್ಯಮುಂ ಲೋಕಮಶ್ಚುವೀತ, ಅತೈನೈನಂ ಮನೇತ |

ಪಶುಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನಿಹಿತನೆಂದು ಉಕ್ತ ನಾದ ಈ ಭಗವಂತನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನೆನಿಸಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿರೂಪ ಪುರುಷನು ಈ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾದರೂ ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆದರೂ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೆ ಬಗೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಪವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಹರಿಯನ್ನು ತನಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಬಗೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೇ ಬಗೆಯಬೇಕು.

ಧಾಸ್ಯ—ಯೋಽಸ್ಮಿನ್ ಪುರುಷೇ ಸಶ್ವಾದಿಭ್ಯ ಅಧಿಕೈನ ಸನ್ನಿಹಿತೋ ಭಗವಾನ್ ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಸಮುದ್ರಃ, ಸಮುದ್ರಿಕೋನೈಭ್ಯಃ | ಸ ಜೀವೋ ಯದ್ಯಪಿ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪೋ ಭವತಿ | ಸರ್ವ ಲೋಕಾನತೀತ್ಯ ಯತ್ಕಿಂಚಿದಲೌಕಿಕಂ ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯಮಪ್ಯಶ್ಚುತೇ | ತಥಾಪಿ ತಂ 'ಏನಂ' ಆತ್ಮಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ವಿಷ್ಣುಂ 'ಅತೈವ ಮನ್ಯತೇ' ಅಧಿಕಮೇವ ಮನ್ಯತೇ | ಸ್ವಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಚ | ಮುಕ್ತೋಽಪಿ ನ ತೇನ ಸಾಮ್ಯಂ ತದ್ಭಾವಂ ನಾ ಮನ್ಯತೇ | 'ಕೃಷ್ಣೋ ಮುಕ್ತೈರಿಜ್ಯತೇ ನೀತಮೋಹೈಃ' 'ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ' 'ಅಮೃತಸ್ಯೈವ ಸೇತುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕ್ಯಾಚ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವನೋ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಆ ಭಗವಂತನು

‘ಸಮುದ್ರ’ ಅನ್ಯರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಪಶುಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನ ಪಾತ್ರನಾದ ಜೀವನಾದ ಪುರುಷನು ಯದ್ಯಪಿ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಒಂದು ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಅವನು ‘ಏನಂ’ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ‘ಅತ್ಯೇವ ಮನ್ಯತೇ’ ತನಗಿಂತಲೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತನಾದರೂ ಭಗವಂತನಿಂದ ತನಗೆ ಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಅಭೇದವನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಮೋಹರಹಿತರಾದ ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಕೃಷ್ಣನು ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.’ ‘ವಿಷ್ಣು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಆಶ್ರಯನು’. ‘ಈ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಚನಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಮುಕ್ತರಿಂದ ಆರಾಧ್ಯನಾಗಿರುವನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಇದೆ ಎಂದು ‘ಯದ್ಧಕ್ಕಿಂಚಾಶ್ನತೇ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಹ’ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಂದ್ರಪದವಿ ಪ್ರಿಯವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದ್ಯಪಿ ದೇವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಂ ತದ್ಯೋಗ್ಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಪುರ್ವದಾತಿ, ತದಸ್ಯಶ್ನುವೀತ್ಯೇವ | ಬಹುಗಣಿಕಾದಿಸರಿವಾರರೂಪಂ ಅಶುಚೀದಂ ಪದಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾಪಹ್ನುವೀತ | ‘ಏನಂ’ ಭಗವಂತಂ ‘ಅತಿಮನ್ಯೇತ್ಯೇವ’ ಸರ್ವಥಾ ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಚ ಅಧಿಕಮೇನ ಮನ್ಯೇತ | ಯದ್ಯಮುಂ ಲೋಕಂ ‘ಅಶ್ನತೇ’ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ, ‘ಅಶ್ನುವೀತ’ ಭುಂಜೀತ |

ಅನುನಾದ—ಯದ್ಯಪಿ ದೇವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ‘ಅಶ್ನುವೀತ’ ಕೊಡಬಹುದು. ಆದನ್ನೂ ‘ಅಶ್ನುವೀತ್ಯೇವ’ ಭೋಗಿಸಲೆ ಬೇಕು. ಬಹುವೇಶ್ಯಾದಿಪರಿವಾರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಅಶುಚಿಯಾದುದು ಈ ಪದವಿ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಒಲ್ಲೆ ಎನ್ನಬಾರದು. ‘ಏನಂ’ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ‘ಅತಿಮನ್ಯೇತ್ಯೇವ’ ತನಗಿಂತಲೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೆ ಬಗೆಯ ಬೇಕು. ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ‘ಅಶ್ನತೇ’ ಹೊಂದಬಹುದು. ಆಗ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗಸುಖವನ್ನು ‘ಅಶ್ನುವೀತ’ ಅನುಭವಿಸಬೇಕು ಹೊರತು, ಅಹಂಕಾರ ಪಡಬಾರದು. ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ತನಗಿಂತಲೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವೀಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯೇಽಪಿ ನಿಷ್ಣೋರಾಧಿಕ್ಯಂ ಸತ್ಪುರುಷೋ ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧತಾನ್ನ ಪೃಥಗುಕ್ತಂ | ಅತಿಶಬ್ದಾತ್ ‘ಯದ್ಧ

ಕಿಂಚ' ಇತಿ ಪ್ರಥಮೋಕ್ತೋ ಮೋಕ್ಷ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತೇರಲ್ಪತ್ವಾತ್, ಮೋಕ್ಷೇ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ 'ಅತಿಮನ್ಯತೇ' ಇತಿ ಸಿದ್ಧವಚನಮೇವ ಕೃತಂ | ಸ್ವರ್ಗಾದಿಪ್ರಾಪ್ತೇರಧಿಕೈಶ್ಚರ್ಯಾತ್ 'ಭಗವತ್ಸಮೋಹಂ, ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ ಇತಿ ನಾ ಮಂತುಂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ-ರಸ್ತೀತಿ 'ಅತ್ಯೇನೈನಂ ಮನ್ಯೇತ' ಇತಿ ಸಾವಧಾರಣ ವಿಧಿಃ |

ಅನುನಾದ—ಪೃಥಿವೀಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯ ದೊರೆತರೂ ಸತ್ತುರುಷನು ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವೇಳಿಲ್ಲ. 'ಸರ್ವಂ ಲೋಕಂ ಅತಿ' ಎಂದು ಅತಿ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ಧ ಕಿಂಚ' ಎಂದು ಮೊದಲಿಗೆ ಹೇಳಿದುದು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ, ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವು ಅಲ್ಪಸಂಪತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಅತಿಮನ್ಯತೇ' ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಸ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವು ಮಹಾ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸಮನೆಂದೂ ಅವನೇ ತಾನೆಂದೂ ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಂಭವ ಉಂಟೆಂದೆ 'ಅತ್ಯೇನೈನಂ ಮನ್ಯೇತ' 'ಭಗವಂತನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು' ತಿಳಿಯಲೇ ಬೇಕು' ಎಂದು ಅವಧಾರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತು ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಕಾಮಮಾತ್ರಂ | 'ಮನು ಅವಬೋಧನೇ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ | ನ ಹ್ಯವಬೋಧ ಏವ ಕಾಮಃ | ಅನ್ಯಥಾ ರಾಜ್ಯಂ ಜಾನನ್ನಪಿ ರಾಜ್ಯಕಾಮ ಇತಿ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ 'ಮನ್ಯತೇ' 'ಮನ್ಯೇತ' ಇತಿ ದ್ವಿವಿಧಃ ಪ್ರಯೋಗಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಪಕ್ಷೇ ಯುಜ್ಯತೇ | ನ ಚ ಸರ್ವ ಲೋಕಮತೀತ್ಯಾಶ್ಚತೋ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತೇರನೃತ್ರ ಕಾನೋ ವಿದ್ಯತೇ | ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಕಂ ಚ ಮುಕ್ತಿಂ ವಿನಾ ನಾನ್ಯತ್ | ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೈರಮುಕ್ತೈರಪಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವೇನ ಚಿಂತ್ಯ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |

ಅನುನಾದ—'ಅತ್ಯೇನಮನ್ಯತೇ' ಎಂದರೆ 'ವಿಷ್ಣು ದೊರೆತರೂ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿ ಇನ್ನೂ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂದರೆ ಕಾಮನೆಯೆಂದೆ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮನು ಎಂದರೆ 'ತಿಳಿಯುವುದು' ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ತಿಳಿಯುವುದೆ ಕಾಮನೆಯಲ್ಲ ತಾನೆ ? ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನೂ ರಾಜ್ಯಕಾಮನೆ ಉಳ್ಳವನೆಂದಾದೀತು.

ಮತ್ತು 'ಮನ್ಯತೇ' 'ಮನ್ಯೇತ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯ ಪ್ರಯೋಗ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದು. 'ಮನ್ಯತೇ' 'ಬಯಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತ ವಾದೀತು. ಬಯಕೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗದುದರಿಂದ 'ಮನ್ಯೇತ' 'ಬಯಸಬೇಕು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ ಅಯುಕ್ತವಾದೀತು. ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ತೊರೆದು ಅಲೌಕಿಕ ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವಿಷಯಭೋಗ ದಲ್ಲಿ ಕಾಮನೆಯೂ ಇರಲಾರದು. ಎಲ್ಲ ಲೋಕದ ಭೋಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾದುದು ಮುಕ್ತಿ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇರುವುದೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತ ರಿಂದಲೂ ಅಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಉಪಾಸ್ಯನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಪಂಚವಿಧಃ | ತಸ್ಯ ಯದುಷ್ಠಂ ತಜ್ಞೋತಿ |
ಯಾನಿ ಖಾನಿ ಸ ಆಕಾಶಃ | ಅಥ ಯಲ್ಲೋಹಿತಂ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ರೇತಸ್ತಾ
ಆಸಃ | ಯಚ್ಛರೀರಂ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ | ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ ಸ ವಾಯುಃ |
ಸ ಏಷ ವಾಯುಃ ಪಂಚವಿಧಃ, ಪ್ರಾಣೋಽಪಾನೋ ವ್ಯಾನ ಉದಾನಃ
ಸಮಾನಃ | ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋರೇವ ನಿವಿಷ್ಟಾಃ,
ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಗ್ನಿಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಹೃನ್ಮನಸಾಯಂ ಏತಾ
ಅಪಿ ಯಂತಿ |

ಅನುನಾದ—ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವ ಶ್ರೀಹರಿ ಪುರುಷ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣ ವಾಗಿರುವುದೇ ಅಗ್ನಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿದ್ದಾನೆ. ಕಿವಿ ಮೂಗು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಒಳಗಿನ ಅವಕಾಶವೆ ಆಕಾಶ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನಿದ್ದಾನೆ. ರಕ್ತ ಕಫ ರೇತಸ್ಸುಗಳೆ ಅಪ್ಪು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಪ್ನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನಿದ್ದಾನೆ. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಅಸ್ಥಿ ಮುಂತಾದ ಶರೀರ ಭಾಗವೆ ಪೃಥಿವಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣವೆ ವಾಯು, ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಈ ವಾಯು ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ ವ್ಯಾನ ಉದಾನ ಸಮಾನಗಳೆಂದು ಐದು ವಿಧ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವೆ ಉತ್ತಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಭೂತಗಳಿಂದಾಗುವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಶ್ರೋತ್ರ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳೆಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದವರು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಟರೆ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುರುಷಸ್ಥ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಪಂಚರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಜ್ಯೋತಿರಾದೌ ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ |
 ಸ ಏವ ಚ ಪುನರ್ನಾಯೌ ಪಂಚಧಾವಸ್ಥಿತಃ ಸೃಭುಃ |
 ಪ್ರಾಣಾದಿರೂಪೇ ವಸತಿ ಹ್ಯನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪನಾನ್ |
 ಅನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸೃಭುಃ |
 ವಾಸುದೇವೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪಂಚರೂಪ ಇತಿ ಕ್ರಮಾತ್ |
 ಪಂಚರೂಪೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಯಸ್ಮಾದ್ ವಾಯೌ ನಿಶೇಷತಃ |
 ಸ್ಥಿತಸ್ತೇನ ಚ ಪಾದಿಭ್ಯೋ ವಾಯುರೇನ ನಿಶಿಷ್ಯತೇ |
 ಅತಃ ಏವ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪಾ ಮನಃಪದಯಃ |
 ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಪ್ರಾಣಮನ್ಸಹಿ |

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪುರುಷ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ಪಂಚ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪಂಚರೂಪ ನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ಪ್ರಾಣಾದಿ ರೂಪನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪವುಳ್ಳವ ನೆಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವ ನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಒೀಗೆ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಭಗವಂತನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಧಾನ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಿಗಿಂತ ವಾಯುವು ಉತ್ತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವನ್ನೇ ಸದಾ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅವನು ಶರೀರದಿಂದ ತೊಲಗಿದರೆ ಅವನನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಇವರೂ ತೊಲಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ನಿವರಣ—ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಗಿಂತ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವೆಂದು ಹೇಳಿ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ವಾಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಹೇಳಿ ದುಂದು 'ಆಕಾಶಾದ್ ವಾಯುಃ' ಎಂದು ಆಕಾಶವು ವಾಯುವಿಗೆ ಜನಕವೆಂದಿದ್ದರೂ ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಧೀನರಾದ ಶೇಷಾದಿಗಳ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವೆಂದು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸ್ವರೂಪ ಮನಃಪದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೇ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವೀಮಯಂ ಮನಸ್ತತ್ರ ಶೇಷವೀಂದ್ರಶಿವೇಂದ್ರಕಾಃ |
 ಕಾಮಾನಿರುದ್ಧಾ ದೇವಗುರುರ್ಮನೋದೇವಾಃ ಸಚಂದ್ರಕಾಃ |
 ಶ್ರೋತ್ರಮಾಕಾಶರೂಪಂ ಚ ಮಿತ್ರಧರ್ಮಜಲಾಧಿಪಾಃ |
 ಕುಬೇರಶ್ಚ ದಿಶಾಂ ದೇವಾಃ ಶ್ರೋತ್ರದೇವಾ ಇತಿ ಕೃತಾಃ |
 ಜ್ಯೋತೀರೂಪಂ ತಥಾ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುರ್ದೇವೋ ರವಿಃ ಸ್ಪೃತಃ |
 ಕಿಂಚಿತ್ತೇಜೋಯುತಾ ನಾಕ್ಶ್ತ್ರ ನಿಶೇಷೇಣ ತ್ವಬಾಹ್ನಿಕಾ |
 ಉಪಜೇಯತೇ ತತಃ ಸಾಂದ್ವಿಸ್ತದಭಾನೇ ಚ ಶುಷ್ಯತಿ |
 ತೃಷಿತಸ್ಯ ಹಿ ನಾಗೇವ ಪೂರ್ವಂ ಮಂದಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
 ನಾಗೇವತೇ ತತೋ ವಹ್ನಿರುಮಾ ಚಾಹಿ ಪ್ರಕೀರ್ತತೇ |
 ಚಕ್ಷುಷ್ಷಮಗ್ನೇಃ ಶ್ರೋತ್ರತ್ವಂ ಚಂದ್ರಸ್ಯಾಹಿ ಸಹೋಚ್ಯತೇ |
 ಸ್ವಾಹಾಯಾ ಅಹಿ ನಾಕ್ಶ್ತ್ರಂ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯ ಮನಃಸ್ಥಿತಿಃ |
 ದ್ವಿತೀಯಮೇತದಾಸ್ಥಾನಂ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣತಃ |
 ಶೇಷವೀಂದ್ರಶಿವಾದೀನಾಂ ಮನ ಆದಿಸ್ವರೂಪಿಣಾಂ |
 ಆಶ್ರಯೋ ನಾಯುರೇನೈಕಸ್ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು 'ಅನ್ನಮಯಂ ಹಿ ಸೋಮ್ಯ ಮನಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯನುಸಾರ ಪೃಥಿವೀಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದಾದುದು. ಶೇಷ ಗರುಡ ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ಕಾಮ ಅನಿರುದ್ಧ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಇವರು ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ಶ್ರೋತ್ರವು ಆಕಾಶರೂಪವಾದುದು. ಮಿತ್ರ ಯಮ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಕುಬೇರ ಎಂಬ ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಶೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ತೇಜೋರೂಪ ವಾದುದು. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಸೂರ್ಯ. ಸ್ಪೃಶ್ಚ ಲ್ಪಾಂಶ ತೇಜೋಯುಕ್ತವಾದರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜಲಾತ್ಮಕ ವಾಕ್. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೀರಿನಿಂದ ಅದು ಪುಷ್ಟಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದಾಗ ಒಣಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬಾಯಾರಿದವನಿಗೆ ವಾಗಿದ್ರಿಯವೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಕ್ಷೀಣ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿಯರು ವಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿತ್ವವೂ, ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಶೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿತ್ವವೂ, ಸ್ವಾಹಾದೇವಿಗೆ ಮಂತ್ರಾಭಿಮಾನಿತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿತ್ವವೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಲಕಾಭಿಮಾನಿತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿತ್ವವೂ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಿಂದ ಈ ವಿರಚನೆಯದೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆ. ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಶೇಷ ಗರುಡ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಾಯು ಒಬ್ಬನೆ ಆಶ್ರಯ. ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣ ಆಶ್ರಯ.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ನಾಚಶ್ಚಿತ್ತಸ್ಯೋತ್ತರೋತ್ತರಿಕ್ರಮೋ ಯದ್ಯಜ್ಞಃ |
 ಸ ಏಷ ಯಜ್ಞಃ ಪಂಚವಿಧಃ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾ,
 ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನಿ, ಪಶುಃ, ಸೋಮಃ | ಸ ಏಷ ಯಜ್ಞಾನಾಂ
 ಸಂಪನ್ನತನೋ ಯತ್ ಸೋಮಃ | ಏತಸ್ಮಿನ್ ಹ್ಯೇತಾಃ ಪಂಚವಿಧಾ
 ಅಧಿಗಮ್ಯಂತೇ, ಯತ್ ಪ್ರಾಕ್ ಸವನೇಭ್ಯಃ ಸೈಕಾ ವಿಧಾ, ತ್ರೀಣಿ
 ಸವನಾನಿ, ಯದ್ ಉರ್ಧ್ವಂ ಸಾ ಪಂಚವಿಧಾ || ೩ ||

ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ತಾರ
 ತಮ್ಯ ಕ್ರಮದಿಂದ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞ ನೆರವೇರುತ್ತದೆ.
 ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ, ಪಶು, ಸೋಮ
 ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. ಸೋಮವೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಸೋಮದಲ್ಲಿಯೂ
 ಐದು ಭಾಗಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಸವನಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡುವ
 ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ಒಂದು ಭಾಗ. ಮೂರುಸವನಗಳು ಮೂರು ಭಾಗಗಳು.
 ಸವನಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಸೇರಿದರೆ ಅದು ಐದನೆ
 ಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ
 ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾಗಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ, ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಹೋಮಿಸುವುದೇ
 ಸೋಮಯಾಗ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ, ನಾಲ್ಕುದಿನಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ
 ಉಪಸತ್ ಮುಂತಾದ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಐದನೆ ದಿನ ಪ್ರಾತಃ
 ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ಅದು ಮುಗಿ
 ದೊಡನೆ ತೃತೀಯ ಸವನ ಎಂದು ಮೂರು ಸವನಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಬೇಕು.
 ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸ ಹಿಂಡಿ ಹೋಮಿಸುವುದು. ಈ ಮೂರುಸವನಗಳಾದ
 ಬಳಿಕ ಅವಭೃಥೇಷ್ಟ ಉದಯನೇಷ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಯಾಗಗಳನ್ನು ಉತ್ತ
 ರಾಂಗವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಅವು
 ಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ನಾರಾಯಣ
 ಎಂಬ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ ವಾಯುವಶಾನಾಂ ಹಿ ನಾಕ್ಶಿತ್ತಾದಿಸ್ವರೂಪಿಣಾಂ |
 ದೇನಾನಾಂ ಕ್ರಮವೃತ್ತಿಭ್ಯೋ ಜಾತೇ ಯಜ್ಞೇಽಪಿ ಕೇಶವಃ |
 ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕೇ ನಿತ್ಯಂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪಕಃ |
 ಪಂಚಧಾನಸ್ಥಿತಃ ಸೋಮೋ ಪಂಚರೂಪೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಸವನತ್ರಯಾತ್ ಪೂರ್ವಕೇ ಚ ಸವನತ್ತಿತಯೇ ಪರೇ |
 ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪೇಣ ಕ್ರಮೇಣೈವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
 ತಮೇತಂ ಪರಮಂ ನಿಷ್ಕಂ ಮುಕ್ತೋಽಪ್ಯತೈವ ಮನ್ಯತೇ |
 ಅಧಿಕಂ ಹ್ಯೇವ ತಸ್ಮಾತ್ ತಂ ಮನ್ಯೇತಾನ್ಯೋಽಪಿ ಸರ್ವದಾ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಚ | ಪಂಚರೂಪ ಭಗವದ್ಧ್ಯಾನಾರ್ಥಮೇವ ಚೈತತ್ ಪಂಚ-
 ವಿಧತ್ವಂ ಸರ್ವತ್ರೋಕ್ತಂ ||

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಶರಾದ ವಾಕ್ ಚಿತ್ತ ಆದಿಗಳೆ ಅಭಿ
 ಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದಂಟಾಗುವ ಕ್ರಮಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ
 ಯಾಗಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಕೇಶವನು ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ
 ರೂಪನಾಗಿ ಐದು ಬಗೆಯಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸವನತ್ರಯದ
 ಪೂರ್ವಾಂಗದಲ್ಲಿ, ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿ, ಅದರ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ—ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ
 ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚರೂಪನಾದ ಹರಿ. ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮ
 ನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಕ್ತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಸಾರಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪಂಚರೂಪನಾದ
 ಭಗವಂತನ ಧ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೀಗೆ ಪಂಚವಿಧತ್ವವು ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ತೋಮ ಸಾಮ ಚಿತಿ ಛಂದಸ್ಸು ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪೋಪಾಸನೆ:

ಉಪನಿಷತ್—ಯೋ ಹ ನೈ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞಂ ನೇದ. ಅಹನ್ಯಹರ್ದೇನೇಷು
 ದೇವಂ ಅಧ್ಯಾಹ್ನಂ ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್ | ಏಷ ನೈ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೋಽ-
 ಹನ್ಯಹರ್ದೇನೇಷು ದೇವೋಽಧ್ಯಾಹ್ನಃ, ಯದ್ ಏತನ್ಮಹದುಕ್ಥಂ |
 ತದ್ ಏತದ್ ಪಂಚವಿಧಂ | ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶಂ ಸಪ್ತದಶಂ ಏಕ-
 ವಿಂಶಂ ಪಂಚವಿಂಶಂ ಇತಿ ಸ್ತೋಮತಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ರಥಂತರಂ
 ಬೃಹದ್ ಭದ್ರಂ ರಾಜನಂ ಇತಿ ಸಾಮತಃ | ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಣಿಗ್
 ಬೃಹತೀ ತ್ರಿಷ್ಪುಬ್ ದ್ವಿಪದಾ ಇತಿ ಛಂದಸ್ತಃ | ಶಿರೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಶ್ಚ-
 ಉತ್ತರಃ ಪಶ್ಚಃ ಪುಚ್ಛಂ ಆತ್ಮಾ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ |

ಅನುನಾದ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾಗಿ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಹರ್ನಾಮಕ
 ನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವನಾಮಕನಾಗಿ ಹಾಗೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸ್ತೋಮ ಸಾಮ
 ಚಿತಿ ಛಂದಸ್ ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವ ಭಗವಂತ
 ನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಆಯಾ ಹೆಸರುಗಳು ಹೇಳುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ

ಹೊಂದಿದ್ದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವ ಈ ಭಗವಂತನೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಅಹರ್ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಭಗವಂತನೆ ಸ್ತೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಪಂಚವಿಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ತೋಮವು ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶ ಸಪ್ತದಶ ಏಕವಿಂಶ ಪಂಚವಿಂಶ ಎಂದು ಐದುವಿಧ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿ ಭಗವಂತನೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮವು ಗಾಯತ್ರ ರಥಂತರ ಬೃಹತ್ ಭದ್ರ ರಾಜನ ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ಛಂದಸ್ಸು ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಬೃಹತೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ದ್ವಿಪದಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಧ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ಚತಿಯು ಶಿರಸ್ಸು ಬಲಭಾಗ ಎಡಭಾಗ ಕೆಳಭಾಗ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಎಂದು ಐದು ಭಾಗ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವೇ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನೆಂದು ಸ್ಥಾನ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞನಾಮಾನಂ ಯಾಜ್ಯತ್ವಾತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
ಅಧಿರೂಢಂ, ತಥಾಹಸ್ಸು ಚಾಹರ್ನಾಮಾನಮೇವ ತು |
ಅಹಾರ್ಯತ್ವಾದ್ಧಿ, ದೇವೇಷು ದೇವಂ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವತಃ |
ಏನಂ ಚ ಸರ್ವನಾಮಾನಂ ಸರ್ವೇಷು ಸ್ಥಿತಮುಚ್ಯತಂ |
ಸ್ತೋಮಾದಿಷು ಚ ಯೋ ವೇದ ಸ ಸನ್ಯಗ್ವಿದಿತಿ ಶ್ರುತಃ |
ಯ ಏಷ ಉಕ್ತನಾಮಾಸೌ ಸರ್ವೋತ್ಥಾಪನಕೋ ಹರಿಃ |
ಮಹಾಂಶ್ಚ ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಸಹಸ್ರಬೃಹತೀಸ್ಥಿತಃ |
ಅಹರಹ್ನಾಂ ಸ, ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಯಜ್ಞೋ, ದೇವಾಧಿಕೋಽಪಿ ಸಃ |
ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪೇಣ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪಂಚಧಾ ಸ್ಥಿತಃ |
ಸ್ತೋಮ ಸಾಮ ಚಿತಿ ಚೈವಃ ಶಸ್ತ್ರೇಷ್ವಪಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |
ಏಕೈಕಮೇವ ತದ್ ರೂಪಂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚಕಂ |

ಅನುವಾದ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿರುವನು, ಯಾರಿಗೂ ಅಪಹರಿಸಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಅಹಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದ್ದೋತನಾದಿಗುಣ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ದೇವನಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವನು, ಹೀಗೆ ಸ್ತೋಮಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುವ ಸರ್ವಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದು

ಆ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಸ್ತೋಮಾದಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕ ನಾಗಿರುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಅಚ್ಯುತನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಈ ಹರಿ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ನಾದುದರಿಂದ ಉಕ್ಥನೆನಿಸಿಯೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮಹತ್ ಎನಿಸಿಯೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅಹಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಹಸ್ತ್ವಪ್ರದ, ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞತ್ವಪ್ರದ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ದೇವತ್ವಪ್ರದನಾಗಿದ್ದು ದೇವೋತ್ತಮನೂ ಅವನೆ. ಅವನು ಸ್ತೋಮ ಸಾಮ ಚಿತಿ ಛಂದಸ್ಸು ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪದಿಂದ ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪವು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚ ರೂಪಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಪಂಚಕೃತ್ವಃ ಪ್ರಸ್ತೌತಿ, ಪಂಚಕೃತ್ವ ಉದ್ಗಾಯತಿ, ಪಂಚ-
ಕೃತ್ವಃ ಪ್ರತಿಹರತಿ, ಪಂಚಕೃತ್ವ ಉಪದ್ರವತಿ, ಪಂಚಕೃತ್ವೋ ನಿಧನ-
ಮುಪಯಂತಿ | ತತ್ ಸ್ತೋಭಸಹಸ್ರಂ ಭನತಿ | ಏನಂ ಹ್ಯೇತಾಃ
ಪಂಚವಿಧಾ ಅನುಶಸ್ಯಂತೇ, ಯತ್ ಸ್ರಾಕ್ ತೃಚಾಶೀತಿಭ್ಯಃ ಸೈಕಾ
ವಿಧಾ, ತಿಸ್ರಃ ತೃಚಾಶೀತಯಃ, ಯದ್ ಊರ್ಧ್ವಂ ಸಾ ಪಂಚಮಿಾ |**

ಸಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ರೂಪವು ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಐದರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ರೂಪವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಐದು ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಸ್ತಾವವನ್ನು ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಗೀಥವನ್ನೂ ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿ ಹಾರವನ್ನೂ ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉಪದ್ರವವನ್ನೂ ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಿಧನವನ್ನೂ ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಭಗವಂತನ ಅನಂತರೂಪಗಳು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಸ್ತೋಭಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಆಗಿವೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಐದುಭಾಗಗಳು ಹೀಗೆ ಪರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ—ತೃಚಾಶೀತಿಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲಿನದು ಒಂದು ಭಾಗ. ಬಳಿಕ ತೃಚಾಶೀತಿಗಳು ಮೂರು ಭಾಗಗಳು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂದಿನದಾದ ಐದನೆ ಭಾಗ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಈ ಐದುಭಾಗಗಳಿಂದಲೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ವಿನರಣಿ—ಸ್ತೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮರಸವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಪ್ರಸ್ತೋತ್ಯ ಪ್ರತಿಹರ್ತ್ಯಗಳಿಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ರಾಗ ಬದ್ಧವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ

ಹಾಡು ಮುಗಿದ ಬಳಿಕ ಸೋಮರಸದ ಹೋಮ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಡುವ ರಾಗವೆ ಸಾಮ. ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಉದ್ಗ್ರೇಹ ಪ್ರತಿಹಾರ ಉಪದ್ರವ ನಿಧನ ಎಂದು ಐದು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಐದು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಸಾಮವನ್ನು ಒಂದು ತೃತೀಯಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಮೂರು ಋಚಿಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ, ಮೂರು ಬಾರಿ ಹಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅನೇಕಬಾರಿ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಹಾಡಿದರೆ ಅದು ಸ್ತೋತ್ರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆವೃತ್ತಿಯ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ತೋಮವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆವೃತ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನ ಆರ್ಭವಪವಮಾನ ಉಕ್ಥ್ಯ ಮೋಡಶಿ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿವೆ. ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶ ಸಪ್ತದಶ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸ್ತೋಮಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚದಶ ಸ್ತೋಮ. ಅಂದರೆ ಒಂದು ತೃತೀಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಮವನ್ನು ಮೂರುಬಾರಿ ಹಾಡುವಾಗ ಆ ತೃತೀಯ ಋಚಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಬಾರಿ ಸಾಮಗಾನವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲನೆಬಾರಿ ತೃತೀಯಲ್ಲಿ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಆ ತೃತೀಯ ಮೊದಲಿನ ಋಚಿಯನ್ನೂ, ಎರಡನೆ ಬಾರಿ ಹಾಡುವಾಗ ಎರಡನೆ ಋಚಿಯನ್ನೂ, ಮೂರನೆ ಬಾರಿ ಹಾಡುವಾಗ ಮೂರನೆ ಋಚಿಯನ್ನೂ ಮೂರು ಮೂರು ಬಾರಿ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಉಳಿದುವನ್ನು ಒಂದೊಂದೆ ಬಾರಿ ಹಾಡಿದಾಗ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಬಾರಿ ಆ ಸಾಮವನ್ನು ಆ ತೃತೀಯಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಪಾಠವಾದ ಬಳಿಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೋಮಿಸಿ ಹೋಮ ಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುನಃ ಶಸ್ತ್ರಪಾಠ ಮಾಡಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಹೋತೃ ವೈತ್ರಾವರುಣ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕರೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಾಮಗಾನವಿಲ್ಲದೆ ಪರಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಇದುವೆ ಶಸ್ತ್ರ, ಆಜ್ಯ, ಪ್ರಉಗ, ವೈಶ್ವದೇವ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಶಸ್ತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗಾಂಗವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿದೆ.

ಸ್ತೋಮಗಳು ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶ ಸಪ್ತದಶ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಸಾಮಗಳೂ ಗಾಯತ್ರ ರಥಂತರ ಬೃಹತ್ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಟ್ರಿಕ್ ಬೃಹತೀ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕ. ಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಆಜ್ಯ ಪ್ರಉಗ ಮುಂತಾಗಿ ಅನೇಕವೆ. ಕೇವಲ ಐದೇ ಅಲ್ಲ. ಅದರೂ ಭಗವಂತನ ಪಂಚರೂಪೋಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಸ್ತೋಮಸಾಮಾದಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಐದನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಋಚಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಡಿಮೆ ಎನಿಸಬಹುದು. ಆಗ ಆ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು 'ಹಾ' 'ಉ' ಮುಂತಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಭರ್ತಿ

ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂಥ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯರ್ಥಾಕ್ಷರಗಳು, ಅಂದರೆ, ಮಂತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವಂಥ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳದ ಅಕ್ಷರಗಳೆನ್ನುವುದು ರೂಢಿ. ಆದರೆ ಪರ್ಣಸಮನ್ವಯ ಅಥವಾ ಅಕ್ಷರಸಮನ್ವಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವವುಗಳೇ. ನಿರರ್ಥಕಗಳಲ್ಲ.

ಸಾಮದ ಐದು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪವು ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ಇದೆ ಎನ್ನಲು ಉಪನಿಷತ್ತು ಒಂದು ಕಾರಣ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಏನೆಂದರೆ, ಸಾಮದ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಐದೈದು ಬಾರಿ ಯುಕ್ತಿಜರು ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವೂ ಐದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದ್ದು ಆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿವೆ ಎನ್ನಲು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೆ ಬಾರಿ ಹಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಷ್ಟಹಿ ನಿಭುಃ ಪಂಚಧೈವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಪ್ರಸ್ತಾವಾದೀನ್ ಪಂಚಕೃತ್ವಸ್ತಸ್ಮಾದೇವ ಪ್ರಕುರ್ವತೇ |

ಪಂಚರೂಪಂ ತಮೇನೈಕಂ ಸ್ತೋತುಮೇವ ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ |

ತತ್ರ ಯೇ ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಾ ಬಹುಕೋಟಿಯಃ |

ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಕ್ ತೇಽಹಿ ನಿಷ್ಕೋಃ ಸ್ರಾದುರ್ಧಾವಾನ್ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ |

ಅನುನಾದ—ಆ ಪ್ರಭು ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬನೆ ಪಂಚರೂಪಾತ್ಮಕನಾಗಿರುವ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳನ್ನು ಐದು ಬಾರಿ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಾಮಗಾನದಲ್ಲಿರುವ ಬಹು ಕೋಟಿ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಸಹಸ್ರನಾಮನ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ ಸಹಸ್ರಂ ತತ್ ಸರ್ವಂ |

ಈ ಸ್ತೋಭಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೂಪವು ಅನಂತ.

ಈ ಸ್ತೋಭ ಸಹಸ್ರವೂ ಅನಂತ. ಜಾತಿವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಹುಕೋಟಿಯ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅನಂತ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತವಾಗಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೂಪವು ಅನಂತ.

ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಅನಂತ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪರಿಮಿತವೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅನಂತರೂಪಪ್ರತಿಪಾದನಾಶಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನಂತವೆ.

ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳು ಹೇಳುವ ಸಹಸ್ರರೂಪವನ್ನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಸಹಸ್ರನಾಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಅನಂತವೆ. ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳೂ ಅನಂತ. ಅದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಅನಂತ. ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳು ಗಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸಾವಿರವೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಅನಂತರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಅನಂತವೆ.

ಈ ಸಾವಿರ ನಾಮಗಳು ಅನಂತರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಂತವಾಚಕವಾದ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ನಾಮಗಳು ಕೇವಲ ಸಾವಿರವೆ ಇವೆ, ಅನಂತವಲ್ಲ.

ಆ ಭಗವದ್ರೂಪವು ಅನಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ನಾಮಗಳ 'ಸಹ' ಜೊತೆಗೆ 'ಸ್ರ' ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರವೆನಿಸಿದೆ.

ಆ ನಾಮಗಳೂ ಈ ಅನಂತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ 'ಸಹ' ಜೊತೆಗೆ 'ಸ್ರ' ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿ ಕೂಡಿದ್ದು ಸಹಸ್ರವೆನಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತವೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅನಂತರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕಸಹಸ್ರನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ವಿಶ್ವಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಾತ್ಮಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪಠನಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಸರ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಂತ ರೂಪೋ ಹಿ ಹರಿಃ, ಶಬ್ದೋಽಪ್ಯೇಷ ಹೃನಂತಥಾ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಹಸ್ರನಾಮ್ನಸ್ತು ಯತ್ ತದ್ ರೂಪಸಹಸ್ರಕಂ |

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಏತಚ್ಚ ತದ್ ವಕ್ತಿ ಹಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಸಹಸ್ರಶಬ್ದೋಽಪ್ಯಮಿತಂ ಯತೋ ವಕ್ತ್ಯಮಿತಾನ್ಯತಃ |

ನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರುಚ್ಯಂತೇ ಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಚಾಖ್ಯಯಾ |

ಅನಂತನಾಮವಚನೇ ತ್ವಶಕ್ತತ್ವಾತ್ ಸಹಸ್ರಕಂ |

ನಾಮ್ನಾಂ ಪೃಥಗಿದಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಅನಂತತನುವಾಚಕಂ |

ವಿಷ್ಣೋರನಂತರೂಪಾಣಾಮುಕ್ತ್ಯಾ ಪಂಚಶತದ್ವಯೇ |

ಆಸೀತ್ ಸಹಸ್ರಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾ ಸಹಸ್ರಂ ಮುಖ್ಯತೋಽಮಿತಂ |

'ಬ್ರಹ್ಮ ಯಾನತ್ ತಾನ್ತೀ ವಾಗ್' ಇತಿ ವೇದಪ್ರಮಾಣತಃ |

ಸಹೈವಾನಂತರೂಪೈಸ್ತು ಸರಣೇನ ಸಹಸ್ರಕಂ |

ನಾಮ್ನಾ ಸಹ ಸೃತೇರೇವ ರೂಪಾಣಾಂ ವಾ ಸಹಸ್ರತಾ |

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಚೈತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾನಂತಾಭಿಧಾಯಕಂ |
 ಸೃಥಕ್ ಸೃಥಗ್ನಿ ನಾನಾರ್ಥಾ ಯಚ ಏತಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ಸರ್ವನಾನಾತ್ಮಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ ಯಕ್ ಸಹಸ್ರಮಿದಂ ಹರೇಃ |
 ಸರ್ವರೂಪಾಣ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಸ್ತುತಾನ್ಯಮುನೈವ ಹಿ ||

ಅನುವಾದ—ಸೋಭಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ಅನಂತರೂಪ.

ಈ ಸೋಭಾಕ್ಷರವೂ ಅನಂತ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ಅನಂತರೂಪ.

ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಅನಂತರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಸ್ರರೂಪವನ್ನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ನಾಮದಂತೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಸಹಸ್ರನಾಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸಹಸ್ರ' ಶಬ್ದವು ಅನಂತವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಸಹಸ್ರ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಂತನಾಮಗಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅನಂತರೂಪಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅನಂತನಾಮಗಳೆ ಇದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಿಸಲು ಜನರು ಅಶಕ್ತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಂತರೂಪವಾಚಕವಾದ ಈ ನಾಮಸಹಸ್ರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಂತವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ ಒಂದುಸಾವಿರ ನಾಮಕ್ಕೇ ಸಹಸ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

'ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಷ್ಟುರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನೋ ಅಷ್ಟುರೂಪಗಳನ್ನು ನಾಮವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಿಂದ 'ಸಹ' ಅಂದರೆ, ಅನಂತರೂಪಗಳೊಡನೆ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು 'ಸ್ರ' ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಾವಿರನಾಮವು ಸಹಸ್ರವೆನಿಸಿದೆ.

ಅಥವಾ ಅನಂತರೂಪಗಳು 'ಸಹ' ಅಂದರೆ ನಾಮಗಳೊಡನೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು 'ಸ್ರ' ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರವೆನಿಸಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅನಂತರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅನಂತರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ನಾಮದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳೆಂದೆನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಹರಿಯು

ವಿಶ್ವಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸು ವವನು ಹರಿಯ ವಿಶ್ವಾದಿ ಸರ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—‘ಬ್ರಹ್ಮ ಯಾವತ್ ತಾವತೀ ವಾಕ್’ ಎಂಬುದು ‘ಯಾವದ್ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣಿತಂ ತಾವತೀ ವಾಕ್’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ. ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ತತ್ವವಿರ್ಣಿಯ ಟೀಕಾ ಪ್ರಕಾರ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರದೇಶ ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಶಬ್ದವನ್ನು ವೇದಪರವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳಿಂದಿರುವನೋ ಅಷ್ಟುರೂಪಗಳನ್ನು ನಾಮಗಳು ಪ್ರತಿ ಪಾದಿಸುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾಮಪರವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದು ವಿರೋಧ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳಿಂದಿರುವನೋ ಅಷ್ಟುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವು ಪ್ರತಿ ಪಾದಕತ್ವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇದೆ ಎಂದಾಗ: ‘ಶಾಸ್ತ್ರೇಷು ಭಾರತಂ ಸಾರಂ ತತ್ರ ನಾಮಸಹಸ್ರಕಂ’ ಎಂಬಂತೆ ವೇದದ ಸಾರಭೂತವಾದ ಸಹಸ್ರನಾಮವೂ ಅನಂತ ರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದೆ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮತೀಸಹಸ್ರವೂ ಸಾನುವೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮಗಳ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪ:

ಉಪನಿಷತ್—ತತ್ ಸರ್ವಂ ತಾನಿ ದತ |

ಭಗವಂತನ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಹತ್ತು.

ಬ್ರಹ್ಮತೀಸಹಸ್ರದ ಐದು ಭಾಗಗಳೂ ಸಾಮದ ಐದು ಭಾಗಗಳೂ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿ ಹತ್ತು.

ಆ ಹತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಹತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಸಾಮಭಾಗಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿ ಪಾದ್ಯಗಳು.

ಆ ಹತ್ತುರೂಪಗಳೇ ಅನಂತರೂಪಾತ್ಮಕಗಳು. ಉದಾ: ಮತ್ಸ್ಯರೂಪ ಒಂದೆ ಮತ್ಸ್ಯಮತ್ಸ್ಯ, ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮ, ಮತ್ಸ್ಯವರಾಹ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ. ಮತ್ಸ್ಯವ್ಯಾಸ, ಮತ್ಸ್ಯಹಂಸ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಅನೇಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಂತ.

ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ದಶನಾಮಗಳೇ ಅನಂತರೂಪವಾಚಕಗಳಾಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅನಂತರೂಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಈ ದಶನಾಮಗಳೇ ಹೇಳಬಲ್ಲವು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮಗಳು ಹೇಳುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅನಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಆ ಹತ್ತು ಸಾಮಶಸ್ತ್ರಭಾಗಗಳು ಆ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ,

ಭಾಷ್ಯ—ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಕೋಡಸಿಂಹ ವಟುಧಾರ್ಗವರಾಘವಾಃ |
 ಕೃಷ್ಣ ಬುದ್ಧೌ ಚ ಕಲ್ಮೀಷಿ ರೂಪಾಣಾಂ ದಶಕಂ ಹರೇಃ |
 ಪಂಚಭೇದವಿಭಿನ್ನೇನ ಹ್ಯುಕ್ ಸಹಸ್ರೇಣ ತಸ್ಯತೇ |
 ರೂಪಾಣಾಂ ಪಂಚಕಂ ಪೂರ್ವಂ ಅಪರಂ ಪಂಚಕಂ ಹರೇಃ |
 ಪ್ರಸ್ತಾನಾದ್ಭೈರಾನಿಧನೈಃ ಸ್ತೂಯತೇ ಸಾಮಭಕ್ತಿಭಿಃ |
 ತಾನಿ ರೂಪಾಣ್ಯಸ್ಯ ದಶ ಸರ್ವರೂಪಾತ್ಮಕಾನಿ ಚ |
 ದಶ ನಾನಾನಿ ಚಾಸ್ಯೈವ ಸರ್ವರೂಪಾಭಿಧಾನ್ಯಸಿ |
 ಪಂಚಕಂ ಸಾಮಭಕ್ತೀನಾಂ ಯುಕ್ ಸಹಸ್ರಂ ಚ ತದ್ ದ್ವಯಂ |
 ಸ್ತಾನಕಂ ಸರ್ವರೂಪಾಣಾಂ ಅತ ಏವ ರಮಾಪತೇಃ |

ಅನುನಾದ—ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮ ವರಾಹ ನೃಸಿಂಹ ವಾಮನ ಪರಶುರಾಮ ರಘುರಾಮ ಕೃಷ್ಣ ಬುದ್ಧ ಕಲ್ಮಿಷ- ಇವು ಹರಿಯ ಹತ್ತು ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲಿನ ಐದುರೂಪಗಳು ಐದುಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಿಂದ ಶಂಸನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮುಂದಿನ ಐದು ರೂಪಗಳು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ನಿಧನದ ವರೆಗಿನ ಐದು ಸಾಮಭಾಗಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಆ ಹತ್ತುರೂಪಗಳೆ ಹರಿಯ ಅನಂತರೂಪಾತ್ಮಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಸ್ತ್ರ ಸಾಮಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಾರ್ಥಕಗಳಾದುದು ವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ದಶ ನಾಮಗಳೆ ಅನಂತರೂಪವಾಚಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಐದು ಸಾಮಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಇವೆರಡು ರಮಾಪತಿಯ ಅನಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವವುಗಳು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನಿ ದಶ ದಶೇತಿ ನೈ ಸರ್ವಂ |

ದಶ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನಂತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ದಶ ನಾಮಗಳು 'ಶ' ಸುಖರೂಪವಾದ ಅನಂತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು 'ದ' ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವವುಗಳೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ 'ದಶ' ಎನಿಸಿವೆ.

ಆ ಅನಂತರೂಪಗಳೂ 'ಶ' ಸುಖವನ್ನು ಉಪಾಸಕರಿಗೆ 'ದ' ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ದಶ' ಎನಿಸಿವೆ.

ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ದಶನಾಮಗಳು ಅನಂತರೂಪವಾಚಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅನಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ದಶ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವು ಹತ್ತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನಂತವಾಗಲಾರವು.

ಹೀಗೆ ಅನಂತರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಸಾಮಾ
ಭಾಗಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಸ್ತ್ರಸಾಮಾಭಾಗಗಳು ಹತ್ತು ಸಮಸ್ತ
ರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ದಶೇತಿ ಸರ್ವನಾಮೈತತ್ ಪ್ರಥಿತಂ ಮುಖ್ಯತಃ ಶ್ರುತೌ |

ಶಂರೂಪಂ ಭಗವಂತಂ ಯದ್ ದದ್ಯಾದ್ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾ ಸಮಸ್ತತಃ |

ದಶೇತ್ಯನಿತನಾಮ್ನಾಂ ತದ್ ಆಖ್ಯಾ ರೂಪೇಷು ಶಂದದೇಃ |

ಸರ್ವನಾಮಾರ್ಥವಚನಾತ್ ಪಂಚಕದ್ವಿತಯಸ್ಯ ಚ |

ಅಭೂದ್ ದಶೇತಿ ನೈ ನಾನು ತಸ್ಮಾದ್ ಏತದ್ ದಶಾಖಿಲಂ |

ಅನುವಾದ—ಈ ದಶ ಎಂಬುದು ರೂಢಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಂತ
ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

‘ಶ’ ಸುಖರೂಪನಾದ ಅನಂತರೂಪ ಭಗವಂತನನ್ನು ‘ದ’ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ
ಅನಂತ ರೂಪವಾಚಕ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ದಶ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅನಂತರೂಪಗಳು ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ಸುಖ ನೀಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೂ ದಶ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮಗಳು ‘ದಶ’ ಎನಿಸಿದ ಅನಂತ
ರೂಪವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ದಶನಾಮಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಹತ್ತುನಾಮಗಳೂ ಕೂಡ ಅನಂತನಾಮಗಳು ಹೇಳುವ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನೆ
ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅನಂತಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದಶ ಎಂಬ ಹೆಸರು
ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು.

ಅನಂತರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ್ದ
ರಿಂದ ಈ ಶಸ್ತ್ರಸಾಮಾ ಭಾಗಗಳು ಹತ್ತೂ ಸೇರಿ ಸಮಸ್ತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು
ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಶನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ಸರ್ವನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನಃ

**ಉಪನಿಷತ್—ಏತಾನತೀ ಹಿ ಸಂಖ್ಯಾ | ದಶದಶತಸ್ತಚ್ಚತಂ | ದಶ ತತಾನಿ
ತತ್ ಸಹಸ್ರಂ | ತತ್ ಸರ್ವಂ |**

ಶತ ಸಹಸ್ರ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ದಶಸಂಖ್ಯಾ ಮೂಲಕವಾದುದ
ರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ಮೂಲ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ದಶಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.
ದಶಸಂಖ್ಯೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆಗೂ ಹೇಗೆ ಮೂಲವೆಂದರೆ ದಶದಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ದಶವೇ ಶತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಶದಿಂದ ಗುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶತವೇ ಸಹಸ್ರ. ಹೀಗೆ ಮುಂದು

ಮುಂದಿನ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ದಶದಿಂದ ಗುಣಿಸಿದಾಗ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ಸಿಗುವುದರಿಂದ ದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಲಕ್ಷ ಕೋಟ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಸಂಖ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದಶೈವ ಮೂಲಸಂಖ್ಯಾ ಚ ತದ್ವಿಭೇದಾಃ ಶತಾದಯಃ |

ಯಕ್ ಸಹಸ್ರಮಿದಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಅನಂತಗುಣಮುಚ್ಯತಂ |

ಅನಂತಶಕ್ತಿಮುಮಿತರೂಪನಾನಾನಮೇವ ಚ |

ವಕ್ತಿ.... |

ಅನುನಾದ—ದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಮೂಲಸಂಖ್ಯೆ. ಶತಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಆ ದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶತಾದಿ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೆಲ್ಲ ದಶ ಎಂದೆ ಎನಿಸಿದವು.

ಅನಂತಗುಣ ಅನಂತಶಕ್ತಿ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಹಸ್ರ ನಾಮಗಳಿಗೂ ದಶನಾಮಗಳಿಗೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದ ರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಅನಂತಗುಣನೂ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಅನಂತರೂಪ ನಾಮ ಉಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಚ್ಯುತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿನಯ—‘ತದ್ವಿಭೇದಾಃ ಶತಾದಯಃ’ ಎನ್ನುವ ಬಳಿಕ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕ ದಿಂದ ‘ತಸ್ಮಾದೇತದ್ ಶಾಖಿಲಂ’ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನ್ವಯಿಸ ಬೇಕು.

‘ಯಕ್ ಸಹಸ್ರಮಿದಂ ತಸ್ಮಾತ್’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವು ‘ತದೇತತ್ ಸಹಸ್ರಂ’ ‘ತಾನಿ ದಶ’ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಪ್ರಕರಣದ ಉಪಸಂಹಾರ ರೂಪವಾದುದು.

ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅನ್ವಯಿಸಿ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕೆಂಬುದು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಅನ್ನದಂತೆ ಪ್ರೀತಿಕರ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಚೈರದಾಂಸಿ ಭವಂತಿ | ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಂ ನಾ

ಇದಮನ್ನಂ ಅಶನಂ ಪಾನಂ ಪಾದಸ್ತದೇತೈರಾಪ್ನೋತಿ

|| ೪ ||

ತೃಪಾರೀತಿ ತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಗಾಯತ್ರೀ ಬೃಹತೀ ಉಷ್ಟ್ರಿಕ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಈ ತೃಪಾರೀತಿ ತ್ರಯವು ಈ ಮೂರು ಛಂದೋನಿಬದ್ಧವಾದ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೋಜ್ಯ ಪೇಯ ಪಾದ್ಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಇದ್ದು ಅನ್ನದಂತೆ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಧಾಸ್ಯ—....ಛಂದಸ್ತಯಂ ಚಾತ್ರ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಾತ್ಮಕಂ |

ಅಶನಾದಿತ್ರಿಕಂ ತಚ್ಚ ಭೂತ್ವಾ ನಿಷ್ಕುಮುಹೈತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಭೋಜ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿನಯ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಭಗವಂತನ ಅನಂತ ರೂಪಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನಲು ಅದು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವೆನಿಸಿರುವುದೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾವ ಮಂತ್ರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದೋ ಅದುವೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗುವುದು ಸಹಜ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು 'ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನ್ನದಷ್ಟು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿಸಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಬಗೆಗಳುಂಟು. ಎಲ್ಲವೂ ತೃಪ್ತಿಕರ. ಹಾಗೆಯೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಂಟು. ಅವು ಅನ್ನ ಪಾನ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಉಂಡಾಗ ಆಗುವ ಅನಂದದಂಥ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುವು. ಇದು ಜಡವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ. ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಸ್ವಯಂ ಅನ್ನ ಪಾನ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಾರೆ.

ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣ ಭಗವಂತ :

ಧಾಸ್ಯ—ಸರ್ವಚ್ಛಂದೋಭಿಧಕ್ಷ್ಯವ ಸರ್ವದೇವಾಭಿಧಕ್ಷ್ಯತಾ |

ಸರ್ವಮುನ್ಯಭಿಧಕ್ಷ್ಯವ ಸರ್ವವಸ್ತುಭಿಧೋ ಹರಿಃ |

ಅನಂತಪೂರ್ಣಗುಣಕಸ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞೇಯೋ ರಮಾಪತಿಃ |

ಮುಖ್ಯತೋಽಸ್ಯಾಂ ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಯೋಗ್ಯ ಏಕಶ್ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಏಕದೇಶಪರಿಜ್ಞಾನೇ ತ್ವನೈ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಶಿವಾದಯಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಪಂಚ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸಕಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. 'ದೇವೇಷು ದೇವಮಧ್ಯಾಹ್ನಂ' ಎಂಬಂತೆ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ ದೇವತಾ ವಾಚಕಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಮುನಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮವಾಚಕವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ತೋಮ ಸಾಮ ಚಿತಿ ಮುಂತಾದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದ ಆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲ ಅನಂತ ಪೂರ್ಣಗುಣ ಉಳ್ಳವನು ರಮಾಪತಿ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖನೊಬ್ಬನೆ ಅರ್ಹ. ಇನ್ನಿತರರು ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಅದರ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮನಾನು ಸಮನ್ವಯ :

ಧಾಸ್ಯ—ತ್ರಿವಿಧೋ ಹ್ಯನಿರುದ್ಧೋಸೌ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿವಿಭೇದತಃ |

ಅತಸ್ತ್ರಿವೃದಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ತಥಾ ಪಂಚದಶಾತ್ಮಕಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಹ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ವಿಭೇದತಃ |

ಲಿಂಗಸಪ್ತದಶಸ್ಥತ್ವಾತ್ ತಾನಾನ್ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಶ್ರುತಃ |

ಸಪ್ತಧಾತುಷು ಸಂಸ್ಥಃ ಸನ್ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ವಿಭೇದತಃ |

ಏಕವಿಂಶೋ ವಾಸುದೇವೋ ಮನಃಪದಿಚತುಷ್ಟಯೇ |

ಗುಣತ್ರಯೇ ಚ ಪ್ರಕೃತೌ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ವಿಭೇದತಃ |

ಮೂಲರೂಪೇಣ ಚ ಸಹ ಪಂಚವಿಂಶಾತ್ಮಕಃ ಪ್ರಭುಃ |

ನಾರಾಯಣಸ್ತ್ವಚಿಂತ್ಯಾತ್ಮಾ ಸ ಏಕೋಽಪಿ ಹೃನಂತಧಾ |

ಅನುವಾದ—ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿದೈವಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಅನಿರುದ್ಧನು ತ್ರಿವೃತ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಚ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪಂಚದಶನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲಿಂಗದೇಹದ ಹದಿನೇಳು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸಪ್ತದಶನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಇರುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಏಕವಿಂಶನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ ಅಹಂಕಾರ ಚಿತ್ತ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು, ಸತ್ವಾದಿಗುಣತ್ರಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿ-ಈ ಎಂಟರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಇದ್ದು ಮೂಲರೂಪದೊಂದಿಗೆ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಪಂಚವಿಂಶನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಚಿಂತ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಆ ಹರಿ ಒಬ್ಬನೆ ಆದರೂ ಬಹು ರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಅನಿರುದ್ಧನು ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಇರುವವನು. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮುಂತಾದವರು ಪಂಚಭೂತ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವೆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಇರುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ತ್ರಿವೃತ್' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತ

ಗಳಿಂದರೆ ಶರೀರದ ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಪಂಚಭೂತಗಳು. ಅಧಿಭೂತದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದರೆ ಪ್ರಥಿವಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚೀಕರಣಪ್ರಯುಕ್ತ ಇರುವ ಪಂಚಭೂತಗಳು. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳಾಗಿರುವ ಪಂಚಭೂತಗಳು. ಹೀಗೆ ಹದಿನೈದು ರೂಪ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಪಂಚದಶನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲಿಂಗಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತದಶೇಂದ್ರಿಯ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಹದಿನೇಳು ಅಂಶಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸಪ್ತದಶನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲಿಂಗಶರೀರ ಪೋಷಕ ಕಲೆ ಉಳ್ಳುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿಗಳೆರಡನ್ನು ಒಂದೆಂದು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಿಂದರೆ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳಾದ ರಸ ರಕ್ತ ಮಾಂಸಾದಿ ಧಾತುಗಳು. ಅಧಿಭೂತದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಿಂದರೆ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿರುವವರ ಶರೀರದ ಧಾತುಗಳು. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಿಂದರೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತಾಶರೀರದ ಧಾತುಗಳು ಎಂದು ವಿವೇಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸ್ತೋಮಗಳ ಹೆಸರುಗಳಾಗಿವೆ. ಒಂಬತ್ತು ಬಾರಿ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಹಾಡುವಂಥ ಸ್ತೋಮವೆ ತ್ರಿವೃತ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಂಚದಶಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು ಆ ಹೆಸರುಗಳೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಹದಿನೈದು ಹದಿನೇಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತೈದುಬಾರಿ ಆವೃತ್ತಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು.

ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಾನುನಾಮ ಸಮನ್ವಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಗಾಯಕಾನಾಂ ಶ್ರಾಣತೋಽಸೌ ಗಾಯತ್ರಮನಿರುದ್ಧಕಃ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಹಿ ರಥಾರೂಢಸ್ತೇನ ಚೋಕ್ತೋ ರಥಂತರಂ |
 ಬೃಹದ್ರೂಪೋ ಬೃಹನ್ನಾಮಾ ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಭದ್ರಂ ತು ವಾಸುದೇವೋಽಸೌ ಭದ್ರನೋಕ್ಷಪ್ರದೋ ಯತಃ |
 ನಾರಾಯಣೋ ರಾಜನಂ ಸ್ಯಾದ್ ರಾಜಯತ್ಯೇಷ ನೋಕ್ಷಿಣಃ |

ಅನುವಾದ—ಗಾಯಕರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಗಾಯತ್ರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ದೇಹವೆಂಬ ರಥದಲ್ಲಿ ಆರೂಢನಾದವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥಂತರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬೃಹದಾಕಾರ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಸುದೇವನು ಭದ್ರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮುಕ್ತರನ್ನು

ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಹೊಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಈ ನಾರಾಯಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಜನನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—ಗಾಯಕರು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಾನಮಾಡುವವರು, ವೇದ ಮಂತ್ರ ಪೌರಾಣಿಕ ಮಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಭಾಷಾ ಪ್ರಬಂಧ ಕೀರ್ತನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಜಪ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು. ಅವರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಕಾಪಾಡುವ ಅನಿರುದ್ಧನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಗಾಯತ್ರ' ನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿರಬ್ಬ ಗಳು ಸಾಮಗಳ ಹೆಸರುಗಳಾಗಿವೆ. ಆದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಆಯಾ ಹೆಸರಿನ ಭಗವದ್ರೂಪ ಆಯಾ ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದೋನಾಮ ಸಮನ್ವಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ವನಿರುದ್ಧೋಽಸೌ ತ್ರಿಕಾಲೇ ಗೀಯತೇ ಯತಃ |
ಉಷ್ಣಿಗ್ ಉಷ್ಣಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋಽಗ್ನಾದಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ಬೃಹತೀನಾಮಾ ಬೃಹತ್ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರಭುಃ |
ವಾಸುದೇವಸ್ತಥಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತ್ರಿವೇದ್ಯಃ ಸ್ತೂಯತೇ ಯತಃ |
ನಾರಾಯಣಸ್ತು ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ದ್ವಿಧೈನಾಸೌ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ದ್ವಿಪದೇತಿ ತತೋ ನಾನು ಸರ್ವಚ್ಛಂದೋಭಿಧಾ ಇಮೇ |
ವನಿತಾತನವಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ.....|

ಅನುವಾದ—ತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಎನಿಸಿದವನು ಈ ಅನಿರುದ್ಧನೇ. ಅಗ್ನಿಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಉಷ್ಣಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಷ್ಣಿಗ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬೃಹದ್ಗಾತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಆದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀನಾಮಕನು ಪ್ರಭು ಸಂಕರ್ಷಣ. ಮೂರುವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಾರಾಯಣನು ದ್ವಿರೂಪನೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ದ್ವಿಪದಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಲ್ಲ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ವಿನರಣಿ—ತ್ರಿಕಾಲಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಃ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂ ಸಂಧ್ಯೆಗಳು. ಅಥವಾ ಸೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾತಃ ಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳು. ಅಥವಾ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳು. ನಾರಾಯಣನು ದ್ವಿರೂಪನೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಒಳಗೆ ಹೊರಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವವನು. ಒಳಗೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಣಿಗ್ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ

ಭಗವಂತನ ಶ್ರೀರೂಪಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಾನುದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚರೂಪೋಪಾಸನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—....ಮಧ್ಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ವಾಸುದೇವೋಽಸ್ಯ ಪುಚ್ಛಂ ಚ ವಾನುದಕ್ಷಾ ಚ ಪಕ್ಷಕಾ |
ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಕ್ರಮಾದೇವಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |
ಅನಿರುದ್ಧಃ ಶಿರಶ್ಚೈವ ತಥೈಕೋಽಪಿ ಹಿ ಪಂಚಧಾ |
ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಾನಿರುದ್ಧೋ ರಕ್ಷನ್ ಸಂಸ್ತಾಯತೇ ಯತಃ |
ಸೃಜನ್ ಜಗಚ್ಚ ರಮಯಾ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತತ್ರ ಗೀಯತೇ |
ಉದ್ಗೀಢನಾಮಾ ತೇನಾಸೌ ಜಗದುದ್ಗಮನೇನ ವಾ |
ಸಂಹಾರಾತ್ ಪ್ರತಿಹಾರಾಖ್ಯಸ್ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
ನೋಚಯಿತ್ವಾ ಸಮೀಪಂ ಹಿ ದ್ರಾವಯೇದ್ ವಾಸುದೇವಕಃ |
ತೇನೋಪದ್ರವನಾಮಾಸೌ ನಿಧೀಯಂತೇ ಯತೋಽಖಿಲಾಃ |

ಮುಕ್ತಾ ನಾರಾಯಣೇ ದೇವೇ ತೇನಾಸೌ ನಿಧನಾಭಿಧಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ | ಸ್ತಾಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಸ್ತೋಮಃ | ಸಮತ್ವಾತ್ ಸಾನು | ಛಂದ್ಯತ್ವಾತ್ ಛಂದಃ |

ಅನುವಾದ—ಚಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ ನಾರಾಯಣ. ಕೆಳಭಾಗ ವಾಸುದೇವ. ಎಡ ಬಲ ಭಾಗಗಳು ಸಂಕರ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ತಲೆಯ ಭಾಗ ಅನಿರುದ್ಧ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬನೆ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿ ಹರಿ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಚಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧನು ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸುವ ಮುನ್ನ ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ರಮೆಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಉದ್ಗೀಢನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರತಿಹಾರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಕ್ತರನ್ನು ವಾಸುದೇವ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ಅವರು ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಧಾವಿಸಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಉಪದ್ರವನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರೂ ನಾರಾಯಣ ದೇವನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ನಿಧನನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಸ್ತೋಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತಿ, ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ಸಮಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಸಾಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಇಷ್ಟನಾದುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಛಂದಸ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಛಂದಸ್ಸು ಯಾವುದು ?

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ । ತದ್ವೈತದೇಕೇ ನಾನಾಚ್ಛಂದಸಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ । ಕಿಮನ್ಯತ್ ಸತ್ । ಅನ್ಯದ್ ಬ್ರೂಯಾಮೇತಿ. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರಮೇಕೇ, ಜಗತೀಸಹಸ್ರಮೇಕೇ ನುಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರಮೇಕೇ ।

ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆ ಪರಿಸಲು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು. ಕೆಲವರು ಯಾವುದಾದರೂ ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಪರಿಸಿದರೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನಬಹುದಾದುದು ಬೇರೆ ಏನಿರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಅವರು. ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುತ್ತ ಕೆಲವರು ಬೃಹತಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರ ಉಳ್ಳ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳೆ ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತದಿದಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣೈವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ಭವತಿ । ತದೇಕೇ 'ನಾನಾಚ್ಛಂದಸಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿತವ್ಯಮೇವ, ಬೃಹತೀ-ಸಹಸ್ರಸಂಪಾದನಮವಿವಕ್ಷಿತಂ' ಇತಿ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ । ಕೇಚಿತ್ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರಮೇವ ಶಂಸಿತವ್ಯಮಿತಿ ।

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆ ಪರಿಸಲು ಪ್ರಶಸ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ಯಾವುದಾದರೂ ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಪರಿಸಬೇಕು ಹೊರತು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಪರಿಸಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದುಕ್ತವ್ಯುಷಿತಾ—'ಅನುಷ್ಟುಭಮನು ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣಂ

**ಇಂದ್ರಂ ನಿಚಿಕ್ಕುಃ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ' ಇತಿ | ನಾಚಿ ನೈ ತದೈಂದ್ರಂ
ಸ್ರಾಣಂ ನೈಚಾಯನ್ನಿತ್ಯೇತತ್ ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ |**

ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದರೂ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರನೊಬ್ಬನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—'ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನೈಸಿಂಹಾನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಥವಾ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಾಯುದೇವನನ್ನು ದಿವ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನೋಡಿದ್ದಾರೆ' ಎಂದು. 'ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹರಿಯ ಜೊತೆಗಿದ್ದ ವಾಯುವನ್ನು ಕಂಡರು' ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಈ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವು ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರಮೇವೇತಿ ವದಂತೋಽನುಷ್ಟುಪ್ ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಿಕಾಂ
ಯುಜಂ ದರ್ಶಯಂತಿ| ಬೀಭತ್ಸೂನಾಂ ಜಗದ್ ಭರ್ತುಮಿಚ್ಛೂನಾಂ |
ಅಪಾಂ ಸಯುಜಂ ಸಹೈವ ಚರಂತಂ ಚಾಹುವಿಷ್ಣುಂ ಹಂಸ-
ಸ್ವರೂಪಿಣಂ | ಅನುಷ್ಟುಭಂ ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣಂ ಪುನಃಪುನಃ-
ವದಂತಂ ಸರಮೇಶ್ವರಂ ದದೃಶುಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಜಗಳನ್ನೇ ಪರಿಸುವುದು ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವವರು ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವ ಯುಜೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬೀಭತ್ಸೂನಾಂ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೋಷಿಸಲು ಬಯಸುವ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ, ಸಯುಜಂ ಎಂದರೆ ಜೊತೆಗೇ ಸುಚರಿಸುವವನು ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿದರು.

ವಿವರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅನುಷ್ಟುಭಮನು ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣಂ' ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ತಿ ಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಬೀಭತ್ಸೂನಾಂ ಸಯುಜಂ ಹಂಸಮಾಹು—

ರಪಾಂ ದಿವ್ಯಾನಾಂ ಸಖೈ ಚರಂತಂ |

ಅನುಷ್ಟುಭಮನು ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣ—

ಮಿಂದ್ರಂ ನಿಚಿಕ್ಕುಃ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ ||

ಅರ್ಥ—‘ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೋಷಿಸಲು ಬಯಸುವ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಮೈತ್ರಿ
ಗಾಗಿ ಮೇಘ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಜೊತೆಗೇ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಹಂಸರೂಪಿ ವಿಷ್ಣು
ಮತ್ತು ಹಂಸರೂಪಿ ವಾಯು ಎಂಬುದನ್ನು ದಿವ್ಯ ದೃಷ್ಟಿ ಉಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜ್ಞಾನ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ನರಸಿಂಹಾನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಆ ಹಂಸ
ರೂಪಿ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನೂ ಹಂಸರೂಪಿ ವಾಯುವನ್ನೂ ಅವರು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ
ಕಂಡಿದ್ದಾರೆ.’

ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರೋಪಾಸನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಮೇಘಸಂಸ್ಥಂ ಹಂಸರೂಪಂ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ |
ನಿರಿಂಚಶಿವಪೂರ್ವೇಭ್ಯೋ ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಠುಭಂ ಪರಾಂ |
ಉಚ್ಚಾರಯಂತಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ವ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣಂ ಸಮಂತತಃ |
ದದೃಶುರ್ಮುನಯೋ ದಿವ್ಯಾ ಆಚಾರ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವಯೋಃ |
ಏವಂ ವಾಯುಂ ಚ ದದೃಶುಸ್ತತ್ರ ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಣಂ |
ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋ ವ್ಯಾಹರಂತಂ ತಾನೇವಾನುಷ್ಠುಭಂ ಪರಾಂ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಚ | ವಾಗಾಖ್ಯಾಯಾಮನುಷ್ಠುಭ್ಯುಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣಾಯಾಂ
ಹಿ ಮುನಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ದದೃಶುಃ | ಅತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಪಿ
ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾದ್ ಅನುಷ್ಠುಬರ್ಥಂ ಸದಾ ಶ್ರಣ್ವಂತೀತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ |
ಅತೋಽನುಷ್ಠುಬೇನ ಚೈಂದಸಾಂ ವರೇತಿ ಚೋಕ್ತಂ ಭವತಿ |

ಅನುವಾದ—ಮೇಘ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ
ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತ ಅದರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ತಿ
ಯಾಗಿ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುವ, ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರ್ವರ್ಯ
ಶಾಲಿ ಹಂಸರೂಪಿ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಉಳ್ಳ ಮುನಿಗಳು ಕಂಡರು. ಹೀಗೆಯೇ
ಉತ್ತಮವಾದ ಆ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವ
ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ವಾಯುವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಮುನಿಗಳು ಕಂಡರು, ಎಂದು
ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

‘ವಾಕ್’ ಎನಿಸಿದ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ
ಮುನಿಗಳು ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಕಂಡರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅನುಷ್ಠುಪ್
ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಸದಾ ಶ್ರವಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು
ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪೇ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು
ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಉಗ್ರಂ ವೀರಂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಜ್ವಲಂತಂ ಸರ್ವತೋಮುಖಂ |

ನೃಸಿಂಹಂ ಭೀಷಣಂ ಭದ್ರಂ ಮೃತ್ಯುಮೃತ್ಯುಂ ನಮಾಮ್ಯಹಂ ||

‘ದೈತ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರ, ಉಗುರಿನಿಂದಲೆ ದೈತ್ಯನನ್ನು ಸೀಳಿದಂಥ ವೀರ, ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತ ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಎನಿಸಿದವ, ಕೋಟಿ ಸೂರ್ಯರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುವವ, ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಅನಂತ ಮುಖ ಉಳ್ಳವ, ಭೂತ ಪ್ರೇತಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಯುಕರ, ಭಕ್ತರಿಗೆ ಮಂಗಳಕರ, ಭಕ್ತರ ಅಕಾಲ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವ—ಇಂಥ ನೃಸಿಂಹನನ್ನು ನಾನು ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ’—ಇದು ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರ.

ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರ ಪಠನದ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿರ್ಭವಿತೋರೀಶ್ವರೋ ಹ ತು ಪುರಾಃಸಯುಷಃ ಸ್ರೈತೋರಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ |

‘ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಬಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡುವ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ಹೊಂದಬಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಬಲ್ಲ. ಆಯುಸ್ಸು ತೀರುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೆ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಮರಣ ಹೊಂದಲೂ ಶಕ್ತನಾಗುವ,’ ಎಂದು ಐತರೇಯಮುನಿ ಹೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನುಷ್ಟುಭಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ತು ಯಃ ಶಂಸೀತಾತ ಏನ ತು |

ಭವಿತುಂ ಚೇಶ್ವರಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ ಭಾವೋ ಮುಕ್ತರ್ನ ಚಾನ್ಯಥಾ |

ಯಶಸ್ವೀ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸ್ಯಾಚ್ಛುಭಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ |

ಸ್ವಚ್ಛಂದಮೃತ್ಯುತಾ ಚ ಸ್ಯಾತ್ ತಸ್ಯೇತ್ಯಾಹೈತರೇಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಯಾರು ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಬಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಭವಿತೋಃ’ ಎಂದರೆ ‘ಭವಿತುಂ.’ ಇಲ್ಲಿ ‘ಭಾವ’ವು ಮೋಕ್ಷವೆ ಹೊರತು ಬೇರೇನಲ್ಲ, ಅವನು ‘ಯಶಸ್ವಿ’ ಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಅಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸದಾ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೀರ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಚ್ಛಂದ ಮರಣವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಐತರೇಯ.

ವಿವರಣೆ—‘ಯಶಸ್ವೀ’ ‘ಕಲ್ಯಾಣ ಕೀರ್ತಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸೆಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಕೀರ್ತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರಕೊಟ್ಟು ಹೇಳಿದವನು ಐತರೇಯನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಮುನಿ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅವತಾರಭೂತನಾದ ಮಹೈತರೇಯನ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಈತ.

ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ ಯದ್ ವಾಗ್ | ಅಭಿ ಹಿ ಸ್ರಾಣೀನ ಮನಸೇಸ್ಯಮಾನೋ ವಾಚಾ ನಾನುಭವತಿ | ಬೃಹತೀ-ಮುಭಿಸಂಪಾದಯೇತ್ | ಏಷ ನೈ ಕೃತ್ಸ ಆತ್ಮಾ ಯದ್ ಬೃಹತೀ |

ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸು ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷ, ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷ—ಈ ಮೂರು ಪಕ್ಷವೂ ಅಪೂರ್ಣ, ನಿರಾಧಾರ, ವಿಮರ್ಶೆಗೂ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ನಿನ್ನ ಪಕ್ಷವು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣ, ಸಾಧಾರ, ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ. ನೀನು ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಿರುವಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯಪಕ್ಷಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಏನೂ ಹೇಳದೆ ನಿನ್ನ ಪಕ್ಷದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಉಮೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಪೂರ್ಣ ಪ್ರತಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪೂರ್ಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಅವಳು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಡೆಗೆ ಜೀವನು ಪ್ರೇರಿತನಾಗುವಾಗಲೆ ಅವನು ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು ಹೊರತು, ಕೇವಲ ಮಾತಿನಿಂದಲೆ ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಸುಚಿಗಳನ್ನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಮೆ. ಅದರಿಂದಲೆ 'ಪೂರ್ಣ' ವಾಚಕ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅವನು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಹಾಮಹಿಮೆ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೆ ವಾಯುವು 'ಬೃಹತೀ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಹಾಮಹಿಮೋಪೇತವಾದ್ದರಿಂದಲೆ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು 'ಬೃಹತೀ' ಎನಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಎಲ್ಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಎಂದು ಮಹೈತರೇಯನು ಹೇಳಿದನು.

ನಿವರಣೆ—'ಅಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷಃ' ಅನ್ಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷವೂ ಅಪೂರ್ಣ, ವೇದ ಮಂತ್ರದ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದುದು. 'ಏಷಃ ಆತ್ಮಾ' ಈ ನೀನು ನನಗೆ ಆತ್ಮದಂತೆ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯನೆನಿಸಿರುವಿ. 'ಯದ್ ವಾಗ್ ಏಷಃ ಅಕೃತ್ಸಃ ಆತ್ಮಾ' ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಉಮೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪೂರ್ಣ ಪ್ರತಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಯದ್ ವಾಗ್ ಏಷಃ ಆತ್ಮಾ ಅಕೃತ್ಸಃ' ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಎಂಬ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿಮೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ, ಎಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಭಾಗ ಆವೃತ್ತಿ ಅನ್ವಯಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ರೀತಿ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇತಿ ಹಸ್ಮಾಹ' ಎಂಬುದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಹೈತರೇಯನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಹೈತರೇಯೋ ಭಗವಾಂಸ್ತನ್ನೇತ್ಯಾಹ ರಮಾಪತಿಃ ।

ನಾನಾಚ್ಛಂದಃಪ್ರಶಂಸಾದಿ ಪ್ರಮಾಣರಹಿತತ್ವತಃ ।

ಪರಿಹಾರಾಯ ಚಾಪೂರ್ಣಂ ಐತರೇಯಮುನೇ ಶೃಣು ।

ತ್ವಂ ತು ಮಂತ್ರಮುದಾಹೃತ್ಯ ಯಸ್ಮಾದೇತದವೋಚಥಾಃ ।

ತಸ್ಮಾದ್ ನಕ್ಷಾನ್ಯುತ್ಪರಂ ತೇ ಪ್ರಿಯಃ ಶಿಷ್ಯೋಽಸಿ ಮೇ ಯತಃ ।

ಉನ್ಮೇವ ವಾಗಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸಾಂನುಷ್ಪಬಭಿಮಾನಿನೀ ।

ಅಕೃತ್ಸಾ ತತೋ ನೈವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಾ ಕಥಂಚನ ।

ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿನ್ಯಾಂ ನ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮನಚಃ ಕ್ವಚಿತ್ ।

ವಾಯುನಾ ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ಮನೋರೂಪಶಿನೇನ ಚ ।

ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನೋಽನುಭವೇತ್ ಪುಮಾನ್ ವಾಚಾ ತು ನ ಕ್ವಚಿತ್ ।

ಅಭಿಮಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತು ವಾಯುರೇವ ಯತಃ ಪ್ರಭುಃ ।

ತಸ್ಮಾದೇಷಾ ಚ್ಛಂದಸಾಂ ಹಿ ನರಿಷ್ಠಾ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಸ್ತೃತಾ ।

ಪೂರ್ಣೋ ಹಿ ವಾಯುದೇವಾನಾಂ ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ

ಚೋಚ್ಯತೇ ।

ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾಧಿಕೃತಶ್ಚೈವ ಬ್ರಹ್ಮತೀಶೈವ ನಾನು ತತ್ ॥

ಅನುವಾದ—‘ಆದು ಸರಿಯಲ್ಲ,’ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಮಹೈತರೇಯರೂಪಿ ಭಗವಾನ್ ರಮಾಪತಿ. ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷಗಳು ಪ್ರಮಾಣರಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸುವಷ್ಟೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಐತರೇಯ ಮುನಿಯೇ ಕೇಳು. ನೀನು ಮಾತ್ರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ವಾಕ್ ಎನಿಸಿರುವ ಉಮೆಯೇ ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಅವಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಅವಳು ಬ್ರಹ್ಮ ಎನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿತನಾದಾಗಲೆ ಜೀವನು ವಿಷಯಾನುಭವ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಿಂದಲೆ ವಿಷಯಾನುಭವ ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಯುವೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತೀಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ವಾಯುವೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂದೂ ಆತ ಕರಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಹೀಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದ

ರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೇ ಬೃಹತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೆ ಬೃಹತಿಗೆ ಬೃಹತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬೃಹತೀ ಶ್ರೇಷ್ಠ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ ಪರಿವೃತಃ ।

ತದ್ಯಥಾಽಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ ಪರಿವೃತ ಏವಮೇವ ಬೃಹತೀ ಸರ್ವತಶ್ಚಂದೋಭಿಃ ಪರಿವೃತಾ । ಮಧ್ಯಂ ಹ್ಯೇಷಾಮುಂಗಾನಾಮಾತ್ಮಾ । ಮಧ್ಯಂ ಛಂದಸಾಂ ಬೃಹತೀ । ಸ ಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣ-ಕೀರ್ತಿರ್ಭವಿತೋರೀಶ್ವರೋ ಹ ತು ಪುರಾಃಸಯುಷಃ ಪ್ರೈತೋರಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ । ಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ ಯದ್ ಬೃಹತೀ । ತಸ್ಮಾದ್ ಬೃಹತೀ ನೇನಾಭಿಸಂಸಾದಯೇತ್ || ೫ ||

ದೇಹದ ಈ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಸುತ್ತಲೂ ಇತರ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತವಾಗಿದೆ. ದೇಹದ ಈ ಮಧ್ಯ ಭಾಗವು ಸುತ್ತಲೂ ಇತರ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಬೃಹತಿಯೂ ಸುತ್ತಲೂ ಇತರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೆ ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಮಧ್ಯವೆನಿಸಿದಂತೆ ಬೃಹತಿಯೂ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮಧ್ಯ ಎನಿಸಿದೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸುವವನು ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆಯಬಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡುವಂಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಬಲ್ಲ. ಮಂಗಳಕರವಾದ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಬಲ್ಲ. ಆಯುಸ್ಸು ತೀರುವ ಮುನ್ನ ಬೇಕೆನಿಸಿದಾಗ ಮರಣ ಹೊಂದಲೂ ಶಕ್ತನಾಗುವ ಎಂದು ಮಹೈತರೇಯನು ಹೇಳಿದನು. ಬೃಹತ್ಯಭಿ ಮಾನಿಯಾದ ಈ ವಾಯು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತಿಯೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ನಿವರಣೆ—ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಛಂದಸ್ಸು ಚತುರ್ಮುಖಿನ ಶರೀರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿವೆ. ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತಿಯು ಇತರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತೃಚಾಶೀತಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಬೃಹತೀ ಋಚಿಗಳೆ. ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಮೆಗಳೆನಿಸಿದ ಸಪ್ತಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹತಿಯು ನಡುವೆ ಬರುತ್ತದೆ—ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅನುಷ್ಠುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಪಂಕ್ತಿ, ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಬೃಹತಿಯೇ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮಧ್ಯ ಎನಿಸಿದೆ.

ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಫಲ ನೀಡುವುದರಿಂದಲೂ ಬೃಹತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠನದ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಯದ್ಯಪಿ

ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪಿನ ಫಲವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪುನರುಚ್ಚರಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆ ಫಲ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿವಕ್ಷೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಫಲಶ್ರುತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್ಯೋ ಹ್ಯೇಷಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಂಗೇಭ್ಯ ಏನ ಸಂಭೂತಾನ್ಯನ್ಯಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ಚಾಬ್ಜಜಾತ್ |
 ಮಧ್ಯಾತ್ತು ಬೃಹತೀ ಜಾತಾ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಾ ಮಧ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |
 ಸತ್ಯತೇ ತೇನ ಮಧ್ಯೇ ಸಾ ಛಂದಸಾಂ ಪ್ರವರಾ ಸತೀ |
 ಛಂದಾಂಸ್ಯನ್ಯಾನ್ಯಂಗವತ್ ಸ್ಯುರ್ಮಧ್ಯವದ್ ಬೃಹತೀ ಸರಾ |
 ಸಪ್ತ ಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ಚೈವಂ ಹಿ ಪ್ರತಿಮಾ ನೈಷ್ಠವೀ ಮತಾ |

ಅನುವಾದ—ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಚತುರ್ಮುಖಿನಿಂದ ಬೇರೆ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು. ಬೃಹತಿಯು ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಮಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸಿ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅಂಗಗಳಂತೆ. ಬೃಹತಿಯು ಮಧ್ಯಭಾಗದಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಹೀಗೆ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಮೆಗಳೆನಿಸಿವೆ.

ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯಸ್ಥಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಗಾಯತ್ರೀದೇವತಾತ್ವಂ ಚ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಯತ್ರಾಭಿಧೀಯತೇ |
 ಬೃಹತೀದೇವತಾ ತತ್ರ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಅಧಿಕೃಂ ಛಂದಸಾಂ ಯತ್ರ ಗಾಯತ್ರಾಸ್ತು ವಿವಕ್ಷಿತಂ |
 ತತ್ರ ತಪ್ಪುತ್ರಕೋ ನಾಯುರ್ಬೃಹತೀದೇವತಾ ಮತಾ |
 ಯಚಾಮಾಧಿಕೃಯೋಗಾರ್ಥಂ ನಾಂಗೀಕರ್ತವ್ಯಮತ್ರ ತತ್ |
 ಪ್ರಧಾನತ್ವಾದ್ ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತು ಜಗತ್ಯಾದ್ಯಂ ನ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀದೇವತೆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗಾಯತ್ರಿಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪುತ್ರನಾದ ವಾಯುವು ಬೃಹತೀದೇವತೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಕ ಯಜಿಗಳ ಲಾಭದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಯಜಿಗಳನ್ನೇ ಪರಿಸುವುದು ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಬೃಹತಿಯು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದುವು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಉಮೆಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಗಿಂತ ಪಾಯ್ವ
ಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಬೃಹತೀ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯು
ಮಾನವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎನ್ನುವ ಶಂಕೆಗೆ ಭಾಷ್ಯವು
ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ
ಬೃಹತಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ದೇವತೆಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತಿಯೇ
ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನಲು ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.

‘ಗಾಯತ್ರೀ ಚ್ಛಂದಸಾಮಹಂ’ ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದಿದ್ದರೆ ಅದು ಬೃಹತಿಗೆ ವಾಯು ಅಭಿಮಾನಿ ಎಂಬ
ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೃಹತೀದೇವತೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಗಾಯತ್ರೀದೇವತೆ
ಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವನೆಂದಾದೀತು. ಹಾಗಾದರೆ ವಾಯ್ವಭಿಮನ್ಯುಮಾನ
ವಾದ ಬೃಹತಿಗಿಂತಲೂ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೇ ಶಂಸನಮಾಡ
ಬಹುದಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಗಾಯತ್ರಿಯು
ಬದಲಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಾವಿರ ಬೃಹತೀಋಚಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರೆ
ಗಾಯತ್ರಿಯ ಐದುನೂರು ಋಚಿಗಳಷ್ಟು ಅಧಿಕಲಾಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಗಾಯತ್ರೀಗಿಂತ ಬೃಹತಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ‘ಹಾಗಾದರೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರ
ಗಳ ಬೃಹತಿಗಿಂತ ನಲವತ್ತೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ಜಗತಿಯೇ ಒಳ್ಳೆಯದು’ ಎನ್ನಕೂಡದು.
ಕೇವಲ ಅಧಿಕ ಋಚಿಗಳ ಲಾಭದ ದೃಷ್ಟಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಜಗತೀ ಮುಂತಾದು
ವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬೃಹತಿಯನ್ನು ಛಂದಸ್ಸು
ಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೃಹತಿಯ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳಲ್ಲಿ
ರುವ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳು ಸೇರಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರ ಅಕ್ಷರಗಳು ಶರೀರ ನಾಡಿಗಳ
ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸನ್ನೇ ಶಂಸ
ನಕ್ಕೆ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠನದ ಫಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಪಾದನಾದ್ ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತು ಮುಕ್ತೋ ಭವಿತುಮಿಶ್ವರಃ |

ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸುಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ಚೈಂದೋಮೃತ್ಯುರ್ಗುಣಾಧಿಕಃ |

ಇತಿ ಪ್ರಾಹ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪರಿಸು
ವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಒಳ್ಳೆಯ
ಕೀರ್ತಿವಂತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಚ್ಛಂದಮೃತ್ಯುವೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ

ಗುಣದಿಂದ ಪೂರ್ಣನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಮಹಿದಾಸನಾಮಕನಾದ ಪ್ರಭು ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವಯಂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಫಲಶ್ರುತಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ 'ಕೃತ್ಯೋ ಹ್ಯೇಷಃ' 'ಈ ಉಪಾಸಕನು ಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನೆ' 'ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಗುಣಾಧಿಕಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಇತೋಽನ್ಯತ್ ಸತ್ ಕಿಮಿತ್ಯಾಹುರ್ನಾನಾಚ್ಛಂದಸ್ತವಾದಿನಃ |

ಅನ್ಯತ್ ಸದ್ ಬ್ರೂಯಾಮೇತ್ಯಾಹುಸ್ತ್ರಿಷ್ಟಬ್ವಾದಿನ ಏವ ತೇ ||

'ಐಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಣಂ' ಪರಮೇಶ್ವರಸಹಿತಂ ನಾಯುಂ | ಪ್ರಾಣೇನ

ಮನಸಾಚ 'ಅಭಿ ಇಸ್ಯಮಾನಃ' ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನಃ | 'ತೃತೀಯೋತಿಶಯೇ'

ಇತಿ ಸೂತ್ರಾದ್ ಅಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ | 'ಮಥನಾನ್ಮಿಥಿಲೋ ಜಾತಃ

ಸಹನಾತ್ ಸಿಂಹ ಉಚ್ಯತೇ | ಹತ್ತೀ ದಸ್ಯೂನ್' ಇತ್ಯಾದಿನಚ್ಚ |

ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನೋಽಭಿತಃ ಕ್ಷಿಸ್ಯಮಾನೋ ವಿಷಯೇಷು ಬಹುಕಃ |

'ಕೃತ್ಸ್ಯ ಆತ್ಮಾ' ಕೃತ್ಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾ ವಿಷ್ಣೋಃ |

'ಏಕಾಹಿ ಪ್ರತಿಮಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬೃಹತೀ ಚ್ಛಂದಸಾಂ ವರಾ |

ಅನ್ಯಚ್ಛಂದೋಭಿಧಾ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತಿಮಾ ಮಧ್ಯಮೈವ ತತ್ |'

ಇತಿ ಚ | ಏವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭಿಃ ಶ್ರುಯಮಾಣಾನುಷ್ಟುಬಹಿ ಬೃಹತ್ಯಾ

ಅಂಗಮಿತಿ ಬೃಹತ್ಯಾ ಏವಾಧಿಕ್ಯಮುಕ್ತಂ ಭನತಿ ||

ಅನುವಾದ—'ಕಿಮನ್ಯತ್ ಸದನ್ಯದ್ ಬ್ರೂಯಾಮ' ಎಂದರೆ 'ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶಸ್ತ ಬೇರೆ ಏನಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ನಾನಾಭಂದಸ್ಸುಗಳೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನು ವವರು, ಮತ್ತು, ಬೇರೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಇದೆ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವವರು' ಎಂದರ್ಥ. 'ಐಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಣಂ' ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರ್ವರ್ಯಶಾಲಿ ವಿಷ್ಣುಸಹಿತನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪ್ರಾಣೇನ ಮನಸಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಅಭಿ ಇಸ್ಯಮಾನಃ' ಎಂದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ಯ ಮಾನಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಬಹಳ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ ಒಂದು ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದರಿಂದ ಮೂರನೆಯದಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅಕಾರಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ಅದರ ಮೂರನೆ ವರ್ಣವಾದ ಇಕಾರ ಬಂದಿದೆ. 'ಮಥನ'ದಿಂದ 'ಮಿಥಿಲ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. 'ಸಹನ'ದಿಂದ 'ಸಿಂಹ'ಶಬ್ದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. 'ಹತ್ವಾ ದಸ್ಯೂನ್' ಎಂಬುದನ್ನೆ 'ಹತ್ತೀ ದಸ್ಯೂನ್' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ನಿದರ್ಶನ

ಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಅಸ್ಯಮಾನ'ವೆ 'ಇಸ್ಯಮಾನ'ವಾಗಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆ. 'ಕೃತ್ಸ್ಯ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಪ್ರತಿಮೆ ಮಧ್ಯಮವೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಒಂದೆ ಪ್ರತಿಮೆಯೂ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಶ್ರವಣಮಾಡುವ ಅನುಷ್ಠಪ್ ಕೂಡ ಬೃಹತಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದೆಂದ ಮೇಲೆ ಬೃಹತಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದಂತಾಯಿತು.

ಬೃಹತಿಯು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೃಹತಿಯೇ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ | ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಕಾದಶಾನುಷ್ಠುಭಾಂ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ, ಸಂಚವಿಂಶತಿಶ್ಚಾನುಷ್ಠುಭಃ | ಅತ್ತಂ ನೈ ಭೂಯಸಾ ಕನೀಯಃ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಉತ್ತಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಬೃಹತೀಯುಚಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದಾಗ ಅದರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಠಪ್ ಯುಚಿಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ. ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಾದರಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯದು ಸೇರಿಹೋಗಿರುತ್ತದೆ ತಾನೆ !

**ಭಾಷ್ಯ—ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನೇ ಅನುಷ್ಠಪ್ ಶಂಸನಮಾತ್ರಾತ್ ಸಂಚ-
ವಿಂಶೋತ್ತರಶತಾನುಷ್ಠುಬಾಧಿಕ್ಯಂ ಚ ಭವತಿ | ಅತ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾತ್
ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನಮೇವ ವರಂ | ತಸ್ಯಾತ್ಮನಾಂತರ್ಭಾವಾತ್ |
ಜಗತ್ಕಾದಿಕಂ ತ್ವಧಿಕತ್ವೇಽಪಿ ಬೃಹತೀವನ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಭಾವಾದೇವೋ-
ಪೇಕ್ಷ್ಯತೇ |**

ಅನುವಾದ—ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಚಿಗಳನ್ನು ಪರಿಸಿದಾಗ ಅನುಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಚಿಗಳ ಪಠನಕ್ಕಿಂತ ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಠಪ್ ಯುಚಿಗಳಷ್ಟು ಅಧಿಕಲಾಭ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಧಿಕಲಾಭ ಇರುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಚಿಗಳ ಪಠನವೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶಸ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ ಅನುಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಚಿಗಳು ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಾವಿರ ಯುಚಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿರುತ್ತವೆ. ಜಗತೀ ಮುಂತಾದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಲಾಭವಿದ್ದರೂ ಬೃಹತಿಯಂತೆ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಿಯೇ ಯುಷಿ ಸಂಮತ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ—‘ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ’ ಇತಿ, ಅಷ್ಟಾ ಹಿ ಚತುರಕ್ಷರಾಣಿ ಭವಂತಿ | ‘ನವಸ್ರಕ್ತಿಂ’ ಇತಿ, ಬೃಹತೀ ಸಂಪದ್ಯ-
ಮಾನಾ ನವಸ್ರಕ್ತಿ | ‘ಯತಸ್ಪೃಶಂ’ ಇತಿ, ಸತ್ಯಂ ವೈ ವಾಗ್ ಯಚಾ
ಸ್ಪೃಷ್ಟಾ | ‘ಇಂದ್ರಾತ್ ಪರಿ ತನ್ವಂ ಮಮೇ’ ಇತಿ, ತದ್ ಯದೇವೈ-
ತದ್ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಂಪನ್ನಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾತ್
ತದೈಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾದ್ ಬೃಹತ್ಯೈ ವಾಚಮನುಷ್ಟುಭಂ ತನ್ವಂ
ಸನ್ನಿರ್ಮಿನೋತೇ |

ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ- ‘ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ’
ಅಂದರೆ, ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಎಂಟು ಭಾಗಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರು-
ತ್ತವೆ. ‘ನವಸ್ರಕ್ತಿಂ’ ಎಂದರೆ, ಒಂದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅದರ ಮುಂದಿನ
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬೃಹತೀಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಿದಾಗ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಒಂಭತ್ತು ಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಯತಸ್ಪೃಶಂ’
ಎಂದರೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರವು ಬೃಹತೀಮಂತ್ರರೂಪದಿಂದ ಸತ್ಯನಾದ ಭಗವಂತ
ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಇಂದ್ರಾತ್ ಪರಿ ತನ್ವಂ ಮಮೇ’ ಎಂದರೆ ಆ
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಬೃಹತಿಯಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವಾಗ
ಆ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀಹರಿಗೂ ಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸು-
ತ್ತಾನೆ. ಆ ಬೃಹತಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಋಚಿಯನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸು-
ವಾಗ ಬೃಹತೀಪ್ರತಿಮಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತನಾದ
ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ದೇವತೆಯಾದ ಉಮೆ ಉತ್ಪನ್ನಳೆಂದು ನೆನೆಯು-
ತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಉಮೆ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು
ಮಾಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಬೃಹತೀ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ
ಕೆಲವು ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಋಚಿಗಳನ್ನೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ
ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಋಚಿಗಳಿಂದ ಬೃಹತೀಋಚಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು
‘ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು.
ಮತ್ತು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಋಚಿಗಳನ್ನು ಸಾವಿರದ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಟುಪ್
ಋಚಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಬೃಹತ್ಯಂಗತ ಪ್ರಾಣ ಹಾಗೂ
ಅನುಷ್ಟುಪಂತರ್ಗತ ಉಮೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ, ವಾಯುವಿಗೆ ಬೃಹತಿ
ಹಾಗೂ ಅನುಷ್ಟುಪಂತರ್ಗತ ಉಮೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಚಿಂತಿಸಿದಂತಾಗು

ತ್ತದೆ. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಉಮೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಂಬುದನ್ನೂ ಧ್ಯಾನಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು 'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸಂಗ್ರಹವನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಆ ಶ್ರುತಿಯ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ

ನವಸ್ರಕ್ತಿಮೃತಸ್ಪೃಶಂ ।

ಇಂದ್ರಾತ್ ಪರಿ ತನ್ವಂ ಮಮೇ ॥

'ನಿತ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿರುವ, ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಎಂಟು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ, ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಉಮೆಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರ ಸೇರಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಒಂಬತ್ತು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಬೃಹತೀ ಮಂತ್ರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವ ಮೂಲಕ ನಾನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡೆನು. ಬೃಹತಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಬೃಹತ್ಯಭಿಮಾನಿವಾಯುವಿನಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಭಿಮಾನಿನಿ ಉಮೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಾಗುವುದನ್ನೂ ಧ್ಯಾನಿಸಿದೆನು' ಎಂದು ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತು ಈ ಶ್ರುತಿಯನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆ :

ಭಾಷ್ಯ—'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ' ಇತ್ಯನುಷ್ಟುಭೋ ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನ ವಚನಾಚ್ಚ । ಅಪ್ಯಚತುರಕ್ಷರಾಣ್ಯನುಷ್ಟುಪ್ । ತಸ್ಯಾ ಏನ ಬೃಹತೀ- ಸಂಪಾದನೇ ನವ ಸ್ರಕ್ತಯೋ ಭವಂತಿ । 'ಯಚಾ ವಾಗ್'ಯಗ್ ರೂಪೇಣ ವಾಗ್ 'ಯತಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟ್ವಾ' ಸತ್ಯರೂಪಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟ್ವಾ ಭವತಿ । ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಬಂಧೀ, ನಿತರಾಂ ಪ್ರಿಯತ್ನಾದ್, ಯಃ ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ವಾಯುಃ ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಾರೂಪಮಿದಂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಂ । ಸ ಚ ವಾಯುರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಷ್ಯಪ್ರತಿನಾ । ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಪ್ರತಿನಾ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ।

ಅನುವಾದ—'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಬೃಹತೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಬೃಹತೀಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದೇ ಉತ್ತಮ. ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಎಂಟು ಭಾಗಗಳು ಸೇರಿದರೆ ಒಂದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಬೃಹತೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಒಂಬತ್ತು ಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಯಚಾ

ವಾಗ್' ಎಂದರೆ ಋಚಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನುಷ್ಟುಪ್. 'ಋತಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟ್ವಾ' ಸತ್ಯ ಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಐಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾತ್' ಎಂದರೆ 'ಇಂದ್ರಸ್ಯ' ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ 'ಸಂಬಂಧಿ' ಎನಿಸಿದವ, ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ವಾಯು. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾದುದು ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ. ಆ ವಾಯು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಪ್ರತಿಮೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ.

ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಉಮೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಯೈವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರತ್ವೇನ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪಂಚ-
ವಿಂಶೋತ್ತರೈಕಾದಶಶತಾನುಷ್ಟುಪ್ತೇನ ಸಂಪಾದನೇ ಬೃಹತೀದೈವ-
ತಾತ್ ಪ್ರಾಣರೂಪಾದ್ ನಾಯೋರನುಷ್ಟುಬ್ದೇವತಾಯಾ ವಾಗ್
ರೂಪಾಯಾ ಉಮಾಯಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಭವತ್ಯೇವಂ ಜಾನತಃ |
ತತಕ್ಷೋಮಾಯಾ ಅಹಿ ಭಗವತ್ಪ್ರತಿನಾತ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿನಾ
ಸ್ಥಾಪಕ ಏನ ಭವತಿ, ಏತತ್ ಸರ್ವಂ ಸಮ್ಯಗ್ ಧ್ಯಾಯನ್ |

ಅನುವಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪನ್ನೆ
ತಿರುಗಿ ಒಂದು ಸಾವಿರದ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿ
ಸಿದಾಗ ಬೃಹತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ದೇವತೆಯಾದ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಉಮೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎಂದು ಹೀಗೆ
ಮೊದಲಿಗೇ ತಿಳಿದವನು ಸ್ಮರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ, ಉಮೆಯೂ ಭಗವಂತ
ನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ, ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ
ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಅವನ ಪ್ರತಿಮೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣುರೇವ ಬೃಹತ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಯದೇವತಾ, ಪ್ರತಿನಾ-
ಧಿಷ್ಠಿತದೇವತಾವತ್ | ತಸ್ಮಾದ್ ಬೃಹತ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದ್ ಅನುಷ್ಟುಪ್
ಸಂಪಾದನೇ ತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರತಿನಾಂತರಂ ತಸ್ಮಾದೇವ ನಿರ್ಮಿತಂ
ಭವತಿ | ಅತ ಏನ 'ಇಂದ್ರಾತ್' ಪರಿ ತನ್ನಂ ಮಮೇ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಬೃಹತೀ
ಸ್ಥವಿಷ್ಣೋರ್ಬಲಾದೇವ ಹಿ ತತ್ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸ ಹಿ ತಸ್ಯಾಃ ಸಟ್-
ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾದಿತ್ವಮಪಿ ನಿಯಮಯತಿ | ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ ನಾಯುಕ್ತಃ |
ನಾಯುರೇವ ಯದ್ ಭಗವನ್ನಿಯತೋ ನಿಯಮಯತಿ ತಸ್ಮಾದ್
'ಇಂದ್ರಾತ್ ಪರಿ' ಇತ್ಯಸ್ಯ 'ಐಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾದ್' ಇತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾ
ಕೃತಾ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ವೆ ಬೃಹತ್ಯಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತನಾದ ದೇವತೆ, ಪ್ರತಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತನಾದ ದೇವತೆಯಂತೆ. ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತಿಯಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅವನಿಂದಲೇ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಇಂದ್ರಾತ್' ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ, ಪ್ರತಿಮೆ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನೇ ಬೃಹತಿಗೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಾಯುವೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುವೆ ಭಗವಂತನ ನಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಬೃಹತಿಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರಾತ್ ಪರಿ' 'ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನು 'ಐಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾತ್' 'ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಂದ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಹಂ ವಾಚಂ ತನ್ವಂ ಪರಿ ಮಮೇ' 'ನಾನು ಉಮೆಯೆಂಬ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ 'ಇಂದ್ರಸ್ಯ ತನ್ವಂ' 'ಇಂದ್ರನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು' ಎನ್ನದೆ 'ಇಂದ್ರಾತ್ ತನ್ವಂ' 'ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಮಾನಿರ್ಮಾಣ ಹೊರತು ನನ್ನಿಂದ ಅಲ್ಲ, ಅವನೇ ಬೃಹತೀಮುಂತಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂತಿಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವವ. ಅವನೇ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಉಮೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅವಳನ್ನು ತನಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ನಾನು ಮಾಡಿಲ್ಲ, ಭಗವಂತ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಅರಿವು ನನ್ನಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾನು ಮಾಡಿದನು' ಎಂದು, ಅಥವಾ ಆ ಅರಿವಿನಿಂದ ನನಗೆ ಪ್ರತಿಮಾಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ ಫಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾನು ಮಾಡಿದನು' ಎಂದು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಂದ್ರಾತ್' ಎಂದಿದ್ದರೂ ಉಪನಿಷತ್ತು ಅದನ್ನು ಐಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾತ್ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಭಗವಂತನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಕರ, ಹಾಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಮೆ ಎಂಬುದು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹರಿನಾಯುಗಳ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾವತ್ ಸಹಸ್ರಂ ಬೃಹತೀ ತಾವಚ್ಯಂಸೇದನುಷ್ಪಥಾಂ ।

ಛಂದಸಾಂ ನಾ ತದನ್ಯೇಷಾಂ ಬೃಹತೀತ್ವಂ ಸ್ಮರೇತ್ ತತಃ |
 ತೇನ ಸರ್ವಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಸ್ತಾದಧಿಕೋಽರ್ಚಿತಃ |
 ಭನೇದೇವಂ ಜಾನತಸ್ತು ಕೃತಾ ಚ ಪ್ರತಿಮಾ ಭನೇತ್ |
 ತಥಾ ನಾಯೋರಪಿ ಕೃತಾ ನಾಯುರ್ಹಿ ಪ್ರತಿಮಾ ಹರೇಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ನಾಯುಕೃತಂ ಸರ್ವಂ ಕ್ರಿಯತೇ ವಿಷ್ಣುನೈವ ಹಿ |
 ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ಏಕಾದಶಶತಂ ಪುನಃ |
 ಅನುಷ್ಪಭಾಂ ಸ್ಮರೇತ್ ಪಂಚವಿಂಶೋತ್ತರನುದಾರಧೀಃ |
 ತೇನ ನಾಯೋರುನೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನಾತ್ ಸ್ಮೃತಾ ಭನೇತ್
 ತತೋ ದ್ವಿತೀಯಪ್ರತಿಮಾ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಕೃತಾ ಭನೇತ್ |
 ವಿಷ್ಣುನಾನುಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ಯದ್ ಉಮಾ ನಾಯುಶ್ಚ ತದ್ವಶಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿಷ್ಣುವಯೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ
 ವನ್ನೂ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಇಲ್ಲವೆ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪಠಿಸ
 ಬೇಕು. ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೃಹತೀರೂಪತ್ವವನ್ನೂ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದ,
 ಹೀಗೆ ಚಿಂತಿಸಿದವನು ಬೃಹತೀ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
 ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು
 ಮಾಡಿದಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುವಿಗೂ ಪ್ರತಿಮೆಮಾಡಿ
 ದಂತಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಯು ಹರಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರತಿಮೆ. ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿ
 ವಾಯು. ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು—ಹೀಗೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಯು
 ಮಾಡುವ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬೃಹತೀ
 ಸಹಸ್ರವು ಒಂದು ಸಾವಿರದ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಸಿದ್ಧ
 ವಾಯಿತೆಂದು ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಿಯು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಒಳ್ಳೆಯ
 ಜ್ಞಾನದ ಬಲದಿಂದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಉಮೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದನ್ನು
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಬೃಹತ್ಯಂತರ್ಗತ
 ವಾಯುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಉಮೆ ಎಂಬ ಎರಡನೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.
 ಏಕೆಂದರೆ ಉಮೆ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷ ಆವೇಶ
 ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೃಕ್ತಯೋ ವಿಭಾಗಾಃ | 'ಸೃಕ್ತರಂಶೋ ವಿಭಾಗಶ್ಚ ವಿದಲಂ ಚೇತಿ
 ಕಥ್ಯತೇ' ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—‘ನವಸ್ರಕ್ತಿಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ರಕ್ತಿಗಳೆಂದರೆ ವಿಭಾಗಗಳು. ವಿಭಾಗವು ಸ್ರಕ್ತಿ ಅಂಶ ವಿದಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ನಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರೋ ಯದೇತನ್ಮಹದುಕ್ಕಂ |

ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆ ಅಕಾರದ ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸ ನಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರಃ’ ಅಕಾರಾಖ್ಯನಾಗ್ನಿಕಾ-
ರೇಷು ಉತ್ತಮೋ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಖ್ಯಃ |

ಅಕಾರಃ ಪ್ರಥಮಂ ನಾಮ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವಗುಣಾನ್ ಬ್ರುವನ್ |
ಸರ್ವದೋಷವಿರುದ್ಧತ್ವಾದ್ ಗುಣಾನಾಂ, ಅನ್ಯತಾಮಹಿ |
ವಿಷ್ಣೋರ್ವದತಿ ಜೀವೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಶ್ಚೈವ ಸರ್ವದಾ |
ಅಭಾವಂ ಚೈವ ದೋಷಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕೇಶವೇ ವದೇತ್ |
ಸಮ್ಯಗ್ ವಕ್ತ್ವತ್ವತ್ವತ್ವತ್ವಾದ್ ಅಕಾರೋ ಮುಖ್ಯನಾಮಹಿ |
ತದರ್ಥಾನ್ ಏಕದೇಶೇನ ಶಬ್ದಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಜೋಚಿರೇ |
ವ್ಯಾಖ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ರೂಪತ್ವಂ ವಿಕಾರತ್ವಮಿಹೋದಿತಂ |
ವಿಕಾರತ್ವಂ ಚ ನಾನ್ಯತ್ ಸ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಾ ವೇದಾ ಯತೋಽಪಿಲಾಃ |
ವಾಚಕೇಷು ತಥಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಹಸ್ರಬೃಹತೀನುಯಂ |
ಉಕ್ತಂ ಉತ್ತಮಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಸಾ ಪರಾ |
ಅನ್ಯೇಽಪಿ ಶಬ್ದಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಹೃಕಾರಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಿನಃ |
ಏಷಾಂ ಪರಮಂ ಉಕ್ತಂ ತತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಸವಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರಃ’ ಎಂದರೆ ಅಕಾರ ವೆಂಬ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆ ಉತ್ತಮ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಕಾರವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖ್ಯವಾದ ನಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ವಿಷ್ಣುನ ಸರ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣಗಳು ಸರ್ವದೋಷ ವಿರುದ್ಧ ವಾಗಿವೆ. ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಜಡಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕೇಶವನಲ್ಲಿ ಸರ್ವದೋಷಗಳ ಅಭಾವವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹರಿಯನ್ನು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೊಂಡಾಡುವುದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಅವನಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ನಾಮ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಕಾರದ

ಅರ್ಥಗಳನ್ನೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿವೆ. 'ಅಕಾರದ ವಿಕಾರವು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದ ವಿಕಾರತ್ವವು, ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವಾಗಿರುವುದೆ ಆಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಾರತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವೆ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವಂಥವುಗಳು. ಈ ಅಕಾರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೆಲ್ಲ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಮಂತ್ರವೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀಮಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಎಂದರೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸವಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪಿಗೆ ಬೃಹತಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಬೃಹತಿಯ ಮಹಿಮೆಗೆ ಕುಂದು ಬಂದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ ಎಂದರೆ ವಾಚಕ. ಅಕಾರವು ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಚಕವಾದ ಅಕಾರ. ಅಕಾರವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಚಕ ಹೇಗೆಂದರೆ ಅದು ವಿರುದ್ಧ ಅನ್ಯ ಅಭಾವ ಎಂಬ ಮೂರು ಅರ್ಥ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ಚೇತನಾಚೇತನಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಿಂತ ಅನ್ಯನೂ, ಸರ್ವದೋಷಾಭಾವ ಉಳ್ಳವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಅದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೆಲವು ವಿರುದ್ಧವನ್ನು, ಕೆಲವು ಅನ್ಯವನ್ನು, ಕೆಲವು ಅಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳಬಹುದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಿರುದ್ಧ ಅನ್ಯ ಅಭಾವಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಬಲ್ಲ ಶಬ್ದ ಅಕಾರ ಒಂದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥ ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆ ಪಠನೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತ. 'ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅಕಾರದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದುದು ಮತ್ತು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅಕಾರದ ವಿಕಾರ' ಎಂದಿದೆ. ವಿಕಾರತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಭಾವವೆ ಹೊರತು ಪರಿಣಾಮಹೊಂದುವುದು, ಹಾಲು ಮೊಸರಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವಂತೆ, ಮಣ್ಣು ಗಡಿಗೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವಂತೆ, ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದವು ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಕಾರದ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಲ್ಲ.

ವಾಙ್ಮಯವೆಲ್ಲವೂ ಐದುನಿಧಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ ಪಂಚನಿಧಂ | ಮಿತಂ ಅಮಿತಂ ಸ್ವರಃ ಸತ್ಯಾನ್ಯತೇ ಇತಿ | ಋಗ್ ಗಾಥಾ ಕುಂಬ್ಯಾ ತನ್ನಿತಂ | ಯಜುರ್ನಿಗದೋ ವೃಥಾ ವಾಕ್ ತದಮಿತಂ | ಸಾಮ, ಅಥೋ ಯಃ ಕಶ್ಚ ಗೇಷ್ಠಃ ಸ ಸ್ವರಃ | ಓಮಿತಿ ಸತ್ಯಂ | ನೇತೃತ್ವಂ | ತದೇತತ್ ಪುಷ್ಪಂ ಫಲಂ ವಾಚೋ ಯತ್ ಸತ್ಯಂ | ಸ ಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಭವಿತೋಃ ಪುಷ್ಪಂ ಹಿ ಫಲಂ ವಾಚಃ ಸತ್ಯಂ ವದತಿ |

ಅಥೈತನ್ಮೂಲಂ ವಾಚೋ ಯದನ್ಯತಂ | ತದ್ಯಥಾ ವೃಕ್ಷ ಆನಿರ್ಮೂಲಃ ಕುಷ್ಯತಿ, ಸ ಉದ್ವರ್ತತೇ, ಏವಮೇವಾನನ್ಯತಂ ವದನ್ಮಾನಿರ್ಮೂಲಮಾತ್ಮಾನಂ ಕರೋತಿ, ಸ ಕುಷ್ಯತಿ, ಸ ಉದ್ವರ್ತತೇ | ತಸ್ಮಾದನ್ಯತಂ ನ ವದೇತ್ | ದಯೇತ ತ್ವೇನೇನ |

ಪರಾಗ್ ವಾ ಏತದ್ ರಿಕ್ತಮುಕ್ಷರಂ ಯದೇತದ್ ಓಮಿತಿ | ತದ್ ಯತ್ ಕಿಂಚ ಓಮಿತ್ಯಾಹ ಅತ್ರೈವಾಸ್ತೈ ತದ್ ರಿಚ್ಯತೇ | ಸ ಯತ್ ಸರ್ವಂ ಓಂ ಕುರ್ಯಾದ್ ರಿಚ್ಯಾದಾತ್ಮಾನಂ | ಸ ಕಾಮೇಭ್ಯೋ ನಾಲಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಥೈತತ್ ಪೂರ್ಣಂ ಅಭ್ಯಾತ್ಮಂ ಯನ್ನೇತಿ |

ಸ ಯತ್ ಸರ್ವಂ ನೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಸಾಹಿಕಾಃಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿರ್ಜಾಯೇತ | ಸೈನಂ ತತ್ರೈವ ಹನ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕಾಲ ಏವ ದದ್ಯಾತ್, ಕಾಲೇ ನ ದದ್ಯಾತ್ | ತತ್ ಸತ್ಯಾನ್ಯತೇ ಮಿಥುನೀಕರೋತಿ | ತಯೋರ್ಮಿಥುನಾತ್ ಪ್ರಜಾಯತೇ |

ಭೂಯಾನ್ ಭವತಿ, ಯೋ ವೈ ತಾಂ ವಾಚಂ ನೇದ ಯಸ್ಯಾ ಏಷ ವಿಕಾರಃ ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್ | ಅಕಾರೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ | ಸೈಷಾ ಸ್ವರೋಷ್ಠಭಿರ್ವ್ಯಜ್ಯಮಾನಾ ಬಹ್ವೀ ನಾನಾರೂಪಾ ಭವತಿ |

ತಸ್ಯೈ ಯದ್ ಉಪಾಂಶು, ಸ ಪ್ರಾಣಃ | ಅಥ ಯದ್ ಉಚ್ಚೈಃ, ತಚ್ಚರೀರಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ತತ್ ತಿರ ಇವ | ತಿರ ಇವ ಹೃಶರೀರಂ | ಅಶರೀರೋ ಹಿ ಪ್ರಾಣಃ | ಅಥ ಯದ್ ಉಚ್ಚೈಃ ತಚ್ಚರೀರಂ, ತಸ್ಮಾತ್ ತದ್ ಆವಿಃ | ಆನಿಹಿ ಶರೀರಂ || ೬ ||

ಅನುನಾದ—ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿರುವ ಈ ಸಮಸ್ತ ವಾಙ್ಮಯವು ಐದು ನಿಧಿ. ಮಿತ ಅಮಿತ ಸ್ವರ ಸತ್ಯ ಅನ್ಯತ ಎಂದು. ಋಕ್ ಅಂದರೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರನಿಯಮವುಳ್ಳ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ವಚನ. ಗಾಥಾ ಅಂದರೆ ಸ್ವರನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ವಚನ. ಕುಂಬ್ಯಾ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಖಂಡ

ವಾಕ್ಯಗಳು- ಇವು ಮೂರು 'ಮಿತ'ಗಳೆನಿಸುವುವು. ಯಜ್ಞಾಂಗ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಯಜುಸ್, ಅನ್ಯವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ನಿಗದ, ನಿರರ್ಥಕಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಸ್ತೋಭ- ಇವು ಮೂರು 'ಅಮಿತ'ಗಳೆನಿಸುವುವು. ಸಾಮವೂ ಇನ್ನುಳಿದ ಗಾನವೂ 'ಸ್ವರ'. ಓಂ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವ 'ಸತ್ಯ'. ನ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವ 'ಅನ್ಯತ'. ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅ, ಉ, ಮ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ತಪ್ಪದೆ ಮೊದಲಿಗೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಉಕಾರಮಕಾರಗಳು ಅನಂತರವೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಸತ್ಯ. ಅಕಾರವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಪ ಹಾಗೂ ಫಲವಂತಿರುವ ಉಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಂದ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿದ್ದು ಈ ಓಂಕಾರವು ಅಕಾರವೃಕ್ಷದ ಪುಷ್ಪ ಫಲಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಅಕಾರ ವೃಕ್ಷದ ಪುಷ್ಪ ಫಲಾತ್ಮಕದ ಈ ಓಂಕಾರವನ್ನು 'ಓಂ' ಆಗಲಿ, ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಯಾಚಕರ ಮುಂದೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವವನು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಗೂ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಹೊಂದಲು ಸಮರ್ಥನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಓಂಕಾರವು ಸತ್ಯ.

'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಅದು ಅನ್ಯತ. ಆದರೂ ಅಕಾರದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು, ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ವೆಂಬ ವೃಕ್ಷದ ಬೇರಿನಂತಿದೆ. ಬೇರು ಮೇಲೆ ಬಂದರೆ ಮರ ಒಣಗುತ್ತದೆ, ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಯೋಗ್ಯರು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೋ ಧನವನ್ನೋ ಬೇಡಿಬಂದಾಗ 'ನ' ಎನ್ನುವವನು ಕೀರ್ತಿಪ್ರಶಂಸೆ ಮುಂತಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಐಶ್ವರ್ಯ ವಿದ್ಯೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀಣಿಸಿ ನರಕಾದಿ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಚಕರಿಗೆ 'ನ' ಎನ್ನಬಾರದು. ಅವರಲ್ಲಿ ದಯೆದೋರಬೇಕು.

ಬೇಡಿದವರಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ 'ಓಂ' 'ಆಗಲಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದರೂ ಅದು ದಾರಿದ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೇ ಸಾಕು, ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ನಶಿಸುವುವು. ಯೋಗ್ಯರು ಅಯೋಗ್ಯರೆನ್ನದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೇನು ಪೇಳಬೇಕು ? ಅವನು ದರಿದ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ತಾನು ಬಯಸಿದುದೇನನ್ನೂ ಹೊಂದಲಾರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಯೋಗ್ಯ ರಿಗೆ 'ನ' ಎನ್ನುವುದೇ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಾದಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯೋಗ್ಯರು ಅಯೋಗ್ಯರು ಎಂದು ನೋಡದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ 'ನ' ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಪಕೀರ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಕೀರ್ತಿ ಅವನನ್ನು ಕೂಡಲೆ ಮೃತ ಪ್ರಾಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯರಿಗೇ ದಾನಮಾಡಬೇಕು. ಯೋಗ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಓಂಕಾರವನ್ನೂ ನಕಾರವನ್ನೂ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಜೊತೆಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವು ಜೊತೆಗೂಡುವುದ ರಿಂದ ಈತ ಸುಖಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಅಕಾರವನ್ನು ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಮಿತ ಅಮಿತ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಕಾರವು ಸ್ವರ್ದ ಉಷ್ಮ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದಲೂ ಪದ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಹೊಂದಿ ಮಿತ ಅಮಿತ ಮುಂತಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಮತ್ತು ಪೇದ ಪಂಚರಾತ್ರಮುಂತಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ವಾಙ್ಮಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ.

ಅಕಾರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅಭಿಮಾನಿ. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಸರ್ವಶರೀರಾಭಿಮಾನಿನಿ. ಭಾರತಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶರೀರರಹಿತನಾದ ವಾಯು ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದು ಅಗೋಚರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಶರೀರರಹಿತವಾದುದು ಅಗೋಚರವಾಗಿರುತ್ತದೆ ತಾನೆ ? ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶರೀರಾಭಿಮಾನರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಶರೀರರಹಿತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿನಿ ಭಾರತಿ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದು ಗೋಚರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿನಿ ಭಾರತಿ ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಕ್ತಳು.

ವಿನರಣಿ—ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಬ್ಬರೂ ಅವ್ಯಕ್ತರೆ. ಆದರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅಧೀನಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಳು ವ್ಯಕ್ತಳು. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯು ಭಾರತಿಯರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವ್ಯಕ್ತರಾಗಿದ್ದು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೂ ಗೆಲ್ಲ ಅವ್ಯಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾರತಿಯು ವಾಯುವಿಗೆ ಅಧೀನಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಅವನಿಗೂ ವ್ಯಕ್ತಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಕ್ತಳೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಅಕಾರವು ಸಮಸ್ತ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಮೂಲ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ತದೇತತ್ ಪಂಚಧಾ ಸ್ಥಿತಂ |

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮೇವಾಕಾರಸ್ಯ ಸಹೈವೋಕ್ತೇನ ಸರ್ವಶಃ |

ಮಿತಾಮಿತೇ ಸ್ವರಃ ಸತ್ಯನುನೃತಂ ಚೇತಿ ಪಂಚಧಾ |

ತಸ್ಮಾದಕಾರ ಏನಾಯಂ ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಕಃ ಶ್ರುತಃ |

ತಸ್ಮೈವ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪೋಽಯಂ ಸರ್ವನೇದಾದಿಸ್ವರಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಗುಣಾನ್ ವಿಷ್ಣೋರಕಾರೋ ವಕ್ತಿ ಯತ್ ಪ್ರಭೋಃ |

ತದ್ವ್ಯಕ್ತಯೋಽಪಿ ಶಬ್ದಾ ಯೇ ಸರ್ವೇ ವಿಷ್ಣುಗುಣಬ್ರುವಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಮತ್ತು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅಕಾರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಮಿತ ಅಮಿತ ಸ್ವರ ಸತ್ಯ ಅನೃತ ಎಂದು ಅದು ಐದು ವಿಧ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ

ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಕಾರವೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ವೇದಾದಿಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವವುಗಳು ಎಂದ ಮೇಲೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಕಾರಸ್ಯ ತಥೋಪಾಂತೋರಭಿಮಾನೀ ಶು ನಾರುತಃ |

ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾಂತಃಕರಣನಾನ್ನೋಽಸ್ಯ ದ್ವಿನಿಧಸ್ಯ ಚ |

ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷಾಮಭಿಮಾನಿನೀ |

ಭಾರತ್ಯುಚ್ಛೋದಿತಸ್ಯಾಪಿ ಹ್ಯಕಾರಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನೀ |

ತಸ್ಮಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಮಾಂತುರ್ಹಿ ಜಸಾದಿಷು ಫಲಾಧಿಕಃ |

ನಾಯುಃ ಪತಿರ್ಹಿ ಭಾರತ್ಯಾ ಉಪಾಂತೋರ್ದೇವತಾ....|

ಅನುವಾದ—ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಾಯುವು ಅಭಿಮಾನಿ. ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಅಂತಃಕರಣಗಳೆಂಬ, ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಎಲ್ಲರ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯೇ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಪ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದಕ್ಕಿಂತ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಫಲಪ್ರದ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಾರತಿಯ ಪತಿಯಾದ ವಾಯು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ.

ಓಂಕಾರ ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ತತಃ | ಅಕಾರಸ್ಯ ನಿಕಾರೋಽಯಮೋಂಕಾರ ಇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |

ಅಧಿಕೋಚ್ಚತ್ವಮಾನಂ ಹಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ ಸಮುದೀರಿತಃ |

ಅಕಾರೇಣೈವ ತತ್ ಸರ್ವಂ ಉಕ್ತಮಾಧಿಕ್ಯ ವಕ್ತೃತಃ |

ಅಧಿಕೋಚ್ಚಸ್ವರೂಪೋಽಸೌ ಮಾತಾ ಚಾಧಿಕಃ ಏವ ಹಿ |

ಅನುವಾದ—ಓಂಗೆ ಅಕಾರವೆ ಎಲ್ಲಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಓಂಕಾರವೂ ಅಕಾರಕ್ಕೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕ, ಹೆಚ್ಚು ಎಂದರ್ಥ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚತ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ಎಂದರ್ಥ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾನ, ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥ. ಅಕಾರವು ಸ್ವತಃ ಅಧಿಕ ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಮಕಾರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಉಕಾರವು ಹೇಳುವ ಉಚ್ಚತ್ವ, ಅಧಿಕ ಉಚ್ಚತ್ವ.

ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವರೂಪವಾದುದು. ಮಹಾರವು ಹೇಳುವ ಜ್ಞಾನವೂ ಅಧಿಕಜ್ಞಾನ; ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವರೂಪವಾದುದು.

ವಿವರಣೆ—ಒಂಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಅ ಉ ಮ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅಕಾರ ಒಂದೇ ಹೇಳಬಲ್ಲದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕ, ಉ ಅಂದರೆ ಉಚ್ಚ, ಮ್ ಅಂದರೆ ಮಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಉಚ್ಚ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಾನವೂ ಅಧಿಕಮಾನ ಅಕಾರವು ಹೇಳುವ ಅಧಿಕವು ಅಧಿಕ ಉಚ್ಚವೂ ಆಗಬಹುದು, ಅಧಿಕ ಮಾನವೂ ಆಗಬಹುದು. ಎರಡೂ ಅಧಿಕ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಕಾರವು ಕೇವಲ ಅಧಿಕ ಎಂದೆ ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇತರಾನ್ವಿತವಾದ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಚ್ಚತ್ವದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾದ ಅಧಿಕವನ್ನೂ ಮಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾದ ಅಧಿಕವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ನಾರಾಯಣಶಬ್ದ ಅಕಾರದ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಅಕಾರೋಽಸೌ ನಕಾರತ್ವಮುಪಾಗತಃ |

ದೀರ್ಘೀಭೂತಃ ಪುನಸ್ತೇನೈವಾಕಾರೇಣ ಸಹ ಸ್ಥಿತಃ |

ಅಭಾವವಾಚ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಹ್ಯರ್ಥೋ ರೇಫಃ ಕ್ಷಯಂ ವದನ್ |

ಸೋಽಸ್ಯಕಾರೇಣ ಸಹಿತೋ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸಮುಪಾಗತಃ |

ಅಭಾವವಾಚ್ಯಕಾರಃ ಸ ಏಕಾರ್ಥ್ಯಾದ್ ಗತೃಭಾವಯೋಃ |

ಯಕಾರತ್ವಂ ಗತಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನೋ ರೇಫಸ್ಯೋತ್ತರತ್ವತಃ |

ಏತ್ವಂ ಗತೋ ಹ್ಯಕಾರೋಽಸೌ ನೋ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವಾಚಕಃ |

ಅನ್ಯತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸದೈವ ಹಿ |

ಸರ್ವದೋಷೋಜ್ಞಿತತ್ವಾಚ್ಚ ಸರ್ವತೋಽಪ್ಯಧಿಕತ್ವತಃ |

ನಿರಾಸನಾಚ್ಚ ದೋಷಾಣಾಂ ಸ್ವಭಕ್ತೇಭ್ಯಃ ಸಮಂತತಃ |

ಸರ್ವದೋಷವಿರುದ್ಧೋರುಗುಣಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪತಃ |

ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹ್ಯಕಾರಾರ್ಥೋಯಮೇವ ಹಿ |

ತಸ್ಮಾದಕಾರಬೀಜೇಯಂ ವಿಶ್ಲೋರ್ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಾ |

ಪ್ರಣವಶ್ಚ.....|

ಅನುನಾದ—ಅನ್ಯತ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ನಕಾರಗಳೆರಡೂ ಏಕಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವೆ ನಕಾರವಾಯಿತು. ಆ ನಕಾರವು ಅನ್ಯತ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಆ ಅಕಾರದಿಂದಲೇ ಕೂಡಿ 'ನಾ' ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಯಿತು.

'ರೀಜ್' ಕ್ಷಯೇ' ಧಾತುನಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಕ್ಷಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ರೇಫವು ಅಭಾವವಾಚಿಯಾದ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ರೇಫವೂ ಅಧಿಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಕೂಡಿ 'ರಾ' ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಯಿತು. 'ಗತಿ' ಅಪ ಗತಿ ಎಂದರೆ ನಾಶ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗತಿ ಎಂದರೂ ಅಭಾವ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅಭಾವ ವಾಚಿ ಅಕಾರವೆ ಗತಿವಾಚಿ ಯಕಾರವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ನಕಾರವು ರೇಫದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣಕಾರವಾಯಿತು. ಈ ನಕಾರವೂ ವಿರುದ್ಧ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರವೆ ಆಗಿದೆ.

ಸರ್ವ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಜಡಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸದಾ ಅನ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ, ಸರ್ವ ದೋಷ ರಹಿತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ್ದರಿಂದ, ತನ್ನ ಭಕ್ತರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ದೂರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸರ್ವ ದೋಷ ವಿರುದ್ಧ ಅನಂತ ಗುಣಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ನಾರಾಯಣನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪ ವಾದುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾರಾಯಣನಾಮ ಹಾಗೂ ಓಂಕಾರ.

ವಿನರಣೆ—ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ, ಅ, ರ, ಅ, ಯ, ಣ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸರ್ವಜೀವಿಭಿನ್ನ, ಸರ್ವಜಡಭಿನ್ನ, ಸರ್ವದೋಷರಹಿತ, ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಭಕ್ತರ ದೋಷನಾಶಕ, ಸರ್ವದೋಷ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅನ್ಯ ಅಧಿಕ ವಿರುದ್ಧ ಎಂಬ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮೂರು ಅರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಓಂ ಕಾರವು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ

ಅಕಾರನಾಚ್ಯ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ತತೋಽಕಾರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ನಾಮ ಚಕ್ರಿಣಃ |

ಅಕಾರನಾಮಾ ನಾನೋಽಸ್ತಿ ತಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿನಾಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಷ್ಟಸ್ಯಮುಖ್ಯತಃ |

ವರ್ತಂತೇ ನ ತ್ವಕಾರೋಽಯಂ ವರ್ತತೇ ಕೇಶವಂ ವಿನಾ |

ನಾರಾಯಣಾದಿ ನಾಮಾನಿ ನೃಣಾಂ ನಾಮಕ್ರಿಯಾಸ್ತಪಿ |

ವಿಹಿತಾನ್ಯಕಾರೋ ನೈವಾಯಂ ವಿಹಿತಸ್ತಮೃತೇ ಪ್ರಭುಂ |

ವಾಯುಬ್ರಹ್ಮಾಪಿ ಚಾಕಾರದೇವತೇ ನ ತು ನಾಮಿನೌ |

ಯಥಾ ನೇದಾಭಿಧೇಯೋಽನ್ಯೋ ನೇದಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪರಾ |

ಏವಂ ನಾಮಾಭಿಮಾನೀ ತು ವಾಯುರ್ವಾಚ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ ಅ ಇತಿ ನಾನೈತದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕೇವಲಮೇವ ಹಿ |

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಆಕಾರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖ್ಯನಾಮ. ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಹರಿನಾಮಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆಕಾರನಾಮಕನು ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ಹರಿನಾಮಗಳು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಆಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಕೇಶವನನ್ನು ಹೊರತು ಅನ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮಗಳೂ ಮಾನವರಿಗೆ ನಾಮಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಆಕಾರವು ಆ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಹೊರತು ಅನ್ಯರಿಗೆ ನಾಮಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ವಾಯು ಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಶಿವ ಕೆಲವೆಡೆ ಆಕಾರದಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಂಡರೂ ಅವರು ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆ ಹೊರತು ಆಕಾರವು ಅವರಿಗೆ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದ ನಾಮವಾಗಿಲ್ಲ. ವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆ ಬೇರೆ, ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ವಾಯು ನಾಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದರೂ ನಾಮವಾಚ್ಯ ವಿಷ್ಣುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಎಂಬ ನಾಮ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಿನದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಹರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರ :

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶೇಷತೋಽಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಬೃಹತೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಕಂ ।
ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರೀತೋ ಭನೇದ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಶಂಸನಾದಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ।
ತಸ್ಮಾದ್ ಯಜ್ಞೇಽಪಿ ನಾ ಶಂಸೇದ್ ಅಯಜ್ಞೇಽಪಿರಹಃ ಪುನಾನ್ ।
ಧ್ಯಾತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ವಿಷ್ಣೋರನ್ನಂ ಹಿ ತತ್ ಸರಂ ।
ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ ।

ಅನುನಾದ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಈ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಪಠನದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಸದಾ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಾಗಲಿ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಾಗಲಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪರಿಸರೇಕು. ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಾಙ್ಮಯದ ಐದು ಬಗೆಗಳು ಯಾವುವು ?

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಮನಿಕಾರೇಣ ಸಹ ನಿಕಾರನಾತ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್
ತದೇತತ್ ಪಂಚವಿಧಮಿತಿ ಪರಾಮರ್ಶಃ ।
ಸ್ವರಾಣಾಂ ನಿಯಮೋ ಯತ್ರ ಹ್ಯುಚೋ ನಾಮೈವ ತಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ ।
ಅನ್ಯಾ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಯಾಸ್ತು ತಾ ಗಾಢಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ ।

ಖಂಡವಾಕ್ಯಾನಿ ಕುಂಬ್ಯಾಃ ಸ್ವರಸಮಾನಿ ಪರಸ್ಪರಂ |

ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ಯಜುರುದ್ವಿಷ್ಟಂ ನಿಗದಂ ವಾಕ್ಯಮಾತ್ರಕಂ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಸ್ತುವಾಗ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಕಾರದ ಆ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಐದು ವಿಧ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅದು ಐದು ವಿಧ' ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆ.

ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರ ನಿಯಮ ಉಳ್ಳ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಕೃತಿಗಳೆ ಋಚಿಗಳು. ಸ್ವರನಿಯಮರಹಿತ ಛಂದೋಬದ್ಧಕೃತಿಗಳು ಗಾಥೆಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಕ್ಷರಗಳ ಅಸಮಾನತೆ ಉಳ್ಳ ಖಂಡ ವಾಕ್ಯಗಳು ಕುಂಬ್ಯಾ ಎನಿಸುವುವು. ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳ ನಡುವೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಸೇರಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಯಜುಸ್ಸು. ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ನಿಗದ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಕಾರದ ಅರ್ಥಪ್ರಸಂಜ ವಿಶಾಲ; ನಕಾರ ಪ್ರಯೋಗದ ಪರಿಣಾಮ ಗಂಭೀರ:

ಧಾಸ್ಯ—ಅಕಾರಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ನಕಾರಸ್ಯ, ಕಿಂಚಿನ್ನೂಲಮಿವ | ತಸ್ಮಾನ್ನೂಲ-
ತ್ವಾದ್, ಅಕಾರಾರ್ಥೋಽಪಿ ಜ್ಞೇಯ ಏವ | ನಾಯೋಗ್ಯಾನಾಂ
ಸಮ್ಯಕ್ ವಾಚ್ಯಂ ಇತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಏವ ದರ್ಶಿತೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ |

**ನಾಚ ಉದ್ವರ್ತನಾಶಕ್ತೇಃ ಸ್ವಯಮೇವೋದ್ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಿ
ದೇವತಾಸು ಕರೋತಿ ತದ್ ಆತ್ಮನ್ಯಾಪತತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ದ್ರವ್ಯದಾನಂ
ಜ್ಞಾನದಾನಂ ವಾ ಕಾಲೇ ಪಾತ್ರಾದ್ಯನುಸಾರೇಣೈವ ಕುರ್ಯಾತ್ |**

ಅನುವಾದ—'ಆಘೈತನ್ನೂಲಂ ವಾಚೋ ಯದನ್ಯತಂ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಕಾರವು ಅಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಅಕಾರದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ನಕಾರ ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ನಕಾರವು ಅಕಾರದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಮೂಲಂ' ಅಂದರೆ 'ಕಿಂಚಿತ್ ಮೂಲಮಿವ' ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೂಲದಂತೆ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಸಾಧನವಾದ್ದರಿಂದ, ನಕಾರದಿಂದಲೂ ಅಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು

ತಿಳಿಯುವುದು ಯೋಗ್ಯವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭೂತವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೂ ಅಶಕ್ತರಿಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬಾರದೆಂದೆ ದಿಕ್ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪವೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಕೇವಲ ಓಂಕಾರ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೆ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥಪ್ರಪಾಚವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಯೋಗ್ಯರು ಬೇಡಿ ಬಂದಾಗ ಅಕಾರದ ಮೂಲವಾದ 'ನ' ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಯದ್ಯಪಿ ಅಕಾರವೆ ನಾಶ ಹೊಂದಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಕಾರ ನಿತ್ಯ. ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿಗೇವತೆಯೂ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದವನು ತಾನೆ ನಾಶ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹಿಂಸೆ ತನ್ನ ಮೇಲೆಯೇ ಬಂದು ಎರಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯದಾನವನ್ನೂ ಜ್ಞಾನದಾನವನ್ನೂ ಯೋಗ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಾದ್ಯನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ಯೋಗ್ಯರಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ 'ಓಂ' ಆಗಲಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುತ್ತ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಿದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅದು ಪೂಜೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿದ್ಯಾದಾನ ಮಾಡಿದಾಗ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಅವರ ಕಿವಿಗಳ ಮೂಲಕ ಭಗವಂತನೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೊಕ್ಕು ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ನೆಲೆಸುತ್ತಾರೆ. 'ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಕರ್ಣರಂಧ್ರೇಣ ಸ್ವಾನಾಂ ಭಾವಸರೋರುಹಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾದ ವಿಷ್ಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಶಿಷ್ಯರ ಹೃದಯ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ನೀಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ನದಾನ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಉಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ' 'ಇಲ್ಲ, ಕೊಡಲಾರೆ, ಎಂದರೆ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಹಿಂಸೆ, 'ಅಪೂಜಿತಾ ಅಧರ್ಮಾದಿ ದಾತಾರಃ' ಎಂಬಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರೆ ಅವರು ಅಧರ್ಮ ಅಜ್ಞಾನ ದಾರಿದ್ರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಇಹದಲ್ಲಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿ ಪರದಲ್ಲಿ ನರಕಾದಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ-ಅನ್ಯತ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಕಾರಸ್ಯ ಓಂಕಾರತಾ ತು ಅಕಾರಾಲೋಪೇನೈವ ಜಾತೇತಿ ಸತ್ಯ-ಮೋಂಕಾರಃ | ಅಕಾರಸ್ಯಾದೌ ಸ್ಥಿತತ್ವೇನ ಚ ಯಥಾರ್ಥರೂಪತ್ವಾತ್ | ಉಕಾರಾದಿ ವಿಕಾರಸಹಿತತ್ವಾತ್ ಪುಷ್ಪಫಲಾತ್ಮಕಶ್ಚ | ಅಕಾರಸ್ಯಾರ್ಥ-ರೂಪಃ ಸನ್ನೇನ ಚ ಭಗವಾನ್ | ತಮೇವ ಚ ಓಂಕಾರೋ ವಕ್ತು |

ಅತಶ್ಚ ಸತ್ಯನೋಂಕಾರಃ | ಯನುರ್ಥಮಕಾರೋ ವಕ್ತಿ ತಮೇವ
ವಕ್ತೀತಿ |

ನಕಾರಸ್ತ್ವಚ್ಛಿರಸ್ಕತ್ವಾತ್ ಮೂಲಭೂತಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಅಂತೇ
ಸ್ಥಿತಿರೂಪತ್ವಾತ್ ಅಯಥಾಸ್ಥಿತೇರಸತ್ಯರೂಪಃ | ತಥಾಪ್ಯಕಾರಸ್ಯ
ನಕಾರಸ್ಯ ಚೈಕಾರ್ಥತ್ವಾನ್ಮೂಲಭೂತಶ್ಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಕಾರಸ್ಯೈವ
ಏತದ್ ವೃಥಾನಾಗಾದಿಕಮಪಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಜಾನತಃ
ಸರ್ವಮಪಿ ಭಗವನ್ನಾಮೈವ ||

ಅನುನಾದ—ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓಂಕಾರ ರೂಪತ್ವವು ಅಕಾರದ ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆಯೇ
ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಸತ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಓಂಕಾರದ ಅ, ಉ, ಮ್
ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವಾದ ಅಕಾರ ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.
ಅನಂತರವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭೂತವಾದ ಉಕಾರ ಮಕಾರಗಳು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇ
ಯದ ಅನಂತರ ಬರುವುದೇ ಯಥಾರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಓಂಕಾರವು ಯಥಾರ್ಥರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ
ಸತ್ಯವೆನಿಸಿದೆ. ಅಕಾರದ ಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಉಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತ
ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುಷ್ಪ ಫಲಾತ್ಮಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಅಕಾರದ ಅರ್ಥರೂಪನಾದ
ಭಗವಂತನು ಸತ್ಯನೆ ಆಗಿದ್ದು ಅವನನ್ನೇ ಓಂಕಾರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಓಂಕಾರ
ಸತ್ಯ. ಅಕಾರವು ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ ಅದನ್ನೇ ಓಂಕಾರವು
ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದಲೂ ಅದು ಸತ್ಯ.

ನಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತ
ವಾದ ಅಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿ
ಯಥಾರ್ಥವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರ ಅಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಅಕಾರಕ್ಕೂ
ನಕಾರಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರದ
ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಮೂಲಭೂತವೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈ
ನಕಾರವೂ ಹಾಗೇ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರವೂ ಸಾಮಗಾನವೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವನಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮವೆ.

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಇಂದ್ರ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತದ್ಯತಃ | ಸ
ಇಂದ್ರಃ ಸ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ | ಸ ಯ ಏನಮೇತಮಿಂದ್ರಂ
ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಂ ನೇದ ನಿಸ್ರಸಾ ಹೈವಾಸ್ತಾಲ್ಲೋಕಾತ್ ಪ್ರೈತೀತಿ
ಹ ಸ್ಮಾಹ ಮಹಿದಾಸ ಏತರೇಯಃ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ನಾರಾಯಣನ ಗುಣಗಳನ್ನೆ ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುವವನು ನಾರಾಯಣನೇ. ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಕಲ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನ ದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ವೈಕುಂಠಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯನು ಹೇಳಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿದ್ಯಾಂತರೋಪದೇಶಾರ್ಥಂ 'ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ' ಇತಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಾಮರ್ಶಃ |

ತದಿದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ 'ತದ್ಯಶಃ' ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಯಶಃ | ಯಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈತದ್ಯಶಃ 'ಸ' ಭಗವಾನೇವ ಇಂದ್ರನಾಮಾ | ಸ ಹಿ ಪ್ರಥಮತ ಇಂದ್ರೋ ಬಭೂವ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಯಜ್ಞನಾಮಾ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಮೇವ ನೇದಾ ಇಂದ್ರಶಬ್ದೇನ ವದಂತಿ ಮುಖ್ಯತಃ | 'ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯೇ' ಇತಿ ಧಾತೋಶ್ಚ | ತಸ್ಯೈವ ಹಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ | ಅನೈಷಾಂ ತು ದ್ವಾದಶಾನಾಂ ತೇನ ದತ್ತಮೇನೇಂದ್ರತ್ವಂ, ನ ತು ಮುಖ್ಯತಃ |

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಸನಾ ಕ್ರಮ ವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ' ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಪಠಿಸಿದ ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು 'ತದ್ಯಶಃ' ಆ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವಂಥಹುದು. 'ಸಃ' ಅಂದರೆ ಯಾವ ನಾರಾಯಣನ ಗುಣಗಾನ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೋ ಆ ಭಗವಂತನೇ ಇಂದ್ರ ನಾಮಕ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನೇ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾಗಿ ಇಂದ್ರ ಪದವಿಯನ್ನು ಆಳಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳು ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅವನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ಇದಿ ಎಂಬ ಧಾತು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ಐಶ್ವರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಿ ಧಾತು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಪ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಶಬ್ದವು ಹೇಳುವ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದು ಅವನಲ್ಲಿಯೇ. ಬೇರೆ ಹೆನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರು ಅನುಭವಿಸಿದುದು ಅವನು ಕೊಟ್ಟ ಐಶ್ವರ್ಯವೆ ಹೊರತು ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅವರದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ಐಶ್ವರ್ಯವಲ್ಲ.

ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೆ ಇಂದ್ರ :

ಧಾಸ್ಯ—ಅತೋ ವಿಷ್ಣಾವೇನ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ಶ್ರುತಿಃ—

‘ಮತ್ಸಿ ಸೋಮ ವರುಣಂ ಮತ್ಸಿ ಮಿತ್ರಂ

ಮತ್ಸೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವಮಾನ ವಿಷ್ಣುಂ ।’

ಇತಿ । ನ ಚ ‘ಇಂದ್ರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಚ’ ಇತಿ ಪೃಥಗನ್ವಯಃ ಕ್ರಿಯತೇ ।
ತದಾ ವರುಣಾದಿಸು ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ‘ಮತ್ಸಿ’ಶಬ್ದದರ್ಶನಾದ್ ।
ಅತ್ರಾಪಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ಮತ್ಸಿಶಬ್ದೋ ದೃಶ್ಯತೇ । ನ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ।
ಪೃಥಕ್ ಮತ್ಸಿಶಬ್ದದರ್ಶನೇ ಏಕಸ್ಯೈವಾನ್ಯಥಾತ್ವಂ ಋಯುಜ್ಯತೇ । ನ
ಚಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವಗಮಕಂ ಚಕಾರಾದಿಕಂ ವಿದ್ಯತೇ । ತಸ್ಮಾತ್ ‘ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ
ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ಏಕಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋ-
ರ್ವಿಶೇಷಣಂ ।

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಕಂಡಿದೆ—‘ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವ ಸೋಮಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುದೇವನ, ನೀಸು ವರುಣನನ್ನು ಸಂತೋಷ
ಗೊಳಿಸುವಿ, ಮಿತ್ರನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ, ಇಂದ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ
ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ, ಎಂದು. ‘ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿ-
ಸುವಿ’ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡಲಾರೆವು.
ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವರುಣಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ
ಬೇರೆಯಾಗಿ ‘ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ’ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ ಕಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು
ವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ‘ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ’ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ
ಕಂಡು ಬರಬೇಕಾದೀತು. ವರುಣ ಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರ ಕುರಿತೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ
ಯಾಗಿ ‘ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ’ ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ವಿಷ್ಣು
ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣು
ಗಳು ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಬಲ್ಲ ಚಕಾರಾದಿ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದ-
ರಿಂದ ‘ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಗನೂ ಪೂಷನೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೂ ಆದ ಭಗವಂತ
ನನ್ನು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಒಬ್ಬನೇ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ.

ವಿನರಣಿ—‘ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಲಿ ಚಕಾರಾದಿಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲ’
ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಬರಬಹುದು—‘ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ
ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ ಪ್ರಾತಃ ಸೋಮಮುತ ರುದ್ರಂ ಹುಪೇಮ । ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ

ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹುಸೇಮ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಗ ಸೋಮ ರುದ್ರರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಾತಃಶಬ್ದವಿರುವಂತೆ ಪೂಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಸೋಮ ರುದ್ರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಚಕಾರಾರ್ಥದ ಉತ ಶಬ್ದವಿರುವಂತೆ ಭಗ ಪೂಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಚಕಾರಾದಿಗಳು ಯಾವವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪ್ರಾತಃಶಬ್ದವನ್ನಾಗಲಿ ಉತಶಬ್ದವನ್ನಾಗಲಿ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಪೂಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭಗ ಪೂಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಂತೋಷ ಗೊಳಿಸುವಿ' ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಬೇರೆ ಎಂದೆ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತ.

ಈ ಆಕ್ಷೇಪ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗ ಪೂಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಎಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ, ಪ್ರಾತರ್ಜಿತಂ ಭಗಂ' ಎಂದು ಭಗ ಶಬ್ದವು ಪುನರುಕ್ತವಾದೀತು. ಭಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಲ್ಲ. ಆಕ್ಷೇಪಕಾರರು ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆ ಸಮೃತವಲ್ಲ.

ನೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಇಂದ್ರರು ಬೇರೆಯಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ರ ಚೈವಂಭೂತೇಷ್ಟೇಕತ್ತೇ ವಿರೋಧೋ ದೃಶ್ಯತೇ ತತ್ರ ತೇನೈವ ವಿರೋಧೇನ ದ್ವಿತ್ವಂ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಥೈಕತ್ವಮೇವ | 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ' ಇತಿ ಚೋಕ್ತಂ | ಬಹುರೂಪತ್ವಾದ್ ಬಹು ವಚನಂ ಚ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಯುಜ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾನ್ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಾಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಚಾರತಃ | 'ಮತ್ಸಿ ಮಹಾಮಿಂದ್ರ- ಮಿಂದೋ ಮದಾಯ' ಇತಿ ಅನ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪೃಥುಗುಕ್ತೇಶ್ಚ 'ಮತ್ಸೀಂದ್ರ- ಮಿಂದೋ ಪವನಾನ ವಿಷ್ಣುಂ' ಇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಇಂದ್ರೋ ವಿಷ್ಣು- ರೇನೇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಪುನರುಕ್ತಾದಿ ಬಾಧಕಗಳು ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಬಾಧಕ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಒಬ್ಬನೆ ಭಗವಂತ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವಚನವೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಉಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. ಬಹುವಚನವೂ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಬಹುರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ

ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ. ಬೇರೆಯವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವು ಅಮುಖ್ಯ. 'ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುಪ, ನೀನು ಮಹೇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ, ಎಲ್ಲರ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಂದರನೆಂಬ ಬೇರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಹೇಂದ್ರನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುಪ, ನೀನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವಿ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಯತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣ ಪಿಂಗಲಂ ।

ಉರ್ಧ್ವರೇತಂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ ಶಂಕರಂ ನೀಲಲೋಹಿತಂ ॥

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೆ ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಹಾಗೆ ಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧಕವಾದ ಚಾರಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಪುನರುಕ್ತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ವಿಷ್ಣುಪರ, ಉತ್ತರಾರ್ಧ ರುದ್ರಪರ. ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಉರ್ಧ್ವರೇತಕ್ಕನಾಗಿ ತಪವನ್ನು ಮಾಡುವ ರುದ್ರ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಚಾರಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಬೇರೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಚಾರಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಪುನರುಕ್ತಾದಿ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಬಾಧಕ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಭಿನ್ನವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ದೋಷಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಒಬ್ಬವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಎವ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿಯೇ ಸಮನ್ವಯ ಹೊಂದುವುವು. 'ಆದಿತ್ಯಾನ್ ಮಾರುತಂ ಗಣಂ' 'ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುವಚನವೂ ಸಮೂಹ ಬೋಧಕವಾದ ಗಣ ಶಬ್ದವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅನನ್ವಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಬಹುರೂಪಿ. ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರ ಹಾಗೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ರೂಪಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇವೆ.

ಮಹೇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಮಹತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯಾದಿತಿಪುತ್ರತ್ವೇ ಅಗ್ರಜತ್ವನಾತ್ರಂ । ನ ತು ಸಾನುರ್ಭೂತಃ । 'ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಪೂಜ್ಯೋ ಹ್ಯಗ್ರಜೋ ಭವತಿ ।

ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಚಛಾಯ ದೈವ್ಯ
ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ ಸುಕೃತ್ತರಃ |
ನೇಧಾ ಅಜಿನ್ಯತ್ ತ್ರಿಷಢಸ್ಯ ಆಯಂ
ಯತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜತ್ ||

ಇತಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮಂ ದೈವಂ ಜನಕೋ ಯಜ್ಞಭಾಗಾದಿಯುಕ್
ಪದದಾತಾ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ ಶ್ರೂಯತೇ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಜಮಾನಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದ್ ಅನತಾರಾಗ್ರಜತ್ವಮೇವ ತಸ್ಯ ಮಹತ್ವಂ |

ಅನುನಾದ—‘ಮತ್ಸಿಮಹಾಮಿಂದ್ರಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ಮಹೇಂದ್ರನೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದರೂ ಅವನು ಪುರಂದರನೆ. ಅವನಿಗೆ ಮಹತ್ವವು
ವಿಷ್ಣು ವಾಮನನಾಗಿ ಅದಿತಿಪುತ್ರನೆನಿಸಿದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಅಣ್ಣನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಹೊರತು
ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲ್ಲ. ಮಹ ಧಾತುವು ಪೂಜಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಉಳ್ಳದು
ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಹಾನ್’ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯ. ತಮ್ಮನಿಗೆ
ಅಣ್ಣ ಪೂಜ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಪುರಂದರನು ಮಹೇಂದ್ರನೆನಿಸಿದ.

‘ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ, ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಷ್ಟ
ದೈವವೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಮಹಾವ್ರತಯಾಗವೆಂಬ ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದ
ದೇವೇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಜತಗೂಡಿದನು. ಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ
ಜಗದ್ಧಾರಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು.
ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞಭಾಗ
ಯುಕ್ತವಾದ ಆ ಇಂದ್ರ ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿದ್ದನು’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರದೇವತೆಯೂ ಜನಕನೂ ಯಜ್ಞಭಾಗಾದಿಯುಕ್ತವಾದ ಇಂದ್ರಪದವಿ
ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನೂ ವಿಷ್ಣುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಯಜಮಾನ’
ನೆಂದು ಉಕ್ತನಾದವನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲಿಗೆ ‘ಸುಕೃತೇ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ
ಪ್ರಕೃತನಾದ ಇಂದ್ರನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಾಮನಾವ
ತಾರದಲ್ಲಿ ದೇವೇಂದ್ರನು ಅಣ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಅವನಲ್ಲಿರುವ ‘ಮಹತ್ವ’.

ಇಂದ್ರ ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಕಡಿನು :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೇಂದ್ರೋ ಹಿ ‘ಅಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಂ, ಅಹಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪಿಬೇಯಂ’ ಇತಿ ವಾಯುನಾ ವಿನದಮಾನ ಆಜೌ ಸರಾಜಿತೋ
ವಾಯುಂ ಪ್ರಸಾದಯಿತ್ವಾ ಚತುರ್ಥೇ ವಾಯುನಾ ಸಹ ಗ್ರಹಮಾಪ |
ವಿಷ್ಣುಸ್ತು ‘ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ನೇಧಸಃ’ ಇತಿ ನಾಯೋರಪಿ
ವಿಧಾತಾ ಶ್ರೂಯತೇ | ‘ಡು ಧಾಇ’ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ’ ಇತಿ

ಧಾತೋಃ ವಿಶೇಷೇಣ ಧಾರಣಪೋಷಣಕರ್ತಾ ಹಿ ನೇಧಾಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಭಗವತಃ ಏನೈತತ್ ಯತೋ ಬೃಹದುಕ್ತಾದಿಕಂ |

ಅನುನಾದ—ಮುಖ್ಯ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವೆ. ಬೇರೆ ಇಂದ್ರನು 'ನಾನು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು, ನಾನು ಮೊದಲ ಸೋಮಪಾನದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು' ಎಂದು ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಸೋತು ವಾಯುವನ್ನೇ ಮನ ಒಲಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವು 'ವಾಯುವಿಗೂ ವಿಧಾತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಗ ಮಾಡಿದರು' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗೂ ವಿಧಾತನೆಂದು ಉಕ್ತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಡುಧಾಣ್ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಧಾರಣ ಮತ್ತು ಪೋಷಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವ ವಿಧಾತ ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರ ಮುಂತಾದುದು ಭಗವಂತನ ಗುಣಗಾನವೆ ಆಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಇಂದ್ರನು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದ ಗೌರವಕ್ಕಾಗಿ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಸೋತು ಕೊನೆಗೆ ವಾಯುವಿನ ಅನುಮತಿಯಿಂದಲೇ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಆ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನೆನಿಸಿದ ಐತಿಹ್ಯವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದ್ವಿತೀಯ ಪಂಚಕ ಸವಮಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಥಮ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ— 'ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇನ ಸಮಪಾದಯನ್ | 'ಅಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಂ, ಅಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಂ' ಇತ್ಯೇವಾಕಾಮಯಂತ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ. ಅಂದರೆ, 'ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನ ಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ನಾನು ಮೊದಲು ಕುಡಿಯುವೆನು ನಾನು ಮೊದಲು ಕುಡಿಯುವೆನೆಂದು ಬಯಸಿದರು. 'ನಾವು ಸ್ಪರ್ಧೆ ನಡೆಸೋಣ ಯಾರು ಗೆಲ್ಲುವನೋ ಅವನು ಅಗ್ರಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು' ಎಂದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎನ್ನುತ್ತ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದರು. ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯು ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಇಂದ್ರ, ಆಮೇಲೆ ಮಿತ್ರ ವರುಣರು ಆಮೇಲೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಎರಡನೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಜೊತೆಗೇ ಪ್ರಥಮಪಾನ ಮಾಡೋಣ ಎಂದನು. 'ಇಲ್ಲ, ನಾನೇ ಪ್ರಥಮಪಾನ ಮಾಡುವೆನೆಂದನು' ವಾಯು. ಮೂರನೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜೊತೆಗೆ ಅಗ್ರಪಾನ ಮಾಡೋಣ ಎಂದನು ಇಂದ್ರ. 'ಇಲ್ಲ, ನಾನೇ ಪ್ರಥಮಪಾನಮಾಡುವೆನೆಂದನು'

ವಾಯು. 'ನಾಲ್ಕನೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜೊತೆಗೆ ಅಗ್ರಪಾನ ಮಾಡೋಣ' ಎಂದನು ಇಂದ್ರ. 'ಆಗಲಿ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕನೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಜೊತೆಗೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಗ್ರಪಾನದ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟನು ವಾಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಗ್ರಪಾನ ಲಭಿಸಿತು. ಅನಂತರದ ಪಾನ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ, ಅನಂತರ ಅರ್ವ್ವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ.

ಇಂದ್ರನು ಮಹೇಂದ್ರನೆನಿಸಲು ಕಾರಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಕ್ ಸಹಸ್ರಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಶ ಇಂದ್ರಾಭಿಧಸ್ಯ ಹಿ |
 ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪ್ರಥಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞನಾಮಾ ಜಗತ್ಪತಿಃ |
 ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದ್ ಅಥೇಂದ್ರತ್ವಂ ದ್ವಾದಶಾನೈಃ ಪ್ರಪೇದಿರೇ |
 ಪುರಂದರಸ್ತ್ವೇಕ ಏವ ನಾಸುದೇವಪ್ರಸಾದತಃ |
 ದ್ವಿನಾರಮಿಂದ್ರತಾಮಾಪ ತಸ್ಮಾದ್ ದ್ವಾದಶ ತೇ ಪರೇ |
 ಅಗ್ರಜತ್ವಾತ್ ಅದಿತ್ಯಾಂ ತು ಮಹೇಂದ್ರೋ ನಾನು ಬಾಭವತ್ |
 ಮಹಾವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ಚೈವ ನಾನ್ಮಾ ಮಹೇಂದ್ರಕಃ |
 ಮಹತ್ವಂ ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಹೃನ್ಯಸ್ಯ ಕದಾಚನ |
 ಏವಂ ಯೋ ನೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿಸ್ರಸ್ತೋ ಬಂಧತೋಽಖಿಲಾತ್ |
 ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದ್ಧರೇರ್ಲೋಕಮೇತಿ ನಾಸ್ತ್ಯತ್ರ ಸಂಶಯಃ |
 ಇತ್ಯಾಹ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸ ಸ್ವರೂಪಕಃ |

ಅನುನಾದ—ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಾನ ರೂಪವಾದುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಜಗತ್ಪತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನಾಳಿದನು. ಬಳಿಕ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇರೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಇಂದ್ರರು ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಪುರಂದರ ಸೊಬ್ಬನೆ ವಾಸುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಎರಡು ಬಾರಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇಂದ್ರರು ಹನ್ನೆರಡೆ ಮಂದಿ. ಪುರಂದರನು ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮನನಿಗೆ ಅಣ್ಣನಾಗಿ ಜನಿಸಿದುದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನೆನಿಸಿದನು. ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೂ ಅವನಿಗೆ ಮಹೇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೊರತು ಅನ್ಯರಿಗೆ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸಕಲ ಬಂಧ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ ಎಂದನು, ಮಹಿದಾಸರೂಪಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—ಜತುಮುಖಿನ ಪ್ರತಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನ್ವಂತರಗಳು. ಆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನಾಳುವವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಜ್ಞ, ರೋಚನ, ಸತ್ಯಜಿತ್, ತ್ರಿಶಿಖಿ, ವಿಭು, ಮಂದ್ರಾದ್ರತ, ಮಹೇಂದ್ರ, ಬಲಿ, ಅದ್ಭುತ, ಶಂಭು, ಧೃತಿ, ಯತಧಾಮ, ದಿವಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ಶುಚಿ. ಇವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾದ ಯಜ್ಞನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರ. ಆರು ಮತ್ತು ಏಳನೆಯವರಾದ ಮಂದ್ರಾದ್ರತ ಪುರಂದರರು ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿ. 'ಪುರಂದರಃ ಪಷ್ಠಃ ಉತಾತ್ರ ಸಪ್ತಮಃ' ಎಂದು ನಿರ್ಣಯವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಮೊರತು ಬೇರೆ ಇಂದ್ರರು ಹನ್ನೆರಡೆ ಮಂದಿ.

ಸರಮಾತ್ಮನ ರತಿಕ್ರೀಡೆ ಯಾವ ಬಗೆಯದು ?

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೇಷ್ಠೇಂದ್ರೋ ಭೂತ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ರಾಜತಿ ತದಾಹುಃ—

'ಯದನೇನ ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮುಭಿಸಂಭವತೀ, ಅಥ ಕೇನ ರೂಪೇಣೇನುಂ ಲೋಕಮಾಭವತೀ |'

ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಆ ಹರಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಮುಂತಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮಹಿದಾಸನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಮಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ— 'ಈ ಭಗವಂತನು ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಹಾರ ಮಾಡುವನಾದರೆ ಆಗ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರಮಿಸುವನು?'

ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ 'ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪಿಯೂ ಆದ ತಾನು ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದರೆ ಆಗಲೂ ಕೂಡ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ— 'ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಕೂಡುವನು ?'

ಹೀಗೆ ಒಪ್ಪುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ— 'ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ?'

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿಕಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ ಇಂದ್ರಾಚ್ಯೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |

ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧೋ ಭೂತ್ವಾ ಲೋಕೇಷ್ವೇಷು ನಿರಾಜತಿ |

ತತ್ರ ಸೃಚ್ಛಂತಿ ಕೇಚಿತ್ತು ಯದ್ಯೇಷ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |

ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪೇಣ ಭೂಮಿಷ್ಠೋ ರಮತೇ ಪ್ರಭುಃ |

ತದಾ ಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ನಿಷ್ಣಾ ರಮತೇ ನಿತ್ಯಸತ್ಸುಖಃ |

ಕಯಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ರತಿಂ ಕುರ್ಯಾನ್ ಹೃನ್ಯರತಿರಚ್ಯುತಃ |

ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇ ತತ್ ಸ್ವಯಂ ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ ರಮತೇಽಸಾವಿತಿೇದೃಶಂ |
 ನಾಚ್ಯಂ, ತತ್ರ ಚ ಭೂಮಿಷ್ಠರೂಪೇಣ ತು ದಿವಿ ಸ್ಥಿತಂ |
 ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಕಿಮಸೌ ಗಚ್ಛೇದ್ ? ಅಥ ಯದ್ಯೇವಮತ್ರ ಚ |
 ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಪೃಥಿವೀಸಂಸ್ಥಂ ಕೇನ ರೂಪೇಣ ಸಂವ್ರಜೇತ್ ?
 ನ ಹ್ಯನ್ಯಗನ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋಽಪಿ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನುವಾದ—ಇಂದ್ರ ನಾಮಕನಾದ ಆ ಹರಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ವಯಂ ಮಹಿದಾಸನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಕಟನಾಗಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರಾಜ ಮಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ— 'ಈ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಯು ಮಹಿದಾಸಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಹಾರ ಮಾಡುವನಾದರೆ ಆಗ, ಯಾವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರಮಿಸುವನೋ ಆಗ, ನಿತ್ಯ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರಮಿಸಿಯಾನು ? ಏಕೆಂದರೆ ಅಚ್ಯುತನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಸುಖ ಹೊಂದುವವನಲ್ಲ'. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ರಮಿಸುವನು ಎಂಬ ಈ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗಲೂ ಕೂಡಾ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ— 'ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಕೂಡುವನೆ ?' ಹೀಗೆ ಒಪ್ಪವುದಾದರೆ ಆಗಲೂ ಕೂಡ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ— 'ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ರೂಪ ದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ?' ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ಜನಾರ್ದನನೂ ಕೂಡಾ ಅನ್ಯರಿಗೆ ಲಭ್ಯನಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವರಮುಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಯದೇತತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಲೋಹಿತಂ ಭವತಿ, ಅಗ್ನೇಸ್ತದ್ರೂಪಂ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಮಾನ್ನ ಬೀಭತ್ಸೇತ | ಅಥ ಯದೇತತ್ ಪುರುಷೇ ರೇತೋ
 ಭವತಿ, ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ತದ್ ರೂಪಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಮಾನ್ನ ಬೀಭತ್ಸೇತ |
 ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಇನುಮಾತ್ಮಾನಂ ಅಮುಷ್ಮಾ ಆತ್ಮನೇ ಸಂಪ್ರ-
 ಯಚ್ಛತಿ | ಅಸಾನಾತ್ಮಾ ಅಮುಮಾತ್ಮಾನಂ ಅಸ್ಮಾ ಆತ್ಮನೇ ಸಂಪ್ರ-
 ಯಚ್ಛತಿ | ತಾವನ್ಯೋನ್ಯಂ ಅಭಿಸಂಭವತಃ | ಅನೇನಾ ಹ
 ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮುಭಿಸಂಭವತಿ, ಅಮುನಾ ರೂಪೇಣ ಇಮಂ
 ಲೋಕಮಾಭವತಿ |

ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುರು ಕೇಳಿದಾಗ ಮಹಿದಾಸನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ರೋಣಿತವು ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಕ್ಕೆ

ಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪತ್ತಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಶೋಣಿತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪತಿಯು ಅಸಹ್ಯ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ರೇತಸ್ಸು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪತಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ರೇತಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪತ್ತಿಯು ಅಸಹ್ಯ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಾನ್ ಮಹಿದಾಸನು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೋಣಿತದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ದೇವತಾಪುರುಷರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೂ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೋಣಿತದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿದಾಸಾದಿಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೂ ಮಾನವಪುರುಷರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಗೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗ ಮರ್ತ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ, ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿದಾಸಾದಿಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ಶುಕ್ರಶೋಣಿತಗಳಿಗೆ ಅಸಹ್ಯಪಡುವುದು ಸಲ್ಲದು :

ಭಾಷ್ಯ—ಇತಿ ಪೃಷ್ಠಃ ಸ್ವಶಿಷ್ಯಃ ಸ ಮಹಿದಾಸೋಽವದದ್ ಹರಿಃ |

ಸ್ತ್ರೀಷು ಯಲ್ಲೋಹಿತಂ ಲೋಕೇ ತತ್ರಾಗ್ನಿಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಸೋಽಗ್ನಿನಾಮೈವ ಜ್ವಲಜ್ವಲಾ ಸಮಪ್ರಭಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸನ್ನಿಧಾನಾದ್ ಭರ್ತಾ ಭಾರ್ಯಾಶರೀರಗಾತ್ |

ನ ಬೀಭತ್ಸೇತ್ಯನ ರಕ್ತಾತ್ ತಥಾ ಪುಂರೇತಸಿ ಸ್ಥಿತಃ |

ಆದಿತ್ಯೇ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರಾದೇರಾದಿತ್ಯನಾಮಕಃ |

ತಸ್ಮಾನ್ನ ರೇತಸೋ ಭಾರ್ಯಾ ಬೀಭತ್ಸೇತ ಪತಿಸ್ಥಿತಾತ್ |

ಪುಂರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ರೇತಸಿಸ್ಥೋ ದ್ಯುಮತ್ಪ್ರಭಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರು ಕೇಳಿದಾಗ ಆ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು 'ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೋಣಿತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಂತರ್ಗತ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಜನಾರ್ದನನಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಜ್ವಲಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯಂಥ ಪ್ರಭೆ ಉಳ್ಳವನು. ಅಗ್ನಿನಾಮಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ತಿಯ ಶರೀರ

ದಲ್ಲಿರುವ ಶೋಣಿತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪತಿಯು ಅಸಹ್ಯ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣು ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ. ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ಪುರುಷರೂಪಿಯಾದ ಈ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪತಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೇತಸ್ಸಿನ ಬಗ್ಗೆ ಪತ್ನಿಯೂ ಅಸಹ್ಯ ಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು.

ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ರೂಪಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ ಯದ್ ಭೂಮಿಗಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ತತ್ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ |

ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗತೋ ದದ್ಯಾದ್ ದಿವಿಸ್ಥಿತಪುನಾತ್ಮನಃ |
 ಸೂರ್ಯಗಸ್ಯ ತಥಾ ಪುಂಸೋ ರೇತಸಿಸ್ಥಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಃ |
 ದೇವೀಷು ಯಲ್ಲೋಹಿತಗಂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
 ತತ್ ಸ ಸೂರ್ಯಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುಂರೇತಸಿಸ್ಥಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಃ |
 ದದ್ಯಾದ್ ಭೂಮಿಗತಸ್ಯೈವ, ರೂಪದ್ವಯಮಿದಂ ತತಃ |
 ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಭವತಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿತ್ಯಸುಖಾತ್ಮಕಂ |
 ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಸ್ಥಿತಂ ರೂಪಂ ಯಚ್ಚ ಭೂನೌ ಪುನಾತ್ಮಕಂ |
 ವಿಷ್ಣೋಸ್ತದಪಿ ದೇವೀಷು ಸ್ಥಿತಸ್ತ್ರೀರೂಪಕಾ ತ್ಮನಾ |
 ಏನಮನೋನ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೂ ರತಃ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ನ ಚಾನ್ಯತಃ |

ಅನುನಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಮಹಿದಾಸಾದಿ ಅವತಾರರೂಪನಾದ ಹರಿ ತಾನೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ, ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೋಣಿತದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸುಖರೂಪವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಎರಡುರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವತಾರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪುರುಷರೂಪವು ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ತನ್ನಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪವು ಮಾನವ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ತನ್ನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು ಅನೋನ್ಯವಾಗಿ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ.

ಹರಿಯು ರಮಾರಮಣ ಹೇಗೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—ರಮಯಾ ರಮನಾಣೋಽಪಿ ತತ್ ಸ್ಥೇನೈವ ಸ್ತ್ರಿಯಾಽಽತ್ಮನಾ ।

ರಮತೇ, ನಾನ್ಯತಃ ಕ್ವಾಪಿ ರತಿರ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಸುಖಾತ್ಮನಃ ।

ರಮಯಾ ರಮಣಂ ತಸ್ಮಾದ್ ರಮಾಯಾ ರತಿಪಾತ್ರತಾ ।

ನೈವಾಸ್ಯಾ ರತಿದಾತ್ಮತ್ವಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಹ್ಯನ್ಯತೋ ರತಿಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ರಮೆಯೊಡನೆ ರಮಿಸುವಾಗಲೂ ಅವಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ದಿಂದಿರುವ ತನ್ನಿಂದಲೇ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ಬೇರೆಯವರೊಡನೆ ರಮಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಅನ್ಯರಿಂದ ಸುಖವೆಂಬುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವನು ರಮೆಯೊಡನೆ ರಮಿಸುವುದೆಂದರೆ ರಮೆಯು ಅವನ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತಳೆಂದಿಷ್ಟೆ ಅರ್ಥ. ಸುಖದಾಯಕತ್ವ ಅವಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಮತ್ತೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವಮಾನ ವಿಷ್ಣುಂ’ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದ ನಾದ ಸೋಮಾಂತರ್ಗತ ವಾಯುದೇವನೆ, ನೀನು ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜಡವಾದ ಸೋಮರಸವೂ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಆನಂದ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ ರಮಾದೇವಿಯಂಥ ಪರಮ ಜೇತನಳು ಸುಖದಾಯಕಳಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪ ಬರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನೂ ಅವನಲ್ಲಿ ರಮೆಯನ್ನೂ ಅವಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆನಂದಮಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಸೋಮರಸ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ರಮೆಯರಿಗೆ ಭೋಗ್ಯತ್ವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀಡಿ ಅವರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಿಯು ತನ್ನ ಆನಂದಮಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೆ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಭೋಗಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅವರೆಲ್ಲ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮಾತ್ರರು. ಈ ಅಧಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಸೋಮರಸವು ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಆನಂದ ಜನಕವೆನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ, ರಮೆಯೂ ಪ್ರಾಣನೂ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಪ್ರಿಯತಮರೆನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರೇತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಾಯುವುದಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಮಹಿದಾಸ ಏವ ಇಂದ್ರನಾನಾ ಪ್ರಾಪ್ಯೇನುಂ ಲೋಕಂ ಅತ್ರ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂಯ ಮನುಷ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೋಚರತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಏಷು ಲೋಕೇಷು ರಾಜತಿ | ನಾತ್ರ ‘ಪ್ರೇತ್ಯ’ಶಬ್ದೋ ಮರಣ-ವಾಚೀ | ಕಿಂತು ‘ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ’ ಇತ್ಯಾದಿನತ್

ಪ್ರಾಪ್ತಿನಾಚ್ಯೇನ | ನಹಿ ಮೃತಃ ಪುನರೇಷು ಲೋಕೇಷ್ಟೇನ ರಾಜತಿ |
ನಚ ಯಶೋಮಾತ್ರರಾಜನೇನ ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜನಂ ಭವತಿ | ಭಿನ್ನಪದಾ-
ರ್ಥತ್ವಾತ್ | 'ಯದ್ವಾ ಏತಿ ಚ ಪ್ರೈತಿ ಚ' ಇತ್ಯಾದೌ ಪ್ರಾಪ್ತೃ
ರ್ಥೇಽಪಿ ನೇದೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ | 'ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸುಗ್ರೀವಂ
ಬಭಾಷೇ ರಾಮಚೋದಿತಂ' ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ |

ಅನುವಾದ—ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಆ ಭಗವಂತನೇ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಅಂದರೆ
ಅದರ ಹತ್ತಿರದ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸ
ನಾಗಿ 'ಭೂತ್ವಾ' ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ, ಅಂದರೆ ಮಾನವರಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಗೋಚರನಾಗಿ
ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಪ್ರೇತ್ಯ' ಶಬ್ದ
ಮರಣವಾಚಕವಲ್ಲ. 'ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ' 'ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯರಾದ
ಇಬ್ಬರು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದರು' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ
ಪ್ರಾಪ್ತಿವಾಚಕವೆ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮರಣವಾಚಕವೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮರಣ
ಹೊಂದಿದವನು ತಿರುಗಿ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೆ ಮೆರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ತಾನೆ? ಅವನ ಕೀರ್ತಿ
ಮಾತ್ರ ಮೆರೆಯುವುದರಿಂದ ತಾನು ಮೆರೆದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನೂ
ಅವನ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಒಂದೆ ಆಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳು. 'ಯದ್ವಾ ಏತಿ ಚ
ಪ್ರೈತಿ ಚ' 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿರೇಷವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ'
ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೈತಿ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥ
ದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ. 'ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸುಗ್ರೀವಂ ಬಭಾಷೇ
ರಾಮ ಚೋದಿತಂ' 'ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸುಗ್ರೀವನ ಬಳಸಾರಿ ರಾಮನು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು
ಹೇಳಿದನು' ಎಂದು ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೇತ್ಯ' ಶಬ್ದ
ವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಮರಣೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ
ಇಂದ್ರನಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೆ ಮೆರೆಯುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು
ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮತ್ತು ಕಿಂಶಬ್ದದಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—'ಯದನೇನ ರೂಪೇಣಾನುಂ ಲೋಕಮುಭಿಸಂಭವತಿ' ಅನೇನ
ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪೇಣಾನುಂ ಲೋಕಂ ದಿವಿಷ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪಂ |
ಲೋಕೈತೇ ಇತಿ ಸ್ವರೂಪವಾಚೀ ಲೋಕಶಬ್ದಃ | 'ಆತ್ಮಾನಮೇವ
ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ' ಇತಿವತ್ | 'ಯತ್' ಶಬ್ದಃ ಕಿಂಶಬ್ದಾರ್ಥೇ |
ಅನೇನ ರೂಪೇಣ ತದ್ರೂಪಮುಭಿಸಂಭವತಿ ಕಿಂ ? ಉಭಯೋರಪಿ

ಪರಿಹಾರದರ್ಶನಾದ್ ಅಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಶ್ನತ್ವಮನಗಮ್ಯತೇ | 'ಯತಶ್ಚೋ-
ದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ರಂಗಸ್ತು ಪ್ರಶ್ನವಿಷಯಸ್ಯ
ದುರನಗಮತ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | 'ದುರ್ಗಮೇ ಪ್ರಶ್ನವಿಷಯೇ
ಪ್ರಶ್ನೋ ರಂಗಯುತೋ ಭವೇತ್' ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಯದನೇನ ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮಭಿಸಂಭವತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ
'ಅನೇನ ರೂಪೇಣ' ಈ ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪದಿಂದ, 'ಅಮುಂ ಲೋಕಂ' ಸ್ವರ್ಗ
ದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನದೆ ಆದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. 'ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ'
ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲೋಕ' ಶಬ್ದವು 'ತನ್ನ ರೂಪ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
'ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸೀತ' 'ಅವಶ್ಯ ಜ್ಞೇಯವಾದ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆ ಇದು. 'ಯದನೇನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ
'ಯತ್' ಶಬ್ದ 'ಕಿಂ' ಏನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಈ ರೂಪ
ದಿಂದ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಕೂಡುವನೇನು?' ಎಂದರ್ಥ. 'ಈಭೂಲೋಕದ ಪುರುಷರೂಪ
ದಿಂದ ಆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಕೂಡುವನೇನು ? ಈ ಭೂಲೋಕದ
ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ?' ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೂ
ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರನೀಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂಬುದು
ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ' ಸೂರ್ಯನು ಯಾರಿಂದ ಉದಿ
ಸುತ್ತಾನೆ ? ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥ
ಕವೆ. 'ಅಭಿಸಂಭವತೀ' 'ಆಭವತೀ' ಎಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನುನಾಸಿಕ
ಸ್ವರವು 'ಪ್ರಶ್ನೆಯ ವಿಷಯವು ದುರ್ಗಮ' ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಶ್ನೆಯ
ವಿಷಯವು ದುರ್ಗಮವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಅನುನಾಸಿಕ ಸ್ವರಯುಕ್ತ
ವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭೂಮಿ ಸ್ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೇಗೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—'ಕೇನ ರೂಪೇಣೇನುಂ ಲೋಕಮಾಭವತಿ' ಕೇನ ಸ್ವರೂಪೇಣ
ಭೂಮಿಷ್ಠೇನ ಆತ್ಮನ ಏನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ ?
'ಸೋಽಯಂ' ಮಹಿದಾಸಾದಿಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಸ್ವರೂಪ 'ಇಮಂ'
ಭೂಮಿಷ್ಠಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ, ಲೋಹಿತಗತಂ ಚ ಸ್ವಕೀಯಮೇವ ರೂಪಂ
'ಅಮುಷ್ಠೈ' ದಿವಿಷ್ಠಾಯ ಸ್ವಪುರುಷರೂಪಾಯ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ
ದೇವರೇತಸ್ಥಿತಾಯ ಚ | ದೇವೀಲೋಹಿತಸ್ಥಿತಂ ಆತ್ಮನಃ ಸ್ತ್ರೀ-
ರೂಪಂ ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪೇಭ್ಯೋ ನಾನುಪರೇತಸ್ಥಿತರೂಪೇ-
ಭ್ಯಶ್ಚ ದಿವಿಷ್ಠೈಶ್ಚ ವಿಷ್ಣಾದಿಸ್ವರೂಪೈಃ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಕೇನ ರೂಪೇಣೇಮಂ ಲೋಕಮಾಭವತಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನದೆ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದೊಡನೆ ವಿಷ್ಣು ಕೂಡುತ್ತಾನೆ? ಎಂದರ್ಥ. 'ಸೋಯಮಾತ್ಮಾ' ಒಂದೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಮಹಿದಾಸಾದಿ ಅವತಾರರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನು 'ಇಮಂ ಆತ್ಮಾನಂ' ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, ಶೋಣಿತಗತವಾದ ತನ್ನದೆ ಆದ ರೂಪವನ್ನು 'ಅಮುಷ್ಮೈ ಆತ್ಮನೇ' ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ದೇವತಾಪುರುಷರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೆ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಾದಿ ರೂಪಗಳ ಮೂಲಕ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿದಾಸಾದಿ ರೂಪಗಳಿಗೂ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಶೋಣಿತದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಗೂ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ.

ಶುಕ್ರ ಶೋಣಿತಗಳು ಸರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ತಾನಿ ಭೂಮಿಷ್ಠತ್ವೇನ ದಿವಿಷ್ಠತ್ವೇನ ಚ ದ್ವಿವಿಧತ್ವಾತ್ ತೌ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | 'ಅಗ್ನೇಃ ತದ್ ರೂಪಂ' ಅಗ್ನಿನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರತಿಮಾ | ತತ್ಸನ್ನಿಧಾನಾತ್ | ಏನಂ ಆದಿತ್ಯನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ | ನ ಹ್ಯಗ್ನಾದಿಸ್ವರೂಪಮೇವ ಲೋಹಿತಾದಿ | ನ ಚ ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷಸಂಬಂಧಮಾತ್ರಮಪೋಚ್ಯತೇ | ಅಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ ತಸ್ಯ | ಭಗವಾನೇವ ಹ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಃ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾದುದರಿಂದ 'ತೌ' 'ಅವೆರಡು' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದು 'ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪ' ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಒಗೆಯೆ 'ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದರೂ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಂದೆ ಅರ್ಥ. ಶೋಣಿತಾದಿಗಳು ಅಗ್ನಾದಿಸ್ವರೂಪವೆ ಅಲ್ಲವಷ್ಟೆ? ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಅಪ್ರಕೃತ. ಭಗವಂತನೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ.

ವಿವರಣೆ—'ಕನ್ಯಾಪಿತೃವು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವರನಿಗೆ ಸತಿಯಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ, ವರನ ಪಿತೃವೂ ಕನ್ಯೆಗೆ ವರನನ್ನು ಪತಿಯಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಕನ್ಯಾ ವರರು ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡಿ ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತ. ಭಗವಂತನೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಏತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದೂ,

ಖಂಡದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ತದ್ಯಶಃ' ಎಂದೂ ಪ್ರಕೃತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರೂಪಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಉಚಿತ.

ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಸಂಬಂಧ ಪ್ರಸ್ತುತವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಅಸಾವಾತ್ಮಾ' ಇತ್ಯಾತ್ಮಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಭಗವಾನೇವೇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ |

ಆತ್ಮಶಬ್ದಃ ಪರೇ ವಿಷ್ಣೌ ನಾನ್ಯತ್ರ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಯತೇ |

ಗುಣಪೂರ್ಣಭಿಧಾಯಿಾ ಸ, ನಾನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣಪೂರ್ಣತಾ |

ಅನುಖ್ಯಾತ್ಮಾನ ಏವಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಸರ್ವ ಏವ ಹಿ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ | 'ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ'

'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತಾರ್ಥ-

ವಿಷಯೋದಾಹೃತೈಃ ಶ್ಲೋಕೈರಪಿ ಭಗವತ ಏವ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ

ಪರಸ್ಪರಯೋಗಸ್ಯೋಕ್ತತ್ವಾತ್ | 'ಗಾಯತ್ರೈಃ ಸ್ತೌತೃಬೃಹತೀ'

ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತ ಏವ ಪಂಚವಿಧಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಸ್ಯ, ಮಹಿದಾಸಾದಿ

ಪಂಚಪುಂರೂಪಾಣಾಂ ಚ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾಚ್ಚ ||

ಅನುನಾದ—'ಅಸಾವಾತ್ಮಾ' ಎಂದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನೇ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. 'ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿ ಹೊರತು ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ 'ಆತ್ಮ' ರೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವವರು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮತಿಯಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ' 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉದ್ಧರಿಸಲಾಗುವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಗೇ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಬೃಹತೀ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚವಿಧ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೂ ಮಹಿದಾಸಾದಿ ಐದು ಪುರುಷರೂಪಗಳೂ ಒಂದೆ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳ ಸಂಬಂಧ :

ಉಪನಿಷತ್—ತತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾಃ—

ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ

ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ ಅಭಿ ಯತ್ ಸಂವಹಂತಿ |

**ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ
ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ ||**

ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಮತಿಸುತ್ತಿವೆ— ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪನೂ ನಾಶರಹಿತನೂ ಆದ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅರ್ಧನಾರೀಸರರೂಪನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅರ್ಧನಾರೀಸರರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕುದುರೆಯ ರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧರಾಗಿ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ವಾಯುವಿಗೂ ವಿದೋಷಗುಣಸ್ವರೂಪತ್ವ ರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವ ಆ ಭಗವಂತನು ಯಾವ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದೊಡನೆ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು ಅರ್ಧನಾರೀಸರರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ಹೆಂಡದಿರೊಡನೆ ಅರ್ಧನಾರೀಸರರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾರೆ, ಒಮ್ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯದಕ್ಷರಂ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದ ವಾಸ್ತವಾರ್ಥ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯತ್’ ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ‘ಪಂಚವಿಧಂ’ ‘ಅಕ್ಷರಂ’ ಸರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ‘ಸಮೇತಿ’ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ‘ಯುಜ್ಯತೇ’ ದೇವಾ ಅಶ್ವರೂಪೇಣ ರಥೇ ‘ಯುಕ್ತಾಃ’ ಸಂತೋ ‘ಯತ್’ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಸರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಭಿಸಂವಹಂತಿ, ತದೇತತ್ ‘ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ’ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ‘ಯತ್ರಾನುಯುಜ್ಯತೇ’ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವರೂಪ ಏವ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಯುಜ್ಯತೇ, ‘ತತ್ರ’ ತಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಪರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ‘ಏಕೇ ಭವಂತಿ’ ಮುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ಮಿಲಿತಾ ಭವಂತಿ |

ಅನುನಾದ—‘ಯತ್ ಪಂಚವಿಧಂ’ ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾದುದು ಯಾವ ‘ಅಕ್ಷರಂ’ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೋ ಅದು ‘ಸಮೇತಿ’ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ‘ಯುಜ್ಯತೇ’ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವತೆಗಳು ‘ಯುಕ್ತಾಃ’ ಕುದುರೆಗಳರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧರಾಗಿ ‘ಯತ್’ ಯಾವ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೋ, ‘ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ’ವೆನಿಸಿದ ಆ ನಾರಾಯಣ

ನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವು 'ಯತ್ರಾನುಯುಜ್ಯತೇ' ಯಾವ ತನ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೋ, 'ತತ್ರ' ಆ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಯೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—'ಮಿತ ಅಮಿತ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಯಾವ ಶಬ್ದ ತತ್ತ್ವವು ಐದು ವಿಧವಾಗಿದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೋ ಮನನಶೀಲರಾದ ಯೋಗಿಗಳು ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವರೋ ಉಪಾಧಿ ರಹಿತನಾದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಚೈತನ್ಯವು ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗುವುದೋ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ' ಎಂಬ ಪರಕೀಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಯೋ ಹ ವೈ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಪಂಚ ಪುರುಷರೂಪಗಳೂ ಸ್ವಯಂ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳಾಗಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರವೂ ಆಗಿ ಕೂಡಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತವೆ ಹೊರತು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅನ್ಯರಿಂದ ಸುಖ ಬರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಅವನು ಸುಖಸ್ವರೂಪ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ತತ್ತ್ವೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ' ಎಂದು ಸಂಮತಿಯಾಗಿ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸುವುದು ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎಂದರೆ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದಲ್ಲ. ಸಾಯುಜ್ಯರೂಪ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ತಾವೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಏಕೀಭಾವ. 'ಏಕತ್ವಮುಪ್ಯುತ ದೀಯಮಾನಂ ನ ಗೃಹ್ಣಂತಿ' ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಏಕತ್ವವೆಂದರೆ ಸಾಯುಜ್ಯ. ಅಥವಾ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಜೀವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದುಗೂಡಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಸಾಲೋಕ್ಯ ಸಾಮೀಪ್ಯ ಮುಕ್ತಿಗಳು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏಕಂ ಭವಂತಿ' ಎಂದೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ 'ಪರೇತ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ' ಎನ್ನುವಂತೆ ಏಕೀಭಾವವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಕೀಯರೂ 'ಏಕಂ ಭವಂತಿ' ಎಂದರೆ 'ಏಕಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಭವಂತಿ' ಒಂದಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನುತ್ತ ಏಕೀಭಾವವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನೆ ಮುಂದೆಯೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಕೀಭಾವ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯಮೇಕೀಭಾವೋ ನಾನು ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ | ಕಿಂತ್ವೇಕಸ್ಯಾನೇ ವಾಸೋಽತ್ಯನುಕೂಲಚಿತ್ತತಾ ಚ |

‘ಏಕೀಭೂಯ ನೃಸಾಃ ಸರ್ವೇ ವನ್ಯಸುಃ ಪಾಂಡವಂ ಶರೈಃ |’

‘ಏಕೀಭೂತಾ ತು ಸಾ ಸೇನಾ ಪಾಂಡವಾನಭ್ಯವರ್ತತ’

ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ನಚೈಕೀಭಾವಶಬ್ದಃ ಸ್ವರೂಪೈಕತ್ವವಿಷಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಕುತ್ರಚಿದ್ ದೃಷ್ಟಃ | ಏಕಃ ಪುರುಷೋಽಪಿ ಯದಾ ದ್ವಿಧಾ ಭೂತ್ವಾ ಏಕೀಭವತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತದಾಪಿ ಸ್ಥಾನೈಕೈ ಮೇವ | ಸ್ವರೂಪೈಕೈಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮೇವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ | ನ ಚಾಜ್ಞಾತ ಏಕತ್ವೇ ಪುನರ್ಜ್ಞಾತೇ ‘ಏಕೈಂ ಪ್ರಾಪ್ತ’ ಇತಿ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಕಿಂತು ‘ಜ್ಞಾತ’ ಇತ್ಯೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದ್ ಭಾವಸಹಿತ ಏಕಶಬ್ದೋ ನ ಸ್ವರೂಪನಾಚೀ | ನ ಹಿ ಪೂರ್ವಂ ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ ಸ್ವರೂಪೈಕೈಂ ಭವತಿ | ಕಿಂತು ಸಂಸರ್ಗ ಏವ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅತ್ರಾಪಿ ಸಂಸರ್ಗ ಏವ ವಿವಕ್ಷಿತಃ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಏಕೀಭಾವವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪೈಕೈವಲ್ಲ. ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುವುದು, ಮತ್ತು ಬಹಳ ಒಮ್ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—‘ಎಲ್ಲ ರಾಜರು ಒಂದಾಗಿ ಅರ್ಜುನನ ಮೇಲೆ ಬಾಣಗಳ ಮಳೆಗರೆದರು’ ‘ಆ ಸೇನೆ ಒಂದಾಗಿ ಪಾಂಡವರ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿತು’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು. ಏಕೀಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ವರೂಪೈಕೈವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡೂ ಇಲ್ಲ. ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎರಡಾಗಿ ಪುನಃ ಒಂದಾಗುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವಾಗಲೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರುವುದೆ ಅವಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪೈಕೈ ಮೊದಲಿಗೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪೈಕೈ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಜ್ಞಾತವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಜ್ಞಾತವಾದಾಗಲೂ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದಿದನೆಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಜ್ಞಾತನಾದನೆಂದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಭಾವ’ ಶಬ್ದ ಸಹಿತವಾದ ಏಕಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪೈಕೈವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಅನಂತರ ಸ್ವರೂಪೈಕೈ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಸರ್ಗ ಮಾತ್ರವೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸರ್ಗವೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಏಕೀಭಾವ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಆಗುವುದಲ್ಲ, ಒಂದೆ ಕಡೆ ಸೇರುವುದು ಅಥವಾ ಒಂದೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಿರುವುದು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಾ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು, ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಲಕ್ಷಣ ಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ? ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿರೂಢಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಯೋಜನದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಐಕ್ಯ

ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾಗಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದೆಂಬ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ.

ಏಕೀಭೂಯ ಪುನಃ ಶೇತೇ ನಿರ್ದೋಷೋ ಹರಿರಾದಿಕೃತ್
ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಒಬ್ಬನೆ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಬಳಿಕ ಒಂದಾಗುವುದರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ' ಅಂದರೆ ಸಂಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ, ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಬೆಸೆಯುವುದು ಎಂದೆ ಅರ್ಥ—

ಹರೇರಪಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ ಏಕೀಭಾವೋ ಯದೋಚ್ಯತೇ ।

ಸಂಶ್ಲೇಷ ಏವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಸ್ಯ ನೋ ಭವಃ ॥

ಮೊದಲಿಗೆ ಭಿನ್ನರಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಅಭಿನ್ನರಾದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈಗ ಅಭಿನ್ನರಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಏಕೀಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ' ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೂ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದಾದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ತುಲ್ಯವಾದ ನಿರೂಢ ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು.

ಮೊದಲಿಗೆ ಭಿನ್ನರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರು ಬಳಿಕ ಅಭಿನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ, ಎಂದರೆ ಇದು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನೀರಿಗೆ ನೀರು ಬೆರೆಸಿದರೆ ಅದು ಒಂದಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವಾಗಲೂ ವಸ್ತುತಃ ನೀರಿಗೆ ನೀರಿನ ಸಂಸರ್ಗವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೆ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ—

'ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧ ಮಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದೃಗೇವ ಭವತಿ' ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರದೊಂದಿಗೆ ಸಾಯುಜ್ಯ ಹೊಂದಿ ಬೆಸೆಯುತ್ತಾರೆ ಹೊರತು ಐಕ್ಯವನ್ನೆ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ—

'ಪರಮಾತ್ಮಾತ್ಮನೋರ್ಯೋಗಃ ಪರಮಾರ್ಥ ಇತೀಷ್ಯತಾಂ ॥

ಮಿಥೈ ತದನ್ಯದ್ರವ್ಯಂ ಹಿ ನೈತಿ ತದ್ವ್ರವ್ಯತಾಂ ಕ್ವಚಿತ್ ॥'

ಯದ್ಯಪಿ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಒಂದು ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ. ಮೊದಲಿಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಒಂದಾಗುವಂತಿಲ್ಲ, ಮೊದಲಿಗೇ ಒಂದಾಗಿದ್ದು ತಿರುಗಿ ಒಂದಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಒಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಒಂದು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಕೂಡುವಂತಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಬಾಧೆ ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣೆ. ಈ ಅನುಪಪತ್ತಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ—

'ಏಕೀಭಾವಂ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಭಿರರ್ಥನಾರೀಪುಮಾತ್ಮನಾ'

'ಏಕತ್ವಮಪ್ಯುತ ದೀಯಮಾನಂ ನ ಗೃಹ್ಯಂತಿ'

ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗನುಸಾರವಾಗಿ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗಾಢವಾಗಿ ಬೆಸೆಯುವುದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢಿ ಎಂದೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಏಕೀಭೂತಾ ತು ಸಾ ಸೇನಾ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ ಮತ್ಯೈಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಢಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿರೂಢ ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನಲ್ಲ ಎಂದಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

'ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ' ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ ಈಗ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಚ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಏಕಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

'ಸಮೇತಿ' 'ಯುಜ್ಯತೇ' ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚನಿಧಂ ಸಮೇತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ' ಇತಿ ಪರಾಮರ್ಶಂ ಕೃತ್ವಾ 'ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ' ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾನ್ನ ಪುನರುಕ್ತಿಃ |

ಅನುನಾದ—'ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವೂ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿ ಪಾದ್ಯವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದನ್ನೆ 'ನಿರ್ದುಷ್ಟನಾದ ವಾಯುವಿಗೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟತ್ವಪ್ರದನಾದ ವಿಷ್ಣು ಯಾವ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿ 'ಅಂಥ ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಬೆರೆಯುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು 'ಸಮೇತಿ' 'ಯುಜ್ಯತೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೇಳಿದ್ದ ರೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ವ್ಯೋತಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಕ್ಷರಾತ್ ಅಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ

ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ ಅಭಿ ಯತ್ ಸಂವಹಂತಿ |

ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ

ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ |

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ನಾರಾಯಣನ ಯಾವ ಮೂಲರೂಪದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅವತಾರ ರೂಪವು

ಅರ್ಥನಾರೀ ನರರೂಪದಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಕೂಡಿದ್ದು ಹೊರ ಬರುವುದೋ ಆ ಮೂಲ ರೂಪವನ್ನು ವಾಹನಭೂತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ರಥದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧರಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ನಿರ್ದೋಷ ಗುಣರೂಪನಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ನಿರ್ದೋಷಗುಣಪೂರ್ಣ ತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿದ ಆ ಭಗವಂತನು ಯಾವ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಮಾದಕ್ಷರಾತ್ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಾತ್ ಸ ಸ್ವಯಮೇವ ಭಗವಾನ್
ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥವಸ್ವರೂಪೀ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷೇಣ ಯುಕ್ತ ಆಗಚ್ಛತಿ |
ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯೈವಾರ್ಥಸ್ಯ ಪುನರಭ್ಯಾಸಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ’ ಎಂದರೆ ‘ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿಂದ ಸ್ವಯಂ ಆ ಭಗವಂತನೇ ಅವತಾರರೂಪನಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬರುವನೋ’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ.....’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಮೊದಲಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಗಲೇ ಬಂದಿದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಈಗ ಪುನಃ ಉಚ್ಚರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಶಬ್ದನಾಚ್ಯನೇಂದು ತಿಳಿದರೆ ನೋಡು:

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ ನಾಚ ಓಮಿತಿ ಯಚ್ಚ ನೇತಿ

ಯಚ್ಚಾಸ್ಯಾಃ ಕ್ರೂರಂ ಯದು ಚೋಲ್ಪಣಿಷ್ಠು |

ತದ್ ವಿಯೂಯಾ ಕವಯೋ ಅನ್ವವಿಂದನ್

ನಾನಾಯತ್ತಾ ಸಮತ್ಯಪ್ಯಂಭೃತೇಽಧಿ ||

ಯಸ್ಮಿನ್ ನಾನಾ ಸಮತ್ಯಪ್ಯಂಭೃತೇಽಧಿ

ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ |

ತೇನ ಪಾಪಾನಮಪಹತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ

ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಪ್ಯೇತಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಅಂಗೀಕಾರ ವಾಚಕವಾದ ‘ಓಂ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ, ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ‘ನ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರವಾದ ಶಬ್ದ, ಕೇಳಲು ದುಃಖಕರವಾದ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಮಿತ ಅಮಿತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಕಾರಕ್ಕೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸಿ ಅಕಾರಾದಿ ನಾಮಾರ್ಥ ಭೂತ

ಭಗವನ್ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡರು, ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನವು ಪಕ್ಷವಾದಾಗ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ತೃಪ್ತರಾದರು, ಕೃತಕೃತ್ಯರಾದರು.

ಯಾವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ವಾಚಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಆ ಜ್ಞಾನವು ಪಕ್ಷವಾದಾಗ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ತೃಪ್ತರೂ ಕೃತಕೃತ್ಯರೂ ಆದರೋ ಅಂಥ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಮನೋ ವಾಕ್ ಕಾಯಗಳಿಂದ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಆಸಕ್ತರಾಗುವರು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಆ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪಾಪವನ್ನೂ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಅನಿಷ್ಟ ಪುಣ್ಯವನ್ನೂ ಅಪರೋಕ್ಷ ಬಲದಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಾರಬ್ಧವನ್ನೂ ಭೋಗ ಉಪಪದ್ಧಗಳಿಂದ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳು ತ್ರಿಕರಣದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ವಿಯೂಯ’ ವಿಚಾರ್ಯ, ‘ನಾಮಾಯತ್ತಾನ್ಯೇವ’ ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಾನ್ಯೇವ ನಿಷ್ಕೋರ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದೀನಿ ಅನ್ತವಿಂದನ್ | ತತಶ್ಚಾಧಿಕಂ ಸಮುತ್ಪಸ್ಯನ್, ‘ಶೃತೇ’ ಪರಿಪಕ್ವೇ ಸತಿ ಜ್ಞಾನೇ |

ಯಸ್ಮಿನ್ ನಿಷ್ಠಾ ನಾಮಾನಿ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತಸ್ಮಿನ್ ಜ್ಞಾನೇ ಪರಿಪಕ್ವೇ ಸಮುತ್ಪಸ್ಯನ್, ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ದೇನಾಃ ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ ಇತ್ಯವಧಾರಣಾರ್ಥಂ ಪುನರ್ವಚನಂ | ‘ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ’ ಮನೋವಾಕ್ಕರ್ಮಭಿಃ ತತ್ರೈವ ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ | ‘ಅರ್ಥತಃ ಕಠಿನಂ ಕ್ರೂರಂ, ಉಲ್ಬಣಂ ಶ್ರವಣಾಪ್ರಿಯಂ’ ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—‘ವಿಯೂಯ’ ಎಂದರೆ ‘ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ’, ‘ನಾಮಾಯತ್ತಾನ್ಯೇವ’ ನಾಮಾರ್ಥಭೂತವಾಗಿಯೇ ಇರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಆದರಿಂದ ಬಹಳ ಸಂತೃಪ್ತರಾದರು, ಕೃತಕೃತ್ಯರಾದರು. ‘ಶೃತೇ’ ಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪಕ್ವವಾದಾಗ, ಪರೋಕ್ಷವು ಅಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದಿದಾಗ.

ಯಾವ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾಮಾರ್ಥಭೂತ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿದು ಆ ಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪಕ್ವವಾದಾಗ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾದರೋ ಆ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಆಸಕ್ತರಾಗುವರು ಎಂದು ಅವಧಾರಣಾಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ’ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಕರ್ಮ ಈ ಮೂರರಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ‘ಕ್ರೂರ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಠಿನವಾದುದು, ಉಲ್ಬಣವೆಂದರೆ ಕೇಳಲು ಅಪ್ರಿಯವಾದುದು’

ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ಯಾರಂ' 'ಉಲ್ಬಲಷ್ಣು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—'ತದ್ವಿಯೂಯ ಕವಯೋನ್ವವಿಂದನ್' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೇವಲ ನಾಮಮಾತ್ರಗಳು, ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಅರ್ಥ ಅವುಗಳಿಗಿಲ್ಲ. 'ಸೋಪಂ ನಾಮವಿದೇವಾಸ್ಮಿ ನಾತ್ಮವಿತ್' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು' ಎಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವ ಉಂಟೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ನಾಮಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಆ ನಾಮಗಳು ಹೇಳುವ ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತರಾದರು ಹೊರತು ನಾಮಗಳು ನಾಮಮಾತ್ರಗಳೆಂದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಲಿಲ್ಲ.

'ನಾಮಾಯತ್ತಾ ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್' 'ನಾಮಾ ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್' ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದು ಪುನರುಕ್ತಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. 'ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಭೂತ ಭಗವನ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನೆ ತಿಳಿದರೆಂದು ಏಕೆ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು? ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೇ ವಿಚಾರಮಾಡಿರಬಹುದು' ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದಾಗ ವೇದಗಳಿಂದ ಯಾರನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಬರುವುದೋ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲೆಂದೆ ವೇದವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿ ಬರಬಹುದು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ನಾಮಾಯತ್ತಾ ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೋಕ್ಷಫಲವನ್ನೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿ, ಅಂಥ ಫಲನೀಡುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ವೇದವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಗಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿಚಾರಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯ ಮನಸ್ಸುಗಳ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ 'ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ' ಎಂದು, ವಾಕ್ಯ ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ವಲ್ಲದೆ ಕರ್ಮವೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮ ಹೆಣ್ಣೆ ? ಗಂಡೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ನೈನಂ ನಾಚಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಬ್ರುವನ್
 ನೈನಮಸ್ತ್ರೀಪುನಾನ್ ಬ್ರುವನ್ |
 ಪುನಾಂಸಂ ನ ಬ್ರುವನ್ನೇನಂ
 ವದನ್ ವದತಿ ಕಶ್ಚನ ||

ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡೂ ಉಳ್ಳ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಮಾತಿನಿಂದ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲದ ಒಬ್ಬನನ್ನಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಯೇ ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದ ತಾತ್ಪರ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ ಬ್ರುವನ್’ ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸಂ ಬ್ರುವನ್, ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮೇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | ‘ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯ’ ಇತಿ ಚ | ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯೇ ಹಿ ಭಗವಾನ್, ತತ್ಪೀಠಿತ ಏವ ತಂ ವದತೀತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ವದನ್ ವದತಿ, ವದನ್ನೇವ ನ ವದತಿ | ಭವತ್ಯೇವ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಪುಂರೂಪಶ್ಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ವದತ್ಯೇನ | ಅಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್, ನ ವದತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ ಬ್ರುವನ್’ ಎಂದರೆ ‘ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಲ್ಲದ ಪುರುಷರೂಪನಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವವನು’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಯೋಗವಿದೆ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್’ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಲ್ಲಿದೆ. ‘ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಬಹುದು’ ಎಂದೂ ಸೂತ್ರವಿದೆ. ಭಗವಂತನು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಗೊಳಗಾಗಿಯೇ ಅವನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಈ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಾಸದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ವದತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಮೂರು ನಕಾರಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ವದನ್ ವದತಿ ಎಂದು ವದನ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆಯೂ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೇ ಒಂದು ನಕಾರವನ್ನೂ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿ ‘ವದನ್ನೇವ ನ ವದತಿ’ ಎಂದೂ ಅನ್ವಯಮಾಡಬೇಕು. ಭಗವಂತನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸುವವನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಸ್ತುತಃ ಭಗವಂತನು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ ಎನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣನಾದ್ದರಿಂದಲೇ ‘ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಪುರುಷನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ’ ಎನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—‘ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ ಬ್ರುವನ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸಂ ಬ್ರುವನ್’ ಎನ್ನಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ‘ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವವನು’ ಎಂದು ಅವರ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿದೆ. ಭಗವಂತನು ಸ್ವತಂತ್ರ, ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜೀವನು ಅವನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಾಸ ಎಂದಿದೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ. ವರ್ಣನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗಿದ್ದು ಕರ್ತೃಕಾರಕಕ್ಕೆ ಅಧೀನನೆಂದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಕರ್ಮತ್ವಬೋಧಕ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದೆ, ಸ್ವತಂತ್ರಕಾರಕನಾದ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ವಸ್ತುತಃ ಭಗವಂತನೇ ವರ್ಣನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮುಖ್ಯಕರ್ತೃ. ಅವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜೀವನು ಅಮುಖ್ಯಕರ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ದಂತಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ವದತ್ಯೇವ, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್, ನ ವದತಿ ಚ |’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್’ ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಿ ‘ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಭಗವಂತ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣ, ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀಯಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ ಲೌಕಿಕಪುರುಷನಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದೂ, ‘ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಹೌದು ಪುರುಷನೂ ಹೌದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯಂತಲ್ಲ, ಲೌಕಿಕ ಪುರುಷನಂತೆಯೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

ಪರಮಾತ್ಮ ನಪುಂಸಕನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ತ್ರೀರೂಪಶ್ಚೈವ ಪುಂರೂಪೋ ಯಸ್ಮಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ |
ಪುಮಾನ್ ಸ್ತ್ರೀ ಚೇತಿ ವಾಚ್ಯೋಽತೋ ನೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾನ್ನ ಚೋಚ್ಯತೇ |
ವಿಷ್ಣೋರ್ನಪುಂಸಕಾಕಾರೋ ನೈವಾಸ್ತಿ ಕ್ವಚನ ಪ್ರಭೋಃ |
ತಥಾಪ್ಯರಾಗಾಕೃಷ್ಣತ್ವಾತ್ ತಚ್ಚೈರಪಿ ಕಥ್ಯತೇ || ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ||

ಅನುವಾದ—ನಾರಾಯಣನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪುರುಷನೆಂದೂ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಲೋಕವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಲೌಕಿಕಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ರೂಪವೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಂತೆ ಅನುರಾಗಕ್ಕೆ ಪರವಶನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಗರುಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಥೋತ್ಸವ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ಪಂಚಧೈಷ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ತನ್ನಾನುಭಿಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೈಃ ಸಮೇತಿ ಸ್ವೈಃ ಸ ಕೇಶವಃ |
 ಯತ್ ಸ್ಯಂದನಂ ವಹಂತೈತೇ ದೇವಾ ಭಾರ್ಯಾಸಮನ್ವಿತಾಃ |
 ಅಧಿದೈವೇ ತಥಾಽಧ್ಯಾತ್ಮೇ ಜೀವದೇಹಾತ್ಮಕಂ ರಥಂ |
 ಸ ಸೂರ್ಯಃ ಸೂರ್ಯಭಾರ್ಯಾ ಚ ಚಕ್ಷುರ್ದಯಸಮಾಶ್ರಿತೌ |
 ವಹತೋಽಶ್ವಾತ್ಮಕೌ, ದೇಹಂ ನಾರಾಯಣರಥಾತ್ಮಕಂ |
 ಸೋಮಶ್ಚ ರೋಹಿಣೀ ಚೈವ ದಕ್ಷನಾನುಶ್ರುತಿಸ್ಥಿತೌ |
 ಉಭಯೋಃ ಪಕ್ಷಯೋಃ ಸ್ಥಿತಾ ವಹತೋಽಶ್ವಾತ್ಮಕೌ ತಯೋಃ |
 ಉದ್ಧಾರಣಾರ್ಥಮೇತೇಷಾಂ ಉಮಾ ನಾಚಿ ಸಮಾಸ್ಥಿತಾ |
 ನಾಗಾಕಾರೈವ ರಶ್ಮಿತ್ವಮಗಮದ್ವೈಷ್ಟವೇ ರಥೇ |
 ಮನಃಸ್ಥಿತಃ ಶಿವಶ್ಚಾತ್ರ ಮನೋನಾಮಾ ಮಹಾಬಲಃ |
 ಅಭವತ್ ಸಾರಥಿರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಯುಶ್ಚ ತಂ ರಥಂ |
 ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಾವಧಿಸ್ಥತಃ |
 ತಾನೇನ ಚಾಶ್ವಿನಾಮಾನೌ ಹಯಾಸ್ಯೌ ಜಗದೀಶ್ವರೌ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ಗಾರುಡೇ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಹರಿಯು ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಆ ಕೇಶವನು ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪತ್ತೀಸಮೇತರಾಗಿ ಆ ಕೇಶವನ ರಥವನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸೂರ್ಯನೂ ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಜೀವದೇಹರೂಪವಾದ ವಿಷ್ಣು ರಥವನ್ನು ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಚಂದ್ರನೂ ರೋಹಿಣಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣರಥ ರೂಪವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಬಲ ಎಡ ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣರಥವನ್ನು ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣು ರಥವನ್ನು ಹೊರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಾಯ ಸರ್ಪಾಕಾರಳಾಗಿ ಹಗ್ಗವಾದಳು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಮನೋನಾಮಕನಾದ ಮಹಾಬಲಶಾಲಿ ಶಿವನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದನು. ಉತ್ತಮ ಆನಂದಸ್ವರೂಪರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣರೆನಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೂ ವಾಯುವೂ ಆ ರಥವನ್ನೇರಿರುತ್ತಾರೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿ

ರುವ ಅವರೆ ಕುದುರೆಯ ಮುಖಿಲುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅಶ್ವಿನಾಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಗರುಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗವಂತ 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ' :

ಧಾಷ್ಯ—'ತಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸತ್ಯಂ | ತೇಷಾ-
ಮೇಷ ಸತ್ಯಂ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ |

ಸರ್ವಸಾಧುಗುಣತ್ವಾತ್ತು ವಾಯುಃ ಸತ್ಯ ಇತೀರ್ಯತೇ |

ತಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ಯತಾದಾತಾ ಸಾಧುಪೂರ್ಣಗುಣೋ ಹರಿಃ |

ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಏತಸ್ಮಾತ್.....|

ಅನುನಾದ—'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ' ಎಂಬುದು ಆ ಭಗವಂತನ ರಹಸ್ಯ ನಾಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನು ಸತ್ಯ. ಅವನಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವಪ್ರದ ಭಗವಂತ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. 'ದೋಷರಹಿತವಾದ ಸಕಲಗುಣ ಉಳ್ಳವನು ವಾಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಸತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವಪ್ರದನು ದೋಷರಹಿತಪೂರ್ಣಗುಣನಾದ ಹರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ' ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಒಡನಾಟ :

ಧಾಷ್ಯ—....ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಃ ಸ ಕೇಶವಃ

ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವಾತ್ಮನಿ ಯುಕ್ತಃ ಸ ರಮತೇ ಸ್ತ್ರೀಪುನಾತ್ಮನಾ |

ಮುನಿಗಂಧರ್ವಪಿತ್ರಾದ್ಯೈರ್ನ ತತ್ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಕಥಂಚನ |

ಅಪ್ಸು ವಂತಿ ಸುರಾಃ ಸರ್ವೇ, ತದ್ ರೂಪಂ ಜಾಜ್ವಲತ್ ಸದಾ |

ಅರ್ಧನಾರೀಪುನಾಕಾರಂ, ತಸ್ಯ ವಾನುಸ್ಥಿತಾನಿ ಚ |

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ತು ಸರ್ವಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋರತ್ಯದ್ಭುತಾನಿ ಚ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಾನಿ ತು ಪುಂರೂಪಾಣ್ಯಾಸ್ಥಿತಾನ್ಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣೇ |

ತಾನ್ಯಸ್ಯೈವ ತು ರೂಪಾಣಿ ಯುಜ್ಯಂತೇಽತ್ರ ಪರಸ್ಪರಂ |

ಅನುನಾದ—ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಿಯಾದ ಆ ಕೇಶವನು ಯಾವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡಿದ್ದು ಕ್ರೀಡಿಸುವನೋ ಆ ಲೋಕವು ಋಷಿ ಗಂಧರ್ವ ಪಿತೃಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಪ್ಯವಲ್ಲ. ಸದಾ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನವಾದ ಆ ಅರ್ಧನಾರೀನರಾಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಎಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ಅವನ ಎಡ

ಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರರುಷರೂಪಗಳೂ ಅವನ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಅವನ ಆ ರೂಪಗಳೆ ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡುತ್ತವೆ.

ಮುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಶೃಂಗಾರ ಲೀಲೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏಷ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ಹೃದ್ಭನಾರೀಪುನಾತ್ಮಕಃ |
 ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಶ್ಚ ತಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
 ಏಕೀಭಾವಂ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಭಿರರ್ಥನಾರೀಪುನಾತ್ಮನಾ |
 ಪ್ರಾಪ್ಯೈವೋಪಾಸತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಕ್ತಾಃ ಸಂಸಾರಸಾಗರಾತ್ |
 ನೋದಂತೇ ಚ ರಮಂತೇ ಚ ವಿಭಾಗಂ ಚೇಚ್ಛಯಾಪ್ನುಯುಃ |
 ಬಹುಧಾ ಚ ಭವಂತ್ಯೇತೇ ಸ್ತ್ರೀಪುನಾತ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವತಃ |
 ಪ್ರಸಾದಾದ್ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಭಾಗೈಃ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸ್ವರೂಪಿಣಃ |
 ತೇನೈವ ನಿಯತಾ ನಿತ್ಯಂ ತದ್ವಶಾಸ್ತತ್ಪರಾಯಣಾಃ |
 ರಮಂತೇ, ನಾನ್ಯಗನ್ಯೋಽಸೌ ದೇಶೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಾತ್ಮನಃ |

ಅನುವಾದ—ಈ ನಾರಾಯಣದೇವನು ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪತ್ನೀಸಮೇತರಾಗಿ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರೊಡನೆ ಅರ್ಧನಾರೀ ಪ್ರರುಷರೂಪದಿಂದ ಏಕೀಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆನಂದಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನಾನಾರೂಪರಾಗಿ ವಿಭಾಗ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ವಾಸುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ. ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪ ದಿಂದ ಅಂಶಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಹೊಂದಿ, ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಧನಾರೀನರರೂಪರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆ ವಾಸುದೇವನಿಂದಲೇ ನಿಯಂತ್ರಿತರಾಗಿ ಸದಾ ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನಲ್ಲೆ ಆಸಕ್ತರಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ದೇವತೆಗಳ ಹೊರತು ಅನ್ಯರಿಗೆ ಗಮ್ಯವಲ್ಲ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಶಬ್ದನಾಚ್ಯತ್ವೋಪಾಸನೆ ಸಾಧ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತಂ ತದ್ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಪರಮುಕ್ಷರಂ |
 ಅಕ್ಷರಾದೇನ ಪರಮಾತ್ ಪುಂಸೋ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಾತ್ |
 ಆಗಚ್ಛತಿ ತದೈತೇ ಚ ದೇವಾ ಭಾರ್ಯಾಸಮನ್ವಿತಾಃ |
 ವಹಂತ್ಯಶ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ರಥಸ್ಥಂ ಪರಮಂ ವಪುಃ |
 ತತ್ ಸರ್ವದೇವೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಚ ನಾನ್ಯೈಃ ಕಥಮಪಿ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಮಿತಾದಿಸಂಚರೂಪಂ ಯದ್ ವಾಕ್ಯಂ ಲೋಕೇಽಥನಾ ಶ್ರುತೌ |

ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ನಾನ್ಯೈತದಿತಿ ಜಾನಂತಿ ದೇವತಾಃ |
 ಮನೋನಾಕ್ ಕರ್ಮಭಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ ಯೋಗಮಾಪ್ಸ್ಯಂತಿ ತತ್ರ ತೇ |
 ಸರ್ವಶಬ್ದಾನ್ ಹರೌ ನೇತುಂ ಕಸ್ಯ ದೇವಾನ್ ಯತೇ ಬಲಂ |
 ನಾಯ್ತಂತಾಸ್ತಾರತಮ್ಯೇನ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥವೇದಿನಃ |
 ಸಮ್ಯಗ್ ವೇತ್ತಾ ಮಾರುತೋಽತ್ರ ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ |
 ಸುರೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಮಾನಂದಂ ನಿತ್ಯಂ ಭುಂಕ್ತೇ ಹರೇರನು |
 ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರೇ ||

ಅನುನಾದ—ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಒಂದುಗೂಡಿರುವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣು ಪಂಚ ಆ ಪರವಸ್ತುವು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಆ ಪರಮ ಪುರುಷನಿಂದಲೇ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದೊಡಗೂಡಿ ಅಶ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ ರಥಾರೂಢವಾದ ಹರಿಯ ಉತ್ತಮರೂಪವನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಆ ರೂಪವು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯ. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಪ್ಯವಲ್ಲ. ಮಿತಾದಿ ಪಂಚವಿಧದ ವಾಕ್ಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವುದುಂಟೋ ಅದೆಲ್ಲ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಮನಸ್ ವಾಕ್ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಹರಿಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೊರತು ಇನ್ನಾರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ ? ವಾಯುವಿನ ವರೆಗಿನ ದೇವತೆಗಳು ತಾರ ತಮ್ಮಾನುಸಾರ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಲ್ಲರು. ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಯುವೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯ ಅನಂತರ ಮುಕ್ತದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅನಂದವನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ವಾಯುವೆ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಅರ್ಥ ನಾರೀನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಕಾರವಾಚ್ಯ ಭಗವಂತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ | ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ |

ಅಕಾರದಿಂದ ಅಪೂರ್ಣಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವೂ, ಪೂರ್ಣತ್ವವಿರೋಧಿ ದೋಷರಹಿತವೂ, ಸಕಲದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣಪೂರ್ಣವೂ ಆದುದೆಂದು ಪೂರ್ಣವಾದ ಒಂದು ವಸ್ತು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪೂರ್ಣನೂ ಅಪೂರ್ಣಪ್ರಪಂಚಭಿನ್ನನೂ ಪೂರ್ಣತ್ವವಿರೋಧಿ ದೋಷರಹಿತನೂ ಸಕಲದೋಷ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ನಾನೆ ಅಹಂ ಎನಿಸಿದ್ದು ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವೆನು' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಭಗವಾನ್ ಐತರೇಯ ಮಹಿದಾಸ.

ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವ್ಯಾಪ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಸರ್ವೇ ಶಬ್ದಾ ಭಗವದ್ವಾಚಕಾ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಅಕಾರೋ
ವಿಶೇಷತೋ ನಾರಾಯಣವಾಚಕ ಇತ್ಯಾಹ 'ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತಿ |
ಇತಿಶಬ್ದೋಽಭಿಧಾನಾಂತೇ ಯತ್ರ, ವೈಶೇಷಿಕಂ ಹಿ ತತ್ |
ನಾನು ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮೇ ಸಾಕ್ಷಾನಿರ್ಣಯಃ ಸಮುದಾಹೃತಃ ||
ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | 'ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ' ಯಸ್ಮಾದ್ ಅ ಇತ್ಯಯಂ
ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯಾಧಾವಂ ವಿರೋಧಿನಮನ್ಯಂ ಚ ವದತಿ ತಸ್ಮಾತ್,
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾತ್ ಜೀವಜಡಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಜಗತ ಏನ ಅನುಕ್ತಾವಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತ
ರೂಪತ್ವಾತ್ ತದನ್ಯಸ್ತದ್ವಿರೋಧೀ ತತ್ರ ದೃಶ್ಯವಾನದೋಷವರ್ಜಿತಶ್ಚ
ಅಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತಿ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ಮನಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾದ್ ಅವಚನೇಽಪಿ
ಪ್ರಸ್ತುತಮೇವೇದಂ ಸರ್ವಂ | ದೃಷ್ಟಸಂಬಂಧಿತ್ವಾದ್ ಅದೃಷ್ಟಂ
ಸರ್ವಮಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಭವತಿ | ಭಗವಾಂಸ್ತು ಅ ಇತಿ ಪೃಥಗ್ ವಿವಕ್ಷಿತ-
ತ್ವಾದೇನ ನ ಪ್ರಸ್ತುತಸಮುದಾಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಗವಂತನ ನಾಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ
ಅಕಾರವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಮಹಿದಾಸ 'ಅಃ ಇತಿ
ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು. ಇತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಿ ನಾಮದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ
ಆ ನಾಮವು ವಿಶೇಷ ನಾಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಸನ್ನ ಮುಖ್ಯನಿರ್ಣಯ
ವನಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ' ಎಂದರೆ
ಅ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತವಾದುದರ ಅಭಾವವನ್ನೂ ವಿರೋಧಿಯನ್ನೂ
ಅನ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಜೀವಜಡಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದ್ದ
ರಿಂದ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವೆ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ
ಅನ್ಯನೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೋಷದಿಂದ ರಹಿತನೂ
ಆದವನೆ ಅಕಾರ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತ
ವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತೂ ಮಾತಿನಿಂದ
ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಸ್ತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ
ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದುದು ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಸ್ತುಗಳ
ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಮಾತ್ರ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ
ವಿಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಅಕಾರವು ಹೇಳಲು
ಹೊರಟಿದೆ.

ಶೂನ್ಯ ಅಕಾರಾರ್ಥವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಶೂನ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥತಾ | ಶೂನ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ಹ್ಯಕಾರಸ್ಯ
ಅಭಾವತಾಖ್ಯ ಏಕ ಏವಾರ್ಥ ಇತಿ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ನಿಷ್ಕೋರಂಗೀಕಾರೇ
ತು ಅಭಾವತಾಽನ್ಯತಾ ವಿರೋಧಿತೇತಿ ತ್ರಯೋಪ್ಯರ್ಥಾಃ ಸಮ್ಯ
ಗೇವ ಸಿದ್ಧಂತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಕಾರಸ್ಯ ಭಗವಾನೇವ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ |
ನ ಶೂನ್ಯಂ | ಏಕದೇಶಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ
ತ್ವಾತ್ ಅನ್ಯಯುಕ್ತೇನೈವಾಕಾರೇಣ 'ಅಭಾವ' ಇತ್ಯೇವ ತದುಚ್ಯತೇ |
ನ ತು 'ಅ' ಇತ್ಯೇವ ಕೇನಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ | ನಚ ತಥಾ ಪ್ರಯೋ-
ಗೋಽಸ್ತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಾಲ್ಪಗುಣತ್ವಾದಿಸರ್ವವಸ್ತು
ಸ್ವಭಾವವಿರುದ್ಧಸ್ವಭಾವಂ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಪೂರ್ಣಗುಣಂ ಸರ್ವಜೀವ
ಜಡೇಭ್ಯೋಽನ್ಯದ್ ಅಜ್ಞಾನದುಃಖಾಲ್ಪತ್ವಪಾರತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿನಾ-
ಶಾದಿಸರ್ವದೋಷವಿನರ್ಜಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮವ 'ಅ' ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ |
ಪೂರ್ಣಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ನ ಚ ದೋಷಯುಕ್ತಸ್ಯ
ಪೂರ್ಣತಾ | ನ ಚ ಜೀವಜಡಾದ್ಯಪೂರ್ಣವಸ್ತುಭಿನ್ನಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ
ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ತದೇ
ತದುಕ್ತಂ 'ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತಿ |

ಅನುವಾದ—ಶೂನ್ಯವು ಅಕಾರಾರ್ಥವಾಗಲಾರದು. ಶೂನ್ಯವನ್ನು ಅಕಾರಾ
ರ್ಥವೆಂದೊಪ್ಪುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಾವತ್ವವೆಂಬ ಒಂದೆ ಅರ್ಥವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಕಾರಾರ್ಥವೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ ಅಭಾವತ್ವ ಅನ್ಯತ್ವ ವಿರೋಧಿತ್ವ ಎಂಬ
ಮೂರೂ ಅರ್ಥಗಳೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಭಗ
ವಂತನೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ. ಶೂನ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಅಕಾರಾರ್ಥದ ಒಂದು ಅಂಶ
ಮಾತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಕಾರದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಭಾವ ಎಂಬ
ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಅಕಾರ ಸೇರಿಸಿ ಅಭಾವ ಎಂದೇ ಶೂನ್ಯವು ಉಕ್ತ
ವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೇವಲ 'ಅ' ಎಂದು ಅದನ್ನು ಯಾರೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.
ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗವೆ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ
ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಅಲ್ಪಗುಣತ್ವ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ
ಸ್ವಭಾವಉಳ್ಳ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ, ಪೂರ್ಣಗುಣ ಉಳ್ಳ ಸಕಲಜೀವಜಡಗಳಿಗಿಂತ
ಭಿನ್ನವಾದ, ಅಜ್ಞಾನದುಃಖ ಅಲ್ಪತ್ವ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶ ಮುಂತಾದ
ಸರ್ವದೋಷರಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೆ ಅಕಾರಾರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣವೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದ
ಅರ್ಥ. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದುದು ಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವ ಜಡ ಮುಂತಾದ
ಅಪೂರ್ಣವಸ್ತುಭಿನ್ನವಾದುದೂ ಪೂರ್ಣವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರ

ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾರ್ಥ. ಇದನ್ನೆ ಉಪನಿಷತ್ತು 'ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಶೂನ್ಯವನ್ನು ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳು ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುಪರಿಚ್ಛೇದರೂಪವಾದ ಜಗದ್ವಿನ್ನತ್ವ ಶೂನ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ನಿರ್ವಿಶೇಷವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂಥ ಶೂನ್ಯವನ್ನು ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಚಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಾವತ್ವ ವಿರೋಧಿತ್ವ ಅನ್ಯತ್ವ ಎಂದು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಅನ್ಯತ್ವ ವಿರೋಧಿತ್ವಗಳಿಲ್ಲದ ಶೂನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಾವತ್ವ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶೂನ್ಯ ಅಭಾವಸ್ವರೂಪ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವೆಂದೊಪ್ಪಿದರೆ ಅಕಾರದ ಮೂರು ಅರ್ಥವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಕೋಚವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ದೋಷಾಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಾವತ್ವ, ಜಗದ್ವಿನ್ನತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವ, ದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣಸ್ವರೂಪತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧಿತ್ವ ಇವು ಮೂರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಅಕಾರಾರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅಕಾರಾರ್ಥ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣವೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥ. ಅಕಾರವು ಹೇಳುವ ಅಭಾವತ್ವ ಅನ್ಯತ್ವ ವಿರೋಧಿತ್ವ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ವಸ್ತು ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಾರದು. ದೋಷಾಭಾವವಿಲ್ಲದ ದೋಷಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತು ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಾರದು. ಅಪೂರ್ಣವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದ, ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವೂ ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಾರದು. ದೋಷವಿರೋಧಿಗುಣಸ್ವರೂಪವಲ್ಲದುದೂ, ದೋಷಯುಕ್ತವಾದದೂ ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರಾರ್ಥವೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಅಕಾರಾರ್ಥ ಎನ್ನಬೇಕು.

ಸಂಧಿ ನಾಡದಿದ್ದುದರ ಉದ್ದೇಶ—

ಭಾಷ್ಯ—'ಅಃ' ಇತಿ ಪ್ರಥಕ್ತೇನ ವಚನಂ ತತ್ಸಮನುಧಿಕಂ ವಾ ಕಿಮಪಿ ನಾಸ್ತೀತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ |

ನಿವೃತ್ತಾವಪಿ ಸರ್ಗಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಚ ಯತ್ರ ಹಿ |

ಸಮಾನೋತ್ತಮಹೀನತ್ವಮುಚ್ಯತೇ ವಸ್ತುನೋಽಂಜಸಾ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | 'ಅಃ' ಇತಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಪೂರ್ಣಂ ವಸ್ತು ಉಚ್ಯತೇ | 'ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ' 'ತತ್ರ' ಅಕಾರಸ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಚಿತ್ವೇ | ಅಹಮೇನ ಸೋಽಕಾರವಾಚ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ ಮಹಿದಾಸರೂಪೋ ಭಗವಾನ್

**ನಾರಾಯಣಃ | ಅಹಮೇಕ ಏವ ಹಿ ಪರಿಪೂರ್ಣಃ | ಅನೈಷಾಂ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ನುದಧೀನತ್ವಾದ್ ಅಲ್ಪತ್ವಾದಿತಿ |**

ಅನುನಾದ—‘ಅಃ’ ಎಂದು ಸಂಧಿ ಮಾಡದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದುದು ಆಕಾರ ವಾಚ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ‘ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಪದವು ಹೇಳುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಧಿ ಮಾಡದಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಗವೂ ಇದ್ದರೆ ಆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಅಃ’ ಎಂದು ‘ಬ್ರಹ್ಮ’ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ’ ಎಂದರೆ ‘ತತ್ರ’ ಆಕಾರವು ಪೂರ್ಣವಾಚಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು. ನಾನೆ ಆ ಆಕಾರವಾಚ್ಯನೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣ. ನಾನೊಬ್ಬನೆ ಪರಿಪೂರ್ಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲರೂ ನನಗೆ ಅಧೀನರು ಮತ್ತು ಅಪೂರ್ಣರು.

ನಿವರಣೆ—‘ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ತತ್ರ’ ಅಂದರೆ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಾಚಿತ್ವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥ. ಆಕಾರದ ಪೂರ್ಣವಾಚಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ. ‘ತತ್ರ’ ಪೂರ್ಣವಾಚಿತ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಅಹಮಾಗತಂ’ ನಾನು ವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ. ಅಂದರೆ ನಾನು ಆಕಾರವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಮಹಿದಾಸ. ಆಕಾರವು ಪೂರ್ಣವಾಚಿಯಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅದು ಮಹಿದಾಸವಾಚಿ ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ‘ತತ್ರ’ ಆಕಾರವು ಹೇಳುವ ‘ಪೂರ್ಣ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಹಮಾಗತಂ’ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ನಾನು ಬಂದಿದ್ದೇನೆ. ‘ಪೂರ್ಣ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ, ಅದಕ್ಕೆ ನಾನೆ ವಿಶೇಷ್ಯ, ಇನ್ನು ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣರಾದವರಿಲ್ಲ, ಎಲ್ಲರೂ ನನಗೆ ಅಧೀನರಾದ್ದರಿಂದ ಅಪೂರ್ಣರೆ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಮಹಿದಾಸ.

ಸಂಧಿನಾಡದಿದ್ದುದರ ಉದ್ದೇಶ-೨

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಲಯೇ ಲೀನೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವವಸ್ತುಭ್ಯಃ ಸರ್ವದಾ ವಿಭಿನ್ನ ಏವ ಭಗವಾನಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ಚ ಅಃ ಇತಿ ಸ್ಪೃಹಗ್ ನಚನಂ | ತಚ್ಚೋಕ್ತಂ ನಾಕೃನಿರ್ಣಯೇ—

ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ನ ವಿಷ್ಣುತ್ವಂ ಯಾಂತಿ ತತ್ಸಮತಾಮಹಿ |

ಅಧಿಕೃಂ ಕುತ ಏವ ಸ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿದಾತ್ಮತಃ |

ಕುತ ಏವ ಪ್ರಲೀನಾನಾಂ ಪ್ರಲಯೇ ತು ತದಾತ್ಮತಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವೇಂದ್ರಪೂರ್ವಾಣಾಂ ಮುಕ್ತಾನಪಿ ನ ವಿಷ್ಣುತಾ |
 ಯದಾ ತದಾ ತು ಸಂಸಾರೇ ಕ್ವ ತದ್ವಾಪತ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ |
 ಅನ್ಯೋಽಸೌ ಸರ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರಾತ್ ಗುಣಪೂರ್ವತಃ |
 ಸರ್ವವಸ್ತುಸ್ವಭಾವಸ್ಯ ವಿರುದ್ಧೋರುಸ್ವಭಾವಕಃ |
 ಪಾರತಂತ್ರಾಲ್ಪತಾಜ್ಞಾನ ಜನಿನಾಶಾದಿ ವರ್ಜಿತಃ |
 ಅಕಾರೇಣ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪದಾತ್ಮನಾ |
 ಬಹ್ವಚೋಪನಿಷತ್ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ತೇನೈವ ಪರಮಾತ್ಮನಾ |
 ಮಹಿದಾಸಾನತಾರೇಣ ಸೋಽಹಮೇವಂವಿಧಸ್ತ್ವಿತಿ |
 ಮತ್ತೋಽನ್ಯೋ ನ ಹಿ ಪೂರ್ಣೋಽಸ್ತಿ ಯತೋಽಕಾರಶ್ಚ
 ಪೂರ್ಣತಾಂ |
 ನಕ್ತಿ ತಸ್ಮಾದಕಾರೋಽಯಂ ನಾಮೇವ ವದತಿ ಸ್ಫುಟಂ |

ಅನುನಾದ—ಮುಕ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತು
 ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಭಗವಂತನು ಸದಾ ಭಿನ್ನನೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ 'ಅಃ'
 ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

'ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಅವನ
 ಸಮಾನತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವೆಲ್ಲಿಂದ ? ಏಕೆಂದರೆ
 ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿದಾತನು ಆತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾದ ವಸ್ತು
 ಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರೂಪತ್ವವಾದರೂ ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ? ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ
 ರುದ್ರ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರೂಪತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ
 ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರೂಪತ್ವವೆಲ್ಲಿ ? ಸರ್ವಭಿನ್ನನಾದವನು ಈ ವಿಷ್ಣು.
 ಏಕೆಂದರೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವಿದೆ, ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ
 ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ವಭಾವಉಳ್ಳವನು ಅವನು. ಪಾರ
 ತಂತ್ರ, ಅಲ್ಪತ್ವ, ಅಜ್ಞಾನ, ಜನನ, ಮರಣಾದಿಗಳಿಲ್ಲದವನು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಧಿ ಮಾಡದೆ
 ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಕಾರದಿಂದ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಿದಾಸಾವತಾರಿಯಾದ ಆ
 ಪರಮಾತ್ಮನೆ 'ನಾನು ಪೂರ್ಣ. ನನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣರಿಲ್ಲ, ಅಕಾರವು
 ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಕಾರವು ನನ್ನನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ
 ಹೇಳುತ್ತದೆ' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಅಕಾರ ಅಭಾವವಾಚಿ ಅಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಭಾವನಾಚ್ಯಕಾರಃ ಸ್ಯಾದ್ ಅರ್ಥತ್ರಯಯುತೋ ಯತಃ |

ಏಕಾರ್ಥತ್ವಾ ಹ್ಯಭಾವಃ ಸ್ಯಾತ್ ನಿಷೇಧೈಕಸ್ವರೂಪತಃ |

ಅನ್ಯತಾ ಚ ನಿಷೇಧಶ್ಚ ವಿರುದ್ಧತ್ವಮಿತಿ ತ್ರಯಃ |
 ಅಕಾರಾರ್ಥಾ ಹ್ಯಭಾವಸ್ತು ನಿಷೇಧೈಕಸ್ವರೂಪಕಃ |
 ಏಕದೇಶಸ್ವರೂಪತ್ವಾನ್ನಾಕಾರೇಣೈವ ಭಿನ್ನತೇ |
 ಕಿಂತ್ವಭಾವ ಇತಿ ತ್ವೇನ ತೇನಾಕಾರೋದಿತೋ ಹರಿಃ ||
 ಇತಿ ಚ | ನ ಚ ನಿಷೇಧಸ್ವರೂಪೇಽಪಿ ವಿರುದ್ಧತಾ ಚಾನ್ಯತಾ ಚಾಸ್ತೀ-
 ತ್ಯೇತಾನತಾ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥತಾ ಭವತಿ | ತದಾರ್ಥತ್ರಯಕಲ್ಪನಸ್ಯ
 ನೈಯರ್ಥ್ಯಾತ್ | ಉಕ್ತಂ ಹಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ—
 ವಿರುದ್ಧತಾನಿಷೇಧಾನ್ಯಭಾವಯುಕ್ತೇ ಹಿ ಕೇವಲಃ |
 ಅಕಾರೋ ವರ್ತತೇ ತೇಷಾಂನೇಕಾರ್ಥಾತ್ಮನ್ಯಭಾವಕೇ |
 ವರ್ತತೇಽಭಾವ ಇತ್ಯೇನ, ನ ತ್ವ ಇತ್ಯೇವ ಕೇವಲಃ ||
 ಇತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾರಾಯಣ ಏನಾಕಾರ ವಾಚ್ಯ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅನುವಾದ—‘ಅಕಾರವು ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಾಗದು. ಏಕೆಂದರೆ
 ಅಕಾರವು ಮೂರು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಿ
 ನಿಮಿತ್ತ ರೂಪವಾಗಿದೆ, ಶೂನ್ಯ. ಹೊರತು, ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೂ
 ಅದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಕೇವಲ ಅಭಾವರೂಪವಾದುದು. ಅನ್ಯತ್ವ
 ಅಭಾವತ್ವ ವಿರುದ್ಧತ್ವ ಇವು ಮೂರು ಅಕಾರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳು. ಶೂನ್ಯವು
 ಕೇವಲ ಅಭಾವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ
 ಒಂದು ಅಂಶಸ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರವೆ ಆದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅಕಾರದಿಂದ ಅದು
 ಉಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಾವ ಎಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ
 ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನು ಹರಿಯೆ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಗಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ವಿರುದ್ಧತ್ವ ಮತ್ತು ಅನ್ಯತ್ವ
 ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿವೆ ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣ
 ವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳು ಬಂದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡೆ ಸಾಕೆನ್ನುವು
 ದಾದರೆ ಮೂರು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು.

ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—‘ವಿರುದ್ಧತ್ವ, ಅಭಾವ, ಅನ್ಯತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
 ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೇವಲ ಅಕಾರವಿದೆ, ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಸ್ವರೂಪ
 ವಾದ ಪ್ರಾಗಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಭಾವ ಎಂದೆ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ, ಕೇವಲ ‘ಅ’ ಎಂದಲ್ಲಿ’
 ಎಂದು.

ಆದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಓಂಕಾರದ ಅರ್ಥಪ್ರಸಂಚ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯತೋಽಕಾರಃ ಸದಾ ನಿಷ್ಕೋರ್ವಾಚಕತ್ವೇನ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಕಯಂ ಪ್ರಣವೋಽಪಿ ತ್ರಯಾತ್ಮಕಂ |
 ಹರಿಮೇವ ಸದಾ ವಕ್ತೃ ನೈವಾನ್ಯಂ ಕಂಚನ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಾ ಯೋಽಸೃಜಚ್ಚ ತುರಾನನಂ |
 ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನಿರಿಂಚಸ್ಯ ಸೋಽಕಾರಾರ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ವೈಕುಂಠಲೋಕ ಆಸ್ತೇ ಸ ದ್ವಿತೀಯವಸ್ತುಷಾ ಹರಿಃ |
 ಉಕಾರನಾಚ್ಯಃ ಸ ವಿಭುರ್ನೃಸಿಂಹೋ ರುದ್ರನಾಮಕಃ |
 ರೌದ್ರತ್ವಾತ್ ಸ ಶಿವಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತೃಷ್ಠಾ ಸಂಹಾರಕಾರಕಃ |
 ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಶಿವಸ್ಯಾಪಿ ಮಹಾರಾರ್ಥಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಏನಂ ತ್ರಿಯಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಣವೋಽಯಂ ತ್ರಿಯಾತ್ಮಕಃ |
 ಏಕಂ ಪೃಥಗಿನಾಚಷ್ಟೇ ಬಿಂದುರ್ವಕ್ತ್ಯನಿರುದ್ಧಕಂ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದ್ಯಾನ್ ನಾದಪೂರ್ವಾಃ ಸರ್ವಾನ್
 ನಾರಾಯಣಾತ್ಮಕಾನ್ |

ಪದ್ಮನಾಭಾದಿಕಾ ಏವ ಮೂರ್ತೀರ್ನಾರಾಯಣೋತ್ತರಾಃ |

ಪ್ರಣವೋಽಯಂ ವದತ್ಯಷ್ಟೌ ತಸ್ಮಾನ್ನಾನ್ಯಾಭಿಧಾಯಕಃ ||

ಇತಿ ತತ್ಪ್ರಸಾರೇ ||

ಅನುನಾದ—ಅಕಾರವು ಸದಾ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವೂ ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಈ ಓಂಕಾರವೂ ರೂಪ ತ್ರಯಾತ್ಮಕನಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಸದಾ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆ ಯಾರನ್ನೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಆದ ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿರುವನೋ ಆ ಜನಾರ್ದನನೇ ಅಕಾರಾರ್ಥ. ಆ ಹರಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪ್ರಭುವೇ ಉಕಾರ ವಾಚ್ಯ. ಭಯಂಕರನಾದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನಾಮಕನೂ. ಶಿವನನ್ನು ಕೂಡ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದವನೂ. ಸಂಹಾರಕಾರಕನೂ, ಶಿವನಿಗೂ ಕೂಡ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ನೃಸಿಂಹನು ಮಹಾರಾರ್ಥ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ರೂಪತ್ರಯಾತ್ಮಕನಾದ ಒಬ್ಬನೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಓಂಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಬಿಂದುವೆಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣವು ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ನಾದ ಮುಂತಾದ ವರ್ಣಗಳು ನಾರಾಯಣಸ್ವರೂಪರಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮನಾಭಾದಿ ನಾರಾಯಣಾಂತ

ಅಷ್ಟ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಈ ಹಿಂಕಾರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅನ್ಯವಾಚಕವಲ್ಲ. ಎಂದು ತತ್ವಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ—ಮಾನವನ ಆಯುಷ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ | ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತನುಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ
ಭವಂತಿ | ತಾನಂತಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋಽಹ್ನಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ |
ಜೀನಾಕ್ಷರೇಣೈವ ಜೀನಾಹರಾಪ್ನೋತಿ, ಜೀನಾಹ್ನಾ ಜೀನಾಕ್ಷರಂ ಇತ್ಯ-
ನಕಾನುಮಾರಃ |

ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಭಗವಂತನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿವೆ. ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಭಗವಂತನ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಮಾನವನ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಇವೆ. ದಿನಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಇವೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ರಮಾದೇವಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪದೊಡನೆ ರಮಿಸುವ ಶ್ರೀಹರಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಪರಿಸುವ ಜೀವನ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಗಳಿಂದ ಆ ಜೀವನ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ ಜೀವನ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಜೀವನ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳಿಂದ ಜೀವನ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಜೀವನ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳ ಅದ್ಭುತಲೀಲೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಾಣ್ಯಾಣಿ ತು |

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ಹರೇಸ್ತಾನದ್ ಅಹ್ನಾನುಸ್ಯಭಿಮಾನಿಷು |

ಸೂರ್ಯರೂಪೇಷು ರೂಪಾಣಿ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಏತೈಃ ಪುರುಷಗೈ ರೂಪೈರ್ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತನ್ಯವಸ್ಥಿತೈಃ |

ಕದಾಚಿದ್ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ತಾನಿ ಚ |

ಕೃತ್ವಾ ಸೂರ್ಯಗತಾನ್ಯೇನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ವಿಧಾಯ ಚ |
 ತಾನ್ಯಾಪೋತಿ ಚ ಪುಂರೂಪೈಸ್ತ್ವರೇವಾಕ್ಷರಗಾಢಿ ಚ |
 ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ಜಗನ್ನಾಥಃ ಸ್ರಾಪೋತ್ಯಾತ್ಮೇಚ್ಛಯಾ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪುಂರೂಪಪ್ರಮದಾರೂಪಸ್ವರೂಪೈ ರಮತೇ ಸ್ವಯಂ |
 ಏಕೀಕೃತ್ಯ ಚ ತಾನ್ಯೇನ ದ್ವಿರೂಪೋ ರಮತೇ ತಥಾ |
 ಸ ಏವ ರಮತೇ ಮಾಯಾಂ ಸ್ಥಿತಾತ್ಮಸ್ತ್ರೀತನಾ ಹರಿಃ |
 ಸ್ರಾಣಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಕಾಮಃ ಸನ್ ಅನೇಚ್ಛಾಮಾರನಾಮಕಃ |
 ಇತ್ಯರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣತಂತ್ರೇ ||

ಅನುನಾದ—‘ಹರಿಯ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ಅಷ್ಟೇ ಪುರುಷರೂಪಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ಅಷ್ಟೇ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಿನಗಳ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸೂರ್ಯನ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ನಿಯಮಿಸುವ ಹಗಲುಗಳ ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ನಿಯಮಿಸುವ ರಾತ್ರಿಗಳ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸೂರ್ಯನು ನಿಯಮಿಸುವ ರಾತ್ರಿಗಳ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ನಿಯಮಿಸುವ ಹಗಲುಗಳ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಪುರುಷರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪ್ರಭು ತನ್ನಿಚ್ಛೆಯಂತೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಒಮ್ಮೆಲೆ ಪುರುಷರೂಪವೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೂ ಆದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಪುರುಷ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಒಂದುಮಾಡಿ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನೂ ಒಂದುಮಾಡಿ ದ್ವಿರೂಪಿಯಾಗಿಯೂ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನೆ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ರಮೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನದೆ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಕಾಮಮಾರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಅರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯೋರುತ್ಪತ್ತಿಕಾಮೋ ಮಾಯಾಂ ರಮಾಯಾಂ ರಮತೇ
 ಇತ್ಯನಕಾಮನಾರಃ ಜೀವಸ್ಥಿತೇನಾಕ್ಷರಗೇನಾಕ್ಷರನಾಮ್ನಾ ಸ್ವರೂಪೇಣ

ಜೀವಾಖ್ಯಾಸೂರ್ಯಸ್ಥಿತಮಹರಾಖ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪನಾಪೋತಿ, ತೇನ
ಚಾಕ್ಷರಾಖ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪನಾಪೋತಿ | 'ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ'
ಇತ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪತ್ವಾಚ್ಚೈತದನಸೀಯತೇ | ಪುನಾಂಸಂ
ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಚ ನದನ್ನೇನ ನ ನದತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದುಭಯಾತ್ಮಕಂ ರೂಪಂ
ಪ್ರತೀಯತೇ, ಅಸ್ತೀಪುನಾನಿತಿ ಬ್ರುವನ್ನಪಿ ನ ನದತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ
ಸ್ತ್ರೀತ್ವಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತೀಯತೇ ನಿಷ್ಕೋಃ |

ಅನುನಾದ—ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬಯಸಿ ಮಾ ಎಂದರೆ
ರಮೆಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ 'ಅನಕಾಮಮಾರ' ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಜೀವನಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ
ಜೀವನಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಹಗಲಿನ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಅಹರ್ನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ
ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ
ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ
ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಜೀವನೆನಿಸಿದ ಸೂರ್ಯನ
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಿಂದ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.
'ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ 'ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀ
ಸಹಸ್ರಂ' ಎಂಬುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ
ಅರ್ಥವು ಸರಿ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕೇವಲ ಪುರುಷನೆಂದೂ ಕೇವಲ
ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂದುದರಿಂದ
ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ರೂಪವೂ
ಇಲ್ಲದ ನಪುಂಸಕನೆಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲದ
ನಪುಂಸಕನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ
ರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪವೂ ವಿಷ್ಣು ಎಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ಜೀವಾಕ್ಷರೇಣೈವ ಜೀವಾಹರಾಪೋತಿ, ಜೀವಾಹ್ನಾ ಜೀವಾಕ್ಷರಂ'
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಜೀವಾಕ್ಷರೇಣ ಜೀವಾದಃ, ಜೀವಾಹ್ನಾ ಜೀವಾಕ್ಷರಂ, ಜೀವಾಕ್ಷರೇಣ
ಜೀವಾಕ್ಷರಂ, ಜೀವಾಹ್ನಾ ಜೀವಾಹಃ ಆಪೋತಿ' ಎಂದು ಅನ್ವಯವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳು
ಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಜೀವಸ್ಥಿತೇನಾಕ್ಷರಗೇನ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಮಾಡ
ಬೇಕು.

'ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ' ಎಂಬುದು 'ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ
ಯುಕ್ತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ
ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಅಹಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ
ಕೊಂಡರೆ, 'ಅಕ್ಷರಾದ್ ಅಹಃ ಏತಿ, ಅಹ್ನಃ ಅಕ್ಷರಮೇತಿ, ಅಕ್ಷರಾದ್ ಅಕ್ಷರಮೇತಿ'

ಅಂದರೆ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಗತ ರೂಪದಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯಗತರೂಪವನ್ನೂ, ಅಹರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯಗತರೂಪದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಗತರೂಪವನ್ನೂ, ಅಕ್ಷರಗತರೂಪದಿಂದ ಅಕ್ಷರಗತರೂಪವನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡಿದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

‘ನೈನಂ ವಾಚಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಬ್ರುವನ್’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಹರಿಯು ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದರೆ ‘ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ, ಕೇವಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ‘ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲದ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲದ ನಪುಂಸಕನೂ ಅಲ್ಲ’ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳುವುದು ವಿರುದ್ಧವಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ, ಕೇವಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ. ಎರಡು ರೂಪವೂ ಅವನಿಗಿದೆ ಎಂದೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ರೂಪವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ನಪುಂಸಕರೂಪಂ ಭಗವತಃ ಕುತ್ರಚಿದುಕ್ತಂ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇವ ಚ ರೂಪದ್ವಯಂ | ಅತೋ ನಪುಂಸಕೇ ವದನ್ನಪಿ ನ ವದತಿ, ಇತಿ ನ ತದ್ವದನುಷಜ್ಜತೇ | ನಪುಂಸಕರೂಪೇ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾದೇವ ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀಪುಂವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದ್ ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನಿತ್ಯಪಿ ವದನ್ನಿತಿ ಭವತಿ |

ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ತೃತೀಯಂ ಕಥಂಚನ |

ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಪುಂಸಕಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತಿಭಾಗೀ ನ ತು ಕ್ವಚಿತ್ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ | ನ ಚ ರಕ್ಷ ಇತಿ ನಪುಂಸಕಶಬ್ದಮಾತ್ರೇಣ ರಾನಣಾದಯೋ ನಪುಂಸಕಾ ಭವಂತಿ |

ಭವತೀತಿ ಪದಾಭಾವಾದ್ ಅನೇಕಾಮಮಾರ ಇತಿ ಭಗವನ್ನಾಮೈನೇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಪುಂಸಕರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಎರಡು ರೂಪವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ, ಅದರಿಂದ ‘ಎರಡೂರೂಪ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎನ್ನುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ತಂದು ಸೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕರೂಪವು ಹರಿಗೆ ಇದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ‘ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ’ ಎನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂಬುದೂ ಹರಿಯು ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ್ದರಿಂದ

ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಮೂರನೆಯದು ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಭಾವತಃ ನಪುಂಸಕನು ಮುಕ್ತಿಭಾಗಿ ಎಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ,' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನು ನಪುಂಸಕನೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ರಕ್ಷಃ' ಎಂಬ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ರಾವಣಾದಿಗಳು ನಪುಂಸಕರೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತಾನೆ ?

'ಅನಕಾಮಮಾರಃ' ಎಂದ ಬಳಿಕ 'ಭವತಿ' ಎಂದು ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಕಾಮಮಾರ ಎಂಬುದು ಭಗವಂತನ ನಾಮವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ಭಗವಂತನನ್ನು 'ಸ್ತ್ರೀ' ಎನ್ನುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. 'ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ' ಎನ್ನುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. 'ಪುರುಷ' ನೆನ್ನುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಹೇಳುವವನೊಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀ ಎನ್ನುವವನೂ, ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಅಲ್ಲ ಪುರುಷನೂ ಅಲ್ಲ, ನಪುಂಸಕ ಎನ್ನುವವನೂ, ಕೇವಲ ಪುರುಷನೆನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಪುರುಷರೂಪ ಎರಡೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳುವವನೊಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬುದು ನಮ್ಮ ವಿವರಣೆ. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀ ಎನ್ನುವವನೂ ಕೇವಲ ಪುರುಷನೆನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವಂತೆ ಕೇವಲ ನಪುಂಸಕನೆನ್ನುವವನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂದೇಕೆ ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು ? ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಪುರುಷರೂಪ ಗಳಂತೆ ನಪುಂಸಕರೂಪವೂ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ನಪುಂಸಕ ರೂಪವಿದೆ ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ ಎಂದು.

'ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡೂ ಇವೆ ಎನ್ನುವ ಒಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸುವಂತೆ ನಪುಂಸಕರೂಪವೂ ಇದೆ ಎನ್ನುವ ಒಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸುವವರಿಗೂ ನಪುಂಸಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವವು ಬಾಧಕ.

ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷವಿಲಕ್ಷಣನಾದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡೂ ಇವೆ ಎನ್ನುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂದು ನಕಾರ ಸೇರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವಂತೆ ಲೌಕಿಕನಪುಂಸಕವಿಲಕ್ಷಣ, ಅಲೌಕಿಕನಪುಂಸಕರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ನಪುಂಸಕ ಎನ್ನುವವನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು 'ಲೌಕಿಕ ನಪುಂಸಕರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆನ್ನುವನು ಸರಿಯಾಗಿಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು ಎನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವವೆ ಸಮಾಧಾನ.

‘ಹೇಳುವವನೊಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಎರಡೂ ರೂಪಗಳುಂಟೆಂದು ಹೇಳುವವನೊಬ್ಬನು’ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಎರಡೂ ರೂಪವಿಲ್ಲದವ ಎಂದು ಹೇಳುವವನೊಬ್ಬನೆಂದೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವರೂಪ ದೋಷವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬಳಿಕ, ಹಾಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೂ ‘ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರೂಪಗಳೆರಡೂ ಇಲ್ಲದವ ನೆನ್ನುವ ಒಬ್ಬನು ಸರಿಯಾಗಿಯೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬಹುದು. ಆಗ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ರೂಪವಿದೆ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದಲೆ ಬಿಂಬರೂಪ ಒಂದು ನಪುಂಸಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕನಾದ ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ‘ನಪುಂಸಕನಾದ ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯನಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕರಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಂಬರೂಪ ಸ್ತ್ರೀಯೋ ಪುರುಷನೋ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ದೋಷಪೂರ್ಣ ಕುರೂಪನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಂಬ ರೂಪವು ನಿರ್ದೋಷ ಸುಂದರವಿರುವಂತೆಯೇ ಇದು.

ದೇಹ ದೇನನ ರಥ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ದೇನರಥಃ | ತಸ್ಯ ವಾಗುದ್ಧಿಃ, ಶ್ರೋತ್ರೇ ಪಕ್ಷಸೀ, ಚಕ್ಷುಸೀ ಯುಕ್ತೇ, ಮನಃ ಸಂಗ್ರಹೀತಾ | ತದಯಂ ಪ್ರಾಣೋಽಧಿ ತಿಷ್ಠತಿ | ತದುಕ್ತವ್ಯುಷಿಣಾ—‘ಆ ತೇನ ಯಾತಂ ಮನಸೋ ಜವೀಯಸಾ |’ ‘ನಿಮಿಷಶ್ಚಿ ಜ್ವವೀಯಸಾ’ ಇತಿ ಜವೀಯಸೇತಿ || ೮ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಳೆಯುವ ವಿಷ್ಣುರಥದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ದೇಹವೆಂಬ ವಿಷ್ಣುರಥದಲ್ಲಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಉಮೆಯ ಹಗ್ಗ. ಅಧಿದೈವ ರಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಳೆ ಸರ್ಪಾಕಾರದಿಂದ ಹಗ್ಗವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯರು ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕುದುರೆಗಳು. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯರು ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳು. ಮನೋಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನೆ ಸಾರಥಿ. ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವ ರಥಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳು ಏರಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಋಷಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—‘ಹಯಗ್ರೀವರೂಪದ ಹರಿವಾಯುಗಳೆ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವೇಗದ ರಥವನ್ನೇರಿ ಬನ್ನಿ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ, ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಯಸಾಧನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ದೇಹವೆಂಬ ರಥವನ್ನೇರಿ

ಬನ್ನಿ ಅಂದರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಿರಿ. ದೇವತೆಗಳು ನಿಮಗೋಸ್ಕರ ಈ ರಥವನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಜೀವನು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಪಡೆದು ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ.' 'ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಹೊಡೆ ಯುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಗದ ನನ್ನ ದೇಹವೆಂಬ ರಥವೇರಿ ಬನ್ನಿ. ಅಂದರೆ, ಕಣ್ಣು ರೆಪ್ಪೆಹೊಡೆಯುವಷ್ಟು ಕಾಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗದಂತೆ ಸದಾ ನನ್ನಿಂದ ಸಾಧನಾನುಷ್ಠಾನವಾಗಲು ನೀವಿಬ್ಬರೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರಿ. ನಿಮ್ಮಿಂದ ನಮಗೆ ಬೇಗನೆ ರಕ್ಷಣೆ ಸಿಗಲಿ ' ಎಂದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮಹೈತರೆಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿನಯೋಪನಿಷತ್—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಘರಿಸಿದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಪೂರ್ಣಪಾಠ.

- 1) ಆ ತೇನ ಯಾತಂ ಮನಸೋ ಜವೀಯಸಾ
ರಥಂ ಯಂ ವಾಮೃಭವಶ್ಚ ಕ್ಷುರಶ್ವಿನಾ ।
ಯಸ್ಯ ಯೋಗೇ ದುಹಿತಾ ಜಾಯತೇ ದಿವ
ಉಭೇ ಅಹನೀ ಸುದಿನೇ ವಿವಸ್ವತಃ ॥
- 2) ನಿಮಿಷಶ್ಚಿಜ್ಜವೀಯಸಾ
ರಥೇನಾಯಾತಮಶ್ವಿನಾ ।
ಅಂತಿಷದ್ ಭೂತು ವಾಮವಃ ॥

ನೇದ ಋಷಿ ಯಾರು ? :

ಭಾಷ್ಯ—ಋಷಿ ಜ್ಞಾನ ಇತಿ ಹೃಸ್ಮಾದ್ ಧಾತೋಃ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಕರಾಟ್ ।
ನೇದದ್ರಷ್ಟಾ ಪರಮಋಷಿಹರ್ಯಾಸ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ।
ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯತ ಏವ ತು ।
ಋಷಿಣೋಕ್ತಮಿತಿ ಪ್ರಾಹುರ್ಮಂತ್ರೋಕ್ತಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ಯತಃ ।
ತತ್ರಸಾದಾದ್ಧಿ ತಸಸಾ ಪಶ್ಚಾನ್ಮಂತ್ರಾನ್ ಪ್ರಪೇದಿರೇ ।
ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಪಶ್ಚಾತ್ ತೈರ್ದೃಷ್ಟಮೃಷಿಭಿಃ ಪೃಥಕ್ ।
ಮಂತ್ರಾಶ್ಲೋಕನಿಷಚ್ಛೇವ ನಾಕೃತ್ವಾ ಸುಮಹತ್ ತಸಃ ।
ಪ್ರಥಮಂ ತದ್ಧಯಾಸ್ಯೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಕೇನಚಿದೀಕ್ಷ್ಯತೇ ।
ನಿನಾ ಪೃಥಕ್ ತಪೋ ದೃಶ್ಯೇದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಮುನಿಭಿರ್ಯತಃ ।
ಮಂತ್ರಾಶ್ಲೋಕನಿಷಚ್ಛೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದುತ್ತಮಾಸ್ತತಃ ।
ತತ್ರಾಪ್ಯುಪನಿಷಚ್ಛೇಷ್ಠಾ ಯುಕ್ತಾವಸ್ಥಾಧಿಗಮ್ಯತಃ ।
ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿನೇಕೇ ॥

ಅನುನಾದ—ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳಿದುದನ್ನೂ ಯುಷಿಯು ಹೇಳಿದುದನ್ನೆಂಬುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಯುಷ ಧಾತು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವೆಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ಪೇದದ್ರಷ್ಟಾರನೂ ಪರಮ ಯುಷಿಯೂ ಎನಿಸಿದ ಹಯಾಸ್ಯನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಥಮ ದ್ರಷ್ಟಾರನಾದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರೋಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಯುಷಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಹೇಳುತ್ತಿವೆ. ಆ ಪುರುಷನು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಂಡ ಬಳಿಕ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಪಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನೂ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಯುಷಿಗಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಭಾಗಭಾಗವಾಗಿ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಮೊದಲಿಗೆ ಹಯಗ್ರೀವನು ಕಂಡುಕೊಂಡ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಬಹಳ ತೀವ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡದೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಾಗದು. ಮಂತ್ರಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವ ತಪಸ್ಸಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ತಪಸ್ಸಿಲ್ಲದೆಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಕಾಣಲು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿಗಿಂತ ಮಂತ್ರಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೇ ಉತ್ತಮ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಕೇವಲ ಧ್ಯಾನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡು ಬರುವಂತಹದು. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವನ ರಥ ಎರಡು ವಿಧ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ತೇನ’ ರಥೇನ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶರೀರಾಖ್ಯೇನ, ಅಧಿದೈವಂ ರಥ—ರೂಪೇಣ | ಯುಭವ ಇತಿ ಅತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಧಾರಣಂ ನಾನು|

ಆದಿತ್ಯಾ ನಸಮೋ ರುದ್ರಾ ವಿಶ್ವೇ ಯುಭವ ಇತ್ಯಪಿ |

ಸರ್ವದೇವಸಮಾಖ್ಯಾ ಚ ದ್ವಾದಶಾಷ್ಟಾದಿಕೇಷ್ವಪಿ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ನಿರ್ಮಿತೋ ದೈವತೈಃ ಸರ್ವೈರ್ವಿಷ್ಣುನಾ ನಾಯುನಾ ಸಹ |

ಅಧಿಷ್ಠಿತೋ ರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ ದೇಹನಾನುಕಃ |

ಸಮ್ಯಗ್ ಯೋಗೋ ಯದಾ ತಸ್ಯ ಮನೋನಾಕ್ ಕರ್ಮಭಿರ್ಭವೇತ್

ದೇಹಾಖ್ಯಸ್ಯ ರಥಸ್ಯೈವ ತದಾ ನಾರಾಯಣಾತ್ ಪ್ರಭೋಃ |

ವಿವಿಧಂ ನಾಸನತ್ತಾತ್ಮು ವಿನಸ್ತನ್ನಾಮಕಾಚ್ಛುಭಂ |

ಸಂಸಾರವಾರಕಂ ಜ್ಞಾನಂ ದಿವೋದುಹಿತೃನಾನುಕಂ |

ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವಾಪರೋಕ್ಷಾಖ್ಯಂ ಅಹನೀ ದ್ವೇ ಚ ಶೋಭನೇ |

ಜ್ಞಾನಾನಸ್ಯಾ ಮುಕ್ತೃವಸ್ಥೇ ತ್ಯುಭೇ ಏನಾಹನೀ ಪರೇ |

ಅನುನಾದ— 'ಆ ತೇನ ಯಾತಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೇನ ಅಂದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ, ಶರೀರವೆಂಬ ರಥದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ರಥರೂಪವಾದ ಅದರಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. 'ಋಭವಃ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವ ಹೆಸರು. ಆದಿತ್ಯಾಃ, ವಸವಃ, ರುದ್ರಾಃ, ವಿಶ್ವೇ, ಋಭವಃ ಎಂಬವುಗಳು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹೆಸರುಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಅಷ್ಟವಸುಗಳು ಮುಂತಾದವರ ವಿಶೇಷ ನಾಮಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ, ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಏರಿರುವ ದಿವ್ಯರಥ. ಇದು ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ದೇಹವೆಂಬುದೇ ರಥ. ಆ ರಥಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಧ್ಯಾನಸ್ತೋತ್ರನಮಸ್ಕಾರಾದಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸಂಬಂಧ ಉಂಟಾದಾಗ, ವಿವಿಧ ರೂಪದಿಂದ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಸಂಸಾರಪರಿಹಾರಕವಾದ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಿಷ್ಣುತತ್ವಾಪರೋಕ್ಷರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾನವು ದ್ಯುನಾಮಕ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ವೇದದ್ವಾರಾ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ದಿವೋ ದುಹಿತೃ ನಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಎರಡು ಸುದಿನಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆ ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಗಳೆ ಆ ಎರಡು ಸುದಿನಗಳು.

ನಾಯು ಭಾರತಿಯರ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜಾಯಂತೇ ದೇವತಾಸ್ತೇಷಾಂ ಭಾರತೀ ನಾಯುರೇನ ಚ |
ಜೀವನ್ಮುಕ್ತೇಶ್ಚ ಮುಕ್ತೇಶ್ಚ ದಾತಾ ರೂಪದ್ವಯೋ ಪ್ರಭುಃ |
ಸರ್ವಸ್ರೀಣಾಮುತ್ತಮತ್ವಾದ್ ದೈರ್ಘ್ಯನಾ ಶ್ರೀರುದಾಹೃತಾ |
ದುಹಿತಾಃಸ್ಯಾ ಭಾರತೀ ತು ನಿತ್ಯಾಹೇಯಸ್ವರೂಪತಃ |
ಅಹರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ನಾಯುಜ್ಞಾನಾತ್ಮತ್ವಾತ್ ತಥೈವ ಚ |
ಅಧಿದೈವೇ ರಥೇಽಸ್ಯೇತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಭಾರತಿ ಮತ್ತು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದವಾದ ವಾಯುವಿನ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವುವು. ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ್ದರಿಂದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದ್ಯುನಾಮಕಳು. ಇವಳ ಮಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಭಾರತಿಯು 'ದಿವೋ ದುಹಿತಾ' ಎನಿಸುವಳು. ಅವಳೆ ನಿತ್ಯ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪಳಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಹಃ' ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುವೂ ನಿತ್ಯ ನಿರ್ದುಷ್ಟ

ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಅಹಃ' ವಿಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಧಿದೈವದ ರಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಾಯು ಭಾರತಿಯರು ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು.

ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ರಥೇನ ತೇನ ದೇವೇಶೌ ವಿಷ್ಣುವಾಯೂ ಜಗತ್ಪತೀ |

ಆಯಾತಮಿತಿ ಹೈನೈಶೌ ಪ್ರಾರ್ಥಯೇದ್ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣಿ |

ಅನ್ಯದಾಃಸ್ಯರ್ಥಯೇದೇಶೌ ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛುಃ ಪುರುಷಃ ಸದಾ |

ಜಪೇನ್ಮಂತ್ರದ್ವಯಂ ನಿತ್ಯಮಾತೇನ ನಿಮಿಷಸ್ತಥಾ |

ರಕ್ಷಣಂ ನಾಂ ಸಮೀಪೇ ಸ್ಯಾನ್ಮಮೇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮೇವ ಚ |

ಹಯಾಸ್ಯತ್ವಾಚ್ಚಾಶ್ವಿನೌ ತಾನಿತ್ಯಾಹ ಸರಮಾ ಶ್ರುತಿಃ |

ಐಂದ್ರಾಗ್ನೀಯಾದಿಕಾಶ್ಚೈವಂ ಸರ್ವೇ ಮಂತ್ರಾ ಹರಿಂ ಪರಂ |

ವದಂತಿ ಮುಖ್ಯತೋ ನಾನ್ಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನಮಚ್ಯುತಂ |

ಅಥವಾ ವಾಯುದೇವಸ್ಯಂ ಪೃಥಕ್ ಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಕೇಶವಂ |

ಮಂತ್ರೋ ದ್ವಿವಚನೋ ವಕ್ತೃ ತಥಾ ಬಹುವಚಃಸ್ವಹಿ |

ಇತ್ಯಾಧ್ಯೈಶ್ವರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುನಾದ—ಆ ರಥದಿಂದ, ಜಗತ್ಪತಿಗಳಾದ ದೇವೇಶರಾದ ವಿಷ್ಣು ವಾಯು ಗಳೆ, ನೀವು ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಿಯಾದವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಇವರನ್ನು ಬೇಡಬೇಕು. ನಿತ್ಯವೂ 'ಆತೇನ' 'ನಿಮಿಷಃ' ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮ್ಮಿಂದ ನನಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೆ ಸಿಗಲಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಹಯಮುಖರಾದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಾಯುಗಳನ್ನು 'ಆಶ್ವಿನೌ' ಎಂದು ಆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಂತ್ರವು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಆಶ್ವಿನ ಮಂತ್ರದಂತೆ ಐಂದ್ರ ಆಗ್ನೇಯ ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯನನ್ನಲ್ಲ. ಅಥವಾ ವಾಯುದೇವನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದ್ವಿರೂಪಿ ಕೇಶವನನ್ನೇ ದ್ವಿವಚನ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರವು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬಹುವಚನ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯ ಗುಣಗಾನವೆ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಎರಡು ಸುದಿನಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಸುಖಂ ದದತ ಇತಿ ಸುದಿನೇ | 'ವಿನಸ್ವತೋ' ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾದ್ ದಿವೋ ದುಹಿತಾ ಅಹನೀ ಚ ಜಾಯಂತೇ | 'ಅಹನೀ' ಇತಿ ದ್ವಿವಚನೇನ ದ್ವಿತ್ವೇ ಸಿದ್ಧೇಽಪಿ 'ಉಭೇ' ಇತಿ ವಚನಂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾಧಿದೈವತಯೋ-
ರುಭಯೋರಪಿ ವಚನಾರ್ಥಂ |

ಅನುವಾದ— ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಗಳು ಸುದಿನಗಳು. 'ವಿನಸ್ವತಃ' ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ದ್ಯುದೇವಿಯ ಮಗಳೂ ಎರಡು ಅಹಸ್ಸುಗಳೂ ಹುಟ್ಟುವವು. 'ಅಹನೀ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ 'ಉಭೇ' 'ಎರಡು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿ ದೈವತಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಅಹಸ್ಸುಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಸೂರ್ಯರಥವಲ್ಲ ನಿಷ್ಕುರಥ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಸೂರ್ಯರಥೋಽತ್ರ ವರ್ಣಿತೇ | ನ ಚಾಹೋರಾತ್ರೇ 'ಅಹನೀ' ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಶ್ವಿನಾಮಾಭಾವಾತ್ | ಸಸ್ಮಾಶ್ವತ್ವಾಚ್ಚ ತದ್ರಥಸ್ಯ | ಚತುರಶ್ವತ್ವಂ ಚಾತ್ರೋಚ್ಯತೇ | 'ಶ್ರೋತ್ರೇ ಪಕ್ಷಸೀ, ಚಕ್ಷುಸೀ ಯುಕ್ತೇ' ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಾಚ್ಚ | ನ ಚ ರಾತ್ರೌ ಸುದಿನಮಿತಿ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಷ್ಟಃ | ಅಸುದಿನಸ್ಯಾಪಿ ತತ ಏವ ಜಾತತ್ವಾದ್ ವೃಥಾವಿಶೇಷಣತಾ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರಥವು ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಹಗಲುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನ್ ಎಂಬ ನಾಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ರಥವೂ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. 'ಶ್ರೋತ್ರಗಳೆ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕುದುರೆಗಳು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೆ ಮುಂಭಾಗದ ಕುದುರೆಗಳು' ಎಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಸಂಬಂಧವೂ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸೂರ್ಯರಥಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಹಗಲು ಸುದಿನ ವಾಗಬಹುದಾದರೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸುದಿನ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಕೆಟ್ಟದಿನವೂ ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವಾಗ ಸುದಿನವು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎಂದು 'ಸು' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟು ಹೇಳುವುದು ವೃಥಾವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಸುದಿನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ಮಿನ್ ಪಕ್ಷೇ ತು ಲೌಕಿಕಾಹರ್ಯಾವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಸುದಿನೇ ಇತಿ ಯುಜ್ಯತೇ | ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ಹಿ ಮುಖ್ಯೇ ಸುದಿನೇ | 'ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ-ಕ್ಷೀಯತೇಽಸ್ಮಾದ್ಧೈವಾತ್ಮನೋ ಯದ್ ಯತ್ ಕಾಮಯತೇ ತತ್ ತತ್ ಸೃಜತೇ' ಇತಿ ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥಾಯಾಃ ಮುಕ್ತೌ ಭೋಗಬಾಹುಲ್ಯ ಕಾರಣತ್ವಾತ್ ಸಾಸಹಿ ಮುಕ್ತಿವತ್ ಸುದಿನಂ | ನ ಹಿ ಮುಕ್ತಾ-ವಾಧಿಕಾರ್ಯಜನಮಸ್ತಿ | 'ನ ಹೀಯತೇ ಯತ್ರ ಗತ್ವಾ ಯತ್ರ ಗತ್ವಾ ನ ವರ್ಧತೇ' ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ಅತೋ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಸಮನಂತರಮೇವ ಮುಕ್ತೌ ನ ಪುನರಾರ್ಜನಮಸ್ತೀತಿ ಕಿಂಚಿತ್ಕಾಲಂ ಜ್ಞಾನಿತ್ವೇನಾವ-ಸ್ಥಾನಮಪಿ ಸುದಿನಮೇವ | ಜ್ಞಾನಾತ್ ಪೂರ್ವಂ ತು ಪತನಸಂಶಯಾ-ದೇವ ನ ಸುದಿನಂ |

ಅನುನಾದ—ಈ ವಿಷ್ಣುರಥಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ದಿನಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುದಿನಗಳನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸುದಿನಗಳು. 'ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಲೋಕಾಧಾರನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ಕಂಡು ಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನ ಕರ್ಮವು ನಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವನು ಬಯಸುವುದನ್ನೆಲ್ಲ ಆ ಕರ್ಮವು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಭೋಗ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಮುಕ್ತಿಯಂತೆ ಸುದಿನವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಕರ್ಮ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. 'ಮುಕ್ತಿಗೆ ಹೋದ ಬಳಿಕ ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಣಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ವರ್ಧಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯಾದೊಡನೆ ಮುಕ್ತಿ ಉಂಟಾದರೆ ಪುನಃ ಕರ್ಮಸಂಪಾದನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದೀತೆಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವುದು ಸುದಿನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಜಿಜ್ಞಾಸುವಿಗೆ ಮಹದಪರಾಧದಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಲಾಭವಾಗದೆ ಪತನವಾಗುವ ಭಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸುದಿನವಲ್ಲ.

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚಾಶ್ವಿರಥೋ ವರ್ಣ್ಯತೇ | ನ ಹೃಶ್ವಿರಥಯೋಗಾದ್ ಅಹನೀ ಜಾಯೇತೇ | ಏಕರಾಸಭಯುಕ್ತೋ ಹಿ ತದ್ರಥಃ | 'ತದ್ರಾಸಭೋ

ನಾಸತ್ಯಾ ಸಹಸ್ರಂ' ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ನ ಚ ವಿವಸ್ವಚೈಶ್ವೋಽಶ್ವಿನೋ-
ವಿದ್ಯತೇ | 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇ'ತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ
ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಚ | 'ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ ಅಭಿ ಯತ್
ಸಂವಹಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸ್ತಾವಾಚ್ಚ | ಅತೋ ವಿಷ್ಣು-
ರೇನ ಮುಖ್ಯತಃ ಸರ್ವನಾಮೋಕ್ತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ.
ಏಕೆಂದರೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಅವರ ರಥವೂ ಒಂದು ಕತ್ತೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು. 'ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿ,
ನಿಮ್ಮ ಕತ್ತೆಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವಧಿಸಿತು' ಎಂದು ಋಗ್ವೇದ
ದಲ್ಲಿ ಹಾಗೇ ಹೇಳಿದೆ. ವಿವಸ್ವತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲ.
ವಿಷ್ಣು ವಿಗಾದರೋ 'ಯಾರು ಒಬ್ಬನೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯ
ವಾಚ್ಯನೋ' ಎಂದು ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ವಾಚಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ
ಖಂಡದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ 'ಪಶ್ಚಿಯರಿದೋಡಗೂಡಿದ ಸೂರ್ಯಾದಿದೇವತೆ
ಗಳು ಯಾರ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವರೋ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಹೇಳಿಯೂ
ಇದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಪ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗು-
ತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿರುವ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
ಮೂರನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನು :

ಉಪನಿಷತ್—ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್, ನಾನ್ಯತ್ ಕಂಚನ
ಮಿಷತ್ |

ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೆ ರಮೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ
ದ್ದನು. ಅವನು ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮುಂದೆ ಇರುವವ

ನೆಂಬುದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರಲಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಸ್ತ್ವಾಸೀತ್ ಪ್ರಲಯೇ ರಮಯಾ ಸಹ |
 ನಿತ್ಯಾತತ ಗುಣತ್ವಾತ್ ಸ ಆತ್ಮೇತಿ ಶ್ರುತಿಷೂದಿತಃ |
 ಇದಂ ಸರ್ವಮಪೇಕ್ಷ್ಯಾಸೌ ಕಾಲತೋ ಗುಣತಸ್ತಥಾ |
 ಅಗ್ರ್ಯ ಏವ ಸಮಸ್ತೇಶಸ್ತದ್ವಶತ್ವಾತ್ ರಮಾಽಪಿ ಸಾ |
 ವಿದ್ಯಮಾನಾಽಪಿ ನಾಗ್ರಸ್ಥಾ ಗುಣೈರೂನಾ ತತೋ ಯತಃ |
 ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಶಿವಶ್ಚಾಸೀನ್ನೈವಾನ್ಯಚ್ಚ ಮಿಷತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಸುಸ್ತಾಸ್ತತ್ರ ಯತೋ ಜೀವಾಃ ಸರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವಾದಿಕಾಃ |
 ಅಸುಪ್ತಾ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ಸ್ವತಂತ್ರೋನ್ಮೇಷವರ್ಜನಾತ್ |
 ಅನುನ್ಮೇಷಾ ಏವ ತೇಽಪಿ ಸ್ವತಂತ್ರೋನ್ಮೇಷ ಏಕರಾಟ್ |
 ನಾರಾಯಣೋ ನ ಚಾನ್ಯೋಽಸ್ಮಿ ಪೂರ್ಣೋನ್ಮಿಲಗುಣಾತ್ಮಕಃ |
 ಪರಾಧೀನೇನ ವಿತ್ತೇನ ಭುಂಜನ್ನಪಿ ಹಿ ಭಿಕ್ಷುಕಃ |
 ವಿತ್ತವಾನಿತಿ ನೈವೋಕ್ತಸ್ತಥಾ ಶ್ರೀರ್ಮುಕ್ತಿಗಾ ಅಪಿ |
 ಮಿಷಂತೋಽಪ್ಯನ್ಯತಂತ್ರತ್ವಾನ್ನ ಮಿಷಂತಃ ಕಥಂಚನ |
 ಸರ್ವದಾಽಪ್ಯೇಕ ಏವಾಯಂ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ನಾಪರಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವಂ ವಕ್ತುಮಸ್ಯ ಪ್ರಲಯೇ ಸ್ಥಿತಿರುಚ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ರಮಾಸಹಿತನಾಗಿ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನು. ಅವನು ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದೆ ಇರುವವನು ಇವನು. ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನು. ಆ ರಮೆಯು ಅವನ ವಶಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದೂ ಇಲ್ಲದಂತೆಯೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವಳು. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿರಲಿಲ್ಲ ಶಿವನಿರಲಿಲ್ಲ ಬೇರೆಯೂ ಯಾವುದೂ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ಸರ್ವ ಜೀವರೂ ಆಗ ಸುಪ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಮುಕ್ತರೂ ಯದ್ಯಪಿ ಸುಪ್ತರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಎಚ್ಚರವಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಎಚ್ಚರವಿಲ್ಲದಿದ್ದಂತೆಯೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಎಚ್ಚರವಿದ್ದವ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೆ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣ ಎಚ್ಚರವಿರುವ ಗುಣಸ್ವರೂಪನಿಲ್ಲ. ಭಿಕ್ಷುಕನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಹಣದಿಂದ ಸುಖ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವನನ್ನು ಧನಿಕನೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಮುಕ್ತರೂ ಸದಾ ಎಚ್ಚರ

ವಿದ್ವರೂ ಪರಾಧೀನರಾದ್ದರಿಂದ ಎಚ್ಚರವಿರುವವರೆಂದು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಹೇಳಲಾಗದು. ಈ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೆ ಸದಾ ಸ್ವತಂತ್ರ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸ್ವತಂತ್ರ ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮುಂದೆ ಇರುವವನು ಎನ್ನಲು ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಆನಂದದಿಂದ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮರೆಯುತ್ತಾನೆ ವಾಯು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಳಯೇಷಿ ಪ್ರತಿಭಾತ ಪರಾಪರ'ನಾದರೂ ಸುಪ್ತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಈಕ್ಷತ, 'ಲೋಕಾನ್ ನು ಸೃಜಾ' ಇತಿ | ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ಅಸೃಜತ, ಅಂಭೋ ಮರೀಚೀರ್ಮರಂ ಆಪಃ | ಅದೋಽಂಭಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ ದ್ಯೌಃ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ | ಪೃಥಿವೀ ಮರಃ | ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ ತಾ ಆಪಃ | ಸ ಈಕ್ಷತ 'ಇಮೇ ನು ಲೋಕಾಃ, ಲೋಕಪಾಲಾನ್ ನು ಸೃಜಾ' ಇತಿ | ಸೋಽದ್ಭ್ಯ ಏವ ಪುರುಷಂ ಸಮುದ್ಭ್ಯಾತ್ಯಾಮೂರ್ಛಯತ್ |

ಆ ನಾರಾಯಣನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, 'ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸುವನು' ಎಂದು. ಬಳಿಕ ಅವನು ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸೃಜಿಸಿದನು—ಅಪ್ ಅಂಭ ಮರೀಚಿ ಮರ ಎಂದು. ಸ್ವರ್ಗವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಮಹರಾದಿಗಳೂ ಅಂಭ ಎನಿಸುವುವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪದಿಂದ ಅವನುಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮರೀಚಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಪೃಥಿವಿಯು ಮರ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೊದಲೆ ಅಂಡಕ್ಕಿಂತ ಹೊರಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಹರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳು ಅಪ್ ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ನಾರಾಯಣನು ಪುನಃ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, 'ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಹೊರಗೆ ಸೃಜಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಈಗ ಅವರನ್ನೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನಾಗಿ ಸೃಜಿಸುವೆನು' ಎಂದು. ಬಳಿಕ ಅವನು ಅಪ್ ನಾಮಕವಾದ ಚೇತನಾಚೇತನ ರೂಪವಾದ ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳಿಂದ ಪುರುಷನಾಮಕವಾದ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಕೇವಲ ಒಂದು ಪಿಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಸೃಜಿಸಿದನು.

ವಿವರಣೆ—ನಾರಾಯಣನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಬಯಸಿ, ಮೊದಲಿಗೆ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲೆ ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾದಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ಸೃಜಿಸಿದನು. ಈ ಚೇತನಾಚೇತನ ಸಮೂಹವೆ ಅಪ್ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಬಳಿಕ

ಅಂಭ ಮರೀಚೀ ಮರ ಎಂಬ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳು 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪದಿಂದ ಹರಿಯು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುವ ಲೋಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಂಭ ಎನಿಸಿದೆ, 'ಅಂ' ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಭ' ಧರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಮರೀಚೀ' ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು 'ಮರೀಚೀ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಿ ಸಸ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಬೇಗನೆ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿ 'ಮರ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಹಿಂದೆ ಸೃಜಿಸಿದ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೆ ಲೋಕದೊಳಗೆ ಲೋಕಪಾಲಕರಾಗಿ ಪುನಃ ಸೃಜಿಸಲು ಬಯಸಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಪುರುಷನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಪ್ ನಾಮಕವಾದ ಚೇತನಾಚೇತನ ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳ ರಾಶಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳ ಹಿಂದೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಹತ್ತತ್ವ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನ ಅಂಶವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಅದರೊಡನೆ ಅಹಂಕಾರಾದಿ ತತ್ವ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪಿಂಡಾಕಾಂವಾಗಿ ಸೃಜಿಸಿದನು. ಆಗ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಅಂಗಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಐಚ್ಛದ್ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ರಷ್ಟುಂ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿನಃ ।
 ಲೋಕಾಭಿಧಾನವದ್ದೇವಾನ್ ಜಡಲೋಕಾಂಶ್ಚ ಶಾಶ್ವತಃ ।
 ಸ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವತನಾನ್ ಅಬಾಖ್ಯಾನ್ ಮಹದಾದಿಕಾನ್ ।
 ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವಾದಿಕಾನ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಜಡೈಃ ಸಹ ಜನಾರ್ದನಃ ।
 ದಿವಮಾಕಾಶಮುರ್ವೀಂ ಚ ಸಸೃಜೇಽಥ ದ್ವಿಸಪ್ತಕಾನ್ ।
 ಇತಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸ ಲೋಕಾಂಸ್ತು ಪುನಸ್ತಾನೇನ ಲೋಕಪಾನ್ ।
 ಅಂಡಾಂತಃ ಸ್ರಷ್ಟುಮೈಚ್ಛತ್ ತೇಷಾಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವಸಿದ್ಧಯೇ ।
 ಅಮ್ ನಾನುಕೇಭ್ಯಸ್ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟೇಭ್ಯ ಏವ ತು ।
 ಸರ್ವಜೀವಾಧಿಕತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಪುರುಷಾಭಿಧಂ ।
 ಅಂಶೇನೋದ್ಧೃತ್ಯ ರುದ್ರಾದ್ಧೃತ್ಯಃ ಸಹ ಚೈನಮಯೋಜಯತ್ ।
 ತಥೈವಾಚೇತನಾನಾಂ ಚ ಭಾಗಾನುದ್ಧೃತ್ಯ ಪಿಂಡವತ್ ।
 ಚೇತನಾಚೇತನಂ ರಾಶಿಮೇಕಸ್ಯಂ ವಿದಧೇ ಪ್ರಭುಃ ।

ಅನುವಾದ—ಶಾಶ್ವತನಾದ ಆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಲೋಕನಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಜಡಲೋಕಗಳನ್ನೂ

ಸೃಜಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆ ಜನಾರ್ದನನು ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವಿಕರಾದ ಮಹತ್ತತ್ವಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಪ್ಪನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಜಡ ತತ್ವಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪೃಥಿವಿ ಮುಂತಾಗಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಪುನಃ ಆ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೇ ಅವರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯತ್ವ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮೊಳಗೆ ಸೃಜಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅಪ್ಪನಾಮಕರಾದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೇ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ತೆಗೆದು ರುದ್ರಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವನನ್ನು ಸೇರಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಚೇತನ ತತ್ವಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಜೇತನಾಚೇತನರೂಪವಾದ ಒಂದು ರಾಶಿ ಪಿಂಡದಂತೆ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಬಳಿಕ ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮನಾದ್ದ ರಿಂದ ಪುರುಷನಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಿಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಸೃಜಿಸಿದನು.

ವಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ ಪುನಃ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಲು ಅವರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಉದ್ದೇಶ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದ ಆಹುತಿ ಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪಡೆಯಲು ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನವಾದಿ ಶರೀರ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳಿಂದ ನೆಲೆಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ತನುಭೃತಪತ್ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಮುಖಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ ಯಥಾಂಡಂ | ಮುಖಾದ್ ವಾಗ್, ವಾಚೋಽಗ್ನಿಃ | ನಾಸಿಕೇ ನಿರಭಿ-
ದ್ಯೇತಾಂ | ನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ರಾಣಃ ಸ್ರಾಣಾದ್ ವಾಯುಃ | ಅಕ್ಷಿಣೇ ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ | ಅಕ್ಷಿಭ್ಯಾಂ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುಷ ಆದಿತ್ಯಃ | ಕರ್ಣೌ ನಿರಭಿ-
ದ್ಯೇತಾಂ | ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶ್ರೋತ್ರಾದ್ ದಿಶಃ | ತ್ವಜ್ ನಿರಭಿದ್ಯತ | ತ್ವಜೋ ಲೋಮಾನಿ ಲೋಮಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯಃ |
ಹೃದಯಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ | ಹೃದಯಾನ್ಮನೋ ಮನಸಶ್ಚಂದ್ರಮಾಃ | ನಾಭಿರ್ನಿರಭಿದ್ಯತ | ನಾಭ್ಯಾ ಅಪಾನೋಽಪಾನಾನ್ಮೃತ್ಯುಃ | ಶಿಶ್ನಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ | ಶಿಶ್ನಾದ್ ರೇತೋ ರೇತಸ ಆಪಃ || ೧ ||

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆಗ ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಮುಖ ಹುಟ್ಟಿತು. ಬಳಿಕ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಯೂ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೂ ಹುಟ್ಟಿತು. ಅವುಗಳಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ನಾಮಕವಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ

ನಾಗಿಯೂ ವಹ್ನಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಮೂಗು ಮತ್ತು ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶ್ವಾಸ ವಾಯುವೂ ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ವಾಯುನಾಮಕನಾಗಿಯೂ ವಾಯುವು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾಗಿ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ ಸೂರ್ಯ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಕಿವಿಗಳೂ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವೂ ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕರಾಗಿ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ದಿಕ್ ನಾಮಕರಾಗಿ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಚರ್ಮವೂ, ರೋಮಗಳೂ, ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯವೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ರೋಮನಾಮಕರಾಗಿ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಒಷಧಿವನಸ್ಪತಿನಾಮಕರಾಗಿ ಪಾರಿಜಾತಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಹೃದಯವೂ ಮನಃಂದ್ರಿಯವೂ ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಮನೋನಾಮಕರಾಗಿ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಾದಿನಾಮಕರಾಗಿ ಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ನಾಭಿಯು ಹುಟ್ಟಿತು. ಅದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಪಾನನಾಮಕನಾಗಿ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುನಾಮಕನಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಾಯು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಶಿಶ್ನವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಅದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ರೇತೋನಾಮಕನಾಗಿ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ನಾಮಕನಾಗಿ ಏವನು ಹುಟ್ಟಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರೈಚ್ಛದ್ ಜಗನ್ನಾಥಸ್ತಸ್ಯಾಂಗೋತ್ಪತ್ತಿನುಚ್ಯುತಃ |

ಅಂಡನನ್ನು ಖನುಸ್ಯಾಸೀತ್ ಪ್ರಥಮಂ ತು ಶಿರೋಽಭಿಧಂ |

ಭಿನ್ನಮಾಸ್ಯಂ ಪುನಸ್ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರೇವೇಚ್ಛಯಾ ಪ್ರಭೋಃ |

ತತ್ರ ನಾಜ್ ನಾಮಕಂ ರೂಪಂ ವಹ್ನೇರಾಸೀತ್ ಪುರಾತನಂ |

ತಸ್ಯೈವಾಥ ದ್ವಿತೀಯಂ ಚ ಯದಗ್ನಿರಿತಿ ಗೀಯತೇ |

ತಥೈವ ನಾಸಿಕಾತೋಽಭೂನ್ಮುಖ್ಯವಾಯೋಃ ಸುತೋ ಮರುತ್ |

ಪ್ರಾಣೋ ವಾಯುರಿತಿ ದ್ವೇಧಾ, ಚಕ್ಷುಷೋಽಭೂತ್ ತಥಾ ರವಿಃ |

ದ್ವಿರೂಪ ಏವ, ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಮಿತ್ರಧರ್ಮಾಪ್ನವಿತ್ತಪಾಃ |

ದಿಗ್ದೇವತಾ ದ್ವಿರೂಪೇಣ ಬಭೂವುಃ ಸರ್ವ ಏವ ಚ |

ಹೃದಯಾದ್ ಗರುಡಾನಂತಶಿವಚಂದ್ರಾಃ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಮನೋಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಾಸ್ತೇ ತನ್ನಾಮಾನಶ್ಚ ಜಜ್ಞಿರೇ |

ತ್ವಚಶ್ಚ ರೋಮನಾಮಾನೋ ವೃಕ್ಷನಾಮಾನ ಏವ ಚ |

ದ್ವಿನಿಧಾಃ ಪಾರಿಜಾತಾದ್ಯಾ ಬಭೂವುರ್ಬ್ರಹ್ಮದೇಹತಃ |

ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಿನಿಧಃ ಶಕ್ರಃ, ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ತತ್ಸೂನುರೇವ ಚ |

ಯಜ್ಞಸ್ತ್ವಜನಿ, ಪಾಯೋಶ್ಚ ಯನೋ ನಿರ್ಯುತಿರೇವ ಚ |

ರೇತೋಽನ್ನಾಮಾ ದ್ವಿರೂಪಸ್ತು ಶಿವ ಏವ ಚ ಗುಹ್ಯತಃ |

ಅಪಾನೋ ಮೃತ್ಯುರಿತಿ ಚ ಮುಖ್ಯೋ ನಾಭೇಸ್ತು ಮಾರುತಃ |

ಅನುವಾದ—ಪುನಃ ಜಗದೋಡೆಯ ಅಚ್ಯುತನು ಆ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಂಗೋತ್ಪತ್ತಿ ಆಗಲೆಂದು ಬಯಸಿದನು. ಮೊದಲಿಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ ಅಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸೆಂಬ ಅಂಗವು ಅಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಪುನಃ ಆ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಬಾಯಿಯೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೂ ಉಂಟಾಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಹ್ನಿಯ ಮೊದಲನೆ ರೂಪ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸಿದ ಅವನ ಎರಡನೆ ರೂಪವು ಅನಂತರ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂಗು ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣವಾಯು ಹುಟ್ಟಿತು. ಅದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನ ಮಗನಾದ ನಾಸಿಕ್ಯವಾಯುವು ಪ್ರಾಣ ವಾಯು ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಹಾಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರ ಯಮ ವರುಣ ಕುಬೇರ ಈ ಎಲ್ಲ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳು ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಹೃದಯದಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರ ಚಂದ್ರರು ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ರೋಮನಾಮಕರಾಗಿಯೂ ವೃಕ್ಷನಾಮಕರಾಗಿಯೂ ಎರಡುರೂಪಗಳಿಂದ ಪಾರಿಜಾತಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಕೈಗಳಿಂದ ಎರಡುರೂಪದಿಂದ ಇಂದ್ರನೂ, ಪಾದಗಳಿಂದ ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಇಂದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಯಜ್ಞ ಶಂಭುಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಗುದದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಯಮನೂ ನಿರ್ಮುತಿಯೂ ಗುಹ್ಯದಿಂದ ರೇತಸ್ಸು ಆಪ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಎರಡು ರೂಪದ ಶಿವನೂ ನಾಭಿಯಿಂದ ಅಪಾನ ಮೃತ್ಯು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಎರಡು ರೂಪದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವೂ ಜನಿಸಿದರು.

ವಿನರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಅಧಿದೈವರೂಪಗಳು ಅವರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದುವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ 'ಪ್ರಾಣಾದ್ ವಾಯುಃ,' 'ಚಕ್ಷುಷಃ ಆದಿತ್ಯಃ' 'ಶ್ಲೋತ್ರಾದ್ ದಿಶಃ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ 'ಶ್ವಸಿತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪದಿಂದ ಅಧಿದೈವರೂಪ ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಳಿಕ ಅಧಿದೈವರೂಪ ಹುಟ್ಟಿತು. ಪ್ರಾಣಾದ್ ಶ್ಲೋತ್ರಾದ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಶ್ಲೋತ್ರದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣದ ಅನಂತರ, ಶ್ಲೋತ್ರದ ಅನಂತರ, ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಅನಂತರ, ಶ್ಲೋತ್ರ ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಅನಂತರ ಎಂದರ್ಥ. 'ತತ್ರವಾಜ್ಞಾನಾಮಕಂ ರೂಪಂ ವಹ್ನೇರಾಸೀತ್ ಪುರಾತನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ರೂಪವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವೆಂದು ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಅನಂತರ' ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಣ್ಣು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ, ಕಿವಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮುಂತಾದವು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳು, ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿರುವುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಗೋಲಕಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮಾನವ ಜನ್ಮ ದೊಡ್ಡದು :

ಉಪನಿಷತ್.—ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಮಹತ್ಕರ್ಮಣೇ ಸ್ರಾಪತನ್ | ತಂ ಅಶನಾಪಿಸಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಅನ್ನನಾರ್ಜತ್ | ತಾ ಏನಮಬ್ರುವನ್, 'ಆಯತನಂ ನಃ ಪ್ರಜಾನೀಹಿ, ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಅನ್ನಮದಾಮೇ'ತಿ | ತಾಭ್ಯೋ ಗಾಮಾನಯತ್, ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ನ ವೈ ನೋಽಯಮಲಮಿ'ತಿ | ತಾಭ್ಯೋಽಶ್ವಮಾನಯತ್, ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ನ ವೈ ನೋಽಯಮಲಮಿ'ತಿ | ತಾಭ್ಯಃ ಪುರುಷಮಾನಯತ್, ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ 'ಸುಕೃತಂ ಬತೇ'ತಿ | ಪುರುಷೋ ನಾವ ಸುಕೃತಂ |

ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಆ ಅಗ್ನಿಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಗರ್ಭೋದಕ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನಭೋಗಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಶನಾ ಪಿಸಾಸಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಾಯುದೇವನ ಎರಡುರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಗೊಳಿಸಿದನು. 'ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು ನಾವು ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಬಲ್ಲೆವೋ ಅಂಥ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು' ಎಂದು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡರು. ಭಗವಂತನು ಅವರಿಗೆ ಗೋರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ದೇವತೆಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ 'ನಮಗಿದು ಸಾಲದು, ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿಲ್ಲ' ಎಂದರು. ಭಗವಂತನು ಅಶ್ವರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ದೇವತೆಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ 'ನಮಗಿದು ಸಾಲದು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿಲ್ಲ' ಎಂದರು. ಭಗವಂತನು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದ ಪುರುಷರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅವರು ಅದನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಆನಂದದಿಂದ ಹೇಳಿದರು, 'ಇದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ' ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷಶರೀರವೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೆನಿಸಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ರೂಪದ್ವಯೇನಾಪಿ ಸ್ತುವಂತೋ ವಿಷ್ಣುಮನ್ಯಯಂ |
 ದಿನ್ಯಾಂಬರಾಃ ಕುಂಡಲಿನಃ ಪ್ರಾವಿಶನ್ಮದಕಾರ್ಣವಂ |
 ತದಾಽಶನಾಪಿಸಾಸಾಖ್ಯಂ ದ್ವಿರೂಪಂ ಮಾರುತಂ ಪುನಃ |
 ತಸ್ಮಿನ್ ದೇವಸಮೂಹೇ ತು ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾವೇಶಯತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ತೇಽಬ್ರುವನ್ ದೇಹಿ ನೋ ವಾಸಂ ಯತ್ರ ಚಾನ್ನಮದಾಮಹೇ |
 ಗೋರೂಪಮೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ದದೌ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ತತ್ರ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತೇ ದೇವಾ ನಾಲಮಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ ಪುನಃ |
 ಅಶ್ವರೂಪಂ ವಿರಿಂಚಂ ಚ ಪುನರೇವಾದದಾತ್ ಪ್ರಭುಃ |
 ತದ್ರೂಪೇಽಪಿ ಪ್ರವಿಶ್ಯೈವ ನಾಲಮಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ ಪುನಃ |
 ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಂ ಪುನಾಕಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽದಾತ್ ಪುನರ್ಹರಿಃ |
 ತದ್ ದೃಷ್ಟ್ವೈವ ನಾಲಮಿತ್ಯಾಚುಃ.....|

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವಗಳೆಂದು ಎರಡು ರೂಪ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳು ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರಕುಂಡಲಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಶುದ್ಧೋದಕ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಶನಾ ಪಿಪಾಸಾ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪ ಉಳ್ಳ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣು ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಗೊಳಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು, 'ನಾವು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಬಲ್ಲೆವೋ ಅಂಥ ಒಂದು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು' ಎಂದು. ಪ್ರಭು ನಾರಾಯಣನು ಅವರಿಗೆ ಗೋರೂಪವಾದ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ 'ನಮಗಿದು ಸಾಲದು' ಎಂದರು. ತಿರುಗಿ, ಪ್ರಭು ನಾರಾಯಣನು ಅಶ್ವರೂಪದ ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ 'ಸಾಲದು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಪುನಃ ಹರಿಯು ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪುರುಷಾಕಾರದ ಶರೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿಯೇ 'ಇದು ಸಾಕು, ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ' ಎಂದರು.

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿನಾನಿ ದೇವತೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾ ಅಬ್ರವೀದ್ 'ಯಥಾಽಯತನಂ ಪ್ರವಿಶತೇ'ತಿ | ಅಗ್ನಿ-
 ವಾಗ್ ಭೂತ್ವಾ ಮುಖಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ನಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಭೂತ್ವಾ
 ನಾಸಿಕೇ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ಆದಿತ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಭೂತ್ವಾಽಕ್ಷಣೇ ಪ್ರಾವಿಶತ್ |
 ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಭೂತ್ವಾ ಕರ್ಣೌ ಪ್ರಾವಿಶನ್ | ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋ
 ಲೋಮಾನಿ ಭೂತ್ವಾ ತ್ವಚಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್ | ಚಂದ್ರಮಾ ಮನೋ

ಭೂತ್ವಾ ಹೃದಯಂ ಸ್ರಾವಿಶತ್ | ಮೃತ್ಯುರಪಾನೋ ಭೂತ್ವಾ ನಾಭಿಂ ಸ್ರಾವಿಶತ್ | ಆಪೋ ರೇತೋ ಭೂತ್ವಾ ಶಿಶ್ನಂ ಸ್ರಾವಿಶನ್ |

ಭಗವಂತನು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಪುರುಷ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದನು. ಆಗ ಅಧಿದೈವದ ಅಗ್ನಿ ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು. ಅಧಿದೈವದ ವಾಯು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಪ್ರಾಣನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ನೆಲೆಸಿದನು. ಅಧಿದೈವದ ಆದಿತ್ಯನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಚಕ್ಷು ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಚಕ್ಷು ರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು. ದಿಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕವಾದ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಒಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಲೋಮನಾಮಕವಾದ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದವರೂ ಮನೋನಾಮಕವಾದ ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. ಮೃತ್ಯು ನಾಮಕ ಪ್ರಧಾನವಾಯು ಅಪಾನನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪದೊಡನೆ ಸೇರಿ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು. ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶಿವನು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ರೇತೋನಾಮಕವಾದ ತನ್ನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಶಿಶ್ನದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—.....ನಿಶತೇತಿ ಸ ಚಾಬ್ರವೀತ್ |

ನಿವಿಶುಶ್ಚ ಯಥೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚತುರ್ಮುಖಂ |

ಅನುನಾದ—'ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರಿ' ಎಂದನು ವಿಷ್ಣು. ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ತಾವು ಹುಟ್ಟಿದ ಆಯಾ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನ :

ಉಪನಿಷತ್—ತನುಶನಾಪಿಸಾಸೇ ಅಬ್ರೂತಾಂ 'ಅನಾಭ್ಯಾಂ ಅಭಿಪ್ರಜಾ-
ನೀಹೀ'ತಿ | ತೇ ಅಬ್ರವೀದ್, 'ಏತಾಸ್ತೇನ ವಾಂ ದೇವತಾಸ್ವಾಭಜಾಮಿ
ಏತಾಸು ಭಾಗಿನ್ಯೌ ಕರೋಮಿ'ತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ ಯಸ್ಯೈ ಕಸ್ಯೈ ಚ
ದೇವತಾಯೈ ಹನಿರ್ಗೃಹ್ಯತೇ. ಭಾಗಿನ್ಯಾನೇವಾಸ್ಯಾಂ ಅಶನಾಪಿಸಾಸೇ
ಭವತಃ
|| ೨ ||

ಅಶನಾಪಿಸಾಸಾನಾಮಕವಾದ ಎರಡು ವಾಯುರೂಪಗಳು 'ನಾವು ನಿರಂತರ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞಾ ನುವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸು' ಎಂದರು. ಭಗವಂತನು ಅವರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು 'ನಿಮ್ಮನ್ನು ಈ ದೇವತೆಗಳೊಳಗೇ

ಇರಿಸುತ್ತೇನೆ, ಅವರೊಳಗಿದ್ದೇ ಅವರ ಭಾಗದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗುವಂತೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ದೇವತೆಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ದೇವತೆಯೊಳಗಿರುವ ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾನಾಮಕ ವಾಯುರೂಪಗಳು ಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾಮಾನೀ ತು ದ್ವಿರೂಪೋ ಮಾರುತೋಽನದತ್ |

'ಕುರ್ವಾಜ್ಞಾನಾವಯೋಶ್ಚೈವ ಯಥಾ ತ್ವಚ್ಛಾಸನಾನುಗೌ |

ನಿತ್ಯಂ ಭವಾನೇ'ತಿ, ಹರಿಃ 'ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಶೇ'ತ್ಯಮುಂ |

ಆಹ, ತಸ್ಮಾದ್ ದೇವತಾನಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಭಾಗಭುಜ್ಞರುತ್ |

ಏಕ ಏನ ಪ್ರಾಣನಾಮಾ, ನಾಭಿಸ್ಥೋಽಪಿ ಸ ಏನ ತು |

ಅಶನಾ ಪಿಪಾಸಾಪಾನಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚೇತಿ ಚತುರ್ವಿಧಃ |

ಏಕ ಏನ ಮಹಾನ್ ನಾಯುಃ ಸರ್ವದೇವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಶನಾಪಿಪಾಸೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದ್ವಿರೂಪಿ ವಾಯುವು ಹೇಳಿದನು, 'ನಾವು ನಿತ್ಯ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರ ಇರುವಂತೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ನಮಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸು' ಎಂದು. 'ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸು' ಎಂದು ಹರಿ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನೂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ವಾಯು ಒಬ್ಬನೆ ಭುಂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ ಅವನೆ. ಅಶನಾ ಪಿಪಾಸಾ ಅಪಾಸ ಮೃತ್ಯು ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಒಬ್ಬನೆ ಮಹಾವಾಯು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಈಶ್ವತ, 'ಇಮೇ ನು ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ಚ, ಅನ್ನ ಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ' ಇತಿ | ಸೋಪೋಽಭ್ಯತಪತ್ | ತಾಭೋಽಭಿ-
ತಸ್ತಾಭ್ಯೋ ಮೂರ್ತಿರಜಾಯತ | ಯಾ ವೈ ಸಾ ಮೂರ್ತಿ-
ರಜಾಯತ, ಅನ್ನಂ ವೈ ತತ್ | ತದೇನತ್ ಸೃಷ್ಟಂ ಪರಾಜ್ ಅತ್ಯ-
ಜಿಘಾಂಸತ್ |

ಆ ಭಗವಂತನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, 'ಈ ಲೋಕಗಳೂ ಲೋಕಪಾಲಕರೂ ನನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಇವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ,' ಎಂದು. ಅವನು ಅಪ್ಪ ನಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ವೀಕ್ಷಿಸಿದನು. ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ವೀಕ್ಷಿತ ರಾದ ಆ ದೇವತೆಗಳ ದೇಹಗಳ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಒಂದು ಶರೀರ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿತು. ಹುಟ್ಟಿದ ಆ ಶರೀರವು ದಿವ್ಯಾವಯವಗಳಿಂದಲೂ ಸುಗಂಧ ಸ್ವಾದುತ್ಪಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದು ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ಭೋಗ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅದು ಅನ್ನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೆಂಬುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆ ಅನ್ನರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವು ಸೃಷ್ಟಿಪಾದೋದನೆ 'ಇವರೆಲ್ಲ ನನ್ನನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಭಯಗೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪದೂರಕ್ಕೆ ಸರಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರೈಚ್ಛತ್ ಕೇಶವೋಽಸೌ 'ಅನ್ನಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ' ಇತಿ |
ಅಬಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾಃ ಪುನಃ |
ದದರ್ಶ ಸುವಿಶಾಲಾಭ್ಯಾಂ ನೇತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಪುಷ್ಕರೇಕ್ಷಣಃ |
ತದ್ವರ್ಶನಾತ್ ತದಿಚ್ಛಾತಸ್ತಾಸಾಂ ದೇಹೋಽಭವತ್ ಪೃಥಕ್ |
ಸರ್ವಾಸಾನುಪಿ ದೇಹೈಕದೇಶೇಭ್ಯೋ ಮಿಲಿತಂ ಶುಭಂ |
ಸರ್ವೈರಧಿಷ್ಠಿತಂ ಚೈವ ವಿರಿಂಚೇನ್ವ ವಿಶೇಷತಃ |
ದಿವ್ಯಾನಯವಸಂಪನ್ನಂ ಏಕಮೇವ ಸುಲೋಚನಂ |
ಭೋಗ್ಯಭೋಕ್ತೃತ್ವನಾ ನಾಸ್ತಿ ತಸ್ಯ ದುಃಖಂ ಕಥಂಚನ |
ತೇ ಹಿ ದೇವಾಃ ಸ್ವಯಂ ಭೋಗ್ಯಾಃ ಸ್ವಯಂ ಭೋಕ್ತಾರ ಏವ ಚ |
ಕ್ರೇಡಂತೇ ಮೋದಿನೋ ನಿತ್ಯಂ, ತಥಾಸ್ಯನ್ನಾತ್ಮಕಸ್ತಸೌ |
ಕ್ರೇಡಯಾಃಸಾಕ್ರಮತ್ ಕಿಂಚಿತ್.....||

ಅನುವಾದ—ಪುನಃ ಈ ಕೇಶವನು 'ಇವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೃಜಿಸುವೆನು' ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಹಿಂದೆಯೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದ ಅಪ್‌ನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಮಲಾಕ್ಷನು ವಿಶಾಲನೇತ್ರಗಳಿಂದ ವೀಕ್ಷಿಸಿದನು. ಅವನ ವೀಕ್ಷಣದಿಂದ, ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅವರ ದೇಹದ ಅಂಶಗಳು ವಿಭಾಗ ಹೊಂದಿದವು. ಎಲ್ಲರ ದೇಹದ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿರಿಂಚಿನಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತವೂ ಆದ, ದಿವ್ಯ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸುಂದರ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಶರೀರ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿತು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯದೃಪಿ ತನಗೆ ತಾನೆ ಭೋಗ್ಯನೂ ಭೋಕ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಸ್ವಯಂ ಭೋಗ್ಯರೂ ಸ್ವಯಂ ಭೋಕ್ತರೂ ಆಗಿದ್ದು ಆನಂದದಿಂದ ನಿತ್ಯ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಅನ್ನರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲರೂ ನನ್ನನ್ನು ತಿನ್ನುವರೆಂದು ಭಯದಿಂದಲೂ ಎಂಬಂತೆ ವಿನೋದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರಕ್ಕೆ ಸರಿದನು.

ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವುದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ ನಾಚಾಽಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕ್ನೋದ್ ನಾಚಾ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನತ್ ನಾಚಾಽಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ ಅಭಿನ್ಯಾಹೃತ್ಯ

ಹೈವಾನ್ನಂ ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತತ್ ಪ್ರಾಣೇನಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶ-
ಕೋತ್ ಪ್ರಾಣೇನ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನತ್ ಪ್ರಾಣೇನಾಗ್ರ-
ಹೈಷ್ಯದ್ ಅಭಿಪ್ರಾಣ್ಯ ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಃ-
ಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕೋತ್ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನ-
ಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಹೈವಾನ್ನಂ ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ |
ತಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇಣಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕೋಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇಣ ಗ್ರಹೀತುಂ |
ಸ ಯದ್ಧೈನಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇಣಾಗ್ರಹೈಷ್ಯಚ್ಛ್ರತ್ವಾ ಹೈವಾನ್ನಂ
ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತತ್ ತ್ವಚಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕೋತ್ ತ್ವಚಾ
ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನತ್ ತ್ವಚಾಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ
ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತನ್ನನಸಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕೋನ್ಮನಸಾ
ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನನ್ಮನಸಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಹೈವಾನ್ನಂ
ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತತ್ ಶಿಶ್ನೇನಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತನ್ನಾಶಕೋಚ್ಛಿಶ್ನೇನ
ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ಧೈನಚ್ಛಿಶ್ನೇನಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ ವಿಸೃಜ್ಯ ಹೈವಾನ್ನ
ಮತ್ರಪ್ಸ್ಯತ್ | ತದ್ ಅಪಾನೇನಾಜಿಘೃಕ್ಷತ್, ತದಾಸವಯತ್ |
ಸೈಷೋನ್ಮಸ್ಯ ಗ್ರಹೋ ಯದ್ ವಾಯುಃ | ಅನ್ನಾಯುರ್ವಾ ಏಷ
ಯದ್ ವಾಯುಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು
ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತ
ನಾಗಿಲ್ಲ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು
ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಾತಿನಿಂದ ಬಣ್ಣಿಸಿಯೆ ತೃಪ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ.
ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಾಣನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ
ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು
ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಮೂಸಿ ನೋಡಿಯೆ ತೃಪ್ತ
ನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು
ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗ
ಲಿಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು ಶಕ್ತನಾಗಿರು
ತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿಯೆ ತೃಪ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು
ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು.
ಆದರೆ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗ
ಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು
ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನದ ವರ್ಣನೆ ಕೇಳಿಯೆ ತೃಪ್ತನಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು

ತ್ವಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ ತ್ವಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ತ್ವಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿಯೆ ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದ. ಆದರೆ ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಗುಹ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಅವನು ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ರೇತೋರೂಪದಿಂದ ವಿಸರ್ಜಿಸಿಯೆ ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತಿದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಪಾನಿನಿಂದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದ, ಆಗ ಅವನು ಶಕ್ತನಾದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಅನ್ನ ಉಣಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಉಣ್ಣುವವನು. ವಾಯುವೆ ಅನ್ನದಿಂದಾದ ಶರೀರ ಉಳ್ಳವರಿಗೆಲ್ಲ ಆಯುಷ್ಯ ಕೊಡುವವನು. ಜ್ಞಾನಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಸಮಾನರು :

ಭಾಷ್ಯ—.....ತಂ ತದಾಸೌ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಅತ್ತುಂ ವಾಗಾದಿಭಿಃ ಸರ್ವೈರೈಚ್ಛನ್ನಾಪ್ಯಶಕತ್ ತದಾ |
 ಜಾನನ್ನಪಿ ಕ್ರೀಡಯೈವ ತಾರತಮ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ |
 ಏವಂ ಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ ಕ್ವಾಜ್ಞಾನಂ ಲೋಕಕರ್ತರಿ |
 ಕ್ಷುಪ್ತಿಸಾಸಾದಯಶ್ಚೈವ ದೇವಾನಾಂ ಭೋಗಸಾಧಕಾಃ |
 ನ ತು ಪೀಡಾಕರಾಸ್ತೇಷಾಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಗುಣೋನ್ನತೇಃ |
 ಅನ್ನಮೂರ್ತಿಂ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಧಾನೇನೈವ ವಾಯುನಾ |
 ಅಪಾನಾಖ್ಯೇನಾತ್ತುಮೈಚ್ಛತ್ ತದೈವಾಶಕದಾಶು ಸಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ಭೋಕ್ತೃಕ ಏವಾಸೌ ಸರ್ವಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಮಾರುತಃ |
 ತತ್ರಸಾದಾತ್ ಪರೇಶ್ವಂತಿ ಕಿಂಚಿತ್ ಕಿಂಚಿನ್ನ ಚಾಖಿಲಂ |
 ಆಯೂರೂಪೋಽಖಿಲಾನಾಂ ಚ ದೇವಾನಾಂ ವಾಯುರೇವ ಹಿ |
 ಅನ್ನದೇವಸ್ಯ ಚಾಯುಃ ಸ ತಸ್ಮಾದ್ ದೇವೋತ್ತಮೋ ಮರುತ್ |
 ಆಯುಃಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚೀ ಗತಿನಾಚೀ ಚ ಯತ್ ತತಃ |
 ಚೇಷ್ಟಾನೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಾತಾ ಸುರಾಣಾಂ ಮಾರುತಸ್ತತಃ |
 ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಗುಣದಾತ್ಯತ್ವಾತ್ ಸಮಾನೌ ಬ್ರಹ್ಮಮಾರುತೌ |

ತಸ್ಮಾನ್ನೋಕ್ಷಸುಖೇ ಜ್ಞಾನೇ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿಕೇಷ್ವಹಿ |
ಸರ್ವೇಭ್ಯಶ್ಚಾಧಿಕೌ ತೌ ಹಿ ತಯೋರ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಃ ಸದಾ |

ಅನುವಾದ—ಆಗ ಆ ಶರೀರವನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನು ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆದರೆ ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಪಾನನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವಾಗಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಅರಿತಿದ್ದರೂ ವಾಗಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಪಾನರಲ್ಲಿರುವ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ವಿನೋದದಿಂದ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದನು. ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲಿ? ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆ ಮುಂತಾದವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೋಗಸಾಧಕಗಳೆ ಹೊರತು ಪೀಡೆ ಉಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಣಿಮಾದಿ ಅಷ್ಟೈಶ್ವರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳು ಉನ್ನತವಾಗಿವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನಂತರ ಅಪಾನನಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಿಂದ ಅನ್ನರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಬಯಸಿದನು. ಆಗಲೇ ಅವನು ಶಕ್ತನಾದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾಯು ಒಬ್ಬನೆ ಎಲ್ಲ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವವನು. ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇರೆ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೆ ಅಂದರೆ ತಮಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದವರ ಎಲ್ಲ ಭೋಗ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಭೋಗಿಸುವವರು. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ತಮಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದವರ ಎಲ್ಲ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಯುವೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಆಯುಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಆಯುಃಪ್ರದನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ದೇವೋತ್ತಮ. 'ಆಯುಃ' ಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನವಾಚಕವೂ ಗತಿವಾಚಕವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಾರೀರಾದಿಕ್ರಿಯೆ ಮೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವವನು ವಾಯು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳು ಸಮಾನರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಗುಣದಾಯಕರು, ಅಂದರೆ ವಾಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಯುಃಪ್ರದ, ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುವಿಗೆ ಅನ್ನದ್ವಾರಾ ಪುಷ್ಟಿಪ್ರದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಸುಖದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳು. ಅವರಿಗಿಂತ ಸದಾ ಉತ್ತಮನು ವಿಷ್ಣು.

ವಿವರಣೆ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕಣ್ಣಿಂದ ನೋಡಿ ಆನಂದಪಡುವುದು ಮೂಗಿನಿಂದ ಆಘ್ರಾಣಿಸಿ ಆನಂದಿಸುವುದು ಮುಂತಾಗಿ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಜೀವರು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಆಲೋಚಿಸಿ ಸುಖಪಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಆದರೆ ಅಪಾನನು ಈ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಸಿಗುವ ಸುಖಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣ. ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ

ಶಕ್ತಿನೀಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಭೋಗ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಬ್ರಹ್ಮನು ಒಂದೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಾಗುವ ಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬಯಸಿದಂತೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನು ಸೋತಂತೆ ತೋರಿ ಕೊಂಡ. ವಸ್ತುತಃ ಹಾಗೆ ಬಯಸಲಿಲ್ಲ. ಬಯಸಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೋರಿಕೆಗೆ ಪ್ರತಿ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೂ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಇಂದ್ರಿಯ ಭೋಗವನ್ನೆ ಬಯಸಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿ ತೃಪ್ತನೆ ಆಗಿದ್ದ. ಅಪಾನನಿಂದ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯ ಭೋಗ ಲಭಿಸುವುದನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸಿ ಅಪಾನನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದ.

ವಾಯು ಸರ್ವಾನ್ನ ಭೋಕ್ತನೆಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರು ಭೋಗಿಸುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಅನ್ನ ಭೋಗಿಸುವವನೆನ್ನಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಸ್ವೋತ್ತಮರ ಅನ್ನ ಹೊರತು ಸರ್ವಾನ್ನ ಭೋಕ್ತೃತ್ವ ವಾಯುವಿಗೆ ಇದೆ ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಇದು ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವೆ. ಸ್ವೋತ್ತಮರಾದ ಭಾರತಿ, ವಾಯು, ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊರತು ಎಲ್ಲ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನ್ನಭೋಕ್ತ ವಾಯು ಒಬ್ಬನೆ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಹಜ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಜೀವವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊರತು ಉಳಿದೆಲ್ಲರ ಸರ್ವಾನ್ನ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದು ಇದು ವಾಯು ಒಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆ ಇದೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬೇಕು.

ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕ ನಿಷ್ಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಈಕ್ಷತ 'ಕಥಂ ನಿದಂ ಮದ್ಯತೇ ಸ್ಯಾದಿ'ತಿ | ಸ ಈಕ್ಷತ 'ಕತರೇಣ ಪ್ರಪದ್ಯಾ' ಇತಿ | ಸ ಈಕ್ಷತ 'ಯದಿ ವಾಚಾಃಭಿವ್ಯಾಹೃತಂ, ಯದಿ ಪ್ರಾಣೇನಾಭಿಪ್ರಾಣಿತಂ, ಯದಿ ಚಕ್ಷುಷಾ ದೃಷ್ಟಂ, ಯದಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಶ್ರುತಂ, ಯದಿ ತ್ವಚಾ ಸ್ಪೃಷ್ಠಂ, ಯದಿ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾತಂ, ಯದ್ಯಪಾನೇನಾಭ್ಯಸಾನಿತಂ, ಯದಿ ಶಿಶ್ನೇನ ವಿಸೃಷ್ಟಂ, ಅಥ ಕೋಽಹಂ ?' ಇತಿ |

ಭಗವಂತನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, 'ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರು ನನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಯಾರು ? ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಾನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವೆನು' ಎಂದು. ಭಗವಂತನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, 'ಊರ್ಧ್ವಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ದ್ವಾರಾ ಸುಖಸಾಧನವೆನಿಸಿದ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಮೂಲಕ, ಸುಖ ಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವೆನು' ಎಂದು. ಭಗ

ವಂತನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. 'ಬ್ರಹ್ಮನು ನನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಿದರೆ, ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಉಸಿರಾಡಿದರೆ, ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಶ್ರವಣಮಾಡಿದರೆ, ತ್ವಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿದರೆ, ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಅಪಾನನಿಂದ ಮಲಾದಿ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಶಿಶ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ವೀರ್ಯ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಅಂದರೆ, ನಾನು ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ನಾನು ಯಾರು ? ವಿಷ್ಣು ನಾಮಕನು ನಾನು ಹೇಗಾದೇನು ?'

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರವೇಶಾತ್ಪು ಪೂರ್ವಮೇವ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಇತ್ಥಮೈಕ್ಷತ ದೇವೇಶೋ 'ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಯದಿ ಮಾಂ ವಿನಾ |
 ಕ್ರಿಯಾದಿಷು ಸಮರ್ಥಾಃ ಸ್ಯುರ್ನ ಮೇ ವಿಷ್ಣುಭಿಧಾ ಭವೇತ್ |
 ಸರ್ವಚೇಷ್ಟಯಿತ್ಯತ್ವಾಚ್ಚ ನಿಶಿಷ್ಟಬಲತಸ್ತಥಾ |
 ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯಭಿಧಾ ಮಹ್ಯಂ, ಸಾ ನ ಯುಕ್ತಾ ದಿನೌಕಸಾಂ |
 ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವೇ, ತತಃ ಸರ್ವೇ ಮದ್ವಶಾ ಏವ ನಾನ್ಯಥಾ |
 ತಸ್ಮಾದೇಷಾಂ ಪ್ರವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಪ್ರವೇಕ್ಷ್ಯೇ ಸಹ ವಾಯುನಾ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೆ ದೇವೇಶನಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸಿದ, 'ಬ್ರಹ್ಮನೂ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳೂ ನನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರೆಂದಾದರೆ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಾಧಿಕ ಬಲಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದಾದರೆ ನನಗೆ ಆ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ನನ್ನ ಅಧೀನರೆ. ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ನಿಶ್ಚಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಪಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ.'

ಜೀವಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸರನಾತ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏತಮೇವ ಸೀಮಾನಂ ವಿದಾಯೈತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ | ಸೈಷಾ ವಿದೃತಿರ್ನಾಮ ದ್ವಾಃ | ತದೇತನ್ನಾಂದನಂ | ತಸ್ಯ ತ್ರಯ ಅವಸಥಾಃ | ತ್ರಯಃ ಸ್ವಸ್ಥಾಃ | ಅಯಮಾವಸಥೋಽಯಮಾವಸಥೋಽಯಮಾವಸಥ ಇತಿ |

ಹರಿಯು ನಾರಾಯಣರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮಸ್ತಕ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡೀದ್ವಾರಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಆ ದ್ವಾರವು ವಿದ್ಯತಿ ಎನಿಸಿತು. ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ್ದರಿಂದ 'ನಂದನ'ನೆನಿಸಿದ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಈ ದ್ವಾರವು 'ನಾನಂದನ'ವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ವಾಸುದೇವರೂಪದಿಂದ ಆ ಹರಿಯು ಪಾದದ ತುದಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ್ದನು. ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂಬ ರೂಪತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣು ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವು 'ಸ್ವಪ್ನ'ಗಳೆನಿಸುವವು. ಈ ಅಕ್ಷಿಯು ಒಂದು ಸ್ಥಾನ, ಈ ಕಂಠ ಎರಡನೆ ಸ್ಥಾನ, ಈ ಹೃದಯ ಮೂರನೆ ಸ್ಥಾನ.

ಧಾಪ್ಯ—ಇತಿ ಮತ್ತ್ವಾ ನಿರಿಂಚಸ್ಯ ಶರೀರಂ ಪ್ರವಿನೇಶ ಸಃ |

ಮೂರ್ಧನ್ಯನಾಡ್ಯಾ ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಸಮನ್ವಿತಃ |

ಅಗ್ನ್ಯಾದಯಸ್ತತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾಸ್ತನ್ನಿಯೋಜಿತಾಃ |

ಪ್ರಸದಾಭ್ಯಾಂ ತಥಾನ್ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿನೇಶ ಸಃ |

ಬಿಭರ್ತಿ ದೇಹಂ ತೇನೈವ ಮೂರ್ಧಾವಿಷ್ಟೇನ ಚೇಷ್ಟಯನ್ |

ನಾರಾಯಣೋ ವಾಸುದೇವ ಇತಿ ದ್ವೇಧಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಮೂರ್ಧಾವಿಷ್ಟೋ ವಾಸುದೇವಸ್ತಸ್ಯ ಚಾನಸಥಾಸ್ತ್ರಯಃ |

ಅಕ್ಷಿ ಕಂಠೋ ಹೃದಿತೈವಂ, ತ ಏವ ಸ್ವಪ್ನನಾಮಕಾಃ |

ಆಪ್ನೋತ್ಯತ್ರ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುರತಃ ಸ್ವಪ್ನಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪೇಣ ತ್ರಿಧಾ ತೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ದಾತಾನಸ್ಥಾತ್ರಯಸ್ಯಾಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಕ್ರಮತೋ ನಿಭುಃ |

ಸುಷುಮ್ನಾಯಾಂ ವಾಸುದೇವೋ ಮೂರ್ಧನ್ಯೇವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ತಸ್ಯಾಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸಿ ಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಸಮೇತನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಮಸ್ತಕದಲ್ಲಿರುವ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅಧಿದೈವದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳು ಅನಂತರ ಭಗವಂತನಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. ಹರಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ಪಾದದ ತುದಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ್ದನು. ಪಾದದ ಮೂಲಕ ಮಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯೂ ದೇಹವನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಮಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ

ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಮೂರು. ಅಕ್ಷಿ, ಕಂಠ, ಹೃದಯ. ಎಂದು. ಅವುಗಳಿಗೇ ಸ್ವಪ್ನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣು ಜೀವರಿಗೆ ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥಾ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಸ್ವಪ್ನ ಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆ ಪ್ರಭುವೆ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥಾ ತ್ರಯವನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಸುದೇವನು ಮಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೆ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನೂ ಆ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿಯೆ ನಡುವೆ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರರೂಪಗಳೂ ಪೂರ್ಣ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಸ ಜಾತೋ ಭೂತಾನ್ಯಭಿನ್ಯೈಖ್ಯತ್ | ಕಿಮಿಹಾನ್ಯಂ ವಾವ-
ದಿಷದಿತಿ | ಸ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತಮಮಪಶ್ಯತ್ | ಇದಮ-
ದರ್ಶಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದಿದಂದ್ರೋ ನಾಮ, ಇದಂದ್ರೋ ಹ ನೈ ನಾಮ |
ತಮಿದಂದ್ರಂ ಸಂತಂ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ, ಪರೋಕ್ಷೇಣ | ಪರೋಕ್ಷ
ಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ || ೩ ||

**ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಭಾರತೋಪನಿಷತ್ಸು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||**

ಆ ಭಗವಂತನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅವತಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ನನ್ನ ಹೊರತು ಅನ್ಯನನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕನೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವರೆ ? ಎಂದುಕೊಂಡು ತಾನೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಮೂಲರೂಪಿ ಹರಿಯು ಈ ಅವತಾರರೂಪ ವನ್ನು ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೆ ಕಂಡನು. 'ಇದಂ' ಈ ಅವತಾರರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವೆಂದು 'ದ್ರ'ನೋಡಿದವನಾದುದರಿಂದ ನಾನು 'ಇಂದ್ರ'ನೆನಿಸಿದ್ದೇನೆ, ನಾನು 'ಇಂದ್ರ'ನೆನಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಇಂದ್ರನಾಗಿರುವ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ, ಸ್ಪಷ್ಟತೆಳಿಯದಂತೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಳಿಯಬಾರದೆಂದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೆ ಬಯಸುವಂತಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ — ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾತ್ಮನಾ ಪುನಃ |
ಜಾತೋ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಸರ್ವಭೂತೇಸು ಚಾವಿಶತ್ |

‘ಅಸುರಾಣಾಂ ನಿಹಂತಾರಂ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣದಂ ತಥಾ |
 ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದಂ ಚ ಭೂತೇಷು ನ ಮದನ್ಯಂ ವದತ್ಯಪಿ |’
 ಇತಿ ಮತ್ಪಾ ಜಗನ್ನಾಥೋ ದೈತ್ಯನಿಗ್ರಹಣೇಚ್ಛಯಾ |
 ಜ್ಞಾನದಾನಾರ್ಥಮಪಿ ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋ ಭುವಿ ಪ್ರಭುಃ |
 ತಥಾ ಜೀನೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಪ್ರೇರಣೇಚ್ಛಯಾ |
 ಕೋ ಹ್ಯನ್ಯಸ್ತನ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಏತತ್ ಕರ್ಮ ಕರಿಸ್ಯತಿ |
 ಸ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣಂ ಸರ್ವಗಂ ನಿತ್ಯಮನ್ಯಯಂ |
 ಏತದೇವ ಸ್ವರೂಪಂ ಸ ತ್ವಪಶ್ಯದವತಾರಗಂ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಾವತಾರಾಶ್ಚ ಸರ್ವಜೀನೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಃ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣಾ ಏವ ಸದಾ ಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಪಶ್ಯಂತಿ ಚ ತಥಾ ನಿತ್ಯನಿರ್ದೋಷೋರುಸ್ತಸಂವಿದಾ |

ಅನುನಾದ—ಆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವ ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅವತಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ಪಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಅವಿರ್ಭವಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ‘ನನ್ನ ಹೊರತು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಜೀವರ ಒಳಗೆ ಹೊರಗೆ ಅಸುರ ಸಂಹಾರಕನಾಗಿರುವವನೆಂದೂ, ಒಳಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಉಪದೇಶ ದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣದಾತನಾಗಿರುವವನೆಂದೂ, ಶಾರೀರಾದಿ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಪ್ರದಾನಾಗಿರುವವನೆಂದೂ ಜ್ಞಾನಿಯು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.’ ಎಂದುಕೊಂಡು ಪ್ರಭು ಜಗನ್ನಾಥನು ದೈತ್ಯನಿಗ್ರಹೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನದಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಚತುರ್ಮುಖನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಸುದೇವಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವರಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. ಹಾಗೇ ಪ್ರೇರಣೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸರ್ವಜೀವರೊಳಗೆ ಪ್ರವಿಷ್ಟನೂ ಆದನು. ಆ ವಿಷ್ಣು ಹೊರತು ಇನ್ನಾರು ಇಂಥ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬಲ್ಲ ? ಮೂಲರೂಪಿ ನಾರಾಯಣನು ಅವತಾರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ರೂಪವನ್ನೇ ತನ್ನಂತೆಯೇ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣ ಸರ್ವಗತ ನಿತ್ಯ ಅವಿನಾಶಿ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂಲರೂಪ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಅವತಾರರೂಪಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಈ ಅವತಾರರೂಪಗಳೂ ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣಗಳೆ ಆಗಿದ್ದು ಸದಾ ಹಾಗೇ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರುವಂಥವು. ನಿತ್ಯ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ವಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಹಾಗೇ ಕಂಡು ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ವಿಷ್ಣು ಇಂದ್ರನಿಸಿಸಲು ಕಾರಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ಗುಣಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ತ್ವಾಪರೋಕ್ಷ್ಯೇಣ ದರ್ಶನಾತ್ |
 ಸರ್ವದೈವ ಹ್ಯಸೌ ವಿಷ್ಣುರಿದಂದ್ರೋ ನಾಮತೋ ಮತಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ಜಾಯತೇ |
 ಜಾನಂತಿ ನ ಸ್ವತಸ್ತೇನ ನೇದಂದ್ರಾಸ್ತೇ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |
 ರಮಾಪಿ ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ಜಾನಾತಿ ಕಿಮುತಾಪರೇ |
 ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಾ ಅಲ್ಪಗುಣಾ ಅಲ್ಪಾನಂದಾಶ್ಚ ತೇಽಖಿಲಾಃ |
 ರಮಾಜಶಂಕರೇಂದ್ರಾದ್ಯಾಸ್ತೇನಾನಿಂದ್ರಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ತೇ |
 ಸಾಸೈರಜ್ಞಾತತಾಂ ದೇವಾ ಮಾನಯಂತಿ ಸದಾತ್ಮನಃ |
 ಹರ್ಷೇಣ, ತೇನ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಭಿಶಬ್ದೈತೇ |
 ನೇದಂದ್ರತಾಃಸುರಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಾಯೇತೇತಿ ಶ್ರುತಿಹರಿಂ |
 ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯೇವ ವದತಿ ಪಾರೋಕ್ಷ್ಯೇಣೋರುಸದ್ಗುಣಂ |

ಇತ್ಯಾದ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ತನ್ನ ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸದಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
 ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷ್ಣು ಇಂದ್ರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹರಿಯ
 ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ದರ್ಶನ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹ
 ದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊರತು, ಅವರು ಸ್ವತಃ ಕಾಣಲಾರರು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಅವರು ಇಂದ್ರರೆನಿಸಿಲ್ಲ. ರಮೆಯೂ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವನ ಗುಣ
 ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾಳೆ. ಇನ್ನುಳಿದವರ ಪಾದೇನು? ಆ
 ರಮಾಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನ ಅಲ್ಪಗುಣ ಅಲ್ಪಆನಂದ
 ಉಳ್ಳವರು, ಅದರಿಂದಲೂ ಅವರು ತಾರತಮ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಇಂದ್ರತ್ವ
 ರಹಿತರು. ಪಾಪಿಗಳಾದ ಅಸುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಜ್ಞಾತವಾಗೇ ಉಳಿಯುವು
 ದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸದಾ ಹರ್ಷದಿಂದಲೇ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರ
 ನೆನಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಹಿ ಅವರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹರಿಯ ಇಂದ್ರತ್ವವು
 ಅಸುರಾದಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಅಸ್ಪಷ್ಟ
 ವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೆಂದೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ
 ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಆತ್ಮ' ನಾರಾಯಣನೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಆತತಗುಣತ್ವಾದಾತ್ಮಾ ನಾರಾಯಣಃ | 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸತ್ಯಂ
 ಕರ್ಮೇತಿ ತಸ್ಯೈವ ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧೈರೇವ ನಾನುಭಿ-
 ರಾರಬ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ |

'ಮುಖ್ಯತಃ ಕರ್ಮನಾಮಾ ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾತ್ಮಕೋ ಹರಿಃ |
 ಅನಿರುದ್ಧತನುಶ್ಚೈವ ತತ್ರ ಹ್ಯಮಿತಚೇಷ್ಟತಾ |

ಕರ್ಮಾಭಾಸಾ ಜೀವಸಂಘಾಃ, ಸತ್ಯಂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕಃ |
ಸಂಕರ್ಷಣೋ ಹರಿಃ ಪಂಥಾ, ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತೋ ವಾಸುದೇವಕಃ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿ ನಾಮನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಆತತ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಗುಣ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ, ಆತ್ಮ ನೆಂದರೆ, 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ನಾರಾಯಣನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಎಂದು ಪಂಚರಾತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮಗಳಿಂದಲೇ ಈ ಉಪ ನಿಷತ್ತು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆತ್ಮ ನಾರಾಯಣನೆ. 'ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಕರ್ಮ' ನೆನಿಸಿದವನು ಅನಿರುದ್ಧ ಮೂರ್ತಿ ಯಾದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಿ ಹರಿಯೇ ಹೊರತು ಕಾಮಪುತ್ರನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕರ್ಮಶಬ್ದವು ಹೇಳುವ ಸರ್ವಕರ್ಮಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವೂ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುವು. ಜೀವ ಸಮೂಹಗಳು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮಗಳೆನಿಸುವವು. 'ಸತ್ಯ' ಎನಿಸಿದವನೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ಹರಿ. 'ಪಂಥಾಃ' ಎಂದರೂ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿ ಹರಿ. 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆಂದರೂ ಸುಖಿಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಹರಿಯೇ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಾಮನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ನುತ್ಸೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವನಾನ ವಿಷ್ಣುಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೌ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಅತ್ರ ಬಹುಶೋಭಾಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ, ಅಕಾರಸ್ಯ ಚ ನಿಷ್ಪಾದೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಆತ್ರಾಸ್ಯಭ್ಯಾಸಾತ್ |

'ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಮೇವಮುಕ್ಷೀಣೇ' ಇತಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷತ್ವೇನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಆತ್ರಾಪಿ 'ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಬಹುಶೋಭಾಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ | ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ 'ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷಃ ಸವಿತಾ ದೇವ ಆಗಾತ್' ಇತಿ ಹಿಂಗಲಾಕ್ಷಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ |

ವಿರೂಪಾಕ್ಷಃ ಶಿವಃ ಸೂರ್ಯಃ ಸುರಾಚಾರ್ಯೋ ವಿನಾಯಕಃ |

ಪುಂಡರೀಕೇಕ್ಷಣೋ ವಿಷ್ಣುಃ, ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸುರಾಧಿಪಃ ||

ಇತಿ ಚ ಸ್ಕಾಂದೇ |

ಅನುವಾದ—'ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ವಾಯುದೇವನೇ, ನೀನು ಇಂದ್ರ ನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ಬಾರಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಕಾರವೂ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ನೀರ ಮೇಲೆ ಅರಳಿ ನಿಂತ ಕಮಲದಂತೆ ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳು’ ಎಂದು ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾದವನನ್ನೇ ‘ಈ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ದಲ್ಲಿದ್ದು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶಾಖೆ ನೀಡುವನು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಬಾರಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ‘ಚಿನ್ನದ ಕಣ್ಣಿನ ಸೂರ್ಯದೇವ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಕಣ್ಣಿನವ ನೆಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ‘ಏವ ಸೂರ್ಯ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಗಣಪತಿಗಳು ವಿರೂಪಾಕ್ಷರು. ವಿಷ್ಣು ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ. ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ’ ಎಂದು ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತತ್ವವನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಬಾರಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ವಿಷ್ಣು ಪರವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾನುಧಾ ಏಕ ಏವ’ ‘ನಾನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯನಾವಿಶಂತಿ ತಂ ನೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ’ ‘ಯಮಿಂದ್ರ-ಮಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹುಃ’

ಇಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಯಃ ಶಬ್ದಾ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ |

ಉಪಚಾರಾತ್ ತದನೈಷಾಂ ವಿಷ್ಣುನೈವ ಕೃತಾಃ ಪುರಾ |

ಇತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವನಾಮವತ್ವಾಚ್ಚ | ‘ಣಕಾರೋ ಬಲಂ, ಷಕಾರಃ ಸ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಅಂತೇಽಪಿ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದ-ವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇನೋಪಸಂಹಾರಾಚ್ಚ |

ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಸ್ತಮೃತೇ ವಿಷ್ಣುಮನ್ಯಯಂ |

ನ ವರ್ತಂತೇ ತದನ್ಯತ್ರ ಶೃಂಗೀರೇಽಗ್ನಿಶಬ್ದವತ್ |

ಇತಿ ಚ ಸಾದ್ಧೇ |

ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ |

ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೇಶಾನಃ |

ವಾಸುದೇವೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭ್ಯಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಯಾರು ಒಬ್ಬನೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಸಿ ಕೊಳ್ಳುವವನೋ’ ‘ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಯಾರನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಿವೆಯೋ ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ’ ‘ಯಾರನ್ನು ಇಂದ್ರ ನೆನ್ನುವರೋ ಯಾರನ್ನು ವರುಣನೆನ್ನುವರೋ’ ‘ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರುಗಳೆ. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು

ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ವಿಷ್ಣುವೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವ. ಇದನ್ನೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳು ತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಷ್ಣುಪರ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದ, ನಡುವೆ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಆತ್ಮಶಬ್ದ. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಪಕಾರವು ಬಲವನ್ನೂ ಣಕಾರವು ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಿವೆ ಎನ್ನುತ್ತ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ವಿಷ್ಣುಪರವಾಗಿದ್ದು 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಆತ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಆ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಹೊರತು ಅನ್ಯರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನ್ಯರಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಒಣಕುಂಠಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಂತೆ ಅಮುಖ್ಯ.' ಎಂದು ಪದ್ಮ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪಡಿಯಚ್ಚಿನಂತಿರುವ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು 'ನಾರಾಯಣ ನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನಿರಲಿಲ್ಲ, ಶಂಕರನಿರಲಿಲ್ಲ' 'ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮನಿರಲಿಲ್ಲ, ಈಶ್ವರನಿರಲಿಲ್ಲ' 'ವಾಸುದೇವನೊಬ್ಬನೆ ಲಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ. ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರಲಿಲ್ಲ ಶಂಕರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ವಾಸು ದೇವ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ನಾರಾಯಣನ.

ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೆ ಸ್ವತಂತ್ರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ರಶಬ್ದೋ ಗುಣಾಧಿಕೃತವಾಚೀ | 'ಇದಂ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಶಿವಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಪೇಕ್ಷ್ಯ 'ಆತ್ಮನಾಗ್ರೇ' ವಿಷ್ಣುರೇವಾಗ್ರ್ಯಃ | ಸರ್ವ- ಗುಣೈರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ಹೇತುಃ 'ತದನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿನ್ನ ಮಿಷದಾಸೀತ್' ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯುನ್ನೇಷಣಂ ನಾಸೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವತಃ ಉನ್ನೇಷಣಂ ಕಸ್ಯಾಪಿ ನಾಸ್ತಿ | ಅಸ್ತಿಶಬ್ದವತ್ ಆಸೀಚ್ಛಬ್ದೋಽಪಿ ಸರ್ವಕಾಲಸಾಧಾರಣಃ | ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ ಸರ್ವದಾ ಸರ್ವಂ ಕಿಂಚಿದುನ್ನಿಷತಿ | ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ಪೂರ್ಣೋನ್ನೇಷೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ |

ಉನ್ನೇಷೋ ಗುಣಸಂಪೂರ್ಣೇರುದ್ರಿಕ್ತಾನುಭವಃ ಸ್ಪೃತಃ |

ತದೇವ ಮಿಷಣಂ ನಾನು, ಸದ್ರೂಪಂ ಮಿನುತೇ ಯತಃ |

ಮಿಷಚ್ಛ ನಾನೈದ್ ವಿಷ್ಣೋರ್ಹಿ ಕಿಮುತೋನ್ನಿಷದಿಷ್ಯತೇ |

ಉಚ್ಚೈರ್ಮಿಷನ್ದಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವದೈವ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಇತಿ ಚ ಸತ್ತತ್ವೇ | 'ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾಯಣಸಮಂ ನ ಭೂತಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ'

ಇತಿ ಚ ಭಾರತೇ |

ಅನುವಾದ—ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ರ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಕಾಲವನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಇದಂ' ಈ ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಿವಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಿಂತ 'ಆತ್ಮೈವಾಗ್ರೇ' ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ 'ತದನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿತ್ ನ ಮಿಷದಾಸೀತ್' 'ಅವನು ಹೊರತು ಬೇರಾವುದೂ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿರಲಿಲ್ಲ' ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯಾರೂ ಎಚ್ಚರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಾಚಿ ಶಬ್ದವೂ 'ಅಸ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಸರ್ವಕಾಲವನ್ನೇ ಹೇಳುವಂತೆ 'ಅಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಸೀತ್ ಎಂಬ ಭೂತಕಾಲವಾಚಿ ಶಬ್ದವೂ ಸರ್ವಕಾಲವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸದಾ ಸರ್ವವೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಉನ್ನೇಷಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಎಚ್ಚರಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ಉನ್ನೇಷ ಉಳ್ಳವನು ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ. 'ಉನ್ನೇಷವೆಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣ ತ್ವದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅನುಭವ. ಮಿಷಣವೆಂದರೂ ಅದೇ. ಅಥವಾ, 'ಸತ್'ನಿರ್ಮುಷ್ಪ ಉತ್ತಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು 'ಮಿನುತೇ' ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಮಿಷತ್ ಎನಿಸಬಲ್ಲವ ವಿಷ್ಣು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. 'ಮಿಷತ್' ಎನಿಸಬಲ್ಲವನೆ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ 'ಉನ್ನಿಷತ್' ಇನ್ನೆಲ್ಲಿ? ಉನ್ನಿಷತ್ ಅಂದರೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ರೀತಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಿಂದ ಮಿಷತ್ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಾನ್ ಜನಾರ್ದನನೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಆಸೀತ್' ಎಂಬ ಭೂತಕಾಲವಾಚಿ ಶಬ್ದವಿದೆ ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನಂತೆ ಉನ್ನೇಷ ಉಳ್ಳ ಇತರರು ಹಿಂದೆ ಮಾತ್ರವಿರಲಿಲ್ಲ ಈಗ ಇರಬಹುದು ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಈಗ ಇಲ್ಲ ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿ ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಹೌದು :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ರಮಾಯಾಶ್ಚ ಪ್ರಲಯೇಽಪಿ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದೇನ ನಾಗ್ರ ಇತಿ ಕಾಲಾಪೇಕ್ಷಯಾ | ತದಧೀನಮಿಷತ್ವಾದ್ ಅನ್ಯೇಷಾಂ, ಅಗ್ರ್ಯಃ ಸ ಏವೇತ್ಯಾಶಯಃ | ತದಧೀನತ್ವಮೇವ ತೇಷಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ದಿನಾ ದರ್ಶಯತಿ | ಸ್ಥೂಲಶರೀರಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಭಾವಸ್ತತ ಏವಾರ್ಥತ ಸಿದ್ಧತಿ |

ಪ್ರಲಯೇಽಪ್ಯಪಿಲಂ ದೇವೀ ರಮಾ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ |

ಜಾನಾತಿ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನೇನ, ಮುಕ್ತಾ ಧ್ಯಾನಸ್ಥಿತಾ ಲಯೇ ||

ಇತಿ ಚ ಸತ್ತತ್ವೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಶರೀರಾಂತರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಲಯೇಽನುಕ್ತೇರೇವಾರ್ಥಾನಃ ಸಿದ್ಧತಿ |

ಆತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಗ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವಂ ಹರೇರ್ವದೇಶ್ |

ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠಂನ, ಯಸ್ಮಾತ್ ತತ್ ಸೃಷ್ಟ್ಯುಕ್ತೇರೇವ ಸಿದ್ಧೃತಿ||

ಇತಿ ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯೇ | ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತಾಯಾಮೇವ ಕಾಲಾದ್
ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ಯಾಪ್ಯಂತರ್ಭಾವಾಚ್ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಅಗ್ರೇ’ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಕಾಲ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಕಾಲದಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹಿರಿಯ ಭಗವಂತ ಎನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಜೀವರು ಮತ್ತು ರಮಾದೇವಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಅವ ರೆಲ್ಲರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ಎಚ್ಚರದಿರುವುದರಿಂದ ಭಗ ವಂತನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತು ಅವರ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮೂಲಕ ಅವರು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅಧೀನರೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸು ತ್ತಿದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರ ಅವರಿಗೆ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆ ಯಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರ ಮೊದಲಿಗೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಉನ್ಮೇಷ ಹೊರತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದ ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾದೇವಿ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರು ಧ್ಯಾನಾವಸ್ಥೆ ಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದಿದೆ. ‘ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರ ಆಗ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ದರಿಂದ ಅವರು ಇದ್ದೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತ ಕಾಲದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಜ್ಯೇಷ್ಠ’ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೇಳಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಶರೀರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಸ್ಥೂಲಶರೀರ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅದನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದ ರೂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ‘ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ, ಬ್ರಹ್ಮ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ’ ಎಂಬ ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹರಿಯ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ವನ್ನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೇ ಅದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗುಣ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ಮಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—ಯದ್ಯಪಿ ಸೃಷ್ಟಿವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಭಗವಂತನ ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ದಂತೆ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವೂ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ ಸಾಧಕವಾದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದೆ

ಎನ್ನಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಸೃಷ್ಟಿವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಕಾಲ ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಬಾರದೇಕೆ ? ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಆಗ್ರಹ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ— ಎರಡನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. 'ಕಾಲತೋ ಗುಣತಸ್ತಥಾ ಅಗ್ರ್ಯ ಏವ ಸಮಸ್ತೇಶಃ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹಾಗೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎನ್ನಕೂಡದು ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ ಕಾಲ ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ಒಂದು ಗುಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಬಹುದು. ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಗುಣಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ ಸೇರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಉಪನಿಷತ್ತು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಲೋಕನಾನುಗಳ ನಿರ್ವಚನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬಿಭರ್ತೀತ್ಯಂಭೋ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಃ, ದಿವಃ ಪರೇ ಮಹರಾದಯಶ್ಚ | ದಿವ್ಯಸಿ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' | ತೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಶ್ಚರತಿ ವಿಷ್ಣುಃ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅಂಭ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ದಿವಃ ಪರೇ ದ್ಯೌಶ್ಚ ಅಂಭೋನಾನುಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಮರೀಚೀನಾಂ ತತ್ರ ವಿಶೇಷೇಣ ವಿತತತ್ವಾದ್ 'ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ', ಮರೀಚೀನಾನುಯನಾತ್ | ಸೃಥಿವ್ಯಾಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಮರಂತೀತಿ ಸೃಥಿವೀ ಮರಃ |

ಭೂತೇಭ್ಯೋಽನಂತರಂ ತ್ವಂಡಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುರಾನ್ ಪ್ರಭುಃ ಲೋಕಭೇದಾಂಶ್ಚ ಚಕ್ರೇತ್, ಪಶ್ಚಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಶೇಷತಃ |

ಸಮ್ಯಕ್ ಚಕಾರ ಲೋಕಾಂಸ್ತಾನ್ ಲೋಕಕರ್ತಾ ತತಃ ಸ ಚ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—'ಅಂ' ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಬಿಭರ್ತಿ' ಹೊರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವು 'ಅಂಭಃ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ ಯಾವುದೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲಿನ ಮಹರಾದಿಲೋಕಗಳು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಸೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಓಡಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ ವಿಷ್ಣು. ಆದರಿಂದ

'ಅಂಭಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ 'ಅದೋಽಂಭಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ ದ್ಯೌಃ' ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗವೂ ಅಂಭಃ ಎನಿಸುವವು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. 'ಮರೀಚಿ'ಗಳಿಗೆ ಕಿರಣಗಳಿಗೆ 'ಅಯನ' ಅಶ್ರಯವಾದ್ದರಿಂದ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಗಳು ಬೇಗನೆ ಮರಣಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿ 'ಮರ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಭು ವಿಷ್ಣುವು ಪಂಚಭೂತಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಲೋಕಕರ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು,' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಪಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾ 'ಅಧಸ್ತಾತ್' ಪೂರ್ವಮೇವ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವತಾಃ ತಾ ಅಪ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | 'ಅಪಾ ಇತ್ಯಾಪ ಇತಿ' ಇತಿ ಪೂರ್ವಂ ಭಗವದಂಗ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನಾಮೇವ ಅಪ್ ಶಬ್ದೇನೋಕ್ತೇಃ | 'ಅಯಂ ಹಿತೈತೇ ಪುತ್ರಾಃ' ಇತಿ ಚ | ಆಹಂ ನಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನೇದಾ ಓ ಮದ್ದೇವಾನ್ ನೇದ' ಇತಿ ಚ |

ಬ್ರಹ್ಮನಾಯೂ ಚ ತದ್ಭಾರ್ಯೇ ನೀಂದ್ರಶೇಷೌ ಚ ತತ್ಸ್ಮಿಯೌ |

ಶಿವಸ್ತದ್ಧಯಿತಾ ಶಕ್ರಕಾಮೌ ತದ್ಧಯಿತಾದಯಃ |

ಸರ್ವೇ ಸುರಾಃ ಕ್ರಮೇಣೈವ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜಾತಾ ಅಬಾಹ್ಯಕಾಃ ||

ಅನುನಾದ—ಯಾರು 'ಅಧಸ್ತಾತ್' ಹಿಂದೆಯೆ ಸೃಷ್ಟರಾಗಿರುವರೋ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಅಪಃ' ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅಪಾ ಇತ್ಯಾಪ ಇತಿ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ಅಷ್ಟಮಖಂಡದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದವರನ್ನೆ ಅಪ್ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 'ಈ ಭಗವಂತ ತಂದೆ. ಈ ಅಪ್ಗಳು ಪುತ್ರರು' ಎಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯೆ ಹೇಳಿದೆ. 'ದೇವತೆಗಳ ವರಿಗಿನ ನನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ನನ್ನವರೆಗೆ ಸ್ವೋತ್ತಮರನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ರಯಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಪ್'ಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನ ಪುತ್ರರೆಂದೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಜಲವಲ್ಲ. 'ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಗರುಡಶೇಷರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು, ಶಿವ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ. ಇಂದ್ರಕಾಮರು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ಅಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರಿನವರು.'

ಚೇತನ ತಾರತಮ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲಾದ್ಯೇಷು ನಿಷ್ಪುಂಜಕೌ ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಹೀನಾಃ ಶತಗುಣೇನೈವ ಕ್ರಮೇಣಾನೇನ ತೇ ಮತಾಃ |
 ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಯಶಯೋ ಮರ್ತ್ಯಾ ಹೀನಾ ಏನ ಕ್ರಮೇಣ ಚ |
 ವಿಶೇಷತಸ್ತು ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸರ್ವಸಂಸಾರಬಂಧನಾತ್ |
 ಕ್ರಮೋಽಯಂ ಸನ್ಮಗುದ್ವಿಷ್ಟೋ ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕಭೋಗಿನಾಂ |
 ನ ವಿಶೇಷೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯ್ನೋರಧಿಕಾರಾವಿಭೇದತಃ |
 ನ ಶೇಷಶಿವಯೋಶ್ಚೈವ ತತ್ಪತ್ತೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಸುಸರ್ಣಶೇಷಯೋಶ್ಚೈವ ಸಾಮ್ಯಂ ಸರ್ವಗುಣೇಷ್ವಹಿ |
 ಸಾಮ್ಯಮೇವೈತಯೋಃ ಸತ್ಕೋಃ ಸಾಮ್ಯಂ ಶಕ್ರಮನೋಜಯೋಃ |

ಅನುವಾದ—ಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಬಲ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಮೊದಲಿನವರಿಗಿಂತ ಅನಂತರದವರು ನೂರುಪಾಲು ಕಡಿಮೆಯವರು. ಅವರಿಗಿಂತ ಮುಖಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಡಿಮೆಯವರು. ಈ ತಾರತಮ್ಯವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸರ್ವ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ನಿತ್ಯಾನಂದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭೋಗಿಸುವವರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳೊಳಗೆ ಮಹದಾದಿತತ್ವಗಳ ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಶೇಷ ಶಿವ ರೊಳಗೂ ಅವರ ಪತ್ತಿಯರೊಳಗೂ ಅಧಿಕಾರಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲ. ಗರುಡರೇಷರೊಳಗೆ, ಇವರ ಪತ್ತಿಯರೊಳಗೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಕಾಮರೊಳಗೆ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯವೆ ಇದೆ.

ದೇವತೆಗಳು ಲೋಕಪಾಲಕರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಏತೇ ತು ಮಹದಾದೀನಾಂ ಸರ್ವೇಽಹಿ ಹ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ |
 ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಶ್ಚ ಚರಮಸ್ತತ್ಸುತಸ್ತಥಾ |
 ತದ್ವಶಶ್ಚಾಖಿಲಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ವಿಷ್ಣುಃ ಕಸ್ಯಚಿದ್ ವಶೇ |
 ಮಹದಾದಿಮಾನಿನಶ್ಚೈತೇ ಜಾತಾಸ್ತ್ಯಃ ಸಹ ಸರ್ವಶಃ |
 ಏತೇ ಲೋಕಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಲೋಕಾನಾಮಭಿಮಾನಿನಃ |
 ತ ಏನ ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ಚ ಯದಾ ಪಶ್ಚಾದ್ ಪ್ರಜಜ್ಜಿರೇ |
 ಪಶ್ಚಾಜ್ಜಾತ್ಯೇಹಿ ರೂಪೈಸ್ತ್ಯಲೋಕಸ್ಥಾನ್ ಪಾಲಯಂತ್ಯಲಂ |
 ಇತ್ಯಾದಿ ತತ್ಪಸಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮಹದಾದಿತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಮೊದಲಿನವನಿಗೆ ಅನಂತರದವನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ. ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ, ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಶದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣು ಯಾರ ವಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹದಾದಿತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿ ಇವರು ಎಲ್ಲರೂ ಆ ತತ್ವಗಳೊಂದಿಗೇ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು 'ಲೋಕ' ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರೆ ಲೋಕಪಾಲಕರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಅನಂತರ ಹುಟ್ಟಿದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅವರು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಲನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತತ್ವಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳ ಹಸಿವು ತೃಪ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಅಮೂರ್ಛಯತ್' ಮೂರ್ತಮಕರೋತ್ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾಗ್ ಭೂತೈಶ್ಚಾದಿನಾ ಪಶ್ಚಾದ್ ಐಕ್ಯಪ್ರತೀತೇಃ ಏಕಸ್ಯೈವ ರೂಪದ್ವಯಂ ತದಿತಿ ಪ್ರತೀಯತೇ | 'ಪ್ರಜಾನೀಹಿ' ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಅನುಜಾನೀಹಿ | ಅನ್ನದೇವತಾ ಚ ಸರ್ವದೇವತಾಯುಕ್ತೋ ವಿರಿಂಚ ಏವ | ಗ್ರಸನಂ ಜೈತಸ್ತನ್ ಪ್ರವೇಶ ಏವ, ನ ತು ಪೀಡಾ ತಸ್ಯ | ಏಕ ಏವ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭೋಕ್ತೃಭೋಜ್ಯತೇನ ಸ್ಥಿತೋ, ಭೋಜ್ಯರೂಪೇಣೈಕೇಭೂಯಾತಿ-ತರಾಂ ಮುನೋದೇಶ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವಾನಾಮುಪದ್ರವಾಭಾನಾತ್ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯೋಜನಮೇವ ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾಭ್ಯಾಮನ್ನವಾರ್ಜನಂ | ನಾಯುರೇವ ಚ ಭೋಕ್ತೃತ್ವ ಶಕ್ತರೂಪಃ |

ಅನುನಾದ—'ಅಮೂರ್ಛಯತ್' ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ. ಮೂರ್ಛಬರಿಸಿದನೆಂದಲ್ಲ. 'ಮುಖಾದ್ ವಾಗ್, ವಾಚೋಽಗ್ನಿಃ' ಎಂದು ಎರಡನೆ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ ಅಗ್ನಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಮುಂದೆ 'ಅಗ್ನಿರ್ವಾಗ್ ಭೂತ್ವಾ' 'ಅಗ್ನಿಯು ವಾಗ್ ಆಗಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐಕ್ಯವು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ದೇವತೆಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಅವು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಆಯತನಂ ನಃ ಪ್ರಜಾನೀಹಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಜಾನೀಹಿ' ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಜ್ಞೆ ನೀಡು ಎಂದರ್ಥ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳು ಎಂದಲ್ಲ. ಮೂರನೆ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅನ್ನದೇವತೆಯು ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೆ. ಅವನು ಅನ್ನವನ್ನು ನುಂಗುವುದೂ ಅನ್ನದೇವನಿಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವು ಹೊರತು ಅನ್ನದೇವನಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಪೀಡೆ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ಭೋಕ್ತನೂ ಭೋಜ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದು ಭೋಜ್ಯರೂಪದೊಡನೆ ಒಂದಾಗಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಅನಂದಪಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆಗಳಿಂದ ಪೀಡೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದರೆ ಭೋಕ್ತೃತ್ವರಕ್ತಿಸೀಮುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ವಾಯುವೆ ಭೋಕ್ತೃತ್ವರಕ್ತರೂಪ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಅಸ್ವತಂತ್ರರು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿ ವಾಗಾದೀನಾಮೇವ ಅಭಿನ್ಯಾಹರಣಾದಿಶಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾನ್ಮಾಂ ವಿನಾ, ತರ್ಹಿ ನ ವಿಷ್ಣುತ್ವಂ ಮನು ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕೋಽಹಂ ಭವಾ- ನೀತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಣಯತಿ ಸರ್ವಾನ್, ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವಿಶಿಷ್ಟಬಲಶ್ಚೇತಿ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ | 'ಣಕಾರೋ ಬಲಂ ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ' ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ | ತಸ್ಮಾನ್ಮತ್ಪ್ರೇರಿತಾ ಏನೈತೇ ಅಭಿನ್ಯಾಹಾರಾದಿಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ |

ಅನುವಾದ—ನನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದಾದರೆ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಯಾರಾದೇನು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಬಲ ಉಳ್ಳವನು ಎಂದೆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಣಕಾರವು ಬಲವಾಚಕ. ಷಕಾರವು ಪ್ರೇರಕತ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವಾಚಕ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೇ ಇವರು ಮಾತನಾಡುವುದು ಮುಂತಾದುದ ರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನ ದುಃಖಗಳಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪತ್ವಾನ್ನಂದನೋ ಭಗವಾನ್ | ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ರೂಪೇಣ ಜಾತೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಭೂತಾನ್ಯಭಿತಃ ಸರ್ವಕಾಲೇಷು ವಿಶೇಷೇಣ ಪಶ್ಯತ್ಯೇವ | ಇಹ ಭೂತೇಷು ಮತ್ತೋಽನ್ಯಂ ಪ್ರವರ್ತಕಂ ವದೇತ್ ಕಿಂ ? ಇತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ | ಅಹಮೇವ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪರಿಪೂರ್ಣ- ಗುಣ ಇತಿ ಕೃಷ್ಣರಾಘವಾದಿ ಸರ್ವಾವತಾರರೂಪೋಽಪಿ ಸರ್ವದ್ವಾನ್ಮು- ಭವತ್ಯೇವ |

ನಾಯಂ ದಶರಥಾಜ್ಞಾತೋ ನ ಚಾಪಿ ವಸುದೇವತಃ |

ಕ್ವಾಸ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ಕುತೋ ದುಃಖಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಷ್ವಪಿ ಪ್ರಭೋಃ | ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಶ್ಚಿದಾನಂದಶರೀರೋ ರಾಘವಃ ಸ್ವಯಂ |

ಸ್ತಂಭಾದ್ವಾ ನರದೇಹಾದ್ವಾ ನೈವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತೀ ತನುಃ |

ದೈತ್ಯಾನಾಂ ನೋಹನಾರ್ಥಾಯ ಸೋಽಜ್ಞಾನಾದ್ಯಂ

ಪ್ರಕಾಶಯೇತ್ |

ಪೂರ್ಣಚಿತ್ಸುಖರೂಪೋಽಪಿ ಸದಾ ಸರ್ವಾವತಾರಗಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಾಂದೇ |

ಅನುನಾದ—ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ನಂದನ ನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವತಾರ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಿಸಿದ ಭಗವಂತನೂ ಸರ್ವಜೀವಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಹೊರತು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಪ್ರೇರಕನೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಯು ಹೇಳುವನೇನು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ. ನಾನೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣ ಎಂದು ಕೃಷ್ಣರಾಮ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದಾ ಅನುಭವದಿಂದ ಕಂಡು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. 'ಇವನು ದಶರಥನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನಲ್ಲ, ವಸುದೇವನಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿದವನಲ್ಲ. ಪ್ರಭುವಾದ ಇವನಿಗೆ ಅವತಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನ, ಎಲ್ಲಿ ದುಃಖ ? ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿಯೇ ರಾಮನಾಗಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ತಂಭದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನರದೇಹದಿಂದಲೂ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸುವ ಇವನ ಶರೀರ ಪ್ರಾಕೃತವಲ್ಲ. ದೈತ್ಯರನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಿಸಲೆಂದೆ ಅವನು ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸದಾ ಸರ್ವಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವನು ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಾನಂದ ರೂಪನೆ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗವಂತ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಸದಾ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ :

ಧಾಸ್ಯ—'ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ' ವ್ಯಾಸಕೃಷ್ಣಕಪಿಲರಾಘವಾದಿರೂಪಂ ತತಮನುಸತ್ಯತ್' ತತಮಂ ತತತಮಂ ಪರಿಪೂರ್ಣತಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ-ಸತ್ಯತ್ | 'ಇದಂ' ನೇ ಸ್ವರೂಪಂ ಅದೃಶಮೇನಾಹಮಿತಿ ರಂಗಸ್ತ್ವವ-ಧಾರಣೇ | 'ರಂಗೋವಧಾರಣೇ ಚೈವ ಸಂನಾದೇ ಚ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ' ಇತಿ ಸದವಿನೇಕೇ | ಅಸತ್ಯದಿತ್ಯತ್ರ ನಾತೀತಕಾಲತ್ವಂ ನಿವಕ್ಷಿತಂ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ತದಿತ್ಯಭಿಶಬ್ದಸ್ಯಾನುಷಂಗಾತ್ | ಅಸತ್ಯತ್ ಸತ್ಯತಿ ಇತಿ ಚೈಕ ಕಾಲಸಂಬಂಧಂ ವಿನಾ ವಕ್ತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ ತಥಾ ಪ್ರಯೋಗಃ |

ಪ್ರಯೋಗ ಏಕಕಾಲೀನಃ ಸರ್ವಕಾಲೇಽನುಪಜ್ಞತೇ |

ದದರ್ಶ ನಿಷ್ಕುರಿತ್ಯಾದೌ ನಿತ್ಯಚಿದ್ರೂಪತೋ ಹರೇಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ಸತ್ತತ್ವೇ | 'ಸರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ' ಇತಿ, ಅಸುರಾಣಾಂ ಸಮ್ಯಗದರ್ಶನೇನ ಸತನಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ, ತಥಾಪಿ ಅಸರೋಕ್ಷ ದರ್ಶನೇನ ಪ್ರೀತಿಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಇವಶಬ್ದಃ ||

**ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||**

• ಅನುನಾಡ—‘ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ’ ವ್ಯಾಸಕೃಷ್ಣ ಕಪಿಲ ರಾಮಾದಿ ರೂಪವಾದ ಈ ಅವತಾರರೂಪವನ್ನು ‘ತತಮಂ’ ತತಮವಾದ ಅಂದರೆ ತತ ತಮವಾದ ಪರಿಪೂರ್ಣತಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಮೂಲರೂಪ ಹರಿ ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಅದರ್ಶಮಿತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕ ಈಕಾರವು ‘ಇದಂ’ ಈ ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ನಾನು ನೋಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಅವಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇದೆ. ‘ಅನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘವು ಅವಧಾರಣ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಂಮತಿ ಇದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ಪದವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಅಪಶ್ಯತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡನು, ಎಂದು ಭೂತಕಾಲ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ‘ಅಭಿಶ್ಯಖ್ಯತ್’ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ‘ಅಭಿ’ ಎಂದು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದವು ಅಪಶ್ಯತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಕೊಂಡನೆಂದು ಅರ್ಥ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡನೆಂದರೆ ಸರ್ವಕಾಲ ಭೂತಕಾಲಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಅಪಶ್ಯತ್ ಎಂದೋ ಪಶ್ಯತಿ ಎಂದೋ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಸರ್ವಕಾಲ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೆ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಭಿಶಬ್ದವು ಸರ್ವಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಭೂತಕಾಲವಾಚಕ ಆಖ್ಯಾತವು ಭೂತವರ್ತಮಾನವೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಕಾಲಮಾತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಂತಾಗುವುದು. ‘ವಿಷ್ಣು ನೋಡಿದನು ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಒಂದು ಕಾಲದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಸರ್ವಕಾಲದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ’, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಅಪಶ್ಯತ್’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸರ್ವಕಾಲದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ‘ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ’ ‘ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ಯಾರಿಗೂ ಬರಬಾರದೆಂದು ಬಯಸುವವರೋ ಎಂಬಂತಿರುವವರು’ ಇಲ್ಲಿ, ಅಸುರರಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ಬಾರದಂತಾಗಿ ಪತನ ಉಂಟಾಗುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೆ ಆದರೂ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವರಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರೀತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಜ್ಞಾನಬರಬಾರದೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸುರರು ಜ್ಞಾನ ಹೊಂದುವರೋ ಏನೋ ಎಂಬ ಭಯದಿಂದ

ಯಾರಿಗೂ ಜ್ಞಾನಬರಬಾರದೆಂದು ಬಯಸುವವರಂತೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಉಪದೇಶ ನೀಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು 'ಇವ' ಶಬ್ದವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿರುವ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಸಾಲ್ಪನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಪಂಚನೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿ ಭಗವಂತನ ಉತ್ಪತ್ತಿ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಓಂ (ಅಪಕ್ರಾಮಂತು ಗರ್ಭಿಣ್ಯಃ) ಪುರುಷೇ ಹ ವಾ ಆಯು-
ಮಾದಿತೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ | ಯದೇತದ್ ರೇತಸ್ತದೇತತ್
ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಂಗೇಭ್ಯಸ್ತೇಜಃ ಸಂಭೂತಂ | ಆತ್ಮನೈವಾತ್ಮಾನಂ,
ಬಿಭರ್ತಿ | ತದ್ಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಸಿಂಚತಿ, ಅಥೈನಜ್ಜನಯತಿ | ತದಸ್ಯ
ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ | ತತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಆತ್ಮಭೂಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯಥಾ
ಸ್ವಮಂಗಂ ತಥಾ | ತಸ್ಮಾದ್ ಏನಾಂ ನ ಹಿನಸ್ತಿ | ಸಾಽಸ್ಯೈತಮಾತ್ಮಾನ-
ನುತ್ಪ್ರಗತಂ ಭಾವಯತಿ | ಸಾ ಭಾವಯಿತ್ರಿ ಭಾವಯಿತವ್ಯಾ ಭವತಿ |
ತಂ ಸ್ತ್ರೀ ಗರ್ಭಂ ಬಿಭರ್ತಿ | ಸೋಽಗ್ರ ಏವ ಕುಮಾರಂ ಜನ್ಮನೋಽಗ್ರೇಽಧಿ |
ಭಾವಯತಿ | ಸ ಯತ್ ಕುಮಾರಂ ಜನ್ಮನೋಽಗ್ರೇಽಧಿಭಾವಯತಿ,
ಆತ್ಮಾನಮೇವ ತದ್ ಭಾವಯತಿ, ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಂತತ್ಯೈ |
ಏನಂ ಸಂತತಾ ಹೀಮೇ ಲೋಕಾಃ |

ಈ ನಾರಾಯಣನು ಮೊದಲಿಗೆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನ್ನಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಪುರುಷ
ನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಂಡ ಅನ್ನವು ಸರ್ವಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂಗ
ಗಳಿಂದ ತೇಜೋರೂಪವಾಗಿ ರೇತಸ್ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಆ
ಭಗವದ್ರೂಪವು ತನ್ನನ್ನು ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಧರಿಸುತ್ತದೆ.
ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಯಾವಾಗ ರೇತಸ್ಸನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪ
ವನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಕಮಾಡುವನೋ ಆಗ ಅವನು ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪ
ವನ್ನು ಮಾತೃಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮೊದಲನೆ ಜನ್ಮ. ರೇತಸ್ಸೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪವೂ ಸ್ತ್ರೀ
ಯಿಂದ ಅವಳ ಒಂದು ಅಂಗವೋ ಎಂಬಂತೆ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು
ಅವಳಿಗೆ ಪೀಡೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಳೂ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಮಗನನ್ನು
ಆದರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪುತ್ರಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಅವಳು

ಆದರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವನ್ನು ಆದರಿಸುವ ಅವಳು ಪತಿಗೆ ಆದರಣೀಯಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಗರ್ಭಗತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊರುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದೂ ಅವಳು ಆದರಣೀಯಳು. ಆ ಭಗವಂತನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆ. ಪತಿಯು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅವಳ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಕುಮಾರನನ್ನೂ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೆ ಆದರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರಿಂದ ಪುತ್ರಗತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಅವನು ಆದರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಸದಾ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಕುಮಾರನೊಳಗಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಆದರಿಸಬೇಕು ಹಾಗೆ ಆದರಿಸಿದಾಗ ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳು ಅವನಿಗೆ ಸದಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ! ಅಯಂ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಃ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಶೇತ್ |

ಅನ್ನಸ್ಯೋನ್ನೇನ ಸಹಿತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ರೇತಸ್ತ್ವನಾಗತೇ |
ತಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಿತಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಸ ಪುರುಷಸ್ಯೋ ಬಿಭರ್ತ್ಯಜಃ |
ತದ್ರೂಪಂ ರೇತಸಾ ಸಾಕಂ ಸ್ವಯಂ ಪುಂಸಿ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |
ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಸಿಂಚತಿ, ತಸ್ಯೈವ ಸ್ಥಾನಾಂತರಗತೇಃ ಪ್ರಭೋಃ |
ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು, ಸ ತಸ್ಯಾ ಅಂಗವತ್ ಪ್ರಭುಃ |
ನೈನಾಂ ಹಿನಸ್ತ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯಾತ್, ಸಾ ಪುತ್ರಂ ಭಾವಯತ್ಯಥ |
ಪುತ್ರಸ್ಯ ಭಾವನಾ ಸೈವ ತದ್ಗತ್ಯಾದ್ ಹರಿಭಾವನಾ |
ಸಂಭಾವಿತವ್ಯಾ ಸಾ ಚೈವ ಭರ್ತ್ರ್ಯಾ ಪುತ್ರಶ್ಚ ಸಾದರಂ |
ಸಂಭಾವನಂ ಕುಮಾರಸ್ಯ ಜಾನತಃ ಕೇಶವೇ ಭವೇತ್ |
ತಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಪಣಮಾತ್ರೇಣ ಪೂಜಿತೋ ಹಿ ಭವೇದ್ಧರಿಃ |
ಪುತ್ರಸ್ಥಸ್ಯ ಹರೇಃ ಪೂಜಾಂ ಕುರ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಿಃ |
ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಸ್ಯಾಪಿ ಭವತಿ ಪುತ್ರಪುಣ್ಯಂ ಯತೋಽಖಿಲಂ |
ಅತ್ಯಲ್ಪಪುಣ್ಯಭಾಕ್ ಸ ಸ್ಯಾನ್ನಾರ್ಚಯೇತ್ ಕೇಶವಂ ಯದಿ |

ಅನುವಾದ—ಈ ನಾರಾಯಣ ದೇವನು ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಅನ್ನವು ರೇತಸ್ಸಾದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಪುರುಷಾಂತರ್ಗತನಾದ ಭಗವಂತ ಹೊರುತ್ತಾನೆ. ಆ ರೂಪವನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಪುರುಷಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿ ತಾನೆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ಥಾನಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಜನ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನು ಆಗ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಅವಳ ಒಂದು ಅಂಗವೋ ಎಂಬಂತೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಪೀಡೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಪುತ್ರನನ್ನು ಆದರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪುತ್ರನ ಆ ಆದರಣೆಯೇ ಹರಿಯು ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಆದರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪತಿಗೆ ಅವಳೂ ಪುತ್ರನೂ ಆದರದಿಂದ ಉಪಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುತ್ರನನ್ನು ಉಪಚರಿಸುವುದು ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ಹರಿ ಇರುವನೆಂಬ ಅರಿವು ಉಳ್ಳವನಿಗೆ ಹರಿಪೂಜೆ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಮೆಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಹರಿಗೇ ಎಂದು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಹರಿಯು ಪೂಜಿತನಾಗುವನು ತಾನೆ ? ಪುತ್ರಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡುವವನು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುತ್ರನು ಮಾಡುವ ಪುಣ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತನಿಗೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ಹರಿ ಇರುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪೂಜಿಸದಿದ್ದರೆ ಪುತ್ರನ ಪುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಮೂರು ಜನ್ಮ :

ಉಪನಿಷತ್ — ತದಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಂ ಜನ್ಮ । ಸೋಽಸ್ಯಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪುಣ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ । ಅಥಾಸ್ಯಾಯಮಿತರ ಆತ್ಮಾ ಕೃತಕೃತ್ಯೋ ವಯೋ ಗತಃ ಪ್ರೈತಿ । ಸ ಇತಃ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ಪುನರ್ಜಾಯತೇ । ತದಸ್ಯ ತೃತೀಯಂ ಜನ್ಮ । ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ—

‘ಗರ್ಭೇ ನು ಸನ್ನನ್ತೇಷಾಮನೇದಂ

ಅಹಂ ದೇವಾನಾಂ ಜನಿಮಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ।

ಶತಂ ಮಾ ಪುರ ಆಯಸೀರರಕ್ಷ-

ನ್ನಥಃ ಶೈನೋ ಜವಸಾ ನಿರದೀಯಂ’ ಇತಿ ।

ಗರ್ಭ ಏವೈತಚ್ಛಯಾನೋ ವಾಮುದೇವ ಏವಮುನಾಚ । ಸ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಅಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಭೇದಾದ್ ಉರ್ಧ್ವ ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯಾಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಅಪ್ತಾಸ್ತಮೃತಃ ಸಮಭವತ್ ಸಮಭವತ್ || (ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ಗರ್ಭಿಣ್ಯಃ) || ೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಜನ್ಮವಾದರೆ ಅದು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಎರಡನೆ ಜನ್ಮ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪುತ್ರಗತರೂಪವು ಪಿತೃಜೀವನ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧನಾದ ಪಿತನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವು ಕೃತಕೃತ್ಯವಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮ ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಪಿತೃಜೀವನೊಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟು

ತ್ತಾನೆ. ಇದು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮೂರನೆ ಜನ್ಮ. ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಭಗವಂತನೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟಾರನಿಂದ ಹೀಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ, 'ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದೇ ನಾನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಜನ್ಮಗಳನ್ನೂ ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಶರೀರಾದಿ ನಿಯಾಮಕರೂಪದಿಂದ, ಮತ್ತು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶರೀರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿರೂಪದಿಂದ ಜನನಗಳನ್ನು ದುಃಖಾದಿದೋಷ ರಹಿತವೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ನೂರು ಮಂದಿ ವಿಷ್ಣುವಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ಅವರಿಂದ ಪೂರ್ಣಸುಖಜ್ಞಾನ ರೂಪನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನಾನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಗರ್ಭವಾಸ ದುಃಖದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ'. ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದೇ ವಾಮದೇವನು ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಉಪಾಸಕನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಈ ಶರೀರ ಬಂಧದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡೀ ದ್ವಾರಾ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಸುಖಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸದಾ ಸುಖಿಸುವನು, ಸದಾ ಸುಖಿಸುವನು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
ಐದನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಜನ್ಮ ಪುತ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಿಷ್ಣುಜನ್ಮ ಹಿ |
ಏತದ್ರೂಪಂ ನಿಧಾಯೈವ ಜೀವಾರ್ಥೇ ಧರ್ಮಕರ್ತವೇ |
ಪಿತೃಸ್ಥೇನ ತು ರೂಪೇಣ ಗಚ್ಛತ್ಯನ್ಯತ್ರ ಕೇಶವ |
ಪಿತುರನ್ಯತ್ರ ಜನನಂ ತೃತೀಯಂ ಜನ್ಮ ತದ್ಧರೇ |
ಅಂತರ್ಯಾಮಿತಯೈವಂ ಹಿ ಸರ್ವಜೀವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ |
ಸರ್ವದೋಷೋಜ್ಞಿತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಕರ್ತಾರಂ ಸರ್ವಕರ್ಮಣಾಂ |
ನಿತ್ಯಾನಂದಂ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಚ ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಂ |
ಯೋ ನೇದ ದೇಹಬಂಧಾತ್ ಸ ವಿಮುಕ್ತೋ ನಿತ್ಯಮುತ್ತಮಾನ್ |
ಭೋಗಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಮಿತಿ ನೇದಾನುಶಾಸನಂ ||
ಇತ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನ ಜನನವೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎರಡನೆ ಜನ್ಮ. ಪಿತೃಜೀವನಿಗೂ ಪುತ್ರಜೀವನಿಗೂ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪುತ್ರ ಜೀವಾಂತರ್ಗತವಾದ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿಸಿ ಪಿತೃಜೀವಗತವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಕೇಶವ. ಪಿತನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಗೆ ಮೂರನೆ ಜನ್ಮ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಸರ್ವರಲ್ಲಿ ಇರುವವ, ಸಕಲ ದೋಷರಹಿತ, ಸರ್ವಕರ್ಮಕರ್ತ,

ನಿತ್ಯಾನಂದ, ಸ್ವತಂತ್ರ, ಸರ್ವಜ್ಞ, ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ದೇಹ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಅನುಭವಿಸುವನು. ಇದು 'ದೇಹದ ಉಪದೇಶ' ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಜೀವನೋದನೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಜನ್ಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾತ್ರ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ನಹಿ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರ ಪರಿಜ್ಞಾನಾದ್ ಅನ್ಯತತ್ವಂ ಭವತಿ | ಜ್ಞಾತಮೇವ ಸರ್ವೇಃ ಪಿತಾ-ಪುತ್ರಸಂಬಂಧಮಾತ್ರಂ ಪಶ್ಯಾದಿಭಿರಪಿ | 'ಗರ್ಭೇ ನು ಸನ್ನನ್ದೇಷಾಮನೇದಮಹಂ ದೇವಾನಾಂ ಜನಿನೂನಿ ವಿಶ್ವಾ' ಇತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥ ಉದಾಹೃತ-ಮಂತ್ರೇ ದೇವಜನ್ಮಕಥನಾಚ್ಚ | ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ಪರಮೋ ದೇವಃ | ತೇನೈವ ಸಹ ಸರ್ವೇಽಪಿ ದೇವಾ ಜೀವದೇಹಜನನೇ ಜಾಯಂತ ಇವ | ಶರೀರ ಸ್ರಾಪ್ತಿರೇವ ಹಿ ಜನ್ಮ, ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ | ಅಯಮೇವ ವಿಶೇಷೋ, ದೇವಾನಾಂ ದುಃಖಾಭೋಗಃ | ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ |

ಅನುವಾದ—ಇಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಜೀವನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಅರಿಯುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಾಗದು ತಾನೆ ? ಕೇವಲ ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಸಂಬಂಧ ಎಲ್ಲರಿಗೂ, ಪಶು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ತಿಳಿದೆ ಇದೆ. 'ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದೇ ನಾನು ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ದೋಷರಹಿತವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ವಿಷ್ಣು ಜನ್ಮವನ್ನು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆ. ಅವನ ಜೊತೆಗೇ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಜೀವನ ದೇಹ ಜನಿಸುವಾಗ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಜೀವರಿಗೂ ಶರೀರ ಸ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಜನನ. ಇಷ್ಟೇ ವಿಶೇಷ— ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜನನ ದುಃಖದ ಅನುಭವವಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜನನ ದುಃಖದ ಅನುಭವವಿಲ್ಲ, ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಉಂಟು.

ಭಗವಂತನ ಶರೀರಪ್ರವೇಶ ನಿರ್ಗಮನ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಆತ್ಮನೈವಾತ್ಮಾನಂ ಬಿಭರ್ತಿ' 'ಆತ್ಮಾನಮೇವ ತದ್ ಭಾವಯತಿ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಾತ್ಮಶಬ್ದಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತೋ ನಿಷ್ಠಾನೇನ ಯುಜ್ಯತೇ | 'ಣಕಾರೋ ಬಲಂ ಷಕಾರಃ ಸ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ' ಇತಿ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥೈಕದೇಶ-ನಾಚಿತ್ತ್ವಾಚ್ಚ ಆತ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ | 'ಏತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಸ್ರಾಪದ್ಯತ' ಇತಿ

ತಸ್ಯೈವ ಶರೀರಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾಚ್ಚ | ಜೀವಶರೀರಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ
ಅನ್ಯತ್ರ ಗಮನಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ಣೋರಪ್ಯಸ್ತೀತಿ 'ಪ್ರೈತಿ' ಇತ್ಯುಕ್ತೇಽ-
ಪ್ಯವಿರೋಧಃ | ಕೃಷ್ಣರಾಘವಾದಿಸ್ವರೂಪಮೇವ ಹ್ಯಸೌ ನ ಪರಿತ್ಯಜತಿ |

ಅನುನಾದ—'ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಆತ್ಮನನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ' 'ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಆ ಮೂಲಕ ಆದರಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ವಿ ನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. 'ಉಕಾರವು ಬಲವಾಚಕ, ಷಕಾರವು ಪ್ರೇರಕತ್ವ ಮತ್ತು ಆತ್ಮತ್ವಗಳಿಗೆ ವಾಚಕ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ಷಕಾರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ವಿಷ್ಣು. 'ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನೆ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೇ 'ಈ ದ್ವಾರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು' ಎಂದು ಶರೀರ ಪ್ರವೇಶವು ಇಲ್ಲಿ (ಅಧ್ಯಾಯ 4 ಖಂ 3) ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಜೀವನ ಶರೀರವನ್ನು ತೊರೆದು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಹೋಗುವುದು ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೂ ಇದೆಯಾದ್ದರಿಂದ 'ವಯೋಗತಃ ಪ್ರೈತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಏನೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಲೋಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ ಹೊರತು, ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಜೀವರ ದೇಹವನ್ನು ತೊರೆದು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಕೃಷ್ಣ ರಾಮಾದಿನಾಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪದೇಹವನ್ನು ತೊರೆಯುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಕೃಷ್ಣಾವತಾರ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕೃಷ್ಣೋ ಹ್ಯತ್ಯಕ್ತದೇಹೋಽಪಿ ತ್ಯಕ್ತದೇಹವದೇವ ಚ |

ಲೋಕಾನಾಂ ದರ್ಶಯಾನಾಸ ಸ್ವರೂಪಸದೃಶಾಕೃತಿಂ |

ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಕಂಸಾದೀನ್ ಜಘ್ನೇ ತದ್ರೂಪಮೇವ ಹಿ |

ಪೂಜ್ಯತೇಽದ್ಯಾಪಿ ಶರ್ವಾದ್ಯೈರ್ನಿರ್ಮಿತಾನ್ಯಾ ಶನಾಕೃತಿಃ |

ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಕಾಲೇ ತು ಜನಾಸ್ತೇನೈವ ನೋಹಿತಾಃ |

ಯತ್ತದ್ರೂಪಂ ನಿಜಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಧೃಷ್ಟಂ ಸರ್ವಜನೈರ್ಭುವಿ |

ಅದ್ಯಾಪಿ ತದ್ದೇವಲೋಕೇ ಪೂಜ್ಯತೇ ಸರ್ವದೈವತೈಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾಂದೇ |

ಅನುನಾದ—ಕೃಷ್ಣನು ಅವತಾರ ಸಮಾಪ್ತಿ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರ ತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದೇಹಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಕಾರದ ಒಂದು ಮೃತದೇಹವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಶರೀರತ್ಯಾಗಮಾಡಿದವನಂತೆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ

ತೋರಿಸಿಕೊಂಡ. ವಸ್ತುತಃ ಯಾವ ಶರೀರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಕಂಸಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದಿದ್ದನೋ ಆ ಶರೀರವೇ ಇಂದಿಗೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯೇ ಒಂದು ಶವದ ಆಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿತ್ತು. ಅದರಿಂದಲೇ ಜನರು ಕೃಷ್ಣ ಶರೀರತ್ಯಾಗಮಾಡಿದನೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಗಾದರು. ವಿಷ್ಣು ಪಿನ ಯಾವ ಸ್ವರೂಪದೇಹವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜನರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಇಂದಿಗೂ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರದರ್ಶ್ಯಾತಪ್ತತಪಸಾಂ ಅವಿತೃಪ್ತದೃಶಾಂ ನೃಣಾಂ |

ಆದಾಯಾಂತರಧಾದ್ ಯಸ್ತು ಸ್ವಬಿಂಬಂ ಲೋಕಲೋಚನಂ |

ಇತಿ ಚ ಭಾಗವತೇ | 'ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುನಾ' ಇತ್ಯಾದಿವತ್ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಗತಿನಾಚ್ಯೇನಾಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಪ್ರಕೃಷ್ಣಗತಿತ್ವಾದೇವ ಚ ಮರಣೇಽಪಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—'ಲೋಕದ ಕಣ್ಮಣಿಯಂತಿದ್ದ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಕೃಷ್ಣ ಮಾನವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತೋರಿಸಿ, ಅದನ್ನು, ಸದಾ ಕಾಣಲು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿರದಿದ್ದ ಅವರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವ ಮುನ್ನವೇ, ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅಂತರ್ಧಾನ್ಯನಾದನು ಹೊರತು ಅದನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯರೆನಿಸಿದ ಇಬ್ಬರು ಯಜ್ಞನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ಪ್ರೇತಾಂ' ಬಂದರು ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ 'ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂಥಹುದೇ ಈ 'ಪ್ರೈತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ. ಮರಣವೂ ಜೀವನದೇಹದಿಂದ ವಿಷ್ಣಾದಿದೇವತೆಗಳು ಏನೂ ದುಃಖವಿಲ್ಲದೆ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉತ್ತಮ ಗಮನವೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರೈತಿ' ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಏಷಾನುವೇದಮಹಂ' ಇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಜೀವಭೇದ ಏವೋಕ್ತಃ | ಅನ್ಯಥಾ ಮನು ಜನಿನಾನೀತ್ಯೇವೋಚ್ಯೇತ | ವೃಥಾ ಚೈಷಾಮಿತ್ಯಾದಿ-ನಿಶೇಷಣಾನಾಂ | ಅನೇದಮಿತ್ಯನೇನೈವ ಸ್ತಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ | ಅಹ-ಮಿತ್ಯಪ್ಯಹೇಯತ್ವೇನೇತಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಂ | ಜನ್ಮ ಜಾನನ್ನಪಿ ದೇವಾನಾಂ ದುಃಖಾದಿಹೇಯರಹಿತತ್ವೇನ ವೃಜಾನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾದ್ 'ಅಹಂ ಮನುರಿ'ತ್ಯಾದಾವಪ್ಯಹೇಯಗುಣಂ ಭಗವಂತ-

ಮೇನಾಹಂಶಬ್ದೋ ನಕ್ತಿ | ಸರ್ನಾಂತರತ್ವಾತ್ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ 'ಅಭವಂ'
ಇತ್ಯುತ್ಪಮಪುರುಷಶಬ್ದೋಽಪಿ ಸರ್ವೋ ವರ್ತತೇ |

ಅಹೇಯತ್ವಾದ್ 'ಅಹಂ' ನಿಷ್ಪುಃ ಸ ತು ಸರ್ನಾಂತರತ್ವತಃ |

ಅಸ್ಯ ಸ್ವೀತ್ಯಾದಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈರುಚ್ಯತೇಽನ್ಯೋಽಪಿ ಜೀನತಃ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ |

ಅನುನಾದ—ಪುತ್ರನನ್ನು ಉಪಚರಿಸಿದರೆ ಅದು ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆರಾಧನೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನದೆ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕೈವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಈ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ ಜೀವ ಜೀವ ಭೇದಗಳೆ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವೋತ್ತಮ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಭೇದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಜನ್ಮಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೆ ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ 'ಮಮ' ನನ್ನ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಎನ್ನಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು, ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದನ್ನು, ಇದೆ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಈ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು 'ಈ' 'ದೇವತೆಗಳ' 'ನಾನು' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳನ್ನು, ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ 'ನಾನು' ಎಂಬುದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಹಂ ಅಪೇದಂ' ಎಂದರೆ ದುಃಖಾದಿ ಹೇಯರಹಿತವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎಂದರೆ 'ನಾನು' ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಹೇಯ ದುಃಖಾದಿರಹಿತ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಕೂಡ ಅವುಗಳನ್ನು 'ಹೇಯ ದುಃಖಾದಿರಹಿತವೆಂದೆ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ' ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಭವಂ' ಆಗಿದ್ದೆನು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ 'ನಾನು' ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ 'ನಾನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದುಃಖಾದಿಹೇಯರಹಿತ ಆನಂದಾದಿಗುಣಉಳ್ಳ ಭಗವಂತನನ್ನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಅಭವಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವೆಲ್ಲವೂ ಇದೆ. ದುಃಖಾದಿ ಹೇಯರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು 'ಅಹಂ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಅನ್ಯನೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಸಿ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮ ವೈವರ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಜ್ಞಾನಿ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯ ಸಲ್ಲದು :

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಮೂಢವ್ಯವಹಾರ ಏವ ವೇದನಿರ್ಣಯಾಯ ಭವತಿ | ಕಿಂತು ಸರ್ವೇಷಾಮನುಭವೋ ಯುಕ್ತಯಶ್ಚ ವಾಕ್ಯಾಂತರಂ ಚ ನಿರ್ಣಯ ಕಾರಣಂ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಜೀವಾದಿಭ್ಯೋಽನ್ಯಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ವಿಷ್ಣುರೇವಾತ್ಮೋಕ್ತಃ |

ನ ವೇದೇಷು ಪದಂ ಕಿಂಚಿದ್ ವರ್ಣೋ ನಾ ವ್ಯರ್ಥ ಇಷ್ಯತೇ |

ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಚಾರ್ಥಭೇದ ಉಹ್ಯಃ ಸರ್ವತ್ರ ವೇದಿಭಿಃ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಶಬ್ದಾ ರೇತೋಽನ್ನಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ಅಪಿ ತತ್ರಗತಂ ಹರಿಂ |

ವದಂತ್ಯವಿಷ್ಣುನಾಚೀ ಹಿ ನ ಶಬ್ದಃ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ 'ಅಸಿ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯಾದರೂ ಕೇವಲ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರ ವೇದದ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಲಾರದು. ಎಲ್ಲರ ವ್ಯವಹಾರ, ಅನುಭವ, ಯುಕ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು ನಿರ್ಣಾಯಕ ವಾಕ್ಯ ಇವು ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನ. ಜ್ಞಾನಿ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳು 'ಅಸಿ' 'ಅಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮಪರವೆಂದೆ ತೋರಿಸುತ್ತಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಜೀವಾದಿಭಿನ್ನನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಭೇದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಭವಂ' ಆಗಿದ್ದೆನು ಎಂಬುದರಿಂದಲೆ 'ನಾನು' ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ 'ನಾನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹಂ ಶಬ್ದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಗತಿ ಇಲ್ಲದಾಗ ಇಂಥ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಅವಕಾಶ. ಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಸ್ಯೆ ಇಲ್ಲ. ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ವೇದವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಹೊರಟವರು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯರ್ಥ್ಯ ಬಾರದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಹೊರತು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಗತ್ಯಂತರವಿರುವಾಗ ಬಲ್ಲವರು ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಪದವನ್ನಾಗಲಿ ವರ್ಣವನ್ನಾಗಲಿ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕಪದಗಳನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಂತೂ ದೂರದ ಮಾತು.' ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ರೇತಸ್' 'ಅನ್ನ' ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತ ಅನ್ನದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. 'ರೇತಸ್ ಅನ್ನ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ರೇತಸ್ ಅನ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ವಾಚ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ವಾಚ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾರದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲ,' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಾನ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಭಾವಯತಿ ಸಂಭಾವಯತಿ 'ಸೋಽಗ್ರ ಏವ' ಸೋಽಗ್ರೋ ವಿಷ್ಣು ರೇವ | ಪುತ್ರಸಂಭಾವನಮಪಿ ತತ್ರ ಸ್ಥಂ ನಿಷ್ಕಂ ಸಂಭಾವಯಾಮಿತಿ ತತ್ ತಸ್ಯೈವ ಭವತಿ | ಏವಂ ಭಾವಯತಾಮೇವ 'ಏಷ ಸಂಘಾ ಉರು-ಗಾಯಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ | 'ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶವಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ದಿವ್ಯ ಪಶಾದೀನಾಮೇವ | ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಸ್ವಭಾವಪ್ರವೃತ್ತಿಃ |

ಅನುವಾದ—'ಸಾಸ್ಯೈತಮಾತ್ಮಾನಂ ಅತ್ರಗತಂ ಭಾವಯತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭಾವಯತಿ' ಎಂದರೆ 'ಜನ್ಮನೀಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಆದರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ತಂ ಪ್ರೀ ಗರ್ಭಂ ಬಿಭರ್ತಿ' ಎಂದು ಪುನಃ 'ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ' ಎನ್ನುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾದೀತು. 'ಸೋಽಗ್ರಏವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸಾ ಉ ಅಗ್ರೇ ಏವ' ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ 'ಅವಳು ಮಗುವಿಗೆ ಜನ್ಮನೀಡುವ ಮೊದಲು ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ನಿಜವೆ. ಆದರೂ ಹಾಗೆ ಪದಚ್ಛೇದವಲ್ಲ. 'ಸಃ ಅಗ್ರಃ ಏವ' 'ಆ ವಿಷ್ಣು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಗುಣದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.' ಎಂದರ್ಥ. ಪುತ್ರನೂ ಭಗವಂತನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನೆ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಇರುವುದಾದರೆ ಪುತ್ರನನ್ನಾದರಿಸುವುದೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆರಾಧನೆಯೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರವಂತರು ಹೊಂದುವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವೇದ ವೇದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನೆ ಮಾರ್ಗ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮೋಕ್ಷರೂಪವಾದ ಫಲವೂ ಇಂಥ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ. 'ಪುತ್ರವಂತರು ಹೊಂದುವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪರುಗಳೂ ನೋಡುತ್ತವೆ' ಎಂದರೆ ಪರುಗಳಿಗೂ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದಿವ್ಯಪರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ. ಬೇರೆ ಪರುಗಳದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೆ ಮೋಕ್ಷವಾಗಲಾರದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೆ.

ಗರ್ಭವಾಸದುಃಖದಿಂದ ಮುಕ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಾ ಏವ ದೇವತಾಃ ಶತಂ 'ಪುರ ಆಯಸೀಃ' ಜ್ಞಾನಿನೋ ವಿಶೇಷತಃ | ಅಯ ಸಯ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋಃ | ಮಾನುಷಾನಪೇಕ್ಷ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ 'ಪುರಃ' | ವಿಷ್ಣುಃ ಮುಖ್ಯತ ಏವ ಪೂರ್ಣಃ | ನ ಚ ಶರೀರೈರ್ಜೀವೋ ರಕ್ಷಿತಃ | ಮುಖ್ಯೇ ಯುಜ್ಯಮಾನೇ ಚ ನಾಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ ಕಲ್ಪ್ಯಃ | ಶಂ ಅಸ್ಯ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಶೀ ವಿಷ್ಣುಃ | ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವಾತ್ | ಸ ಏವ

ಜ್ಞಾನತ್ವಾದ್ ಯಶ್ಚೇತಿ ಶ್ಯಃ | ಸೋಽಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯೇನ ಇತಿ 'ಶ್ಯೇನಃ' |
ವಿಷ್ಣುಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ಜ್ಞಾತೃತ್ವಾರ್ಥಃ | 'ನಿರದೀಯಂ' ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯಾತೀ-
ತೋಽಸ್ಮಿ ಗರ್ಭವಾಸಂ |

ಅನುವಾದ—ಆ ನೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳೆ 'ಪುರ ಆಯಸೀಃ' ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಯಧಾತು ಮತ್ತು ಪಯಧಾತುಗಳು ಗತಿ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂದು ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಅಂಥ ಅಯಧಾತು ವಿನಿಂದ 'ಆಯಸೀಃ' ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೂರು ಮಂದಿ ವಿಷ್ಣುವಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹೊರತು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಪೂರ್ಣರನ್ನಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ 'ಪುರಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪೂರ್ಣ. ಬಂಧಕವಾದ ಶರೀರಗಳು ಜೀವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪುರಃ' ಶರೀರಗಳು 'ಅರಕ್ಷನ್' ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು 'ಪುರಃ' ಶಬ್ದವಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತರೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಡುವಾಗ ಶರೀರಪರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. 'ಶ್ಯೇನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ' ಅಂದರೆ ಸುಖ ಉಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು 'ಶ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯ' ಎಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ಯ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ 'ಶ್ಯ' ಎನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವನಿಗೆ 'ಇನ' ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನು 'ಶ್ಯೇನ' ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ಯೇನನಾಗಿ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಗರ್ಭವಾಸ ದುಃಖದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ನಿರದೀಯಂ' ಎಂದರೆ 'ನಿರ್' ದುಃಖಗಳಿಂದ ಪಾರಾಗಿ 'ಆದೀಯಂ' ಗರ್ಭವಾಸದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ನೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟ ಪ್ರಾಪ್ತಿ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ್ವರಂ' ಆನಂದೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಅತ್ರ 'ಗಃ' ಇತಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೋ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಃ | ಅಮೃತಃ ಸನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಅಪ್ತವ್ಯ ತಾನೇವ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ 'ಸಮಭವದ್' ಅನುಭವತಿ | ಅಪೇಕ್ಷಿತ ನಸ್ತು ಸ್ವೀಕಾರ 'ಆಪ್ತಿಃ' | 'ಸಂಭವೋ' ಭೋಗಃ | 'ತಾಂ ಸಮ-
ಭವತ್ ತತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ' ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ಮುಕ್ತ-
ನಂತರಮೇವ ಹೃನುಸಚರಿತಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತಿಃ | ಮುಖ್ಯ ಏವ
ಚಾರ್ಥಃ ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಃ | ಅಮುಕ್ತಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಗಾನಾಮಪಿ ನ

ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತಿಃ | ಜಯನಿಜಯಾದೀನಾಂ ಅಪ್ರಿಯದರ್ಶನಾತ್ |
 ಅತೋಽಮೃತಃ ಸನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನಾಪ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಮುಕ್ತಃ ಕಾಮಾನವಾಪ್ನೋತಿ ಭುಂಕ್ತೇ ಜೈನ ಯಥೇಷ್ಟತಃ |
 ಸರ್ವಾನಪಿ ನಿರಾತಂಕಃ ಸರ್ವದಾ ಚ ಹರೇರ್ವಶೇ || ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತೇ
 ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೆ
 ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಸ್ವರ್’ ಆನಂದ ರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ಇಲ್ಲಿ ‘ಗ’ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ. ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ‘ಸಮಭವತ್’ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ‘ಆಪ್ತಿ’. ಅವುಗಳ ಭೋಗವು ‘ಸಂಭವ’. ‘ಚತುರ್ಮುಖನು ಅವಳನ್ನು ‘ಸಮಭವತ್’ ಭೋಗಿಸಿದನು. ಆಗ ಮನುಷ್ಯರು ಹುಟ್ಟಿದರು’ ಎಂಬ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆಯೇ ಇದು. ಮುಕ್ತಿಯ ಅನಂತರವು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತು ಲಾಭ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅದು ಇಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಮುಕ್ತರು ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತು ಲಾಭವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಯ ವಿಜಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದದ್ದು ಕಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದೆ ಅರ್ಥ. ಮುಕ್ತನು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸದಾ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಹರಿಯುವಶದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿರುವ
 ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
 ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಃ

ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷಣಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ | ಕೋಽಯಮಾತ್ಮೇತಿ ವಯಮುಪಾಸ್ಮಹೇ | ಕತರಃ ಸ
 ಆತ್ಮಾ | ಯೇನ ವಾ ಸಶ್ಯತಿ | ಯೇನ ವಾ ಶೃಣೋತಿ | ಯೇನ ವಾ
 ಗಂಧಾನಾಜಿಘ್ರತಿ | ಯೇನ ವಾ ನಾಚಂ ವ್ಯಾಕರೋತಿ | ಯೇನ ವಾ
 ಸ್ವಾದು ಚಾಸ್ವಾದು ಚ ನಿಜಾನಾತಿ |

‘ಈ ವಿಷ್ಣು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣ ಉಳ್ಳವನೆಂದು, ಯಾವ ನಾಮ ಉಳ್ಳವನೆಂದು, ಯಾವ ರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ನಾವು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು ?’ ಎಂದು ಮಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮಹಿದಾಸನನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಆಗ ಮಹಿದಾಸನು ಹೇಳಿದನು—ವಿಷ್ಣು ಪೂರ್ಣ ಆನಂದ ಉಳ್ಳವ. ಆ ಆನಂದ ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. ಈ ಜೀವನು ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ನೋಡುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು. ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕೇಳುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು. ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಪಾಸನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು. ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಮಾತನಾಡುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು. ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ರುಚಿಯನ್ನೂ ಅರುಚಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ | ಅಯಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ಕಿಂರೂಪ ಉಪಾಸ್ಯೋಽಸ್ಮಾಭಿರಜ್ಯುತಃ |
 ಇತ್ಯಪ್ಯಚ್ಛದ್ರಮಾದೇವೀ ಮಹಿದಾಸಂ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಆಹ ತಾಂ ಮಹಿದಾಸೋಽಥ ಪೂರ್ಣಾನಂದತನುಸ್ತ್ವತಿ |
 ಉಪಾಸ್ಯಸ್ತಾದೃಶೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಭಾವಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
 ಯೇನ ಜೀವೋ ದರ್ಶನಾದೀನ್ ಪ್ರೇರಿತಃ ಕುರುತೇ ಸದಾ |

ಅನುನಾದ—ಈ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣ ಉಳ್ಳವನೆಂದು, ಯಾವ ನಾಮ ಉಳ್ಳವನೆಂದು, ಯಾವ ರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ನಾವು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ರಮಾದೇವಿ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿ ಜನಾರ್ದನನನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಆಗ ಅವಳಿಗೆ ಮಹಿದಾಸನು ಉತ್ತರಿಸಿದನು—ವಿಷ್ಣು ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವ ಅಂಥಹುದು. ಯಾರಿಂದ ಜೀವನು ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ದರ್ಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಭಗವಂತನ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ನಾಮಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್, ಏತದ್, ಹೃದಯಂ, ಮನಃ, ಚ, ಆ, ಇತತ್. ಸಂಜ್ಞಾನಂ, ಆಜ್ಞಾನಂ, ವಿಜ್ಞಾನಂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ. ಮೇಧಾ, ದೃಷ್ಟಿ, ಧೃತಿ, ಮತಿ, ಮನೀಷಾ, ಜೂತಿ, ಸ್ಮೃತಿ, ಸಂಕಲ್ಪಿ, ಕೃತುಃ, ಅಸುಃ, ಕಾನುಃ, ಅನಶಃ ಇತಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನೈತಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ |

1) ಯದ್, 2) ಏತದ್, 3) ಹೃದಯಂ, 4) ಮನಸ್, 5) ಚ, 6) ಆ, 7) ಇತತ್, 8) ಸಂಜ್ಞಾನಂ, 9) ಆಜ್ಞಾನಂ, 10) ವಿಜ್ಞಾನಂ, 11) ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ,

12) ಮೇಧಾ, 13) ದೃಷ್ಟಿ, 14) ಧೃತಿ, 15) ಮತಿ, 16) ಮನೀಷಾ, 17) ಜ್ಞಾತಿ, 18) ಸ್ಮೃತಿ, 19) ಸಂಕಲ್ಪ, 20) ಕ್ರತು, 21) ಅಸು, 22) ಕಾಮ 23) ಅವಶ—ಈ ಎಲ್ಲ ಇಷ್ಟತ್ವಮೂರು ನಾಮಗಳೂ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನವು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಹೃದಯಮಿತಿ ಹೃದ್ಗತತ್ವಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಮಂತ್ರತ್ವಾನ್ಮನ ಇತ್ಯೇವ ಯಚ್ಚ ಜ್ಞಾತೃಸ್ವರೂಪತಃ |
 ಏತತ್ ಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾಚ್ಚ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದೇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಇತತ್ವಾಚ್ಚ ತತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ ಇತನ್ನಾಮ ಕೇಶವಃ |
 ಗುಣಾನಾಮುಚ್ಚಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ಚ ಇತ್ಯೇವ ಶಬ್ದಿಃ |
 ಸಮ್ಯಗ್ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾನಮಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಆತತಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದ್ ಅಜ್ಞಾನಂ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ವಿವಿಧ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದ್ ವಿಜ್ಞಾನಮಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಪ್ರಕೃತ್ವಾತ್ಕುಣಜ್ಞಾನರೂಪಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಮುಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣು ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೃದಯ, ಮನನ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಮನಃ', ಜ್ಞಾತೃಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಯತ್', ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಏತತ್', ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅ'. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನೂ ಎಲ್ಲೆಡೆ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇಶವನೆ 'ಇತತ್'. ಗುಣರಾಶಿ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ 'ಚ', ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾನ', ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಪಷ್ಟಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಜ್ಞಾನ', ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನ', ಉತ್ತಮವಾದ ತನ್ನಗುಣಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅವಿಸ್ಮೃತಿತ್ವಾನ್ಮೇಧಾ ಸ ದೃಷ್ಟಿರ್ದರ್ಶನರೂಪತಃ |
 ಧೃತಿರ್ಧಾರಣರೂಪತ್ವಾನ್ಮತಿರ್ಮಾಸು ತತತ್ವತಃ |
 ಮನುನಾಮ್ನಾಮಜಾದೀನಾಂ ಮನೀಷೇಶೋ ಯತೋ ಹರಿಃ |
 ಸರ್ವಪ್ರೇರಕರೂಪತ್ವಾಜ್ಞಾತಿರಿತಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಸರ್ವದೇಶೇಷು ಕಾಲೇಷು ಸ್ವರೂಪೇಷು ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಸಮಂ ರಮತ ಇತ್ಯೇವ ಸ್ಮೃತಿನಾಮ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಸರ್ವಸ್ಯ ಕ್ಲೃಪ್ತಿಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಸಂಕಲ್ಪ ಇತಿ ಗೀಯತೇ |
 ಕ್ರತುಃ ಸ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಾದ್ ಅಸುರಪೃಸನಾದ್ಧರಿಃ |

ಅನೇಯಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ ಕಾಮ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಅವಶಃ ಸ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ತ್ರಯೋನಿಂಶತಿ ನಾಮಕಂ |

ಯೋ ನೇದೈವಂ ಹರಿಂ ಸಮ್ಯಜ್ ಮುಚ್ಯತೇಽಖಿಲ ಸಂಸೃತೇಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಸ್ಮರಣೆ ಇಲ್ಲದವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಮೇಧಾ', ಚಾಕ್ಷುಷಜ್ಞಾನ ರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ದೃಷ್ಟಿ'. ಜ್ಞಾನಧಾರಣಶಕ್ತಿರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಧೃತಿ', ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಮತಿ', ಮನು ನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಈಶನೆನಿಸಿದ್ದರಿಂದ 'ಮನೀಷಾ', ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಜೂತಿ', ಸರ್ವ ದೇಶಕಾಲರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವಾಗಿಯೇ ರಮಿಸುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಮೃತಿ', ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಗೂ ಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಂಕಲ್ಪ', ಸರ್ವಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ರತು', ಭಕ್ತರ ದೋಷ ನಿರಾಸಕ ಮತ್ತು ದೈತ್ಯ ನಿರಾಸಕ ನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಸು', ಅಮಿತ ಸುಖರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ 'ಕಾಮ', ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ 'ಅವಶ' ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ನಾಮಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಸಂಸಾರಬಂಧನದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತ ನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಲ ಮುಕ್ತ ಅನುಕ್ತರೊಡೆಯ ಭಗವಂತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಏಷ ಇಂದ್ರಃ, ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ, ಏತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಾನಿ, ಸೃಥಿವೀ ವಾಯು-
ರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತೀಂಷೀತ್ಯೇತಾನಿ, ಇಮಾನಿ ಚ ಕ್ಷುದ್ರ-
ಮಿಶ್ರಾಣೀನ ಬೀಜಾನೀತರಾಣಿ, ಚೇತರಾಣಿ ಚ, ಅಂಡಜಾನಿ ಚ, ಜಾರು
ಜಾನಿ ಚ, ಸ್ತೇದಜಾನಿ ಚ, ಉದ್ಭಿಜ್ಜಾನಿ ಚ, ಅಶ್ವಾ ಗಾವಃ ಪುರುಷಾ
ಹಸ್ತಿನೋ ಯತ್ಕಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣಿ, ಜಂಗಮಂ ಚ, ಸತತ್ರಿ ಚ,
ಯಚ್ಚ ಸ್ಥಾವರಂ ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ | ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಽಲೋಕಃ | ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ |
ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ |

ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಈ ಚತುರ್ಮುಖ. ಈ ಇಂದ್ರ, ಈ ರುದ್ರ ಈ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆ
ಗಳು, ಅಧಿಭೂತದಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಥಿವೀ ವಾಯು ಆಕಾಶ ಜಲ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂಬ ಈ
ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಈ ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯ ಚೇತನರಿಗಿಂತ
ಬೇರೆಯಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಮಿಶ್ರಿತ ಕ್ಷುದ್ರ ಜಂತುಗಳಾದ ಮಾನುಷ ಸ್ವಭಾವದ
ನಿತ್ಯ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವರು, ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವದ ಜೀವರು

ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿದ್ದು ನಾನಾ ಜೀವಿಗಳಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವನರು, ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಹಕ್ಕಿ ಹಾವು ಮುಂತಾದುವು, ಮಾಸು ಬೀಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮನುಷ್ಯ ಪರು ಮುಂತಾದುವು, ತೇವ ಉಷ್ಣತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕೃಮಿ ಕೀಟಗಳು, ನೆಲವನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊಳೆಯುವ ಗಿಡ ಮರ ಬಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದುವು, ದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಗಳು ಗೋವುಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಆನೆಗಳು ಹಕ್ಕಿಗಳು ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳು, ಕಲ್ಲು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನ. ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಜಿನ್ಮಯರಾಗಿದ್ದು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣರಾದ ಮುಕ್ತರೂ ಅವನ ಅಧೀನರು. ಅವನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದು ಯಾರ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೆ ನಿಂತವನು. ಹೀಗೆ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಹರಿ ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸಿರುವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಧಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶಿವಶ್ಚ ಶಕ್ರಶ್ಚ ದೇವಾಶ್ಚಾನೈ ಸಮಸ್ತಶಃ |

ತಥೈವ ಪಂಚಭೂತಾನಿ ಪುಣ್ಯಸಾಪವಿಮಿಶ್ರಿತಾಃ |

ಕ್ಷುದ್ರಾತ್ಮಾನಸ್ತು ಯೇ ನುತ್ಯಾ ಇತರೇ ಅಸುರಾ ಅಪಿ |

ಸರ್ವಂ ಜಗದಿದಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವದಾ |

ತೇನೈವ ನೀಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ನುಕ್ತಾ ಯೇಽಲೋಕನಾಮಾನೋ ನೀಯಂತೇ ತೇಽಪಿ ವಿಷ್ಣುನಾ |

ಸ್ವಯಂ ಚಾನನ್ಯನಿಷ್ಕತ್ವಾತ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ದೇಶತಃ ಕಾಲತಶ್ಚೈವ ಗುಣತಶ್ಚಾತಿ ಪೂರ್ತಿತಃ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನಾಮೈತನ್ಮುಖ್ಯತೋಽನ್ಯತ್ರ ನ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇತ ಎಲ್ಲರ ದೇವತೆಗಳು, ಅವರ ಪಂಚ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ರೂಪಗಳು, ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪ ಮಿಶ್ರಿತರಾದ ಕ್ಷುದ್ರ ಸ್ವಭಾವದ ಮನುಷ್ಯರು, ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅಸುರರು ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಸದಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಶದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅವನಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅಲೋಕರೆನಿಸಿದ ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಗೊಳಗಾದವರೆ. ತಾನು ಮಾತ್ರ ಇತರರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಗುಣಗಳಲ್ಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಅಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನ್ಯಾಸ್ತಾಲ್ಲೋಕಾದ್ ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯ
ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಅಸ್ತಾನ್ಮೃತಃ
ಸಮಭವತ್ ಸಮಭವತ್ ||

||ಇತಿ ಶ್ರೀಮದೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ||

ಓಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನ ರೂಪ
ನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಚರಮ ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ
ಹೊಂದಿ ಆ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ರಹಿತನಾಗಿದ್ದು ಸಕಲ
ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಲ ಕರ್ಮಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದವನೂ ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನರೂಪ
ನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಈ ಚರಮ ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣಮಾಡಿ
ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಆ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಶರೀರದಿಂದಲೂ
ರಹಿತನಾಗಿದ್ದು ಆ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಭೋಗಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವನು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
ಆರನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೋಲೋಕನಾಮಾ ಮುಕ್ತಸ್ತು ಚಿತಿಮಾತ್ರಸ್ವರೂಪತಃ |

ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |

ಅಸ್ಮಾದ್ ದೇಹಾತ್ ಸಮುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಗತ್ವೋರ್ಧ್ವಂ

ಲೋಕಮುತ್ತಮಂ |

ಅಮೃತಃ ಸನ್ ವಿಷ್ಣುಲೋಕೇ ಭೋಗಾನ್ ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ ಪುಷ್ಕಲಾನ್ |

ಭುಂಕ್ತೇ ಯಥೇಷ್ಟತೋ ನಿತ್ಯಂ ಇತಿ ನೇದಾನುಶಾಸನಂ ||

ಇತ್ಯಾದೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುವಾದ—ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣನಾಗಿರುವುದ
ರಿಂದ ಅಲೋಕನೆನಿಸುವ ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಪರ-
ಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಚರಮಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣಮಾಡಿ ಉತ್ತಮ
ಉರ್ಧ್ವಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಲಿಂಗಶರೀರದಿಂದಲೂ ರಹಿತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಪುಷ್ಕಳವಾದ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಿತ್ಯವೂ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ

ಎಂದು ವೇದದ ಉಪದೇಶವಿರುವುದು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—ಈ ಖಂಡ ಒಂದೆ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಪ್ಪದೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಸತ್ ಚಿತ್ ಆನಂದ ಆತ್ಮ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಗುಣಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲರೂ ತಪ್ಪದೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಭಗವದ್ರೂಪ ಮತ್ತು ಅದರ ನಾಮವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ವಿಶೇಷ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. 'ಕತರಃ' ಎಂದು ಆನಂದವನ್ನೂ, 'ಸಂಜ್ಞಾಸಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ 'ಸಂ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ನಿರ್ದೋಷತ್ವವನ್ನೂ 'ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ' ಎಂದು ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕುಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. 'ಹೃದಯಂ' ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಬಿಂಬ ರೂಪವನ್ನೂ ಅದರ 'ಹೃದಯ' ಎಂಬ ನಾಮವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಬಹು ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕತ್ವಾದಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಕೋಟಯಮಾತ್ಮೇತಿ ವಯಮುಪಾಸ್ಮಹೇ' ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ 'ನಾವು ಎಲ್ಲ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣ ನಾಮರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು?' ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ತಪ್ಪದೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಉಪಾಸನೆ ಬಗೆಯೂ, 'ನಾವು ವೇದವೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣ ನಾಮರೂಪ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು?' ಎಂದು ವಿಶೇಷ ಉಪಾಸನೆಯ ಬಗೆಯೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿವೆ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

'ಕತರ' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜಾನಂತ್ಯಾಪಿ ದೇನ್ಯಾ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಚ 'ಕೋಟಯಮಾತ್ಮೇತಿ ಪ್ರಪ್ತಃ ಸ ಭಗವಾನಾಹ-ಕತರಃ ಸ ಆತ್ಮೇತಿ| ಕತರ ಆನಂದತಮಃ |

ಯತ್ರೋಭಯೋಃ ಪ್ರಯೋಗೋ ನ ತತ್ತ್ವಕಾರ್ಥ ತರಪ್ತತಮಃ| ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುನಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ತಿಳಿದವಳೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಜೀವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವೇದಾದಿಗಳ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ 'ಈ ವಿಷ್ಣು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣ ನಾಮ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕಾದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಆ ಭಗವಂತನು ಹೇಳಿದನು— 'ಆ ವಿಷ್ಣು ಕತರನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕಾದ್ದಾನೆ' ಎಂದು. ಕತರ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಯಾವ

ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ತಮಪ್ ಗಳೆರಡನ್ನೂ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿಲ್ಲವೋ ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಕತರಃ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಅನಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ತರಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸೇರಿಕೆಯಿಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ತರಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ತಮಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ ಅಧಾರ. ಎಲ್ಲಿ ಆ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಗೆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವೆ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿದೆ.

ದರ್ಶನಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷಣ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯತ್ತೇರಣಾದ್ ಅಯಂ ಜೀವೋ ದರ್ಶನಾದೀನ್ ಕರೋತಿ | ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾನುಪಿ ತತ್ಪ್ರೇರಿತತ್ವಾತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ, ದರ್ಶನಾದಿಕಾರಣತ್ವ-
ಮೇಕೈಕಮುಪಿ ತಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಂ ಭವತೀತಿ ನಾಶಬ್ದಃ ಸರ್ವತ್ರಾನುಷಜ್ಜತೇ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಈ ಜೀವನು ದರ್ಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮ. ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಕೂಡ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿದ್ದು ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾದುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರ ದರ್ಶನಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವು ಒಂದೊಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲಕ್ಷಣವಾಗಬಲ್ಲುದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಇದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಯೇನ ವಾ ಪಶ್ಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ‘ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ಸಾಧನದಿಂದ ದರ್ಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅದು ಹೃದಯ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ‘ಸ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತನಾದ ಜೀವನು ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ದರ್ಶನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಆ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದರೆ ಶಿವ; ಏಕೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶಿವಃ | ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನಿತ್ವಾತ್ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶಿವಃ ಶೇಷೇ ಲಿಂಗಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನೀ ಲೋಕಸ್ಯ ಸ್ರಷ್ಟಾ ಗಿರಿಶ ಏವ ಹಿ ||

ಇತಿ ಶೈವಪುರಾಣೇ |

ಸಮನುಸ್ತನಯೋರ್ಯುದ್ಧಂ ಇತಿ ಸ್ನಾಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ವಾಕ್ಯಂ ಶಿವಸ್ಯ ತಚ್ಚುತ್ವಾ ಶಕ್ತೋ ನೇತ್ಯಾಹ ಸತ್ತರಃ ||

ಇತಿ ಭಾರತೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಾ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದರೆ ಶಿವ. ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶಿವನಿಗೂ ಆ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ‘ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಕೈಲಾಸಾಧಿಪತಿಯೆ ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಿವ ಶೇಷ ಲಿಂಗ ಎಂಬ ನಾಮಗಳಿಂದ ಅವನು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಶೈವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಹೇಳಿದನು. ಶಿವನ ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಬೇಗನೆ ‘ಬೇಡ’ ಎಂದನು.’ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದುದುಂಟು.

ಜೀವರ ಸ್ವಭಾವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ’ ಶಾಲ್ಯಾದಿಬೀಜವತ್ ಭಿನ್ನಸ್ವಭಾವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವಜೀವಾಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಸರ್ವ ಏನೈತೇ ಜೀವಾ ಭಿನ್ನಸ್ವಭಾವಕಾಃ |

ಯಥಾ ಶಾಲ್ಯಾದಿಬೀಜಾನಿ ಭಿನ್ನವೀರ್ಯಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ ||

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಪ್ರಥಮೇತರಾಣೀತಿಶಬ್ದೋ ಮಾನುಷಾಣಾಂ | ದ್ವಿತೀಯೋಽಸುರಾದೀನಾಂ |

ಅನುವಾದ—‘ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಬೀಜಾನೀವ’ ಎಂದರೆ ಬತ್ತ ಮುಂತಾದ ಬೀಜಗಳಂತೆಯೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವದವರು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸರ್ವಜೀವರೂ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮಾ’ ‘ಏಷ ಇಂದ್ರಃ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ ‘ಬೀಜಾನೀವ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ‘ಬತ್ತಮುಂತಾದ ಬೀಜಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೇಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವದವುಗಳೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವಜೀವರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ ಸ್ವಭಾವ ಉಳ್ಳವರು’ ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಇತರಾಣಿ ಚೇತರಾಣಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಇತರಶಬ್ದವು ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯ ಚೇತನರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣರಾದ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿ ಮನುಷ್ಯಚೇತನರನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಎರಡನೆಯದು ಆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅಸುರಾದಿ ತಾಮಸ ಜೀವರನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಮುಕ್ತರು ಕಾಣಲು ಸಿಗರು, ಕಾಣಲು ಕಲ್ಪೊಳಗೂ ಜೀವ ಉಂಟು :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ ಇತಿ’ ಅಲೋಕಶಬ್ದೇನ ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯ ಉಚ್ಯತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ಥಾವರಾಂತಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ‘ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ’ ಇತಿ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನತ್ವಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತತ್ವಾತ್ ಪುನಃ ‘ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ’ ಇತಿ ಮುಕ್ತವಿಷಯಮೇವ | ಮುಕ್ತೋ ಹ್ಯಲೋಕ್ಯತ್ವಾದ್ ಅಲೋಕಃ |

‘ಅಂಡಜಾನಿ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಪುನರಶ್ವಾ ಗಾವ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾದೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೇವೇನ ಜಾತಾನಾಮಪಿ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ | ಅಂಡಜತ್ವಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ತತ್ಕಥನಂ |

ತಥಾಶ್ವಾನಸ್ತೃಣಕಾಷ್ಠಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ

ದಿಷ್ಟಕ್ಷಯೇ ಸ್ವಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಭಜಂತೇ |

ಇತಿ ಭಾರತನಚನಾದ್ ಅಶ್ವಾದೀನಾಮಪಿ ಸ್ವಾಣತ್ವಾತ್ ತತ್ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ಸ್ವಾಣೇತಿ | ಗಮನಪತನಸ್ಥಿರತ್ವಾದಯೋಽಪಿ ಭಾವಾ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನಾ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಜಂಗಮಮಿತ್ಯಾದಿ ನಚನಂ ||

ಅನುವಾದ—‘ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಲೋಕ ಎಂದು ಪದ ಚ್ಛೇದ. ಅಲೋಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಚಿನ್ಮಯರಾಗಿದ್ದು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣರಾದ ಮುಕ್ತರ ಸಮುದಾಯ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಲೋಕ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿ ಲೋಕವು ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆಧೀನ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದರೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯಾದೀತು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆಯೇ ‘ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ಥಾವರಪರ್ಯಂತವಾದ ಸಮಸ್ತಲೋಕಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ‘ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಅಲೋಕ ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು. ಮುಕ್ತನು ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ಅವಲೋಕಿಸಲು ಲಭ್ಯನಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಅಲೋಕ’ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವುಗಳು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿಯೂ ಪುನಃ ಕುದುರೆಗಳು ಗೋವುಗಳು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದುದು ದೇವಾದಿಗಳ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಮುಂತಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯೂ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆಧೀನ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ‘ಮೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವುಗಳು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮ ಜೀವರೂ, ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲು

ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವ ಜೀವರೂ ಆ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ಮ ತೀರಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಪ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವುಗಳನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ 'ಪ್ರಾಣಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯವಿರುತ್ತಿದ್ದರೂ ನೆಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುವುದು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಒಂದೆ ಕಡೆ ನಿಂತಿರುವುದು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಜಂಗಮ ಪತತ್ರಿ ಸ್ಥಾವರ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಭಾವಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಜಂಗಮಂ ಪತತ್ರಿ ಸ್ಥಾವರಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮುಕ್ತನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಅಧೀನ :

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ ಏತೇನ' ಇತಿ ಅಲೋಕಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಮುಕ್ತಃ ಪರಾಮೃತ್ಯತೇ | ಸಕಲಕರ್ಮಬಂಧಮುಕ್ತೃನಂತರಂ ಹಿ ಶರೀರಾದುತ್ತಾಮತಿ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣುನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನೈವ ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯ ತೇನೈವ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆಸ್ತಾ ತೇನೈವ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸ ಭುಂಕ್ತೇ ಇತಿ ಸರ್ವತ್ರ ಅನುಷಜ್ಞತೇ | ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕ ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಕಥಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋ ಮುಕ್ತ ಇತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ ತಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ 'ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ' ಇತ್ಯಾದಿ | ಅನುಕ್ತವಿಶೇಷಾಣಾಮಪಿ ಭಗವದಧೀನತ್ವಜ್ಞಾಪನಾರ್ಥಂ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕ' ಇತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಚನಂ |

ಅನುವಾದ—'ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಓಂದೆ ಅಲೋಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತನನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ಕರ್ಮಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಪಡೆದ ನಂತರವೇ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಶರೀರೋತ್ಕ್ರಮಣ ಸಾಧ್ಯ. ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಚರಮ ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣಹೊಂದಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮುಕ್ತನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ' ಎಂಬುದು ಅಸ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಮುಕ್ತನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೊಡನೆ ಮುಕ್ತನು ಹೇಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನ

ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ 'ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ' ಎಂದು ಮುಂತಾದುದು. ಈ ವಿವರಣೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸಾಕಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನಕೂಡದು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿರುವ ಮುಕ್ತರ ಭೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳೂ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಮುಕ್ತನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಾರಬ್ಧಫಲಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಾರಬ್ಧಾನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |
ಕರ್ಮಣಾಂ ದಾಹ ಏನಾಯಂ ಮುಕ್ತಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
ಸ ತು ಮುಕ್ತಸ್ತತೋ ದೇಹಾದ್ ಉದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪರಾತ್ಮನಾ |
ಪ್ರೇರಿತೋ, ವಿಷ್ಣುಲೋಕಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಭೋಗಾನವಾಪ್ಯ ಚ |
ಭುಂಕ್ತೇ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದೇನ, ನ ವಿಷ್ಣೋರವಶಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
ವಿಷ್ಣುತಂತ್ರಾ ಇಮೇ ಸರ್ವೇ ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ ಯತೋಽಖಿಲಾಃ |
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅನುವಾದ—ಫಲ ನೀಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸದಿರುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳ ನಾಶವೇ ಮುಕ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಮುಕ್ತಿಯೊಂದಿರದ ಜೀವನು ಪರ ಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿಯೇ ಚರಮಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನನಾಗದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಮುಕ್ತರಾದಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನರೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗವಂತ ತನಗೇ ತಾನು ಅಧೀನ; ಆದರೂ ಅನುಗ್ರಹಸಾತ್ಯನಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಾ ವಿಷ್ಣಾನೇನ ಮುಖ್ಯತ ಇತಿ ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತತ್ಯಾ ಜೀನಾನಾಂ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ಏಷ ಇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಃ | ಸ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವನೇತೃಕೋಽಪಿ ನಾನುಗ್ರಾಹ್ಯಃ | ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ- ದೀನಾನುತ್ಯ ವಿನಕ್ಷಿತಂ |

ನೇಯತಾನುಗ್ರಾಹ್ಯತಾಪಿ ನ ಸಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವತೋಽಪಿ ತು |

ಇತಿ ಶಬ್ದತತ್ವೇ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯೇ

ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಾತ್ರವೆ ಹೇಳಿದೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ, ಈ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದುದು, ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ 'ಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇತ್ರಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಪಾತ್ರತ್ವ ಭಗವಂತ ನಿಗೆ ಕೊಡಲಾರದು, ಭಗವಂತನು ತನಗೆ ತಾನು ಅಧೀನನಾದರೂ ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ತಾನು ಪಾತ್ರನಲ್ಲ. 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಭಗವ ದಧೀನತ್ವ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಪಾತ್ರರು ಎನ್ನುವುದೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶಿವಶ್ಚ ಶಕ್ರಶ್ಚ....ಸರ್ವಂ ಜಗದಿದಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವದಾ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತಾ ವಚನವೂ 'ಏಷಃ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಕೊಟ್ಟಿರುವುದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. 'ಅನುಗ್ರಹ ಪಾತ್ರತ್ವರೂಪವಾದ ಅಧೀನತ್ವವು ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ತನ್ನಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲ, ಪರ ರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲ.' ಎಂದು ಶಬ್ದ ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಸಪ್ತನೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವಾರ್ಥನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹರಿಃ ಓಂ । ವಾಜ್ ಮೇ ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ । ಮನೋ ಮೇ
ವಾಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ । ಆವಿರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ । ನೇದಸ್ಯ ಮ ಆಣೇಸ್ಯ,
ಶ್ರುತಂ ಮೇ ಮಾ ಪ್ರಹಾಸೀಃ । ಅನೇನಾಧೀತೇನಾಹೋರಾತ್ರಾನ್
ಸಂದಧಾಮಿ । ಯತಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ । ಸತ್ಯಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ । ತನ್ಮಾ-
ಮನತು । ತದ್ ವಕ್ತಾರಮನತು । ಅವತು ಮಾಂ । ಅವತು ವಕ್ತಾರಂ,
ಅವತು ವಕ್ತಾರಂ || ೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಸಪ್ತನೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ನನ್ನ ಮಾತು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.
ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ನನ್ನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ವು, ನನಗೆ ನೀನು ಬಹು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರ

ನಾಗುತ್ತಿರು. ನಾನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವೇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಪ, ನಾನು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೆಂದೂ ನೀನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಡ, ಅದರಲ್ಲಿ ಗೋಚರನಾಗಿಯೇ ಇರು, ವಿಸ್ಮೃತನಾಗಬೇಡ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುತ್ತೇನೆ, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಗೋಚರನೆಂದು ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸದ್ಗುಣ ಭರಿತನೆಂದೂ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ನನ್ನ ಗುರುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ಗುರುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ | ನಾಜ್ ಮೇ 'ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ' ಅನಬೋಧರೂಪೇ
ವಿಷ್ಣೋ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ | ಸ ಚ ವಿಷ್ಣುರ್ಮೇ ನಾಚಿ ಸ್ಥಿತಃ | 'ಯದೇತದ್
ಹೃದಯಂ ಮನಶ್ಚ' ಇತಿ ವಿಷ್ಣುನಾಮಧೇಯೇಷೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | 'ಅವಿ-
ರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ' ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ, ಮಮಾವಿರಾವಿರ್ಭವ | ಆಣೇಸ್ಥಿತ
ಅಣ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತ ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ಸಂಬೋಧನಂ |

ಆಧಾರಃ ಸರ್ವನೇದಾನಾಂ ನೇದಾಣೇ ಪ್ರಾಣ ಉಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮಿಂಸ್ಥಿತೋ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಆಣೇಸ್ಥ ಇತಿ ಗೀಯತೇ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದತತ್ವೇ | ಅವಿರಾವೀರಿತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಅತಿಶಯಾರ್ಥೇ | ಅಧಿ-
ಕೈಃಕಮಿತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | ಅಣ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಗತಿವಾಚಿತ್ವಾತ್ ಚಲಂ
ಅಣಮುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಯ ಧಾರಣೇನ ತದ್ವಾನಾಣೇ, ಸ್ಥಾಪಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
'ಮೇ ಶ್ರುತಂ ಮಾ ಪ್ರಹಾಸೀ' ಮಮ ವಿದ್ಯಾಗೋಚರ ಏವ ಸರ್ವದಾ
ಭವ | ವಿಸ್ಮೃತೋ ಮಾ ಭವ ||

ಅನುನಾದ—ನನ್ನ ವಾಗ್ವಾದಿಯ ಮತ್ತು ಮಾತು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ,
ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತಿದೆ. ಅವನನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸಿದೆ.
ಆ ವಿಷ್ಣು ನನ್ನ ವಾಗ್ವಾದಿಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಾಗಿ
ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ
ಅವಯವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರವೆ ಅಲ್ಲ ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ ಮನಃಶಬ್ದದಿಂದ
ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. 'ಈ ವಿಷ್ಣು ಪು ಹೃದಯ ನಾಮಕನೂ ಮನೋನಾಮಕನೂ
ಆಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮನಃಶಬ್ದವನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.
'ಅವಿರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ' ಎಂದರೆ 'ಹೇ ವಿಷ್ಣು ಪ, ನೀನು ನನಗೆ ಬಹಳ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ

ಗೋಚರನಾಗು' ಎಂದರ್ಥ. ಆಣೀಸ್ಥ ಎಂದರೆ ಆಣೀಸ್ಥಿತ, ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೆ ಎಂದು ಸಂಬೋಧನ. 'ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಾಣೀ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವ ಹರಿಯು ಆಣೀಸ್ಥ ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಆವಿರಾವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ದೀರ್ಘವು 'ಬಹಳ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಿರುವ ಕಡೆ ಅದರಿಂದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಿದೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. 'ಅಣ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಲನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದ ರಿಂದ ಚಲಿಸುವುದೆಲ್ಲ ಅಣ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಣ ಉಳ್ಳವನು 'ಆಣೀ' ಸ್ಥಾಪಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಮೇ ಶ್ರುತಂ ಮಾ ಪ್ರಹಾಸೀ' ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸದಾ ಗೋಚರನಾಗಿಯೇ ಇರು. ವಿಸ್ಮೃತನಾಗಬೇಡ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ 'ಅನೇನ' ತ್ವದ್ವಿಷಯೇಣೈವ 'ಅಧೀತೇನ ಅಹೋ ರಾತ್ರಾನ್ ಸಂದಧಾಮಿ' ಸರ್ವಾಹೋರಾತ್ರೇಷ್ಟಹಿ ತ್ವದ್ವಿಷಯಾಧ್ಯಯನ-ಮೇನ ಕರೋಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | 'ಯತಂ' ಯಥಾವದನಗತಂ ತ್ವಾಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ | 'ಸತ್ಯಂ' ಸಾಧು ಗುಣೈಸ್ತತಂ ಸರ್ವನಿಯಂತಾರಂ ಚ | 'ತದ್' ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಂ ಅನತು ಇತಿ ತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರೋಕ್ಷತ್ವೇನೈವ ಪ್ರಾರ್ಥನಂ |

ನಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಖಂಡಂ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾರ್ಥನರೂಪಕಂ |

ಅವಿಘ್ನತ್ವಮುಭೀಕ್ಷೋನಾಂ ಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್ ಹರಿಃ ||

ಇತಿ ಚ |

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಸಪ್ತನೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೆ, 'ಅನೇನ'ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ತೊಡಗಿರುವ, 'ಅಧೀತೇನ ಅಹೋರಾತ್ರಾನ್ ಸಂದಧಾಮಿ' ಎಲ್ಲ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಯತಂ'ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗೋಚರ ನೆಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. 'ಸತ್ಯಂ' ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತೇನೆ. 'ತದ್' ಅಂದರೆ ಆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ

ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. 'ವಾಚ್ ಮೇ' ಎಂಬ ಬಿಂಡವು ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾರ್ಥನರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನದ ನಡುವೆ ವಿಘ್ನ ಬರಬಾರದೆಂದು ಬಯಸುವ ಶಿಷ್ಯರಿಗಾಗಿ ಹರಿ ಕಂಡುಕೊಂಡನು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
ಏಳನೆ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

|| ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

‘ವಿಷ್ಣು’ನಾಮ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಸಂಧಿಗಳ ಮಹಿಮೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹರಿಃ ಓಂ | ಅಥಾತಃ ಸಂಹಿತಾಯಾ ಉಪನಿಷತ್ |

ಶ್ಲೋಕಗಳು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲಜನಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುನಾಮದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ವೇದಾದಿಗಳ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ರಹಸ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವವು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ | ವಿಷ್ಣುನಾಮ್ನಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಣಕಾರಸ್ಯ ಚ ಸಂಹಿತಾಂ |

ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಬಹುರೂಪಾಣಾಂ ನಾಚಿಕಾಂ ಯುಷಯೋ ವಿದುಃ |

ತೌ ಚ ವರ್ಣೌ ಹರೇಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕೌ |

ಬಹುದೈವ ಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸದೈವೈಕಸ್ವರೂಪಿಣಃ |

ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥರೂಪತ್ವಾತ್ ವೇದಾನಾನುಹಿ ಸರ್ವತಃ |

ಅನ್ಯೇಷಾನುಹಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಸಂಹಿತಾ ವಿಷ್ಣುನಾಚಿಕಾಃ |

ತದ್ವಾಚಿಕಾಸ್ತಥಾ ವರ್ಣಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕಾಃ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿ ಷಕಾರದ ಮತ್ತು ಣಕಾರದ ಸಂಧಿಯು ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಾಮನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಬಹುರೂಪಗಳಿಗೆ ವಾಚಕವೆಂದು ಯುಷಿಗಳು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳೆಂಬ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳೂ ಕೂಡ ಸದಾ ಏಕ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೂ ವರಾಹ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಬಹುರೂಪದಿಂದಿರುವ ಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವುಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ

ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ಸಂಧಿಗಳು ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕಗಳು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ವರ್ಣಗಳೂ ಈ ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವವು.

ಸಂಹಿತಾ ವಿದ್ಯೆ-ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ದ್ಯೌರುತ್ತರೂಪಂ | ನಾಯುಃ ಸಂಹಿತೇತಿ ಮಾಂಡೂಕೀಯಃ |

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹರೂಪವು ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಪೂರ್ವವರ್ಣನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವವರ್ಣನಾಮಕ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಾಮನರೂಪವು ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಉತ್ತರವರ್ಣನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಉತ್ತರವರ್ಣನಾಮಕ. ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುನಾಮಕ ನೃಸಿಂಹ ರೂಪವು ಸಂಧಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಸಂಧಿನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ. ಹೀಗೆ ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿಯು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವೀನಾಮಕಂ ರೂಪಂ ಪೃಥುತ್ವಾತ್ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಂ |

ದೇವತಾ ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ತದುಚ್ಯತೇ |

ದೇವತೋತ್ತರವರ್ಣಸ್ಯ ಕ್ರೀಡನಾಚ್ಚ ದ್ಯುನಾಮಕಂ |

ದಿವಿ ಸ್ಥಿತಂ ಹರೇ ರೂಪಮುತ್ತರಂ ರೂಪಮುಚ್ಯತೇ |

ನೇದಕತ್ವಾಚ್ಚಾಯನತ್ವಾದ್ ರೂಪಂ ಯದ್ ನಾಯುನಾಮಕಂ |

ವಿಷ್ಣೋಸ್ತದ್ ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯದೇವತೇತಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ |

ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಂ ತಚ್ಚ ರೂಪದ್ವಯಸಹಸ್ಥಿತೇಃ |

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ಣವಾದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವದ್ರೂಪವು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದು ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರೀಡೆಯಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕವಾದ ಹರಿಯ ರೂಪವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದು ಉತ್ತರವರ್ಣ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ರೂಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನನೀಡುವುದರಿಂದಲೂ ಆಶ್ರಯ ನೀಡುವುದರಿಂದಲೂ ವಾಯುನಾಮಕವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವು ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆ ಎನಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಆ ರೂಪವು ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಎರಡು ರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು.

ಉಪಾಸನೆಗಳು ಅನೇಕನಿಧಿ, ಎಲ್ಲವೂ ಗ್ರಾಹ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ವರ್ಣದ್ವಯಂ ನಿಕಾರಂ ಚ ಷಕಾರಂ ಕೇಚಿದಬ್ರುವನ್ |

ಷಕಾರಂ ಮಧ್ಯಮತ್ತ್ವೇನ ಣಕಾರಂ ಕೇಚಿದುತ್ತರಂ |
 ಪೃಥಕ್ಪರಣಮೇವೈಷಾಂ ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |
 ಉಪಸರ್ಗನಾತ್ರಂ ವೀತ್ಯಾಹುಃ ಕೇಚಿನ್ನಾನು ಸ್ವಮಾತ್ರಕಂ |
 ಷಕಾರಂ ಚ ಣಕಾರಂ ಚ ವರ್ಣೌ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾವಸಿ |
 ವ್ಯಕ್ತಿರೇವೋಷ್ಠಾಸ್ತತ್ರ ಮಧ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಸರ್ವೇಽಪ್ಯೇತ ಉಪಾದೇಯಾಃ ಪಕ್ಷಾ ನಿರ್ದೋಷಕಾ ಯತಃ |
 ಇತ್ಯಾದ್ಯೈತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ 'ವಿ'ಕಾರವನ್ನೂ 'ಣ'ಕಾರಯುಕ್ತವಾದ 'ಷ'ಕಾರವನ್ನೂ ಎರಡು ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳೆಂದು ಕೆಲವು ಮುನಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಷಕಾರವೇ ಮಧ್ಯವರ್ಣ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು 'ವಿಷ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವವರ್ಣವೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ಣ'ಕಾರವನ್ನು ಉತ್ತರವರ್ಣವೆಂದಿರುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯವರ್ಣ ಷಕಾರವೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷದವರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಾರ ಷಕಾರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಷಕಾರವೇ ವರ್ಣಗಳ ನಡುವೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ವಿ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಉಪಸರ್ಗವೆಂದೂ ಷ್ಣ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರವೇ ನಾಮವೆಂದೂ ಷಕಾರ ಮತ್ತು ಣಕಾರಗಳೇ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಷಕಾರವೇ ಮಧ್ಯವರ್ಣವೆನಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಎರಡೂ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಷ್ಣ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಮೊದಲಿಗೆ ಬರುವ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರವಾದ ಷಕಾರವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಷಕಾರವು ಮಧ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಗಳೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ದೋಷರಹಿತಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾ ವಿದ್ಯೆ-ನಾಕ್ಷವ್ಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ:

ಉಪನಿಷತ್.-ಆಕಾಶಃ ಸಂಹಿತೇತಿ ಅಸ್ಯ ನಾಕ್ಷವ್ಯೋ ನೇದಯಾಂಚಕ್ರೇ |
 ಸ ಹಾನಿಪರಿಹೃತೋ ಮೇನೇ, ನ ಮೇಽಸ್ಯ ಪುತ್ರೇಣ ಸಮಗಾದಿತಿ |
 ಸಮಾನೇ ನೈ ತತ್ | ಪರಿಹೃತೋ ಮೇನ ಇತ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಃ ||

ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶನಾಮಕ ನೃಸಿಂಹನು ವರ್ಣದ್ವಯದ ಸಂಧಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಧಿನಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಎಂದು ಮಾಕ್ಷವ್ಯನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ

ಬೋಧಿಸಿದನು. ಆಕಾಶನಾಮಕ ಗಣೇಶನ ಪುತ್ರನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ನೃಸಿಂಹನ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದು ನಾನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಕ್ಷವ್ಯನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅವನಿಂದ ತನ್ನ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾಗಂತಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಭಾವಿಸಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಾಕ್ಷವ್ಯನು ಮಾಂಡೂಕೇಯನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ನಿರಾಕರಿಸಲೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಪಕ್ಷ ಪ್ರಬಲವಿರೋಧಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಎರಡು ಪಕ್ಷವೂ ಸಮಾನವೆ ಎಂಬುದು ಮಾಂಡೂಕೇಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೂ ಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವ ಮಾಕ್ಷವ್ಯನ ಪಕ್ಷವು ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ದುರ್ಬಲವಾದ ಮಾಂಡೂಕೇಯನ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾಯಿತೆಂದೆ ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು ಆಗಸ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಕಾಶಸ್ಯ ಆಕಾಶನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ ವರ್ಣಯೋರ್ಮುಢ್ಯದೇವತೇತಿ ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ | ಉಭಯರೂಪಸಂಹಿತತ್ವಾತ್ ಸಂಹಿತಾನಾಮುಕೇಃ | 'ಸಃ' ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ ತೇನ ಮಾಕ್ಷನೈಷಾಪರಿಹೃತಃ ಸ್ವಪಕ್ಷ ಇತಿ ಮೇನೇ | 'ಮೇ' ಮದೀಯೇನ ಮದುಪಾಸಿತೇನ 'ಅಸ್ಯ' ಆಕಾಶಸ್ಯ ಪುತ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ನ ಸಮಾಗಾದ್ ಅಸೌ ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ | ವಾಯುಸ್ಯ ವಿಷ್ವಾನುಪಾಸನಾತ್ | ಯದ್ಯಪ್ಯಾಕಾಶಸ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಸಂಹಿತಾನಾಮುಕೋ ಭವತಿ, ತಥಾಪಿ ನ ವಾಯುಸ್ಯ ಸ್ಯಾಸಂಹಿತಾತ್ವಂ ಭವತೀತ್ಯಪರಿಹೃತತ್ವಂ | ಪರಿಹೃತೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಪಕ್ಷ ಇತ್ಯಹಂ ಮೇನ ಇತ್ಯಾಗಸ್ಯಃ | ಆಕಾಶೇ ವಿಷ್ಣುಪಾಸನಸ್ಯಾಧಿಕಫಲತ್ವಾತ್ | ಹಿತಾ ಹ್ಯಾಕಾಶೋ ವಾಯೋಃ |

ಅನುನಾದ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿ ದೇವತೆ ಎಂದನು ಮಾಕ್ಷವ್ಯ. ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ಜತಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿದೇವತೆ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಸಃ' ಅಂದರೆ ಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಆ ಮಾಕ್ಷವ್ಯನಿಂದ ತನ್ನ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದನು. 'ಮೇ' ಅಂದರೆ ನನ್ನ, ನಾನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿರುವ 'ಅಸ್ಯ' ಈ ಆಕಾಶನಾಮಕ ವಿನಾಯಕನ ಪುತ್ರನಾದ ವಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೂಡಲಿಲ್ಲ. ಈ ಮಾಕ್ಷವ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಆಕಾಶಸ್ಥನಾದ ಭಗವಂತ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಯುಸ್ಥನಿಗೆ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ನಿರಾಕೃತವಾಗಿದೆ ಮಾಂಡೂಕೇಯನ ಪಕ್ಷ ಎಂದು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದನು ಆಗಸ್ಯ.

ಏಕೆಂದರೆ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಾಮಕ ಗಣೇಶನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಅಧಿಕಫಲ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಆಕಾಶನಾಮಕ ಗಣೇಶ ವಾಯುವಿಗೆ ತಂದೆ ತಾನೆ ? 'ಆಕಾಶಾದ್ ವಾಯುಃ' ಎನ್ನುತ್ತದೆ ಶ್ರುತಿ.

ಮಾಂಡೂಕೇಯ-ಮಾಕ್ಷವ್ಯಮುನಿಗಳ ಪಕ್ಷಗಳಿರಡೂ ಸಮಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಮಾನಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಭವತಿ ನಾಯುಶ್ಚಾಕಾಶಶ್ಚೇತ್ಯಧಿದೈವತಂ |

ವಾಯುವೂ ಆಕಾಶವೂ ಸಮಾನವೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವೋಪಾಸನೆಯ ಕ್ರಮ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವತಸ್ತು ಪಕ್ಷಃ ಸಮತ್ವಮೇವ ನಾಯ್ಶಾಕಾಶಯೋರಿತಿ | ಆಕಾಶಸ್ಯ ಪಿತೃತ್ವಾತ್ ನಾಯೋರ್ಬಲಾಧಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ಉಭಯೋರುಪಾಸನಾಸ್ಥಾನತ್ವೇ ಸಾಮ್ಯಂ | ತಸ್ಮಾದ್ ಉಭಾವಪಿ ಗ್ರಾಹ್ಯೌ | ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದೇವತಾತ್ವೇನ ಆಕಾಶಾತ್ ಪೂರ್ವಮೇವ ನಾಯೋಃ ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರಜತ್ವಾದ್, ನಾಯೋರಾಕಾಶಾದ್ ಗುಣಾಧಿಕತ್ವಂ | ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ಆಕಾಶಸ್ಯ ಪಿತೃತ್ವಂ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚಾಧಿಕಾ, ಇತ್ಯುಪಾಸನಾಯಾಂ ಸಾಮ್ಯಂ |

ಅನುನಾದ—ಆದರೆ ಭಗವಾನ್ ಮಹಿದಾಸನ ಪಕ್ಷ ವಾಯು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳು ಸಮಾನರೆ ಎಂದು. ಆಕಾಶನು ತಂದೆ, ಮತ್ತು ವಾಯು ಬಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವದುಪಾಸನೆಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನರೆನಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಮಾನರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದೇವತೆಯಾಗಿ ಆಕಾಶದೇವತೆಗಿಂತ ಮೊದಲೆ ವಾಯುವು ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರದಿಂದ ಜನಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯು ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಆದರೂ ಈ ಭೂತೋತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ವಾಯುವಿಗೆ ಪಿತೃ. ಭೂತಾಂತರ್ಗತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಆಕಾಶನು ತಂದೆ, ವಾಯು ಬಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಹೇಳಿ, ತಿರುಗಿ ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯು ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ಹಿರಿಯ, ಭೂತಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ವಾಯುವಿಗೆ ತಂದೆ ಮತ್ತು ಅವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಉಳ್ಳವ ಎಂದೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಹಂಕಾರವು ವೈಕಾರಿಕ ತೈಜಸ ತಾಮಸ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ವೈಕಾರಿಕಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು

ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರ. ಅದರಿಂದ ದಶೇಂದ್ರಿಯದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಬಳಿಕವೆ ತೈಜಸದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ತಾಮಸದಿಂದ ಭೂತಸೃಷ್ಟಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶದೇವತೆಯಾದ ವಿನಾಯಕನಿಗಿಂತ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದೇವತೆ ವಾಯು ಹಿರಿಯ. 'ಆದಿಸೃಷ್ಟೌ ಪೂರ್ವಜಾ ಯೇ ತೇಽಧಿಕಾಃ ಸರ್ವತೋ ಗುಣೈಃ' ಎಂಬಂತೆ ವಾಯು ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆನಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಭೂತಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶ ವಾಯುವಿಗೆ ತಂದೆ, ಅವನಿಗಿಂತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕ. ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬರೂ ಸಮಾನರು ಎನ್ನುವುದು ಎರಡನೆ ವಿವರಣೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ 'ವಾಯು' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಬಲಾಧಿಕ್ಯ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಭೂತಸೃಷ್ಟಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಹಿರಿತನ ಎಂದು ಸಾಮ್ಯ. ಎರಡನೆ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಆದಿಸೃಷ್ಟಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಹಿರಿತನವಿದ್ದು ಸರ್ವಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕ್ಯ; ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ 'ಆಕಾಶ' ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ 'ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಕಾಶತೇ' 'ಎಲ್ಲೆಡೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎನ್ನುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿರೂಪಗುಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಭೂತಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದು ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನ ದೊರಕಿರುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೆ ಸಾಮ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ತಾಮ್ರಪರ್ಣೀ ಆಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ 'ಭಗವತಃ ಸ್ವಪಕ್ಷಃ' ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಪಾಠ. ಎಲ್ಲವೂ ಭಗವಂತನ ಪಕ್ಷಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಈ ಪಕ್ಷ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿದ್ದ ಪಕ್ಷ, ಉಳಿದವು ಹಾಗಲ್ಲ, ಇತರರಿಗೂ ತಿಳಿದಿದ್ದವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು 'ಸ್ವ' ಶಬ್ದ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಉಪಾಸನಾ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ವಾಕ್ ಪೂರ್ವರೂಪಂ, ಮನ ಉತ್ತರರೂಪಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸಂಹಿತೇತಿ ಶೂರನೀರೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ | ಅಥ ಹಾಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಅಥ ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ | ಮನಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ| ವಾಗ್ ಉತ್ತರರೂಪಂ| ಮನಸಾ ವಾ ಅಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ | ಅಥ ನಾಚಾ ವ್ಯಾಹರತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನನ ಏವ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ವಾಗ್ ಉತ್ತರರೂಪಂ | ಪ್ರಾಣ-ಸ್ತೇನ ಸಂಹಿತೇತಿ | ಸಮಾನಮೇನಯೋರತ್ರ ಪಿತುಶ್ಚ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಚ |
ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವಾಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ ನಾಮಕ ವಾಮನ ರೂಪವು ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪೂರ್ವವರ್ಣನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವವರ್ಣ'ನಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಮನೋನಾಮಕವಾದ ವರಾಹ ರೂಪವು ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಉತ್ತರ

ವರ್ಣನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು 'ಉತ್ತರವರ್ಣ'ನಾಮಕ. ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನೃಸಿಂಹನು ಸಂಧಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಸಂಧಿನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು 'ಸಂಹಿತಾ'ನಾಮಕ ಎಂದು ಶೂರವೀರ ಮಾಂಡೂಕೀಯನು ಹೇಳಿದನು. ಆದರೆ ಅವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರನು ಹೇಳಿದನು— 'ಮನೋನಾಮಕ ವರಾಹನು ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ವಾಕ್ ನಾಮಕ ವಾಮನನು ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ವಕ್ತ್ವ ಮೊದಲಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಳಿಕ ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಮಾಡುತ್ತಾನೆ'. ಹೀಗೆ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಮನೋನಾಮಕ ವರಾಹನು ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಕ್ ನಾಮಕ ವಾಮನ ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನರಸಿಂಹ ಸಂಧಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಈ ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಪಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣ ನಾಮಕ ನರಸಿಂಹ ಸಂಧಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನ್ನುವ ಅಂಶ ಸಮಾನ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಅತ್ರ' ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಹಿತಾನಾಮತ್ವೇ ಪಿತಾಪುತ್ರಯೋಃ ಸಾಮ್ಯಮೇವ | ಅನ್ಯತ್ರ ತು ಪುತ್ರಪಕ್ಷ ಏವ ಬಲೀ-
ಯಾನ್ | ಯುಕ್ತಿನುತ್ತಾತ್ |

ಅನುನಾದ—'ಅತ್ರ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನೆನ್ನುವ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವೆ. ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಗನ ಪಕ್ಷವೆ ಪ್ರಬಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ 'ಬೇರೆ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ' ಎಂದರೇನು ಎಂಬ ಅಂಶ ವಿಚಾರಣೆಯು. ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ದೌರ್ಬಲ್ಯ ವಿಚಾರ ಯುಕ್ತ ವಲ್ಲ. ಇಬ್ಬರೂ ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರರನ್ನೇ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿಗಳೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಹೇಳುವಂತೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾತು ಮೂಡಿಬರುವುದರಿಂದ ಮಾತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಧೀನವೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತು ಮನಸ್ಸುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೇ ಅಭಿಮಾನಿ, ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕಲ್ಲ; ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೇ ಅಭಿಮಾನಿನಿ, ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕಲ್ಲ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚು ಯಾರು ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನುವ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ತಂದೆಗಿಂತ ಮಗನ ಪಕ್ಷ ಪ್ರಬಲ ಎನ್ನಬೇಕು. ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳು ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿ ಗಳು ಯಾರು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಆ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಪಕ್ಷಗಳೂ ಸಮಾನವೆ. ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯೆ ಹೆಚ್ಚು ಎನ್ನುವ ಮಗನ ಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ತಂದೆಯ ಪಕ್ಷ ಕ್ಷಿಂತ ಪ್ರಬಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಾತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರಲು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೊಳಗಿನ ತಾರತಮ್ಯವೇ ಕಾರಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಿಗೆ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪಕ್ಷಗಳೂ ಸಮಾನ ಎಂದಿರುವುದು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯವೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಗನ ಪಕ್ಷ ಪ್ರಬಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ದೇಹ ಭಗವಂತನ ರಥ :

**ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷೋಶ್ವರಥಃ ಪ್ರಸ್ಥಿನಾಹನೋ ಮನೋವಾಕ್ಪ್ರಾಣನಾಮಕ-
ಸಂಹತಃ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ |
ಸರ್ವಮಾಯುರೇತೀತಿ ನು ಮಾಂಡೂಕೇಯಾನಾಂ || ೧ ||**

ಈ ದೇಹವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುವ ರಥ. ಅದು ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಹನ. ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಅವನ ಮನೋವಾಕ್ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ರೂಪಗಳಿಂದ ಈ ರಥ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಉತ್ತರವರ್ಣ ಮತ್ತು ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಜ್ಞಾನ, ವೇದ, ಕೀರ್ತಿ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪ ತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಜೀವನ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಮಾಂಡೂಕೇಯರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ವಿದ್ಯೆಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಮನೋವಾಕ್ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸೌ ಮನಃಆದಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಯ ರಥೋ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯಾಶ್ಚಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ||’ ಇತಿ ಚ |

‘ಪ್ರಸ್ಥಿಃ ಸ ಪೃಚ್ಛನೀಯತ್ವಾತ್ ಸರಮಾತ್ಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ |

ವಕ್ತೃತ್ವಾಚ್ಚೈವ ನಾಜ್ಞಾನಾಮಾ ಮನೋ ಮಂತ್ಯತ್ವಹೇತುತಃ ||’

ಇತಿ ಚ | ‘ಪ್ರಾಣನ್ನೇವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ, ವದನ್ ವಾಕ್, ಪಶ್ಯಂಶ್ಚಕ್ಷುಃ, ಶೃಣ್ವನ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಮನ್ವಾನೋ ಮನಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಯೈತಾನಿ ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯೇನೇ’ತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ |

ಅನುವಾದ—‘ವಿಷ್ಣು ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಮನಸ್ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ದೇಹರಥ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಆ ಪರಮಾತ್ಮ ಜನಾರ್ದನನು ಪ್ರಪ್ತಿ ವಿನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಯೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡ ಬೇಕು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಅವನನ್ನೇ ಕೇಳಬೇಕು. ಅವನೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಬಲ್ಲವ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಕ್ ವಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೆ ಎಲ್ಲ ತಿಳಿದವ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನಸ್ ವಿನಿಸಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ ವಿನಿಸುತ್ತಾನೆ, ನೋಡು ವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್, ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರ, ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮನಸ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತನಿಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪ್ರೇರಣಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಹೆಸರು ಗಳು’ ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ.

ಉಪಾಸನಾ ಫಲ ಎರಡು ಬಗೆ - ಲೌಕಿಕ, ಅಲೌಕಿಕ:

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತಿರೇವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಃ | ‘ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನಾಸ್ತಾನ್ ಇತಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ |

ಮುಕ್ತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನೈಶ್ಚ ನೇದೈರ್ವಿಷ್ಣೂತ್ಥತೇಜಸಾ |

ನಿತ್ಯಾಯುಷಾ ಚ ಯುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಹಿತಾರೂಪವಿದ್ಧರೇಃ ||

ಇತಿ ಚ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟತೇಜಃ ಜನನಾತ್ ಪ್ರಜೇತಿ ಜ್ಞಾನಂ | ಸಾಂತಿ ಶಂಸಾಧನಾಶ್ಚೇತಿ ಪಶವೋ ನೇದಾಃ | ಪರಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಷ್ಣೋ-
ರ್ವರಣಾದೇವ ಸನ್ಯಕ್ ಚಾಯಿತಂ ಸ್ವರೂಪತೇಜೋ ಬ್ರಹ್ಮ-ವರ್-
ಚಸಂ | ಲೌಕಿಕಪ್ರಜಾದಿಕಮಪಿ ತದಿಚ್ಛತಾಂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಭವತಿ |
ಮಾಂಡೂಕೀಯೈಃ ಯಸಿಭಿರುಪಾಸಿತಾ ಏತಾ ವಿದ್ಯಾಃ || ೩ ||

ಅನುವಾದ—ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ’ ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತಾಭೀಷ್ಟಲಾಭ ಸಾಧ್ಯ. ‘ಹರಿಯ ಸಂಹಿತಾರೂಪೋಪಾಸಕನು ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನಗಳು, ವೇದಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪ ತೇಜಸ್ಸು, ನಿತ್ಯಜೀವನ ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗು ತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಮೂಡಿಬರುವುದರಿಂದ ‘ಪ್ರ-ಜಾ’ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಕಾಪಾಡುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಸುಖಸಾಧನವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ‘ಪ-ಶು’ಗಳು ವೇದಗಳು. ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಬೆನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶವು ‘ಬ್ರಹ್ಮ-ವರ್-ಚಸ್’. ಲೌಕಿಕ ಸಂತತ್ಯಾದಿ

ಫಲವೂ ಅದನ್ನು ಬಯಸುವವರಿಗೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿದ್ಯೆಗಳು ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ||೧||

ಸಂಹಿತಾ ವಿದ್ಯೆ ಶಾಕಲ್ಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ-ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ | ಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ದ್ಯೌರುತ್ತರ ರೂಪಂ | ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಧಿಃ | ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸಂಧಾತಾ | ತದುತಾಪಿ ಯತ್ರೈತದ್ ಬಲನದನೂದ್ಧೃಹ್ವನ್ ಸಂದಧದ್ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವರ್ಷತಿ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಸಮಧಾತಾಂ ಇತ್ಯುತಾನ್ಯಾಹುಃ, ಇತೀ ನ್ನಧಿದೈವತಂ |

ಬಳಿಕ ಶಾಕಲ್ಯಮುನಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವೆವು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಪೂರ್ವವರ್ಣನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವವರ್ಣ'ನಾಮಕ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯು ನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣ ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಉತ್ತರವರ್ಣನಿಷ್ಠ, 'ಉತ್ತರ ವರ್ಣ'ನಾಮಕ. ಮಳೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೃಷ್ಟಿನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಧಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಸಂಧಿನಿಷ್ಠ, 'ಸಂಧಿ'ನಾಮಕ. ಮೋಡದಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧ ಉಚ್ಚಾರಕನಲ್ಲಿದ್ದು 'ಸಂಧಾತ್ಮ'ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಯುಕ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮೋಡವು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಬಲವಾಗಿ ಗುಡುಗುತ್ತ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಒಂದು ಮಾಡುತ್ತ ಮಳೆಗೆರೆಯುವಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿಗಳೊಂದಾದುವು ಎನ್ನು ತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಇದು ಅಧಿದೈವತೋಪಾಸನೆಯ ಕ್ರಮ.

ಭಾಷ್ಯ—ವರಾಹೋ ವಾಮನಃ ಸಿಂಹ ಇತಿ ರೂಪತ್ರಯಂ ಹರೇಃ |

ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಣವಧ್ಯೇಷು ಸ್ಥಿತಮುಕ್ತಂ ಸನಾತನಂ |

ಮಾಂಡೂಕೀಯೈರ್ಹಿ, ಶಾಕಲ್ಯೋ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪಿಣಂ |

ತೇಷು ಚೋಚ್ಚಾರಕೇ ಚೈವ ಸ್ಥಿತಮಾಹ ಚತುರ್ವಿಧಂ |

ಭೂಮಿದ್ಯುವೃಷ್ಟಿಪರ್ಜನ್ಯನಾನ್ನೋರ್ವ್ಯಾದಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ |

ಅನುವಾದ—ವರಾಹ ವಾಮನ ನರಸಿಂಹ ಎಂದು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸನಾತನ ವಾದ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂದು ಮಾಂಡೂಕೀಯರು ಹೇಳಿದರು. ಶಾಕಲ್ಯನು ಭೂಮಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ ದ್ಯು ವೃಷ್ಟಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಇರುವ ವಾಸು ದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪ ಉಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚಾರಕನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಶಾಕಲ್ಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ-ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪುರುಷೋ ಹವಾ ಅಯಂ ಸರ್ವ ಆದಂ,
ದ್ವೇ ವಿದಲೇ ಭವತ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರೂಪಂ |
ಇದಂ ದಿವಃ| ತತ್ರಾಯನಂತರೇಣಾಕಾಶೋ ಯಥಾಸೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ
ವ್ಯಾನಂತರೇಣಾಕಾಶಃ| ತಸ್ಮಿನ್ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನಾಕಾಶೇ ಪ್ರಾಣ ಅಯತ್ತೋ,
ಯಥಾಮುಷ್ಮಿನ್ನಾಕಾಶೇ ವಾಯುರಾಯತ್ತಃ | ಯಥಾಸಮಾನಿ ತ್ರೀಣಿ
ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ, ಏವಮಿನಾನಿ ಪುರುಷೇ ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ |
ಯಥಾಸೌ ದಿವ್ಯಾದಿತ್ಯ ಏವಮಿದಂ ಶಿರಸಿ ಚಕ್ಷುಃ ಯಥಾಸಾನಂತ-
ರಿಕ್ಷೇ ವಿದ್ಯುತ್ ಏವಮಿದಮಾತ್ಮನಿ ಹೃದಯಂ, ಯಥಾಯನುಗ್ಮಿಃ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಏವಮಿದಮುಪಸ್ಥೇ ರೇತಃ | ಏವಮು ಹಸ್ತ ಸರ್ವಲೋಕಂ
ಅತ್ಮಾನಮನು ನಿಧಾಯಾಹ, 'ಇದಮೇವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರೂಪಂ, ಇದಂ
ದಿವಃ|'

ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ, ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಗೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ, ಸರ್ವ-
ಮಾಯುರೇತಿ || ೨ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವೆವು.
ಈ ಪುರುಷ ಶರೀರವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಅವಯವ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು
ಭಾಗಗಳಿವೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಿಸಿಂದ ಸೊಂಟದವರೆಗಿನ ಭಾಗ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕ
ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪ. ನಾಭಿಯಿಂದ ಶಿರಸ್ಸಿನ ಪರ್ಯಂತದ ಭಾಗ
ದ್ಯುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪ. ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ನಡುವೆ
ಆಕಾಶವಿರುವಂತೆ, ಆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ ವಿನಾಯಕ ಮತ್ತು ಆಕಾಶ
ನಾಮಕ ನರಸಿಂಹನೂ ಇರುವಂತೆ ಪುರುಷ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲು ಕೆಳಗಿನ
ಎರಡು ಭಾಗಗಳ ನಡುವೆ ಆಕಾಶವಿದೆ ಮತ್ತು ಆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ
ವಿನಾಯಕನೂ ಆಕಾಶನಾಮಕ ನರಸಿಂಹನೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಹೊರಗಿನ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ
ವಾಯುವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವನೂ ವಾಯು ನಾಮಕ ದಾಶರಥಿಯೂ
ಇರುವಂತೆ ಶರೀರದೊಳಗಿನ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯ್ವ
ಭಿಮಾನಿ ವಾಯುದೇವನೂ ವಾಯುನಾಮಕ ದಾಶರಥಿಯೂ ಇರುವರು. ಹೊರಗೆ
ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿರುವಂತೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಗಳು.
ಹೇಗೆಂದರೆ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆ ಅದಿತ್ಯನಿರುವಂತೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು.
ಅದರಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಕಪಿಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ಆ ವಿದ್ಯುತ್ ಇರುವಂತೆ ಶರೀರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಹೃದಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುನ್ನಾಮಕ ಹಂಸ. ಪ್ರಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿ ಇರುವಂತೆ ಉಪಸ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೇತಸ್ಸು. ಅದರಲ್ಲಿ ರೇತೋಽಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ರೇತೋನ್ನಾಮಕ ಪರಶುರಾಮ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ಶಾಕಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಪ್ರಥಿವಿಯ ಪ್ರತಿರೂಪ, ಇದು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರತಿರೂಪ ಎಂದು.

ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು ಹೀಗೆ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಜ್ಞಾನ ಪೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಜೀವನ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉರ್ವ್ಯಾದೀನಾಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಚ ದೇಹ ಏವ ಸ್ಥಿತಿಂ ಪುನಃ |

ಅಧರಾರ್ಥಸ್ಯ ಚೋರ್ವ್ಯಾಶ್ಚ ಸಾಮ್ಯಮನ್ಯಸ್ಯ ನೈ ದಿನಾ |

ವಾಚೋ ವೃಷ್ಟೈವ ಸಾಮ್ಯಂ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯೇನೈವ ಚಾತ್ಮನಃ |

ತೇಷಾಂ ತೇಷು ಸ್ಥಿತಿಂ ಜೈವ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಚತುರಾತ್ಮನಃ |

ಆಕಾಶಸ್ಯಾಂತರಾಕಾಶೇ ನೃಸಿಂಹಸ್ಯಾತ್ರ ಸಂಸ್ಥಿತಿಂ |

ನಾಯೋಃ ಪ್ರಾಣಾತ್ಮತಾಂ ಜೈವ ತತ್ರ ದಾಶರಥೇಃ ಸ್ಥಿತಿಂ |

ಸೂರ್ಯವಿದ್ಯುದ್ಧೃತಾಶಾನಾಂ ದೃಗ್ಭೃದ್‌ರೇತಸು ಚ ಸ್ಥಿತಿಂ |

ಕಪಿಲಸ್ಯ ಚ ಹಂಸಸ್ಯ ಜಾಮದಗ್ನೃಸ್ಯ ತೇಷು ಚ |

ಸ್ಥಿತಿಂ ನದತಿ ವಿದ್ಯೇಯಮಪಿ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದಾಯಿನೀ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಥಿವಿ ಮುಂತಾದ ನಾಲ್ಕರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಇವುಗಳ ಸನ್ನಿಧಾನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದೂ ಶಾಕಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೂ ಪ್ರಥಿವಿಗೂ ಸಾಮ್ಯ, ಶರೀರದ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೂ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ, ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವೃಷ್ಟಿಗೂ ಸಾಮ್ಯ, ಉಚ್ಚಾರಕನಿಗೂ ಮೋಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ. ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಿವಿ ಮುಂತಾದ ನಾಲ್ಕರ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಶರೀರದೊಳಗಿನ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ ವಿನಾಯಕನ ಮತ್ತು ವಿನಾಯಕನಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಾಮಕ ನರಸಿಂಹನ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಶರೀರದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ವಾಯ್ವಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯುದೇವನ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವನಲ್ಲಿ ವಾಯುನಾಮಕ ದಾಶರಥಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಜಕ್ಷುಸ್ ಹೃದಯ ರೇತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ವಿದ್ಯುತ್ ಅಗ್ನಿಗಳ

ಸನ್ನಿಧಾನ ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿ ಕಪಿಲ ಹಂಸ ಪರಶುರಾಮರ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಒಗೆ ಶಾಕಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವೃಷ್ಟಿಗೂ ಸಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಉಚ್ಚಾರಕನಿಗೂ ಮೋಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಚನ ಅವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವೃಷ್ಟಿದೇವತೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೆ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣಮಾಡುವ ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಡದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿರುದ್ಧನಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ 'ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಧಿಃ, ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸಂಧಾತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ 'ವಾಕ್ ಸಂಧಿಃ, ಆತ್ಮಾ ಸಂಧಾತಾ' ಎಂದೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವರ್ಷಣಾದ್ ವೃಷ್ಟಿಃ | ಪಂ ಜನಯತೀತಿ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಧಿನೋತೀತಿ ಸಂಧಿಃ | ಧಿನು ಪುಷ್ಪಾವಿತಿ ಧಾತುಃ | ಸಮ್ಯಗ್ ಧಾರಣಾತ್ ಸಂಧಾತಾ | ವರ್ಷಣಮೇವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಧಾನಂ | ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯೋ ಭಗವಾಂಸ್ತತ್ಕರ್ತಾ |

ಅನುವಾದ—ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳ ಮಳೆಗರೆಯುವುದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ವೃಷ್ಟಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕನೂ ಭಗವಂತನೆ. ಭಕ್ತರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ ಸಂಧಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸಂಧಿ' ಶಬ್ದದ ಮೂಲವಾದ ಧಿನು ಧಾತು ಪೋಷಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಲೋಕಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧಾರಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭಗವಂತ ಸಂಧಾತಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮಳೆಗರೆಯುವುದೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಭೂಮಿಗಳ ಸಂಧಾನಕ್ರಿಯೆ. ಮೋಡದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಅವಕ್ಕೆ ಕರ್ತ.

ವಿವರಣೆ—'ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಧಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿ ಎಂದರೆ ಮಳೆನೀರಲ್ಲ, ಮಳೆಗರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಧಿ ಎಂದರೂ ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುವ ಪದಾರ್ಥವಲ್ಲ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಂದೆ 'ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸಂಧಾತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ತನೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಸಮಧಾತಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಭೂಮಿಗಳು ಕೂಡುವೆ ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ಮಳೆಗರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯೆ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ

ಕ್ರಿಯೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಳೆಗರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ಎನ್ನುವುದು 'ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯದಾ ವರ್ಷತಿ ತದಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಸಮಧಾತಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ತನೆಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಎರಡು ಬಗೆಯಿಂದ 'ವರ್ಷಣಮೇವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಧಾನಂ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯೋ ಭಗವಾಂಸ್ತತ್ಕರ್ತಾ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾದಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನ ನಿಂದೆ ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಅಥಾತೋ ನಿರ್ಭುಜಪ್ರವಾದಾಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ | ದಿವ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾಯತನಂ ಉಭಯಮಂತರೇಣ | ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರೂನಂತಂ ಉಪವದೇದ್, ಅಚ್ಯೋಷಾ ಅವರಾಧ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಧ್ಯಾಂ ಇತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರೂನಂತಂ ಉಪವದೇದ್, ಅಚ್ಯೋಷಾ ಉತ್ತರಾಧ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಧ್ಯಾಂ ಇತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಯಸ್ತ್ವೇವೋಭಯಮಂತರೇಣಾಹ ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತು ಪವಾದಃ |

ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಿಫಲಕವಾದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮ ವಿಷಯಕವಾದ ಉತ್ತಮವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹದೇವತಾಕವಾದುದು ಸಂಹಿತೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಾಮನದೇವತಾಕವಾದುದು ಪದ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ನರಸಿಂಹದೇವತಾಕವಾದುದು ಕ್ರಮ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿತ್ಯ ಸಂಸಾರಯೋಗ್ಯನಾದವನೊಬ್ಬನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ, ಅವನಿಗೆ ನೀನು ಕೆಳಗಿನ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗು ಎನ್ನಬೇಕು. ಪದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಅವನಿಗೆ 'ನೀನು ಮೇಲಿನ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗು' ಎನ್ನಬೇಕು. ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ವಿಪೇಕವುಳ್ಳ ಯಾರಿಂದಲೂ ನಿಂದೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ — ಪೃಥಿವೀಸ್ಥೋ ವರಾಹಸ್ತು ಸಂಹಿತಾದೇವತೋದಿತಾ |

ದಿವಿಷ್ಠೋ ನಾಮನಶ್ಚೈವ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪದದೇವತಾ |

ನೃಸಿಂಹಸ್ತ್ವಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ಕ್ರಮದೇವತಾ |

ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮೇನಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಯಃ ಕರೋತ್ಯಪವದೇನ್ನ ತಂ |

ತಸ್ಯಾಸವದಿತಾ ಯಾತಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾದಥ ಏನ ಹಿ |
 ನಾಶನಾಪ್ನೋತಿ ನಿರಯೇ ತಸ್ಮಾದಸವದೇನ್ಮ ತಂ |
 ಗಚ್ಛಸ್ಯಥ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದ್ ಅನ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತಸ್ತಥಾ |
 ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತೇರ್ಹಿ ಯೋಗ್ಯೋ ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸ, ನ ಚೇತರಃ |
 ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹನು ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಾಮನನು ಪದದೇವತೆ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನಾದ ನರಸಿಂಹನು ಕ್ರಮ ದೇವತೆ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾರು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಕೂಡದು. ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿ ಜೀವನು ಮೂಲೋಕದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ನರಕದಲ್ಲಿ ದುಃಖಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವನು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದಲೂ, ಪದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದಲೂ ವಂಚಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದೇವತಾಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಕೂಡದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರನು ನಿಂದಕನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಧೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗು ಎನ್ನಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯನಾದವನೆ ವಿವಕ್ಷಿತ, ಹೊರತು, ಕೇವಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಭಂಜನವರ್ಜಿತತ್ವಾತ್ ನಿರ್ಭುಜಂ ಸಂಹಿತಾ | 'ತೃಣ ಚ್ಛೇದನೇ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಪ್ರತ್ಯಣ್ ಸದಂ | ಉಭಯಮಂತರೇಣ ಕ್ರಮಃ | ನಿರ್ಭುಜಮೂಲತ್ವಾತ್ ಪದಾದೀನಾಂ ತದ್ವಿಷಯಪ್ರನಾದಾ ಅಪಿ ನಿರ್ಭುಜಪ್ರನಾದಾ ಇತ್ಯೇವೋಚ್ಯಂತೇ |

ಅನುವಾದ—ಭಂಜನ ಅಂದರೆ ಎರಡಾಗಿ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ಭುಜವೆನಿಸಿದುದು ಸಂಹಿತೆ. ತೃಣಧಾತು ವಿಂಗಡಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣವೆನಿಸಿದುದು ಪದ. ಸಂಹಿತಾ ಪದಗಳೆರಡರ ನಡುವೆ ಅಂದರೆ ಎರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವುದೆ 'ಉಭಯಮಂತರೇಣ' ಎನಿಸಿದ ಕ್ರಮ. ಪದಾದಿಗಳು ಸಂಹಿತಾಮೂಲಕವಾದ್ದ

ರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಉತ್ತಮ ವಿಡ್ಯೆಗಳೂ ಕೂಡ ನಿರ್ಭುಜ ಪ್ರವಾದಗಳೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪೇದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕ್ರಮ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಸಂಹಿತಾ, ಪದ, ಕ್ರಮ, ಪಂಚಸಂಧಿ, ಜಟಾ, ಮಾಲಾ, ಶಿಖಾ, ರೇಖಾ, ಧ್ವಜ, ದಂಡ, ರಥ, ಘನ-ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ನಾನಾ ಕ್ರಮಗಳು. ಪದಗಳನ್ನು ನಡುವೆ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಸಂಹಿತಾಪಾಠ. ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಜಿಡಿಸಿ ಜಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಪದಪಾಠ. ಮೊದಲನೆ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಎರಡನೆ ಪದವನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯಂತೆ ಹೇಳಿ ತಿರುಗಿ ಎರಡನೆ ಪದವನ್ನು ಮೂರನೆ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಂಹಿತೆಯಂತೆ ಹೇಳಿ ಇದೇ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮುಂದುವರಿದು ಪಾದಾಂತ್ಯದ ಪದವನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಕ್ರಮಪಾಠ.

ಉದಾ : ಸಂಹಿತಾಪಾಠ—ಓಷಧಯಃ ಸಂವದಂತೇ ಸೋಮೇನ ಸಹ ರಾಜ್ಞಾ ।

ಯಸ್ಮೈ ಕೃಣೋತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತಂ ರಾಜನ್ ಪಾರಯಾಮಸಿ ॥

ಪದಪಾಠ— ಓಷಧಯಃ! ಸಂ! ವದಂತೇ! ಸೋಮೇನ! ಸಹ! ರಾಜ್ಞಾ!

ಯಸ್ಮೈ! ಕೃಣೋತಿ! ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ! ತಂ! ರಾಜನ್!

ಪಾರಯಾಮಸಿ॥

ಕ್ರಮಪಾಠ— ಓಷಧಯಃ ಸಂ! ಸಂವದಂತೇ! ವದಂತೇ ಸೋಮೇನ!

ಸೋಮೇನ ಸಹ! ಸಹ ರಾಜ್ಞಾ! ರಾಜ್ಞೇತಿ ರಾಜ್ಞಾ ॥

ಯಸ್ಮೈ ಕೃಣೋತಿ! ಕೃಣೋತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ।

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತಂ । ತಂ ರಾಜನ್! ರಾಜನ್ ಪಾರಯಾಮಸಿ!

ಪಾರಯಾಮಸೀತಿ ಪಾರಯಾಮಸಿ॥

ಮುಂದೆ ಪಂಚಸಂಧಿ ಜಟಾ ಮಾಲಾದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕ್ಲಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಕ್ರಮಗಳು.

ಕ್ರಮಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತೆಯಂತೆಯೂ ಪದದಂತೆಯೂ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಉಚ್ಚಾರಣ ಕ್ರಮಗಳು ಬೆರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಉಭಯಮಂತರೇಣ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪದಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಭುಜವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಕ್ಕಿಂತ ಪದಾಧ್ಯಯನ ದ್ವಿಗುಣ ಫಲಉಳ್ಳುದು, ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ತ್ರಿಗುಣ ಫಲ ಉಳ್ಳುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಮೂಲೋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಪುಣ್ಯ ನಶಿಸುವುದು, ಪದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಪುಣ್ಯ ನಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಕ್ರಮಾಧ್ಯ

ಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಮೂಲೋಕ ಪಡೆಯುವ ಪ್ರಣ್ಯವೂ ನಾರವಾಗುವುದು, ನರಕ ಲಭಿಸುವುದು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನ ನಿಂದೆ ಬಹು ಅನರ್ಥಕರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವಿಷ್ವಾಯತನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನ-
ಮಿತ್ಯಾದಿ | ಅವರಾಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಚ್ಯುತೋಽಸೀತಿ |
ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಅಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಭ್ಯಾಂ |

ಕ್ರಮಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಕೃದ್ ಯಸ್ತಂ ವಿಶೇಷೇಣ ನ ನಿಂದಯೇತ್ |
ಲೋಕತ್ರಯಾದಪಿ ಭ್ರಷ್ಟೋ ಯಸ್ಮಾದ್ ತನ್ನಿಂದಕೋ ಭವೇತ್ |
ಇತಿ ಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ಅತಿದುಷ್ಪತ್ನಾತ್ ತನ್ನಿಂದಕೋ ನಾಸ್ತೈವೇ-
ತ್ಯುಕ್ತಂ 'ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತುಪವಾದ' ಇತಿ | 'ತಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷಂ
ಕೋ ನು ಯುಧೇತ ಬುದ್ಧಿಮಾನ್' ಇತ್ಯಾದಿನತ್ |

ಅನುನಾದ—'ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಂ' ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ
ವಿಷ್ಣುವ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ದಿವ್ಯಾಯತನ
ಅಂತರಿಕ್ಷಾಯತನ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅವರಾಭ್ಯಾಂ
ಅಜ್ಯೋಷ್ಠಾತಿ' ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗಿರುವಿ ಎಂದರ್ಥ.
'ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಂದ. 'ಕ್ರಮಪಾಠದಲ್ಲಿ
ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ನಿಂದಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ
ಅವನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವನು ಮೂಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂಥ ಪ್ರಣ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದು
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ' ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಿಂದಿಸು
ವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅನರ್ಥಕರವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅವನಿಗೆ ನಿಂದಕನೆ ಇಲ್ಲ' ಎಂದಿದೆ 'ತಸ್ಯ
ನಾಸ್ತುಪವಾದಃ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ. 'ಕಮಲದಂಥ ಕಣ್ಣಿನ ಆ ಕೃಷ್ಣನೊಡನೆ ವಿವೇಕಿ
ಯಾದವನು ಯಾರು ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿಯಾನು ?' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗ
ದಂತೆ ಇದು.

ವಿಷ್ಣುನಾನುದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ಧಿ ಸಂಧಿಂ ನಿವರ್ತಯತಿ ತನ್ನಿರ್ಭುಜಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಅಥ
ಯಚ್ಛುದ್ಧೇ ಅಕ್ಷರೇ ಅಭಿವ್ಯಾಹರತಿ ತತ್ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಸ್ಯ | ಅಗ್ರ ಉ
ಏವೋಭಯಮಂತರೇಣೋಭಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಭವತಿ | ಅನ್ನಾದ್ಯಕಾಮೋ
ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ | ಉಭಯ
ಕಾಮ ಉಭಯಮಂತರೇಣ |

ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪವದೇತ್,
'ಪೃಥಿವೀಂ ದೇವತಾಂ ಆರಃ, ಪೃಥಿವೀ ತ್ವಾ ದೇವತಾ ರಿಷ್ಯತೀ'ತ್ಯೇನಂ
ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪವದೇತ್,
'ದಿನಂ ದೇವತಾಂ ಆರಃ, ದ್ಯೌಸ್ತ್ವಾ ದೇವತಾ ರಿಷ್ಯತೀ'ತ್ಯೇನಂ
ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಉಭಯಮಂತರೇಣ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪ
ವದೇತ್, 'ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ದೇವತಾಂ ಆರಃ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ತ್ವಾ ದೇವತಾ
ರಿಷ್ಯತೀ'ತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಯಥಾತುಕಥಾಚ ಬ್ರುವನ್ ವಾ ಬ್ರುವಂತಂ ವಾ ಬ್ರೂಯಾದ್
ಅಭ್ಯಾಶಮೇವ ಯತ್ ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಪಕಾರ ಣಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅದು
ಸಂಹಿತೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಸಕಲವೇದ ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನ ಫಲ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ಬಿಡಿಸಿದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅದು ಪದವಾಗುತ್ತದೆ, ಸಕಲ ವೇದ
ಪದಾಧ್ಯಯನದ ಫಲ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾ ಪದಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ
ಉಚ್ಚಾರಣಕ್ರಮವೇ ಕ್ರಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಬಹಳ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು ಬಯಸುವವನು
ಸಂಹಿತೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಪದೋಚ್ಚಾರಣ
ಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನ್ನೂ ಬಯಸುವವನು ಕ್ರಮೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡಬೇಕು.

ಲೋಕಶತ್ರುವಾದ ಅಸುರಸ್ವಭಾವದವನೊಬ್ಬನು ಸಂಹಿತೋಚ್ಚಾರಣ
ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ 'ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯಾದ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥ ಪೃಥಿವೀ
ನಾಮಕ ಪರಾಹನನ್ನು ದೂಷಿಸಿರುವಿ, ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿತ್ಯನರಕದಲ್ಲಿ ಹಾಕಲಿ'
ಎನ್ನಬೇಕು.

ಪದೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ 'ಪದ ದೇವತೆಯಾದ
ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥ ದ್ಯುನಾಮಕ ವಾಮನನನ್ನು ದೂಷಿಸಿರುವಿ, ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿತ್ಯ
ನರಕದಲ್ಲಿ ಹಾಕಲಿ ಎನ್ನಬೇಕು.

ಕ್ರಮೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ, 'ಕ್ರಮದೇವತೆಯಾದ
ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿರುವಿ, ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿತ್ಯ
ನರಕದಲ್ಲಿ ಹಾಕಲಿ' ಎನ್ನಬೇಕು.

ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಸಂಹಿತಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿ, ಮಾಡದಿರುತ್ತಿರಲಿ, ಅವನನ್ನು ಅಸುರ

ಸ್ವಭಾವದವನು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಾದರೂ ನಿಂದಿಸಿದರೂ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಕೋಪಬರಿಸಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಈ ಶಾಪರೂಪದ ಮಾತುಗಳು ಶೀಘ್ರವೆ ಫಲಿಸುತ್ತವೆ.

ತಾನುಸರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಶಪಿಸಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪವದೇದಿತ್ಯುಕ್ತೋ ಮನುಷ್ಯನಾತ್ರಃ | ಪರ ಉಪವದೇದಿತ್ಯುಕ್ತುರಃ | ಸರ್ವಶತ್ರುತ್ವಾತ್ |

ಅಮುಕ್ತಿಯೋಗೈಸ್ತು ನರೈರ್ವಿದುಷಾಂ ನಿಂದನೇ ಕೃತೇ |
ಬ್ರೂಯಾಲ್ಲೋಕಚ್ಯುತೋಽಸೀತಿ ನಿಂದಿತೋಽಸುರಸರ್ಗಗೈಃ |
ನಾಶಯಿಷ್ಯತಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಾನ್ವಂ ಅಂಧೇ ತಮಸಿ ಪಾತಯೇತ್ |
ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ನ ತು ಬ್ರೂಯಾದ್ ದೇವಸರ್ಗಾತ್ಮಕಂ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಇತಿ ಚ |

ಷಣಯೋಃ ಸಂಧಿಕರಣಾತ್ ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಂ ಭವೇತ್ |
ವಿಷ್ಣುಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಯೋ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪದಾಧ್ಯಾಯಿ ಭವೇತ ಸಃ |
ಸಂಧ್ಯುಕ್ತಿಶ್ಚ ವಿಭಾಗಶ್ಚ ದ್ವಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಕ್ರಮೇಣ ತು |
ತಸ್ಮಾದ್ ದ್ವಿಧಾಪಿ ವಚನಾತ್ ಕ್ರಮಾಧ್ಯಾಯಿ ಭವೇತ ಸಃ |
ಭೋಗವೃದ್ಧಿಂ ಚ ಯೋ ಮೋಕ್ಷ ಇಚ್ಛೇದ್ ವಿಷ್ಣವ ಇತ್ಯಸೌ |
ಮೋಕ್ಷಕಾಮೋ ವಿಷ್ಣವೇ ದ್ವಯಕಾಮೋ ದ್ವಯಂ ವದೇತ್ |
ವಿಷ್ಣುನಾಮಾತ್ಮಕತ್ವಾಚ್ಚಾಥ ಸಂಹಿತಪದಕ್ರಮಾಃ |
ಸರ್ವನೇದಸ್ಥಿತಾ ಮೋಕ್ಷತದ್ಭೋಗದ್ವಯಸಾಧಕಾಃ |
ತಜ್ಞಾನಾಮೇವ ನಾನೈಷಾಂ ಇತಿ ವೇದಾನುಶಾಸನಂ |
ಸಂಹಿತಾದ್ಯಾ ಬ್ರೂವನ್ ವಾಪಿ ಯ ಏವಂವಿನ್ನ ವಾ ಬ್ರೂವನ್ |
ಪರಿವಾದಂ ಬ್ರೂವಂತಂ ವಾ ನ ಬ್ರೂವಂತಮಥಾಪಿ ವಾ |
ಯದ್ ವದೇತ್ ತತ್ ತಥೈವ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ನ ಸಂಶಯಃ |
ಇತಿ ಚ | ಅಗ್ರ ಏವ 'ಅಗ್ರಮೇವ' ಉಭಯಮಂತರೇಣ |

ಅನುನಾದ—'ಯದಿ ಉಪವದೇತ್' 'ನಿಂದಿಸಿದರೆ' ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಯದಿ ಪರ ಉಪವದೇತ್' 'ಲೋಕಶತ್ರುವಾದವನೊಬ್ಬ ನಿಂದಿಸಿದರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಸುರಸ್ವಭಾವದವನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನೇ ಲೋಕಶತ್ರುವಾಗುವ ಸ್ವಭಾವದವನು.

'ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಲ್ಲದ ನಿತ್ಯ ಸಂಸಾರಿ ಸ್ವಭಾವದವರು ಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದಾಗ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದ ವಂಚಿತನಾಗು

ಎನ್ನಬೇಕು. ಅಸುರಸ್ವಭಾವದವರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ವಿಷ್ಣು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ ಅಂದರೆ, ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಲಿ ಎನ್ನಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಸ್ವಭಾವದವನಿಗೆ ಎಂದೂ ಇಂಥ ಶಾಪವಚನಗಳನ್ನು ಆಡಬಾರದು' ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

'ವಿಷ್ಣು' ನಾಮದಲ್ಲಿ 'ವಿಷ್' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವವರ್ಣ, 'ಣು' ಎಂಬುದು ಉತ್ತರವರ್ಣ ಎಂಬ ಮತದಲ್ಲಿ ಷ್ ಣು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನವಾಗುತ್ತದೆ, ಸಕಲ ವೇದ ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನದ ಫಲ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ವಿ ಷ್ ಣು ಎಂದು ಬಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವವನು ಪದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಸಕಲ ವೇದ ಪದಾಧ್ಯಯನ ಫಲ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಮ ಪಾಠವು ಸಂಧ್ಯಾಚ್ಚಾರಣ ಮತ್ತು ವಿಭಾಗ ಎರಡನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಿಷ್ಣು ವೇದ ಣವೇ ನಮಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಸಕಲ ವೇದ ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಫಲಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು ಬಯಸುವವನು 'ವಿಷ್ಣು ವೇದನಮಃ' ಎಂದೂ, ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ವಿಷ್ ಣವೇ ನಮಃ ಎಂದೂ, ಎರಡನ್ನೂ ಬಯಸುವವನು 'ವಿಷ್ಣು ವೇದ ಣವೇ ನಮಃ' ಎಂದೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣು ನಾಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಸಕಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮಗಳು ಅವುಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷ, ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯ ಮತ್ತು ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ಯರಿಗೆ ಫಲಸಾಧಕವಲ್ಲ ಎಂಬುದು ವೇದದ ಉಪದೇಶ. ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿದವನು ಸಂಹಿತಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರಲಿ ಅಥವಾ ಉಚ್ಚರಿಸದಿರುತ್ತಿರಲಿ, ಅವನು, ನಿಂದಿಸುತ್ತ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಕೋಪ ಬರಿಸುವವನಿಗೆ ಏನು ಶಾಪ ನೀಡುವನೋ ಅದು ಶೀಘ್ರವೆ ನಿಜವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

'ಅಗ್ರ ಏವ' ಎಂದರೆ 'ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆ'

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—'ಓಷಧಯಃ ಸಂ ವದಂತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮ ಪಾಠಗಳಿರುವಂತೆ 'ವಿಷ್ಣು ವೇದನಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷ್, ಣವೇ, ನಮಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಂಶಗಳಿಗೂ ಸಂಹಿತಾ ಪದಕ್ರಮ ಪಾಠಗಳಿವೆ. 'ವಿಷ್ಣು ವೇದನಮಃ' ಎಂದು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಸಂಹಿತಾ. 'ವಿಷ್ ಣವೇ ನಮಃ' ಎನ್ನುವುದು ಪದ. 'ವಿಷ್ಣು ವೇದ ಣವೇ ನಮಃ' ಎನ್ನುವುದು ಕ್ರಮಪಾಠ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಪದ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಪದಕ್ರಮೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ಫಲವಿದೆ.

ಸಾತ್ವಿಕರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಶಹಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ನ ತ್ವೇನಾನ್ಯತ್ ಕುಶಲಾದ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |
ಅತಿದ್ಯುಮ್ನ ಏನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ನಾತಿದ್ಯುಮ್ನೇ ಚನ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ನಮೋ ಅಸ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯಃ | ಇತಿ ಹ
ಸ್ಮಾಹ ಶೂರವೀರೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ || ೩ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯನಾದ ಸಾತ್ವಿಕಸ್ವಭಾವದವನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಅಶುಭವನ್ನಾಡಬಾರದು. ಸಾತ್ವಿಕ ಸ್ವಭಾವದವನು ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತೃಕ್ತವಾದ ಹರ್ಯಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ 'ನೀನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗುವಿ ಎನ್ನಬೇಕು. ಅವನು ಹರ್ಯಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕೂಡ 'ನೀನು ಉತ್ತಮ ಲೋಕಚ್ಯುತನಾಗುವಿ' ಎನ್ನ ಕೂಡದು. 'ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಚ್ಯುತನಾಗುವಿ' ಎಂದು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು ಹೊರತು ಶಾಪಕೊಡಬಾರದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯರಾದ ಸಾತ್ವಿಕರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವಿರಲಿ ಎಂದು ಶೂರವೀರ ಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಹೇಳಿದನು.

ವಿನರಣೆ—ನಿತ್ಯ ಸಂಸಾರಿಗಳು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ನರಕಾದಿ ದುಃಖ ಉಂಟಾಗ ಲೆಂದೂ ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವದವರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ತಮಸ್ಸಾಗಲೆಂದೂ ಶಹಿಸಬೇಕು. ಸಾತ್ವಿಕರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಎಚ್ಚರಿಸಬೇಕು ಹೊರತು ಶಹಿಸಕೂಡದು. 'ನಾತಿದ್ಯುಮ್ನೇ ಚನ ಬ್ರೂಯಾತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಚನ' ಎಂದರೆ 'ಅಪಿ' 'ಅತಿದ್ಯುಮ್ನೇಽಪಿ ನ ಬ್ರೂಯಾತ್' ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ಯುಮ್ನೋ ದ್ಯುತಿಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಯೋಽತಿಕ್ರಾಮತಿ ತಸ್ಯಾಜ್ಞಾಂ ಅತಿದ್ಯುಮ್ನಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ನೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯೋಽಪಿ ಯಸ್ತ್ವೇವಂ ಅತಿದ್ಯುಮ್ನೋ ಭವೇತ್
ಪುಮಾನ್ |
ಲೋಕಚ್ಯುತೋಽಸೀತ್ಯೇವಂ ತಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾಜ್ಞಾಸ್ಥಿತಂ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಲೋಕಚ್ಯುತೋ ಭವೇತ್ಯೇನಮಪಿ ನೈವ ವದೇತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಚ್ಯುತೋಽಸೀತಿ ತು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನೈವಾನ್ಯಥಾ ಕ್ವಚಿತ್ ||
ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಅತಿದ್ಯುಮ್ನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದ್ಯುಮ್ನನು ಪ್ರಕಾರಸ್ವರೂಪ ನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆ. ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಯಾರು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಅತಿದ್ಯುಮ್ನನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಹೀಗೆ

ಅತಿದ್ಭುಮ್ನನಾಗುವನೋ ಅವನಿಗೆ 'ನೀನು ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗದಿಂದ ವಂಚಿತ ನಾಗಿರುವಿ' ಎನ್ನಬೇಕು. ವಿಷ್ಣು ವಿನಾಶ್ಚಯಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವವನಿಗೆ ಎಂದೂ ಹಾಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಹರ್ಯಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವವನಿಗೂ 'ಲೋಕ ಜ್ಯುತನಾಗು' ಎಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಕೂಡದು. 'ಜ್ಯುತನಾಗುವಿ' ಎಂದು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು, ಹೊರತು, ಬೇರೆರೀತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಕೂಡದು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪಾಸನೆಯ ನಿಂದೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್ — ಅಥಾತೋನುನ್ಯಾಹಾರಾಃ | ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶ ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಸ ಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಉಪನದೇತ್, ಶಕ್ನುವಂತಂ ಚೇನ್ನನ್ಯೇತ; 'ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಸಮಧಾಂ | ಪ್ರಾಣಂ ನಾ ವಂಶಂ ಸಂದಧತಂ ನ ಶಕ್ನೋಷೀತ್ಯಾಹ | ಪ್ರಾಣಸ್ತಾ ವಂಶೋ ಹಾಸ್ಯತಿ' ಇತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಅಥ ಚೇದಶಕ್ನುವಂತಂ ಮನ್ಯೇತ 'ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಸಮಧಿತ್ಸಿಷಂತಂ ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ | ಪ್ರಾಣ ಸ್ತಾ ವಂಶೋ ಹಾಸ್ಯತಿ' ಇತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಅನ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿಸಿದಾಗ ಕೊಡುವ ಉತ್ತರ ಕ್ರಮ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಬಳಿಕ ಈಗ ಉಪಾಸನಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿಸಿದಾಗ ಕೊಡುವ ಉತ್ತರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳುವೆವು. ಶ್ರೀಹರಿಯೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಸರ್ವಾಧಾರರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಪಾಸಕನನ್ನು 'ನಿನ್ನ ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಅನುಗ್ರಹವಾಗದು' ಎಂದು ಯಾರು ನಿಂದಿಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಉಪಾಸಕನು ತಾನು ಉಪಾಸನಾಸಮರ್ಥನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ದೇವಾದಿ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದರೆ, 'ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ತನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಇಹಪರಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ತ್ಯಾಗಮಾಡುವರು' ಎನ್ನಬೇಕು. ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ತಾನೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ, ಗಂಧರ್ವ ಪಿತೃ ಮುಂತಾದ ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದರೆ, 'ನಾನು ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಮಾಡಲು ನೀನು

ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವಾಧಾರರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವರು' ಎನ್ನಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥಾತುಕಥಾಚ ಬ್ರುವನ್ ವಾ ಬ್ರುವಂತಂ ವಾ ಬ್ರೂಯಾದ್
ಅಭ್ಯಾಶನೇನ ಯತ್ ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ತ್ವೇವಾನ್ಯತ್ ಕುಶಲಾದ್
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ | ಅಶಿದ್ಯುನ್ನು ಏವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ಬ್ರೂಯಾತ್ | ನಾಶಿದ್ಯುನ್ನೇ ಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |
ನನೋ ಅಸ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಶೂರವೀರೋ
ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ ||

ಯಾವರೀತಿಯಿಂದಲಾದರೂ ನಿಂದಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಕೋಪ
ಬರಿಸಲಿ, ಅವನಿಗೆ ಸಂಹಿತಾದಿ ದೇವತಾಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನು ಸಂಹಿತಾದಿ ಉಜ್ವಾರಣ
ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಮಾಡದಿರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಶಾಪಕೊಟ್ಟರೆ ಆ ಶಾಪ
ಶೀಘ್ರವೇ ಫಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಸಾಕ್ಷಿಕ ಸ್ವಭಾವದವನು ನಿಂದಿಸಿದರೂ
ಅವನಿಗೆ ಶಾಪದ ಮಾತನ್ನಾಡಬಾರದು. ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯನು ಹರಿಯಾಜ್ಞೆ
ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ 'ನೀನು ಹೀಗೆ ನಿಂದೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ತಮಲೋಕ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಿ' ಎನ್ನಬೇಕು. ಅವನು ಹರಿಯಾಜ್ಞೆ
ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೂ ಲೋಕಚ್ಯುತನಾಗೆಂದು ಹೇಳಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿ
ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವಿರಲಿ ಎಂದು ಶೂರವೀರ ಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಹೇಳಿದನು.

ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ಪರಿಹಾರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವದುಪಾಸಕಸ್ಯ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದ್ ದೋಷ ಉಕ್ತೇ ತಂ
ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿಪ್ರಕಾರಃ ಪೂರ್ವಂ ದರ್ಶಿತಃ | ಅನುವ್ಯಾಹಾರಶಬ್ದೇನ ಭಗವ-
ದುಪಾಸನಾವಿಷಯ ಏನಾಸ್ಯಾಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ದೋಷಂ ವದತಃ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿ-
ರುಚ್ಯತೇ | ನಿರ್ಭುಜಂ ವದಂತಮಿತ್ಯಾದಿ ತು ಅನಸ್ಥಾಮಾತ್ರದರ್ಶನಂ |
ಆತ್ಮನೋ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ವಕ್ತವ್ಯತ್ವಾದ್ ಅನು-
ವ್ಯವಹಾರಃ ||

ಅನುನಾದ—ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು
ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ಅನುವ್ಯಾಹಾರ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ 'ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಉಪಾಸನಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅವನಿಗೆ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಫಲ ಸಿಗಲಾರದು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಿಂದಿಸುವವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಏನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಿಂದೆ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಪಾಸಕನು ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಉತ್ತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನುವ್ಯಾಹಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಉಪಾಸಕನು ತನ್ನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವರಿಗೆ ಏನು ಉತ್ತರಕೊಡಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಹೇಳುವುದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಉತ್ತರ. ಈಗ ಹೇಳುವುದು ಉಪಾಸನಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಹೇಳುವ ಉತ್ತರ. ಆದರೂ, 'ಯದ್ಯೇನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರುವಂತಮುಪವದೇತ್' 'ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ' 'ಪ್ರಥಿವೀಂ ದೇವತಾಮಾರಃ' 'ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯಾದ ಪ್ರಥಿವೀಸ್ಥ ಪ್ರಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿರುವಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಉಪಾಸನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂದೆ ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಆಪಾತತಃ ಅನಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ವಸ್ತುತಃ ನಿಂದೆಮಾಡಿದಾಗಿನ ಉಪಾಸಕನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಿಂದೆಯ ವಿಷಯವನ್ನಲ್ಲ. ಯಾವುದೋ ಬೇರೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ನಿಂದಕನು ನಿಂದಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಉಪಾಸಕನು ಸಂಹಿತಾದಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬೇರೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ನಿಂದೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದು ಸಂಹಿತಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಿಂದೆಯೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಪಾಸಕನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ನಿಂದೆ ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತೋರಿಸಲು 'ಪ್ರಥಿವೀಂ ದೇವತಾಮಾರಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ 'ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಉಪವದೇತ್' 'ಹರಿವಾಯುಗಃ' ಉಪಾಸನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿಸಿದರೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೆ ನಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಯ ಏವಂ ತದುಪಾಸಕಂ ನಿಂದೇತ ವಿಷ್ಣು ವಿಜ್ಞಾನವಿಷಯೇ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ.

ಉಪಾಸನಾನಿಂದನೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವತೋ ವಂಶ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಯೋ ಹರಿಂ |

ನಾಯುಂ ಚ, ಮುಕ್ತಮಾಪ್ನೋತಿ; ಯ ಏವಂ ತದುಪಾಸಕಂ |

ನಿಂದೇತ ವಿಷ್ಣು ವಿಜ್ಞಾನವಿಷಯೇ, ತಂ ವದೇತ ಸಃ |
 'ವಿಷ್ಣುನಾ ವಂಶಭೂತೇನ ವಾಯುನಾ ಸಹಿತಂ ತಥಾ |
 ನ ಶಕ್ನೋಷೀತಿ ಮಾಮಾತ್ಮ, ಹಾಸ್ಯತಸ್ತಾಮತೋ ಹಿ ತೌ |'
 ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾನಿತ್ಯಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ ದೇವಾದಿರುತ್ತಮಃ |
 ಅನ್ಯೋ ಗಂಧರ್ವ ಪಿತ್ರಾದಿರಲ್ಪಜ್ಞಾನಬಲೋ, ಹಿ ಯಃ |
 ಸ ಬ್ರೂಯಾದ್ 'ವಿಷ್ಣುವಾಯುಧ್ಯಾಂ ಸಂಧಿಮಿಚ್ಛಂತಮೇವ ಮಾಂ
 ಸಂಧಾತುಂ ನಾಶಕೋ ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾಸ್ಯತಸ್ತಾಮತೋ ಹಿ ತೌ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಲೋಕಾಧಾರರಾದುದರಿಂದ ವಂಶ ವನಿಸಿದವರೆಂದು ಹರಿ
 ಯನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತಿ
 ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಆ ವಿಷ್ಣುಪಾಸನೆಯ
 ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರು ನಂದಿಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಉಪಾಸಕನು ಹೇಳಬೇಕು—'ಸರ್ವಾ
 ಧಾರನಾದ ಹರಿಯನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಒಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ
 ನನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥನನ್ನುತ್ತಿರುವಿ. ಅದರಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳು
 ನಿನ್ನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವರು' ಉಪಾಸನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಳ್ಳ, ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ
 ದೇವಾದಿ ಸಾಂಶಜೀವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಬೇರೆ ಗಂಧರ್ವ ಪಿತ್ರ ಮುಂತಾದ
 ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನ ಬಲ ಉಳ್ಳವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು— 'ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಒಲಿಸಿ
 ಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುತ್ತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಲು, ನೀನು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ತೊರೆಯುವರು' ಹೀಗೂ ಪ್ರಮಾಣ
 ವಚನ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಸ ಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಮುಪವದೇತ್' ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರತಿ
 'ಏನಂ' ಉಪಾಸಕಂ ಉಪವದೇತ್—'ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಿಯತ್ನಂ
 ತವ ನ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತಿ' ಇತಿ | 'ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ' ಮಯಾ ಸಹ
 ಸಂಧಾನಂ ಕರ್ತುಂ ನಾಶಕಃ, ಮನು ಪ್ರೀತಿಂ ಕರ್ತುಂ ನಾಶಕಃ |
 ತದ್ಭಕ್ತಭಕ್ತೇಷ್ಟಪಿ ಯೋ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ ಪ್ರೀತಿಮಂಜಸಾ |
 ವಿಷ್ಣುರ್ಜಹಾತಿ ತಂ ಪಾಪಂ ಇಹ ಚಾನುತ್ರ ಚ ಪ್ರಭುಃ ||
 ಇತಿ ಚ ಧಾರತೇ || ೪ ||

ಅನುವಾದ—'ಸ ಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಮುಪವದೇತ್' ಎಂದರೆ
 'ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಮಾನಂ' ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ

‘ಏನಂ’ ಈ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ಯಾರು ನಿಂದಿಸುವನೋ—‘ಹರಿವಾಯುಗಳ ಒಲಿಮೆ ನಿನಗೆ ಲಭಿಸದು’ ಎಂದು. ‘ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ’ ಎಂದರೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಸಂಧಾನ ಮಾಡಲು ನೀನು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ, ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಲಿಲ್ಲ. ‘ಹರಿ ವಾಯುಭಕ್ತ ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರಾದ ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರೀತಿ ಮಾಡನೋ ಅಂಥ ಪಾಪಿಯನ್ನು ಇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಭು ವಿಷ್ಣು ತೊರೆಯುವನು’ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾ ವಿದ್ಯೆ- ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರರ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲ್ವಾಹುರ್ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾಃ | ಪೂರ್ವಮುಕ್ಷರಂ ಪೂರ್ವ ರೂಪಂ | ಉತ್ತರಮುತ್ತರರೂಪಂ | ಯೋಽವಕಾಶಃ ಪೂರ್ವ ರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ ಸಾ ಸಂಹಿತೇತಿ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ- ವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ |

ಅಥ ವಯಂ ಬ್ರೂಮೋ ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ | ಪೂರ್ವಮೇವಾಕ್ಷರಂ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಉತ್ತರಮುತ್ತರರೂಪಂ | ಯೋಽವಕಾಶಃ ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರ- ರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ, ಯೇನ ಸಂಧಿಂ ವಿವರ್ತಯತಿ, ಯೇನ ಸ್ವರಾಸ್ವರಂ ವಿಜಾನಾತಿ, ಯೇನ ಮಾತ್ರಮಾತ್ರಂ ವಿಭಜತೇ ಸಾ ಸಂಹಿತೇತಿ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ, ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿ- ರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವ- ಮಾಯುರೇತಿ |

ಅಥ ಹಾಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಅಹ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ರಾತೀಬೋಧೀಪುತ್ರಃ | ಅಕ್ಷರೇ ಖಲ್ವಿಮೇ ಅವಿಕರ್ಷನ್ ಅನೇಕೀಕುರ್ವನ್ ಯಥಾವರ್ಣಮಾಹ ತದ್ ಯಾಸೌ ಮಾತ್ರಾ, ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ ಸಂಧಿ- ವಿಜ್ಞಪನೀ ಸಾಮ ತದ್ ಭವತಿ | ಸಾಮೈವಾಹಂ ಸಂಹಿತಾಂ ಮನ್ಯ ಇತಿ |

ಅನಂತರ ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರರೆಂಬ ಮುನಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು—“ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರ ದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರನಾಮಕ ವರಾಹ ರೂಪವು ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉತ್ತರಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರನಾಮಕ ವಾಮನರೂಪವು ಉತ್ತರಾಕ್ಷರಪ್ರತಿ ಪಾದ್ಯ. ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅವಕಾಶ ನಾಮಕ ನರಸಿಂಹನೆ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ” ಎಂದು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು

ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ಪೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಜೀವನ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ, “ನಾವು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ, ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತೃರೆ” ಎಂದನು ಪ್ರಸ್ವ ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಮುನಿ. “ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರನಾಮಕ ವರಾಹ ರೂಪವೆ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉತ್ತರಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರನಾಮಕ ವಾಮನ ರೂಪವೆ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೇಳುವ ಅವಕಾಶ ನಾಮಕ ಸರಸಿಂಹನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಕನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವನೋ, ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ “ಇಲ್ಲಿ ಈ ಉದಾತ್ತವೆ ಉಚಿತವಾದ ಸ್ವರ, ಬೇರೆ ಎಲ್ಲವೂ ವಿರುದ್ಧ ಸ್ವರ” ಎಂದು ಕ್ಲೃಪ್ತವಾದ ಸ್ವರವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಚ್ಚರಿಸುವನೋ, ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನೋ ಆ ಪೇದವ್ಯಾಸನೆ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ” ಎಂದು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ, ಪೇದಗಳು, ಕೀರ್ತಿ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಜೀವನ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ಪ್ರಸ್ವ ಮಾಂಡೂಕೇಯನಿಗೆ ಪ್ರಾತೀಬೋಧಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಮಧ್ಯಮ ಸಂಬ ಪುತ್ರನು, ‘ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವರಾಹ ವಾಮನರ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಈ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಳಿಸದೆ, ಒಂದಾಗಿಯೂ ಮಾಡದೆ, ಯಥಾಸ್ಥಿತಿವಾಗಿ ಉಪಾಸಕನು ಉಚ್ಚರಿಸುವನೋ, ಯಾರು ಅಕ್ಷರ ಮಾತ್ರಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೋ, ಮತ್ತು ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸಂಧಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೋ ಆ ವಾಸುದೇವನೆ ಸಾಮನಾಮಕ. ಆ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಸು ದೇವನೆ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ’ ಎಂದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಥಿತಂ ಯತ್ತದ್ ರೂಪಂ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರಾಭಿಧಂ |

ವರಾಹಾಖ್ಯಂ ಹರೇರನೈವರ್ಣಗಂ ನಾಮನಾಭಿಧಂ |

ಉತ್ತರಾಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಂ ಚ, ವರ್ಣಯೋರಂತರಸ್ಥಿತಂ |

ಅವನಾತ್ ಕಾಶನಾಚ್ಚೈತದ್ ಅವಕಾಶಾಭಿಧಂ ಹರೇಃ |

ನೈಸಿಂಹರೂಪಮಿತ್ಯಾಹುಃ ನಿರ್ಭುಜಾಸ್ಯಾಸ್ತಥ್ಯಾವದತ್ |

ಹ್ರಸ್ವೋ ಯೇನಾಕ್ಷರೋಚ್ಛಾರೋ ಮಾತ್ರಾಸಂಧಿಸ್ವರಾತ್ಮಕಃ |

ನ್ಯಾಸರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಸ್ತ್ರಿತಿ |

ತತ್ಪ್ರಶ್ನೋ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ರಾಹ ಸಮೋಚ್ಚಾರಣಕಾರಣಃ |

ಸಾಮನಾಮಾ ವಾಸುದೇವಃ ಸಂಹಿತಾನಾಮಾನಿತಿ || ಇತಿ ಚ |
ಮಾಸಯತಿ ತ್ರಾಯತಿ ಜೇತಿ ಮಾತ್ರಾ ಭಗವಾನ್ | ಯಥೋಚ್ಚಾರಿತ
ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಿತಶ್ಚ |

ಅನುನಾದ—ಪೂರ್ವವರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹವೆಂಬ ಹರಿಯು ರೂಪವೆ
ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉತ್ತರವರ್ಣದಲ್ಲಿರುವ ವಾಮನನೆಂಬ ಹರಿಯು ರೂಪವೆ
ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದ
ರಿಂದಲೂ ಅವಕಾಶನೆನಿಸಿದ ಹರಿಯು ನರಸಿಂಹರೂಪವೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ
ನಡುವೆ ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತರೆಂಬ ಮುನಿಗಳು
ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಹೇಳಿದನು, 'ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ಮಾತ್ರಾ ಸಂಧಿ ಸ್ವರಾತ್ಮಕ ಅಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೋ ಆ ಸಾಕ್ಷಾದ್
ವ್ಯಾಸರೂಪಿ ಹರಿ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ' ಎಂದು.
ಆಗ ಅವನ ಪುತ್ರನಾದ ಮಧ್ಯಮನು ಹೇಳಿದನು—'ಸಮೋಚ್ಚಾರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತಕ
ನಾದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನೆ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದು
ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಚನವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಮಾತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಭಗವಂತ. ಯಥಾಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ
ವರ್ಣಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವವನೂ ಭಗವಂತನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದಪ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ—'ಬೃಹಸ್ಪತೇ ನ ಪರಃ ಸಾಮ್ನೋ
ವಿದುಃ' ಇತಿ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭೀರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ
ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ || ೫ ||

ವಾಸುದೇವನು ಸಾಮನಾಮಕನೆಂದೂ ಅವನ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದೂ
ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—'ಹೇ ವೇದಪತಿ ವಾಯುದೇವನೆ, ಸಾಮನಾಮಕ
ನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಿನ್ನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲವೆಂದು ನಂಬುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ
ನಮ್ಮನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸು ಎಂದು ವೇದ ವಿದ್ಯೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡವು' ಎಂದು.
ಹೀಗೆ ಯಾರು ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು
ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ವೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ
ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಜೀವನ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಪರನಾತ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಪಾತ್ರರು ಮತ್ತು ಪಾತ್ರರು :

ಭಾಷ್ಯ—ನಾ ನಃ ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಯೇ ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ವದೇ
ನಿರಾಮಿಣೋ ರಿಪವೋಽನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ |
ಯೇಷಾಂ ನೈತನ್ನಾಪರಂ ಕಿಂಚನೈಕಂ
ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಕದಾಚಿತ್ ||
ಅಥೋ ಶನೇನೋಪ ರತಾ ಮನುಷ್ಯಾ
ಯೇ ಧರ್ಮಿಣೋ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಸದಾ ನಃ |
ಆ ದೇವಾನಾನೋಹತೇ ವಿ ವ್ರಯೋ ಹೃದಿ
ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ನ ಪರಃ ಸಾನ್ನೋ ವಿದುಃ ||

ಅನುನಾದ—ನಿತ್ಯದುಃಖ ತಮೋಯೋಗ್ಯರೂ, ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಿ
ಯಾದ ಹರಿಯನ್ನು ತುಚ್ಛೀಕರಿಸುವವರೂ, ಅವನ ದ್ವೇಷಿಗಳೂ, ವಿಷಯಾಸಕ್ತರೂ
'ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬುವವನಿಲ್ಲ, ಅಂಥ ಒಬ್ಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳ
ಪಡುವಂಥ ಜಗತ್ತೆಂಬುದೂ ಇಲ್ಲ, ನಿರ್ಗುಣವಾದ ಒಂದು ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವಿದೆ,
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಈ ಜಗತ್ತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ' ಎಂದು ಹೇಳುವವರೂ ಆದ
ಕಳ್ಳರಿಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಡ.

ವೇದಪತಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆ, ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮ ಮಾಡುತ್ತ ಭಕ್ತಿ
ಪೂರ್ವಕ ವಿಷ್ಣು ಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದು ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನಿ
ಗಿಂತ ಬೇರೆ ಉತ್ತಮನಿರುವನೆಂದು ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ
ಯಾರು ವೇದವೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆ ಪರ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೇ ಯಾವಾಗಲೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸು.

ವಿನರಣೆ—'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ನ ಪರಃ ಸಾನ್ನೋ ವಿದುಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗ
ವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನು ಹೇಳುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸುವಾದಿಯಾಗಿ ತೋರಿಸಿದೆ.
ಅದರ ಅರ್ಥಗ್ರಹಣದ ಅನುಕೂಲತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನೂ
ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ವದೇ' ಅಭಿತೋ ದ್ರೋಹಸ್ಯ ನಿತ್ಯನಿರತಿಶಯದುಃಖ-
ಸ್ಯಾಂಧತಮಸಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಶಾಸ್ತ್ರದಸ್ಯನಃ |
ಏಕಾತ್ಮ್ಯಂ ನಾನು ಯದಿದಂ ಕೇಚಿದ್ ಬ್ರೂಯುರನೈಪುಣಾಃ |
ಶಾಸ್ತ್ರತತ್ತ್ವನುನಿಜ್ಞಾಯ ತಥಾನಾದಬಲಾ ಜನಾಃ |
ಕಾಮಕ್ರೋಧಾಭಿಭೂತತ್ವಾತ್ ಅಹಂಕಾರವಶಂ ಗತಾಃ |
ಯಾಥಾತಥ್ಯನುನಿಜ್ಞಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಶಾಸ್ತ್ರದಸ್ಯನಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನಾ ನಿರಾನಂದಾ ಅಸಕ್ತಮನಸೋಶಿವಾಃ |
 ನೈಗುಣ್ಯಮೇವ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ಗುಣಾನಿ ನಿಯುಂಜತೇ |
 ತೇಷಾಂ ತನುಶರೀರಾಣಾಂ ತನು ಏವ ಪರಾಯಣಂ ||
 ಇತಿ ನೋಕ್ಷಧರ್ಮೇ ಭಗವದ್ವಚನಾದ್ ಏನಂ ವಿಧಾ ಏವ 'ಸ್ತೇನಾಃ'
 'ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ಪದಸ್ಥಾ'ಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ಪದೇ' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದ್ರೋಹಮಾಡಿದ
 ಫಲವಾಗಿ ಸಿಗುವ ಶಾಶ್ವತ ಮಹಾದುಃಖಪೂರ್ಣವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ
 ಹೋಗಲು ಯೋಗ್ಯರಾದವರು, ಶಾಸ್ತ್ರಕಳ್ಳರು. 'ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಕೆಲವು
 ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಜನರು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರು 'ಆಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ'
 ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವಚನಗಳ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥತೆಳೆಯದೆ ಸಮಾನ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವಲ್ಲಿ
 ಅಭೇದ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಮುಂತಾದ ವಾದದ ಬಲದಿಂದ ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.
 ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ಕಾಮಕ್ರೋಧಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಅಹಂಕಾರ ಪರವಶರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
 ಭೇದವಾಕ್ಯಗಳ ಯಥಾರ್ಥತೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳದೆ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಅತತ್ವಾ
 ವೇದಕವೆನ್ನುತ್ತ ಅಪಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನೇ ಅಪಹ
 ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕಿಲ್ಲ ಮೂಲಕಾರಣ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಆನಂದ
 ರಹಿತರು. ಅವರ ಬುದ್ಧಿ ಪರಿಪಕ್ವವಲ್ಲ. ಅಮಂಗಳ ಸ್ವರೂಪರು ಅವರು. ಜೀವ
 ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಸ್ವಭಾವಗಳಿದ್ದರೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೆತಳಿಯು
 ತ್ತಾರೆ. ಗುಣಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಅವರಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ತಮೋಗುಣಸ್ವರೂಪವಾದ
 ಸ್ವರೂಪ ಶರೀರ ಉಳ್ಳ ಅವರಿಗೆ ತಮಸ್ಸೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯ' ಎಂದು ಮೋಕ್ಷ
 ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಂಥವರೆ ಕಳ್ಳರು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯ
 ದುಃಖ ತಮೋಯೋಗ್ಯರು ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತರು.

ಭಾಷ್ಯ—'ನಿರಾಮಿಣಃ' ರಾನುಸ್ಯ ರಮಣರೂಪಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಸ್ಯ
 ವಿಷ್ಣೋರ್ಜೀವಸ್ವರೂಪತಾಜ್ಞಾನೇನ ನೀಚತಾವಿದಃ | ತ ಏವ
 ರಿಪವಶ್ಚ ತಸ್ಯ |

ಅನಜಾನಂತಿ ಮಾಂ ಮೂಢಾ ಮಾನುಷೀಂ ತನುಮಾಶ್ರಿತಂ |

ಪರಂ ಭಾವಮಜಾನಂತೋ ನುನು ಭೂತಮಹೇಶ್ವರಂ |

ನೋಘಾಶಾ ನೋಘಕರ್ಮಾಣೋ ನೋಘಜ್ಞಾನಾ ವಿಚೇತಸಃ |

ರಾಕ್ಷಸೀನಾಸುರೀಂ ಚೈವ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಮೋಹಿನೀಂ ಶ್ರಿತಾಃ ||

ಇತ್ಯಾದಿವಚನಾದ್ ಅಸುರಾದಯಃ | 'ಅನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ' ಭೋಗ-
 ಮಾತ್ರಗೃಧ್ನವಃ |

ಅನುವಾದ—‘ನಿರಾಮಿಣಿ’ ರಾಮನನ್ನು, ಅನಂದರೂಪನನ್ನು ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜೀವಸ್ವರೂಪನೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಅಲ್ಪನೆಂದು ತಿಳಿಯುವವರು. ಅವರ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ರಿಪುಗಳು. ‘ಮಾನವ ಶರೀರದಂತೆ ಕಾಣುವ ಶರೀರ ಧರಿಸಿದ ನನ್ನನ್ನು ಕಂಡು ತಾಮಸಪ್ರಕೃತಿಯ ಜನರು ನಿತ್ಯಗುಣ ಪೂರ್ಣವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ನನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯದೆ ಜೀವಸ್ವರೂಪನೆಂದು ಕಡೆಗಣಿಸುವರು. ಅವರ ಪರಲೋಕ ಸುಖದ ಆಸೆ ವ್ಯರ್ಥ. ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮ ವ್ಯರ್ಥ. ಜ್ಞಾನವೂ ವ್ಯರ್ಥ, ಮನಸ್ಸು ದ್ವೇಷಪೂರ್ಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರು ವಿವೇಕ ವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸೀ ಆಸುರೀ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರು’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ದ್ವೇಷಿಗಳೆಂದರೆ ಅಸುರರು ಮುಂತಾದವರು. ‘ಅನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ’ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಭೋಗಾಸಕ್ತ ರಾದವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೇಷಾಂ ಏತತ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಸ್ತೀತಿ ಪಕ್ಷಃ | ಈಶಿತನ್ಯೇ ವಿದ್ಯಮಾನೇ ಹೀಶ್ವರೋ ಭವತೀತಿ | ನ ಜಾಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ | ಪರಮಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಹ್ಯಪರಮಿತಿ | ಕಿಂ ತರ್ಹಿ ? ‘ಕಿಂಚನೈಕಂ’ ಕಿಮಪೇಕ್ಷಮೇವ ವಸ್ತುಸ್ತಿ, ನ ಪರಮಪರಂ ಚೇತಿ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷಃ |

ಅಸತ್ಯನುಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ |

ಅಪರಸ್ಪರಸಂಭೂತಂ ಕಿಮನ್ಯತ್ ಕಾಮಹೈತುಕಂ |

ಏತಾಂ ದೃಷ್ಟಿಮನಪ್ಪಭ್ಯ ನಷ್ಟಾತ್ಮಾನೋಽಲ್ಪಬುದ್ಧಯಃ |

ಪ್ರಭವಂತ್ಯುಗ್ರಕರ್ಮಾಣಃ ಕ್ಷಯಾಯ ಜಗತೋಽಹಿತಾಃ |

ಈಶ್ವರೋಽಹಮಹಂ ಭೋಗೀ ಸಿದ್ಧೋಽಹಂ ಬಲನಾನ್ ಸುಖೀ ||

ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಾತ್ |

ಅನುವಾದ—‘ಯೇಷಾಂ ನೈತತ್’ ಎಂದರೆ ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ವಾಸು ದೇವನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಅವರ ಪಕ್ಷ. ಅಧೀನವಾದ ಜಗತ್ತೆಂಬುದು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವಾಗ ತಾನೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾದ ಭಗವಂತನೊಬ್ಬನಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು. ಅವನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಅಪರವನ್ನಬಹುದಾದುದು ಇನ್ನೊಂದಿಲ್ಲ. ಪರವಸ್ತು ಒಂದಿದ್ದರೆ ತಾನೆ ಅಪರವೆಂದು ಒಂದು ವಸ್ತು ಇರಬಲ್ಲುದು ಎಂದು. ಹಾಗಾದರೆ ಇರುವುದೇನು ? ‘ಕಿಂಚನೈಕಂ’ ಯಾವುದೂ ಒಂದೇ ವಸ್ತು ಇದೆ, ನಿರ್ಗುಣವಾದುದು. ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಸಗುಣ ವಸ್ತು ಒಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಧೀನ ವಾದ ಜಗತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಎಂದು ಎರಡು ವಸ್ತು ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಅವರ ಪಕ್ಷ.

ಏಕೆಂದರೆ 'ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಲ್ಲ, ಅಬಾಧಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂಥಹುದಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ನಿಯಾಮಕನೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವ, ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ಅಹಂಕಾರ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಹುಟ್ಟುವಂಥಹುದಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವಭಾವವೇನು ? ಎಂದರೆ, ಸದಸದ್ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವದ ಜನರು ಇವರು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವರಾಗಿ ಘೋರ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುತ್ತಾ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳೆನಿಸಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ನಾನೆ ಭಗವಂತ, ಎಲ್ಲ ಭೋಗವಸ್ತು ನನ್ನದು. ನಾನು ಕೃತಕೃತ್ಯ, ಬಲಿಷ್ಠ, ಸುಖ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ' ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನೇದಸ್ಯ ಪತೇ ನಾಯೋ | 'ಅಥ ಹೇನುಮಾಸನ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಮೂಚುಃ | ಏಷ ಉ ಏನ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | ನಾಗ್ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ | ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಪತಿಃ | ತಸ್ಮಾದು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ | ಏತಾದೃಶೇಭ್ಯೋ ನಾ ಬ್ರೂಹಿ |

ಶಮೇನ ವಿಷ್ಣುನಿಷ್ಠಯಾ ಉಪ ಸಮೀಪೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ರತಾಃ | ಸಾನ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಂ ಕಿಮಪಿ ನ ವಿದುಃ | ತದೇವ ದೇವಾನಾಂ 'ವ್ರಯಃ' ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ಪರತಮಂ ನಿಷ್ಪಾಂಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಹೃದಾ ವ್ಯೋಹತೇ | ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೇಣ ನರಂ ನಿಯಾಮಕಂ ಚೇತಿ ವ್ರಯಃ | ತೇಭ್ಯೋ ಬ್ರೂಹಿ |

ಅನುವಾದ—'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ' 'ಬ್ರಹ್ಮಣಃ' ವೇದಕ್ಕೆ 'ಪತೇ' ಅಧಿಪತಿ ಯಾದ ವಾಯುವ ! ಏಕೆಂದರೆ 'ಅನಂತರ ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರು. ಇವನೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ. ವೇದವ ಬ್ರಹ್ಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಇವನು ಅಧಿಪತಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವನು 'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ' ಎಂದುಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಇಂಥ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಸಮ್ಮನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಬೇಡ ಎಂದು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳು ವಾಯುದೇವನಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡರು.

'ಶಮೇನ' ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ 'ಉಪ' ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾದವರು. 'ಸಾಂಖ್ಯಃ' ವಿಷ್ಣು ವಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದುದು ಎಂದು ಏನನ್ನೂ ಪರಿಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. 'ದೇವಾನಾಂ ವ್ರಯಃ' ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸುವರು. ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕವೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ

ಪ್ರಯವೇನಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸೆಂದು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳು ವಾಯುದೇವನಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯುಂ ವಿದ್ಯಾಃ ಸಮಾಸಾದ್ಯ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪತಿಮೂಚಿರೇ |

ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಮೈವ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಬ್ರೂಹ್ಯಥೋ ನೈಷ್ಠನೇಸು ಚ |

ಇತಿ ಚ |

ಸಾಮನಾಮ್ನಾ ಶ್ರುತಿಯಸ್ತಾದ್ ವಿಷ್ಣುನಾಹ ತತಃ ಪ್ರಿಯಂ |

ತನ್ನಾಮ ವಿಷ್ಣೋರಿಹ ತು ಸಂಹಿತಾರ್ಥಂ ವದೇದ್ಯತಃ ||

ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಸಾಮನಾಮ್ನಃ ಸಂಹಿತಾಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ವಾತ್, ವಿಷ್ಣೋ-
ಸ್ತಸ್ಯ ನಾಮ್ನಃ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ ಸಾಮನಾಮ್ನೋ ವಾಸುದೇವರೂಪ
ಸಮಾಖ್ಯಾಸು ಪಂಚರಾತ್ರೇ ಪಠಿತತ್ವಾಚ್ಚ ತದ್ ರೂಪಂ ಸಂಹಿತಾ
ನಾನುಕಮಿತಿ ಯುಕ್ತಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ |

ಅನುವಾದ—‘ವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ವಾಯು
ವನ್ನು ಬಳಿ ಸಾರಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಳ್ಳರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಡ, ವೃಷ್ಣವರಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸು
ವೆಂದರು’ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಾ ನಃ ಸ್ತೇನೇಭ್ಯಃ’ ಎಂಬ
ಶ್ರುತಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥ ಯುಕ್ತವೆ.

‘ಸಾಮನಾಮವು ಸಂಹಿತಾಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಅವನ
ಎಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ ನಾಮ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಿಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮದಿಂದ
ಶ್ರುತಿಯು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ,’ ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ
ನಾಮವು ಸಂಹಿತಾಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಚಕವೆಂದೂ, ವಿಷ್ಣು ವಿಗೆ ಆ ನಾಮವು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧ
ವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮನಾಮವು ವಾಸುದೇವರೂಪದ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಒಂದಾಗಿ ಪಂಚರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕವಾದ
ರೂಪವೆ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ವಿನಯ—ಮಾ ನಃ ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಯೇ ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ವದೇ

ನಿರಾಮಿಣೋ ರಿಪವೋಽನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ |

ಆ ದೇವಾನಾಮೋಹತೇ ವಿ ಪ್ರಯೋ ಹೃದಿ

ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತೇ ನ ಪರಃ ಸಾಮ್ನೋ ವಿದುಃ ||

(ಋಗ್ವೇದ 2. 6. 32)

ಇದು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಮಂತ್ರಪಾಠ.

ಯೇಷಾಂ ನೈತನ್ನಾಪರಂ ಕಿಂಚನೈಕಂ

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಕದಾಚಿತ್ |

ಅಥೋ ರಮೇನೋಪರತಾ ಮನುಷ್ಯಾ

ಯೇ ಧರ್ಮಿಣೋ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಸದಾ ಸಃ॥

ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಉಪಪಾದದಲ್ಲಿ ಬರುವಂಥವಾದುದು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ 'ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಮಾ ಬ್ರೂಹಿ, ಪೃಷ್ಠವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರೂಹಿ' ಎಂದು ಹಿತಕರವಾದ ಅನ್ವಯ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದು, 'ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಮೈವ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಬ್ರೂಹ್ಯಥೋ ಪೃಷ್ಠವೇಷು ಚ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಮತವಾಗಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆ - ತಾಕ್ಷ್ಯಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಬೃಹದ್ ರಥಂತರಯೋ ರೂಪೇಣ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಧೀಯತ ಇತಿ

ತಾಕ್ಷ್ಯಃ | ನಾಗ್ ನೈ ರಥಂತರಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಪ್ರಾಣೋ ಬೃಹತಃ | ಉಭಾಭ್ಯಾಂನು ಖಲು ಸಂಹಿತಾ ಸಂಧೀಯತೇ, ನಾಚಾ ಚ ಪ್ರಾಣೇನ ಚ | ಏತಸ್ಯಾಂ ಹ ಸ್ತೋಪನಿಷದಿ ಸಂವತ್ಸರಂ ಗಾ ರಕ್ಷಯತೇ ತಾಕ್ಷ್ಯಃ | ಏತಸ್ಯಾಂ ಹ ಸ್ಮ ನಾತ್ರಾಯಾಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ಗಾ ರಕ್ಷಯತೇ ತಾಕ್ಷ್ಯಃ | ತದಪ್ಯೇತದ್ ಯುಷೀಣೋಕ್ತಂ, 'ರಥಂತರನಾಜಧಾರಾ ನಸಿಪ್ತಃ' 'ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾ ಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವ ನಾಯುರೇತಿ |

ಬೃಹತ್ಸಾ ಮದೇವತೆಯಾದ ನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ರಥಂತರನಾಮದೇವತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಇವರಿಬ್ಬರ ರೂಪದಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕವಾದ ಅರ್ಧನಾರೀನರಾಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರೂಪವು ಸಂಯೋಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾಕ್ಷ್ಯ ಮುನಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ರಥಂತರನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೂಪವು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಙ್ ನಾಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಪ್ರತಿಮೆ.

ಬೃಹನ್ನಾಮಕ ನಾರಾಯಣ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವಾಯು ಪ್ರತಿಮೆ, ಈ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣರಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಂದಲೇ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕ ಅರ್ಧನಾರೀನರ ರೂಪವು ಸಂಯೋಜಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರಹಸ್ಯ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ತಾಕ್ಷ್ಯಮುನಿ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಒಂದುವರ್ಷಕಾಲ ದನಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ ಏತಾವನ್ನಾತ್ರಂ ಚ ಸಮುದ್ದಿಶ್ಯ ನ ಚಾಪರಂ ।

ಅನುನಾದ —ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ರಥಂತರನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ದೇವತೆ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬೃಹನ್ನಾಮಕನಾರಾಯಣ ದೇವತೆ. ಅವರೆ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣರು. ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವವನು ಅರ್ಧನಾರೀಸರರೂಪನಾದ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಾಚಿನಾಮಕಳು. ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾರಾಯಣನೆ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ. ರಥಂತರ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ರ ಎಂದರೆ ಆನಂದ, ಥ ಎಂದರೆ ಸಂಭೋಗ್ಯವೆಂದು 'ಅನ್ನಂ ಥಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದು

ರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅನಂದಸ್ವರೂಪಳಾಗಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುಭೋಗ್ಯಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ರಥಂ ತರಳು. ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಎನಿಸಿದವನು ನಾರಾಯಣ. ರಥಂತರಕ್ಕೂ ಬೃಹತ್ತಿಗೂ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವರಿಬ್ಬರೇ ದೇವತೆಗಳು. ಅವರಿಬ್ಬರು ಸೇರಿರುವ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ರೂಪವೇ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಮುನಿ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಒಂದುವರ್ಷಕಾಲ ದನ ಕಾದಿದ್ದ. ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶವಿರಲಿಲ್ಲ.

ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆ- ಕೌಂತರವ್ಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

**ಉಪನಿಷತ್—ನಾಕ್ ಪ್ರಾಣೇನ ಸಂಹಿತೇತಿ ಕೌಂತರವ್ಯಃ | ಪ್ರಾಣಃ ಪವ-
ಮಾನೇನ, ಪವಮಾನೋ ವಿಶ್ವೇದೇನೈಃ, ವಿಶ್ವೇದೇನಾಃ ಸ್ವರ್ಗೇಣ
ಲೋಕೇನ. ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ | ಸೃಷ್ಟಾಽನರಪರಾ
ಸಂಹಿತಾ |**

ಸ ಯೋ ಹೈತಾನುನರಪರಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ, ಏವಂ ಹೈವ
ಸ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ
ಸಂಧೀಯತೇ ಯಥೈಷಾ ಸಂಹಿತಾ |

ಕೌಂತರವ್ಯಮುನಿಯು ಹೇಳಿದನು—ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿ ನಾರಾಯಣನೊಡನೆ ಸೇರಿ
ದಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ. ನಾರಾಯಣ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ
ದಾಗ ಎರಡನೆ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ. ವಾಯು ಭಾರತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ
ಸೇರಿದಾಗ ಮೂರನೆ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು ಶಿವನಿಂದ ಕೂಡಿ
ಕೊಂಡಾಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ. ಶಿವನು ಚತುರ್ಮುಖನೊಡನೆ ಕೂಡಿ
ದಾಗ ಐದನೆ ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆ. ಈ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಣ್ಣ
ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳು ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಆದವುಗಳು.

ಯಾರು ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳ ಮಿಲನದಿಂದಾದ ಈ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ
ಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವನೋ ಅವನೂ ಈ ಸಂಹಿತೆಯಂತೆಯೇ
ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ವೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾರ ಮೋಕ್ಷಗಳಿಂದ ಮಿಲನ
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಹಿತಾದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ ಕೌಂತರವಾತ್ಮಜಃ |

ದ್ವಯಂ ದ್ವಯಂ ದೇವತಾನಾಂ ಮಿಲಿತಂ ಹರಿಶರ್ವನತ್ |

ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಂ ತತ್ರ ವರ್ಣಮುಧ್ಯಸ್ಯ ದೇವತಾ |

ತಯೋರೇಕಂ ದೇವತಯೋಃ ಪರಮುತ್ಯಕ್ತ ತಥಾಽವರಂ |
 ಅವರಸ್ಯ ಪರಸ್ಯಾಪಿ ಸಂಯೋಗಾತ್ ಸಂಹಿತಾ ತು ಸಾ |
 ಪ್ರೋಕ್ತಾಽವರಪರೇತ್ಯೇನ, ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಾಹ್ನೌ ರಮಾಚ್ಯುತೌ |
 ಸಂಹಿತೈಕಾ, ತಥೈವಾನ್ಯಾ ಕೇಶವೋ ನಾಯುಸಂಯುತಃ |
 ನಾಯುಃ ಸ ಪವಮಾನಾಹ್ಯೋ ದೇವತಾಶ್ಚಾಪಿಲಾ ಅಪಿ |
 ತೃತೀಯಾ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ, ದೇವತಾಸ್ತಾಃ ಸಶಂಕರಾಃ |
 ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ, ಶಂಕರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ |
 ಸಂಚನಿಃ ಸಂಹಿತಾ ಚೈವ ಸಂಹಿತಾ ಮೋಕ್ಷದಾ ಇಮಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಹಿತಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಬಹುಮಂದಿ ಎಂದು ಕೌಂಠ
 ರವ್ಯನು ಹೇಳಿದನು. ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಹರಿಹರರಂತೆ ಒಂದುಗೂಡಿ
 ಸಂಹಿತಾನಾಮಕರಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ
 ಗಳೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಪರ, ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು
 ಅವರ, ಕೆಳಗಿನವ. ಅವರನಿಗೂ ಪರನಿಗೂ ಮೇಲನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ
 ಸಂಹಿತೆಯು ಅವರಪರಾ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣರೆನಿಸಿರುವ
 ರಮಾನಾರಾಯಣರು ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂಹಿತೆ. ನಾರಾಯಣ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ
 ಸೇರಿ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಹಿತೆ. ಪವಮಾನನಾಮಕನಾದ ಆ ವಾಯು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ
 ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಮೂರನೆ ಸಂಹಿತೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಶಂಕರನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ
 ನಾಲ್ಕನೆ ಸಂಹಿತೆ. ಶಂಕರನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆ ಸೇರಿ ಐದನೆ ಸಂಹಿತೆ. ಈ
 ಸಂಹಿತೆಗಳು ಮೋಕ್ಷದಾಯಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ನಿಷ್ಪುರೇನ ಪರೋ ಮತಃ |
 ತೃತೀಯಾಯಾಂ ನಾಯುರೇನ, ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಸರ್ವದೇವತಾಃ |
 ನಿರಿಂಚ ಏನ ಸಂಚಮ್ಯಾಂ, ಅವರಾ ಇತರೇ ತತಃ |
 ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಅವರೋ ನಾಮಧಾಗಗಃ |
 ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ತು ಪರಮುತ್ಯಕ್ತೀಯಾಯಾಂ ತಥಾಽವರಃ |
 ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಪರಮುಶ್ಚೈವ ಸಂಚಮ್ಯಾಂ ನಾಮಗೋಽವರಃ |
 ಅವರಾದ್ಯಾಃ ಪರಾಂತಾ ಯದ್ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ಸಂಹಿತಾಃ |
 ತತೋಽವರಪರಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ, ನೈವೋಕ್ತಾಸ್ತಾಃ ಪರಾವರಾಃ |
 ಅಭಿಮಾನೀ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಶಿವಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಲೋಕನಾತ್ |
 ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ.....||

ಅನುನಾದ — ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವೆ ಪರ ದೇವತೆ. ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ವಾಯುವೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು. ಐದನೆಯದರಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ. ಉಳಿದವರೆಲ್ಲ ಅವರ ದೇವತೆಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಅವರ ದೇವತೆ. ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರದೇವತೆ. ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಅವರ ದೇವತೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ. ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ಪರದೇವತೆ. ಐದನೆಯದರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅವರ ದೇವತೆಯೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಐದು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಡಭಾಗದ ದೇವತಾವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮೊದಲನೆಯದು ಅವರ, ಕೊನೆಯದು ಪರ. ಹೀಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂಹಿತೆಗಳು ಅವರಾದಿ. ಪರಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಪರಾ ಎಂದೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪರಾವರಾ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಶಿವನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು 'ದ್ಯೋತನ'ದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಶಿವ. ಅಭಿಮಾನಿ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನಗಳಿಗೆ ಒದೆ ಹೆಸರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಸ್ವ, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣು. ರ್, ಅವನಲ್ಲಿ ರತನಾದ ವಾಯು. ಗ, ಆ ವಾಯುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಶಿವ. ಹೀಗೆ 'ಸ್ವರ್ಗ' ಎಂದರೆ ಶಿವ. ಅವನೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ 'ಲೋಕ'. ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾಂತರಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ದ್ಯುಲೋಕ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಶಿವನ ಪರವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿದೆ. ಅದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಶಿವನು ದ್ಯುಲೋಕ ಎನಿಸುವಂತೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೆಂದೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಕಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನವೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸಂಹಿತೋಪಾಸನೆಯ ಪೂರ್ಣಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯದಿ ಪರೇಣ ವೋಪಸೃತಃ ಸ್ವೇನ ವಾಽರ್ಥೇನಾಭಿವ್ಯಾಹರೇತ್, ಅಭಿವ್ಯಾಹಾರ್ಷನ್ನೇನ ವಿದ್ಯಾತ್, 'ದಿವಂ ಸಂಹಿತಾಸಗಮದ್ ವಿದುಷಾಂ ದೇವಾನಾಮೇವಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ'ತಿ | ಶಶ್ವತ್ ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ |

ಉಪಾಸಕನು ಪರಪ್ರಯೋಜನೋದ್ದೇಶದಿಂದಲಾಗಲಿ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಸಂಹಿತಾವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಾದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ

ಮೊದಲೇ 'ಸಂಹಿತಾವೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸಂಹಿತೋಪಾಸನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಫಲ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಭೀಷ್ಟಫಲ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಸಿಗುವುದು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸಂಹಿತೋಪಾಸನೆಯ ಪೂರ್ಣಫಲ ಎಂದು ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ಪೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಜೀವನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—....ಯದಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮಂತ್ರಮೇತನುಥಾಪಿ ನಾ |

ಆತ್ಮಾರ್ಥೇಽಥ ಪರಾರ್ಥೇ ನಾ ಚಿಂತಯೇದೇವಮಂಜಸಾ |

'ನಿದ್ವಾಂಸೋ ದೇವತಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಮ್ಯಕ್ ತೇನ ಮಹತ್ ಫಲಂ |

ತೇಷಾಮೇವ, ಹರಿಶ್ಚೈವ ಸಂಹಿತಾರೂಪಕಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಅಗಮದ್ ದೇವಲೋಕಂ ಹಿ ಕರ್ತುಂ ದೇವೇಷ್ಟನುಗ್ರಹಂ |'

ಇತಿ ಚಿಂತಯತಸ್ತೇಷಾಂ ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಫಲಮಂಜಸಾ ||

ಅನುನಾದ—ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪರಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪರಿಸುವುದಾದರೆ 'ದೇವತೆಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೇ ಮಹತ್ತಾದ ಫಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರಭು ಶ್ರೀಹರಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡಲು ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು' ಎಂದು ಮೊದಲಿಗೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಫಲ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆ- ಸಂಚಾಲಚಂಡಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಕ್ ಸಂಹಿತೇತಿ ಸಂಚಾಲಚಂಡಃ | ನಾಚಾ ವೈ ವೇದಾಃ

ಸಂಧೀಯಂತೇ | ನಾಚಾ ಚೈಂದಾಂಸಿ | ನಾಚಾ ಮಿತ್ರಾಣಿ ಸಂದಧತಿ |

ನಾಚಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ | ಅಥೋ ನಾಗೇವೇದಂ ಸರ್ವಮಿತಿ |

ತದ್ ಯತ್ರೈತದಧೀತೇ ನಾ ಭಾಷತೇ ನಾ ನಾಚಿ ತದಾ ಪ್ರಾಣೋ

ಭವತಿ | ನಾಕ್ ತದಾ ಪ್ರಾಣಂ ರೇಲ್ಹಿ | ಅಥ ಯತ್ರ ತೂಷ್ಣೀಂ ನಾ

ಭವತಿ, ಸ್ವಪಿತಿ ನಾ, ಪ್ರಾಣೇ ತದಾ ನಾಗ್ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಣಸ್ತದಾ

ನಾಚಂ ರೇಲ್ಹಿ | ತಾನನ್ಯೋನ್ಯಂ ರೀಲ್ಹಿಃ | ನಾಗ್ ವೈ ಮಾತಾ |

ಪ್ರಾಣಃ ಪುತ್ರಃ |

ತದಪ್ಯೇತದ್ ಯಸಿಣೋಕ್ತಂ—

ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾ ವಿನೇಶ

ಸ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ವಿ ಚಕ್ಷೇ |

ತಂ ಸಾಕೇನ ಮನಸಾಽಪಶ್ಯಮಂತಿತ-

ಸ್ತಂ ಮಾತಾ ರೇಳ್ವಿ, ಸ ಉ ರೇಳ್ವಿ ಮಾತರಂ ||' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿಯೌಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾ-
ಯುರೇತಿ ||

ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ ಎಂದು ಪಂಚಾಲಜಂಡಮುನಿ ಹೇಳಿದನು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪೇದಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂಧಸ್ಸುಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸ್ನೇಹಿತರು ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡಿ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲವೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಧೀನ ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಾಗ ಅಥವಾ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಾಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅವಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಪುರುಷನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದಾಗ ಅಥವಾ ನಿದ್ರೆ ಹೋಗಿರುವಾಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ ಅವಳನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರಸ್ವತಿ ತಾಯಿ, ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮ ಪುತ್ರ. ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೇ ವೇದದ ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ.

ಇದನ್ನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

'ದ್ವಿರೂಪನಾದರೂ ಸ್ವಗತಭೇದ ವರ್ಜಿತನಾದ ಪರಮಾನಂದ ಭರಿತನಾದ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಅವನನ್ನು ಪಕ್ಷವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೆ ಕಂಡೆನು. ತಾಯಿ ಸರಸ್ವತಿ ಅವನನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅವನು ತಾಯಿಯನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾಗಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಈ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನ ವೇದಗಳು ಕೀರ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಂಚಾಲಚಂಡೋ ವಾಚಂ ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀಂ ಹಿ ಸರಸ್ವತೀಂ |
 ಮನ್ಯತೇಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರವಚ್ಚ ದೇವಂ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ |
 ನೇದೈರ್ಹಿ ವ್ಯಜ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾ ಚ ನೇದಾಭಿಮಾನಿನೀ |
 ಪ್ರಾಣಸ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತ್ಯತಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಪಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಉಪಚರ್ಯತೇ ಪುತ್ರ ಇತಿ ನೇದೈರ್ಯದ್ ವ್ಯಜ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
 ಸಾ ದೇವೀ ಸಂಹಿತಾನಾಮ್ನಿ ವಾಚ್ಯೋಽಸ್ಯಾ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ ||

ಅನುವಾದ—ಪಂಚಾಲಚಂಡನು ವಾಚನಾಮಕಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪತ್ನಿ ಸರಸ್ವತಿ
 ಯನ್ನು ಸಂಹಿತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಭು ನಾರಾಯಣದೇವನನ್ನು
 ಸರಸ್ವತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದಿರುವವನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪೇದ
 ಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿ. ಭಗವಾನ್
 ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಇಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ತಂದೆಯಾದ ಭಗವಾನ್
 ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಪೇದಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ
 ನಾಗುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.
 ಆ ದೇವಿ ಸಂಹಿತೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕಳು. ಸಂಹಿತಾ
 ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವಿಷ್ಣುಃ.

ಶಿವನು ನಾಡಿದ ಸಂಹಿತೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಹಿತಾ | ಜಾಯಾ ಪೂರ್ವರೂಪಂ |
 ಪತಿರುತ್ತರರೂಪಂ | ಪುತ್ರಃ ಸಂಧಿಃ | ಪ್ರಜನನಂ ಸಂಧಾನಂ | ಸೈಷಾಃ-
 ದಿತಿಃ ಸಂಹಿತಾ | ಅದಿತಿರ್ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ಪಿತಾ ಚ
 ಮಾತಾ ಚ ಪುತ್ರಶ್ಚ ಪ್ರಜನನಂ ಚ | ತದಪ್ಯೇತದ್ ಯುಷೀಣೋಕ್ತಂ
 'ಅದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ' ಇತಿ |

ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
 ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವ-
 ಮಾಯುರೇತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ || ೬ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
 ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನಂತರ ಶಿವಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾಯಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ವವರ್ಣದೇವತೆ. ಪತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪತಿನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಉತ್ತರವರ್ಣದೇವತೆ. ಪುತ್ರನಲ್ಲಿದ್ದು ಪುತ್ರನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಧಿನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂತಾನ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಜನನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಸಂಧ್ಯುಚ್ಚಾರಣ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಧಾನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಚತುರ್ಮೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕ ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆಯಾದ ಹರಿ ಅದಿತಿನಾಮಕ. ಪಿತೃ ಮಾತೃ ಪುತ್ರ ಸಂತಾನೋತ್ಪಾದನೆ ಕ್ರಿಯೆ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ಅದಿತಿಯ ಅಧೀನ. ಇದೂ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. - 'ಹರಿಯೆ ಅದಿತಿನಾಮಕ. ಮಾತೃ ಪಿತೃ ಪುತ್ರನಾಮಕನೂ ಅವನೆ.'

ಯಾರು ಈ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ, ವೇದಗಳು, ಕೀರ್ತಿ, ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯ ಜೀವನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ನಿತ್ಯಜೀವನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಠ್ಯಾಕದ
ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಖ್ಯಶರ್ವೇಣ ಪ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯಾ ಸಂಹಿತಾಃ ಪಿ ಹಿ ।
ವಿಷ್ಣುರೇನಾದಿತಿನಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಯತಃ ಪ್ರಭುಃ ।
ಸ ಏವ ಪಿತೃಸಂಸ್ಥಸ್ತು ಮಾತೃತ್ವಾತ್ ಪಿತೃನಾಮಕಃ ।
ದೇವತೋತ್ತರವರ್ಣಸ್ಯ, ಮಾತೃಸ್ಥೋ ಮಾತೃನಾಮಕಃ ।
ಮಾನನಾತ್, ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ದೇವತೇತಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ।
ಪೋಷಕತ್ವಾತ್ ಸಂಧಿನಾಮಾ ವರ್ಣಯೋರಂತರಸ್ಥಿತಃ ।
ಸ ಏವ ಪುತ್ರಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಪುತ್ರನಾಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ ।
ಶ್ರಾಣಾತ್ ಪೂತಿತ ಏವಾಸೌ, ವರ್ಣಸಂಧಾನಕರ್ಮಣಿ ।
ಸಂಧಾನನಾಮಾ ಸಂಧಾನಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ।
ಪ್ರಜಾತಿಕರ್ಮಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ ಏವ ಪ್ರಜನಾಭಿಧಃ ।
ಜನಕತ್ವಾತ್ ಸರೋ ವಿಷ್ಣುರೇವಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ಸಂಹಿತಾ ।
ವಾಸುದೇನಾದಿರೂಪೇಣ ಚತುರ್ಥೈವಂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ।

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿ ಎನಿಸಿರುವ ಶಿವನು ಹೇಳಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಹಿತಾ ವಿದ್ಯೆ ಇದೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚ ಭಕ್ಷಕನಾದ್ದರಿಂದ

ಅದಿತಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೆ ಪಾಲಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪಿತೃನಾಮಕನಾಗಿ ಪಿತನಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ತರವರ್ಣ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತೃನಾಮಕನಾಗಿ ಮಾತೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೂರ್ವವರ್ಣದೇವತೆ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೋಷಕನಾದ್ದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕನಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಆ ಜನಾರ್ದನನೆ ದುರ್ಗಂಧಮಯವಾದ ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಧ್ಯಾಚ್ಚಾರಣ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಾನಾಮಕನಾಗಿ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆ, ಜಗಜ್ಜನಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜನನನಾಮಕನಾಗಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪರ ವಿಷ್ಣು. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತಿನಾಮಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವೆ ಮಾತೃ ಮುಂತಾದ ನಾಲ್ಕು ದೇವರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ಪಾತ್ಯತ್ವಾತ್ ಪಿತೃನಾಮಕಃ’ ‘ಮಾನನಾತ್ ಮಾತೃನಾಮಕಃ’ ಎಂದು ಪಿತೃ ಮಾತೃ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದು ‘ಮಾತಾ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ಪಿತೋತ್ತರ ರೂಪಂ’ ಎಂದು ಬೇರೆ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಜಾಯಾ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ಪತಿರುತ್ತರರೂಪಂ’ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಜನಯ ತೀತಿ ಜಾಯಾ ಪಾಲಕತ್ವಾತ್ ಪತಿಃ’ ‘ಜನ್ಮ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಜಾಯಾ, ಪಾಲನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪತಿ’ ಎಂದು ಜಾಯಾ ಪತಿಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

‘ಯಾದಿತಿರ್ಧ್ಯೌಃ’ ಮಂತ್ರದ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏವ ದಿವಿ ಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ದ್ಯುನಾಮಾ ಕ್ರೀಡನಾತ್ ಪ್ರಭುಃ |
ಅಂತರೇನೇಕ್ಷಣಾಚ್ಚೈವ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷೋಽಂತರಿಕ್ಷಗಃ |
ಪೃಥಿವೀ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಶ್ಚ ಪ್ರಥಿತತ್ವಾತ್ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಂ ಸರ್ವದೇವಾಭಿಧೋ ಹರಿಃ |
ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಬಹುಧಾ ತೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಜ್ಞಾನದ್ಯುತೇರ್ದೇವನಾಮಾ ಸ್ಥಿತೋ ದೇವೇಷು ಕೇಶವಃ |
ಗಾಂ ಧಾರಯಂಶ್ಚ ಗಂಧರ್ವೋ ಗಂಧರ್ವೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ಮಾನನಾನ್ಮಾನುಷೋ ನಾಮ ಮಾನುಷೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |
ಪಾಲನಾತ್ ಪಿತೃನಾಮಾಸೌ ಪಿತೃಷ್ಟೇವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ರತೇಃ ಪ್ರಾಣೇಃಸುರಾಖ್ಯಶ್ಚ ಸೋಽಸುರೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ಏವಂ ಪಂಚಜನೇಷುಸ್ಥೋ ಹರಿಃ ಪಂಚಜನಾಭಿಧಃ |
ಜಾತನಾಮಾ ಜಾತಸಂಸ್ಥಃ ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥಗುಣತ್ವತಃ |

ಜನಿಕ್ರಿಯಾಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಸೌ ಜನಿತ್ವಮಿತಿ ಗೀಯತೇ |

ಜನಿಂ ಯಸ್ಮಾತ್ ತವಯತಿ, ತವನಂ ಹಿ ಪ್ರಕಾಶನಂ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಅದಿತಿನಾಮಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕ. ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದೊಳಗೇ ಇದ್ದು ಈಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಹರಿಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ. ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜನಾರ್ದನನೇ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ. ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹರಿ ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜಹರೂಪಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನು ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ದ್ಯುತಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೇಶವನು ದೇವನಾಮಕ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗಂಧರ್ವ. ಲೋಕಮಾನ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮಾನುಷನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ ಹರಿ. ಪಾಲನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನು ಪಿತೃನಾಮಕ. ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅಸುರರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಸುರನಾಮಕನೂ ಅವನೆ. ಒೀಗೆ ದೇವ ಗಂಧರ್ವ ಮಾನುಷ ಪಿತೃ ಅಸುರ ಎಂಬ ಐದು ಬಗೆಯ ಜನರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿ ಪಂಚಜನನಾಮಕ. ನಿತ್ಯವ್ಯಕ್ತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಜಾತನಾಮಕ. ಜನನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜನನವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಜನಿತ್ವ’ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ‘ಜನಿಂ ತವಯತಿ’ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ‘ತವನವೆಂದರೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದು’ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ತದಪ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ ‘ಅದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ’ ಇತಿ | ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಮಂತ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತೃ ಪಿತೃ ಪುತ್ರನಾಮಕವಾದ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಜನನನಾಮಕ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ತಿ ಪಾಠ ಒೀಗಿದೆ—

ಯಾದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಂ

ಅದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ

ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

‘ಪ್ರಥಶ್ಚ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಶ್ಚ’ ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಶ್ಚ ಸಪ್ರಥಶ್ಚೈವ ರಾಜಾನೌ ಮತ್ಸ್ಯದೇಶಜೌ |

ಯಾಪಯಾನಾಸತುರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ಹವಿರ್ನಾನ್ಮೋ ಹವಿರ್ನುಖೇ |
 ಅನುಷ್ಟುಬ್ ದೇವತಾ ಯಸ್ತು ನೃಸಿಂಹೋ ಜಗತೋಽಸ್ಯ ಚ |
 ಸ್ವನುಖೇ ಹವನಾದೇವ ಹವಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ತಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ವಸಿಷ್ಠಸ್ತು ಚತುರೂಪಾಜ್ಜನಾರ್ದನಾತ್ |
 ಆಜಹಾರ ಶ್ರಿಯಂ ದೇವೀಂ ರಥಂತರನರಾಭಿಧಾಂ |
 ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ ಸ್ತುತಸ್ತೇನ ಪ್ರೇಷಯಾಮಾಸ ತಾಂ ಶ್ರಿಯಂ |
 ಸಾ ಚಾಸ್ತೈ ಪ್ರವದ್ ವಿಧ್ಯಾಂ ಪ್ರಯಯೌ ಚ ಪುನರ್ಹರಿಂ |
 ಧಾತೇತ್ಯುಕ್ತೋಽನಿರುದ್ಧಸ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತು ದ್ಯುತಾನಕಃ |
 ವಾಸುದೇವಃ ಪ್ರಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸನಾದ್ ವಿಭುಃ |
 ಸಂಕರ್ಷಣೋ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ವಾದ್ ಬಲಾದಪಿ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಸಪ್ರಥಮ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಮತ್ಸ್ಯದೇವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ರಾಜರು. ಅವರು ಹವಿರ್ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಅನುಷ್ಟುಬ್ ದೇವತೆಯಾದ ಆ ನರಸಿಂಹನು ತನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹೋಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಹವಿಸ್' ವಸಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠನು ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಜನಾರ್ದನನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ರಥಂತರ ಎಂಬ ಉತ್ತಮನಾಮ ಉಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡನು. ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಹರಿ ಅವನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಕಳಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಅವಳು ವಸಿಷ್ಠನಿಗೆ ವಿದ್ಯೆ ನೀಡಿದಳು. ಮತ್ತು ಹರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಹೋದಳು. ಧಾತ್ರ ವನಿಸಿದವನು ಅನಿರುದ್ಧ. ದ್ಯುತಾನನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸವಿತ್ಯ ವನಿಸಿದವನು ಪ್ರಭುವಾದ ವಾಸುದೇವ. ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನೂ ಬಲಸ್ವರೂಪನೂ ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಕನು ಸಂಕರ್ಷಣ. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಹರಿ.

ನಿವರಣೆ—'ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ ವಸಿಷ್ಠಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ತಿಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಪ್ರಥಶ್ಚ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮಾ—

ನುಷ್ಟುಭಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಹವಿರ್ಯತ್ |

ಧಾತುರ್ದ್ಯುತಾನಾತ್ ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ

ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ ವಸಿಷ್ಠಃ |

'ಅನುಷ್ಟುಬ್ ದೇವತೆ ನೃಸಿಂಹ' ಎಂದರೆ,

ಉಗ್ರಂ ವೀರಂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಜ್ವಲಂತಂ ಸರ್ವತೋಮುಖಂ |

ನೃಸಿಂಹಂ ಭೀಷಣಂ ಭದ್ರಂ ಮೃತ್ಯುಮೃತ್ಯುಂ ಸಮಾಮೃಹಂ ||

ಎಂಬ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆ ನೃಸಿಂಹ ಎಂದರ್ಥ.

ಮುಂದೆ ಇದೇ ರೀತಿ 'ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ತಿಪಾಠ.

ತೇಽವಿಂದನ್ ಮನಸಾ ದೀಧ್ಯಾನಾ
ಯಜುಷ್ಯನ್ನಂ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಾನಂ ।
ಧಾತುರ್ಧೃತಾನಾತ್ ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ—
ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ ॥

'ತೇಽವಿಂದನ್ ಮನಸಾ' ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುರೂಪಂ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ರಾಜಾನೌ ಪ್ರಥಮಪ್ರಥಮಾ |
ಭರದ್ವಾಜೋ ವಸಿಷ್ಠಶ್ಚ ಧ್ಯಾತ್ವಾಽವಿಂದನ್ ಪರಾತ್ಪರಂ ।
ಯಜನೀಯೋ ಯಜುರ್ನಾಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಕರ್ಷಣಾಭಿಧಃ ।
ಜೀವಾನಾಂ ಸ್ಕಂದನಾದೇವ ಸ್ಕನ್ನಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಉಚ್ಯತೇ ।
ಪ್ರಥಮೋ ವಾಸುದೇವಸ್ತು ದೇವಯಾನೋಽನಿರುದ್ಧಕಃ ।
ಪ್ರಾಪ್ತೋ ದೇವೈರ್ಯತೋ ನಿತ್ಯಮನಿರುದ್ಧಾಭಿಧೋ ಹರಿಃ ।
ತಸ್ಮಾದೇವಂ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೀಃ ಸ್ತುತಿಸಂತೋಷಿತಾದ್ಧರೇಃ ।
ಆಜಹಾರ ಭರದ್ವಾಜೋ ರೂಪಂ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ ।
ತದ್ ಬೃಹನ್ನಾಮಕಂ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯತ್ ಸಮುದ್ಗತಂ ।
ಭರದ್ವಾಜಮುಪಾಗಮ್ಯ ಪ್ರಾದಾನ್ಮೋಕ್ಷನರಂ ಪರಂ ।
ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ ।
ಅಗ್ರ್ಯತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ.....॥

ಅನುವಾದ—ಯಜುಃ ಸ್ಕನ್ನ ಪ್ರಥಮ ದೇವಯಾನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಲ್ಲ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಸಪ್ರಥಮ ಭರದ್ವಾಜನೂ ವಸಿಷ್ಠನೂ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಆ ಪರಾತ್ಪರನನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಎಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ ಆರಾಧ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೆ ಯಜುರ್ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವರನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆ ಸ್ಕನ್ನ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಥಮಾವತಾರನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನೆ ಪ್ರಥಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಿರುದ್ಧನೆ ದೇವಯಾನ. ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕನಾದ ಆ ಹರಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸದಾ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಆ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕುರೂಪ ಉಳ್ಳ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತೋಷ

ಗೊಳಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಭರದ್ವಾಜನು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ತಂದುಕೊಂಡನು. ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾದ ಆ ರೂಪವೆ ಬೃಹನ್ನಾಮಕ. ಅದು ಭರದ್ವಾಜನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತ್ತು. ಧಾತೃ ದ್ಯುತಾನ ಸವಿತೃ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಆ ಭಗವಂತನೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

‘ಅವಿಂದನ್ ತೇ ಅತಿಹಿತಂ’ ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ಏವಂ ಚತ್ವಾರ ಏವ ತೇ |

ಅವಿಂದಂಸ್ತಂ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಂ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ |
 ಗುಹಾಯಾಂ ಸಂಸ್ಥಿತಮಪಿ ಹೃತೀನ ಹಿತಮಸ್ಯ ಚ |
 ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದ್ ಯಜ್ಞನಾನ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೇಜಃ ಪರಂ ಹಿ ತತ್ |
 ತಸ್ಮಾದೇನ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ ಸೂರಿಪ್ರಾಪ್ಯತ್ಸಹೇತುತಃ |
 ಸೂರ್ಯನಾನ್ನೋಽಹರನ್ ಘರ್ಮನಾಮಾನಂ ತಂ ನೃಸಿಂಹಕಂ |
 ಘರ್ಷಣಾತ್ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ನೃಸಿಂಹೋ ಘರ್ಮ ಉಚ್ಯತೇ |
 ನಿರ್ಗತ್ಯ ಸ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇರ್ವಿಪ್ರಕ್ಷತ್ರಾಭಿಸಂಸ್ತುತಾತ್ |
 ಪ್ರಥಾದೀನಾಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಚ ಪುರುಷಾರ್ಥಚತುಷ್ಟಯಂ |
 ದತ್ತಾ ಜಗಾಮ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ತನುಮೇವ ಚ |
 ವಸಿಷ್ಠಾಚ್ಚ ಭರದ್ವಾಜಾದ್ ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯೋರ್ನೃಪೌ ತು ತೌ |
 ಯಥೇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೌ ಸನ್ಯುಗ್ ಇಷ್ಟಾಜ್ಞನಾರ್ದನಾತ್ ||
 ಇತ್ಯಾದ್ಯುಗ್ಗೇದಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಥ ಸಪ್ರಥ ಭರದ್ವಾಜ ವಸಿಷ್ಠರೆಂಬ ನಾಲ್ವರೂ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನೆ ಜೀವನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಹಿತಕರನಾಗಿದ್ದು ಅವನ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಅವರು ಕಂಡ ರೂಪವು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತೇಜಸ್ಸೇ ಆಗಿತ್ತು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಾದ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಆ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಘರ್ಮನಾಮಕ ನೃಸಿಂಹ ರೂಪವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರು. ಸರ್ವಲೋಕವನ್ನೂ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ನೃಸಿಂಹನು ಘರ್ಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಂಡ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಆ ಭಗವಾನ್ ನರಸಿಂಹನು ಹೊರಗೆ ಬಂದು ಪ್ರಥಾದಿ ನಾಲ್ವರಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥ

ಗಳನ್ನಿತ್ತು ತಿರುಗಿ ತನ್ನ ಮೂಲರೂಪವನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದನು. ಆ ರಾಜರು ಇಬ್ಬರೂ ಹೋತ್ಯ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಭರದ್ವಾಜರ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆರಾಧಿತನಾದ ಜನಾರ್ದನನಿಂದಲೇ ಯಥೇಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು'. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆರಾಧಿಸಿ ನಾಲ್ವರೂ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದುದು ಮಾತ್ರ ವಲ್ಲದೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಆರಾಧಿಸಿ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಈ ಮಂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಅವಿಂದನ್ ತೇ ಅತಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾಮ ಪರಮಂ ಗುಹಾಯತ್ |

ಧಾತುರ್ಧ್ಯುತಾನಾತ್ ಸವಿತುರ್ವಿಷ್ಣೋ-

ರಾಸೂರ್ಯಾದ್ ಅಭರನ್ ಘರ್ಮಪೂತಃ ||

(ಋಗ್ವೇದ 14. 181. 2)

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥ ಇತಿ ನಾಮ ಸ ಚ ಹವಿರ್ನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಹವಿ-
ರ್ಯತ್ ಅಯತ್ | ಅಲೋಪೇನಾಂತರ್ಣೀತಣಿಚ್ತ್ವೇನ ಆಯಾಪಯ-
ದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಸಪ್ರಥ ಇತಿ ಯಸ್ಯ ನಾಮ, ಅಸೌ ಹವಿರ್ಯದಿತಿ
ಪ್ರಥಕ್ ಸಂಬಂಧಃ ||

ಅನುವಾದ—ಯಾರಿಗೆ ಪ್ರಥ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆಯೋ ಅವನೂ ಹವಿರ್ನಾಮಕ ನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು, 'ಯತ್' ಎಂಬುದು 'ಅಯತ್' ಎಂಬುದರ ಛಾಂದಸ ರೂಪ. ಅಯ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಲೋಪ ಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತು ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವೂ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿದೆ. 'ಆಯಾಪಯತ್' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಯಾರಿಗೆ ಸಪ್ರಥ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆಯೋ ಅವನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು.

ವಿನರಣೆ—ಅಯ ಧಾತುವಿನ ಣಿಜಂತ ಲಙ್‌ರೂಪ 'ಆಯಾಪಯತ್' ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಆದರೆ ಛಾಂದಸ ಪ್ರಯೋಗವಾದುದರಿಂದ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಮಾಡಿಲ್ಲ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

'ಅಲೋ ಲೋಪೇನಾಂತರ್ಣೀತಣಿಚ್ತ್ವೇನ' ಎಂದು ಪ್ರಚಲಿತ ಪಾಠವಿದೆ. ಆದರೆ 'ಅಯ' ಧಾತು ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಟ್‌ಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅಟ್

ಬರಬೇಕು ಮತ್ತು ಛಾಂದಸ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅದಾಗಮ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಮಾಡಿ, ಲೋಪಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಲೋ ಲೋಪೇನ' ಎಂಬ ಪಾಠ ಪ್ರಾಮಾದಿಕವಿರಬಹುದು. 'ಅಲೋಪೇನ' ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಅಯು ಧಾತು ವಿನ ಆಕಾರಲೋಪದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪಾಠ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಚಕ್ರೇ ಆಕಾರಯಾಮಾಸ| 'ಅವಿಂದನ್ ತೇ' 'ತೇವಿಂದನ್' ಇತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾಧಿದೈವತಯೋರುಭಯತ್ರಾಪಿ ಭಗವಂತಮವಿಂದನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | 'ದೇವಯಾನಂ' 'ಗುಹಾಯತ್' ಇತಿ ವಚನಾತ್ |

ಅನುನಾದ—'ಆ ಚಕ್ರೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಷೆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವು ಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರೆಸಿಕೊಂಡನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ. 'ಅವಿಂದನ್ ತೇ' ಎಂದೂ 'ತೇವಿಂದನ್' ಎಂದೂ ಎರಡು ಬಾರಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡರು ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ತೇವಿಂದನ್' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಚತುರ್ವ್ಯೂಹಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು 'ದೇವಯಾನ' ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಆ ವ್ಯೂಹವಿಡೀ ಅಧಿದೈವದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಅವಿಂದನ್ ತೇ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗುಹಾಯತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆ ಚತುರ್ವ್ಯೂಹವು ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ಚತುಃಕಪದಾರ್ಥ ಯುನತಿ' ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುಃಶಿಖಂಡಾಂ ತು ರಮಾಂ ದ್ವಿರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |

ಪರಮಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ ಸುಪರ್ಣ ಇತಿನಾನುಕಃ |

ರಮಯಾಮಾಸ ತಸ್ಯಾಂ ಚ ನಿಷಣ್ಣಃ ಸರ್ವದೈವ ಸಃ |

ಏಕ ಏವ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಂ |

ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತ್ಯಸೌ ದೇವಃ ಪೂರ್ಣಾಕುಂಠೇನ ಚೇತಸಾ |

ಪರಿಪಕ್ವೇನ ಮನಸಾಽಪಶ್ಯಮಿತ್ಯಾಹ ತಂ ತ್ವಜಃ |

ನೂತೇವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಾತ್ ತಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಂ ನಾಕ್ ಸರಸ್ವತೀ |

ಲಿಹತೇ ಲಿಹ್ಯತ ಇವ ಪ್ರಾಣಸ್ಥೇನ ತು ಸಾ ಸದಾ |

ಸ್ವಯಂ ತು ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಕ್ಪತೇರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಹಿ |

ನಿತ್ಯಃ ಪಿತಾ ಸ್ವತಂತ್ರಶ್ಚ ನಾಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪಿತಾಽಪಿ ಚ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || ೬ ||

**ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ
ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ |**

ಅನುನಾದ—‘ನಾಲ್ಕು ಜಡಗಳುಳ್ಳ ರಮಾದೇವಿಯನ್ನು ಪರಮಾನಂದರೂ ಪನಾದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣನಾಮಕನಾದ ದ್ವಿರೂಪಿ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಯು ಸ್ವರಮಣಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದೆ ಸದಾ ರಮಿಸಿದನು. ದ್ವಿರೂಪನಾದರೂ ಸ್ವಗತಭೇದವರ್ಜಿತನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೆಂದು ‘ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ದೇವನು ಪೂರ್ಣವಾದ ಹಾಗೂ ಜ್ಯೋತಿಯಿಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ‘ಅವನನ್ನು ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾನು ಕಂಡೆನೆ’ ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಆ ಹರಿಗೆ ತಾಯಿಯಂತೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ನೀಡುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ‘ವಾಕ್’ ನಾಮಕಳಾದ ಸರಸ್ವತಿ ಅವನನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವಂತೆ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ತಾನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣಸ್ಥನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಪರಮ ಪ್ರೀತಿಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆಸ್ವಾದಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ವಸ್ತುತಃ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಸ್ವಯಂ ಸರಸ್ವತೀಪತಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ತಂದೆ, ನಿತ್ಯ, ಸ್ವತಂತ್ರ, ಅವನಿಗೆ ತಾಯಿ ಇಲ್ಲ ತಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ

ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕದ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿವರಣೆ—‘ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವಿವೇಶ’ ‘ಸ್ವಗತಭೇದರಹಿತನಾದ ಪರಮಾನಂದರೂಪಿಯಾದ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣನು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನು’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ’ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾದವ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಚತುಃಕಪರ್ದಾ ಯುವತಿಃ ಸುಪೇಶಾ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಾ ವಯುನಾನಿ ವಸ್ತ್ರೇ

ತಸ್ಯಾಂ ಸುಪರ್ಣಾ ವೃಷಣಾ ನಿಷೇದತು—

ರ್ಯತ್ರ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಭಾಗಧೇಯಂ ||

ಅರ್ಥ—‘ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ನಾಲ್ಕು ಜಡೆಯವಳು, ನಿತ್ಯ ಯೌವನಭರಿತಳು, ಸುಂದರಾಂಗಿ, ಲಾವಣ್ಯಮಯ ಶರೀರಳುಳ್ಳವಳು, ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣಳು. ಅವಳನ್ನು

ಪರಮಾನಂದರೂಪಿಯಾದ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟದಾಯಕವಾದ ಎರಡುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಹರಿ ಕೂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವರಮಣಿಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ತಾವು ಮಾಡುವ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.'

'ತಸ್ಯಾಂ ನಿಷೇದತುಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ರಮಾ ರಮಯಾಮಾಸ' 'ರಮಾ ದೇವಿಯನ್ನು ರಮಿಸಿದನು' ಎಂದೂ 'ತಸ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಣಾಃ' 'ಸ್ವರಮಣಿಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಕುಳಿತನು' ಎಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

|| ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ | ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶ ಇತಿ ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ | ತದ್ಯಥಾ ಶಾಲಾವಂಶೇ ಸರ್ವೇನ್ಯೇ ವಂಶಾಃ ಸಮಾಹಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ ಏವಮಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣೇ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಗ್ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಶರೀರಂ ಸರ್ವ ಆತ್ಮಾ ಸಮಾಹಿತಃ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಾಣ ಉಷ್ಮರೂಪಂ | ಅಸ್ಥೀನಿ ಸ್ಪರ್ಶರೂಪಂ | ಮಜ್ಜಾನಃ ಸ್ವರರೂಪಂ | ಮಾಂಸಂ ಲೋಹಿತಂ ಇತ್ಯೇತದನ್ಯಚ್ಚತುರ್ಥಂ ಅಂತಸ್ಥ ರೂಪಂ ||

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣು ನಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಭಗವದ್ರೂಪಾಧಿಷ್ಠಾನರಾದ ಅಸ್ಥ್ಯಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ಸ್ಥವಿರಶಾಕಲ್ಯಮುನಿ ಹೇಳಿದನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಮನೆಯ ಮೇಲುಭಾವನೆಯ ನಡುವಿನ ಮುಖ್ಯ ತೊಲೆಯನ್ನು ಇತರ ಎಲ್ಲ ಸಣ್ಣ ತೊಲೆಗಳು ಆಧರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮನಸ್ಸು, ವಾಗ್‌ಇಂದ್ರಿಯ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ಶರೀರ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಚೇತನ ಅಚೇತನ ಸಮೂಹವೂ ಆಧರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಅವೆಲ್ಲವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ವಿಷ್ಣು ನಾಮದ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಸಕಲಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ನಾಮಕರೂಪವೇ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ. ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಉಷ್ಮನಾಮಕರೂಪವೇ ಉಷ್ಮಗತ ಅಧಿದೈವರೂಪ. ಅಸ್ಥಿನಾಮಕರೂಪವೇ ಅಸ್ಥಿಗತ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ. ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಕರೂಪವೇ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಗತ ಅಧಿದೈವರೂಪ. ಮಜ್ಜಾನಾಮಕರೂಪವೇ ಮಜ್ಜಾಗತ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರೂಪ. ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸ್ವರನಾಮಕರೂಪವೇ ಸ್ವರಗತ ಅಧಿದೈವರೂಪ. ಈ ಮೂರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಮಾಂಸಲೋಹಿತನಾಮಕವಾದ

ಮಾಂಸಲೋಪಿತಗತ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪ ಮತ್ತು ಅಂತಸ್ಥಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅಂತಸ್ಥ ನಾಮಕ ಅಂತಸ್ಥಗತ ಅಧಿದೈವರೂಪ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗೃಹಸ್ಯಾಚ್ಛಾದನಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯವಂತೋ ಯಥಾಶ್ರಯಃ |
 ತಥೇಂದ್ರಿಯಾಭಿನಾನ್ಯಾದಿದೇವಾನಾಂ ವಾಯುರಾಶ್ರಯಃ |
 ತೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭಗವಾನ್ ಬಹುರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ |
 ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಕ್ಷರೇಷ್ಟೇವಂ ಅನೈಷ್ಠಸಿ ತದರ್ಥತಃ |
 ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸಿ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಶ್ಲೋಷ್ಠಸು ಸ್ಥಿತಃ |
 ಉಷ್ಮನಾಮಾ ಸಮರ್ಥತ್ವಾತ್ ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಆತ್ಮನಾಮಾಸೌ ಪ್ರತಿಮಾತ್ವಾದ್ ಅಮುಷ್ಯ ತು |
 ಸಂಘಾತ ಆತ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಹ್ಯಸ್ಥಿರಶ್ಚಾಸ್ಥಿನಾಮಕಃ |
 ಅಸ್ಥಿಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ ಸ್ಪರ್ಶಸಂಸ್ಥಿತಃ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಕಃ |
 ಸ್ಪರ್ಶಹೇತುತ್ವತಃ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಾ ಸ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ಮಜ್ಜಾಸು ಸ್ಥಃ ಸ ಮಜ್ಜಾಖ್ಯೋ ಮದಂ ಜನಯತೀತಿ ಹ |
 ಸ ಏವ ಸ್ವರಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ್ವರಾಖ್ಯಃ ಸ್ವರತೇಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಾರಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾನ್ಮಾಂಸಾಖ್ಯೋ ಮಾಂಸಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಲೋಹಿತಾಖ್ಯೋ ರಕ್ತವರ್ಣೋ ಲೋಹಿತಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನುನಾದ—ಮನೆಯ ಮೇಲು ಭಾವಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ನಡುವಿನ ಮುಖ್ಯತೋಲೆ ಹೇಗೆ ಆಧಾರಪೋ ಹಾಗೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಾಯುದೇವನು ಆಶ್ರಯ. ಅವರೆಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಾನ್ ಹರಿ ಬಹುರೂಪನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೆ ವಿಷ್ಣುನಾಮದ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ರೂಪನಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೆ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಯೇ ಉಷ್ಮನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮನಾಮಕ. ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಅಂತಃಕರಣ ಆತ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹವು ಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಅದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಥಿರ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸದಾ ಸಂಚಾರಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿನಾಮಕನಾಗಿ ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಕನಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಪರ್ಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಭಗವಾನ್ ಹರಿ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಕ. ಆನಂದ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಜ್ಜಾ ನಾಮಕನಾಗಿ ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಅವನೆ.

ಆ ಪ್ರಭುವು ಸ್ವರಮಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರನಾಮಕನಾಗಿ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಮಾಣವಾದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಮಾಂಸನಾಮಕನಾಗಿ ಮಾಂಸದಲ್ಲಿರುವವನು ಅವನೆ. ರಕ್ತವರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಲೋಹಿತನಾಮಕನಾಗಿ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಜನಾರ್ದನನಿದ್ದಾನೆ.

ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯ ಮುನಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ | ತ್ರಯಂ ತ್ವೇವ ನ ಏತತ್ ಪ್ರೋಕ್ತಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ಯಾಸ್ಥಾಂ ಮಚ್ಛಾಂ ಪರ್ವಣಾಮಿತಿ, ತ್ರೀಣೀತಃ ಸ್ಥಿತಿಶತಾನಿ, ತ್ರೀಣೀತಃ | ಶಾನಿಸಪ್ತವಿಂಶತಿಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ||

ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು—'ಮೂರು ಬಗೆಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪಗಳೆ ನಮಗೆ ಗುರುಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಸ್ಥಿ, ಮಜ್ಜೆ ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವವುಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾದ ಆ ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪಗಳು ಶರೀರದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು, ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅವು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ಥಿ ಸ್ಥಾನೈವ ರೂಪಾಣಿ ಪರ್ವಸ್ವಪಿ ಹರೇರ್ಯತಃ |

ತತ ಏನ ವಿಭಕ್ತಾನಿ ಸಂಖ್ಯಾ ತೇಷಾಂ ಪೃಥಜ್ಞ ತತ್ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸಪ್ತ ಶತಾನೈವ ದೇಹೇ ವಿಂಶಚ್ಚ ತಸ್ಯ ಹಿ |

ರೂಪಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭಾಗೇ ತು ಸಪ್ಪತ್ಯುತ್ಪರಶತತ್ರಯಂ |

ಅನುನಾದ—ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೆ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗತರೂಪಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಲ್ಲ. ಅಸ್ಥಿಗತರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಅವು ಹೊರಗೆ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಎರಡುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಾತ್ರ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು.

ವಿನರಣೆ—ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ, ಮಜ್ಜೆ, ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಒಟ್ಟು ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ಆಗಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ? ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ 'ತದ್ ಅಶೀತಿಸಹಸ್ರಂ ಭವತಿ' 'ಒಟ್ಟು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿರೋಧವೂ

ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗೆ—ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೆ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳು ಅಸ್ಥಿಗತ ರೂಪಗಳಿಂದ ಹೊರಬಂದಿದ್ದು ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ಒಂದು ಮುಂದಿನ ವಿಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯೆ. ಬೇರೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಸಮಾನ ನಾಮ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೆ ವ್ಯೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಒಂದೆ ಎಂದು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಈ ವಿಂಡದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಒಟ್ಟು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯೆ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಸಪ್ತ ಚ ನೈ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹೋ-
ರಾತ್ರಾಃ | ಸ ಏಷೋಽಹಃ ಸಂಮಾನಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯ-
ಶ್ಚಂದೋಮಯೋ ಮನೋಮಯೋ ವಾಙ್ಮಯ ಆತ್ಮಾ |**

ಸ ಯ ಏವಮೇತಂ ಅಹಃಸಂಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರ
ಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಙ್ಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ
ನೇದ, ಅಹ್ನಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಅಶ್ನುತೇ
ಪುತ್ರೀ ಪಶುನಾನ್ ಭವತಿ, ಸರ್ವಂ ಆಯುರೇತಿ || ೧ ||

ಈ ರೂಪಗಳೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಒಟ್ಟು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು, ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಪೂರ್ಣ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಸತ್ಯಕಾಮನು, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಸರ್ವವಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಬಲರೂಪನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಉಳ್ಳವನೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವನೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದೂ, ಸತ್ಯಕಾಮನೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದೂ ಸರ್ವವಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದೂ ಬಲರೂಪನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅಹರ್ನಾಮಕರೂಪಗಳ ಸಾಯುಜ್ಯ ಸಾರೂಪ್ಯ ಸಾಲೋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನೂ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖಾನುಭವವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ನಿತ್ಯ ಜೀವನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಾನೈವ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ವತ್ಸರಾಹಃಸು ಸರ್ವಶಃ |

ಅಹರ್ನಾಮಾ ಚ ಭಗವಾನ್ ಅಹಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅಹೋಭಿಃ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಢಿ ಯಸ್ಮಾದ್ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಾಢಿ ತು |
 ರೂಪಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೇನಾಯಂ ಅಹಃಸಂಮಾನ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿತ್ವಾಚ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯ ಉದೀರಿತಃ |
 ತಾದ್ಯಕ್ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿತ್ವಾತ್ ತಥಾ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ ಸ್ಪೃತಃ |
 ಛಂದೋಮಯಃ ಸತ್ಯಕಾಮೋ ಮಂತ್ರವಕ್ತ್ವಬಲಾತ್ಮಕಃ |
 ಏವಂವಿದ್ವಾಂಸ್ತಸ್ಯ ರೂಪಾಣ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಜ್ಞಾನಪುತ್ರನಾನ್ |
 ಪೀಯಮಾನಂ ಶಮಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಹರ್ನಾಮಕಂ ಹರಿಂ ||

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆ ರೂಪಗಳೆ ಐರ್ಷ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಹಗಲುರಾತ್ರಿ
 ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಭಗವಂತನು ಪರರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ
 ಅಹರ್ನಾಮಕನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ರೂಪ
 ಗಳು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಅಹಃಸಂ
 ಮಾನ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯನೆನಿ
 ಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಮಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.
 ಸತ್ಯಕಾಮನಾದ್ದರಿಂದ ಛಂದೋಮಯ. ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವ ಪೂರ್ಣ
 ವಕ್ತ್ವತ್ವ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವ ಮತ್ತು ಬಲಾತ್ಮಕನಾದ್ದರಿಂದ ಮನೋಮಯವಾಙ್ಮಯ
 ಆತ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಭಗವಂತನ ಅಹರ್ನಾಮಕ
 ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಹ
 ರ್ನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನುಭವಗೋಚರಸ್ವರೂಪಸುಖಶಾಲಿ
 ಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಅಹರ್ನಾಮಕರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಅಹಸ್ ಎಂದರೆ
 ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಜ್ಞಾನವು ಪುನಾಮಕನರಕದಿಂದ
 ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರ ಎನಿಸಿದೆ. ಪಶು ಎಂದರೆ, ಪೀಯತೇ ಇತಿ ಪಂ, ಅನುಭವ
 ಗೋಚರವಾದ, ಶಂ ಸುಖವು, ಉ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದುದು ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ
 ಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾ ಅನುಭವ ಗೋಚರವಾದ ಸ್ವರೂಪಾನಂದ.

ಕೌಂತರವ್ಯ ಮುನಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಕೌಂತರವ್ಯಃ | ತ್ರೀಣಿ ಷಷ್ಠಿಶತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಾಂ, ತ್ರೀಣಿ
 ಷಷ್ಠಿಶತಾನ್ಯೂಷ್ಮಣಾಂ ತ್ರೀಣಿ ಷಷ್ಠಿಶತಾನಿ ಸಂಧೀನಾಂ | ಯಾನ್ಯಕ್ಷ-
 ರಾಣ್ಯವೋಚಾಮಾಹಾನಿ ತಾನಿ, ಯಾನ್ ಉಷ್ಮಣೋಽವೋಚಾಮು
 ರಾತ್ರಯಸ್ತಾಃ, ಯಾನ್ ಸಂಧೀನ್ ಅವೋಚಾಮಾಹೋರಾತ್ರಾಣಾಂ
 ತೇ ಸಂಧಯ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ |

ಅನುವಾದ—ಅನಂತರ ಕೌಂತರವ್ಯಮುನಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ಉಷ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಪ್ ಎಂಬ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಪ್ ಉಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಈ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಐವತ್ತು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಉಷ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕ್ಷರ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಉಷ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರೂಪಗಳೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಹಗಲುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳು. ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವವು ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರೂಪಗಳೆ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳು. ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರೂಪಗಳೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕಗಳು. ಇವು ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು.

ಕೌಂತರವ್ಯಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ — ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯಧಿದೈವತಮವೋಚಾಮು, ಅಸ್ಥೀನಿ ತಾನ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯಾನ್ ಉಷ್ಮಣೋಽಧಿದೈವತಮವೋಚಾಮು, ಮಜ್ಜಾನಸ್ತೇಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಏಷ ಹ ನೈ ಸಂಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಣೋ ಯನ್ಮಜ್ಜಾ | ಏತದ್ ರೇತಃ | ನ ಹ ನಾ ಯತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ ಯತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯೇತ, ಪೂಯೇತ್, ನ ಸಂಭವೇತ್ | ಯಾನ್ ಸಂಧೀನ್ ಅಧಿದೈವತಮವೋಚಾಮು ಪರ್ವಣಿ ತಾನ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ಯ, ಅಸ್ಥಾಂ ಮಜ್ಜಾಂ ಪರ್ವಣಾಮಿತಿ, ಸಂಚೇತಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಚ್ಚತಾನಿ, ಸಂಚೇತಃ | ತದಶೀತಿ ಸಹಸ್ರಂ ಭವತಿ |

ಅಶೀತಿಸಹಸ್ರಂ ನಾ ಅರ್ಕಲಿನೋ ಬೃಹತೀರಹರಭಿಸಂಪಾದಯಂತಿ |

ಅನುವಾದ—ಇನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವವುಗಳೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವವುಗಳೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ರೂಪಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿರುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಜ್ಜೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುತ್ತದೆ. ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನ.

ಪ್ರಾಣನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ರೇತಸ್ಸು ಸೇಕಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದ ಇತರ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇಕಮಾಡಿದರೂ ಅದು ನಾರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಗರ್ಭವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತರ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಾಣಸನ್ನಿಧಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತ. ಆ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದರಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರುವವು. ಅಸ್ಥಿಗಳು ಮಜ್ಜೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳೆಂಬ ಈ ಮೂರರ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಒಟ್ಟು ದೇಹದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐನೂರ ನಲವತ್ತು. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐನೂರ ನಲವತ್ತು. ಒಟ್ಟು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತರೂಪಗಳೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ಯೇನಾಕಾರಚಿಹ್ನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು ಲೀನವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳೇ ಪುರುಷನಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಗ್ಗಿದ್ರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೂ, ಚಿಹ್ನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜ್ಞವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕೌಂತರವ್ಯ ಮುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷೋಕ್ಷರಸಂಮಾನಃ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ—
ಶ್ಚಂದೋಮಯೋ ಮನೋಮಯೋ ವಾಙ್ಮಯ ಆತ್ಮಾ |

ಸ ಯ ಏವಮೇತಮುಕ್ಷರಸಂಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಙ್ಮಯಮಾತ್ಮಾನಂ
ನೇದ, ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಮುತ್ನುತೇ
ಪುತ್ರೀ ಪತುಮಾನ್ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ || ೨ ||

ಅನುವಾದ—ಅಸ್ಥಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ ಉಪ್ಪಾದಿ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು. ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಸತ್ಯಕಾಮ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಸರ್ವವಕ್ರೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಬಲರೂಪ.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವ, ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವ, ಸತ್ಯಕಾಮ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಪೂರ್ಣವಕ್ರೃತ್ವಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವ, ಬಲರೂಪ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ

ರೂಪಗಳ ಸಾಯುಜ್ಯ ಸಾರೂಪ್ಯ ಸಾಲೋಕ್ಯ ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ಸ್ವರೂಪಸುಖಾಸುಭವ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಪೂರ್ಣವಾದ ನಿತ್ಯ ಜೀವನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಮುನಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿವಕ್ಷಾಭೇದ ಹೊರತು ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ತಸ್ಯ ಹೃಕ್ಷರನಾಮಕಂ |

ಅಶೀತೃತ್ತರಸಾಹಸ್ರರೂಪಂ ವರ್ಣೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ |

ವಿಷ್ಣುನಾಮೋಽಥವಾಃಸ್ಯೇಷು ಪಂಚಾಶತ್ ಸಂಖ್ಯಾಕೇಷ್ವಪಿ |

ತಾವತ್ ಸಂಖ್ಯಾನಿ, ದೇಹೇಷು ಪೃಥಜ್ ಮಜ್ಜಾಸ್ಥಿ ಪರ್ವಸು |

ರೂಪಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಾನಂತಿ ಚೇಷ್ಟಕಾನಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ |

ಅರ್ಕಸ್ಥಿತಬೃಹತ್ಯಾಖ್ಯರೂಪಾಣ್ಯಹ್ನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |

ಸಂಪಾದಕಾನಿ ತಾನೈವ, ತಾನ್ಯಕ್ಷರಮಿತಾನಿ ಚ |

ಅಸ್ಥಾದಿಸ್ಥಿತರೂಪಾಣಿ ತಾನ್ಯುಪಾಸ್ಯ ವಿಮುಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಆದರೆ ಸಂಧಿರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಕೌಂಠರವ್ಯ ಮುನಿಯ ಮತದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುನಾಮದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನಾಮಕವಾದ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತರೂಪಗಳಿವೆ. ಬೇರೆ ನಾಮಗಳ ಉಷ್ಮಾದಿ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಮಾಲೆಯ ಏವತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿವೆ. ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಜ್ಜಾ, ಅಸ್ಥಿ, ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರೇರಕವಾದ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು. ಈ ರೂಪಗಳೆ ಸೂರ್ಯ ನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿವೆ. ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉಷ್ಮಾದಿ ಅಕ್ಷರಗತ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಸ್ಥಾದಿಗತವಾದ ಆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವು ಹೇಳಿದೆ.

‘ಅಸ್ಥಿ’ ‘ಮಜ್ಜಾ’ದಿ ಪದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮಪರ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ’ ತಸ್ಯ ಶರೀರಾಖ್ಯಸ್ಯ ಆತ್ಮನೋ ಯ ಆತ್ಮಾ ಆದಾನಾದಿಕರ್ತಾ ತಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಏತಸ್ಯ | ಅಸ್ಥಾಂ ಮಜ್ಜಾಂ ಸರ್ವಣಾಂ ಚ ಮಿಲಿತಾನಾನುಪಿ ವಿಂತೋತ್ತರಸಪ್ತಶತತ್ವೋಕ್ತೇಃ

ತತ್ರ ಸ್ಥ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣ್ಯೇವೋಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಅಸ್ಮಾದೀನೈವ
ಚೇದ್ ಅಶೀತ್ಯುತ್ಪರಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸಂತಿ ಹಿ |

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಾಣ ಉಷ್ಮ
ರೂಪಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ' ಎಂದರೆ ಆ ಶರೀರರೂಪವಾದ ಆತ್ಮಕ್ಕೂ
ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಸ್ಮಾಂ ಮಜ್ಜಾಂ ಪರ್ವಣಾಂ'
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ಮಜ್ಜೆ ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿಯೂ ಏಳೂನ್ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು
ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾಂ ದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳೆ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿವೆ
ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮಾಂ ದಿಗಳೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವು ಸಾವಿರದ
ಎಂಬತ್ತು ಇವೆ ತಾನೆ ?

ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಷ್ ಣ್ ಷ್ಣು ರಿತ್ಯೇತಾನಿ ವಿಷ್ಣುನಾಮಗತಾನಿ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಸಂಧಿ-
ನಾಮಕಾನಿ ತದ್ಗತಭಗವದ್ರೂಪಾಣಿ ಮುಖ್ಯತಸ್ತನ್ನಾಮಕಾನಿ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣ ಪಪ್ಪಿ ಶತಾನಿ ಉಷ್ಮಣಾಂ' ಎಂದು
ಮುಂತಾಗಿ ಉಷ್ಮ, ಅಕ್ಷರ, ಸಂಧಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದ ಅಕ್ಷರಗಳು
ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿ 'ಷ್' 'ಣ್' ಮತ್ತು 'ಷ್ಣು' ಇವುಗಳೆ. ಅವು ಒಂದೊಂದೆ
ಮೂನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅಷ್ಟಿವೆ.
ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವುಗಳೆ ಉಷ್ಮಾದಿನಾಮಕಗಳಾಗಿವೆ.

ವಿನರಣೆ—'ಷ್ ಣ್ ಷ್ಣು ರಿತ್ಯೇತಾನಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವಿಷ್ಣುಷ್ಣು ರಿತ್ಯೇತಾನಿ'
ಎಂದು ಕೆಲವೆಡೆ ಪಾಠವಿದೆ. 'ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರಂ ವೀತ್ಯಾಹುಃ' ಎಂಬ ವಚನಾನು
ಸಾರ 'ವಿಷ್ಣು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವಿ' ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಕೆಲವೆಡೆ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಕೇವಲ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದೆ.
ಎರಡು ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಷ್ ಣ್ ಷ್ಣು ಇವು ಮೂರೆ ಉಷ್ಮ, ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಸಂಧಿ
ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಪಾಠಗಳೂ ಸಾಧು.

ಕೌಂಠರವ್ಯ ನುನಿಯ ಉಪಾಸನೆ - ಸ್ತುತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ:

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಾರ್ಯತ್ವಾದ್ ಅಹರ್ನಾಮಾ ರಾತ್ರಿನಾಮಾ ರತಿಪ್ರದಃ |

ಸಂಧಾನಾತ್ ಸಂಧಿನಾಮಾಃಸೌ ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಸಂಧ್ಯಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಾಣ್ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಸಂಧ್ಯಾರಾತ್ರಿದಿನಾಸ್ಥಾನಿ ಸಾಶೀತಿಕಸಹಸ್ರಕಂ |

ತಾನೈವಾಸ್ಥಿ ಸು ಮಜ್ಜಾಸು ಪರ್ವಸ್ವಪಿ ಚ ಸರ್ವಶಃ |
 ಪರಜ್ಞಾನಾತ್ತು ಪರ್ವಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ತಾನಿ ಹಿ |
 ಅಸ್ಥಾನಾನ್ಮದನಾಚ್ಚೈವ ಹೃಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಭಿಧಾನಿ ಚ |
 ವ್ಯಕ್ತಿರ್ಮಜ್ಜಾಸು ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಾಣೋ ಮಜ್ಜಾಸು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಮಜ್ಜೈವ ರೇತೋ ಭವತಿ ರೇತಸಿಸ್ಥೋ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಪ್ರಾಣಸ್ತೇನ ಹಿ ತದ್ರೇತೋ ಯುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣೇನ ಸರ್ವದಾ |
 ಯದಿ ಪ್ರಾಣೋ ನ ತದ್ರೇತೋ ನ ಗರ್ಭತ್ವಂ ವ್ರಜೇತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ವಿಶೇಷಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧವರ್ಜಿತಾನ್ಯತ ಏನ ಹಿ |
 ನ ಮಾಂಸಾದೀನಿ ಗರ್ಭತ್ವಂ ಯಾಂತ್ಯತಃ ಸ ಹಿ ರೇತಸಿ |
 ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣೇ ಜೈವ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮಜ್ಜಾಸು ಚ ಸ್ಥಿತಃ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಪ್ರಭು ನಾರಾಯಣನು ಪರರಿಗೆ ಅಪಹರಿಸಲಾಗದವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕ. ಸಂತೋಷದಾಯಕನಾದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿನಾಮಕ. ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕ. ಸಂಧಿ ಉಷ್ಮ ಉಷ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾಕ್ಷರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಎಲ್ಲ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ರೂಪಗಳು ಸಂಧ್ಯೆ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಆ ರೂಪಗಳೆ ಉತ್ತಮ ಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪರ್ವಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿ ಎನಿಸಿವೆ. ಮತ್ತು ಆನಂದ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಜ್ಜಾ ಎನಿಸಿವೆ. ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವೆ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಜ್ಜೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುತ್ತದೆ. ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ರೇತಸ್ಸೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಗರ್ಭವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಹಿತನಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಆ ರೇತಸ್ಸು ಗರ್ಭವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣನ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದ ಮಾಂಸಾದಿ ಇತರ ಧಾತುಗಳು ಗರ್ಭವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನು ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನು ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಜ್ಜಾಸ್ತು ಧಿಕಸನ್ನಿಧಾನಜ್ಞಾ ಪನಾರ್ಥಮಿದಂ ವಚನಂ | ಅಶೀ-
 ತ್ಯುತ್ಪರಸಹಸ್ರವರ್ಣಾನಾನುಭಾವಾಚ್ಚ ತತ್ ಸ್ಥ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣ್ಯೇವ

ತತ್ಸಂಖ್ಯಾನೀತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಅರ್ಕೇ ಲೀನತ್ವೇನ ಅದೃಶ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಾ
ಭಗವತ್ ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವಾ ಅರ್ಕಲಿನಃ | ತ ಏವ ಶರೀರೇ ಸ್ಥಿತಾ ಸಹಸ್ರಂ
ಬೃಹತೀಃ ಸಂಪಾದಯಂತಿ ವಾಕ್ ಪ್ರೇರಕತ್ವಾತ್ | ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥ-
ವತ್ತ್ವಾದೇನ ಚ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ತದ್ದೇವತಾಶ್ಚ ಏತಾನ್ಯೇವಾಶೀ-
ತ್ಯುತ್ಪರಸಹಸ್ರರೂಪಾಣಿ | ಏತಾನ್ಯೇವಾಹುಪ್ರವರ್ತಕಾನಿ ಚ | ಅಹಃ
ಶಬ್ದೇನ ಯಜ್ಞೋ ದಿವಸಶ್ಚೋಧಾವಶ್ಯಭಿಪ್ರೇತಾ |

ಯಜ್ಞಾನಾಂ ದಿವಸಾನಾಂ ಚ ಸಾಶೀತಿಕಸಹಸ್ರಕೈಃ |

ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರವರ್ತಕೋ ರೂಪೈರ್ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಚಾಂಜಸಾ |

ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತೇನ ವಾಚ್ಯಾನಿ ರೂಪಾಣ್ಯೇತಾನ್ಯಧೀಶತುಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಮಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿದೆ ಎಂದು
ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಣಗಳು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು
ರಿಂದಲೆ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ
ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಕನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ನಿಲಿನವಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿ
ಇರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೆ 'ಅರ್ಕಲಿ' ಗಳೆನಿಸುವವು. ಅವುಗಳೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು
ವಾಗಿದ್ದಿರಿಯ ಪ್ರೇರಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವವು.
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ವಿಷ್ಣು ನಾಮದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಗತವೂ ಆದವುಗಳು ಆ ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ವಿಷ್ಣು
ನಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸೂರ್ಯಗತರೂಪಗಳೆ. ಅವುಗಳು ಸೂರ್ಯಗತವಾದ್ದರಿಂದ
ಅಹಃ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಅಹಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ದಿವಸಗಳೆರಡೂ
ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. 'ವಿಷ್ಣುವು ಸಾವಿರದ ಎಂಬತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ
ದಿವಸಗಳಿಗೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿರುವನು. ಸರ್ವೇಶ್ವರನ ಈ
ರೂಪಗಳೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಆಗಿವೆ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ನಾಯುದೇವನ ಪುರುಷೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಚತ್ವಾರಃ ಪುರುಷಾ ಇತಿ ಬಾಧ್ವಃ | ಶರೀರಪುರುಷಶ್ಚಂದಃ-
ಪುರುಷೋ ವೇದಪುರುಷೋ ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ |

ಶರೀರಪುರುಷ ಇತಿ ಯನುವೋಚಾನು, ಸ ಯ ಏನಾಯಂ
ದೈಹಿಕ ಆತ್ಮಾ | ತಸ್ಯ ಯೋಽಯನುಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಸ ರಸಃ |

ಛಂದಃಪುರುಷ ಇತಿ ಯನುವೋಚಾನು, ಅಕ್ಷರಸಮಾನ್ಮಾಯ
ಏವ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಅಕಾರೋ ರಸಃ |

ವೇದಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮವೋಚಾಮು, ಯೇನ ವೇದಾನ್ ವೇದ,
ಯಗ್ವೇದಂ ಯಜುರ್ವೇದಂ ಸಾಮವೇದಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಸಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠಂ ಕುರ್ವೀತ, ಯೋ ಯಜ್ಞ ಸ್ಯೋಲ್ಪಣಂ
ಪಶ್ಯೇತ್ |

ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮವೋಚಾಮು, ಸಂವತ್ಸರ ಏವ,
ಪ್ರಥ್ವಂಸಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ, ಐಕ್ಯಾಭಾವಯನ್ನನ್ಯಾನಿ | ತಸ್ಯೈ-
ತಸ್ಯಾಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ರಸಃ |

ಅನುನಾದ—ವಾಯದೇವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಪುರುಷರು ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ—
ಶರೀರ ಪುರುಷ, ಛಂದಃಪುರುಷ, ವೇದಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮಹಾಪುರುಷ ಎಂದು.

ಯಾರನ್ನು ಶರೀರಪುರುಷನೆಂದೆವೋ ಅವನು ಎಲ್ಲರ ದೇಹಾಭಿಮಾನಿ ಶಿವ.
ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರರಹಿತನಾದ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು
ನಿಯಾಮಕ.

ಯಾರನ್ನು ಛಂದಃ ಪುರುಷನೆಂದೆವೋ ಅವನು ಅಕ್ಷರ ಮಾಲೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ ಶೇಷ. ಅವನಿಗೆ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನು ನಿಯಾಮಕ.

ಯಾರನ್ನು ವೇದಪುರುಷನೆಂದೆವೋ ಅವನು ಯಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಾಮ
ವೇದಗಳೆಂಬ ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತಿ ನೀಡುವ ಗರುಡ. ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ
ನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ನಿಯಾಮಕ.
ಸಂಕರ್ಷಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞದ
ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಸರಿಪಡಿಸಬಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ಉಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.

ಯಾರನ್ನು ಮಹಾಪುರುಷನೆಂದೆವೋ ಅವನು ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿ
ಚತುರ್ಮುಖ. ಅವನು ಕೆಲವು ಜೀವರನ್ನು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ತಳ್ಳಿ, ಕೆಲವರನ್ನು ಮುಕ್ತಿ
ಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ನಿಯಾಮಕ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಸಾರಬಾಧಿತೈಃ ಸ್ರಾಪ್ಯೋ ಬಾಧ್ಯೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ |

ಸ ಹಿ ನೋಕ್ಷಸ್ರದೋ ವಿಷ್ಣೋರಾಜ್ಞಯಾ ಸ ಉನಾಚ ಹ |

ಸರ್ವದೇಹಾಭಿಮಾನೀ ತು ಶರೀರಪುರುಷಃ ಶಿವಃ |

ಸರ್ವವರ್ಣಾಭಿಮಾನೀ ಚ ಶೇಷೋಽಸೌ ಭಾಂಡಸಃ ಪುಮಾನ್ |

ಸರ್ವವೇದಾಭಿಮಾನೈವ ಗರುಡೋ ವೇದಪುರುಷಃ |

ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನೀ ತು ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹಿ ಮಹಾಪುಮಾನ್ |
 ಸಾರಃ ಶಿವಸ್ಯಾನಿರುದ್ಧನಾಮಾ ದೇಹಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |
 ಅ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ಮಾದ್ ವಾಸುದೇವೋ ಹೃಕಾರಕಃ |
 ಶೇಷಸ್ಯ ಸಾರಃ ಸ ವಿಭುರ್ಬ್ರಹ್ಮಾಚ್ಯೋ ಜ್ಞಾನಬೃಂಹಣಾತ್ |
 ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯಸ್ತು ಹರಿಃ ಸಾರಃ ಸ ಗರುಡಸ್ಯ ಚ |
 ಬ್ರಹ್ಮರ್ತ್ವಿಕ್ ಸಂಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಸೌ ತಸ್ಮಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠಮೇವ ಹಿ |
 ಕುರ್ಯಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮರ್ತ್ವಿಜಂ ತಸ್ಮಿನ್ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಾರಭೂತಸ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ಸ ಏವಾದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ ಹ್ಯಾದಿರ್ಜಗತೋ ವಿಭುಃ |
 ತತಶ್ಚ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಜೀವಾನಾಂ ನಿನಿಯಾಮಕಃ |

ಅನುನಾದ—ಸಂಸಾರ ಬಾಧೆಗೊಳಗಾಗಿರುವ ಜೀವರು ವಾಯುದೇವನನ್ನು ಶರಣು ಹೊಂದಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಬಾಧ್ಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—ಸರ್ವಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ ಶಿವನು ಶರೀರಪುರುಷನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವವರ್ಣಾಭಿಮಾನಿ ಶೇಷನು ಛಂದಃ ಪುರುಷನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವವೇದಾಭಿಮಾನಿ ಗರುಡನೆ ವೇದಪುರುಷ. ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮನೆ ಮಹಾಪುರುಷ. ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕ ಹರಿ ಶಿವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. 'ಅ' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಅಕಾರ' ನೆನಿಸಿರುವ ಪ್ರಭು ವಾಸುದೇವನೆ ಶೇಷನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. ಸ್ವತಃ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ, ವೇದಾಭ್ಯಾಸಿಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂಬ ಹರಿ ಗರುಡನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅವನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹರಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಯೇ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. ಅವನೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಪ್ರಭು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆದಿಕಾರಣ, ಎಲ್ಲಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ.

ವಿವರಣೆ—ಆದಿತ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ— 'ಆದಿ' ಆದಿಕಾರಣ, 'ತ್' ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತ. 'ಯ' ಜೀವನಿಯಾಮಕ. 'ಆದಿ, ತ್, ಯ'—ಆದಿತ್ಯ. 'ಬಾಧ್ಯ' ಎಂದರೆ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಲ್ಲ. 'ಬಾಧ್' ಸಂಸಾರ ಬಾಧೆಗೊಳಗಾದವರಿಂದ, 'ವ' ಗಮ್ಯ. 'ಬಾಧ್‌ವ' ಬಾಧ್ಯ ವಾಯುದೇವ.

ಪ್ರತಿಪುರುಷನಿಗೂ ಸೂರ್ಯನು ಅಭಿಮುಖನೇಕೆ ?

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಯಶ್ಚಾಸಾನಾದಿತ್ಯಃ
ಏಕಮೇತದಿತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪುರುಷಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರತ್ಯಾದಿತೋ
ಭವತಿ | ತದಪ್ಯೇತದ್ ಯಸಿಣೋಕ್ತಂ—

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ

ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ |

ಆಪ್ರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ

ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ್ತಸ್ಯುಷಶ್ಚ || ಇತಿ |

ಸರ್ವಶರೀರಾಭಿಮಾನಿ ಶಿವನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರರಹಿತನಾದ ಜ್ಞಾನ
ಸ್ವರೂಪನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಒಬ್ಬನೆ ಎಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವರೂ ಒಬ್ಬನೆ ಹರಿ ಎಂದೂ
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪುರುಷಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಒಬ್ಬನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೆ ಪ್ರತಿ ಪುರುಷನಿಗೂ ಸೂರ್ಯನು ಅಭಿಮುಖ
ನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇದೂ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—‘ಪರಮ
ಜೇತನನಾದ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನೂ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಜನಕನೂ ಆದ, ಮಿತ್ರ
ವರುಣ ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನಾದ, ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿ ಉದಿಸಿದನು.
ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಿ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ಆ ಹರಿಯು ಸ್ವರ್ಗ
ಭೂಮಿಗಳನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬಿಸಿದನು.’

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏವಾದಿತ್ಯಗೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಭಿಧೋ ಹರಿಃ |

ಸ ಏವ ಸರ್ವದೇಹೇಷು ಚಾನಿರುದ್ಧತನುಃ ಸ್ಥಿತಃ |

ಸಂಕರ್ಷಣೋ ವಾಸುದೇವ ಇತ್ಯೇಕಃ ಸ ಚತುರ್ವಿಧಃ |

ಪ್ರತಿಪುರುಷಮೇತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನಿಯಾಮಕಃ |

ಅದಿತ್ಯಾದಿಷು ಚ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ದ್ಯೋತಕೋಽಸೌ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ |

ಸ ಚೇತನತಮತ್ವಾದ್ಧಿ ಚಿತ್ರಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಮುಖ್ಯತ್ವಾತ್ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ಅನನಾದ್ ಈಶಿತ್ಯತ್ವತಃ |

ಕರ್ತೃತ್ವಾದಪ್ಯನೀಕಂ ಸ ಉದೈತ್ ಸೂರ್ಯಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |

ಜ್ಞಾನದತ್ವಾಚ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಚಕ್ಷುರೇತೇನ ದರ್ಶನಾತ್ |

ಆಪೂರಯತ್ ಸರ್ವಲೋಕಾನ್ ಪ್ರಕಾಶೇನ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಆದಾನಾತ್ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಅತ್ಯುತ್ಪಾತ್ ಪ್ರಲಯೇಽಪಿ ಚ |

ಆತ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಜಗತಃ ಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯೂ ಸರ್ವ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿ ಹರಿಯೂ ಒಬ್ಬನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವ ಎನ್ನುವವನೂ ಒಬ್ಬನೆ. ಒಬ್ಬನೆ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿ ಯೊಬ್ಬ ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಹೊಳೆಯುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಇವನು ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನು ಅಭಿಮುಖ ನಾಗಿಯೇ ಹೊಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಪರಮ ಚೇತನನಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ ತರ, ಚಿತ್ರ ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ 'ದೇವಾನಾಂ ಅನೀಕಂ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ಅನ್' ಪ್ರೇರಣ ಮಾಡುವವ, 'ಈ' ಸ್ವಾಮಿ, 'ಕ' ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ ಈ ಕ, ಅನೀಕ ನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ 'ಚಕ್ಷುಃ' ಜೀವಿಗಳ ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ಅವನಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವನು 'ಚಕ್ಷುಃ' ಇಂಥ ಜನಾರ್ದನನೆ ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತುಂಬಿರುವನು. ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕ ಸರ್ವಜೀವರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನುಂಗುವುದ ರಿಂದಲೂ ಆ ಭಗವಂತನು ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರೆ ಅನಿಷ್ಟವಿದೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಾನುನುವಿಧಂ ಸಂಹಿತಾಂ ಸಂಧೀಯಮಾನಾಂ ಮನ್ಯ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಬಾಧ್ವಃ । ಏತಂ ಹ್ಯೇನ ಬಹ್ವಚಾ ಮಹತ್ಯುಕ್ತೇ ವಿನೂತಂ ಸಂತೇ । ಏತಮಗ್ನಾವಧ್ಯರ್ಯವಃ । ಏತಂ ಮಹಾವ್ರತೇ ಛಂದೋಗಾಃ । ಏತಮಸ್ಯಾಂ, ಏತಂ ದಿವಿ, ಏತಂ ವಾಯೌ, ಏತ-
ಮಾಕಾಶೇ, ಏತಮಪ್ಸು, ಏತನೋಷಧೀಷು, ಏತಂ ವನಸ್ಪತಿಷು, ಏತಂ ಚಂದ್ರಮಸಿ, ಏತಂ ನಕ್ಷತ್ರೇಷು, ಏತಂ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು । ಏತ-
ಮೇನ ಬ್ರಹ್ಮೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ।

ಸ ಏಷ ಸಂವತ್ಸರಸಂಮಾನಃ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ, ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ, ಛಂದೋಮಯೋ, ಮನೋಮಯೋ, ವಾಙ್ಮಯ, ಆತ್ಮಾ ।

ಸ ಯ ಏವಮೇತಂ ಸಂವತ್ಸರಸಂಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಙ್ಮಯ-
ಮಾತ್ಮಾನಂ ಪರಸ್ತೈ ಶಂಸತಿ, ದುಗ್ಧದೋಹಾ ಅಸ್ಯ ವೇದಾ ಭವಂತಿ ।
ನ ತಸ್ಯಾನೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ । ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಮಿತಿ ।

ನಾನು ಈ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಧಿ ಎಂಬ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವವರ್ಣದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೂ ಉತ್ತರವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅವತಾರರೂಪ

ಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದುದೆಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ವಾಯುದೇವನು ಹೇಳಿದನು. ಈ ಸಂಹಿತಾಧಿಷ್ಠಾತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೆ ಋಗ್ವೇದಿಗಳು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಯಜುರ್ವೇದಿಗಳು ಯಾಗಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮವೇದಿಗಳು ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಗವಂತನನ್ನೆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಜಲದಲ್ಲಿ, ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿ, ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವನನ್ನೆ ಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ವಾಯುದೇವನು ಹೇಳಿದನು.

ಈ ಭಗವಂತನು ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕ ಚತುರ್ಮುಖನ ಅನಂತರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನಂತರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಸತ್ಯಕಾಮ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಪೂರ್ಣವಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವ, ಬಲರೂಪ.

ಯಾರು ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕಚತುರ್ಮುಖನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಉಳ್ಳ, ಸತ್ಯಕಾಮನಾದ, ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣವಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಉಳ್ಳ, ಬಲರೂಪನಾದ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಆಯೋಗ್ಯರಾದ ಇತರರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಅವರಿಗಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪೌರೋಹಿತೃ ನಡೆಸುವನೋ ಅವನು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆ ಹಾಲು ಕರೆದು ಬರಡಾದ ಆಕಳಿನಂತೆ ನಿಷ್ಫಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆಮುಷ್ಮಿಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಐಹಿಕಫಲವೂ ಸಿಗಲಾರದು. ಸತ್ಯರ್ಮದಿಂದ ಫಲ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಮಾರ್ಗ ಅವನಿಗೆ ಸಿಗದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಚತುರ್ವಿಧೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಹಿತಾದೇವತಾನ್ಯದಾ |

ಜ್ಞಾಯತೇ ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ರೂಪಂ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ |

ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಃ ಸಮಸ್ತಾಶ್ಚ ಚರಮಾರ್ಣಸ್ಯ ದೇವತಾಃ |

ತದಾ ತು ಸಂಹಿತಾಂ ಸಮ್ಯಜ್ ಮನ್ಯೇಽಹಂ ಸಂಧಿತಾಮಿತಿ |

ಆಹ ವಾಯುರಿಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಂ |

ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಚೇಷ್ಟಕಾನಾಂ ಚ ದೇವತಾಂ |

ಏತಮೇವಾಖಿಲಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಪೂರ್ಣಗುಣಾತ್ಮಕಂ |

ಸಂವಸದ್ರತಿದಾತ್ಯತ್ವಾದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಧಃ |

ನಿಯಾಮಕಃ ಸ ಜೀವಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಭುರೀಶ್ವರಃ |

ಅನಂತಮೂರ್ತಿಬ್ರಹ್ಮಾಽಸೌ ಅನಂತಜಗದಾಸ್ಥಿತಃ |

ನಿಯಾಮಕಸ್ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಾವದ್ರೂಪೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಸಂಮಾನಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ |
 ಯ ಏನಂ ವಕ್ತ್ಯಯೋಗ್ಯೋಭ್ಯೋ ಯೋಽಥ ಚೈನಂ ಮಹಾವ್ರತೇ |
 ಕರ್ಮಣ್ಯಾಚಾರ್ಯತೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಸೇತ ಪಿತೃತೋಽಥವಾ |
 ಮಹಾವ್ರತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತುವೀತ್ಯನಮಥಾಪಿ ವಾ |
 ಮಹಾವ್ರತೇ ಚಿತಿಂ ವಾಪಿ ಕುರ್ಯಾನ್ನಾಸ್ಯ ಫಲಂ ಶ್ರುತೇಃ |
 ಸುಕೃತಸ್ಯ ಫಲಂ ಚೈವ ನಾಸೌ ಸಮ್ಯಗವಾಪ್ಸ್ಯತಿ |

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆ ಎಂದೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ನಾಮಕರೂಪವು ದೇವತೆ ಎಂದೂ ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ಅವತಾರರೂಪಗಳೂ ದೇವತೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿದರೆ ಅದು ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಸಂಹಿತಾಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು ವಾಯುದೇವ. ಈ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ನಾರಾಯಣ ರೂಪವನ್ನೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳನ್ನೂ ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದ ಸ್ತೋತ್ರವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಆ ಯಾಗದ ವೇದಿಕೆಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅವನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವೆ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನೆಂದೂ ಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪನೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ವಿಹಿತ ಕರ್ಮಾಚರಣ ಮಾಡುತ್ತ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರನ್ನು ಆನಂದಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮಕ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಅನಂತರೂಪಿ ಅನಂತಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವವನು. ಅವನ ಆ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ವಿಷ್ಣು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಮ ಸಂಬಂಧಿ ಉಳ್ಳವ. ಯಾರು ಈ ಪರಮಾತ್ಮ ತತ್ವವನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವನೋ ಯಾರು ಮಹಾವ್ರತ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಗುರುವಿಗೆ ಅಥವಾ ತಂದೆಗೆ ಹೊರತು ಇತರರಿಗಾಗಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಾಗಲಿ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದಾಗಲಿ ಚಯನ ಮಾಡುವುದಾಗಲಿ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಫಲ ಸಿಗಲಾರದು. ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯ ಫಲವನ್ನೂ ಅವನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿನೋಽಪ್ಯೇತದಾನಂದಹ್ರಾಸಕೃದ್ ಭವೇತ್ |
 ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋ ಮೋಕ್ಷೋ ನ ಕಥಂಚಿದ್ಧಿ ಹೀಯತೇ |
 ಆಚಾರ್ಯಮೇವ ತಂ ವಿದ್ಯಾದ್ ಗುಣೈರ್ಯಃ ಸ್ವಾತ್ಮನೋಽಧಿಕಃ |
 ಗುಣಾಧಿಕಸ್ಯ ತೇನೈವ ಶಂಸನಾದಿ ನ ದುಷ್ಯತಿ |

ಅಯೋಗ್ಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶೇ ತು ಕೃತೇ ಹೌತ್ರಾದಿಕೇಽಪಿ ನಾ |
 ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾರ್ಥಮೇತತ್ತು ಶಂಸೀತ ಶತವಾರಕಂ |
 ಅನ್ಯಥಾ ಮಾನುಷೇಷ್ಟೇನ ಜಾಯತೇ ನ ದಿವಂ ವ್ರಜೇತ್ |
 ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ದೇನಾ ಋಷಯ ಏವ ಚ |
 ಏಕದೇಶಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯಾ ಮಾನುಷಾ ಉತ್ತಮಾ ಯದಿ |

ಅನುವಾದ—ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೂ ಕೂಡ ಈ ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶಾದಿಯು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದ ಪ್ರಾಸಕ್ತಿ ಕಾರಣವಾದೀತು. ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ಇನ್ನು ಎಷ್ಟು ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾಗಲಾರದು ? ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಂತೂ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಗುರು ಎಂದರೆ ತನಗಿಂತ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದವನೆ ವಿವಕ್ಷಿತನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನಿಗಾಗಿ ಮಂತ್ರ ಪಠನ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ತಪ್ಪಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಥವಾ ಹೋತ್ರ ಮುಂತಾದ ಋತ್ವಿಜರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಬಾಧ್ಯನ ಉಪದೇಶವನ್ನು ನೂರು ಬಾರಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಮನುಷ್ಯನಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು. ಈ ಬಾಧ್ಯವಿದ್ಯೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರು ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು. ಮನುಷ್ಯರು ಚತುರ್ಗುಣೋಪಾಸಕರಾದ ಉತ್ತಮವರ್ಗದವರಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಧ್ಯವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶವು ಪರನಾತ್ಮ ತ್ಯಾಗರೂಪ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದಸ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ—

ಯಸ್ತಿತ್ಯಾಜ ಸಚಿವಿದಂ ಸಪಾಯಂ

ನ ತಸ್ಯ ನಾಚ್ಯಪಿ ಭಾಗೋ ಅಸ್ತಿ |

ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಯಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ

ನಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ || ಇತಿ |

‘ನ ತಸ್ಯಾನುಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ, ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಂ’ ಇತ್ಯೇತತ್ ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ನ ಪರಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಚಿನುಯಾತ್ | ನ ಪರಸ್ಮೈ ಮಹಾನ್ರತೇನ ಸ್ತುನೀತ | ನ ಪರಸ್ಮಾ ಏತದಹಃ ಶಂಸೇತ್ | ಕಾಮಂ ಹಿತ್ರೇ ವಾಽಽರ್ಜಾಯಾ ವಾ ಶಂಸೇತ್ | ಅತ್ಮನ ಏವಾಸ್ಯ ತತ್ ಕೃತಂ ಭವತಿ |

ಇದನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಋಷಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ— 'ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತನ್ನೊಂದಿಗೇ ಇದ್ದು ತನಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವ, ತನ್ನ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಾದಿ ಮೂಲಕ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತಾನು ಕಲಿತ ವೇದದ ಫಲಭಾಗಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸತ್ಕರ್ಮದ ಮೂಲಕ ಫಲ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅವನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ನರಕಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ'. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅವನು ತಾನು ಕಲಿತ ವೇದದ ಫಲಭಾಗಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸತ್ಕರ್ಮದ ಮೂಲಕ ಫಲ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅವನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಎರಡು ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಾದಿ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಅಯೋಗ್ಯನಿಂದ ಯಾಗ ಮಾಡಿಸಬಾರದು. ಅವನಿಗಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಂತ್ರ ಪಠಿಸಬಾರದು. ಅವನಿಗಾಗಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪಠಿಸಬಾರದು. ತಂದೆಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಗುರುವಿಗಾಗಿ ಯಥೇಷ್ಟ ಮಂತ್ರ ಪಠನ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅದು ತನಗೇ ಫಲ ಸಾಧನವಾಗುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಕರ್ಮಸಂಚಯನೇತ್ತಾರಂ ತ್ಯಜೇನ್ನಾರಾಯಣಂ ಹಿ ಯಃ |
ಪ್ರೀತ್ಯೈಕದೇಶಸಂಸ್ಥತ್ವಾತ್ ಸಖಾಯಮಿತಿ ಚೋದಿತಂ |
ನ ವಿದ್ಯಾಯಾಃ ಫಲಂ ತಸ್ಯ ಶ್ರುತಂ ಚ ನರಕಾವಹಂ |
ನೈವ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಸುಕೃತಂ ಸಂತ್ಯಾಗಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಲ್ಲವನೂ, ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜೀವನೊಡನೆ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇದ್ದು ಸಖನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯಾರು ತ್ಯಾಗಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಫಲ ವಿಲ್ಲ. ಕಲಿತುದು ನರಕಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ಸತ್ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ನಿಶ್ಚಯ.

ಪರಮಾತ್ಮತ್ಯಾಗ- ನೊದಲನೆ ಬಗೆ:

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಖ್ಯತ್ಯಾಗೋ ಹರೇರೇಷ ಯನ್ನಾಸ್ತೀತಿ ವದೇದಮುಂ |
ತತ್ಸಮಂ ನಾಧಿಕಂ ನಾಪಿ ಬ್ರೂಯಾದ್ ಐಕ್ಯಮುಥಾಪಿ ನಾ |
ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗುಣಾನಾಂ ನಾ ಹ್ರಾಸಂ ನಾಸ್ತಿತ್ವಮೇವ ನಾ |
ತತ್ಪ್ರಸಾದಂ ವಿನಾ ನೋಕ್ಷಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ ವಾಕ್ಯಸ್ಯಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
ಐಕ್ಯಂ ನಾ ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವಾದೇರ್ನುಕ್ತಾನೈಕ್ಯಮುಥಾಪಿ ನಾ |
ವ್ಯತ್ಯಾಸಂ ಚಾವತಾರಾಣಾಂ ಜೀವಾಭೇದನುಮುಷ್ಯ ವಾ |

ಭೇದಜ್ಞಾನಂ ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ತೇನ ವಾಘ್ ನಿಘೋಷಿ ವಾ |
 ತಥೈವ ತತ್ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ತದ್ರೂಪಾಣಾನುಭಾಪಿ ವಾ |
 ಅಸಾಮ್ಯದರ್ಶನಂ ವಾಪಿ ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ಪರಸ್ಪರಂ |
 ದೇಹದೇಹಿವಿಭೇದಂ ಚ ತಸ್ಮಿನ್ನವಯವೇಷು ವಾ |
 ಪರಸ್ಪರಂ ಭೇದದೃಷ್ಟಿಂ ತೇನ ವಾ ಕುತ್ರಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ದೋಷಸಂಸರ್ಗಮಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವತಃ ಪರತ ಏನ ವಾ |
 ಅಜ್ಞಾನತೋ ಜ್ಞಾನತೋ ವಾ, ನಿರ್ದೇಹತ್ವಮನುಷ್ಯ ಚ |
 ತದ್ದೇಹಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತತ್ವಂ ಆಚಿದಾನಂದದೇಹತಾಂ |
 ಸ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಷ್ವಪಿ ವಿಭೋದೇಹತ್ಯಾಗೋದ್ಭವಾದಿಕಂ |
 ಅಜ್ಞಾನದುಃಖಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಸಾರವಶ್ಯಾದಿಕಂ ತಥಾ |
 ಅತದ್ವಶತ್ವಂ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಕದಾಚಿತ್ ಕ್ವಚಿದಪ್ಯುತ |
 ಪರಿಮಾಣಂ ಬಲಾದೇರ್ವಾ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |
 ಭೇದಾಭೇದದೃಶಿರ್ವಾಸ್ಯ ಜೀವೈರ್ವಾ ಸ್ವಗುಣಾದಿಭಿಃ |
 ತರ್ಕೈಸ್ತಸ್ಯಾಪಲಾಪೋ ವಾ ತತ್ರ ರಕ್ತೇನ ಚೇತಸಾ |
 ತ್ಯಾಗಾನಾನೇವಮುಕ್ತಾನಾಂ ತರ್ಕಾದ್ಯೈಃ ಸಾಧನಂ ತಥಾ |
 ಅಚಿಂತ್ಯವಿಭವೇಃಪೃಷ್ಠಿನ್ ಅಸಂಭವನಿರೂಪಣಂ |
 ಸ ಏಷ ಮುಖ್ಯತಸ್ತ್ಯಾಗೋ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಹರಿಯ ಮುಖ್ಯ ತಾಗ್ಯ ಇದು—ಅವನನ್ನೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು, ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನನೊ ಶ್ರೇಷ್ಠನೊ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿರುವನೆನ್ನುವುದು, ಬೇರೆ ಇಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹರಿಗೆ ಐಕ್ಯ ಹೇಳುವುದು, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣ ಕಡಿಮೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು, ಅವನ ಅನುಗ್ರಹ ವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಎಂದಾದರೂ ಮೋಕ್ಷವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ರುದ್ರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಒಬ್ಬರೆ ಎನ್ನುವುದು, ಅಥವಾ ಅವರು ಮೂವರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಆಗುವರು ಎನ್ನುವುದು, ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಅಂದರೆ, ವ್ಯಾಸಾದಿ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಅವತಾರವಲ್ಲವೆಂದೂ ಬಲರಾಮಾದಿ ಜೀವರನ್ನು ಅವತಾರವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು, ಹರಿಗೆ ಸರ್ವಜೀವರ ಅಭೇದ ಹೇಳುವುದು, ಹರಿಯ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಗುಣಗಳಿಗೇ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು, ಹರಿಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೇ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು, ಹರಿಯ ಅವತಾರಗಳಿಗೆ ಹರಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಅವತಾರಗಳಿಗೇ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು, ಹರಿಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ತಿಳಿಯುವುದು,

ಹರಿಯ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡಿಮೆ ಎಂದು ತಾರತಮ್ಯ ತಿಳಿಯುವುದು, ಹರಿಯು ದೇಹ, ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ದೇಹವಿದೆ ಎಂದು ದೇಹ ದೇಹ ಭೇದ ಒಪ್ಪುವುದು, ಅವನ ಶರೀರಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ತಿಳಿದೂ ತಿಳಿಯದೆಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೂ ಶಾಪಾದಿ ಇತರ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಹರಿ ಅಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ದೋಷವನ್ನು ಎಂದಾದರೂ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಾದರೂ ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ಹರಿಗೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು, ಇದ್ದರೂ ಅದು ಪ್ರಾಕೃತವೆನ್ನುವುದು, ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಶರೀರ ಪ್ರಾಕೃತ, ಚಿದಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ, ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರ ತ್ಯಾಗ, ಹೊಸ ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರದಿಂದ ಜನ್ಮವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದವು ಅವನಿಗೂ ಉಂಟು ಎನ್ನುವುದು, ಅಜ್ಞಾನ ದುಃಖ ಅಶಕ್ತಿ ಪರಾಧೀನತೆ ಹಸಿವು ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮುಂತಾದವು ಉಂಟೆನ್ನುವುದು, ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಎಂದಾದರೂ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಾದರೂ ಹರಿಗೆ ಅಧೀನನಲ್ಲ ವೆನ್ನುವುದು, ಮಹಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಮಿತಿ ಉಂಟೆನ್ನುವುದು, ಹರಿಗೆ ಜೀವರಿಂದಾಗಲಿ, ತನ್ನ ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಭೇದಾಭೇದ ವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು, ಶುಷ್ಕ ತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಹರಿಯ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನೇ ತರ್ಕದಿಂದ ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದು, ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗಗಳನ್ನು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತರ್ಕ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವುದು, ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳ ಹರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಣುತ್ತ ಮಹತ್ವಾದಿ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳು ಅಸಂಭಾವಿತವೆನ್ನುವುದು—ಇದೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮ ತ್ಯಾಗ-ಎರಡನೆ ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾನಾಂ ಚ ತಾರತಮ್ಯಾನಭಿಜ್ಞತಾ ।

ಸಂಶಯಶ್ಲೋಕ್ತತತ್ವೇಷು ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮದರ್ಶನಂ ।

ಅಸ್ಮೃತಿನರ್ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ತದ್ಭಕ್ತಾನಾಂ ಚ ನಿಂದನಂ ।

ದ್ವಿತೀಯ ಏಷ ತ್ಯಾಗಸ್ತು ನಿಷ್ಕೋರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ।

ಅನುವಾದ—ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು, ಗುರುಗಳು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡುವುದು, ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮ ವನ್ನೊಪ್ಪುವುದು, ಹರಿಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡದಿರುವುದು, ಹರಿಭಕ್ತರನ್ನು ನಿಂದಿಸುವುದು. —ಇದೆಲ್ಲವೂ ಎರಡನೆ ಬಗೆಯ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗವೆನಿಸುವುದು.

ಪರಮಾತ್ಮ ತ್ಯಾಗ - ಮೂರನೆ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆ ಬಗೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಕರಣಂ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಚ ವರ್ಜನಂ ।

ತ್ಯಾಗಸ್ತೃತೀಯೋ ಹಿ ಹರೇಃ, ಚತುರ್ಥೋಽಯೋಗ್ಯಪೂರುಷೇ ।

ಉಪದೇಶಃ ಕೇಶವಸ್ಯ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರೋದಿತಕ್ರಮಾತ್ ।

ಆಚಾರ್ಯಪಿತೋರನೃತ್ರ ತಥೈವ ಚ ಮಹಾವ್ರತೇ ।

ಹೌತ್ಪ್ರಾದ್ಧಾನ್ಯಾಧ್ವರ್ಯವಾಣಿ, ತ್ಯಾಗ ಏವಂ ಚತುರ್ವಿಧಃ ॥

ಅನುವಾದ—ಹರಿಯಾಜ್ಞೆ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದು, ವಿಹಿತ ಕರ್ಮ ಮಾಡದಿರುವುದು—ಇದು ಮೂರನೆಯ ಹರಿತ್ಯಾಗ.

ಅಯೋಗ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹರಿತತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವುದು, ಗುರು ಮತ್ತು ತಂದೆಗಳಿಗಾಗಿ ಹೊರತು ಅನ್ಯರಿಗಾಗಿ ಮಹಾವ್ರತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಉದ್ಗಾತೃ ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು—ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ.

ಪರಮಾತ್ಮ ತ್ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಫಲ ಭೇದ :

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ಯಾಗದ್ವಯಾತ್ಮು ಪ್ರಥಮಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇಽಂಧಂತನುಃ ಕ್ರಮಾತ್ ।

ತೃತೀಯಾನ್ನಿರಯಪ್ರಾಪ್ತಿಶ್ಚ ತುರ್ಥಾನ್ನ ದಿವಂ ವ್ರಜೇತ್ ।

ಉಪದಿಷ್ಟೇಽಪಿ ಯಸ್ತತ್ವೇ ಸಂಶಯಂ ಕುರುತೇ ಪುಮಾನ್ ।

ಸೋಽಂಧಂತನೋ ವ್ರಜೇದನ್ಯೋ ನಿರಯಾಯೈವ ಗಚ್ಛತಿ ।

ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರೇತೈರ್ದೋಷೈರ್ವಿನಾ ಯದಿ ।

ಜ್ಞಾಯತೇ ನುಕ್ತಿದಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಾ ವಿಚಾರಣಾ ।

ಯದಿ ಜ್ಞಾನಂ ನಾತಿಪಕ್ವಂ ಸರಾಗಂ ಚ ಮನೋ ಭವೇತ್ ।

ತದಾ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಾಪ್ತಿಃ ಸಂಶಯಶ್ಚೇತ್ ಕ್ವಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ ।

ಅನ್ಯತ್ತಿರೇವ ಸಂಸಾರೇ ಯಾವನ್ನಿಃಸಂಶಯೋ ಭವೇತ್ ।

ಅನುವಾದ—ಮೊದಲ ಎರಡು ಬಗೆಯ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂಧತಾಮಿಸ್ರ ಮತ್ತು ತಾಮಿಸ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆ ವಿಧದ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗದಿಂದ ರೌರವಾದಿ ಸರಕಪ್ರಾಪ್ತಿ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಮೋಕ್ಷಗಳು ಸಿಗುವುದು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನದ ಫಲವೂ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಗುರುವು ತತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಾಗಲೂ ಯಾರು ಸಂಶಯವನ್ನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ 'ಸಂಶಯಶ್ಚೋಕ್ತತತ್ವೇಷು' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ

ವೆಂದಲ್ಲ. ಗುರೂಪದೇಶ ಹೊಂದದೆಯೇ ಇದ್ದು ಸ್ವತಃ ಸಂಶಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವನು ನರಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೋಷಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮುಕ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನವು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಕ್ವವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಕೆಲವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಶಯವಿದ್ದರೆ, ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಸಂಶಯ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವ ತನಕವೂ ಸದಾ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಜನನ ಮರಣ ಮಾತ್ರ ವಿರುತ್ತದೆ. ನರಕಾದಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ನಿತ್ಯಸಂಸಾರ ತಮಸ್ಸು ಮುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಭೇದ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಭೇದ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರಾವೃತ್ತಿಹೀನಂ ತು ತಮೋಽಂಧಂ ಮುಕ್ತಿರೇವ ಚ |

ಪೂರ್ವಂ ತು ನಿಃಸುಖಂ ತತ್ರ, ನಿರ್ದುಃಖಂ ಚಾಪರಂ ಮತಂ |

ನಿಶೇಷಗುಣಹೀನಂ ಚ ಪೂರ್ವಂ, ನಿರ್ದೋಷಕಂ ಪರಂ |

ನಿಮಿತ್ತಗತಯಸ್ತ್ವನ್ಯಾಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಸಂಯುತಾಃ |

ಅಸುರಾ ದೇವತಾ ಮರ್ತ್ಯಾ ಯೋಗ್ಯಾ ಏತೇಷು ಚ ಕ್ರಮಾತ್ |

ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಂಕರೋಽಸ್ತಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ತದ್ಗತಿಃ |

ಮಾನುಷೇಷೂತ್ತಮಾ ಮುಕ್ತಿನುಥಮಾ ನಿರಯಂ ತಥಾ |

ಆಪ್ತುವಂತಿ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಮಧ್ಯಮಾಃ ಸೃತಿಭಾಗಿನಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಂಧಂತಮಸ್ಸೂ ಮುಕ್ತಿಯೂ ಒಮ್ಮೆ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂದರೆ ತಿರುಗಿ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಸುಖ ಒಂದಿಷ್ಟೂ ಇಲ್ಲದುದು, ಎರಡನೆಯದು ದುಃಖ ಒಂದಿಷ್ಟೂ ಇಲ್ಲದುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯದು ಸುಖ ಕಾರಣವಾದ ಗುಣ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲದುದು, ಎರಡನೆಯದು ದುಃಖ ಕಾರಣವಾದ ದೋಷ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲದುದು. ಸ್ವರ್ಗ ಭೂಮಿ ನರಕ ಎಂಬ ಬೇರೆಲ್ಲವೂ ಸುಖ ದುಃಖಮಿಶ್ರವಾದ ಗತಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ ವಾಸವಿದ್ದು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವಂಥವುಗಳು. ಈ ತಮಸ್ಸು ಮುಕ್ತಿ ಮಿಶ್ರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು ಯೋಗ್ಯರು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಎಂದೂ ಭಂಗವಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮರು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅಧಮರು ತಮಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯಮರು ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಭಾಗಿಗಳು.

ಸೃಷ್ಟಿ ಲಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯವಸಾನವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ನಿಯನೋಽಯಂ ನಾನ್ಯಥಾ ಸ್ಯಾದ್, ಅಚ್ಛಿದ್ರತ್ವಂ ಯದಾ ಭವೇತ್

ದೋಷೇಽಥನಾ ಗುಣೇ ವಾಽಪಿ ತದಾ ದೈತ್ಯಾಃ ಸುರಾ ಅಪಿ |
 ಸ್ವಾಂ ಸ್ವಾಂ ಗತಿಂ ಸಮಾ ಯಾಂತಿ ತಾವತ್ ಸಂಸಾರಭಾಗಿನಃ |
 ಅಚ್ಛಿದ್ರತ್ವಂ ನೈವ ಸರ್ವೈಃ ಕದಾಚಿತ್ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಯತಃ |
 ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಾದೀನಾಂ ನೋಚ್ಛೇದಸ್ತೇನ ಕುತ್ರಚಿತ್ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ದೋಷಾನ್ ಪ್ರಹಾಯೈವ ವಿಷ್ಣುಂ
 ಸರ್ವೋತ್ತಮೋತ್ತಮಂ |
 ಜಾನೀಯಾತ್ ತೇನ ಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದ್ ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶೇರನು |

ಅನುನಾದ—ಈ ನಿಯಮವೆಂದೂ ವೈತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುತ್ಯಾಗ ರೂಪವಾದ ದೋಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿರೂಪಗುಣದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ ಉಂಟಾದಾಗಲಿ ದೈತ್ಯರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾರೆ. ಅಷ್ಟರವರೆಗೆ ಅವರೂ ಸಂಸಾರಿಭಾಗಿಗಳೇ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ತಮ್ಮ ಗುಣ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ ಹೊಂದುವುದು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದ ರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯಾದಿಗಳು ಎಂದೂ ನಿಂತುಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸರ್ವೋತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೆಂದೆ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಾನಂತರ ಮುಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರಣಸೂಚಕ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು- ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ:

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮುಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ, ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ, ಏಕಮೇತದಿತ್ಯವೋಚಾನು | ತೌ ಯತ್ರ ವಿಹೀಯೇತೇ, ಚಂದ್ರನಾ ಇವಾದಿತ್ಯೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಿ | ಲೋಹಿನೀ ದ್ಯೌರ್ಭವತಿ ಯಥಾ ಮಂಜಿಷ್ಠಾಃ | ವೃಸ್ತಃ ಪಾಯುಃ | ಕಾಕಕುಲಾಯ- ಗಂಧಿಕಮಸ್ಯ ಶಿರೋ ವಾಯತಿ | ಸಂಪರೇತೋಽಸ್ಯಾತ್ಮಾ ನ ಚಿರಮಿವ ಜೀವಿಷ್ಯತೀತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಸ ಯತ್ ಕರಣೀಯಂ ಮನ್ಯೇತ ತತ್ ಕುರ್ವೀತ | 'ಯದಂತಿ ಯಚ್ಚ ದೂರಕ' ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಪೇತ್ | 'ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ ರೇತಸ' ಇತ್ಯೇಕಾ | 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ ಪವಮಾನೇ'ತಿ ಪಟ್ | 'ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರೀ'ತ್ಯೇಕಾ |

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ದಲ್ಲಿರುವವನು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರ ರಹಿತ ಚಿನ್ಮಯರೂಪಿ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಒಬ್ಬನೆ.

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರರಹಿತ ಚಿನ್ಮಯರೂಪಿ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಒಬ್ಬನೆ. ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಅನಿರುದ್ಧನೂ ಒಬ್ಬನೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜೀವನನ್ನಿರಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಇಬ್ಬರದೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುವಾಗ ಮರಣಸೂಚಕವಾದ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನು ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮೂಜಿಷ್ಠ್ಯಯಂತೆ ಕಡು ಕೆಂಬಣ್ಣವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಗುದದ್ವಾರ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅವನ ತಲೆ ಕಾಗೆಯ ಗೂಡಿನಂತೆ ದುರ್ಗಂಧಪೂರಿತವಾಗುವುದು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಭಗವದ್ರೂಪ ಬೇಗನೆ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲಿರುವುದೆಂದೂ ಅವನು ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅರಿಷ್ಟವನ್ನು ಕಂಡವನು ಪರಲೋಕಸಾಧನೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದುದೆಂದು ತಿಳಿದುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಯದಂತಿ ಯಚ್ಚ ದೂರಕೇ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಏಳು ಋಚಿಗಳನ್ನೂ 'ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ ರೇತಸಃ' ಎಂಬ ಒಂದು ಋಚಿಯನ್ನೂ 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಆರು ಋಚಿಗಳನ್ನೂ 'ಉದ್ ವಯಂ ತಮಸ್ಸಪರಿ' ಎಂಬ ಒಂದು ಋಚಿಯನ್ನೂ ಜಪಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗೋ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇಹೇ ಚಕ್ಷುಷಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಅನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ಹೃದಯೇ ನ ಚ ಭೇದೋಽನಯೋಃ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಅನ್ಯೇಷಾನುಪಿ ರೂಪಾಣಾಮಿತಿ ವಿದ್ಯಾದ್ ವಿಚಕ್ಷಣಃ |

ದ್ವಿರೂಪಃ ಸ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುರಪಗಚ್ಛತಿ ದೇಹತಃ |

ತದೈವ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ ನಾನೃದಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ತಸ್ಮಾತ್ ತೇಷಾಂ ದರ್ಶನೇ ತು ಕರ್ತವ್ಯಂ ಪಾರಲೌಕಿಕಂ |

ಸರ್ವಮೇವ, ಜಪೇಚ್ಛೇವ ಯದಂತೀತ್ಯಾದಿಕಾ ಋಚಃ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅನಿರುದ್ಧನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬುದ್ಧಿವಂತನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎರಡುರೂಪಗಳಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಶರೀರದಿಂದ ಯಾವಾಗ ಹೊರಡುವನೋ ಆಗಲೇ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಕಂಡುಬಂದಾಗ ಪರಲೋಕ ಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಯದಂತಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು.

ಅರಿಷ್ಟ ಪರಿಹಾರಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ದೇವತೆಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯಗ್ನಿಃ ಪಥ್ಯವಾಽಯುರೇವ ಪನಮಾನಾದಿನಾಮಕಃ |

ಸ್ತೂಯತೇ ಸೋಽಂಗನೇತ್ಯತ್ನಾದ್ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
 ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಷ್ಣೋ ಜ್ಞಾಪನಾಖ್ಯಪ್ರಸೂತಿಭಿಃ |
 ವಾಯುಃ ಪುನಾತಿ ಯಲ್ಲೋಕಾನ್ ಸವಿತಾ ತೇನ ಕಥ್ಯತೇ |
 ಪವಿತ್ರಂ ನಾನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ತತ್ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಜನಾರ್ದನಃ |
 ಪ್ರಸಾದಯಿತ್ವಾ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇನ ಲೋಕಾನ್ ಪುನಾತ್ಯಸುಃ |
 ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಪ್ರಸವೇನಾಪಿ ಸ್ವಯಂ ವಾಯುಃ ಪುನಾತ್ಯಯಂ |
 ಪ್ರಾಣಾಗ್ನೇರರ್ಚಿಷೋ ದೇಹೇ ವಿತತಾಸ್ತೇಷು ಕೇಶವಃ |
 ಅರ್ಚಿಷ್ಮಾನ್ ವಿತತೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಯುಸ್ತೇನ ಪುನಾತ್ಯಲಂ |
 ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಪಥ್ಯತ್ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಃ ಸ ಮಾರುತಃ |
 ಮೋಚಯಿತ್ವೈವ ಸಂಸಾರಾದ್ ವಿಷ್ಣೋರ್ಲೋಕೇ ಕೃಧೀತಿ ಚ |
 ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತುತ್ಯೋ ನೈಕುಂಠಲೋಕಗಃ |
 ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥತ್ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಉದ್ ನಯಂತಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಸ್ತುತ್ಯೋ ವಾಯೋರಪೀಶ್ವರಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಯದಂತಿ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಏಳು ಋಚಿಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಪವಮಾನ ಅಗ್ನಿ ಸವಿತ್ರ ಸೋಮನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವನ್ನೇ ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಏಳನೆಯ ಋಚಿಯು ದೇವಜನಾದಿ ಪರಿವೃತನಾದ ಜಾತವೇದೋನಾಮಕ ವಾಯುವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಆ ವಾಯು ಸರ್ವಶರೀರ ಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಸವಿತ್ರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗೊಳಿಸುವ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪವಮಾನ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಬ್ರಹ್ಮಸದ್ಯಃ ಪುನೀಹಿ ನಃ’ ಎಂದಿದೆ. ‘ಪವಿತ್ರೇಣ ವಿಚರ್ಷಣಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಜನಾರ್ದನನೇ. ‘ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪವಿತ್ರೇಣ ವಿಚರ್ಷಣಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಪವಿತ್ರ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಾಧನದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಪುನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು’ ಎಂದು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದುದು ಪವಿತ್ರನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನೊಲಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಮೂಲಕ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಾಯು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ. ‘ಪವಿತ್ರೇಣ ಸರ್ವೇನ ಚ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಞಾನರೂಪ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ. ಈ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೂ ವಾಯು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ‘ಯತ್ತೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚಿಷ್ಯಗ್ನೇ ವಿತತಮಂತರಾ’ ಎಂದರೆ

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಹರಡಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಕೇಶವ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಯು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಯತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚಿವತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿವತ್ ಎಂದರೆ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಕೇಶವ. 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಆರು ಋಚಿಗಳಿಂದಲೂ 'ನನ್ನನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಯ್ಯು' ಎಂದು ಆ ವಾಯುದೇವನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. 'ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಋಚಿಯಿಂದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ಹೊಗಳಬೇಕು. 'ಉದ್ ವಯಃ ತಮಸಃ' ಎಂಬ ಋಚಿಯಿಂದ ವಾಯುವಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪ್ರಭುವಾದ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಹೊಗಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸಮೃತ್ಯುಭಯಂ ತಸ್ಯ ಯದಂತೀತ್ಯುಗ್ಜಸಾದ್ ವ್ರಜೇತ್ |
ಕಾಲಮೃತ್ಯುರ್ಯದಿ ಭವೇತ್ ತದಾ ಜನ್ಮಾದಿಕಂ ಭಯಂ |
ಅನ್ಯಾಭಿಃ ಕರ್ಮತಃ ಪೂತೋ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೈಷ್ಣವಂ |
ಲೋಕಂ ವ್ರಜೇತ್ ತಥಾನ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಮೋಕ್ಷಸುಖಪ್ರದಃ |

ಅನುವಾದ—'ಯದಂತಿ' ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಚಿಯ ಜಪದಿಂದ ಅಪಮೃತ್ಯುಭಯ ದೂರಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಲಮೃತ್ಯುವೆ ಪಾಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಜನ್ಮಾದಿ ಭಯ ದೂರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಬೇರೆ ಆರು ಋಚಿಗಳ ಜಪದಿಂದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ' ಎಂದು ಆರು ಋಚಿಗಳ ಜಪದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 'ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಉದ್ವಯಂ' ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ಋಚಿಗಳ ಜಪದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಮೋಕ್ಷಸುಖ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಷ್ಟಪ್ರದಾನಶೀಲತ್ವಾತ್ ಇಂದುರ್ವಾಯುಃ, ಸ ಏವ ಚ |
ಸೋಮಃ ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್, ಸವಮಾನಶ್ಚ ಪಾವನಾತ್ |
ವಿಷ್ಣುಃ ಪುರಾತನತ್ವಾತ್ತು ಪ್ರತ್ನೋ, ರೇತೋ ಮಹಾರತಿಃ |
ದೇವತ್ರಾ ದೇವ ಏವಾಸೌ ಸರ್ವದೇವೇಶ್ವರೋ ಯತಃ |
ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಸೂರಿಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಂದೋ ರಮಾಪತಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಅಭೀಷ್ಟನನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನಾದುದರಿಂದ ವಾಯು 'ಇಂದು' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪವವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಸೋಮ.' ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಪವಮಾನ'. ವಿಷ್ಣುವು ಪುರಾತನನಾದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ನ.' ಮಹಾಸುಖಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ 'ರೇತಸ್.' ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದ್ದ

ರಿಂದ 'ದೇವತ್ರಾದೇವ' ನಿತ್ಯಾನಂದನಾದ ಆ ರಮಾಪತಿಯೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ 'ಸೂರ್ಯ.'

ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಧ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾಪಿ ಯತ್ರ ಚಿದ್ರ ಇವಾದಿತ್ಯೋ ದೃಶ್ಯತೇ, ರಥನಾಭಿ-
ರಿವಾಭಿಖ್ಯಾಯೇತ, ಚಿದ್ರಾಂ ನಾ ಛಾಯಾಂ ಪಶ್ಯೇತ್. ತದಪ್ಯೇವ-
ಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಅಥಾಪ್ಯಾದರ್ಶೇ ವೋದಕೇ ನಾ ಜಿಹ್ಮಶಿರಸಂ
ವಾಃಶಿರಸಂ ವಾಃತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇತ್, ವಿಸರ್ಯಸ್ತೇ ನಾ ಕನ್ಯಾಕೇ
ಜಿಹ್ಮೇನ ನಾ ದೃಶ್ಯೇಯಾತಾಂ, ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಅಥಾ-
ಪ್ಯಪಿಧಾಯಾಕ್ಷೀಣೇ ಉಪೇಕ್ಷೇತ, ತದ್ಯಥಾ ಬಟಿರಕಾಣಿ ಸಂಪತಂತೀನ
ದೃಶ್ಯಂತೇ, ತಾನಿ ಯದಾ ನ ಪಶ್ಯೇತ್, ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ |
ಅಥಾಪ್ಯಪಿಧಾಯ ಕರ್ಣಾ ಉಪಶೃಣುಯಾತ್, ಸ ಏಷೋಽಗ್ನೇರಿವ
ಪ್ರಜ್ವಲತೋ, ರಥಸ್ಯೇವೋಪಬ್ಧಿಃ, ತಂ ಯದಾ ನ ಶೃಣುಯಾತ್,
ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಅಥಾಪಿ ಯತ್ರ ನೀಲ ಇವಾಗ್ನಿದೃಶ್ಯತೇ
ಯಥಾ ಮಯೂರಗ್ರೀವಾ, ಮೇಘೇನಾ ವಿದ್ಯುತಂ ಪಶ್ಯೇತ್, ಮೇಘೇ
ನಾ ವಿದ್ಯುತಂ ನ ಪಶ್ಯೇತ್, ಮಹಾಮೇಘೇ ನಾ ಮರೀಚೀರಿವ
ಪಶ್ಯೇತ, ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಅಥಾಪಿ ಯತ್ರ ಭೂಮಿಂ
ಜ್ವಲಂತೀಮಿವ ಪಶ್ಯೇತ, ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ | ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
ದರ್ಶನಾನಿ |

ಮರಣ ಸೂಚಕ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಇವೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು
ರಥಚಕ್ರದಂತೆ ನಡುವೆ ಛಿದ್ರವಾಗಿ ಕಂಡರೆ, ತನ್ನ ನೆರಳನ್ನೆ ತಾನು ಛಿದ್ರವಾಗಿ
ಕಂಡರೆ ಮುಂದೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕನ್ನಡಿ ಅಥವಾ
ನೀರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ವಕ್ರ ಶಿರಸ್ಕವಾಗಿಯೋ ಅಶಿರಸ್ಕವಾಗಿಯೋ ಕಂಡು
ಬಂದರೆ, ಕಣ್ಣು ಗುಡ್ಡೆಗಳು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಅಥವಾ ವಕ್ರವಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದರೆ
ಅಗಲೂ ಮರಣ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ಕಣ್ಣೆ ನ
ಬುಡವನ್ನು ಬೆರಳಿನಿಂದ ಒತ್ತಿಸೋದಿದರೆ ಬೆಳಕಿನ ಗುಂಡುಗಳು ಬೀಳುತ್ತಿರುವಂತೆ
ಆರೋಗ್ಯವಂತರಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಮರಣಸೂಚಕವೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಬೆರಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅಲಿಸಿದರೆ ಆರೋಗ್ಯವಂತ
ನಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಉರಿಯುವ ಶಬ್ದ, ರಥಧ್ವನಿ ಕೇಳಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆ ಕೇಳಿಬಾರದಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಅದು ಮರಣಸೂಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬೆಂಕಿ ನೀಲವಾಗಿ ನವಿಲಿನ ಕುತ್ತಿಗೆ
ಯಂತೆ ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಮೋಡದಲ್ಲಿ ಇತರರಿಗೆ ಕಾಣದ ಮಿಂಚು ತನಗೆ ಕಂಡುಬಂದರೆ,

ಇತರರಿಗೆ ಕಾಣುವ ಮಿಂಚು ತನಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೆ, ಮೋಡವಿಲ್ಲದಾಗ ಮಿಂಚನ್ನು ಕಂಡರೆ, ದಟ್ಟವಾಗಿ ಮೋಡಕವಿದಿರುವಾಗಲೂ ಜಿಸಿಲಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅದನ್ನೂ ಮರಣಸೂಚಕವೆಂದು ಬಗೆಯಬೇಕು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಜಾಗರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಂಡು ಬರುವ ಅರಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮರಣ ಸೂಚಕ ದುಃಸ್ವಪ್ನಗಳು- ಪರಿಹಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಸ್ವಪ್ನಾಃ | ಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣದಂತಂ ಪಶ್ಯತಿ, ಸ ಏನಂ ಹಂತಿ, ವರಾಹ ಏನಂ ಹಂತಿ, ಮರ್ಕಟ ಏನಮಾಸ್ಕಂದಯತಿ, ಆಶು ವಾಯುರೇನಂ ಪ್ರವಹತಿ, ಸುವರ್ಣಂ ಪಾದಿತ್ವಾಽಪಗಿರತಿ, ಮಧ್ವಶ್ನಾತಿ, ಬಿಸಾನಿ ಭಕ್ಷಯತಿ, ಏಕಪುಂಡರೀಕಂ ಧಾರಯತಿ, ಖರೈರ್ವರಾಹೈರ್ಯುಕ್ತ್ಯರ್ಯಾತಿ, ಕೃಷ್ಣಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃಷ್ಣವತ್ಸಾಂ ನಲದಮಾಲೀ ದಕ್ಷಿಣಾನುಖೋ ವ್ರಾಜಯತಿ |

ಸ ಯದ್ಯೇತೇಷಾಂ ಕಿಂಚಿತ್ ಪಶ್ಯೇತ್, ಉಪೋಷ್ಯ, ಪಾಯಸಂ ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಂ ಶ್ರವಯಿತ್ವಾ, ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ ಹುತ್ವಾ, ಅನ್ಯೇನಾನ್ಯೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ಭೋಜಯಿತ್ವಾ ಚರುಂ ಸ್ವಯಂ ಸ್ನಾಶ್ನೀಯಾತ್ |

ಇನ್ನು ಮರಣಸೂಚಕ ಸ್ವಪ್ನಗಳು. ಕಪ್ಪು ಹಲ್ಲಿನ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಾಣುವುದು, ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದು, ಹಂದಿ ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು, ಕಪಿಯು ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣಮಾಡುವುದು, ಸುಂಟರಗಾಳಿ ತನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವುದು, ತಾನು ಬಂಗಾರ ತಿಂದು ವಾಂತಿಮಾಡುವುದು, ಹೋಳಿಗೆ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಜೇನುತುಪ್ಪದೊಂದಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಕಮಲದ ನಾಳಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಒಂದು ಕೆಂದಾವರೆಯನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದು, ಕತ್ತೆಗಳು ಅಥವಾ ಹಂದಿಗಳು ಎಳೆಯುವ ರಥ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವುದು, ಕೆಂದಾವರೆಮಾಲೆ ತೊಟ್ಟು ಕಪ್ಪು ಕರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಪ್ಪು ಹಸುವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ಇವುಗಳನ್ನು ಕಂಡರೂ ಮರಣ ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ದುಃಸ್ವಪ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಕಂಡರೂ ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿ ಪಾಯಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಋಚಿಗೂ ಒಂದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಕೊಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭೋಜನಮಾಡಿಸಿ ತಾನೂ ಹವಿಃಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು.

ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ ದುಃಸ್ವಪ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಗುಣೋಪಾಸನೆ ಅವಶ್ಯಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯೋಃತೋಃಶ್ರುತೋಃಗತೋಃಮತೋಃನತೋಃದೃಷ್ಟೋಃ-
ವಿಜ್ಞಾತೋಃನಾದಿಷ್ಟಃ ಶ್ರೋತಾ ಮಂತಾ ದ್ರಷ್ಟಾಃಪ್ರದೇಷ್ಠಾ ಭೋಷ್ಠಾ
ವಿಜ್ಞಾತಾ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಂತರಪುರುಷಃ ಸಮ
ಆತ್ಮೀತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ || ೪ ||

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತ. ಯಾರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣ
ಕೇಳಲಾಗದವ, ಪೂರ್ಣ ತಿಳಿಯಲಾಗದವ, ಪೂರ್ಣ ಮನನ ಮಾಡಲಾಗದವ,
ಯಾರಿಗೂ ತಲೆಬಾಗದವ, ಪೂರ್ಣ ನೋಡಲಾಗದವ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗ
ದವ, ಪೂರ್ಣ ಉಪದೇಶಿಸಲಾಗದವ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೇಳುವವ,
ತಿಳಿವವ, ನೋಡುವವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡುವವ, ಉಪದೇಶಿಸುವವ, ವಿವಿಧ
ವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಒಳಗಿದ್ದೂ ಪೂರ್ಣ
ನಾಗಿಯೇ ಇರುವವ, ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವವ, ಸರ್ವ
ನಿಯಾಮಕ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇಶತಃ ಕಾಲತಶ್ಚೈವ ಗುಣತಶ್ಚಾತಿಪೂರ್ತಿತಃ |

ಅತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂತತೋ ಹೃತ ಉಚ್ಯತೇ |

ತೃತೀಯವರ್ಣೋಽತಿಶಯೇ ಯತಸ್ತೇನಾತಿರೇವ ವಾ |

ಅತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಶ್ರುತ್ಯಾದೃಶಕೃತಃ |

ಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರಶ್ರುತತ್ವಾದಿನೋದಿತಃ |

ಅಂತಸ್ಥಃ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಪುರುಷಾಭಿಧಃ |

ಸಮಃ ಸ ಸರ್ವರೂಪೇಷು ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮಕಃ |

ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಚ್ಯತೇ ತೇನ ಸಂಸ್ಕತೇಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—ದೇಶದಿಂದಲೂ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ
ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು 'ಅತ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಪೂರ್ಣನಾದವನೆ 'ಅತ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದೆ
ಎಂದು ಅತಿಶಯ ಸೂಚನೆಗಾಗಿ 'ಅತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದರ
ಹಿಂದಿನ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ವಿಷ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿ ದೇಶ
ಕಾಲಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಬರಿ ಔಪಚಾರಿಕವಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಅತ'
ಎಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ತಿ ನಿಲುಕದುದ

ರಿಂದ ಅಶ್ರುತ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವ ಜೀವರ ಒಳಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಂತರ,' ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ 'ಪುರುಷ'ನಾಮಕ. ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನಾದುದರಿಂದ 'ಸಮ', ಸರ್ವಜೀವ ನಿಯಾಮಕನಾದ್ದರಿಂದ 'ಆತ್ಮ'. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಶರೀರಪುರುಷಾದೀನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್ ತದುಸಾಸ್ಯತ್ವಾತ್ ತೇಷಾಂ ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ ತೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯುತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ತೇಸು ಸ್ಥಿತತ್ವಾಚ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಾರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಭಗವಾನ್ |

ಯದ್ ಈಂ ಏವ | ಅಲಕಂ ಅರಕಂ | ಯತ್ ಕಿಂಚಿತ್ ಶೃಣೋತಿ ತತ್ ಸರ್ವಂ ಅರತಿರೂಪಾಂಧತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾರಣಮೇವ ತಸ್ಯ ಭವತಿ | ತಸ್ಯ ಹಿ ಸರ್ವರತ್ಯಭಾವೋ ರತಿನಿರುದ್ಧದುಃಖಂ ಚ ಪೂರ್ಣಂ | ಪರಸ್ಮೈ ಶಂಸನಮಾತ್ರಾದರತಿರೇವ ? ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಸ್ತುತೇ ಚತುರ್ಥತ್ಯಾಗೇ ತು 'ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಹಿ ಭಾಗೋ ಅಸ್ತಿ' 'ನ ಹಿ ಪ್ರನೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ' ಇತಿ ದೋಷದ್ವಯಮೇವೇತ್ಯವಧಾರಯತಿ—'ನ ತಸ್ಯಾನುಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ, ನ ನೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಮಿತ್ಯೇತತ್ ತದುಕ್ತಂ ಭವತೀತಿ | ಅಲಕಂ ಶೃಣೋತಿತಿ ತ್ಯಾಗದ್ವಯಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತಃ | ತೃತೀಯಸ್ಯಾಹಿ ನರಕಂ ಶೃಣೋತಿತಿ ಕಿಂಚಿದ್ ಭವತಿ |

ತೌ ಯದಾಽಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಾದ್ ವಿಹೀಯೇತೇ ತದೈವೈತಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಪಶ್ಯತೀತಿ ನಿಯಮಃ | ನ ತು ತದಾ ಪಶ್ಯತೇನೇತಿ |

ಅನುವಾದ—ಶರೀರ ಪುರುಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅವರಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಅವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಗೆ ಸಾರಸನಿಸುತ್ತಾನೆ ಭಗವಂತ.

'ಯದ್ ಈಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಈಂ' ಎನ್ನುವುದು 'ಏವ' ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ. 'ಅಲಕಂ' ಎಂದರೆ 'ಅರಕ', ಸುಖರಹಿತದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಏನೇ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದರೂ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಸುಖರಹಿತ ದುಃಖರೂಪ ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೇ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು ವಿಧದ ಪರಮಾತ್ಮತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಸರ್ವ ವಿಧ ಸುಖವೂ ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಸುಖವಿರುದ್ಧವಾದ ದುಃಖವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ. ಅರಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ ಎಂಬ ನಱ್ಗೆಗೆ ಅಭಾವ, ವಿರುದ್ಧ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ. ಅಯೋಗ್ಯನಿಗೆ ತತ್ಪೋಷದೇಶ

ಪೌರೋಹಿತಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಮಸ್ಸೇ ಆಗುವುದೇನು ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ ಬೇರೆ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೆ ತಮಸ್ಸು ಫಲ; ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶಾದಿರೂಪ ಚತುರ್ಥ ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ 'ವೇದಾಭ್ಯಾಸದ ಫಲ ಸಿಗದು' 'ಸತ್ಕರ್ಮದಿಂದ ಫಲ ಬಾರದು' ಎಂಬ ಎರಡೇ ದೋಷಗಳು ಎಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಉಪನಿಷತ್ತು—'ನ ತಸ್ಯಾಸೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ, ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನ ಮಿತ್ಯೇತತ್ ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ' ಎಂದು. ಅಲಕಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಫಲವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೊದಲ ಎರಡು ಬಗೆಯ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೆ. ಮೂರನೆಯ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೂ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಫಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಅಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ' ಎಂದರೆ 'ನರಕಂ ಶೃಣೋತಿ' ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.

ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಯಾವಾಗ ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವರೋ ಆಗಲೇ ಈ ಅರಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಿಯಮವೆ ಹೊರತು ಆಗ ಅರಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವೇನಿಲ್ಲ.

'ಯದಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಋಚಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ವಾಸೇನ ರಮಯತೀತಿ ವಾಸರಂ | ವಿಷ್ಣುಃ ಜ್ಯೋತಿಃ |

ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವೇದವಾಕ್ಯಂ ನ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣೋ ಮುಖೈರ್ಯಜನ್ |

ಸೋಮೇನ ಚ ಸುತೇನೇಶಂ ಆಸ್ತೇ ಲೋಕೋ ಹರೇರ್ಹಿ ಸಃ |

ಇತಿ ಸ್ಯಾಂದೇ | ಗ್ರಾಂವ್ಹಾ ಸೋಮವಿಷಯೇ ಸೋಮೇನೇಷ್ಟ್ವಾ ಮಹೀಯತೇ, ತೇನೈವ ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ಯಾನಂದಂ ಜನಯನ್ | ಸ್ವರ್ ಆನಂದರೂಪೋ ವಿಷ್ಣುಃ | ದಿವೋ ದೇವ್ಯಾ ಅವರೋಧನಂ ತಸ್ಯಾಃ ಪರಿವಾರಭೂತಾಃ ಸರ್ವದೇವ್ಯಾಃ | ದೈರ್ಘ್ಯಮ ವಾಯು-ಪತ್ತೀ | 'ಅಜನಯೋ ಮರುತೋ ವಕ್ಷಣಾಭ್ಯೋ ದಿವ ಆವಕ್ಷಣಾಭ್ಯಃ' ಇತ್ಯಾದೇಃ 'ಯಹ್ವತೀಃ' ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ'

ಸರ್ವೇಷ್ಟದ ಜಗತ್ಪಾಣ ಮಾನಾದಾಯ ಪರಿ ಸ್ತವ |

ಯತ್ರಾಸೌ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ತ್ವಂ ಹಿ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದಃ ಸದಾ ||

ಇತಿ ಚ |

ಇಂದುರಿಷ್ಟಪ್ರದತ್ವಾತ್ ಯೋ ವಾಯುರಾದಾಯ ಗಚ್ಛತಿ |

ಇಂದ್ರನಾಮ್ನಃ ಕೇಶವಸ್ಯ ಸಮೀಪಂ ಮುಕ್ತಮಂಜಸಾ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—'ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಋಚಿಯಲ್ಲಿ 'ವಾಸರ' ಎಂದರೆ ದಿನವಲ್ಲ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಜೊತೆಗೇ ವಾಸಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ರಮಿಸುವವ ಎಂದರ್ಥ. 'ಜ್ಯೋತಿಃ' ಎಂದರೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಜ್ಯೋತಿಃ.

‘ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ’ ಎಂಬ ಋಚಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ‘ಎಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನು ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುತ್ತ ಲತೆಯಿಂದ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಹರಿ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತ ಇರುವನೋ ಅದು ವಿಷ್ಣು ಲೋಕ’ ಎಂದು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ ಸೋಮೇನಾನಂದಂ ಜನಯನ್’ ಎಂದರೆ ಸೋಮನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡಿ ಆ ಸೋಮರಸದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಒಲಿಮೆ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಆನಂದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಅನ್ಯ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಯಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಸ್ವರ್ಹಿತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ ಎಂದರೆ ಆನಂದರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು. ‘ಅವರೋಧನಂ ದಿವಃ’ ಎಂದರೆ ದ್ಯುದೇವಿಯ ಅವರೋಧನ, ಅವಳ ಪರಿವಾರ ಭೂತರಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವಿಯರು. ದ್ಯುದೇವಿ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವನ ಪತ್ನಿ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ನೀನು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಪ್ರವಚನಗಳಿಗಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವಿ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ಯು ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ‘ಯಹ್ವತೀಃ’ ಎಂದರೆ ಹರಿಯುವ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ’ ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ‘ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ಜಗತ್ಪಾಣಿನಿ, ಎಲ್ಲಿ ಆ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಇರುವನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು, ನೀನೆ ಸದಾ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ‘ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ್ದರಿಂದ ಯಾರು ‘ಇಂದು’ ಎನಿಸಿರುವನೋ ಆ ವಾಯು ಮುಕ್ತನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಇಂದ್ರ ನಾಮಕನಾದ ಕೇಶವನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಆನಂದವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವನೆಂದು ‘ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ’ ಎಂಬ ಋಚಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಿದ ಕರ್ಮದಿಂದಲ್ಲ. ಮೊದಲಿಗೇ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲ ಫಲರೂಪವೆ ಹೊರತು ಸಾಧನರೂಪವಲ್ಲ ಎಂದೂ ನಿಯಮ ಉಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗವು ಸ್ವರ್ ಚಂದನ ವನಿತಾದಿಗಳಂತೆ ಸ್ವತಃ ಸುಖಸಾಧನವೆ ಆಗಿದ್ದು ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿವೆ. ವಿಷಯಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಆನಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಮುಕ್ತರ ಆನಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸೋಮ ಯಾಗದಿಂದಲೂ ತಾನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆನಂದ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ,

‘ಆನಂದ’ ‘ನೋದ’ ‘ಪ್ರನೋದ’ ‘ಮುತ್’ಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಭೇದ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅನನ್ಯಹೇತುಕಂ ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿರೂಪಕಂ |

ಸುಖಮಾನಂದ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ನೋದೋ ಭೋಗನಿಮಿತ್ತಕಃ |

ಪ್ರನೋದಸ್ತದ್ವಿಶೇಷೋತ್ಥೋ ಮುನ್ನಾಮಾತ್ಯಲ್ಪ ಭೋಗತಃ |

ಇತ್ಯುಗ್ಗೇದಸಂಹಿತಾಯಾಂ |

ಅನುನಾದ—ಅನ್ಯ ಹೇತುವಿನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವೆಯೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ, ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿರೂಪವೆ ಆದ ಸುಖವು ಆನಂದ ಎನಿಸಿದೆ. ಮೋದವೆಂದರೆ ಸಾಧಾರಣ ವಿಷಯ ಭೋಗದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖ. ಪ್ರಮೋದವೆಂದರೆ ಅಧಿಕ ವಿಷಯ ಭೋಗದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖ. ಮುತ್ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಭೋಗದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖ ಎಂದು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಯತ್ರಾನಂದಾರ್ಜ ಮೋದಾರ್ಜ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ತಮಸಃ ಸಕಾರಾದ್ ಉದ್ಗತಾ ವಯಂ ‘ಉತ್ತರಂ’ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಃ ತಮೇನ ‘ದೇವತ್ರಾ ದೇವಂ’ ದೇವವಿಷಯೇಽಪಿ ದೇವಂ ಅಗನ್ಮ | ತದೇನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇನ ಉತ್ತರ-ತ್ವೇನ ಚ ಪಶ್ಯಂತ ಇತಿ ದರ್ಶನೇ ಇತ್ಯಂಭಾವವಿಧಾನಾರ್ಥಂ ಪೂರ್ವಂ | ತಥೈವಾಸೌ ಭಗವಾನ್ ಉತ್ತಮಜ್ಯೋತಿಃ, ನ ರಾಜಾದಿಷ್ಟಿನ ಅವಿದ್ಯಮಾನಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿದಂ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ‘ಅಗನ್ಮ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ’ ಇತಿ ಪುರ್ನವಚನಂ |

ಅನುನಾದ—‘ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಃ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಜ್ಞಾನದ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೇಲೆ ಬಂದ ನಾವು ‘ಉತ್ತರ’ ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣು ವೆಂಬ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ‘ದೇವತ್ರಾ ದೇವಂ’ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವನೆನಿಸಿದ ಆ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನೆ ಹೊಂದಿದೆವು’ ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತರಂ’ ಎಂದೂ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದುದು ಪುನರುಕ್ತಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಜ್ಯೋತಿ ಎಂದೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದೆವೆಂದು ಉಪಾಸನಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥ ಹೊರಟಿದೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೆ ಹೊಂದಿದ್ದೇವೆ, ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತೀರೂಪನೆ ಆಗಿರುವನೆಂಬುದು ನಮಗೆ ಅನುಭವ

ಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಹೇಗೆ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿರುವೆವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪನೆ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಭಗವಂತ. ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂಥ ರೀತಿಯ ಕೇವಲ ಸುಳ್ಳು ಭಕ್ತಿ ಇದು ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು 'ಆಗನ್ಮ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ' ಎಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವಮಾನ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಅನುವಾದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಹಿಂದೆಯೇ ಬಂದಿದೆ. ಉಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, 'ಯದಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಏಳು ಭುಜೆಗಳು—

- 1 ಯದಂತಿ ಯಚ್ಚ ದೂರಕೇ ಭಯಂ ವಿಂದತಿ ಮಾಮಿಹ |
ಪವಮಾನ ವಿ ತಜ್ಞ ಹಿ ||
- 2 ಪವಮಾನಃ ಸೋ ಆದ್ಯ ನಃ ಪವಿತ್ರೇಣ ವಿಚರ್ಷಣಃ |
ಯಃ ಪೋತಾ ಸ ಪುನಾತು ನಃ ||
- 3 ಯತ್ ತೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚಿಷ್ಯಗ್ನೇ ವಿತತಮಂತರಾ |
ಬ್ರಹ್ಮ ತೇನ ಪುನೀಹಿ ನಃ ||
- 4 ಯತ್ ತೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚಿವದಗ್ನೇ ತೇನ ಪುನೀಹಿ ನಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಸಪ್ತೈಃ ಪುನೀಹಿ ನಃ |
- 5 ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪವಿತ್ರೇಣ ಸವೇನ ಚ |
ಮಾಂ ಪುನೀಹಿ ವಿಶ್ವತಃ ||
- 6 ತ್ರಿಭಿಷ್ಟ್ವಾಂ ದೇವ ಸವಿತರ್ವರ್ಷಿಷ್ಠೈಃ ಸೋಮ ಧಾಮಭಿಃ |
ಅಗ್ನೇ ದಕ್ಷೈಃ ಪುನೀಹಿ ನಃ ||
- 7 ಪುನಂತು ಮಾಂ ದೇವಜನಾಃ ಪುನಂತು ವಸವೋ ಧಿಯಾ |
ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುನೀತ ಮಾ ಜಾತವೇದಃ ಪುನೀಹಿ ಮಾ ||

ಅನುನಾದ—ಭಕ್ತರನ್ನು ಪುನೀತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ವಾಯುದೇವನೆ, ಇಹದಲ್ಲಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಾಗಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ ಯಾವುದೇ ಅಪಾಯ ನನಗೆ ಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು. 1

ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ಪಾವನನಾದ ವಾಯುದೇವನು ನಮಗೆ ಪ್ರಭು. ಲೋಕವನ್ನು ಪುನೀತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಆ ವಾಯುದೇವನು ಪವಿತ್ರನಾದ ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಇಂದು ನಮ್ಮನ್ನೂ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲಿ. 2

ಸರ್ವ ಶರೀರ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಾಯುದೇವನೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನೊಳಗೆ ಯಾವ ಪವಿತ್ರ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು. 3

ಸರ್ವ ಶರೀರ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಾಯುದೇವನೆ, ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಪವಿತ್ರ ತೇಜೋಮಯನಾದ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ನಮ್ಮನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು. ಸ್ವತಃ ಪರಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ನೀಡಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು. 4

ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ವಾಯುದೇವನೆ, ಪವಿತ್ರನಾದ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೂ ಆ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ನನ್ನನ್ನು ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು. 5

ಸರ್ವ ಶರೀರ ನಿಯಾಮಕನೂ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣನೂ ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪ ದವನೂ ಆದ ವಾಯುದೇವನೆ, ನೀನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಮಳೆಗರೆವ, ಕ್ಷೀರಾ ಬ್ಧ್ಯಾದಿಧಾಮತ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. 6

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ವಾಯುದೇವನೆ, ನಿನ್ನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನಿತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಲಿ, ಹಾಗೇ ವಸುಗಳೂ ನನ್ನನ್ನು ಪವಿತ್ರ ಗೊಳಿಸಲಿ. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೆ ನೀವೂ ವಾಯುದೇವನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ನೀಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿರಿ. ವಾಯುದೇವ, ನೀನೂ ಸ್ವತಃ ನನ್ನನ್ನು ಪವಿತ್ರೀ ಕರಿಸು. 7

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಎರಡು ಋಚಿಗಳು ಪವಮಾನನನ್ನೂ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಚಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಐದನೆಯ ಋಚಿ ಸವಿತೃವನ್ನೂ, ಆರನೆಯ ಋಚಿ ಸವಿತೃ ಸೋಮ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನೂ, ಏಳನೆಯ ಋಚಿ ದೇವಜನ ವಸು ವಿಶ್ವೇದೇವ ಜಾತವೇದರನ್ನೂ ಹೊಗಳುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪವಮಾನ ಅಗ್ನಿ ಸವಿತೃ ಸೋಮನಾಮಕನಾದ ವಾಯುದೇವನೊಬ್ಬನೆ ಆರು ಋಚಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಾಡ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏಳನೆ ಋಚಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಜನ ವಸು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಾತವೇದನಾಮಕ ವಾಯು ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಒಂದು ಋಚಿ—

ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ನಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಶ್ಯಂತಿ ವಾಸರಂ ।

ಪರೋ ಯದಿಧ್ಯತೇ ದಿವಾ ॥

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಪುರಾತನ ಆನಂದಮಯ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಸುಖಕರವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಆ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಉಪಾಸ ಕರು ಕಾಣಬಲ್ಲರು.

‘ಉದ್ವಯಂ’ ಎಂಬ ಒಂದು ಋಚಿ—

ಉದ್ ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರಿ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಶ್ಯಂತ ಉತ್ತರಂ ।

ದೇವಂ ದೇವತ್ರಾ ಸೂರ್ಯಮಗನ್ಮ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ ॥

ಅಜ್ಞಾನದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೇಲೆ ಬಂದ ನಾವು ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇವನೆನಿಸಿದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪನಾದ ಜ್ಞಾನಿಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದೆವು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅರ್ಚಿಷೋಽಂತಾ ವರ್ತುಲಾಸ್ತು ನಾನ್ಮಾ ಬಟರಕಾಃ ಸ್ಪೃತಾಃ |
ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಬೃಹತ್ತಮಂ ಮಧು ಯದಿ ಸಹಾಪೂಷಂ ಪ್ರಭಕ್ಷಯೇತ್ |

ಸ್ವಪ್ನೇ ತಸ್ಯಾಚಿರಾನ್ಮೃತ್ಯು ರಕ್ತಾಚ್ಛೇ ವಾ ಶಿರೋಧೃತೇ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ಮಂಡಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾಶದ ತುಣುಕುಗಳಿ ವಟರಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಹೆಜ್ಜೇನನ್ನು ಹೋಳಿಗೆ ಸಹಿತವಾಗಿ ತಿಂದರೆ, ಅಥವಾ ಕೆಂದಾವರೆಯನ್ನು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಮರಣ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರಾತ್ರಾಸ್ತು ದೇವತಾ ದುರ್ಗಾ ದುಃಸ್ವಪ್ನೇ ಸಾ ಪ್ರಪೂಜಿತಾ |

ಸಾಯಸೇನ ಹರೇನ್ಮೃತ್ಯುಂ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತಾದಕಾಲಿಕಂ |

ಯದಿ ಕಾಲಿಕಮೃತ್ಯುಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಂ ಸಾ ಪರಮಂ ನಯೇತ್ |

ಸಹೈವ ವಿಷ್ಣುನಾ ಭಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತದ್ವೇದಿನಂ ತಥಾ |

ರತಿದತ್ತಾತ್ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಮುಖ್ಯತೋ ರಾತ್ರಿರುಚ್ಯತೇ |

ತದಾಶ್ರಯತ್ವಾದ್ ದುರ್ಗಾಽಪಿ ರಾತ್ರಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಸ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾಯಸೇಷೋ ಹಿ ಮೋಕ್ಷದಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ ಉಭೌ ಸಹೈವೇಜ್ಯೌ ಭಕ್ತೌ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ |

ಅನುನಾದ—ರಾತ್ರಿಯ ದೇವತೆ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ದುರ್ಗೆ. ದುಃಸ್ವಪ್ನ ಕಂಡಾಗೆ ಅವರನ್ನು ಪಾಯಸದಿಂದ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತಪೂರ್ವಕ ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಅಕಾಲ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಅವರು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಮೃತ್ಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತನಾದ ಆ ದುರ್ಗಾಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣು ಪಾಸಕನನ್ನು ಉತ್ತಮ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಸುಖನೀಡುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರವಿಷ್ಣುವೇ ರಾತ್ರಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಗೆಯೂ ರಾತ್ರಿ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪಾಯಸದಿಂದ

ಆರಾಧಿಸಿದಾಗ ಮೋಕ್ಷ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನವಾದಾಗ ದುರ್ಗ ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಜೊತೆಗೇ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಆರಾಧಿಸಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತವು ಎಂಟು ಮುಚೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಗ್ಗೋದ ದಶಮ ಮಂಡಲದ ಒಂದು ಸೂಕ್ತ. ಅದನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ತದ ಪೂರ್ಣಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ.

- 1 ರಾತ್ರೀ ವ್ಯಖ್ಯದಾಯತೀ ಪುರುತ್ರಾ ದೇವ್ಯಕ್ಷಭಿಃ |
ವಿಶ್ವಾ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯೋಽಧಿತ ||
- 2 ಓರ್ವಪ್ರಾ ಅಮರ್ತ್ಯಾ ನಿವತೋ ದೇವ್ಯದ್ವತಃ |
ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಬಾಧತೇ ತಮಃ ||
- 3 ನಿರು ಸ್ವಸಾರಮಸ್ಯ ತೋಷಸಂ ದೇವ್ಯಾಯತೀ |
ಅಪೇದು ಹಾಸತೇ ತಮಃ ||
- 4 ಸಾ ನೋ ಅದ್ಯ ಯಸ್ಯಾ ವಯಂ ನಿ ತೇ ಯಾಮನ್ನವಿಕ್ಷ್ಮಹಿ |
ವೃಕ್ಷೇ ನ ವಸತಿಂ ವಯಃ ||
- 5 ನಿ ಗ್ರಾಮಾಸೋ ಅವಿಕ್ಷತ ನಿ ಪದ್ವಂತೋ ನಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ |
ನಿ ಶ್ಕೇನಾಸಶ್ಚಿದರ್ಥಿನಃ ||
- 6 ಯಾವಯಾ ವೃಕ್ಯಂ ವೃಕಂ ಯವಯ ಸ್ತೇನಮೂರ್ಮ್ಯೇ |
ಅಥಾ ನಃ ಸುತರಾ ಭವ ||
- 7 ಉಪ ಮಾ ಪೇಪಿಶತ್ ತಮಃ ಕೃಷ್ಣಂ ವೃಕ್ತಮಸ್ಥಿತ |
ಉಪ ಮುಣೇವ ಯಾತಯ ||
- 8 ಉಪ ತೇ ಗಾ ಇವಾಕರಂ ವೃಣೇಷ್ಟ ದುಹಿತದಿವಃ |
ರಾತ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ನ ಜಿಗ್ಮುಷೇ ||

ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತ ಒಂದನೆ ಮುಚೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬಹುಭಿರ್ನಯನೈರ್ವಿಷ್ಣುಬಹುಧೇದಂ ದದರ್ಶ ಹ |

ಅಯನ್ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಧೃತಾಸ್ತೇನೈವ ಹಿ ಶ್ರಿಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ರಾತ್ರಿ ದೇವಿ ಎನಿಸಿದ ದುರ್ಗಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತ ಬಹು ನಯನಗಳಿಂದ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಅವನೆ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎರಡನೆ ಮುಚೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ನೀಚಾನುಚ್ಛಾಂಶ್ಚ ಜೀವಾನ್ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನ್ ಉರ್ವಪೂರಯತ್
ಜ್ಞಾನೇನ ಬಾಧತೇಜ್ಞಾನಂ.....||

ಅನುವಾದ—ಅವನು ಕಿರಿಯ ಹಾಗೂ ಹಿರಿಯರಾದ ಎಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರನ್ನು ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತುಂಬಿದನು. ಅವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜೀವರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮೂರನೆ ಯಜೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ಸ್ವಸಾರಂ ಸ್ವಂ ತಥಾಕರೋತ್ |

ಉಷಃಖ್ಯಂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣಂ ಪ್ರಮದಾರೂಪಮೇವ ಚ |

ತಮಶ್ಚಾಸಾಕರೋತ್ಯೇವ ಸದಾ ಸೂರ್ಯಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಃ ||

ಅನುವಾದ—ಅವನು ಬರುತ್ತ ತನ್ನದೆ ಆದ ಉಷಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶುಭ್ರವರ್ಣದ ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ತನ್ನ ತಂಗಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅವನ ಸದಾ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಒಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಾಲ್ಕನೆ ಯಜೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ನಃ ಸ್ವಾಮಿ ಯದುದರೇ ಯಮನಾದ್ ಯಾಮನಾನುಕೇ |

ಅವಿಕ್ಷ್ಯ ಹಿ ವಯಂ ಸರ್ವೇ ವೃಕ್ಷೇ ಯದ್ವತ್ ಪತತ್ರಿಣಃ ||

ಅನುವಾದ—ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾಮ ನಾಮಕವಾದ ಯಾರ ಉದರದಲ್ಲಿ ನಾವಲ್ಲರೂ ಸದಾ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕಿಗಳಂತೆ ಹೊಕ್ಕು ನೆಲೆಸಿರುವವೋ ಅವನ ನಮಗೆ ಒಡೆಯ. ಅವನ ದಾಸರು ನಾವು.

ಐದನೆಯ ಯಜೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಶ್ಯೇನಾಖ್ಯಾಸ್ತು ಸುಖೀನತ್ವಾದ್ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಸುರೋತ್ತಮಾಃ |

ಪದ್ವಂತೋ ಮಾನುಷಾಶ್ಚೈವ ಸಾದಮಾತ್ರಪ್ರಯಾಯಿನಃ |

ಗ್ರಾಮಾಖ್ಯಾ ಬಹುಲತ್ವಾತ್ ದೈತ್ಯಾ ಏನ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅರ್ಥಿನಸ್ತು ಕೃತಾರ್ಥತ್ವಾನ್ಮುಕ್ತಾ ಏನ ಶ್ರುತಾಃ ಶ್ರುತೌ ||

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸುಖಿಯಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಒಡೆಯನೆಂದು ನಂಬಿದುದರಿಂದ ಶ್ಯೇನರೆನಿಸಿದ ದೇವೋತ್ತಮರೂ, ಕಾಲಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ ಪದ್ವಂತರೆನಿಸಿದ ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಾಮರೆನಿಸಿದ ದೈತ್ಯರೂ, ಮೋಕ್ಷ ಸುಖ ಪಡೆದು ಕೃತಾರ್ಥರಾದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಿಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಕ್ತರೂ ಹರಿಯ ಉದರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವರು.

ಆರನೆ ಯಚೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಉರೀಕೃತ ಪ್ರಮಾಣತ್ವಾದ್ ಉರ್ಮ್ಯಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ವೃಕಾಸ್ತೇನೈವ ನಿರ್ವಾಪ್ಯಾ ವೃಕಾಃ ಕ್ರೂರತ್ವತೋಽಸುರಾಃ |
 ತತ್ಸ್ವಭಾವಾಶ್ಚ ವೃಕ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಃ ಸ್ತೇನಾಸ್ತತ್ರ ಮಹಾಸುರಾಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನಾ ಯತಸ್ತೇ ಹಿ ನಿತ್ಯಮೈಕಾತ್ಮ್ಯವೇದಿನಃ |
 ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಖತರಶ್ಚೈವ ಭಕ್ತಾನಾಂ ಭವತಿ ಪ್ರಭುಃ ||

ಅನುನಾದ—ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆ ವೇದಾದಿಗಳು ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸಲಿ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ ಆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ಭಗವಾನ್ ಹರಿ ಉರ್ಮ್ಯ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೃಕಗಳನ್ನು ಅವನೆ ನನ್ನಿಂದ ದೂರಮಾಡಬೇಕು. ವೃಕಗಳಂತೆ ಕ್ರೂರವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸುರರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಕಗಳು. ವೃಕಸ್ವಭಾವದ ಜನರು ವೃಕ್ಯರು. ಅವರನ್ನೂ ಅವನು ದೂರಮಾಡಬೇಕು. ಮಹಾ ಅಸುರರು ಸ್ತೇನರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜೀವೈಕ್ಯ ಬಗೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನರು ಅವರು. ಅವರನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತ ಪ್ರಭು ವಿಷ್ಣು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸುಖದಾಯಕ ನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಏಳನೆ ಯಚೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಕೃಷ್ಣಂ ವೃಕ್ತಂ ತನೋಽಜ್ಞಾನಂ ಅಜ್ಞಾನಾಂ ಪೇಶಲಂ ಹಿ ತತ್ |
 ತದ್ಯಾತಯತ್ಕೃಣಮಿವ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಸ ಏವ ಚೋಷಾಃ ಕಥಿತಃ ಪ್ರಕಾಶತ್ವಾಜ್ಞಾನಾರ್ದನಃ ||

ಅನುನಾದ—ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮನೋಹರವಾದ ಕಪ್ಪಾದ ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ತಮಸ್ಸು ನನ್ನ ಬಳಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಸಾಲಗಾರನು ಸಾಲವನ್ನು ತೀರಿಸುವಂತೆ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆಯುವನು. ಆ ಜನಾರ್ದನನೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಉಷಸ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎಂಟನೆ ಯಚೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಜಯಿನಃ ಸ್ತೋಮಮಿವ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ಯಥಾ ಚ ಗಾಃ |
 ಉಸಾಕರಂ ತಥಾ ಸ್ತೋಮಂ ತವಾಹಂ ತದ್ ವೃಣೀಷ್ವ ಚ |
 ದ್ಯೌರಿತಿ ಜ್ಞಾನಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ತದ್ವೈಂಗ್ಯತ್ವಾಜ್ಞಾನಾರ್ದನಃ |
 ದುಹಿತಾ ದಿವ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ.....||

ಅನುವಾದ—ಜಯಶಾಲಿಯಾದ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವಂತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವಂತೆ ನಿನಗೆ ನಾನೀ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರುವೆನು. ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು. ದ್ಯು ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ. ಅದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ಜನಾರ್ದನನು ದ್ಯುದೇವಿಯ ಮಗಳೆ ನಿಸಿರುವನು.

ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತೋಪಾಸನೆ ನೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಭಾಷ್ಯ—.....ಏವಮರ್ಥೇನ ಪೂಜ್ಯತೇ |

ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತೇನ ಭಗವಾನ್ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ತತ್ಸನ್ನಿಧಾನಾದ್ಧುರ್ಗಾಯಾ ಏಷೋಽರ್ಥ ಉಪಚಾರತಃ |

ಏವಂ ಸ್ತುತಸ್ತಥೈವೇಷ್ಟೋ ಭಗವಾನ್ ನೋಕ್ಷದೋ ಭವೇತ್ |

ಅನುವಾದ—ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಶಕ್ತ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನು ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ಅರ್ಥವು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರೆ ಮತ್ತು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಭಗವಂತ ಮೋಕ್ಷ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ಯಾಸಿಗಳೂ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತ ಜಪಿಸಬೇಕು :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಂತೀತ್ಯಾದ್ಯುಚಃ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ |

ಜನ್ಯಾ ಏವ, ವಿಶೇಷೋಽಯಂ ಹೋನೋ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ |

ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋ ವಿಷ್ಣುರಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಂ ವ್ರಜೇತ್ ತ್ವರನ್ |

ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಃ ಪ್ರೀತಃ ಸುಖಾಧಿಕ್ಯಂ ಕರೋತ್ಯಜಃ |

ಮುಕ್ತಸ್ಯ, ದ್ವಿವಿಧೈಸ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜಪೋ ಯಾಗಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ |

ಕರ್ತವ್ಯೋ, ನ್ಯಾಸಿಭೀ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತಂ ಜಪ್ಯಂ ತ್ರಿಶೋಽಂಜಸಾ ||

ಇತ್ಯೈಶ್ವರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅನುವಾದ—ದುಃಸ್ವಪ್ನ ಕಂಡಾಗ 'ಯದಂತಿ' ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಋಚಿಗಳನ್ನೂ ಜಪಿಸಬೇಕು. ದುಃಸ್ವಪ್ನ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಈ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತಹೋಮ ವಿಶೇಷ. ಇದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೆ ವಿಷ್ಣು ಬೇಗನೆ ಅಪರೋಕ್ಷನಾಗುವನು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೆ ಒಲಿದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಉಪಾಸಕರೂ ಸದಾ ಜಪವನ್ನೂ ಯಾಗವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳೂ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸರ್ವಶಬ್ದೋಪಾಸನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲ್ವಿದಮಂ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾಚ ಉಪನಿಷತ್ | ಸರ್ವಾ ಹ್ಯೇವೇನೋಃ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾಚ ಉಪನಿಷದಃ | ಇಮಾಂ ತ್ವೇವಾಚಕ್ಷತೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ ದಿವಃ ಸ್ವರಾಃ | ಅಗ್ನೇ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ, ವಾಯೋರೂಷ್ಮಾಣ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ | ಋಗ್ವೇದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ, ಯಜುರ್ವೇದಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣಃ, ಸಾಮನೇದಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ | ಚಕ್ಷುಷೋ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾಃ, ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ, ಮನಸಃ ಸ್ವರಾಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ, ಅಪಾನಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ, ವ್ಯಾನಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ ||

ಅನಂತರ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ರಹಸ್ಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಉಪಾಸನೆಗಳೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದ ರೂ ತದ್ವಾದ್ವಾ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಋಷಿಗಳೂ ಒಮ್ಮತದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸರ್ವಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧಿ ಎಂದು ಇದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪವು ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ಅಪಾನದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ವ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಥ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಷಯಾ ವಿದ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಸರ್ವ ವಾಚಾಂ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾ ಅಪಿ ಸರ್ವವಾಗುಪನಿಷದ ಏನ | ತಥಾಪಿ ಮುಖ್ಯತ ಏನ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಷಯತ್ವಾದ್ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಮೇವ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾಚ ಉಪನಿಷದಿತಿ ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಭಿಧಾನವಾನ್ |

ಸ್ವರ್ಶಾದೀನಾಂ ದೇವತಾಸೌ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅನುನಾದ—ಅನಂತರ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಉಪಾಸನೆ ಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಾಸನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯತಃ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೂ ತದ್ವಾದ್ವಾರಾ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಿ. ಆದರೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಸರ್ವಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧಿ ರಹಸ್ಯೋಪಾಸನೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಪೇದ ಋಷಿಗಳೂ ಐಕ ಮತ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪೃಥಿವಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳಿ ಪೃಥಿವಿ ಮುಂತಾದ ನಾಮ ಉಳ್ಳವುಗಳಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಾಕ್ಷರ ಮುಂತಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳೆನಿಸಿವೆ.

ಪುರುಷಶರೀರ ದೈವೀ ವೀಣೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲ್ವಿತ್ಯಂ ದೈವೀ ವೀಣಾ ಭವತಿ | ತದನುಕ್ಯತಿರಸೌ ಮಾನುಷೀ ವೀಣಾ ಭವತಿ | ಯಥಾಃಸ್ಯಾಃ ಶಿರ, ಏವಮನುಷ್ಯಾಃ ಶಿರಃ | ಯಥಾಃಸ್ಯಾ ಉದರಂ, ಏವಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಭಣಂ | ಯಥಾಃಸ್ಯೈ ಜಿಹ್ವಾ, ಏವಮನುಷ್ಯೈ ವಾದನಂ | ಯಥಾಃಸ್ಯಾ-ಸ್ತಂತ್ರಯ, ಏವಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯಃ | ಯಥಾಃಸ್ಯಾಃ ಸ್ವರಾ, ಏವಮನುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವರಾಃ | ಯಥಾಃಸ್ಯಾಃ ಸ್ಪರ್ಶಾ, ಏವಮನುಷ್ಯಾಃ ಸ್ಪರ್ಶಾಃ | ಯಥಾ ಹೈವೇಯಂ ಶಬ್ದವತೀ ತರ್ದವತೀ, ಏವಮಸೌ ಶಬ್ದವತೀ ತರ್ದವತೀ | ಯಥಾ ಹೈವೇಯಂ ಲೋಮಶೇನ ಚರ್ಮಣಾಃ ಪಿಹಿತಾ ಭವತಿ | ಏವಮಸೌ ಲೋಮಶೇನ ಚರ್ಮಣಾಃ ಪಿಹಿತಾ | ಲೋಮಶೇನ ಹ ಸ್ಮ ವೈ ಚರ್ಮಣಾ ಸುರಾ ವೀಣಾ ಅಪಿದಧತಿ | ಸ ಯೋ ಹೈತಾಂ ದೈವೀಂ ವೀಣಾಂ ನೇದ, ಶ್ರುತವದನೋ ಭವತಿ, ಭೂಮಿಪ್ರಾಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿಭವತಿ, ಯತ್ರ ಕ್ಷಚಾಸರ್ಯಾ ವಾಚೋ ಭಾಷಂತೇ ವಿದುರೇನಂ ತತ್ರ ||

ಅನಂತರ ಇನ್ನೊಂದು ಉಪಾಸನೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರ ಶರೀರವು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಾಢಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿರುವ ಒಂದು ದೈವೀ ವೀಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾನುಷೀ ವೀಣೆ ದೈವೀವೀಣೆಯ ಪ್ರತಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ದೈವೀವೀಣೆಗೆ ಶಿರಸ್ಸಿರುವಂತೆ ಮಾನುಷೀ ವೀಣೆಗೂ ಶಿರಸ್ಸಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಟ್ಟೆ ಇರುವಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬುರುಡು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾಲಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕುದುರೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬೆರಳು

ಗಳಿರುವಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ತಂತಿಗಳು. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿರುವಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪಡ್ವಾದಿ ಸ್ವರಗಳು. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶಗಳಿರುವಂತೆ ಇದಕ್ಕೂ ಸ್ಪರ್ಶಗಳಿವೆ. ಅದು ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಶ್ರಮಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಇದೂ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಕಿವಿ ತಿರಿಚುವುದು ಮುಂತಾದ ಪೀಡೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ರೋಮಯುಕ್ತ ಚರ್ಮದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇದೂ ರೋಮಯುಕ್ತ ಚರ್ಮದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಕೃತಯುಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೀಣೆಗಳನ್ನು ರೋಮಯುಕ್ತ ಚರ್ಮದಿಂದ ಹೊದಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ ಇದೆ.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರವನ್ನು ದೈವೀ ವೀಣೆ ಎಂದು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಕಲಿಯುವುದೆಲ್ಲ ಮುಖೋದ್ಗ್ರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನ ಕೀರ್ತಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಡುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧರು ಮಾತನಾಡುವ ಸಭೆಗಳೆಲ್ಲ ಇವನನ್ನೂ ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಒಬ್ಬನನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಯಂ ದೇಹೋ ವೀಣಾ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |
 ದೈವೀ ವೀಣಾ ತತಃ ಸೇಯಂ, ಲೋಕಸಿದ್ಧಾ ತು ಮಾನುಷೀ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇಹಾನ್ ಯೋ ವೇದ ವಿಷ್ಣೋರ್ವೀಣೇತಿ ಭಕ್ತಿತಃ |
 ವಿದ್ಯಾಪೂರ್ಣಮುಖಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ ಭೂಮಿಪೂರಿತಕೀರ್ತಿನಾನ್ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರ ಈ ದೇಹವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಾನಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ವೀಣೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೈವೀ ವೀಣೆ ಎನಿಸಿದೆ. ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದುದು ಮಾನುಷೀ ವೀಣೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಯಾರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀಣೆ ಎಂದು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಕೀರ್ತಿ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ.

ವಾಕ್ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಸಿದ್ಧಮಂತ್ರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತೋ ವಾಗ್ರಸಃ | ಯಸ್ಯಾಂ ಸಂಸದ್ಯಧೀಯಾನೋ ವಾ
 ಭಾಷನಾಣೋ ವಾ ನ ವಿರುರುಚುಷೇತ ತತ್ತ್ವತಾಂ ಯಚಂ ಜಪೇದ್-
 ಓಷ್ಠಾ ಪಿಥಾನಾ ನ ಕುಲೀ ದಂತ್ಯಃ ಪರಿ ವೃತಾ ಪನಿಃ |
 ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾಚ ಈಶಾನಾ ಚಾರು ಮಾಮಿಹ ವಾದಯೇತ್ ||
 ಇತಿ ವಾಗ್ರಸಃ || ೫ ||

ಅನಂತರ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಒಂದು ಮಂತ್ರ. ಯಾವ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಾಗಾಗಲಿ ಪ್ರವಚನಮಾಡುವಾಗಾಗಲಿ

ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಚೆಯನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು—

‘ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಾಜ್‌ನಾಮಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಕ್ಕೆ ತುಟಿಗಳು ಬಾಗಿಲ ಕದಗಳಂತೆ. ಆ ದೇವಿ ಸಮಸ್ತದೋಷರಹಿತಳು. ಸರ್ವರಕ್ಷಕಳೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮಳೂ ಆಗಿರುವಳು. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕಳು. ಅವಳು ನನ್ನಿಂದ ಈ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನುಡಿಸಲಿ.’
ಇದೇ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಂತ್ರ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರ್ಯಮೇವೈತಾಂ ವಾಕ್ಸಾರಾಮಪ್ಯುಚಂ ಜಪೇತ್ |
ಧ್ಯಾತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಿತಂ |
ಓಷ್ಠಾ ಪಿಧಾನೇತ್ಯೇಷಾ ಹ್ಯುಕ್ ಸಾರೋ ವಾಚಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ವಿಷ್ಣೋ ಹಿ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಸ್ಯೈವೋಷ್ಠಾವೇತೌ ಪಿಧಾನವತ್ |
ಕುಲೀತಿ ಚೋಕ್ತೋ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಲೀನಾಶೇಷಕೃತ್ಸಿತಃ |
ಸಾತಿ ಸರ್ವಂ ವಿಶಿಷ್ಟಶ್ಚ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ ಇತ್ಯತಃ ಪವಿಃ |
ಸರ್ವವಾಗೀಶ್ವರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ಮಾಂ ಸುವಾದಯೇತ್ |
ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—“ವಿದ್ಯೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ನಾರಾಯಣದೇವನ ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸಿದ ಈ ಋಚೆಯನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ‘ಓಷ್ಠಾ ಪಿಧಾನಾ’ ಎಂಬ ಋಚೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸಿದ ಆ ಮಂತ್ರ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ ತುಟಿಗಳೆ ಬಾಗಿಲ ಕದಗಳಂತೆ. ಸಮಸ್ತದೋಷರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ‘ಕುಲೀ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಪಾಲಕನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಪವಿ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಶಬ್ದನಿಯಾಮಕನಾದ ಆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ನನ್ನಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾತನ್ನಾಡಿಸಲಿ.” ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಹರಿಯೆ ವಾಗ್‌ದೇವತೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ನೇತೃಪರಮಾರ್ಥೇ | ಓಷ್ಠಾ ಪಿಧಾನವದಸ್ಯೇತಿ | ನ ಚ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ವಾಚ ಈಶಾನಾ | ಸ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ | ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್, ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾಚ್ಚ |
ಶ್ರಿಯಃಪತಿಯುಜ್ಞ ಪತಿರ್ಜಗತ್ಪತಿ—
ಗಿರಾಂಪತಿರ್ಲೋಕಪತಿರ್ಧರಾಪತಿಃ || ಇತಿ ಭಾಗವತೇ |

ಯೋ ವಾಚಿ ತಿಷ್ಠನ್ ವಾಚೋಽಂತರೋ ಯಂ ವಾಚ್ ನ ವೇದ ||

ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಶ್ಚ |

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವಂ ದೇವತೇತ್ಯಾದಿನದಪಿ ಯುಜ್ಯತೇ| ಸ್ತ್ರೀರೂಪತ್ವಾಚ್ಚ ||

ಅನುನಾದ—‘ಓಷ್ಠಾ ಪಿಧಾನಾ ನ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ಉಪಮಾರ್ಥಕ. ತುಟಿಗಳು ಬಾಗಿಲ ಕದಗಳಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸರ್ವಶಬ್ದನಿಯಾಮಕರಿಲ್ಲ. ಅವನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದವನೂ ಅವನೆ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದೂ ಅವನ ಬಗ್ಗೆಯೇ. ‘ಶ್ರೀಹರಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ, ಯಜ್ಞಪತಿ, ಜಗತ್ಪತಿ, ಸರ್ವಶಬ್ದಪತಿ, ಲೋಕಪತಿ, ಭೂಮಿಪತಿ’ ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಆ ಹರಿಯನ್ನೇ ಸರ್ವಶಬ್ದಪತಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ‘ಯಾರು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವನೋ ಯಾರನ್ನು ವಾಗಭಿಮಾನಿ ತಿಳಿಯನೋ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು ‘ದೇವತಾ’ ದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಶಬ್ದ ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಯುಕ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಚಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿದೆ.

ನಾಗ್ ದೇವತೆಯಿಂದ ಶರೀರಪುಷ್ಪಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ ಕೃಷ್ಣಹಾರೀತೋ ನಾಗ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ಇವೋಪೋದಾಹರತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವ್ಯಸ್ರಂಸತ
ಸಂವತ್ಸರಃ | ಸ ಚೈಂದೋಭಿರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮದಧಾತ್ | ಯಚೈಂದೋ-
ಭಿರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮದಧಾತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಂಹಿತಾ |

ವಿಷ್ಣು ನಾಮವು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿತಮುನಿಯ ಮಗನಾದ ಕೃಷ್ಣಮುನಿಯೂ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಒಮ್ಮೆ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಆಯಾಸಗೊಂಡನು. ಆಗ ಅವನು ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಹರಿಯ ಛಂದೋನಾಮಕ ರೂಪಗಳ ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿಯೂ ಸ್ವಸ್ಥವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡನು. ಹೀಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಛಂದಃಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಛಂದೋ ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಟಗೊಳಿಸಿ ಸ್ವಸ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಂಹಿತಾ ಎನಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಾತ್ ವಿರಿಂಚ ಏನಾತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
'ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಶ್ವಃ ಕತಮಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಂವತ್ಸರಃ'
ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ |

ಶ್ರಾಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವನೇದೈಃ ಸ್ತುತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ |
ತೇನೈವ ಸನ್ಮುಕ್ ಸಂಧಾಯ ದಾಡ್ಯಂ ದೇಹಸ್ಯ ಸೋಽಕರೋತ್ |
ಸಂಧಾನಾತ್ ಸಂಹಿತೇತೃಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಸನಾತನಃ ||

ಅನುನಾದ—ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂವತ್ಸರ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 'ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವ ಕತಮ ಸ್ವಯಂಭು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂವತ್ಸರ ಎಂದೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇದೆ. 'ಆಯಾಸಗೊಂಡ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಹೆನ್ನಾಗಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿ ದೇಹಕ್ಕೆ ದಾಡ್ಯ ಸಂಪಾದಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ದೇಹವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದುದರಿಂದ ಸನಾತನನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಂಹಿತಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎರಡು ಅಕ್ಷರ ಕೂಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಹರಿಯದೆ ಗುಣಗಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯೈ ನಾ ಏತಸ್ಯೈ ಸಂಹಿತಾಯೈ ಣಕಾರೋ ಬಲಂ |
ಷಕಾರಃ ಸ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ | ಸ ಯೋ ಹೈತೌ ಣಕಾರಷಕಾರಾವನು-
ಸಂಹಿತಮೃಚೋ ವೇದಃ ಸಬಲಾಂ ಸಸ್ರಾಣಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ |
ಆಯುಷ್ಯಮಿತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ |

ಆ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲವು ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿ ಣಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರೇರಕತ್ವವೂ ದೇಶಕಾಲಗುಣವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವೂ ಷಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉಪಲಕ್ಷಣ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಎರಡುವರ್ಣಗಳು ಒಟ್ಟುಕೂಡುವವೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಇದೇ ರೀತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಬಲ ಪೂರ್ಣನೂ ಪ್ರೇರಕತ್ವದೇಶಕಾಲಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಯ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಧಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣುನಾಮ್ನಿ ಣಶಬ್ದೇನ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬಲಮುದೀರ್ಯತೇ |
 ಣ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾಣ್ಣಕಾರೋಽಸ್ಯ ಬಲಂ ನುತಂ |
 ವಿಷ್ಣುನಾಮ್ನಿ ಷಕಾರೇಣ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮೇಶಪೂರ್ವಿಣಃ |
 ಪ್ರಣೇತ್ಯತಾಖಿಲಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋರುಕ್ತಾ ತಥಾತ್ಮತಾ |
 ಆತತತ್ವಂ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ದೇಶತಃ ಕಾಲತಸ್ತಥಾ |
 ಆತ್ಮಶಬ್ದೋದಿತಂ ತಚ್ಚ ಸಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೀಯತೇ |
 ಷ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಂ ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ವಂ ಚ ಪೂರ್ಣತಾ |
 ವಿಷ್ಣೋಃ ಷಕಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ನೀತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟತಾ |
 ಅಂತ್ಯಸ್ಥಿತ ಉಕಾರಸ್ತು ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿ ಹರೇರ್ವದೇತ್ |
 ಏನಂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಾಣತ್ವಂ ಆತತತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವತಃ |
 ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಚ ಬಲಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಛೀಲಮಿತ್ಯಪಿ |
 ಉದಿತಂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದೇನ, ತಸ್ಮಾದ್ ಯುಕ್ ಸಂಹಿತಾಮನು |
 ವರ್ಣದ್ವಯಸಮಾಯೋಗೇ ಷ್ಣುಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಮೇವ ತು |
 ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಣತ್ವಮಾತ್ಮತ್ವಂ ಬಲಂ ಚೈವಾತ್ರ ವೇತ್ತಿ ಯಃ |
 ಸ ಏನ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬಲವಿತ್ ತಥಾ ಪ್ರಾಣತ್ವನಿದ್ ಭವೇತ್ |
 ಸ ಏನ ಮುಕ್ತಃ ಸಂಸಾರಾನ್ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಮಾನ್ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಬಲ ಪ್ರತಿ
 ಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಣ' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣು ವಿನ
 ಬಲವು 'ಣಕಾರ' ಎನಿಸಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಷಕಾರದಿಂದ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ
 ಸರ್ವರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ವಿಷ್ಣು ವಿನದಂದೂ, ಅವನು ಆತ್ಮನೆಂದೂ ಉಕ್ತ
 ವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ದೇಶದಿಂದಲೂ ಕಾಲದಿಂದಲೂ
 ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವಿಕೆಯೇ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದೂ ಷಕಾರದಿಂದ
 ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು ವು ಷ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮತ್ತು ಅವನ ಸರ್ವ
 ಪ್ರೇರಕತ್ವ ಪೂರ್ಣತ್ವಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಷಕಾರವೆನಿಸಿವೆ. ವಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ ಕಾರ
 ಣಕಾರಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತಮತ್ವ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
 ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರವು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದು ಷಕಾರ
 ಣಕಾರಗಳು ಹೇಳುವ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವ ಮುಂತಾದವು ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಸ್ವಭಾವಭೂತ
 ವೆನ್ನುತ್ತದೆ. ಉಕಾರವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಬೇರೆಯೇ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷ
 ದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವುಗಳೆನ್ನುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬುದು
 ಲಕ್ಷ್ಮೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಶಕ್ತಿಗಿಂತ ವಿಷ್ಣು ವಿನದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕ ಎನ್ನುತ್ತದೆ.
 ಉಕಾರವು ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಶಕ್ತಿ ಉಚ್ಚ ಅಂದರೆ ಅಪರಿಮಿತ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿರ್ದುಷ್ಟ

ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೇರಕತ್ವಶಕ್ತಿ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬಲ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ವಭಾವಭೂತವೆಂದು ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಜೆಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಕಡೆ ವರ್ಣದ್ವಯ ಸಂಯೋಗವಿರುವಲ್ಲಿಲ್ಲ, ಷ್ಣು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಬಲಗಳನ್ನು ಯಾರು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಎಂದೆನಿಸುವನು. ಅವನೇ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಯವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯದಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸೇತ್, ಸಣಕಾರಂ ಬ್ರವಾಣಿ, ಅಣಕಾರಂ ಇತಿ, ಸಣಕಾರಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಸಸಕಾರಂ ಬ್ರವಾಣಿ, ಅಸಕಾರಂ ಇತಿ, ಸಸಕಾರಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ತೇ ಯದ್ ವಯಂ ಅನುಸಂಹಿತಂ ಯಜೋಽಧೀಮಹೇ, ಯಜ್ಞ ಮಾಂಡೂಕೇಯಿಯಂ ಅಧ್ಯಾಯಂ ಪ್ರಬ್ರೂಮಃ, ತೇನ ನೋ ಣಕಾರಸಕಾರಾವುಪಾಪೌ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ | ಅಥ ಯದ್ ವಯಂ ಅನುಸಂಹಿತಂ ಯಜೋಽಧೀಮಹೇ, ಯಜ್ಞ ಮಾಂಡೂಕೇಯಿಯಂ ಅಧ್ಯಾಯಂ ಪ್ರಬ್ರೂಮಃ, ತೇನ ನೋ ಣಕಾರಸಕಾರಾವುಪಾಪೌ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ |

ವಿಷ್ಣು ನಾಮವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಡೆ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಕೂಡುವಲ್ಲಿ ಣಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಣಕಾರವಾಚ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಲೆ, ಅಥವಾ ಣಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲೆ ? ಎಂದು ಉಪಾಸಕನು ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾದರೆ ನಾವು ಹೇಳುವ ನಿರ್ಣಯ, ಣಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಣಕಾರವಾಚ್ಯ ಬಲವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು. ಷಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಷಕಾರವಾಚ್ಯವಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವ ದೇಶಕಾಲಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವಗಳನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವೇದ ಉಚ್ಚರಿಸಲೆ, ಅಥವಾ ಷಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸಲೆ ಎಂದು ಉಪಾಸಕನು ಸಂಶಯ ಪಟ್ಟರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ನಿರ್ಣಯ, ಷಕಾರವಾಚ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೇರಕತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಯೇ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ನಾವು ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಸೇರುವಲ್ಲಿಲ್ಲ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ

ದಿಂದಲೆ ಎಲ್ಲ ಯುಜಿಗಳನ್ನೂ ಪರಿಸುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂದು ಬೋಧಿಸುವ ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿದೃಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಷಕಾರವಾಚ್ಯ ಬಲಾದಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣು ನಮಗೆ ಲಭಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಹೃಸ್ವ ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿಯು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ನಾವು ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಸೇರುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದಲೆ ಎಲ್ಲ ಯುಜಿಗಳನ್ನೂ ಪರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಮುನಿದೃಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಮಗೆ ಇಕಾರ ಷಕಾರ ವಾಚ್ಯ ಬಲಾದಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣು ಲಭಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಸ್ಥವಿರ ಶಾಕಲ್ಯ ಮುನಿಯೂ ಹೇಳಿದನು.

ವೇದ ಪುರಾಣಗಳು 'ಸಂಹಿತಾ' ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಹಿತಾಸಹಿತತ್ವೇನ ಯದ್ಯಚೋಽಧೀನುಹೇ ನಯಂ |

ವೇದಾನನ್ಯಾನ್ ಪುರಾಣಂ ನಾ ತೇನ ನಿಷ್ಕುಪದೋದಿತಃ |

ಅನಾಪ್ತೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ಯಾನ್ನಸ್ತನ್ನಾಮಾರ್ಥಾ ಯತೋಽಪಿಲಾಃ |

ಇತ್ಯಾಹುರ್ಯುಷಯಃ ಸರ್ವೇ.....||

ಅನುವಾದ—ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಂಥವು ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ನಾವು ಯುಜಿಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆ ವೇದಗಳನ್ನೂ ಪುರಾಣವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನಮಗೆ ಲಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದವುಗಳು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಯುಜಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವೇದಾದಿಗಳು ನಿಷ್ಕುನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ್ದರಿಂದ ನಮಗೆ ಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈ ತದ್ ವಿದ್ವಾಂಸ ಆಹುಃ ಯುಷಯಃ ಕಾನ-
ಷೇಯಾಃ | ಕಿಮರ್ಥಾ ನಯಮಧ್ಯೇಷ್ಯಾನುಹೇ | ಕಿಮರ್ಥಾ ನಯಂ
ಯಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ | ನಾಚಿ ಹಿ ಸ್ರಾಣಂ ಜುಹುಮಃ, ಸ್ರಾಣೇ ನಾ ನಾಚಂ |
ಯೋ ಹ್ಯೇವ ಪ್ರಭವಃ ಸ ಏನಾಪ್ಯಯಃ |

ವಿಷ್ಣು ನಾಮದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಬೇರೆಲ್ಲವೂ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಕಾವಷೇಯ ಯುಜಿಗಳೂ ಕೂಡ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದ

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು ? ವಿಷ್ಣು ಪೂಜಾರೂಪವೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ? ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಿಂದೇನೂ ಪ್ರಯೋಜನ ಸಿಗಲಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ. ನಾವು ವಿಷ್ಣು ಮಂತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಾದರೆ, ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು ? ವಿಷ್ಣು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಾಗ ಮಾಡಬೇಕು ? ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣು ಮಂತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಹೋಮಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿ ಸುಲಭವಿದೆ. ನಾವು ವಿಷ್ಣು ಮಂತ್ರ ಜಪಿಸುವಾಗ ಆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವ ಮೂಲಕ ಹೋಮವೆಂದು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅಥವಾ ಮೌನದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಲೀನಗೊಳಿಸಿ ಹೋಮಾನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ ಹೋಮಗಳಿಲ್ಲದೆಯೂ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲ ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ. ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಈ ಅಂತರ ಅಧ್ಯಯನ ಹೋಮಗಳೆ ವಿಹಿತ. ಗೃಹಸ್ಥರು ಬಾಹ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಫಲವನ್ನು ಬಯಸುವುದಾದರೆ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ ಪೂರ್ವಕ ಅವುಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಬಹುದು. ವಿಷ್ಣು ನಾಮವನ್ನು ಜಪಿಸುವಾಗ ಶ್ವಾಸನಿರೋಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಅಡಗುತ್ತಾನೆ. ಮೌನದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥ ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಅಡಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಲಯಸ್ಥಾನವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಬಲದಿಂದ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ. ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಉತ್ಪಾದಕರಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರ ಪ್ರಾಣರು ಪರಸ್ಪರರಲ್ಲಿ ಲೀನರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಕಿಮನ್ಯಾಧ್ಯಯನಾದ್ ಭವೇತ್ |

ಯಜ್ಞೈರ್ವೇತ್ಯಸಯೋಽಸ್ಯ ನೈ ಕಾವಶೇಯಾ ನದಂತಿ ಹಿ |
ಮೌನೇನ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥಂ ಧ್ಯಾಯಂತೋ ವಾಚಮೇವ ನಾ |
ಜುಹುನೋ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾಖ್ಯಂ ಜಪಂತೋ ಮಂತ್ರಮೇವ ನಾ |
ನನುಸ್ಮಾರಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಜುಹುನುಃ ಪ್ರಾಣಮತ್ರ ಹಿ |
ಕಿಮನ್ಯೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಕಾರ್ಯೈರೇತಸ್ಯೈವಾಧಿಕತ್ವತಃ |
ಏತದರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಂ ನೇದಾನಥಾಪಿ ನಾ |
ಅಧೀಮಹೇ ಯಜಾನೋ ನಾ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |
ಏಷ ಏವ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನೇದಾನಾನುರ್ಥ ಈರಿತಃ |

ವಿಷ್ಣು ನಾನೋದಿತೋ ಯೋಃರ್ಥಸ್ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯದ್ವಚೋಽಖಿಲಂ |
ಏನಂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಾಣಾತ್ಮಬಲಾದ್ಯಖಿಲಸದ್ಗುಣೈಃ |
ಪೂರ್ಣಸ್ವಭಾವಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಚಸಾನುರ್ಥ ಈರಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣು ನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರಿಂದೇನು ಪ್ರಯೋಜನ ಲಭಿಸಿತು ? ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣು ಪೂಜೆ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಲಭಿಸಿತು ? ಎಂದು ಕಾವಷೇಯರೆಂಬ ಬೇರೆ ಋಷಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೌನದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ 'ವಿಷ್ಣು ವೇ ನಮಃ' ಎಂದು ನಮಸ್ಕಾರ ಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣು ನಾಮವೆಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನಾವು ಹೋಮಿಸುವುದಾದರೆ ಅಥವಾ ಆ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತ ಆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ನಾವು ಹೋಮಿಸುವುದಾದರೆ ಇದೇ ಅಧಿಕ ಫಲದಾಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಯಾಗಾದಿ ಬಹುಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಏನಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ ? ವೇದಾಧ್ಯಯನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿಗುವ ಫಲವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಾದರೆ ಆಗಲೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನಾಗಲಿ ಯಾಗವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡುವೆವು. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥವೆ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದು ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಮಾತೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವರಕ್ತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಬಲ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಸ್ವಭಾವತಃ ಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣು ವೆ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯಾರಿಗೆ ಉಪದೇಶ ನೀಡಬಾರದು ?

ಉಪನಿಷತ್—ತಾ ಏತಾಃ ಸಂಹಿತಾ ನಾನಂತೇವಾಸಿನೇ ಪ್ರಬ್ರೂಯಾತ್,
ನಾಸಂವತ್ಸರವಾಸಿನೇ, ನಾಪ್ರವಕ್ತೃಃ, ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾ ಆಚಾರ್ಯಾಃ
|| ೬ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

|| ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ಈ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಅನ್ಯವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಲ್ಲದವನಿಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು. ಅನ್ಯವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನೆ ಆಗಿದ್ದರೂ ಒಂದು ವರ್ಷ

ಪೂರ್ತಿ ತನ್ನ ಬಳಿ ವಾಸಮಾಡದಿದ್ದವನಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಒಂದು ವರ್ಷ ಪೂರ್ತಿ ತನ್ನಿಂದ ಅನ್ಯ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗುಣಗಳು ಅವನಲ್ಲಿರುವುದು ಖಚಿತವಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿದ್ದರೂ ಸಾಲದು, ಪ್ರವಚನಶಕ್ತಿಯೂ ಬೇಕು. ಅದು ಇಲ್ಲದವನಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಕೂಡದು ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಮಹಿದಾಸಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕದ
ವಿರಡನೆ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.
ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂಹಿತಾಖ್ಯಾನಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ರೂಪಾಣ್ಯೇತಾನಿ ಸರ್ವಶಃ |
ಅನ್ಯವಿದ್ಯಾಸ್ತಶಿಷ್ಯಸ್ಯ ನ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಥಮಂ ಕ್ವಚಿತ್ |
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಶಕ್ತಿಹೀನಾಯ ನೈವ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಕಥಂಚನ |
ನೈಷ್ಠವಾಯ ಸುವೃತ್ತಾಯ ಸುವ್ರತಾಯ ಸುಶಿಕ್ಷಣೇ |
ಶಾಂತಾಯ ಸುವಿಶುದ್ಧಾಯ ಮೇಧಾಶ್ರದ್ಧಾಯುತಾಯ ಚ |
ಗುರೋಃ ಶುಶ್ರೂಷಕಾಯೈವ ಬ್ರೂಯಾದಿತ್ಯನುಶಾಸನಂ || ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾಗದಿದ್ದವನಿಗೆ ಮೊದಲೆ ಉಪದೇಶಿಸಕೂಡದು. ಪ್ರವಚನ ಶಕ್ತಿ ಹೀನನಿಗೂ ವಿಷ್ಣು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಉಪದೇಶಿಸಬಾರದು. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ, ಸದಾಚಾರಿ, ಉತ್ತಮ ವ್ರತ ಶಿಕ್ಷಣ ಉಳ್ಳವ, ಶಾಂತ, ಶುದ್ಧನಾದವ, ಪ್ರತಿಭೆ ಶ್ರದ್ಧೆಗಳುಳ್ಳವ ಮತ್ತು ಗುರುಸೇವಾನಿರತ ಇಂಥ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕೆಂದು ಗುರುಗಳಾದ ಮಹಿದಾಸಾದಿಗಳ ಆದೇಶವಿದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯ ಏತೇನ ಣಇತಿಶಬ್ದೇನಾಸಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೂರ್ಣ-
ಬಲಂ ಷಶಬ್ದೇನಾಸಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ದೇಶತಃ ಕಾಲತೋ ಗುಣತತ್ತ್ವಾತ-
ತತ್ತ್ವಂ ಚರ್ಚಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಸಂಹಿತಾಮನು ತದರ್ಥತ್ವೇನ ನೇದ,
ಅಕ್ಷರದ್ವಯಸಂಯೋಗರೂಪಯಾ ಸಂಹಿತಯೈತದೇವಸರ್ವಪ್ರೋಕ್ಯತ
ಇತಿ, ಸ ಸಂಪೂರ್ಣಬಲಂ ಸರ್ವಪ್ರಣೇತೃತ್ವ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಯುಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ
ನೇದ | ಅಥೇತ್ಯಾದಿಕಾ ಅಪಿ ಸಂಹಿತಾರೂಪಾ ಏವ | ಪದವರ್ಣಯೋಃ
ಪೃಥಗನಭಿವ್ಯಾಹಾರಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಶಬ್ದಾ ವಿಷ್ಣುನಾಮ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾರೂಪಾ ಏವ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಈ 'ಣ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಪೂರ್ಣ ಬಲವನ್ನೂ, 'ಷ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ದೇಶಕಾಲಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಕತ್ವವನ್ನೂ ಎಲ್ಲ ಋಚಿಗಳ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ. ಋಚಿಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ, ಅಂದರೆ. ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಂಯೋಗ ರೂಪವಾದ ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಈ 'ಷ್ಣು' ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ, ಅವನ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಲ ಉಳ್ಳ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವ ಶಕ್ತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಷ್ಣು ವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. 'ಅಥ' ಎಂದು ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಸಂಹಿತಾರೂಪಗಳಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪಗಳಿ.

ವಿಷ್ಣು ನಾಮದಲ್ಲಿ ಷಣಕಾರಗಳಿ ಮುಖ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಯದ್ ನಯಂ ಸಂಹಿತಾಯುಕ್ತತ್ವೇನಚೋಽಧಿನುಹೇ ತೇನಾಸ್ಮಾಕಂ 'ಣ'ಶಬ್ದ 'ಷ' ಶಬ್ದಾರ್ಥರೂಪೋ ವಿಷ್ಣು ರುಸಾತ್ಮಃ | ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ-ರೂಪತ್ವಾತ್ ಸರ್ವವಾಚಾಂ | ವೀತ್ಯುಪಸರ್ಗತ್ವಾದ್ ಉಕಾರಸ್ಯ ಚ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾದ್ ಉಕ್ತಾರ್ಥವಿಶೇಷಣರೂಪತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ-ತ್ವಾನ್ನ ಪೃಥಕ್ ತಯೋರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮತ್ರ ಕೃತಂ |

ಋಚಿ ಇತಿ ಸರ್ವವಾಚಾನುಪಲಕ್ಷಣಂ | ಅತಃ ಸರ್ವವೇದಾದಿ ಶಬ್ದೋದಿತಃ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣೋ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |

ಅನುವಾದ—ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಋಚಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಣಕಾರ ಷಕಾರಾರ್ಥ ರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ನಮಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಣಕಾರ ಷಕಾರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವೆ ಆಗಿವೆ. ವಿ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಉಕಾರವು 'ಆ ಸ್ವಭಾವದ್ದು' ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅವೆರಡೂ ಣಕಾರ ಷಕಾರಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೇ ವಿಶೇಷಣ ಕೊಡುವಂಥವು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಲ್ಲ.

'ಋಚೋಽಧೀಮಹೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಋಚಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಋಚಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ, ಅಂದರೆ, ವೇದ ಪುರಾಣಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಂಥ

ಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವೇದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾರಾಯಣ ಸದಾ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಲಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೈಶ್ಚ ನೈದಿಕಪದೈರಪಿ ಲೋಕಶಬ್ದೈ-

ಮೇಘಾಘ್ನಿ ವಾರಿಧಿತಲಾದಿರನೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ |

ಏಕೋಽಭಿಧೇಯಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಃ ಪ್ರಿಯೋಽಲಂ

ನಾರಾಯಣೋ ಮಮ ಸದೈವ ಸಂತುಷ್ಟಿಮೇತು ||

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲ ವೈದಿಕ ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಮೋಡ ಬೆಂಕಿ ಸಮುದ್ರ ಕೈ ಚಪ್ಪಾಳೆ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವಾಗುವ ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣ ಉಳ್ಳ ಸ್ವಗತ ಭೇದರಹಿತನಾದ ನನಗೆ ಸದಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಈ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಸದಾ ಬಹಳ ಸಂತೋಷ ಹೊಂದಲಿ.

ವಾಯುದೇವನ ಮೂರು ಅವತಾರಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀಣ್ಯುದಿತಾನಿ ನೇದನಚನೇ ರೂಪಾಣಿ ದಿನ್ಯಾನ್ಯಲಂ

ಬರ್ಹಿ ತದ್ವರ್ತಮಿತ್ಥನೇವ ನಿಹಿತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗೋ ಮಹತ್ |

ವಾಯೋ ರಾಮವಚೋನಯಂ ಪ್ರಥಮಕಂ ಪೃಕ್ಷೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ತಪು-

ರ್ಮಧ್ಯೋ ಯತ್ತು ತೃತೀಯಕಂ ಕೃತಮಿದಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಹಿ ತೇನ ಪ್ರಥಂ ||

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ದೇವನ ಮೂರು ಬಹು ಅದ್ಭುತ ರೂಪಗಳು ಬಳಿತ್ಯಾದಿ ವೇದಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆಯೋ, ಯಾರ ಮೂಲರೂಪವು ಬಲ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೋಷಣೆ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುವಂಥಹುದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆಗಿದೆಯೋ, ಯಾರ ಅವತಾರ ರೂಪವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ವಾಯುದೇವನ ಪ್ರಥಮಾವತಾರವು ಮೂಲರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತರುವಂಥಹುದು. ಎರಡನೆ ಅವತಾರವು ಶತ್ರುಸೇನಾಕ್ಷಯಕಾರಕ. ಮಧ್ಯೆ ಎಂಬುದೆ ಮೂರನೆ ರೂಪ. ಅದರಿಂದ ಈ ಭಾಷ್ಯ ಸರ್ವೇಶನಾದ ಹರಿಯು ಗುಣಗಾನರೂಪವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯವು ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಂತೆಯೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಬಳಿತ್ವಾ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತಮಾತಿನಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಳಿತ್ವಾ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾಗ್ರಂಥ ತ್ರೇತಾಗ್ನಿ ಪರವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿರೂಪ ವಾಯು ಪರತ್ವವೆ ಅಭಿಪ್ರೇತ ವಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಮುಂದೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭಾವವೃತ್ತ ಮತ್ತು ಯಜುಃಸಂಹಿತಾ ವಚನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂಕ್ತದ ಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ—

ಬಳಿತ್ವಾ ತದ್ ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದರ್ಶತಂ

ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗಃ ಸಹಸೋ ಯತೋಽಜನಿ ।

ಯದೀಮುಪ ಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ ಮತಿ-

ರ್ಪತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ ಸಸೃತಃ ॥

ಪೃಕ್ಷೋ ವಪುಃ ಪಿತುಮಾನ್ ನಿತ್ಯ ಆ ಶಯೇ

ದ್ವಿತೀಯಮಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತ್ಸೃಷು ।

ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ

ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ ॥

ನಿರ್ಯದೀಂ ಬುಧ್ನಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸ

ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ ಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ ।

ಯದೀಮನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಅಧವೇ

ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮಥಾಯತಿ ॥

ಪ್ರ ಯತ್ ಪಿತುಃ ಪರಮಾನ್ನೀಯತೇ ಪ-

ರ್ಯಾ ಪೃಕ್ಷುಧೋ ವೀರುಧೋ ದಂಸು ರೋಹತಿ ।

ಉಭಾ ಯದಸ್ಯ ಜನುಷಂ ಯದಿನ್ವತ

ಆದಿದ್ ಯವಿಷ್ಠೋ ಅಭವದ್ ಘೃಣಾ ಶುಚಿಃ ॥

ಅದಿನ್ಮಾತ್ರರಾವಿಶದ್ ಯಾಸ್ವಾ ಶುಚಿ-

ರಹಿಸ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿ ವಾವೃಧೇ ।

ಅನು ಯತ್ ಪೂರ್ವಾ ಅರುಹತ್ ಸನಾಜುವೋ

ನಿ ನವ್ಯಸೀಷ್ಟವರಾಸು ಧಾವತೇ ॥

ಬಳಿತ್ಥಾಸೂಕ್ತದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭಾವವೃತ್ತದಲ್ಲಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಹನುಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚೀ ಹನುಮಾನ್ ಮತಿಶಬ್ದಿತಿಃ |

ರಾಮಸ್ಯ ಸ್ವತರೂಪಸ್ಯ ವಾಚಸ್ತೇನಾನಯಂತ ಹಿ |

ಭೃತನೋ ಭೀಮ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಾಚೋ ಮಾ ಮಾತರಃ ಸ್ತುತಾಃ |

ಯುಗಾದ್ಯಾ ಇತಿಹಾಸಶ್ಚ ಪುರಾಣಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ |

ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಸಪ್ತ ಶಿವಾಸ್ತತ್ರ ಶಯೋ ಭೀಮಸ್ತತಃ ಸ್ತುತಃ |

ಮಧ್ವಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ವೇತಿ ತೀರ್ಥಮುದಾಹೃತಂ |

ಮಧ್ವ ಆನಂದತೀರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯಾ ಮಾರುತೀ ತನುಃ |

ಇತಿ ಸೂಕ್ತಗತಂ ರೂಪತ್ರಯಮೇತನ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |

ಯೋ ವೇದ ವೇದವಿತ್ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ವವಿತ್ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ ||

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಹನುಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂಥಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಸಾಧತೇ ಮತಿಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಹನುಮದ್ರೂಪ. ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀರಾಮನ ಕುರಿತಾದ ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಆ ಹನುಮಂತನೇ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು.

ಭೀಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿದವ ನೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಆ ಶಯೇ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತ್ರಪು’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗಳೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನಜನಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು. ಯುಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಇವು ಏಳು ಸಪ್ತಶಿವ ಮಾತ್ರಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಭೀಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಯುಕ್ತವೆನಿಸಿದೆ.

‘ಮಧು ದ್ಯೌರಸ್ತು ನಃ ಪಿತಾ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದೆಡೆ ‘ಮಧು’ ಎಂದು ಆನಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡಿದೆ. ವ ಎಂದು ತೀರ್ಥ ಅಂದರೆ, ಶಾಸ್ತ್ರ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಮಧ್ವ ಅಥವೇ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಧ್ವ ಎಂದರೆ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂಬ ವಾಯುದೇವನ ಮೂರನೆ ಅವತಾರ ಎಂದೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಬಳಿತ್ಥಾಸೂಕ್ತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಮಹಾತ್ಮ ವಾಯುದೇವನ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ವಾಯುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವೇದಜ್ಞನೂ ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ— ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಬಳಿತ್ಥಾಸೂಕ್ತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಯಜುಃಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ :

ಭಾಷ್ಯ—ಸಾಧಕೋ ರಾಮವಾಕ್ಯಾನಾಂ ತತ್ಸಮೀಪಗತಃ ಸದಾ |

ಹನೂಮಾನ್ ಪ್ರಥನೋ ಜ್ಞೇಯೋ ಭೀಮಸ್ತು ಬಹುಭುಕ್

ಹಿತೋಃ |

ಪ್ರತನಾಕ್ಷಯಕಾರೀ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ತು. ತೃತೀಯಕಃ |
 ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾನಂದತೀರ್ಥನಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ದಶೇತಿ ಸರ್ವಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಮಿಹೋಚ್ಯತೇ |
 ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರಮತಿರುದ್ವಿಷ್ಟಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತತಃ ಸ್ಪೃತಃ |
 ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪತಿತ್ವೇ ತು ಗೂಢಂ ಕಲಿಯುಗೇ ಹರಿಂ |
 ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ಚ ಜಗದೇತದನೀಶ್ವರಂ |
 ವದದ್ಭಿರ್ಗೂಹಿತಂ ಸಂತಂ ತೃತೀಯೋಽಸುರ್ಮಥಾಯತಿ |
 ಯೇನ ವಿಷ್ಣೋರ್ಹಿ ವರ್ಸಾಖ್ಯಾನ್ ಗುಣಾನಜ್ಞಾಸಿಷುಃ ಪರಾನ್ |
 ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಶ್ಚ ನಿಗೂಢಾನ್ ನಿರ್ಗುಣೋಕ್ತಿಭಿಃ |
 ತ್ರೇತಾಯಾಂ ದ್ವಾಪರೇ ಚೈವ ಕಲೌ ಚೈತೇ ಕ್ರಮಾತ್ ತ್ರಯಃ |
 ಏತೇಷಾಂ ಪರಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನೇತಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ |
 ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮಸಂಜ್ಞೋಽಸೌ ಪರಸ್ಮೈ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ ||
 ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಯದೀಮುಪ ಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ ಮತಿಃ’ ಎಂದರೆ, ರಾಮನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಇದ್ದು ಅವನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಡುವವನು ಹನುಮಂತ. ಇವನೇ ವಾಯುದೇವನ ಪ್ರಥಮಾವತಾರ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಪೃಕ್ಷೋ ವಪುಃ ಪಿತುಮಾನ್’ ಎಂದರೆ, ಅನ್ನವನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಉಣ್ಣುವವನೂ ಶತ್ರುಸೇನಾ ಕ್ಷಯಕಾರಕನೂ ಆದ ಭೀಮ. ‘ದ್ವಿತೀಯಂ’ ಅಂದರೆ, ಈ ಭೀಮ ಎರಡನೆ ಅವತಾರ. ‘ತೃತೀಯಂ’ ಅಂದರೆ ಮೂರನೆ ಅವತಾರ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಎಂದೂ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ‘ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಶ ಎಂದರೆ, ‘ದಶೇತಿ ಪೈ ಸರ್ವಂ’ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸರ್ವ ಎಂದರ್ಥ. ಸರ್ವ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಮತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ದಶಪ್ರಮತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಎಂದೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ‘ಆಧವೇ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮಥಾಯತಿ’ ಎಂದರೆ, ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ‘ಈ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆ. ಅಬಾಧಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂಥಹುದಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ನಿಯಾಮಕನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಾದಿಗಳಿಂದ ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಅಜ್ಞಾತನಾಗಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ‘ಆ’ ಸರ್ವತ್ರ ‘ಧವೇ’ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಂಥನ ಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ, ವಾಯುದೇವನ ಮೂರನೆ ಅವತಾರ. ‘ವರ್ಪಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ ಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ’ ಎಂದರೆ ನಿರ್ಗುಣವಾದದಿಂದಾಗಿ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ್ದರಿಂದ ‘ವರ್ಪ’ ಎನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಗುಣಗಳನ್ನು ರುದ್ರಾಸಿಗಳೂ ಇತರ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಪೂರ್ಣ

ಪ್ರಜ್ಞರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ತ್ರೇತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಅವತರಿಸಿದವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವೇಶ್ವರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ವಿಷ್ಣುನಿಯಾಮಕ ಎಂದು 'ಪರಮಾನ್ನೀಯತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಹರಿಯ ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದವನು. ಅಂಥ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಹರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ :

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ಣಾಗಣ್ಯಗುಣೋದಾರಧಾಮ್ನೇ ನಿತ್ಯಾಯ ನೇಧಸೇ ।

ಅಮಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ ಪ್ರೇಯಸೇ ವಿಷ್ವನೇ ನಮಃ ॥

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಗುಣಗಳೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ ನಾಶರಹಿತನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಮೇರೆ ಇಲ್ಲದ ಅನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣನೂ ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ ಅರಣ್ಯಕದ

ಎರಡನೆ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಉಪನಿಷದತಿಭವ್ಯಾರ್ಥೈತರೇಯೋಪದಿಷ್ಟಾ

ತ್ರಿಭುವನಗುರುಮಧ್ಯಾದಿಷ್ಟಭಾಷ್ಯಾತಿಪುಷ್ಟಾ ।

ಹಯವದನಸುನಾಮ್ನಾಽನೂದ್ಯದಿಷ್ಟಾ ಜನೇಷ್ಟಾ

ಭವತು ಹರಿಗುರುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೀತಿಜುಷ್ಟಾ ನಿಶಿಷ್ಟಾ ॥

